

Taidehistoria
Historian, filosofian, kulttuurin ja taiteentutkimuksen laitos
Helsingin yliopisto

TAMMERKOSKEN KANSALLISMAISEMA TEOLLISUUSPERINTÖNÄ

Verkatehtaasta Finlaysoniin 1965—2005

Marja Lähteenmäki

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti
tarkastettavaksi auditoriumissa XII perjantaina 20. tammikuuta 2017 klo 12.

Helsinki 2017

Kansikuva: Vapriikin kuva-arkisto

ISBN 978-951-51-2868-3 (pbk.)

ISBN 978-951-51-2828-7 (PDF)

Unigrafia

Helsinki 2017

ALUKSI

Muutama vuosi sitten tuolloin kolmevuotias tyttäreni totesi Sahalahdella Pelisalmen sillan kohdalla ajettaessa: ”Katso äiti, miten kaunis maisema”. Kyseistä maisemaa – tyyntä järvenselkää, saaria ja metsää, ilmettyä kansallismaisemaa – olin ehtinyt katsella ja ihailla jo lukuisat kerrat, mutta maisema-sana tyttäreni suusta kuultuna sai minut pysähtymään. Luultavasti se johtui siitä, ettei maisema kuulu kolmevuotiaan perussanavarastoon. Kuitenkin kyseinen lausahdus sai minut jälleen kerran miettimään maisemaa sanana ja käsitteenä. Maisemassa on jotain mikä kantaa nähdyn hetken ylitse muihin maisemiin ja muihin hetkiin. Teollisuusympäristöt eivät ole automaattisesti kuuluneet niihin maisemiin, joita ihaillaan. Ajatus siitä, että ihaillun maiseman pitää lähtökohtaisesti olla kaunis, on kiehtonut minua koko tutkimustyön ajan.

Olen kiitollinen useille henkilöille, jotka ovat vaikuttaneet tutkimuksen valmistumiseen. Tätä tutkimusta ei olisi luultavasti koskaan aloitettu ilman ohjaajaani Anja Kervanto Nevanlinnaa. Hän suuntasi katseeni tehdasrakennusten suojeluun ja kannusti jatkamaan tutkimuksen parissa maisteriopintojen jälkeen. Kiitos Anja kaikista neuvoista ja rohkaisusta vuosien varrella. Kiitän ohjaajaani Kirsi Saarikangasta hyvistä kommentteista ja neuvoista työn loppuvaiheessa. Kiitos kuuluu myös alkuvaiheessa työtäni kommentoineille Riitta Nikulalle ja Renja Suominen-Kokkoselle, jotka ohjasivat minua oikeiden kysymysten äärelle. Erityisen kiitoksen haluan osoittaa työni esitarkastajille Ulla Salmelalle ja Timo Myllyntaukselle. Heidän rakentavat korjausehdotuksensa ja terävät huomionsa auttoivat ratkaisevalla tavalla työn viimeistelyssä. Jatko-opintojeni alkuvaiheessa pääsin osallistumaan Anja Kervanto Nevanlinnan johtamaan Pohjoismaiden ja Baltian monitieteiseen *Industry & Modernism* -tutkimushankkeeseen. Hankkeeseen osallistuneiden tutkijoiden asiantuntijuus ja innostuneisuus tehtäviä, teollistumista ja teollisuuskaupunkeja kohtaan tartuttivat palavan kiinnostuksen myös aloittelevaan tutkijaan. Vastaväittäjäkseni lupautui Marjaana Niemi, kustokseksi Kirsi Saarikangas ja tiedekuntaneuvoston edustajaksi Laura Kolbe. Kiitos heille näihin tehtäviin suostumisesta.

Kansainvälisissä ja kotimaisissa konferensseissa ja seminaareissa saamani palaute on ohjannut työtäni eteenpäin ja mahdollistanut samalla verkostoitumisen muiden tutkijoiden kanssa. Kiitos myös kaikille Helsingin yliopiston tutkijaseminaarilaisille vertaistuesta ja kommentteista, joita sain esitellessäni työtäni sen eri vaiheissa. Haluan kiittää niitä eri arkistojen hoitajia ja työntekijöitä, jotka auttoivat minua löytämään tarvitsemiani aineistoja ja etsivät kärsivällisesti vastauksia esittämiini kysymyksiin. Erityisesti haluan kiittää Tamfeltilla työskennellyttä Lea Häkkistä, joka auttoi oleellisella tavalla Tampereen Verkatehdasta koskevan aineiston kokoamisessa ja jakoi kiinnostukseni yhtiön historiaan ja historiaan yleensä.

Taloudellinen tuki on tutkijalle korvaamattoman tärkeää. Samalla se on vahvistanut uskoa oman tutkimukseni tärkeydestä. Kiitän Suomen Kulttuurirahaston Pirkanmaan rahastoa, Suomen Kulttuurirahastoa, Letterstedtska föreningen – Suomen osastoa ja Helsingin yliopistoa tutkimukselleni myönnettyistä apurahoista. Valmet Fabrics Oy, Työväenmuseo Werstas ja Aamulehti ovat ystävällisesti antaneet kartta- ja valokuva-aineistoja käyttööni, kiitos myös heille.

Kiitos perheelleni ja ystäväilleni, jotka ovat tukeneet ja kannustaneet minua vuosien varrella ja samalla muistuttaneet, että elämää on työhuoneen ulkopuolellakin. Erityinen kiitos siskolleni Hannalle kannustavista keskusteluista ja avusta tekstini kieliasun tarkastamisessa. Kiitos Rikulle valokuvista. Puolisoani Jyriä kiitän tuesta ja uskosta siihen, että tämäkin tutkimus joskus päättyy. Omistan tutkimukseni kaikille niille, joille teollisuusperintö on tärkeää.

SISÄLLYS

ALUKSI	3
SISÄLLYS	5
1 TEHTAIDEN TAMPERE	7
Tutkimuskohteena kaupunki	7
Kansallismaisema	25
Kulttuuriperintö	33
2 TEOLLISUUSMAISEMA	40
Rakennussuojelun juridinen tausta	41
Suojelutahto herää	50
Rakennussuojelun kriteerit	58
Teollisuusrakennusten suojelu, haasteet ja käytäntö	64
Rakennussuojelu Tampereella 1960–1980	71
3 TYÖN MAISEMA – TAMPEREEN VERKATEHDAS OY	81
Tampereen Verkatehdas Oy ja keskustan tontti	82
Visio avautuvasta koskimaisemasta	86
Tehtaiden tilalle torneja	92
Taistelu kiihtyy, panokset kovenevat	101
Suojelukiistan toimijat	108
Valtion ja kaupungin vastuu	116
Punatiiliset rakennukset kaupunkikuvassa	130
Kenen maa – sen maisema	141
4 KIRJOITETTU JA KUVATTU MAISEMA	149
Identiteetti	150
Kuvattu kansallismaisema	153
Muuttuva maisema	162
Mielikuvien maisema	167
5 RAHAN MAISEMA – OY FINLAYSON AB	171
Tehdasalueen julkisivujen suojelu	175
Sopimus ennen kaavoitusta	186
Täyteen rakennettu tehdasalue	194
Tasapainoilua säilyttämisen ja uudisrakentamisen välillä	201

Teollisuuden muistomerkin rakentaminen	211
Suojelu rasitteena.....	219
6 RAJATTU MAISEMA	222
Alueen lounaisosan uudisrakentaminen.....	222
Taistelu vanhasta värjäämöstä	236
Kiista puuvillamakasiinien arvosta	267
”Keskeneräisestä” kaupunkikuvasta ehjäksi kokonaisuudeksi	282
7 TEOLLISUUSPERINTÖ VUOSITUHANNEN VAIHTEESSA	293
Tehdasrakennuksista teollisuusperinnöksi	293
Kenen teollisuusperintö?.....	312
8 TAMMERKOSKEN KANSALLISMAISEMA.....	316
Kansallismaisema eilen, tänään ja huomenna	319
Teollinen maisema.....	323
LIITTEET	325
LIITE 1: Verkatehtaan alueen rakennukset	325
LIITE 2: Finlaysonin alueen rakennukset	328
LIITE 3: Finlaysonin tehdasalueen arvoluokitus	331
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	334
SUMMARY	352
Tammerkoski National Landscape as Industrial Heritage.....	352

1 TEHTAIDEN TAMPERE

TUTKIMUSKOHTENA KAUPUNKI

Taistelu värjäämön säilyttämiseksi päättyi.¹

Näin Aamulehti uutisoi 5.1.2005 edellisenä päivänä alkanutta värjäämörakennuksen purkua Finlaysonin alueella. Takana oli vuosia jatkunut kiista rakennuksen suojelemisesta. Aamulehden uutiseen oli haastateltu kahta miestä, jotka olivat työskennelleet rakennuksessa lähes kolmenkymmenen vuoden ajan ja jotka olivat saapuneet paikalle seuraamaan entisen työpaikkansa purkamista. He kertoivat tuntevansa haitteutta, vaikka eivät pitäneetkään huonokuntoisen rakennuksen säilyttämistä järkevänä. Samassa uutisessa rakennuksen suojelua ajaneet kommentoivat: ”Taistelu ei ole missään nimessä ohi”, ”Tämähän on skandaali!” ”Demokratia ei ole toiminut ollenkaan”, ja ”Tärkeää on myös pitää jatkossakin keskustelua yllä tällaisen rakennushistorian säilyttämisestä.” ”Suuri menetyshän tämä on Tampereelle.”² Alueen omistajan mukaan purkaminen oli ainoa taloudellisesti järkevä ratkaisu. Kaupungin kaavoitusjohtajaa harmitti. Paikalle oli kerääntynyt suuri joukko kaupunkilaisia, osa oli tuonut mukanaan hautakynntilän. Ihmisiä kehoitettiin paikalle tekstiviestein ja sähköpostein osoittamaan mieltä purkamista vastaan.³ Mistä vanhan värjäämön tapauksessa taisteltiin? Aamulehden uutinen kuvasi eri osapuolten näkemyksiä hyvin tunnepitoisella hetkellä, turhautuneisuutta, päättäväisyyttä, taisteluhenkeä. Samalla korostuivat haastateltujen erilaiset lähtökohdat mielipiteilleen. Tapahtunutta tosiasiaa tulkittiin taloudellisuuden, rakennusperinnön, poliittisen päätöksenteon ja muistamisen diskursseista käsin. Värjäämörakennuksen purkamiseen kulminoitui kaupunkisuunnittelun ja rakennussuojelun, ja samalla alueen omistajan ja kaupunkilaisten erilaiset näkemykset rakennuksen arvosta ja merkityksestä maisemassa.

Tapahtuma antoi sysäyksen myös tutkimukselleni. Miten tähän oli tultu, miksi 2000-luvun Suomessa rakennuksen omistaja sai päättää yli 150 vuotta vanhan rakennuksen purkamisesta? Rakennuksen, joka sijaitsi kansallismaisemassa? Voiko huonokuntoiseksi ja käyttökelvottomaksi luokitellulla teollisuusrakennuksella olla mitään arvoa? Lisäksi olin kiinnostunut siitä, ketkä rakennusta olivat suojelemassa. Miten osallisuus määritellään? Olin itse asunut elämästäni vain vuoden Tampereella, mutta Tampere on kuulunut lähiympäristööni 1990-luvun loppupuolelta asti.

---

1 AL 5.1.2005.

2 AL 5.1.2005. Suojelun puolesta kommentoivat Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen puheenjohtaja Raija Mikkola, Tampereen rakennussuojeluseuran puheenjohtaja Toni Toutain ja Heikki Rasimäki.

3 AL 5.1.2005.

Kuitenkin tunsin voimakasta epäoikeudenmukaisuutta värjäämön purkamisesta. Minkälaisia arvoja ja merkityksiä rakennukseen kulminoitui? Yksittäisen rakennuksen sijaan taistelussa oli kysymys arvoista ja vallasta, historiasta ja kulttuuriperinnöstä.

Tampereen historiasta ei voi kirjoittaa ilman teollisuutta. Teollisuus on ollut kaupungin perustava voima, vaurauden lähde, se on houkuttellut kaupunkiin tuhansia ja taas tuhansia ihmisiä työn perässä. Teollisuus on piirtänyt kaupungin ääriviivat punatiilirakennuksineen, savupiippuineen ja savuineen. Teollisuus määritteli kauan kaupungin elämisen rytmin, muokkasi kaupungista mieleisensä. Toinen päärooli Tampereen historiassa on varattu Tammerkoskelle:

Luonto itse on tässä laajassa maassa luonut kauppalaksi ja edulliseksi kauppapaikaksi varsinkin erään paikan, joka on suuren Tammerkoski nimisen kosken äyräällä Messukylän pitäjässä. Tämä koski on lähinnä verrattava Norrköpingin koskeen ihanaan vesiputoukseensa ja asemansa sopivaisuuteen nähden: sinne voidaan perustaa monia ja kaikenlaisia vesilaitoksia kuten saha- ja jauhomyllyjä, paperi- ja lasiruukkeja ym.⁴

Pitkät etäisyydet muihin kaupunkeihin ja kauppapaikkoihin olivat lähtökohtana Tampereen kauppalan perustamiselle. Kuningas Kustaa III:n antamassa käskykirjassa kauppalan perustamiseksi kuningas korosti, että maata ei varata maanviljelyyn vaan asukkaiden toimeentulon tuli perustua kauppaan, tehdas- ja käsityöhön. Tammerkoski rantoineen varattiin teollisuudelle. Kuningas allekirjoitti kaupungin perustuskirjan lokakuun ensimmäisenä päivänä 1779.⁵

Koko 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen ajan Tampereelle syntyi uusia teollisuusyrityksiä ja Tampere kasvoi teollisuuden mukana, ensin hitaammin, myöhemmin nopeammin. 1960-luvun alkupuolella tehdastyöläisten suhteellinen määrä kaupunkilaisista väheni, vaikka muualla Suomessa työläisten määrä edelleen kasvoi. Osittain työläisten väheneminen johtui tehdastyön rationalisoinnista ja automatisoinnista.⁶ Tampereen yliopiston ja Teknillisen korkeakoulun perustaminen 1960-luvulla leimallisesti tehdastyöläisten kaupunkiin oli radikaali irtiotto kaupungin historiasta ja samalla tulevaisuuteen suunnattu visio jälkiteollisesta kaupungista. Kaupungin johto rakensi tietoisesti ja voimakkaasti kaupungin imagoa tieteen ja kulttuurin kaupunkina 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Samaan aikaan

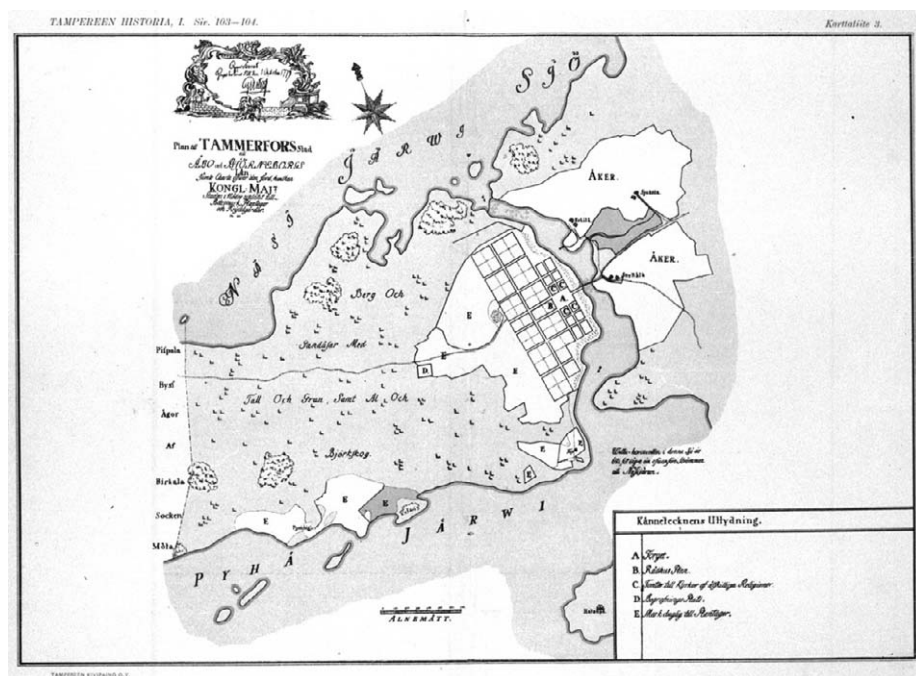
---

4 Kirkkoherra ja valtiopäivämies Eerik Ednerin anomus kaupungin perustamiseksi, lainattu Voionmaa 1929a, 163–164.

5 Voionmaa 1929a, 169–173.

6 Rasila 1992, 191–192.

useat kaupungin keskusta-alueella sijainneet teollisuusyritykset lopettivat toimintansa tai siirtyivät kaupungin laidalle uusille teollisuusalueille.

Kuva 1 Tampereen perustuskirjan liitteenä ollut asemakaavakartta 1779. Tampereen kaupunki perustettiin kosken länsipuolelle, kun taas kosken itäranta jäi Hatanpään kartanon omistukseen ja osaksi Messukylän pitäjää. Kuva: VKA.

Tutkimuksen kohteena ovat Tampereen Verkatehdas Oy:n (tästä eteenpäin Verkat tehdas) ja Oy Finlayson Ab:n (tästä eteenpäin Finlayson) entiset teollisuusalueet Tampereen keskustassa Tammerkosen rannalla. Tutkimuksessani kysyn, miten ja miksi Tammerkosen rannalla sijaitsevat teollisuusalueet muuttuivat arvokkaaksi teollisuusperinnöksi. Lähdän ajatuksesta, että todellisuus muodostuu sosiaalisissa suhteissa kielen, keskustelun ja ajattelun kautta, jolloin asioiden ja paikkojen merkitykset rakentuvat havaitun lisäksi mielikuvissa ja historiallisesti. Tutkimalla teollisuusalueiden käyttötarkoituksen muutoksen vaiheita selvitän, miten kuva teollisuusalueista on muuttunut ja kenellä on ollut mahdollisuus vaikuttaa merkitysten muodostumiseen. Miten teollisuusalueisiin liitetyt mielikuvat ovat vaikuttaneet suojeluprosessissa? Minkälaisia merkityksiä kansallismaiseman käsite on tuonut keskusteluun teollisuusperinnöstä? Tutkimus avaa kansallismaiseman symbolisuutta nykyhetkessä tuomalla uuden tulkinnan käsitteen merkitysten rakentumisesta. Miten teollisuusalueiden yksityinen omistaminen asettuu yhteiseksi omaisuudeksi mielletyn kansallismaiseman rinnalle?

Tutkimuskohteita analysoin konkreettisena muutosprosessina, jossa entiset teollisuusalueet muuttuivat ja muutettiin osaksi kaupungin toimintoja ja representaatioina, kuvina ja kuvauksina maisemasta, joihin kiinnitetään erilaisia merkityksiä ja arvoja. Käytännössä nämä kaksi eri tasoa ovat päällekkäisiä. Tampereen keskustan teollisuusalueet ovat muodostaneet tärkeän osan kaupunkisuunnittelua, jossa sekä poliittisen että taloudellisen kentän toimijoilla on ollut omat tavoitteensa. Valitut sanat, kuvat ja tarinat kertovat siitä, minkälaisen mielikuvan kukin taho on tietystä paikasta halunnut antaa. Maiseman merkitykset rakentuvat yhä uudelleen eri toimijoiden välisessä vuoropuhelussa.

Tänä päivänä Tammerkosken rannalla toimii Metsä Boardin Takon tehdas. Tehtaita, manufaktuureita ja ammatinharjoittajien työpajoja on sijainnut kosken rannoilla kaupungin perustamisesta asti. Suurin osa menneestä teollisuustoiminnasta löytyy enää viitteenä historian kirjoista ja vanhoista valokuvista. Sitä tärkeämmäksi ovat nousseet ne jäljellä olevat teollisuuden muistomerkit, jotka muistuttavat kaupungin historiasta ja yhdistävät menneisyyden nykyhetkeen. Tammerkosken länsirannalla sijaitsevat Takon tehtaiden lisäksi entiset Liljeroosin, Frenckellin ja Finlaysonin tehdasalueet, itärannalla Tampellan ja Verkatehtaan entiset teollisuusalueet sekä Tampereen sähkölaitos. Kosken alapään katkaisee Alakoski Oy:n voimalaitos. Yksittäiset tehdasrakennukset eri puolilla keskustaa liittävät kaupungin sen teolliseen menneisyyteen.

Kaupungin siluettiin piirtyy yhä lukuisia kylmenneitä savupiippuja. Suojeluprosessien yksityiskohtainen kuvaus havainnollistaa sitä, miten Tampereen kaupungin teollinen menneisyys muuttui kaupunkilaisille merkittäväksi ja arvokkaaksi teollisuusperinnöksi. Samalla tutkimuksen viitekehyykseksi laajenee koko kaupunki. Konflikteissa ja kiistoissa korostuvat erilaiset, keskenään ristiriitaiset näkemykset, joiden kautta entisille teollisuusalueille annetut merkitykset ja arvot rakentuvat ja muuttuvat. Yksittäisissä kiistoissa erilaiset yhteisöt ja toimijat kyseenalaistavat ja määrittelevät uudelleen niitä periaatteita, toimintatapoja ja tietoa, jotka kantavat yksittäisten päätösten yli aina uusiin tapauksiin.⁷ Normaalioloissa vähemmälle huomiolle jäävät poliittisen päätöksenteon ja kaupunkisuunnittelun toimintatavat nousevat suojelukiistoissa julkiseen keskusteluun ja kyseenalaistuvat. Samalla kiistoissa määrittyy uudelleen osallisuus eli se, kenellä on oikeus osallistua ja kenellä on mahdollisuus vaikuttaa.

---

7 Laine & Peltonen 2003, 60; Mäntysalo 1997, 20.

Verkatehtaan suojelukiista 1970-luvulla nousee edelleen esille keskustelussa rakennussuojelun historiasta Suomessa. Purkamiseen päättäneen suojelukiistan vaikutus näkyi erityisesti yleisen mielipiteen muutoksessa suojelumyönteisemmäksi. Finlaysonin alueen merkitys on ennen kaikkea sen teollisuushistoriassa. Tampereen kaupungin ohella juuri Finlaysonin tehtaiden toiminnasta on katsottu alkaneen koko maan teollistuminen. Teollisuushistorian merkitys kulminoituu uuteen käyttöön otetulla alueella erityisesti alueen vanhimmassa tehdasrakennuksessa, joka kunnostettuna edustaa sekä paikallista että koko maan teollisuusperintöä. Tampere on merkittävä osa myös eurooppalaista teollisuushistoriaa. Kaupunkia on historiallisesti verrattu Norrköpingin, Manchesterin ja Lodzin tekstiiliteollisuuskeskuksiin. Nykyhetkessä kaupunkien säilynyt teollisuusperintö kertoo omaa tarinaansa merkityksellisestä menneisyydestä eri asteisina säilyneiden ja uuteen käyttöön otettujen tehdasrakennusten välityksellä.

Tutkimuksen ulkopuolelle jäävän Tampellan alueen uudet suunnitelmat ja niihin liittynyt kaavoitus sopimus 1980-luvun lopussa saivat aikanaan suuren mediahuomion. Arkkitehti Timo Penttilän alueelle suunnittelemaat pilvenpiirtäjät muuttivat Tampellan alueen keskusteluissa Tamhattaniksi. Finlaysonin ja Tampellan alueiden muutos ajoittui samalle ajanjaksolle ja olisi toisaalta tarjonnut mielenkiintoisen tutkimusasetelman, koska lopputulos alueilla oli hyvin erilainen. Tampellan alueella Tammerkosken rannalla sijainneet tehdasrakennukset säilyivät osana Tammerkosken kansallismaisemaa, samalla kun suurin osa vanhoista tehdasrakennuksista keskeisen maiseman takana purettiin ja tilalle rakennettiin uusi asuinalue. Toisaalta alueiden suunnittelussa oli myös paljon samanlaisia piirteitä. Ympäristöpolitiikan tutkijat Markus Laine ja Lasse Peltonen ovat väitöskirjassaan analysoineet Tampellan suojelukiistaa osana kaupunkilaisten politisoitumista ympäristökysymyksissä.⁸ Tästä syystä ja aineiston laajuuden vuoksi rajasin Tampellan alueen pois tutkimuksestani ja keskityin toisiaan ajallisesti seuraaviin Verkatehtaan ja Finlaysonin alueiden muutokseen.

1990-luvun alussa kaupunki oli haastavan tilanteen edessä, kun Finlaysonin ja Tampellan teollisuusalueet ydinkeskustassa tulivat samanaikaisesti kaupunkisuunnittelun piiriin. Teollisuusalueiden yhteenlaskettu pinta-ala oli yli 33 hehtaaria. Vastaava tilanne kaupungilla oli ollut 1920-luvun lopussa, kun Frenckell & Son oli ilmoittanut tehtaan toiminnan lopettamisesta ja tarjonnut tehdasaluetta kaupungin ostettavaksi. Frenckellin alueen jättäminen tämän tutkimuksen ulkopuolelle johtuu siitä, että alueen muutos teollisuusalueesta osaksi kaupungin toimintoja on ajallisesti irrallaan tutkimuskohteeksi valituista, eikä alueen ensimmäisiin suunnitelmiin liittynyt keskustelua teollisuusperinnön merkityksestä. Kaupunki kunnosti entisiä tehdasiloja vähitellen omiin tarpeisiinsa. Samalla aktiivinen keskustelu tehdasra-

---

8 Laine & Peltonen 2003.

kennusten historiallisista arvoista säilyttämisen perusteena jäi Frenckellin alueen kohdalla syntymättä. Mielenkiintoiseksi vertailukohdaksi Frenckellin alueen tekee kuitenkin se, että myös siinä raha on ollut vaikuttava tekijä tapahtumissa. Tämä on nähtävissä eri muodoissa muidenkin teollisuusalueiden uuskäytön suunnitelmissa.

Kuva 3 Tammerkosken yläjuoksu, oikealla Tampellan tehtaat, vasemmalla Finlayson. Tampellan alueen uudistuksessa lähinnä kosken rannassa sijainneet tehtaat säilytettiin, kun muu alue on rakennettu uudelleen asunnoiksi ja toimistoiksi. Kuva: Työväenmuseo Werstas

Kuva 4 Frenckellin tehdasalue 1920-luvulla. Ruiskumaalaamo kuvan vasemmassa reunassa on sittemmin purettu pois. Taustalla Finlaysonin tehdasalue. Kuva: V.O. Kanninen, Työväenmuseo Werstas

Kosken alajuoksulla, Takon vieressä sijaitsevan H. Liljeroos Oy:n teollinen toiminta loppui 1980-luvun alussa. Aikaisemmin villankehruu- ja värjäystoimintaan keskittynyt yritys vaihtoi toimialaansa ja kunnosti vanhat tehdasrakennukset vuokratavaksi. Vuodesta 1984 alueella on toiminut useita pieniä ja suurempia yrityksiä. Liljeroosin alueen muutos ajoittui Verkatehtaan tapauksen jälkeiselle ajanjaksolle ja tarjoaisi täten mielenkiintoisen vertailukohdan. Alueen omistajan aloitteesta lähtenyt tehdasrakennusten säilyttäminen ja käyttötarkoituksen muutos ei nostanut vastarintaa kaupungin kaavoitusvirastossa, kaupunginvaltuustossa eikä kaupunkilaisten keskuudessa, joten keskustelua teollisuusperinnön merkityksestä ei Liljeroosin tapauksessa syntynyt. Tästä syystä alueen muutoksesta ei juuri ole aineistoa tutkimuksen osaksi. Aamulehden uutisissa uudistetusta alueesta nousi esille se, miten kaupunkilaiset eivät olleet löytäneet alueen uusia toimintoja. Kesti aikansa ennen kuin kaupunkilaiset ottivat aikaisemmin suljetun teollisuusalueen osaksi arkipäiväistä kaupunkiympäristöään. Alueen omistaja halusi pitää uudistettujen tilojen vuokratason kohtuullisena ja tehtaisiin tehtiin vain vähäisiä tarpeellisia muutoksia.⁹ Liljeroosin alueella teollisuusalueen miljöön ja tunnelma onkin säilynyt hyvin.

Kuva 5 Tammerkosken alarantaa Ratinasta kuvattuna 1960-luvun taitteessa, oikealla Liljeroosin tehtaat, keskellä Takon tehdasalue. Valokuva: Ensio Kauppila, VKA.

Kokonaisuutena Tammerkosken teollisuusympäristö on kiinnostava tutkimuskohde.

⁹ AL 22.7.1984; 12.9.1984.

Tutkimuksen rakenne

Jo ennen Verkatehtaan suojelukiistaa Suomessa oli virinnyt keskustelu rakennetun ympäristön säilyttämisen tarpeesta. Tutkimusta taustoittavassa luvussa kaksi selvitän suojelukeskustelun nousemista osaksi kaupunkisuunnittelua 1900-luvun puolivälissä, rakennussuojelun liittymistä osaksi Tampereen kaupunkisuunnittelua ja suojeluperusteiden soveltamista teollisuusalueiden kohdalla.

Vuonna 1965 valmistui Verkatehtaan alueen uusi suunnitelma, jossa vanhat tehdasrakennukset oli korvattu uudella asuin- ja toimistokompleksilla. Tämän suunnitelman valmistuminen oli tietyllä tavalla lähtökohta keskustelulle teollisuusalueiden suojelusta, vaikka varsinainen suojelukiista ajoittui 1970-luvun alkupuolelle. Luvussa kolme Verkatehtaan alueen suojeluprosessin kuvaus 1960-luvun loppupuolelta 1980-luvun alkuun asti liittyy tehdasalueen kiinteästi ympäröivään kaupunkiin ja yhteiskuntaan. Tutkimuskohteeksi nousevat teollisuusmaisemalle annetut merkitykset, joita erilaiset yhteisöt tuottivat suojelukiistan aikana. Verkatehtaan tapaus toi näkyviin maanomistajan ja kaupungin johtavien virkamiesten vallankäytön ja rakennussuojelulainsäädännön puutteet.

Tampereesta tuotetut representaatiot sijoittuvat ajallisesti osin tutkimusjaksoa varhaisemmille vuosikymmenille. Erityisesti kansallisissa kuvastoissa Tampere esitettiin teollisuuskaupunkina jo 1800-luvun lopulla. Luvussa neljä käsittelen vuosikymmenien kuluessa Tampereesta rakennettua kuvaa ja 1960-luvulta alkanutta muutosta erityisesti paikallisessa kontekstissa. Työväen kuvaukset ja kaupunginjohtajan esitykset tuottivat erilaisia kuvauksia teollisuuskaupungista.

Viidennessä ja kuudennessa pääluvussa keskityn Finlaysonin alueen muutokseen ja suojelukiistoihin. Finlaysonin työväenasuntoalueen kaavamuutos 1970-luvun lopulla käynnisti keskustelun tehdasrakennusten suojelusta Finlaysonin alueella. Kaupungin kaavoittajat ottivat museoviraston kiinteästi mukaan tehdasalueen kaavoitukseen 1990-luvulla. Teollisuusperinnön monumentiksi nostettu vanha tehtaankokonaisuus suojeltiin rakennussuojelulailla 1993. Samalla huomio kääntyi pois niistä tehdasrakennuksista, joiden purkamisen alueen uusi asemakaava salli.

Finlaysonin alueella maanomistaja vastasi suojeltujen tehdasrakennusten kunnostamisesta, jolloin suojelun piti olla maanomistajalle taloudellisesti kannattavaa. Siksi kaavoittajat yhdessä museoviraston kanssa sallivat alueen osittaisen uudisrakentamisen. Käytännössä tämä tarkoitti tehdasrakennusten purkamista täyteen rakennetulla alueella. Kuudes luku esittelee kolme tapausta, joissa kaupunkilaiset tai suojeluviranomaiset vaativat purettavaksi esitetyn rakennuksen suojelua. Suojelukiistojen yhteydessä käyty keskustelu yhdessä tehdasalueen historiallisen kontekstin kanssa tuotti uusia merkityksiä sekä tehdasalueelle että kansallismaiseman käsitteelle.

Kuvaukset Tampereesta muuttuivat 1960-luvulta alkaen. Teollisuuden sijaan kaupungin johto korosti kaupunkikuvauksissaan kulttuuria, koulutusmahdollisuuksia, teknologista osaamista ja luontoa. Vasta 2000-luvun taitteessa tehtaot hyväksy-

tään taas osaksi kaupungin identiteettiä, tällä kertaa teollisuusperintönä. Luvussa seitsemän selvitän eri toimijoiden näkemyksiä teollisuusperinnön merkityksestä ja suojelusta. Eri yhteisöjen näkemykset erosivat edelleen toisistaan. Samalla korostui ero aineellisen ja aineettoman kulttuuriperinnön arvottamisen ja rakennussuojelun käytännön välillä. Pääluku kahdeksan on yhteenveto tutkimuksen keskeisistä tuloksista.

Aineisto ja tutkimusmenetelmät

Taidehistorian kaupunkitutkimuksessa on 1990-luvulta alkaen korostunut kaupunkitilan näkeminen rakennetun ympäristön lisäksi sosiaalisissa suhteissa tuotettuina kulttuurisina käytäntöinä. Samalla merkitysten syntyminen tai antaminen ei rajaudu historiallisesti tiettyyn aikaan, kuten suunnittelu- tai rakennusajankohtaan, vaan on jatkuvaa ja vuorovaikutuksellista. Tämä tutkimus sijoittuu samaan kehykseen, jossa tutkimuksen kohteena ovat sekä rakennettu tila että sen käyttäjät.¹⁰

Kaupunkihistorioitsija Anja Kervanto Nevanlinna on länsimaiseen filosofiaan nojautuen jaotellut kaupunkitutkimuksen tradition kolmeen erilaiseen käsitykseen kaupunkitilasta. Modernistisessa viitekehyksessä kaupunki näyttäytyy universaalina ja yhdenmukaisena. Modernistisessa kaupunkikäsityksessä korostuu suunnittelun keskeisyys, tarve jatkuvaan kehitykseen ja tilojen tarkoituksenmukaisuus. Romantiikan filosofiaan kiinnittyvä kaupunkitila määrittyy ainutlaatuisuutena, erona muihin. Taidehistoriassa tämä on tarkoittanut kaupunkitilan tutkimista ensisijaisesti suunnittelijan tai arkkitehdin alkuperäisenä intentiona ja rakentamisajankohtaan sidotussa kontekstissa. Kansallisuusaate sitoutui tiukasti romantiikan käsitykseen paikan (ja kansan) erityisyydestä. Samalla romantiikan käsitys kaupungista rakentuu historiallisesti, jolloin menneisyyden merkitys nykyhetkessä korostuu. Romantiikan näkemys kaupungista on yksilökeskeinen. Hermeneutiikan viitekehyksessä kaupunkitila näyttäytyy tilallisina käytäntöinä, jotka kantavat erilaisia kulttuurisia merkityksiä. Tällöin rakennettu kaupunki ymmärretään keskeisenä tekijänä yhteiskunnan toiminnoissa pelkän kuliassina toimimisen sijaan. Hermeneuttisessa viitekehyksessä korostuvat erilaisten kulttuuristen yhteisöjen toimiminen tilassa ja erilaiset käsitykset tilasta. Rakennettu kaupunki näyttäytyy prosessina, josta erilaiset merkitykset ovat luettavissa. Kaupunki kulttuurien tuottajana käsittää tilan aktiivisena merkitysten tuottajana samalla kun erilaiset kulttuuriset yhteisöt pyrkivät määrittelemään tilalle omia merkityksiään.¹¹

¹⁰ Saarikangas 1998a, 12.

¹¹ Kervanto Nevanlinna 1998, 230–243. Ks. myös Kervanto Nevanlinna 1996, 27–35. Taidehistorioitsija Ulla Pohjamo on hyödyntänyt väitöskirjassaan Oulun Hietasaaren esikaupunkialueesta Kervanto Nevanlinnan kaupunkikäsityksiä. Pohjamo 2011.

Eri toimijoiden suhtautumisessa kaupunkiin on analysoitavissa erilaisia kaupunkikäsityksiä. Kaupunkisuunnittelun diskurssissa korostuu erityisesti modernistinen käsitys kaupungista, jolloin kaupunki näyttäytyy erilaisina ongelmina ja haasteina, joita suunnittelun avulla ratkotaan. Rakennussuojelun käytännöissä korostuu romanttinen näkemys kaupungista. Samoin kansallismaiseman ja kulttuuriperinnön käsitteet palautuvat romantiikan filosofian ajatukseen paikan ainutlaatuisuudesta. Erilaiset käsitykset kaupungista toimivat tutkimuksessa diskursiivisella kentällä tuotettujen merkitysten tulkintakehyksenä.

Lähtökohtana on ymmärrys kaupungista kulttuuristen merkitysten tuottajana. Tulkitsemme Tammerkosken teollisuusympäristöä erilaisten diskurssien, vallan ja käytäntöjen tilana, jossa merkityksiä tuotetaan, muokataan ja muutetaan. Ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n mukaan valtaa ei voi paikantaa yhteen henkilöön, instituutioon tai valtioon, vaan valta on läsnä kaikkialla vallan verkostoina, joissa yksilöt osallistuvat vallan tuottamiseen sosiaalisissa suhteissa.¹² Samoin yksittäiset rakennukset eivät omista tai edusta valtaa, tai toimi vain sosiaalisten suhteiden taustana, vaan osallistuvat aktiivisesti sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysten tuottamiseen vuorovaikutuksessa rakennuksen käyttäjien kanssa.¹³

Tammerkosken teollisuusympäristö osana Tampereen ydinkeskustaa on samanaikaisesti havaittu, eletty ja koettu sekä historiallisesti kerrostunut kaupunkitila. Tutkimus keskittyy arvojen ja merkitysten rakentumiseen käydyssä dialogissa. Minkälaisilla argumenteilla Tammerkosken teollisuusympäristöä on tuotettu kulttuuriperintönä ja kansallismaisemana?

Tutkimuskohteekseni valitsemani kaksi tapausta edustavat käytännössä ääripäitä teollisuusalueiden suojelussa. Verkatehdas ja Finlayson ovat ensisijassa tapauksia Tammerkosken teollisuusympäristön suojelusta ja suojelukäsitysten muuttumisesta pitkällä aikavälillä. Tapausten yksityiskohtaisella kuvailulla saatua tietoa on mahdollista verrata muihin vastaaviin tapauksiin ja näin saavuttaa yleistettävää tietoa tehdasrakennusten suojeluun liittyvistä konkreettisista haasteista.¹⁴ Tapausten yksityiskohtaisen kuvauksen avulla pyrin tarkastelemaan ilmiötä monesta näkökulmasta ja ymmärtämään suojeluprosessin monimutkaista kiinnittymistä yhteiskunnan eri prosesseihin. Valitsemiäni käsitteiden ja aineiston rajauksen avulla tuon uuden näkökulman Tammerkosken teollisuusympäristön suojeluun ja laajemmin teollisuusalueiden suojelukeskusteluun.

Valitun aineiston analysoimisessa korostuu kaksi eri tasoa, joita käsittelen rinnakkain. Ensimmäisellä tasolla kuvaan teollisuusympäristöjen muutosprosessia historiallisina ja kronologisesti etenevinä tapahtumina. Tällä tasolla korostuvat kau-

---

12 Foucault 1980, 98.

13 Saarikangas 1998b, 268.

14 Laine, Bamberg & Jokinen 2008, 27–28.

punkisuunnittelun ja rakennussuojelun viitekehykset. Ensisijaisena aineistona ovat kaupunkisuunnitteluun liittyvät dokumentit kuten pöytäkirjat, kaavadokumentit ja oikeusprosesseihin liittyvät asiakirjat. Toisella tasolla analysoin tapahtumien ympärillä käytyä dialogia ja paikan merkitysten rakentumista historiallisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Tälle tasolle kiinnittyvät kuvalliset ja kirjalliset esitykset Tammerkosken teollisuusmaisemasta. Tärkeänä aineistona ovat suunnitteludokumenttien lisäksi eri lähteiden käyttämät valokuvat, sanomalehtien mielipidekirjoitukset ja kirjallisuudessa tuotetut kuvaukset Tammerkosken teollisuusmaisemasta. Tämän aineiston tulkinnalla tavoittelen monipuolista ja tunteisiin ja tunnelmiin painottuvaa kuvaa tapahtumista, jolloin tiedon todenperäisyydellä on vasta toissijainen painoarvo. Tulkitsemalla tilan muutoksia yhdessä tilasta tuotettujen representaatioiden kanssa muodostan käsityksen siitä, miten Tammerkosken teollisuusympäristö rakennettiin arvokkaaksi kulttuuriperinnöksi.

Maisema ja kulttuuriperintö käsitteinä eivät ole irrallisia, vaan tutkimuksessani yhdistän ne yhteiskunnalliseen kehykseen, jossa sosiaaliset suhteet ja valtarakenteet muokkaavat sitä, mitä kulloinkin voi tai on mahdollista sanoa tietyistä paikasta, positioista käsin, ja toisaalta miten se, mitä sanotaan, tulkitaan kyseisessä kontekstissa. Siksi on oleellista selvittää myös tutkimuksen historiallinen konteksti. Käyttämistäni käsitteistä rakennettu ympäristö ja kaupunkikuva palautuvat tutkimuksessani konkreettiseen, olemassa olevaan nykyhetken paikkaan, kun taas maisema ja erityisesti mielikuvamaisema kerrostuvat ajassa. Toisin sanoen mielikuvamaisemassa ovat läsnä samaan aikaan paikan menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus.

Nykypäivän näkökulmasta katsottuna teollinen menneisyys on noussut tärkeäksi osaksi kaupungin ja sen asukkaiden historiaa. Tällä on väistämättä vaikutuksensa jokaisessa mielipiteessä, joka lausutaan asiaan liittyen. Menneisyyteen liittyvät lausunnot suodattuvat menneiden tapahtumien muistamisen läpi. Samalla korostuu rakennetun kaupungin merkitys muistamisessa ja unohtamisessa. Rakennus voi auttaa muistamaan tai yhtä hyvin se voi estää unohtamasta. Tuhotut tai hävinneetkin rakennukset voivat silti toimia muistamisen paikkoina. Menneisyys rekonstruoidaan säilyneistä palasista, dokumenteista, valokuvista ja kartoista. Historiankirjoitus on aina tulkinta, koska menneeseen ei voi palata. Tutkimukseni Tampereen teollisuusympäristöjen muutosprosessista ja maiseman merkityksestä on menneisyyden tapahtumien tulkintaa, johon vaikuttavat valitsemani näkökulma ja aineisto ja oma positioni taidehistorian tutkijana. Esittämäni tulkinta on vain yksi vaihtoehto monien joukossa. Tapausten yksityiskohtaisella kuvauksella tarkoitukseni on antaa lukijalle mahdollisuus muodostaa oma tulkintansa tapahtumista.

Tutkimukseni teoreettisena lähtökohtana on ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n ajatus todellisuuden diskursiivisuudesta. Diskurssi määrittelee ne rajat, joissa käsitteistä voidaan puhua, mitä käsitteistä voidaan puhua sekä miten käsitteet määrittävät. Yksilö pakotetaan diskurssissa yhdenmukaisuuteen, univer-

saaleihin sääntöihin, joiden sisällä käsitteestä voidaan puhua.¹⁵ Toisin sanoen valittu diskurssi määrittelee sitä, mitä kohteesta voi sanoa. Diskurssit ovat historiallisesti rakentuneita ja kulttuurisesti jaettuja ja ne tuottavat ja uusintavat tietoa tietyistä näkökulmasta. Samalla ne tuottavat representaatioita, kirjallisia ja kuvallisia esityksiä puheena olevasta kohteesta. Tutkimuksessani käytän diskurssia aikaan ja tilanteeseen sidottuna ymmärryksenä todellisuudesta.¹⁶ Diskursseissa oleellista on niiden yhteisöllinen luonne, yksilöt asettuvat sosiaalisessa tilanteessa osaksi laajempaa kulttuurista yhteisöä. Yhdellä toimijalla voi tilanteesta riippuen olla useita sosiaalisia toimijuuksia.

Käytännön työkaluksi prosessin kuvaamisessa olen valinnut kaupunkisuunnittelun diskurssin, jonka kautta analysoin muutosta suojelukäsityksissä, yleisen mielipiteen muuttumista ja rakennussuojelun siirtymistä osaksi kaupunkisuunnittelun käytäntöjä. Yhden diskurssin valitseminen monien mahdollisten joukosta yksinkertaistaa tapahtumien kulkua, mutta tuo selkeämmin näkyviin muutoksen kaupunkisuunnittelun ja rakennussuojelun asemasta toisiinsa nähden ja toimijoiden asemasta suhteessa valittuun diskurssiin. Kaupunkisuunnittelun diskurssi toimii eräänlaisena kehyksenä, jonka sisällä yksilöt ja yhteisöt argumentaation kautta tuottavat merkityksiä tehdasrakennusten suojeluprosessissa, joko toistamalla ja vahvistamalla olemassa olevia käsityksiä, asettamalla vanhat merkitykset kyseenalaisiksi tai tuottamalla kokonaan uusia merkityksiä. Kulttuuristen yhteisöjen suhde diskurssiin vaihtelee, ne voivat asettua käytetyn diskurssin keskelle, sen reunalle tai ne voidaan sulkea diskurssin ulkopuolelle. Valittu diskurssi ei ole irrallinen, vaan näen sen yhtenä ulottuvuutena, joka asettuu osaksi ja toimii vuorovaikutuksessa laajemman kontekstin kanssa, tässä tapauksessa kaupungin ja sen rakennettujen muotojen kanssa.

Suunniteltu kaupunki

Tutkimuksen ensisijaisena aineistona ovat Tampereen kaupunkisuunnittelun asiakirjat ajanjaksolta 1965–2005: kaavat, lausunnot, selostukset, kaupunginhallinnon pöytäkirjat, valitukset ja oikeuden päätökset. Kaupunkisuunnittelussa korostuvat useimmiten kaupungin viranomaisten ja arkkitehtien näkemykset ja suhtautuminen kaupunkiin ennen kaikkea ongelmana ja haasteena.

Modernin kaupunkisuunnittelun tavoitteena on ollut tuottaa hyvinvointia, jolloin suunnittelun keskiössä ovat muun muassa liikennejärjestelyt, asuntojen, liike-tilojen ja viheralueiden järjestäminen ja sosiaalisten ongelmien poistaminen suun-

---

15 Foucault (1969) 2005, 82–85.

16 Pietikäinen & Mäntynen 2009, 23–25.

nittelun keinoin. Suunnittelun lähtökohtana on kaupungin jatkuva kehittyminen.¹⁷ Kaupunkisuunnittelu perustuu kaupungin näkemiseen tieteellisinä faktoina, jotka pyyhkivät pois näkyvistä kaupungin elettyinä, kollektiivisena muistina, kertomuksina, menneisyytenä.¹⁸

Kaupunkisuunnittelun diskurssi on keskeinen kehys Tammerkosken teollisuusympäristön suunnitelluissa muutoksissa. Kaupunkisuunnittelussa korostuu asiantuntijuus ja siihen kytkeytyneet valta ja tiedon tuottaminen. Tutkimukseni lähtökohtana on kaupunkisuunnittelun hegemoninen asema diskursiivisella kentällä, jolloin tarkastelun kohteena ovat valtasuhteet diskurssin sisällä.¹⁹ Poliittinen päätöksenteko pohjautuu pääsääntöisesti annettujen vaihtoehtojen arviointiin ja niistä päättämiseen. Tästä syystä onkin tärkeää selvittää ”miten, missä ja kenen toimesta päätösvaihtoehdot on aseteltu”.²⁰ Tässä vaiheessa vaikuttavat viranhaltijoiden lisäksi erityisesti maan- ja kiinteistönomistajat, joiden aluetta suunnittelu koskee. Tämän lisäksi päätöksentekoon vaikuttavat erillisten poliittisten ryhmien väliset suhteet sekä yksittäistenkin luottamusmiesten vaikutusvalta päätöksentekoon.

Pätevän tiedon tuottaminen on sidoksissa kieleen. Kielen ja vallan suhdetta kaupunkisuunnittelun käytännöissä tutkineen arkkitehti Raine Mäntysalon mukaan ”suunnittelun kieli konstruoi puhuntansa ja kuvaustensa kautta sen ympäristön, josta se puhuu ja jota se kuvaa. Samalla se konstruoi itse puhujat ja kuvaajat.”²¹ Voidakseen puhua kaupunkisuunnittelun diskurssissa, puhujan tulee hallita suunnittelun kieli, jota tuotetaan kaupunkisuunnittelun kentällä. Samoin suunnittelun tavoitteet voivat jäädä epäselviksi niille, joille suunnittelun kieli ja käsitteet ovat outoja.²² Tämä koskee myös poliittista johtoa, joka tekee päätöksensä annetuista – ja priorisoiduista – vaihtoehdoista. Poliitikot ovat harvoin asiantuntijoita pitkälle erikoistuneissa ja teknisissä kaavoituskysymyksissä, jolloin asian valmistelijoiden vaikutusvalta korostuu päätöksenteon pohjalla.

Tutkimuksessa korostuu toimijaryhmien eriarvoisuus. Kansalaisaktivistien sanoma tulkitaan kaupunkisuunnittelun diskurssissa helposti yhteiskunnan järjestystä ja pelisääntöjä rikkovana, kun taas kaupunkisuunnittelijoiden tavoitteita pidetään hyväksyttävänä, perusteltuina ja kaupunkilaisten etuja ajavina. Samalla kansalaisyhdistykset itse määrittelevät tavoitteinaan muun muassa vanhojen käytäntöjen kyseenalaistamisen, kaupunkisuunnittelun epäkohtien osoittamisen ja vaihtoehtoisten näkökulmien esiintuomisen. Suunnittelun kieli konkretisoituu

---

17 Kaupunkisuunnittelun lähtökohtana on modernistinen näkemys kaupungista. Kervanto Nevanlinna 1996, 28.

18 Boyer 1996, 20–21.

19 Jokinen & Juhila 2016, 76; ks. myös Flyvbjerg 1998, 226–227, passim.

20 Varsinainen päätöksentekotilanne on lopulta usein luonteeltaan ennemminkin asioita toteava ja ennalta tehtyjä päätöksiä oikeuttava. Valanta 1997, 54.

21 Mäntysalo 1997, 21.

22 Mäntysalo 1997, 23–26.

usein vasta käytännön toimissa. Diskurssin ulkopuolelta puhuvien puhe tulkitaan helposti subjektiiviseksi mielipiteeksi, oman edun ajamiseksi (vrt. suunnittelun ajama yhteinen etu) tai tosiasioiden vääristelemiseksi. Vallan jakautuminen näkyy myös osallisuuden määrittelyssä. Ketkä voivat puhua kaupunkisuunnittelun diskurssin sisällä?

Suojeltu kaupunki

Tapaustutkimusten viitekehyksenä tarkastelen rakennussuojelun lainsäädännön ja käytäntöjen kehittymistä historiallisesti. Rakennussuojelun teorian yhdistämistä teollisuusrakennusten suojeluun ja paikalliseen käytäntöön käsittelen laajemmin luvussa kaksi. Rakennussuojelun kiinnittymisessä kaupunkisuunnittelun diskurssiin näkyy diskurssin monikerroksisuus, miten rakennussuojelu ja kaupunkisuunnittelu ovat kaksi erilaista mutta toisiinsa kiinteästi liittyvää ulottuvuutta.²³ Kaupunkisuunnittelun käytännöissä määritellään suojeltavat rakennukset. Kaupungin virkamiehet rakentavat asiakirjojen, mainosmateriaalien ja uutisten avulla kuvaa kaupunkisuunnittelun tavoittelemasta yhteisestä edusta, jolloin rakennuksen purkaminen voidaan perustella esimerkiksi kaupungin tavoitteena tuottaa uusia palveluja kaupunkilaisten käytettäväksi. Tässä on kyse tiedon rakentamisesta, joka perustuu omien intressien mukaisen tiedon legitimoimiseen, samalla kun vastakkaiset tai ristiriitaiset näkemykset marginalisoidaan, esitetään negatiivisessa valossa tai vain unohdetaan.

Tutkimallani ajanjaksolla rakennussuojelun merkitys muuttui voimakkaasti. Tähän vaikutti kaupunkilaisten mukaantulo määrittelemään suojeltavia kohteita ja rakennussuojelun käsitteiden muotoutuminen suojelukiistoissa. Samalla rakennussuojelun merkitys osana kaupunkisuunnittelua kasvoi. Kaupunkisuunnittelijoilla on ollut käytännössä valta määritellä, mikä on suojelun arvoista. Tämä eroaa monissa tapauksissa siitä, mitä suojeluviranomaiset tai kansalaiset pitävät suojelun arvoisena. Suojelun laajentuessa tehdasrakennuksiin myös suojelun perustelut – suojelukohdetta määrittävät arvot ja kuvailevat sanat – muuttuivat. Eri ryhmien välinen vuoropuhelu muokkaa käsityksiä maailmasta, kulttuurista, tapahtumista ja ihmisistä ja vähitellen muuttaa myös vallassa olevaa diskurssia. Tämä näkyi erityisesti tehdasrakennusten kohdalla, jotka vielä 1970-luvulla rakentuivat ensisijassa työn tekemisen paikkoina.

---

23 Pietikäinen & Mäntynen 2009, 28.

Kaupunkilaisten kaupunki

Sanomalehtien ja aikakauslehtien mielipidekirjoitukset, haastattelut ja uutiset tapaustutkimusten ympärillä ovat oleellinen osa dialogia, jossa teollisuusmaiseman merkityksiä rakennetaan. Sanomalehtiaineistoa olen käyttänyt erityisesti siinä, että olen saanut kuuluviin kaupunkilaisten äänen, joka kaupunkisuunnittelun dokumenteissa useimmiten jää marginaaliin. Samalla lehtikirjoituksissa korostuvat kirjoittajien positiot.

Tutkimuksessani tuon esille eri toimijoiden maisemalle antamia merkityksiä. Representaatioiden tuottamat merkitykset ovat kollektiivisia, tietylle ryhmälle yhteisiä.²⁴ Olen jakanut toimijoita erilaisiin ryhmiin tekstin sujuvuuden helpottamiseksi. Erilaiset sosiaaliset toimijuudet, kuten asiantuntijat, suojelijat, vastustajat, eivät kerro mitään toimijoiden muista rooleista (poliitikko, taiteilija, virkamies), vaan ovat sidoksissa tilanteeseen ja tapaukseen. Samalla toimijoiden valta, mahdollisuus puhua tai tulla kuulluksi, kiinnittyvät ainakin osittain valittuun positioon. Toisaalta esimerkiksi poliitikon mielipide suojelun puolustajana saa erilaisen painoarvon, merkityksen, kuin tavallisen kaupunkilaisen kannanotto samasta asiasta. Samoin tamperelaisen Väinö Linnan puheenvuoroilla voi katsoa olevan erilaisen merkityksen, kun puhujan muina positioina ovat työväenkirjailija ja tehtaan entinen työntekijä. Yhteisöllisen merkityksenmuodostumisen taustalla korostuvat yksittäiset toimijat, joiden vaikutus yhteisöön on suuri.

Sanomalehtikirjoituksissa on säilynyt asiaan liittyneiden henkilöiden mielipiteitä ja näkemyksiä, jotka jälkikäteen haastatellen olisivat saattaneet muuttua myöhempien tapahtumien valossa. Mielipidekirjoituksia, joissa henkilö itse kirjoittaa omalla nimellään, voi pitää kohtuullisen luotettavana lähteenä. Mielipidekirjoituksissa korostuu usein myös positio, jonka kirjoittaja on itselleen valinnut. Yhtenä tällaisena positioryhmänä tutkimusaineistossa ovat arkkitehdit, jotka kirjoittivat ahkerasti teollisuusrakennusten suojelun puolesta. Mielipidekirjoitusten julkisuus ja esittäminen sanomalehdissä viittaa kirjoittajien tavoitteeseen vaikuttaa lehden lukijoiden, tavallisten kaupunkilaisten näkemyksiin aiheesta ja herättää keskustelua. Esimerkiksi ammattijulkaisuksi laskettavassa *Arkkitehti* -lehdessä kirjoitukset oli suunnattu eri lukijakunnalle ja siksi myös näkemys aiheeseen oli erilainen.

Sanomalehdet ja myöhemmin internet ovat tarjonneet kaupunkilaisille mahdollisuuden tuoda julki oma mielipiteensä. Julkisuudessa käyty keskustelu on herättänyt mielenkiintoa ja muokannut yleistä mielipidettä muun muassa rakennussuojelun suhteen. Tietyllä varauksella täytyy suhtautua uutisiin, joissa toimittaja on kirjoittanut haastatellun henkilön näkemyksistä. Erityisesti 1970-luvulla sanomalehtikirjoittelu oli poliittisesti värittynyttä, ja tämä näkyi muun muassa siinä, ettei vastapuolen näkemyksistä kirjoitettu. Tampereella *Aamulehti* oli kokoomuksen,

---

24 Kervanto Nevanlinna 2002, 21.

Kansan lehti sosiaalidemokraattien ja *Hämeen Yhteistyö* SKDL:n äänenkannattaja. Käyttämälläni poliittisella vasemmistolla tarkoitan erityisesti SKDL:n ja SKP:n toimijoita, mutta myös muita vasemmiston edustajia erona sosiaalidemokraateista, jotka tutkimuksessani edustavat pääsääntöisesti kaupungin johtoa yhdessä kokoomuslaisten kanssa. 1970-luvun alussa *Hämeen Yhteistyö* muuttui hetkellisesti ns. taistolaisten lehdeksi, kun taas poliittisesti maltillisempaa linjaa kannattaneet toimittajat siirtyivät *Kansan Uutisten* Tampereelle perustettuun toimitukseen. Kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien yhteistyö poliittisella kentällä näkyi myös lehtien linjauksessa. Ilmaisjakelulehti *Tamperelainen* oli paikallislehdistä vähiten politisoitunut.²⁵ Oman puolueen näkökulma korostui poliittisesti sitoutuneiden sanomalehtien uutisoinnissa. Aamulehti oli tutkitun ajanjakson aikana levikiltään Tampereen valtalehti ja lehden uutisten kannanotoilla voi nähdä olleen vaikutusta yleisen mielipiteen muodostumisessa. *Aamulehden* puoluepoliittinen painotus väheni 1980-luvulla. Tutkitun ajanjakson loppupuolella laajempina paikallisina keskustelukanavina toimivat pääsääntöisesti *Aamulehti* ja *Tamperelainen*. Samalla uudeksi keskustelufoorumiksi nousi internet.

Yksi tärkeä lähde tutkimuksessa on ollut entisen Tampereen Verkatehtaan (sittemmin Tamfelt Oy, nykyisin Valmet Fabrics Oy) johdon keräämä sanomalehtileikekokoelma. Kokoelma kattaa Verkatehdasta koskevat lehtileikkeet vuodesta 1965 1980-luvun puoliväliin asti useista paikallisen ja valtakunnallisen levikin sanomalehdistä. Uudempaa sanomalehtiaineistoa olen kerännyt Tampereen kaupunginkirjaston arkistosta ja internet-haulla. *Aamulehden* ja *Tamperelaisen* kohdalla olen käyttänyt myös itse keräämiäni lehtileikkeitä 2000-luvun osalta. Haastattelin myös tutkimukseni kannalta keskeisiä henkilöitä. Haastattelujen merkitys on ennen kaikkea kokonaiskuvan hahmottamisessa ja muun aineiston tukena.

Kuvattu kaupunki

Tärkeänä lähdeaineistona ovat valokuvat, kartat ja kirjalliset kuvaukset Tammerkosken teollisuusmaisemasta. Analysoin Tammerkosken teollisuusympäristöstä tuotettuja representaatioita alueiden merkityksen muodostumisen perustana. ”Samalla kun diskurssin avulla organisoidaan merkityksiä tietyllä tapaa, rakentuu myös tietty kuva – representaatio – puheena olevasta aiheesta, siihen liittyvistä toimijoista ja heidän välisistä suhteistaan sekä identiteeteistä.”²⁶ Representaatiot ovat sidoksissa kontekstiin, yhteiskunnalliseen, historialliseen ja sosiaaliseen kehykseen. Jokainen representaatio, kirjallinen tai visuaalinen kuvaus, on jokaisella

25 *Hämeen Yhteistyön* politisoituminen osui Verkatehtaan suojelukiistan kiivaimpaan vaiheeseen ja on siksi merkityksellinen tässä tutkimuksessa. *Kansan Lehden* ilmestyminen päättyi 4.12.1991 ja *Hämeen Yhteistyön* 1992. Rasilta 1992, 508–511.

26 Pietikäinen & Mäntynen 2009, 55.

kerralla uusi ja ainutlaatuinen, mutta samalla se on sidoksissa ja saa merkityksensä suhteessa aiempiin kuvauksiin. Samoin oma tulkintani Tammerkosken teollisuusmaisemasta on uusi samalla kun se sitoutuu Tammerkosken representaatioiden historialliseen kehykseen.

Oleellista representaatioiden tulkinnessa on selvittää kuka puhuu ja mikä on puhujan paikka ja asema.²⁷ Tämä on lähtökohtana myös muun aineiston analyysissä. Kirjalliset ja kuvalliset esitykset voi nähdä ”kaupunkitilaan liittyvinä kulttuurisina käytäntöinä”,²⁸ jolloin esitysten konteksti nousee keskeiseen rooliin. Rakennettu kaupunki on aktiivinen toimija kulttuuristen merkitysten tuottajana samalla kun kulttuuriset yhteisöt tuottavat kaupungista omia merkityksiään. Rakennettu ympäristö muokkaa näkemystämme kaupungista ja vaikuttaa siihen, minkälaisia merkityksiä annamme tilalle.

Helsingin Eteläsatama on esimerkki historiallisesti kerrostuneesta kaupunkitilasta.²⁹ Helsingin historiallinen ydin on useimmissa kaupunkihistorian tutkimuksissa rajautunut arkkitehtonisesti ja kansallisesti merkittäviin Senaatintoriin ja empirekeskustaan. Anja Kervanto Nevanlinna osoittaa, miten kaupungin teollinen menneisyys on näissä tutkimuksissa rajattu kuvan ulkopuolelle, kuvainnollisesti ja kirjaimellisesti. Alueen saama vähäinen arvostus on Nevanlinnan mukaan johdantanut myös sen vähittäiseen hävittämiseen. Tutkimus osoittaa muun muassa sen, miten historiankirjoitus, taloudellinen ja poliittinen valta muokkaavat osaltaan kaupunkitilaa. Kaupunkitilan merkitykset taas syntyvät kaupunkilaisten tavoissa elää kaupunkia ja antaa sille merkityksiä, jolloin kaupunkitila näyttäytyy moniäänisenä, sosiaalisesti ja historiallisesti rakentuneena ja muutoksille alttiina kertomuksena. Tutkimukseni lähtökohta nojaa Nevanlinnan näkemyksiin kaupunkitilan ja vallankäytön suhteesta ja rakennetusta kaupungista historiallisesti kerrostuneina muistamisen paikkoina.

Lähdeaineistona käytän mainoksissa, sanomalehdissä, kaupunkisuunnittelun dokumenteissa, kirjallisuudessa ja kuvateoksissa käytettyjä kuvia ja kuvauksia Tammerkosken teollisuusmaisemasta. Näiden esitysten avulla rakennan käsitystä siitä, minkälaisia kuvauksia maisemasta on tuotettu, kuka niitä on tuottanut ja mihin tarkoitukseen. Historiaa ei kirjoiteta pelkästään tieteellisen, kovan tiedon pohjalta, vaan yleiseen käsitykseen menneisyydestä vaikuttavat myös ja erityisesti ei-historioitsijoiden kirjoittamat esitykset historiasta.³⁰ Historiallisesti Tampereen teollisuuskaupungin imagoa on rakennettu niin kaupungin johdon kuin teollisuusyritysten taholta. Myös kansallisella tasolla Tamperetta on kuvattu ensi sijassa teollisuuden kautta.

---

27 Foucault (1969) 2005, 70–73.

28 Kervanto Nevanlinna 2002, 25.

29 Kervanto Nevanlinna 2002.

30 Kalela 2000, 22–33, 37–39.

KANSALLISMAISEMA

*Kansallinen keskiwertomaisema ei tietenkään valaise maiseman arkipäiväisiksi tai kielteisiksi koettuja piirteitä, kuten yksitoikkoisuutta tai köyhyyttä, vaan on symbolinen resurssi, joka todistaa maan luonnon kauneudesta ja siinä piilevistä potentiaaleista. Kansallisen maiseman metaforiset piirteet ovat kansallisen tilan toivottuja ominaisuuksia pikemminkin kuin todellisia.*³¹

Tutkimuksen keskeisten käsitteiden kansallismaiseman, maiseman ja kulttuuriperinnön avulla sidon teollisuusympäristön representaatiot osaksi laajempaa historiallista ja yhteiskunnallista kontekstia. Käsitteen merkitysten muuttuminen historiallisesti viittaa muutoksiin myös sitä ympäröivissä sosiaalisissa rakenteissa.³² Valituilla käsitteillä on historia, joka vaikuttaa siihen, miten käsitteet ymmärretään ja tulkitaan nykyhetkessä.

Käsittelen kansallismaisemaa yhtenä osana maisemakäsitteen merkitysten rakentamista. Pohdin sitä, miten kansallismaiseman käsitettä käytettiin suojeluprosessissa ja miten sitä on hyödynnetty jälkikäteen alueen kuvauksissa, kirjoituksissa ja markkinoinnissa. 1900-luvun alussa Tammerkosken teollisuusmaisemasta levitettyt kuvat esittivät, symboloivat jotain muuta kuin kuvaukset Tammerkosken kansallismaisemasta 2000-luvun taitteessa. Varsinaiset valokuvat ovat osittain pysyneet samoina ja vanhoja valokuvia käytetään edelleen eri yhteyksissä kuvaamassa Tammerkosken maisemaa. Samoin perinteisiä kuvakulmia käytetään uusissakin esityksissä. Samaan aikaan vanhojen kuvien ja kuvausten kanssa uudet esitykset muuttuneesta kansallismaisemasta rakentavat uusia kertomuksia maisemasta vanhan päälle ja rinnakkain vanhan kuvauksen kanssa. Uudet kuvakulmat ja uudet kuvaukset rakentavat erilaista tarinaa Tammerkosken kansallismaisemasta. Tutkimuksessa analysoin kansallismaiseman käsitettä suhteessa Tammerkosken teollisuusmaisemaan ajallisessa perspektiivissä.

Kansallismaisema käsitteenä on suhteellisen nuori. Suomessa kansallismaiseman käsite on rajautunut ympäristöministeriön asettaman työryhmän vuonna 1992 valitsemiin 27 kansallismaisemaan. Työryhmän selvityksestä tehty julkaisu ajoittui Suomen itsenäisyyden 75 –juhlavuodeksi. Työryhmän tavoitteena kansallismaisemien nimeämisessä oli kiinnittää ihmisten huomiota yleisesti erilaisiin maisemiin ja niiden sisältämiin arvoihin. Kansallismaiseman käsitettä ei katsottu teoksessa

---

³¹ Häyrynen 2005, 34.

³² Bödeker määrittelee käsitteet pelkiksi sanoiksi, joilla on historiallinen merkitys. Päinvastoin kuin sanat, käsitteet ovat monimerkityksisiä, ts. merkitykset yhdistyvät sanaan siinä historiallisessa tilanteessa, jossa sanaa käytetään ja joka on erilainen joka kerralla. Sanojen merkitykset voidaan määritellä tarkasti, kun taas käsitteitä voidaan vain tulkita. Bödeker 1998, 54.

tarpeelliseksi määritellä tarkemmin, vaan käsitteen rikas ja monipuolisesti tajuttu tunnepohjainen sisältö nähtiin riittävänä määritelmänä.³³

Ympäristöministeriön asettaman työryhmän mukaan kansallismaisemiksi valittujen kohteiden katsottiin edustavan parhaiten ”niitä tekijöitä, jotka ovat ratkaisevasti vaikuttaneet kansamme ja kulttuurimme kehittymiseen sekä niitä tuloksia, jotka ovat seuranneet ihmisen ja luonnon välillä satoja, jopa tuhansia vuosia jatkuneesta vuorovaikutuksesta”.³⁴ Kansallismaisemilta työryhmä edellytti ”laajempaa havaittavuutta, yleistä tunnettuutta ja symboliarvoa; maisemalla tulee olla yleisesti tunnustettu merkitys kansallisessa kulttuurissamme, historiassamme tai maamme luontokuvassa”.³⁵

Työryhmä jakoi kansallismaisemat luonnon-, kulttuuri- ja kaupunkimaisemiin. Valitsemiensa maisemien kautta työryhmä pyrki määrittelemään myös kansallismaiseman käsitettä. Tyypillisyyden ja tunnettuuden tavoittelu perustui siihen, että mahdollisimman moni voisi samastua maisemaan ja kokea maiseman omakseen. Kun taas ainutkertaisuuden tavoittelu perustui siihen, että maisema joillain tavoilla erosi perus- tai arkimaisemasta, teki siitä arkimaiseman yläpuolella olevan. Työryhmän valitsemissa kansallismaisemissa voi nähdä pyrkimyksen maisemien todenkaltaisuuteen ja kiinnittymisen elettyyn ympäristöön, samalla kun niiden avulla pyritään rakentamaan mielikuvaa jostain ylevämmästä, yhteisestä kansallisesta identiteetistä. Ympäristöministeriön kansallismaisemanimitykseen ei liittynyt juridisia velvoitteita suojelusta.

Kansallisesti merkittävät maisemat osana yhtenäisen kansakunnan rakentamista juontavat juurensa kauemmas. 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun ajoittuivat kansallisten valtioiden rakentaminen useissa eri maissa samanaikaisesti. Pyrkimyksenä oli määrittää oma kansa ja kansallinen identiteetti erona muihin. Kuviteltujen kansojen ja keksittyjen perinteiden avulla rakennettiin käsitystä isänmaasta, kansallisvaltiosta ja kansallisesta identiteetistä.³⁶ Kansallismaisemien tai symbolimaisemien kautta kuviteltiin yhteisö ja sen neuvottelematon vaatimus paikkaan, isänmaahan. Samalla kansa, perinteet ja kulttuuriperintö sidottiin konkreettiseen paikkaan tai paikkoihin.

Suomalainen koululaitos opettaa yhä uusille sukupolville suomalaisuuden perusteet Kalevalasta Vänrikki Stoolin tarinoihin ja Kiven Seitsemään veljekseen. Samalla rakentuu kuva sekä suomalaisista että kansallisesta maisemasta. Yhteiskuntatieteilijä Mervi Ilmonen on kirjoittanut Topeliuksen, Lönnrotin, Runebergin, Snellmanin ja Gygnaeuksen rakentamasta mielikuvasta, kansallisesta maisemasta, joka avautuu parhaiten juuri suomalaisille:

---

33 Härö & Mansikka 1993, 4.

34 Härö & Mansikka 1993, 4.

35 Härö & Mansikka 1993, 63.

36 Hobbsawm ja Rangers 1983; Anderson 1983.

*Kertomuksen avulla ymmärrämme, keitä olemme ja mitä olemme tehneet, se auttaa meitä tunnistamaan itsemme juuri suomalaisiksi. Kansalaisidentiteetin, yhteisen minuuden muodostuminen, edellyttää tällaisia kertomuksia: sisäistetyn ikonisen maiseman, ja kansan yhteisen historian, jota maisema representoi. Maisemasta tulee näin kulttuurinen tuote, tiedon muoto, väline, jonka avulla kuljetetaan tarinaa, se on ideologinen työkalu.*³⁷

Suomessa maisema kuvattuna ja esitettynä valjastettiin kansallisuusaatteen käyttöön 1800-luvun lopulla. Matti Klinge analysoi Runebergin runoja suomalaisen maiseman kuvaajana. 1800–1900-luvun taitteen filosofinen idealismi määritteli maiseman Klingen mukaan paitsi kauniina myös velvoittavana: ”Maisemakuvan tarkoituksena on saada ihminen ajattelemaan ihmisyyttään – suhteessa korkeampiin ja syvällisempiin arvoihin –.”³⁸ Joka näki maisemassa taloudellista arvoa, oli henkisesti kehittymätön, moraaliton, moukka. Toisin sanoen maiseman katsominen vaati moraalisesti korkeatasoisen, ylevän ihmisen. Maiseman moraalinen vaatimus kohdistui maiseman katsojaan, joka samalla oli maiseman omistaja. Moraalinen vaatimus kohdistui meihin, suomalaisiin, erona muihin, jotka voivat ihailla maisemaa ilman velvoitteita ja sitoutumista.³⁹ Ihaillun maiseman katsomiseen sisältyi kansalaisen velvollisuus isänmaataan kohtaan. Samalla näiden ihailtujen symbolimaisemien kautta rakentui ja rakennettiin suomalaista identiteettiä kiinnittämällä maisemaan haluttuja arvoja, kuten uskontoa ja isänmaanrakkautta, ja halua puolustaa näitä arvoja. Kuten Klingekin toi artikkelissaan esille, kansallisuusaatetta tukevat luonnonmaisemat olivat hyvin tyypillisiä, sellaisia, joita saattoi yhtä hyvin löytää naapurimaasta. Kansallista ideologiaa tukeva maisemien erityisyys rakennettiin juuri niillä arvoilla ja merkityksillä, joita kuvattuihin ja kuvailtuihin maisemiin kiinnitettiin. Käsitys kansalaisesta arvoladatus kansallisen maiseman katsojana ja samalla maiseman omistajana on säilynyt kansallismaisemakäsitteen määrittelyssä nykyhetkeen asti.

Kansallisilla ihannemaisemilla haluttiin korostaa suomalaisiksi koettuja piirteitä ja samalla erottua muista. Tuttuun ja tunnettuun maisemaan yhdistettiin kansallisia merkityksiä, jolloin symbolisiin maisemiin kietoutui kansallinen ideologia yhdessä henkilökohtaisten kokemusten kanssa.⁴⁰ Maunu Häyrynen on tutkinut Suomen maisemakuvaston rakentumista kansallista ideologiaa vasten. Häyrynen jakaa suomalaisen maisemakuvaston itsenäisyyttä edeltäneeseen topeliaaniseen kuvastoon, sotien välille ajoittuneeseen nationalistiseen kuvastoon ja sotien jälkeiseen hajoa-

37 Ilmonen 1995, 23.

38 Klinge 1984, 26.

39 Klinge 1984, 26–29.

40 Häyrynen 2005, 31.

vaan kuvastoon.⁴¹ Tammerkosken teollisuusmaiseman kuvaukset yleistivät sotien välisessä kansallisessa kuvastossa edustamaan kehittyvää ja dynaamista Suomea. Sotien jälkeen Tammerkosken teollisuusmaiseman voi katsoa edustaneen itsenäistä isänmaata, kun Tampellan tehtaat valmistivat sotakorvauksina vetureita Neuvostoliitolle. Toisaalta aihe on ollut herkkä eikä ole edesauttanut kansallista itsetuntoa. Voimakkaat tunteet, vaiettuina tai julkilausuttuina, ovat kuitenkin liittäneet Tammerkosken kansalliseen maisemakuvastoon.

Maisemakuvaston jatkuvuus perustuu vakiintuneeseen esitystapaan, jossa samoja maisemakohteita, alueellisia painopisteitä ja teemoja kuvataan yhä uudelleen kunnes ne muuttuvat klassikoiksi, kliseiksi tai molemmiksi. Samanlaisena säilyvät kuvaustavat ja maisemien kiinnittyminen elettyyn ympäristöön mahdollistavat kuvaston jatkuvuuden ja uskottavuuden, vaikka yhteiskunnalliset ja historialliset muutokset ovatkin vaikuttaneet siihen.⁴² Samalla kansallismaisemien merkitys perustuu Häyrysen mukaan niiden pysyvyyteen: ”Ne ovat vakioelementtejä, joihin on voinut muuttuneissa historiallisissa tilanteissa ja uusissa kertomuksissa turvata – sillä edellytyksellä, että on myös fyysinen paikka, johon palata.”⁴³

Eletyn ympäristön säilyminen kuvatussa (ja kuvitellussa) kaltaisena mahdollistaa jatkumon kansallisesta merkityksestä menneestä nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Tämä on pohjana myös oman tutkimukseni kriittisille kannanotoille kansallismaiseman merkityksestä Tammerkosken teollisuusympäristön säilymisessä. Tarkoitukseni ei ole analysoida Tammerkosken kansallismaisemaa osana kansallista maisemakuvastoa. Pohdin sitä, miten kansallisen maisemakuvaston yksittäisen kuvauskohteen kohdalla kansallismaiseman käsitettä ja kansallista merkitystä käytettiin suojeluargumentoinnissa ja yksittäisen paikan arvottamisessa. Kolin suojelukiista 1980-luvulla nosti kansallismaiseman käsitteen uuteen käyttöön. Kansallismaiseman painoarvo syntyi yksityisen tahon taloudellisten intressien vastakohdaksi, kansallisomaisuudeksi.⁴⁴ Myös Verkatehtaan suojelukiistan aikana 1970-luvulla kansallismaisemakäsite nousi esille yhä useammin. Suojelukiistan yhteydessä Tammerkosken teollisuusympäristö yhdistettiin kansallisesti merkittäväksi maisemaksi.

Vuodesta 1993 eteenpäin Ympäristöministeriön työryhmän valitsevat kansallismaisemat ovat ohjanneet keskustelua Tammerkosken kansallismaiseman merkityksestä. Nimitys on rajannut käsitteen merkitystä ja sisältöä, vaikka samalla se on

---

41 Häyrynen 2000, 35.

42 Häyrynen 2005, passim., erityisesti 183–187. ”Yleistetymin kansallismaisemassa on kyseessä kollektiivinen mielikuva suomalaiskansallisesta maisemasta osana suomalaisuuden representaatiota. Tällaiset mielikuvat muodostavat yhdessä laajemman kokonaisuuden, kansallisen maisemakuvaston, jonka kautta yksittäiset kansallismaisemat viime kädessä määrittävät. Nämä mielikuvat eivät ole staattisia, vaan niitä artikuloidaan jatkuvasti.” Häyrynen 2005, 21.

43 Häyrynen 2005, 187.

44 Ks. esim. Häyrynen 2000, 35–36.

antanut uutta painoarvoa teollisuusalueen suojeluun. Miten maiseman historialliset esitystavat ja kuvakulmat vaikuttivat keskusteluun Tammerkosken kansallismaiseman suojelusta? Vaikka kansallismaisema käsitteenä onkin nuori, käsitteen sisältö on syntynyt vuosikymmenien saatossa erilaisissa kirjallisissa ja kuvallisissa esityksissä. Tammerkosken teollisuusympäristön valinta kansallismaisemaksi vuonna 1993 korosti entisestään alueen teollisuushistoriallista merkitystä niin paikallisesti kuin kansallisesti.⁴⁵ Suojelukeskusteluissa Tammerkosken teollisuusalueiden kansallinen merkitys oli nostettu esille jo ennen virallista nimitystä. Tämän tutkimuksen tarkoitus on avata kansallismaisemakäsitteen ympärillä käytyä keskustelua. Minkälaisena kansallismaisema näyttäytyy nykypäivän kaupunkilaiselle, minkälaisia arvoja ja merkityksiä käsitteeseen on liitetty ja miten ne ovat muuttuneet ajasta ja puhujan positiosta riippuen?

Maisema

Maisema on tutkimuksessani keskeisessä roolissa kansallismaisemana, mutta myös siksi, että valitsemalla maiseman olen halunnut korostaa katsomisen merkitystä rakennussuojelun ja kulttuuriperinnön ympärillä käydyssä keskustelussa. Nähty, tuttu ja tunnettu maisema on toiminut lähtökohtana suojelukeskustelussa. Maiseman merkitykset muodostuvat suhteessa konkreettisen paikan, maiseman representaatioiden ja maiseman katsojan välillä. Maisemaa ei oikeastaan voi katsoa läheltä, vaan maisemaan liittyy laajempi kuvakulma.⁴⁶ Läheltä katsottuna maisema hajoaa yksittäisiksi rakennuksiksi ja yksityiskohdiksi, menettää syvyytensä ja selkeän hahmonsä.

Maisema sisältää katsomisen ja kuvaamisen tapoja, jotka ovat siirtyneet fyysisen paikan käyttötapoihin ja suojeluun. Kaupunkisuunnittelussa maisema on ymmärretty taulun tai postikortin tavoin rajatuksi näkymäksi, mikä on tehnyt maisemasta yksiulotteisen. Maiseman kääntöpuoli tai rajauksen ulkopuolelle jäävät alueet eivät näy maisemassa. Kuitenkin puhuttaessa tehdasmaisemasta tai kaupunkimaisemasta esimerkiksi Tammerkosken yhteydessä, kyseessä on fyysinen paikka, jossa ulottuvuuksia riittää pintaa syvemmälle. Samoin fyysinen maisema ei ole pysähtynyt kuva tai abstrakti tila, vaan elävä paikka, jossa ihmiset toimivat, ja joka on historiallisesti kerrostunut ja aktiivinen tekijä historiallisissa tapahtumissa. Kuva maisemasta pysäytettynä yhteen hetkeen ei anna todellista käsitystä siitä, miten

---

45 Kansallismaisema 1993.

46 Wolfgang Schivelbusch nosti junamatkan historiassa esille, miten maiseman halki syöksyvän junan nopeus tuhosi matkustajan ja ympäröivän tilan läheisen suhteen. Havainnoiminen junavaunun ikkunasta edellytti katseen keskittämistä kauemmas ja irrotti katsojan katsottavasta tilasta, maisemasta. Maisema muuttui panoraaman kaltaiseksi näkymäksi. Schivelbusch (1977) 1996, 36–37, 49–59.

maisema on osa ihmisten arkielämän tapahtumia. Maiseman historiallisuus yhdessä yhteisöllisten muistojen ja mielikuvien kanssa tekevät maisemasta merkittävän.

Visuaalisuus on vain yksi osa maiseman käsitettä. Maisemaa sanana käytetään arkikielessä yleisesti. Tutkimuksessani maisema on paikkaa, tilaa tai kaupunkikuvaa syvempi ja monimerkityksisempi käsite. Maiseman merkitys näkyy tutkimuksessani muun muassa siinä, miten kaupunkilaiset, kaavoittajat ja suojelijat käyttivät sanaa argumentoidessaan suojelun puolesta tai paikan merkityksistä. Maiseman merkitykset muuttuvat ajassa ja tilassa riippuen myös siitä, kuka maisemaa on määrittelemässä. Maisema historiallisena käsitteenä viittaa nykyyhetkessäkin käytettynä samanaikaisesti käsitteen historiaan ja sitoo sen osaksi perinnettä, jota sen nykykäyttö heijastaa.

Kielitoimiston sanakirja antaa määritelmän maisemalle: ”jok maanpinnan osa katsojalle näkyvänä kokonaisuutena; näköala, (luonnon)näkymä. Maisemakuva, -maalaus. Kuvainnollisesti sielunmaisema.”⁴⁷ Määritelmässä maisema sidotaan paikkaan, olemassa olevaan tilaan, jolloin syntyy käsitys maisemasta realistisena todellisuutta jäljentävänä kuvauksena. Samalla maisema määrittyy katsojan katseella hallitsemaksi kokonaisuudeksi. Maisema on kulttuurinen tuote, se vaatii katsojan ja tulkitsijan, jolloin katsottu paikka suodattuu mielikuvien ja subjektiivisten kokemusten läpi sielunmaisemana.

Eurooppalaisessa maisemayleissopimuksessa vuodelta 2000 maisema määritellään hyvin laajasti alueeksi ”sellaisena kuin ihmiset sen mieltävät ja jonka ominaisuudet johtuvat luonnon ja/tai ihmisen toiminnasta ja vuorovaikutuksesta”.⁴⁸ Maiseman merkityksestä sopimuksessa korostetaan mm. maiseman vaikutusta paikalliskulttuurin muotoutumisessa ja eurooppalaisen identiteetin lujittamisessa, osana luonnon- ja kulttuuriperintöä. Edelleen maisema voi olla huono- tai korkealaatuinen, arkimaisema tai erityisen kaunis maisema. Samoin sopimuksessa puhutaan yleisöstä ja yksilöstä, jolla on oikeus nauttia maisemasta ja osallistua sen kehittämiseen.⁴⁹ Sopimuksen jaottelu huonoon tai korkealaatuiseen maisemaan korostaa maiseman esteettisiin arvoihin sitoutuvaa merkitystä. Samoin rinnastetaan kaunis ja arkimaisema, luonnon ja ihmisen (kulttuurin) maisema. Yleisö tai yksilö esiintyy subjektina, joka nauttii, arvostelee tai kehittää maisemaa. Maisema taas näyttäytyy kulutustavarana, johon erilaiset toiminnot kohdistuvat. Koska kyseessä on Euroopan Neuvoston sopimus, sopimuksessa korostetaan maiseman merkitystä eurooppalaisen identiteetin määrittäjänä. Maiseman kansallisen tai kansainvälisenkin merkityksen korostamisen taustalla on yleensä tavoite kohteen paikallisen statuksen kohottamisesta.⁵⁰

47 <http://mot.kielikone.fi/mot/helyo/netmot.exe>, maisema, haettu 10.2.2016.

48 Eurooppalainen Maisemayleissopimus 2000, Luku 1.

49 Eurooppalainen Maisemayleissopimus 2000, Johdanto.

50 Koponen 2006, 28.

Arkikielen käytössä maisema on saanut paikkaa lähenevän merkityksen mm. sanonnassa ”vaihtaa maisemaa”. Useimmiten maisemalla viitataan johonkin, jota tietoisesti katsomme, jonka rajaamme visuaalisesti ja johon liittyy arvoarvostelma. Maisemaa ihailaan, katsomme kaunista maisemaa. Maisemointi verbinä viittaa kyseessä olevan paikan kunnostamiseen, kaunistamiseen. Nykykielenkäytössä sanan historia on edelleen näkyvissä.

Kirjallisuustieteen ja semiotiikan vaikutuksesta maisemaa (ja kuvia) on 1900-luvun viimeisillä vuosikymmenillä alettu tulkita niin taidehistoriassa kuin kulttuurimaantieteessä tekstin kaltaisena merkitysjärjestelmänä, joka on avattavissa ja luettavissa. Uudessa maisemantutkimuksessa maisema nähdään puhtaan luontokuvauksen sijaan kulttuurisen ilmaisun välineenä, jonka avulla ilmaistaan ja muokataan merkityksiä ja arvoja.⁵¹ Lähtökohtana on edelleen fyysinen ympäristö, olemassa oleva paikka, joka kirjallisten tai kuvallisten esitysten kautta tuotetaan maisemana. Tammerkosken teollisuusympäristö on kirjoituksissa ja kuvissa rakennettu teollisuusmaisemana ja kansallismaisemana. Maisemaan, kauempaa ihailtuun kokonaisuuteen, on liitetty merkityksiä, jotka maiseman (konkreettisen paikan) yksittäisiltä osilta on voitu samassa yhteydessä kieltää.

Maantieteessä maiseman käsitettä on analysoitu muun muassa erottamalla se luonnosta, näkymästä, ympäristöstä, paikasta ja maantieteellisestä alueesta. Maisema on suhteessa kaikkiin näihin, mutta ei yhtenevä niiden kanssa. Maiseman ja edellä mainittujen termien välinen ero on katsomistapahtumassa. Maisema määrittyy katseen välityksellä ja tulkitaan mielessä.⁵² Tämä maiseman ja muiden termien välinen ero näkyy tutkimuksessani. Tutkimusaineistossani paljon käytetty termi kaupunkikuva eroaa myös maisemasta. Verrattuna maisemaan kaupunkikuva näytättyy neutraalimpana, kun taas maisema on arvoladattu.⁵³ Kaikki maisemat ovat symbolisia, ne ilmentävät kulttuurisia arvoja, sosiaalista käyttäytymistä ja yksilöllistä toimintaa määritellyssä paikassa ja ajassa.⁵⁴ Tutkittaessa menneisyyden maisemaa kyse on aina tulkinnasta, mennyt maisema rekonstruoidaan nykypäivän merkityksistä ja tutkijan intresseistä käsin. Sama koskee kaikkea historian tutkimusta.

Maisemamaalauksen historian vaikutus maiseman käsitteeseen näkyy siinä, että maiseman katsomiseen edelleen liitetään ainakin jossain määrin esteettisyys, katsomme kaunista maisemaa. Vuosituhannen vaihde ja 2000-luvun alku on tuonut mukanaan yhä laajemman kirjon erilaisia maisemia äänimaisemista mielenmaisemiin, mutta silti maisemaan liittyy ihailua, keskittymistä, katsomista, aistienvaraista toimintaa, jonka lähtökohdat ovat maisemamaalauksessa. Samoin taidehistoriassa

---

51 Mitchell (1994) 2002, 1–17. Ks. myös Lukkarinen & Waenerberg 2004, 14–15; Häyrynen 2005, 25–27; Lukkarinen 1998, 95–100.

52 Meinig 1979, 2–3.

53 Ks. mm. Äikäs 2000, 64.

54 Meinig 1979, 6.

paljon käsitelty subjektin ja objektin välinen suhde koskee myös maisemantutkimusta. Katsoja on aina maiseman ulkopuolella.

Mielikuvamaisema

Tutkimuksessani yhdistyvät eletty tila, todellinen paikka, jota erilaiset sosiaaliset suhteet, valtarakennelmat, historiallinen aika ja paikka määrittävät, ja mielikuvmaisema, jossa maisema rakentuu kirjallisten ja kuvallisten esitysten kautta nähtynä, katsottuna, koettuna, muistettuna, kuviteltuna.⁵⁵ Menneiden tapahtumien kuvauksen avulla pyrin löytämään niitä merkityksiä, joita eri toimijat ovat maisemaan kiinnittäneet.

Maantieteellisessä tutkimuksessa paikan käsitteeseen liittyy subjektiivisuus, elämysten ja kokemusten liittäminen tiettyyn paikkaan, kun taas tila näyttäytyy abstraktimpana ja neutraalimpana.⁵⁶ Humanistista maantiedettä tutkineet Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela ja Sirpa Tani ovat korostaneet, miten paikan kokeminen ja paikkaan kuuluminen on subjektiivista, mutta samalla jaettu muiden samaan ryhmään tai yhteisöön kuuluvien kanssa:

*Kollektiivisen kokemuksen paikasta voi tuottaa paitsi tietyllä alueella asuvien ihmisten yhteinen historia, myös esimerkiksi median muodostamat mielikuvat paikasta. Näin syntyy niin sanottuja yleisiä mielipiteitä alueen luonteesta tai paikan hengestä.*⁵⁷

Tutkimuksessani analysoin sitä, ketkä vaikuttavat siihen, miten maisema esitetään ja millaisia ideologisia taustaoletuksia esitystapaan sitoutuu. Voidaan puhua ihannemaisemista tai symbolisista maisemista, jotka edustavat kulloistakin kulttuuria, aikakautta ja valtajärjestelmää.⁵⁸ Erityisen roolin symboliset maisemat saivat 1800-luvun lopulla kansallisuusaatteen myötä kansallismaisemina. Virallisissa ja julkisissa konteksteissa maisemalle ja tiettyihin tarkemmin määriteltyihin paikkoihin rakennetut symbolinen arvo ja status vaikuttavat yleisiin mielikuviin maisemasta, kun taas yksilölliset ja marginaaliin jäävien ryhmien kollektiiviset maisemakokemukset voivat kyseenalaistaa ja olla ristiriidassa vallitsevan

---

55 ”Maisemamielikuva on ihmisen maisemasta (maisemakuvan) välityksellä muodostama yksilöllinen, mahdollisesti yhteisöllinenkin käsitys maisemasta, sen rakenteista ja siihen liittyvistä merkityksistä, uskomuksista, arvoasetelmista.” Rautamäki 2001, 9.

56 Haarni et al. 1997, 16–18.

57 Haarni et al. 1997, 18.

58 Ks. esim. Rautamäki 2001, 9; Cosgrove (1984) 1998, passim., erityisesti 1–12; Meinig 1979, 164–192.

maisemakäsityksen kanssa.⁵⁹ Omassa tutkimusotteessani korostuu maiseman monimerkityksisyys, eli se miten eri tahot rakentavat maisemaa omista lähtökohdistaan.

Mielikuva ja mielikuvitus viittaavat yksilölliseen ja osittain irrationaaliseen kuvalliseen ajatukseen. Kielentutkija W.J.T. Mitchell käyttää termiä *mental image* kirjoittaessaan siitä, miten maailma tulkitaan ja kuvitellaan ajatuksissa, jolloin kaikki tieto perustuu kuvitteluun. Mitchell korostaa, että ei ole olemassa neutraalia näkyvää maailmaa, jota vasten representaation voisi asettaa, ei faktaa siitä, mitä tai miten näemme maailman. Tieto on sosiaalisesti tuotettu, se on dialogia erilaisten maailmankäsitysten, erilaisten kuvaustapojen (representaatioiden), eri kulttuurien ja ideologioiden välillä.⁶⁰ Kuvallisten ja kirjallisten esitysten avulla eri toimijat rakentavat ja muokkaavat mielikuvaa maisemasta ja samalla käsitystä menneisyydestä.

Mitchellin mukaan kuva (*image*) ei ole vain merkki, vaan aktiivinen toimija historiallisella näyttämöllä, jossa kuvat osallistuvat tarinoiden, historian kerrontaan.⁶¹ Todelliset kuvat (*image proper*) – valokuvat, patsaat, materiaaliset kuvat – sen enempää kuin mielikuvatkaan eivät ole staattisia, pysyviä, vaan niiden tulkinta on riippuvainen katsojasta ja on siten aina yksilöllistä. Tulkinta ei ole pelkästään visuaalista, näköhavaintoon perustuvaa vaan käsittää moniaistisen havainnon.⁶² Nähty ja koettu maisema on joka katsomiskerralla erilainen ja kirjoitetun maiseman lukemiseenkin liittyy useita aistihavaintoja, maisema rakentuu mielikuvana. Mielikuvamaisemassa tilan rajallisuus ja käsitys ajasta hämärtyvät, jolloin sekä aika että tila näyttäytyvät kerrostuneina.

KULTTUURIPERINTÖ

Tutkimuksessa käsitellyissä suojeluprosesseissa korostui jako yhtäältä kulttuuriperintöön eli niihin aineettomiin arvoihin, joilla määritetään konkreettista paikkaa ja kiinnitetään siihen merkityksiä, ja toisaalta rakennussuojeluun eli niihin käytännön toimenpiteisiin, joilla pyritään säilyttämään rakennus tai rakennusryhmä. Aineettomat tai abstraktit arvot kiinnittyivät useammin maisemaan, laajempaan nähtyyn, koettuun ja muistettuun kokonaisuuteen, kun taas käytännön suojelukri-

---

59 Esimerkki symbolisesti arvokkaaksi rakennetusta paikasta on rakennussuojelulailla suojeltu Finlaysonin alueen vanhin tehdas, joka virallisesti edustaa Suomen varhaista teollistumista. *Kansallismaisema* 1993, 30; Putkonen 1988, 19, 30.

60 Mitchell 1986, 37–38.

61 Mitchell 1986, 9.

62 Mitchell 1986, 13–14.

teerit kohdistuvat yksittäisiin rakennuksiin tai rakennelmiin ja perustuvat osittain eri arvoihin kuin kohteelle määritellyt abstraktit arvot.

Tutkimuksessani käytän pääsääntöisesti kulttuuriperintöä tarkempaa teollisuusperinnön käsitettä tarkoittaessani paikkaan sidottuja aineettomia ja symbolisia arvoja. Samalla erotan kulttuuriperinnön rakennussuojelusta, joka tutkimuksessani käsittää ne konkreettiset toimet, joilla yksittäisiä rakennuksia tai paikkoja suojellaan, ja suojelutoimiin liittyvän arvotuksen, joka perustuu osittain eri kriteereille kuin kulttuuriperinnön määritelmä. Myös teollisuusperinnöllä viitataan ensisijaisesti niihin aineettomiin arvoihin, joiden kautta tietyt valitut paikat esitetään yhteisenä kulttuurisena perintönä. Käyttämällä teollisuusperinnön käsitettä haluan korostaa teollisuuden merkitystä osana kulttuuriperintöä ja keskeisenä osana omaa tutkimustani. Yleisemmällä tasolla kirjoittaessani käytän kulttuuriperinnön käsitettä.

Kulttuuriperintö määritellään aina nykyhetkessä ja nykyhetken tarpeista käsin. Tämä määrittely tapahtuu kuitenkin suhteessa menneisyyteen, jolloin se on riippuvainen siitä, mitä aikaisemmin on pidetty arvokkaana ja merkittävänä kulttuuriperintönä, ja samalla suhteessa tulevaisuuteen, kun tavoitteena on kohteen säilyttäminen tuleville sukupolville. Samalla kirjoitetaan ja arvotetaan historian esityksiä. Rakennuksiin liitetyt merkitykset kertovat ensisijaisesti määrittelijöidensä arvoista ja tavoitteista.

Museoviraston määritelmän mukaan rakennusperintö on rakennettua ympäristöä koskevaa aineellista kulttuuriperintöä. Kulttuuriperintö taas käsittää ihmisen toiminnan vaikutuksesta syntyneen sekä aineettoman että aineellisen perinnön.⁶³ Unescon määritelmän mukaan aineeton perintö on käytäntöjä, representaatioita, ilmauksia, tietoa ja taitoja, samoin kuin näihin liittyviä välineitä, esineitä ja kulttuurisia tiloja, jotka yhteisöt, erilaiset kulttuuriset ryhmät tai yksilöt käsittävät kulttuuriperinnökseen. Samoin aineeton perintö käsittää suullisia perinteitä, sosiaalisen elämän käytäntöjä, rituaaleja ja juhlamenoja sekä esittävää taidetta.⁶⁴ Rakennusten ja rakennelmien kohdalla rakennusperinnön käsite on ongelmallinen siinä mielessä, että se lähtökohtaisesti määrittelee kohteelle aineettomia arvoja eikä se siksi sovellu käytettäväksi tutkimukseni tehdasrakennuksista, joiden arvoista ja merkityksistä eri toimijat kiistelivät.

Kulttuuriperintö on kulttuurinen prosessi, joka sitoutuu muistamisen kautta nykyisyyteen. Tästä näkökulmasta historiallinen rakennus on kulttuurinen väline, joka helpottaa prosessia, mutta ei ole elintärkeä prosessin kannalta.⁶⁵ Kulttuuriperinnön tutkija Laurajane Smith on osoittanut, että vastoin kansainvälistä erottelua aineelliseen ja aineettomaan perintöön, kaikki kulttuuriperintö on lähtökohtaisesti

---

63 http://www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparisto/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/#rakennettu_kulttuuriymparisto, haettu 2.3.2015.

64 <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006>, haettu 2.3.2015.

65 Smith 2006, 44.

aineetonta. Suojelun ja konservoinnin aiheena ovat juuri ne (aineettomat) arvot ja merkitykset (kuten muistot, kokemukset, kulttuurinen tieto, tunteet), joita suojelun kohteena olevaan materiaan, rakennukseen, paikkaan tai maisemaan liitetään tai jota ne symboloivat.⁶⁶ Suojelun ja kulttuuriperinnön kohteena oleva paikka pysyy, vaikka siihen kiinnitettyjä merkityksiä ja arvoja muokattaisiin, muutettaisiin ja kirjoitettaisiin uudelleen riippuen siitä, kuka perinnön määrittelee. Toisaalta suojelukohteen hävittäminen voi olla keino hankkiutua eroon epämiellyttäväksi koetusta tai ”väärä” arvoja kantavasta menneisyydestä. Kulttuuriperinnön tulkin- nassa maiseman historialliset jäljet voivat jäädä toissijaisiksi riippuen tulkitsijan määritelmästä ja tavoitteista.

Kulttuuriperintöä pyrkivät määrittelemään erilaiset ryhmittymät; poliittiset ryhmät, kansalaisyhdistykset, yksittäiset kaupunkilaiset, kaupungin virkamiehet sekä valtakunnalliset suojeluyhdistykset ja valtion organisaatiot. Erilaisten selvitysten, tutkimusten ja kaavoituksen keinoin tuotetaan käsitystä siitä, mikä on arvokasta ja säilyttämisen arvoista kulttuuriperintöä. Oleellista kulttuuriperinnön määrittelyssä onkin selvittää kenen perinnöstä on kyse. Kulttuuriperinnön diskurssissa tuotettu tieto on sidottu historialliseen ja sosiaaliseen kontekstiin. Se on neuvottelun ja kiistelystä alasta ja ajassa ja paikassa muuttuvaa tietoa.⁶⁷

Suomenkielessä perintöön viittaavia sanoja ovat muun muassa periä, perimä ja perinne. Yhtäältä perintö on merkinnyt materian siirtymistä sukupolvelta toiselle, toisaalta se on ollut ajatusten ja tapojen, historian ja perinteen, siirtämistä jälkipolville. Erona ikäaikaiseen perinnön käsitteeseen perintötutkija Laurajane Smith kirjoittaa kulttuuriperinnön virallisesta tai hallitsevasta diskurssista (*Authorized Heritage Discourse*), joka juontaa juurensa 1800-luvun loppupuolella esiin nousseeseen nationalismiin.⁶⁸ Smithin analysoima virallisen kulttuuriperinnön käsite määriteltiin (ja määritellään suurelta osin edelleen) eurooppalaisessa kontekstissa, jolloin hallitseva kulttuuriperinnön diskurssi oli näkemyksiltään eurooppalainen ja pohjautui länsimaiseen ajatusmaailmaan. Kulttuuriperintöä hallitsivat ja sen määrittelivät ensisijaisesti ylempään kansanluokkaan kuuluva väestö. Suojeluun ja säilyttämiseen tähtäävistä laeista päätti sama eliitti, joka myös omisti kulttuuriperinnöksi (suojelun arvoiseksi) luokitellun rakennuskannan. Käytännössä näin on edelleen useissa maissa. Virallisen kulttuuriperinnön määritelmä sulkee pois vaihtoehtoiset, valtavirrasta poikkeavat, vähemmistöjen ja ei-länsimaisten tulkinnat

---

66 Smith 2006, 56.

67 Asworth & Graham 2005, 8.

68 Smith 2006, 16–17, 22. Ks. myös Vahtikari 2013, 12. Harvey nostaa esille, että useimmiten perinnön ”synty” ajoitetaan vuoteen 1882, Iso-Britannian muinaismuistolain (Ancient Monuments Act) antamisajankohtaan, tai Ranskan revolutionin aikaan, tai National Trustin perustamiseen vuonna 1895. Harvey 2001, 320. Jukka Jokilehto viittaa perinnön ajatuksen löytyvän jo raamatun ensimmäisistä kirjoista. Jokilehto 1999, 9–10.

kulttuuriperinnöstä.⁶⁹ Myös Tampereella ensisijaisia suojelukohteita tehdasalueilla ovat olleet tehtaan johdon asuinrakennukset ja pääkonttorit. Osittain tämä on johtunut näiden rakennusten korkeammasta rakennustaiteellisesta arvosta rakennussuojelukriteereissä, mutta samalla se osoittaa syvään juurtuneen käsityksen ylemmän luokan ”arvokkaammasta” perinnöstä. Vaikka nykyhetken tulkinnassa teollisuusperintö useimmiten yhdistetään työväen perinnöksi, työväen arkeen kuuluneet rakennukset ovat olleet ensimmäisinä purettavien listalla. Muun muassa Finlaysonin alueella säilytetyt asuinrakennukset ovat entisiä tehtaanjohdon asuntoja.

Rakennussuojelusta on muodostunut kulttuuriperinnön säilyttämisen käytännön työkalu. Tutkimukseni kannalta oleelliseksi nousee kulttuuriperinnön uudelleenmäärittely 1900-luvun puolivälin jälkeen. Samaan aikaan rakennussuojelu laajeni perinteisistä muistomerkeistä, linnoista ja kartanoista, kattamaan myös arkipäiväisiä ja paikallisesti merkittäviksi koettuja rakennuksia ja rakennelmia. Rakennussuojelu ja kulttuuriperintö ovat osittain päällekkäisiä käsitteitä ja niiden keinotekoisella erottamisella pyrin lähinnä selventämään sitä pohjaa, mistä eri arvot syntyivät ja miten ne vaikuttivat, kuka sai päättää suojelusta ja aineettoman kulttuuriperinnön määrittelystä. Tämä on myös perustana tutkimukseni väitteelle siitä, kuka sai päättää Tammerkosken kansallismaiseman suojelusta ja millä kriteereillä se suojeltiin. Mistä suojelukiistat syntyivät?

Ranskalainen historioitsija Pierre Nora on tehnyt eron yhtenäisen kansallisen historiankirjoituksen ja yhteen kansalliseen muistiin perustuvien historioiden välillä. Tärkeisiin paikkoihin, muistomerkkeihin ja kansallisiin juhlapäiviin kiinnittyneen kansallisen historian aika on ohi, mutta tilalle on tullut identiteetin perustana oleva kansallinen muisti, jossa korostuvat yksityiset, unohdetut, marginaaliset ja yhä laajemmalle hajoavat tavat muistaa menneisyys. Menneisyys rakentuu ajassa ja tilassa, kohtaamisina ja sosiaalisina suhteina, *muistin paikkoina* (*lieux de mémoire*). Samalla muistiin perustuva historiankirjoitus tekee mahdolliseksi uudet tulkinnat historiasta.⁷⁰ Marginaaliin jäävät erilaiset tavat muistaa tarjoavat vaihtoehtojen yhteiseksi määriteltyyn kulttuuriperintöön. Sekä historiaa että kulttuuriperinnön merkityksiä kirjoitetaan jatkuvasti uudelleen. Uudet tulkinnat ja uudet näkökulmat muokkaavat käsitystä menneisyydestä ja kirjoittavat samalla uusia merkityksiä ja arvoja *muistin paikkoihin*, kulttuuriperinnöksi tulkittuihin kohteisiin. Näkökulman valinta rajaa samalla sen, mistä suunnasta menneisyyttä katsotaan, kenen historiaa tulkitaan.

Noran kuvaama muutos vaikutti kulttuuriperinnön näkemiseen ensisijaisesti paikallisesti merkittävänä entisen kansallisen sijaan. Tammerkosken teollisuusmaiseman voi nähdä tällaisena muistin paikkana, jota tulkitsen historiallisessa

69 Muun muassa Unescon määritelmä kulttuuriperinnöstä edustaa Smithin määrittelemää virallista perintödiskurssia. Smith 2006, 21–23; Lowenthal 1998, 14, 56–67.

70 Nora 1998, 634–637.

kontekstissa nykyhetkestä käsin ja suhteessa aineettomaan kulttuuriperintöön. Paikan kirjallisten ja kuvallisten esitysten kautta analysoin eri toimijoiden maille antamia merkityksiä, jolloin maisema rakentuu menneen, nykyhetken ja tulevaisuuden jatkumossa.

Iso-Britannian työläis- ja teollisuusmuseoiden ja kartanomuseoiden kävijöitä tutkimuksessaan haastatellut Laurajane Smith osoitti, miten kulttuuriperinnön kokeminen ja määrittäminen oli riippuvainen paikasta. Omaan tai lähisukulaisten menneisyyteen liittyvä kulttuuriperintö tulkittiin eri kriteerein kuin kävijälle vieras (eri yhteiskuntaluokkaan tai sosiaaliseen asemaan liittyvä, kansallinen) kulttuuriperintö. Teollisuusmuseossa vierailijat yhdistivät kulttuuriperinnön käsittämiseen muistamisen, henkilökohtaiset muistot ja työkokemukset ja muokkasivat käsitystä kulttuuriperinnöstä näiden muistikuvien ja kokemusten pohjalta. Kun taas kartanomuseoissa (*Country house*) vierailijat määrittivät kulttuuriperinnön useimmiten virallisen kulttuuriperintödiskurssin mukaisesti kyseenalaistamatta kulttuuriperinnön käsitettä. Jälkimmäinen koettiin helpommin kansalliseksi yhteiseksi kulttuuriperinnöksi siinä missä edellistä määrittivät yksilölliset muistot, jotka museossa liittyivät kollektiiviseen muistamiseen.⁷¹

Smithin osoittama ristiriita kulttuuriperinnön määrittelyssä näkyy tutkimukseni. Yhtäällä on yleisesti hyväksytty virallinen kulttuuriperintö, vallitseva ajatus siitä, mitä pidetään säilyttämisen arvoisena. Tätä kulttuuriperintöä on määritelty niin kansalliselta (museovirasto, valtioneuvosto) kuin paikalliselta tasolta (kaupungin johto) käsin. Toisaalla on 1960-luvulta lähtien korostunut kansalaisten ja kansalaisyhdistysten esiin nostama kulttuuriperintö, jonka merkittävyys syntyi arkipäiväisyydestä, oman lähiympäristön arvottamisesta. Tutkimukseni tehdasrakennuksilla oli myös arkkitehtonisia ja historiallisia arvoja, mutta tehdasrakennusten merkittävyys kulttuuriperintönä ei muodostunut samoilla arvoilla kuin rakennussuojelussa.

Teollisuusperintö

Teollisuusympäristöjen suojelussa keskeinen toimija on ollut kansainvälinen järjestö TICCIIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), joka perustettiin vuonna 1978. Komitea järjestää kansainvälisiä konferensseja, julkaisee ja nostaa esille teollisuusperinnön suojeluun ja tutkimukseen liittyvää kirjallisuutta. TICCIIH on määritellyt teollisuusperinnön arvoja *The Nizhny Tagil Charter* –asiakirjassa, jonka järjestön jäsenet hyväksyivät vuonna 2003 Moskovassa yleiskokouksessa. Komitean mukaan teollisuusperintö käsittää sekä teolliseen tuotantoon että työntekoon liittyvän aineellisen ja aineettoman perinnön. Teollisuuskohteiden arvottamisessa korostuvat teknologian, teollisuus- ja rakennushistoria

---

⁷¹ Smith 2006, 212–213.

samoin kuin esteettiset ja rakennustaiteelliset arvot. Erityistä painoarvoa komitea antaa kohteen harvinaisuudelle ja varhaisille ja uraauurtaville esimerkeille. Komitea korostaa teollisuusperinnön merkitystä tavallisten ihmisten merkityksellisenä historiana ja identiteetin rakentajana, mikä pitää sisällään sekä teollisuushistorialliset, rakennustaiteelliset että aineettomat arvot muistojen ja perinteiden muodossa.⁷² Verrattuna muuhun rakennusperintöön, jossa rakennustaiteellinen ja esteettinen arvo ovat korostuneemmassa roolissa, teollisuusperinnön asiantuntijajärjestö korostaa teknologian ja työväenhistorian merkitystä teollisuusperinnön arvottamisessa. TICCIH:n merkitys on ennen kaikkea teollisuusperinnön määrittäjänä kansainvälisestä näkökulmasta ja teollisuusperinnön merkitysten ja arvojen esiintuomisessa kansainvälisellä tasolla. Paikallisesti merkittävä kohde ei välttämättä ole maailmanlaajuisesti arvostettu, kun taas maailmanlaajuisesti merkittävä kohde voi toisaalta olla paikallisesti vähän arvostettu.

Kulttuuriperinnön tutkija Anna Sivula on tuonut esille, miten teollisuusympäristöjen keskeiset käsitteet vakiintuivat Suomessa vasta 1980-luvun jälkipuoliskolla. Tuolloin yleisin käsite oli *teollisuusperinne*, joka kuitenkin 1990-luvun aikana rajoitui käsittämään lähinnä työväen aineetonta perinnettä, kun taas *teollisuusperintö* ja *teollinen kulttuuriperintö* ovat 2000-luvulle tultaessa laajentuneet käsittämään sekä aineellisen että aineettoman jäämistön ja toimivat tutkijoiden yleiskäsitteinä.⁷³ Tampereen kaupungin johto pyrki 1990-luvulle asti tietoisesti erottamaan työväen teollisuusperinteen aineellisesta rakennusperinnöstä, jolloin työväen merkityksellinen historia ei olisi ollut sidoksissa purettaviksi suunniteltuihin tehdasrakennuksiin, vaan säilyisi henkisenä perintönä ilman materiaalisia jälkiä. Tutkimuksessani teollisuusperinnön käsite liittyy tehdasrakennusten arvottamiseen ja suojeluun, prosessiin, jossa tyhjentyneistä tehdasrakennuksista ja tutusta maisemasta muokataan ja rakennetaan merkityksellistä kulttuuriperintöä. Keskeisessä asemassa on nähty ja kuvattu, tuttu ja muistettu maisema.

Muutos teollisuusalueiden kulttuurisen arvon näkemisessä tapahtui Ruotsissa Suomea aiemmin. Norrköpingissä oli jo viimeistään 1960-luvulla ymmärretty teollisuusrakennuksiin liittyvän kulttuurihistoriallisia ja arkkitehtonisia arvoja, kun taas Tampereella käännekohta tuli vasta 1980-luvulla.⁷⁴ Norrköping ja Tampere eroavat toisistaan myös siinä, että Norrköpingissä kaupungin johto suhtautui teollisuusalueiden suojeluun neutraalisti tai jopa positiivisesti, kun taas Tampereella kaupungin johto suhtautui suojeluun pitkään kielteisesti. Kulttuurihistorioitsija Annika Alzén osoittaa tutkimuksessaan, etteivät teollisuusrakennukset Ruotsissa alun perin määrittäneet kulttuurihistoriallisesti arvokkaiksi vaan ennemminkin

---

72 The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, Moskova 17.7.2003.

73 Sivula 2013, 180–182.

74 Alzén 1996.

sen vastakohdaksi. Kansalaisyhdistyksillä on ollut keskeinen rooli työväenhistorian korostajana ja tätä kautta myös teollisuusalueiden suojelussa.

Anna Stormin väitöskirja jatkaa osaltaan Alzénin tutkimusta teollisuusalueiden arvottamisesta.⁷⁵ Storm tutki sitä, miten entiset teollisuusalueet tulkitaan uuskäytön myötä uusien merkitysten paikkoina, ja ketkä merkityksiä ovat tuottamassa. Positiivisten merkitysten kautta menneisyys muuttuu harmittomaksi. Stormin tutkimus tuo esille samoja piirteitä oman tutkimukseni kanssa siitä, miten teollisuusperinnön rakentaminen ajan myötä pyyhkii pois teollisuustuotantoon liittyneet negatiiviset muistot ja korostaa nyky-yhteiskuntaan sopivia arvoja samalla yhdistäen menneen tulevaisuuteen.

Myös teollisuusyritys voi nähdä kulttuuriperinnön voimavarana. Kulttuuriperinnön tutkija Maarit Grahni on selvittänyt, miten perheyritys käyttää tai hyödyntää kulttuuriperintöä toiminnassaan ja miten tämä historiatietoisuus näkyy perheyrityksen kotipaikkanaan pitämässä Noormarkussa.⁷⁶ Kulttuuriperinnön tuotteistaminen voi olla liiketaloudellisesti kannattavaa toimintaa yhtiölle. Grahnin tutkimus esittää yhtiön johdon ja omistajan näkökulman kulttuuriperintöön. Merkittäväksi kulttuuriperinnöksi omistaja nostaa yrityksen historian alkuajat ja ruukkiajan, kun taas yhtiön menestyksen kannalta keskeinen teollisuustuotanto ja siihen liittyvät tehdasrakennukset jäävät kulttuuriperintömääritelmän ulkopuolelle. Omistajan itsensä määrittelemä kulttuuriperintö näyttäytyy Grahnin tutkimuksessa ristiriidattomana. Tammerkosken teollisuusympäristöjen tapauksissa tehdasrakennusten arvoja ja merkitystä olivat tuottamassa useat yhteisöt, jolloin alueen omistajan rooli kulttuuriperinnön määrittelijänä jäi lähtökohdiltaan yhdeksi monien joukossa. Kuitenkin poliittiset ja taloudelliset valtasuhteet vaikuttivat enemmän siihen, kenen tulkinta teollisuusperinnön merkityksestä lopulta toteutui.

---

⁷⁵ Storm 2008.

⁷⁶ Grahni 2014.

2 TEOLLISUUSMAISEMA

Suomessa 1800-luvun loppupuolella linnojen hyödyntäminen rakennusmateriaalina, vankiloina ja varastoina synnytti keskustelun linnojen merkityksestä kansakunnan perintönä ja kansallisuusmaisuuksena, joka tuli säilyttää tuleville sukupolville. Keskustelu linnojen suojelusta kiinnittyi voimakkaasti yhtenäisen kansakunnan ja sen menneisyyden rakentamiseen.⁷⁷ Linnojen lisäksi kirkot, kartanot ja pappilat nousivat 1800-luvun lopussa suojelun arvoiksi katsotuiksi kohteiksi. Ne vastasivat Muinaismuistoyhdistyksen käsitystä kulttuurihistoriallisesti merkittävästä menneisyydestä.⁷⁸ Esteettisyys suojelun yhtenä arvona sulki teollisuuskiinteistöt vielä 1900-luvun puolivälin jälkeen suojelun ulkopuolelle, kauneus ja rakennustaiteelliset arvot eivät sopineet tehdasrakennuksiin. Tehdasrakennukset ja teollisuusmiljööt eivät istuneet mielikuvaan rakennussuojelukohteesta. Päinvastoin teollistumisen seurauksena arvokkaaksi koettu menneisyys, agraarinen yhteiskunta, oli tullut uhanalaiseksi. Vasta 1900-luvun jälkipuolella tapahtui käänne, jolloin teollisen yhteiskunnan materiaaliset jäljet muuttuivat uhanalaisiksi.

Lähestyn kysymystä siitä, miten teollisuusrakennukset pääsivät mukaan rakennussuojeluun analysoimalla rakennussuojelulainsäädännön uudistumista 1900-luvun puolivälin jälkeisessä Suomessa ja lainsäädännön uudistamisen yhteydessä käytyä arvokeskustelua. Minkälaisilla kriteereillä rakennussuojelun asiantuntijat arvottivat tehdasrakennusten merkityksiä? Kiinnitän tehdasrakennusten arvottamisen laajempaan paikalliseen viitekehykseen käsittelemällä Tampereen kaupungin yleistä suhtautumista suojelukysymyksiin 1960–1970-luvuilla.

Teollisuusperinnön merkityksen kasvu 1900-luvun jälkipuoliskolla, ja korostuneesti viimeisellä neljänneksellä, oli osa laajempaa kehitystä rakennussuojelun alueella. Rakennussuojelun ja ympäristökysymysten esiinnousu 1900-luvun puolivälissä oli sidoksissa kaupunkisuunnitteluun ja hyvinvointiyhteiskunnan rakentamiseen. Jotain haluttiin suojella ja säilyttää siksi, että se oli oman lähimenneisyyden tähden merkittävää. Rakennussuojelun murros syntyi paikallisina kiistoina, joilla oli välttämättä vaikutusta myös valtakunnallisella tasolla ympäristön politisoitumisena.⁷⁹ Paikallisten kiistojen synnyttämät keskustelut vaikuttivat osaltaan uudistuvaan lainsäädäntöön. Suojelukiistat ja niihin liittynyt argumentointi vaikutti myös yleiseen mielipiteeseen, joka vähitellen kääntyi suojelumyönteiseksi ja kyseenalaisesti yhteyden kehittyvän kaupungin ja uudistuvan kaupunkikuvan välillä.

---

⁷⁷ Ripatti 2011, 53–55.

⁷⁸ Härö 1984, 6.

⁷⁹ Laine & Peltonen 2003, passim.

Laki kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta astui voimaan 1965. Sitä oli edeltänyt laki muinaisaikaisten muistomerkkien rauhoittamisesta ja suojelemisesta vuodelta 1883.⁸⁰ Käytäntö osoitti hyvin pian lain voimaan astumisen jälkeen, ettei lailla pystytty suojelemaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita. Tästä syystä laki uudistettiin suhteellisen nopeasti verrattuna edeltäneeseen tilanteeseen ja uusi rakennussuojelulaki astui voimaan 1985. Kansalaisten kasvanut kiinnostus omaa ympäristöään ja rakennussuojelua kohtaan 1960-luvulta lähtien kulminoitui 1980-luvulle, jolloin myös kunnalliset päätöksentekijät olivat osittain ymmärtäneet rakennussuojelun merkityksen. Rakennussuojelukiistoja käytiin pääosin kaupungeissa, joissa kaupungin suunnittelijat olivat raivaamassa vanhaa rakennuskantaa kehityksen tieltä. Linnojen, kartanoiden ja kirkkojen jo ollessa suojeltuja, 1960-luvulla ympäri maata yleistyneet suojelukiistat koskivat ensisijaisesti kaupunkien kivitaloja ja puutaloja, työväenasuntoja sekä tehdasrakennuksia. Keskustelu suojelun arvoisista rakennuksista laajeni käsittämään hyvin erityyppisiä rakennuksia.

Rakennussuojelun voi karkeasti jakaa kolmeen eri toimijaryhmään. Ensimmäisenä oli kaupunkisuunnittelun tavoitteet kehittyvästä kaupungista ja kaupungin tarpeista. Toisena oli kaupunkilaisten kiinnostus omaan lähiympäristöön ja käsitys suojelun arvoisista kohteista. Kolmantena lainsäädännössä ja suojeluviranomaisen (mm. museovirasto, ministeriöt, ympäristökeskukset) keskuudessa perusteltiin arvokkaiksi koettujen rakennusten säilyttämistä ja suojelua.

RAKENNUSSUOJELUN JURIDINEN TAUSTA

Sotien jälkeisessä Suomessa kaupunkisuunnittelua ohjasi modernistinen näkemys jatkuvasta kehityksestä. Modernismin lähtökohtana oli irtisanoutuminen vanhas-
ta ja olemassa olevasta ja uuden suunnittelu puhtaalta pöydältä rationaalisesti.⁸¹ 1960-luvulla modernismin ideologia siirtyi vähitellen käytäntöön elementtirakentamisen myötä. Elementtitekniikan kehittämisellä pyrittiin kustannusten vähenemiseen. Valmiilla betonielementeillä rakentaminen nopeutui huomattavasti ja samalla elementit tuottivat modernistisen arkkitehtuurin ihannoimaa yhdenmukaista ja tasavertaista kaupunkikuvaa ja kaupunkia. Samalla vanhat, perinteisillä rakennusmenetelmillä rakennetut rakennukset nähtiin aikansa eläneinä ja tehottomuudessaan purkukuntoisina.

1900-luvun puolivälissä kaupunkisuunnittelussa painottuivat liikenteen ja elinkeinoelämän vaatimukset osana toimivaa kaupunkia. Asemakaavaopin professori

---

80 Laki kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta 27.11.1964. Laki astui voimaan 1.1.1965.

81 Kervanto Nevanlinna 2001, 140.

Otto-Iivari Meurmanin teos *Asemakaavaoppi* vuodelta 1947 toimi suunnannäyttäjänä kaupunkisuunnittelussa. Onnistuneen asemakaavan lähtökohtina olivat sopusuhtaisuus, yhteiskunnallisuus, teknisyytys sekä taloudellisuus ja terveellisyys. Meurman asetti asemakaavoituksen tavoitteeksi asukkaiden hyvinvoinnin, jonka saavuttamiseksi asemakaavassa tuli huomioida liikenne, elinkeinot, huolto, virkistys ja asuminen. Asemakaavoituksen avulla oli tarkoitus ohjata rakentamista erityisesti kaupungeissa, joissa uudisrakentaminen oli sodan tuhojen seurauksena voimakasta. Meurman korosti kaavoituksen tarpeellisuutta kuitenkin myös maaseudulla. Onnistunut asemakaava takasi rakentamisen taloudellisuuden ja kaupungin toimivuuden.⁸²

Kaupunkien uudistamisessa Meurman nosti esille teoreettisesti määritellyn rakennusoikeuden vähentämisen. Liian suuri rakennusoikeus mahdollisti maanarvon ansiottoman nousun maanomistajien hyväksi. Samalla uhkana oli liian tiivis rakentaminen kaupunkialueella ja korkeiden rakennusten sijoittelu hajalleen, jolloin kaupungin sopusointuisuus katoaisi.⁸³ Useimmiten korkeaan rakentamiseen liittyi symbolinen merkitys. Korkeat rakennukset symboloivat rakennuttajiensa edistysellisyttä ja ylivertaisuutta.⁸⁴ Tampereen kaupunkikuvaa hallitsivat 1900-luvun puolivälissä edelleen savupiiput ja kirkontornit symboloivat teollisuuden taloudellista ylivoimaa kaupungissa. Ensimmäinen korkea maamerkki edellisten ulkopuolelta oli Näsinneula (1971), jota yleisesti pidetään kaupunginjohtaja Erkki Lindforsin aikaansaannoksena, ja josta on vuosien myötä kehittynyt Tampereen tunnusmerkki.

Modernistisen kaupunkikäsityksen mukaan suunnittelussa painottui tieteilisyys ja teknisyytys. Kaupunkia rakennettiin erilaisten selvitysten ja tutkimusten pohjalta. Teoreettinen rakennusoikeus oli vain luku, joka mahdollisti hyvinkin erilaiset toteutukset. Esimerkiksi Tampereella vanhojen puutalokortteleiden käytetty rakennusoikeus oli yleisesti suunnilleen sama kuin uudistettuna kerrostaloalueilla. Kerrostalorakentaminen mahdollisti kuitenkin vapaaksi jääneen maa-alan käyttämisen pysäköintiin. Liikenteeseen liittyvät kysymykset olivat keskeinen kaupunkisuunnittelua ohjaava periaate.

Modernistisen kaupunkisuunnittelun yhtenä lähtökohtana oli tilan avaaminen, suljetun kaupunkirakenteen muuttaminen avoimeksi kaupunkitilaksi, mikä väistämättä muutti kaupunkikuvaa. Meurman kuitenkin korosti arvokkaiden rakennusten ja luonnon suojelua osana onnistunutta ja täysipainoista asemakaavoitusta:

Perinteetön kansa ja sukupolvi on kuin juureton puu. Jos panemme arvoa omalle työllemme ja omille saavutuksillemme, on meidän osattava

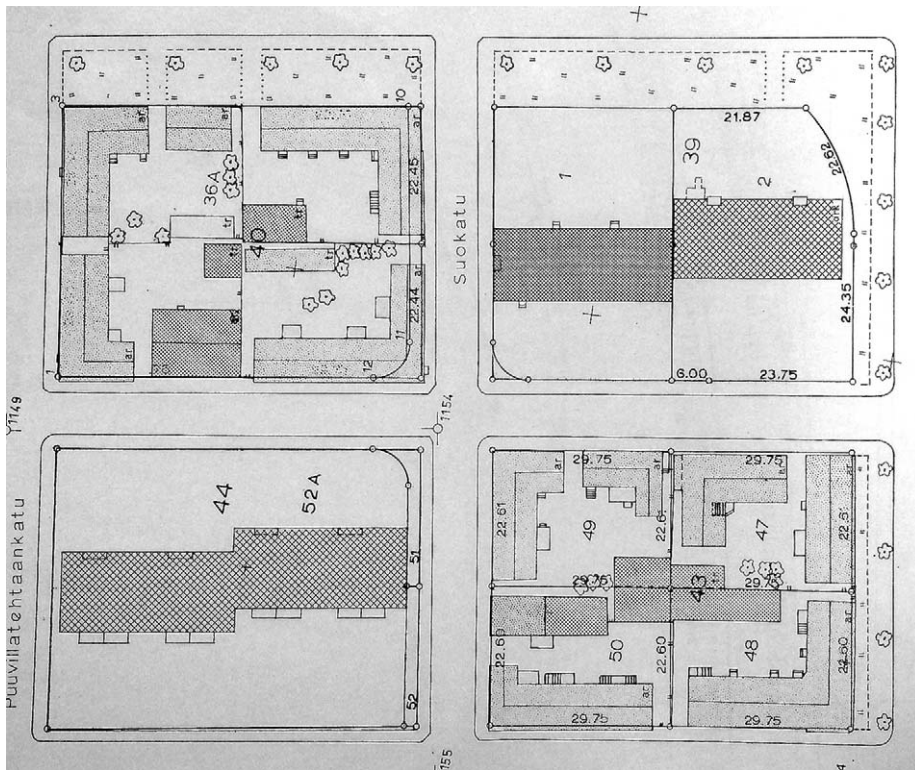
---

82 Meurman 1947, passim.

83 Meurman 1946, 9, passim.; Kivinen 1960, 24–25, 35.

84 Tuomi 2005, 31.

antaa sitä toistenkin työlle ja erityisesti edeltäjiemme jälkeensä jättämille muistomerkeille, jotka ovat sen laatuksia, ettei niitä voi uudella korvata. Monilla vaatimattomilla rakennuksilla voi sitä paitsi ajan patinan luontoon sulattamina ja tottumuksessa maisemaan kuuluvina olla suuria kauneusarvoja. Niinpä sammaltunut kiviaita, vanha aitta tai muu jokapäiväinen hyötyrakennus, puhumattakaan vanhan kartanon rakennuskokonaisuudesta, voi vaikuttaa suorastaan katsetta kiehtovalta.⁸⁵

Kuva 6 Kaava Amurin kaupunginosan uudistamisesta, viereisissä kortteleissa vanha puutalokortteli ja uudet kerrostalot. Kerrostalojen ympärille jäänyt maa-ala käytettiin pääasiassa parkkipaikoiksi. TKA.

Meurman näki hyvin erilaiset kohteet suojelun arvoisina nostaen kuitenkin vanhan kartanon arkipäiväisen hyötyrakennuksen edelle. Kuvatut rakennukset kuuluivat ensisijassa maaseudun maisemaan, kun taas kaupunkikeskustojen tuli jatkuvasti uudistua ja kehittyä vastaamaan ajan tarpeita.

85 Meurman 1947, 428–429.

Rakennussuojelliset kysymykset nousivat korostuneesti esille 1900-luvun puolivälin paikkeilla, samaan aikaan kun uudisrakentaminen kasvoi kiihtyvällä tahdilla. Tutkimani ajanjakson alkupuolella oli voimassa vuonna 1958 valmistunut *rakennuslaki*.⁸⁶ Laissa edellytettiin kaupunkeja laatimaan alueelleen seutu-, yleis- ja asemakaavat ohjaamaan rakentamista ja yhdyskuntasuunnittelua. Yleiskaavan tavoitteena oli ohjata kaupunkien maankäyttöä niin yksityisten kuin kunnan omistamalla maalla. Laki ohjasi toteuttamaan myös rakennussuojelun kaavoituksellisin keinoin. Lain 34. pykälä käsitteli rakentamista asemakaava-alueella. Asemakaavan tuli tyydyttää mm. viihtyisyyden ja kauneuden vaatimukset. Lisäksi ”asemakaavaa laadittaessa on kulttuurimuistomerkkejä sekä kauniita näköaloja ja muita kauneusarvoja mahdollisuuksien mukaan suojeltava ja säilytettävä”.⁸⁷ Määritelmä jäi hyvin epämääräiseksi. Laissa ei selvitetty minkälaisia kulttuurimuistomerkkejä siinä tarkoitettiin. Siksi kauneusarvojen esteettisiä ja subjektiivisia kokemuksia oli vaikea tulkita suojelutapauksissa.⁸⁸ Kauniit näköalat korvasivat edellisessä asemakaavalaissa mainitut miellyttävät maisemakuvat.⁸⁹ Molemmat viittasivat katseella hallittuun kokonaisuuteen, näkymään, jonka haluttiin säilyvän miellyttävänä.

Lain laatimisajankohdalle oli tyypillistä keskittyminen uudisrakentamiseen, jolloin rakennetun ympäristön suojeluun ja kehittämiseen ei juuri kiinnitetty huomiota. Lain 34 §:ssä esiin tuodut kulttuurimuistomerkit, kauniit näköalat ja kauneusarvot ”olivat lainsäätäjän ajattelutavan mukaan yhteiskunnan kehityksestä irrallisia elementtejä, joita tuli ”mahdollisuuksien mukaan” säästää halukkaiden katseltaviksi ja nautittaviksi”.⁹⁰ Esteettisyys ja kaupunkisuunnittelu nähtiin toisistaan erillään. Rakennuslaissa korostui erityisesti suojelun esteettinen merkitys. Sen sijaan kaupunkien suunnittelua ja kehittämistä ohjasi ongelmakeskeinen ja teknisesti ratkaistavissa oleva näkemys kaupungista. Laajempi selvitys suojelukohteen arvoista annetaan lain 135 §:ssä:

*Jos jotakin aluetta on sen sijainnin, luonnonkauneuden tai erikoisten luonnonsuhteiden tahi historiallisesti tai taiteellisesti arvokkaiden muistojen, esineiden tai rakennusten takia taikka muusta niihin verrattavasta syystä erityisesti suojeltava, voidaan kaavassa antaa tarpeellisia määräyksiä.*⁹¹

⁸⁶ *Rakennuslaki* 1958. Rakennuslaki astui voimaan 1.7.1959.

⁸⁷ *Rakennuslaki* 1958, 34 §.

⁸⁸ Esteettisten kauneusarvojen tulkitseminen subjektiivisiksi mielipiteiksi johti muun muassa tässä tutkimuksessa tutkituissa tapauksissa niiden hylkäämiseen suojelun perustana.

⁸⁹ *Asemakaavalaki* 1931, 31§.

⁹⁰ Kärki 1975, 43–44.

⁹¹ *Rakennuslaki* 1958, 135 §.

Toisaalta se, mikä jätettiin pois lopullisesta lakiesityksestä kertoo lain laatimisajan kohdan ajattelutavasta ja arvottamisesta. Eduskuntakäsittelyn yhteydessä pykälästä poistettiin sanat ”ympäristöön soveltumattoman rakentamisen estämiseksi”.⁹² Kehitystä ei saanut pysäyttää ja ajankohdalle luonteenomaisen suunnittelutavan mukaan uudet kaavat mm. kaupunkialueilla erosivat voimakkaasti vanhasta kaupunkirakenteesta. Kaavan tavoitteeksi asetettiin yleensä kokonaisten kaupunginosien rakentaminen uudelleen ja tehokkaammin, jolloin lähtökohtatilannetta ei tarvinnut huomioida.⁹³

Rakennuslakiin liittyneessä rakennusasetuksessa määriteltiin tarkemmin suojelua vaativat kohteet:

*Historiallisesti, kulttuurihistoriallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia ja kaupunkikuvaa sekä sellaisia paikkoja, jotka näköalansa, sijaintinsa, kasvullisuutensa tai erikoisten luonnonsuhteidensa vuoksi ovat arvokkaita, on mikäli mahdollista suojeltava ja säilytettävä eikä ilman pakottavaa syytä hävitettävä.*⁹⁴

Syitä arvokkaiksi luettujen rakennusten purkamiseen löytyi. Usein pakottavat syyt liittyivät tontille annettuun rakennusoikeuteen, joka oli suurempi kuin mitä oli käytetty säilytettäväksi suunnitellussa rakennuksessa.⁹⁵ Tontin omistajien halu maksimoida taloudellinen hyöty johti useissa tapauksissa vanhojen rakennusten purkamiseen. Tähän vaikutti myös omaisuusvero, joka perustui kaavassa osoitettuun tontin rakennusoikeuteen toteutuneen rakennustehokkuuden sijaan.⁹⁶ Kaupunkien viranhaltijat ja poliitikot tulkitsivat omistajien tapaan lakia suhteessa muihin asiaan liittyviin seikkoihin, ja näin olemassa olevien rakennusten historialliset arvot punnittiin taloudellisten arvojen kanssa. Tämä johti monessa tapauksessa rakennusten historiallisten arvojen kieltämiseen.⁹⁷ Pakottavina syinä olivat myös rakennusten huonokuntoisuus ja alhainen varustelutaso, joka Tampereella johti muun muassa Amurin kaupunginosan purkamiseen ja uudelleenrakentamiseen. Toisaalta työväenasunnot eivät lain ja asetuksen laatimisajankohtana lukeutuneet arvokkaisiin rakennuksiin, vaan niiden rakentamista ja purkamista ohjasi korostetummin käytökelppoisuus ja nykyaikaisuus. Samalla aikaisempi umpikorttelirakenne muuttui

---

92 Kärki 1975, 44.

93 Asemakaavaopin professori Otto-Iivari Meurmanin näkemykset kaupunkikeskustojen ”tervehdyttämisestä” johtivat useiden kaupunkien keskustojen uudelleenrakentamiseen. Meurman myös laati lukuisia yleis- ja asemakaavoja. Mm. Tuomi 2005, 27–31, passim.

94 *Rakennusasetus* 266/1959, 32§.

95 Kivinen 1960, 22–24, passim.; Ks. myös Meurman 1964, 8–10.

96 Rakennussuojelukomitean mietintö 80/1974, 83.

97 Ks. esim. Kairamo, Maija 1975, 57–59. Näin kävi myös Verkatehtaan tapauksessa, mutta esimerkkejä löytyy ympäri Suomea.

uusien asemakaavojen toteutumisen myötä avoimeen rakennustapaan. Rakennusten vapaa sijoittelu tonteille, katulinjojen muutokset ja erilaiset rakennusmateriaalit rikkoivat aikaisemmin yhtenäisen kaupunkikuvan Amurin työläiskortteleissa.

Kaavoituksessa rakennettu ympäristö nähtiin jopa haittana. Maanomistusolot kaupunkien keskustoissa ja rakentamattomien tonttien puute vaikuttivat siihen, että kaupunkeja uudistettiin useimmissa tapauksissa tontti kerrallaan ja ilman kokonaisuunnitelmaa. Todellisuudessa kaupunkien *saneeraus*⁹⁸ kesti vuosia, jopa vuosikymmeniä, ja lopputuloksena oli rikkoutunut ja hajanainen kaupunkikuva, joka ei vastannut tavoitteeksi asetettua modernia uutta kaupunkia. Vanhan, olemassa olevan rakennuskannan säilyttämisen ja korjaamisen taloudellinen kannattavuus jäi rakennuslain ulkopuolelle.

Rakennuslaissa, samoin kuin vuonna 1964 valmistuneessa rakennussuojelulaissa korostui yksityisen maanomistajan oikeus suojelua vastaan.⁹⁹ Toisin sanoen suojelun onnistuminen edellytti rakennuksen omistajan myönteistä suhtautumista suojeluun, varsinkin kun valtio rakennussuojelulakia seuranneina vuosina myönsi varoja rakennusten suojeluun ja valvontaan hyvin niukasti. Valtio jätti muinaistieteellisen toimikunnan vastuulle luetteloida suojelua vaativat rakennukset valtakunnallisesti, vaikka toimikunnan resurssit olivat vaatimattomat.¹⁰⁰ Analysoidessaan rakennuslakia rakennussuojelun näkökulmasta museoviraston (vuoteen 1972 muinaistieteellinen toimikunta) edustaja Pekka Kärki korosti kuitenkin, että lakia tulkitsemalla myös rakennetun ympäristön kannalta onnistunut lopputulos oli mahdollista saavuttaa. Oleelliseen rooliin Kärki nosti kuntien viranomaiset, kaa-voittajat, mutta näki tärkeänä myös yleisen mielipiteen ja asenteet ympäristökysymyksiä kohtaan.¹⁰¹ Samoin asemakaavaopin professori Otto-Iivari Meurman korosti kansalaisten merkitystä rakennussuojelun onnistumisessa.¹⁰² Yleinen mielipide oli muuttumassa hitaasti suojelumyönteisemmäksi 1960- ja 1970-lukujen aikana. Taidehistorioitsija, professori Henrik Liliuksen mukaan rakennussuojelun lähtökohta oli liian nopeasti ja perusteellisesti muuttunut ympäristö. Esteenä tai hidasteena rakennussuojelutoiminnalle Lilius näki arkkitehtikoulutuksen, joka palveli ensisijaisesti uudisrakentamista, ja virallisen suojelupolitiikan puuttumisen. Suojelulta

---

98 1960-70-luvuilla käytössä oli poistavan saneerauksen ja säilyttävän saneerauksen käsitteet, mutta pääsääntöisesti saneeraus keskittyi vanhan rakennuskannan purkamiseen ja uuden rakentamiseen johtuen peruskorjausmahdollisuuksien puutteesta, yleisestä asenteesta ja omistajien taloudellisen voiton tavoittelusta. Ks. esim. *Rakennussuojelukomitean mietintö* 1974:80, passim., erityisesti 83–93.

99 *Laki kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta*, annettu 27.11.1964, astui voimaan 1.1.1965. Suomen asetuskokoelma 1964, nro 572.

100 Rakennussuojelulain voimaantullessa Muinaistieteellisessä toimikunnassa työskenteli vakituisesti kolme virkamiestä. Järventaus, 1964, 189–190.

101 Kärki 1975, 46–47.

102 Meurman 1964, 10.

puuttuivat selkeät ja yhtenäiset teoreettiset tavoitteet ja perustelut, joihin yksittäisissä suojelutapauksissa olisi voinut nojata.¹⁰³

Vuoden 1964 rakennussuojelulakia ei käytännössä juurikaan sovellettu. Vuoteen 1974 mennessä lailla oli suojeltu koko maassa vain 19 rakennusta. Samoin rakennuslain mahdollistamaa kaavallista suojelua oli käytetty vain vähäisessä määrin.¹⁰⁴ Tämä viittaisi kuntien haluttomuuteen rajoittaa uudisrakentamista tiukoilla suojelumääräyksillä. Esimerkiksi Verkatehtaan asemakaavamuutoksen selostuksessa vuodelta 1972 mainittiin mahdollisuus säilyttää konttori ja värjäämörakennus. Kaavassa rakennuksille ei ollut kuitenkaan annettu suojelumerkintää.¹⁰⁵ Kaupungin johto ja kaupunkisuunnittelijat eivät halunneet rajoittaa kaupungin kehitystä liiallisilla suojelumerkinnöillä. Tampereen kaupungin johto rinnasti rakennussuojelutoiminnan museoimiseen, mikä näyttäytyi kehittyvän ja kasvavan kaupungin vastakohtana.

Yksittäisten rakennusten suojelun sijaan kaupunkien keskustoissa korostui kaupunkikuva, sen yhtenäisyys tai rikkonaisuus. Kaupunkeihin liittyi ja liittyy oleellisesti kerroksellisuus, jatkuva muutos, ja erityisesti 1900-luvun puolivälissä painotettu näkemys kehityksestä. Henrik Lilius korosti kaupunkiensuojelua paitsi taidehistorioitsijan myös arkkitehdin ongelmana:

*Kaupunki on elävä, alati uusiutuva organismi, jonka kehitystä ei rakennusten rauhoittamisen tule estää. Näin ollen on usein ensiksi löydetävä rauhoitetulle rakennukselle tehtävä elävänä ja toimivana yksikönä, rakennuksena, joka kaikin puolin pystyy palvelemaan asuntona, liiketalona tai julkisena rakennuksena.*¹⁰⁶

Liliuksen kirjoitus tuki yleistä näkemystä siitä, että suojelu koettiin jonain vastakaisena kaupungin kehitykselle ja uudistumiselle. Siksi käytännön rakennussuojelu lähti siitä, että suojellulle rakennukselle tuli ensin löytää uusi käyttötarkoitus, jotta rakennuksen säilyttäminen oli mielekästä ja perusteltua. Erityisesti kaupunkien keskustoissa, joissa paineet uudisrakentamiselle ja arvokkaiden tonttien taloudelliselle hyödyntämiselle olivat harvaan asuttuja alueita suuremmat, vanhan rakennuskannan suojelu vaati perusteluja.

103 Lilius 7/1979, 22. Professori, emeritus Henrik Lilius toimi arkkitehtuurihistorian professorina 1975–1983, taidehistorian professorina 1983–1993 ja Museoviraston pääjohtajana 1993–2003.

104 *Rakennussuojelukomitean mietintö* 1974:80, 61, 67. Rakennussuojelulailla suojellut rakennukset olivat kaikki 1700-luvulta ja 1800-luvun alkupuoliskolta.

105 Asemakaavan muutos, kartta no 4158, 14.12.1972, TKKA. Samoin yleiskaavassa oli listattu kohteet, joiden osalta tarkoitus oli tilanteen säilyttäminen ennallaan.

106 Lilius 1964, 166. Samasta aiheesta kirjoitti Heikki Havas *Arkkitehti* -lehdessä 5/1965, 112. Suojelun näkeminen/esittäminen ”taloudellisesti kannattavana” helpottaisi suojelun toteutumista. Tiukan ääriajattelun (kulttuurihistorialliset arvot vs. taloudellisuus) sijaan pitäisi pyrkiä kompromissiin. ”... ehdottomuuden sijasta on tulos suuresti riippuvainen yleisestä ja yksityisestä kulttuuritahdosta...”

Uusi *rakennussuojelulaki* astui voimaan vuonna 1985. Lain lähtökohdaksi oli otettu kansallisen kulttuuriperinnön säilyminen.¹⁰⁷ Rakennussuojelulaki oli edelleen toissijainen rakennuslakiin nähden ja sen ensisijaisena tavoitteena oli määrätä rakennusten suojelusta rakennuslain edellyttämällä tavalla kaavoituksessa. Vuonna 1985 valmistuneessa rakennussuojelulaissa todettiin:

*Rakennus voidaan määrätä suojeltavaksi vain, milloin suojele ei ole mahdollista rakennuslain nojalla, milloin rakennuksen säilymistä ei voida riittävästi turvata rakennuslain säännösten nojalla tai milloin rakennuksella on huomattavaa valtakunnallista merkitystä taikka milloin siihen muutoin on erityisiä syitä.*¹⁰⁸

Lain eduskuntakäsittelyssä rakennussuojelun asiantuntija, professori Hannu Tapani Klami ja Vihreiden ryhmä olivat vastustaneet rakennuslain ensisijaisuutta ja vaatineet, että rakennussuojelulakiin pitää voida turvautua tapauksissa, joissa kaavalla suojele ei syystä tai toisesta onnistu. Rakennussuojelulaissa mainitun erityisen syyn nähtiin koskevan näitä tapauksia.¹⁰⁹ Edellä mainittu pykälä vaikutti siihen, että Finlaysonin alueen oikeudessa käsitellyissä suojelukiistoissa rakennussuojelulakia ei sovellettu. Alueen asemakaava oli tuore ja suojelukysymykset oli siinä oikeuden mukaan riittävästi tutkittu ja ratkaistu.

Uudessa laissa korostuivat yhteistoiminta ja pyrkimys yhteisymmärrykseen suojeltavaksi suunnitellun kohteen omistajan kanssa. Erityistä huomiota kiinnitettiin korvauskysymyksiin, jotka edellisessä laissa oli nähty epäonnistuneina hyvin pian lain voimaantulon jälkeen.¹¹⁰ Uudenkin lain ongelmaksi osoittautui yksityisen omistajan taloudellisen edun asettaminen rinnakkain suojelutavoitteiden kanssa. Samoin käytäntö oli jo osoittanut, että suojelun onnistuminen vaati yhteisymmärrystä kaupungin toimijoiden, suojelijoiden ja rakennusten omistajien kesken.

Uusi *maankäyttö- ja rakennuslaki* astui voimaan vuonna 2000. Uudessa laissa keskityttiin muun muassa vuorovaikutuksen ja osallistumismahdollisuuksien kehittämiseen ja kuntien päätösvallan lisäämiseen. Käytännössä uuden lain ongelmiksi ovat nousseet rakennetun kulttuuriympäristön inventointien ja selvitysten sisällön määrittämättömyys sekä eri lakien soveltaminen suojelutapauksissa. Kehitettävää on myös purkamislupien myöntämiskäytännöissä ja kansalaisten vuorovaikutuksen

---

¹⁰⁷ *Rakennussuojelulaki* 60/1985, 1§.

¹⁰⁸ *Rakennussuojelulaki* 60/1985, 3§.

¹⁰⁹ Metsäranta, 2010, 73, 102–103. Metsäranta nosti tutkimuksessaan esille 2000-luvun alkuun ajoittuneen Tampereen Annikinkadun puutalokorttelin suojelutapauksen, jossa kaupunki valitti ympäristökeskuksen tekemästä suojelupäätöksestä vedoten siihen, että alue oli vuoden 1966 asemakaavassa merkitty tehokkaan kerrostalorakentamisen alueeksi. Kaupunki ei halunnut uudistaa voimassaolevaa kaavaa. KHO:n mukaan kyseessä ei ollut rakennussuojelulain tarkoittama ”erityinen tapaus”. Metsäranta 2010, 112.

¹¹⁰ *Rakennussuojelulaki* 60/1985, 8, 11–13§.

ja osallistumismahdollisuuksien lisäämisessä sekä vaikutuskanavien ja -tapojen esiintuomisessa.¹¹¹ Asemakaavoituksen yhteydessä useimmiten esiin nousseet kysymykset ovat liittyneet rakennetun ympäristön ja siihen liittyvien arvojen vaalimiseen.¹¹² Edellisten vuosikymmenien kiivaat kamppailut luonnon ja rakennetun ympäristön suojelemisesta ja kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien puutteesta oli yritetty korjata uudessa laissa antamalla kansalaisille uusia mahdollisuuksia vaikuttaa suunnitteluprosessissa. Maankäyttö- ja rakennuslaki tuli voimaan tässä tutkimuksessa tutkitun ajanjakson loppupuolella, jolloin alueiden asemakaavat olivat jo pääosin valmistuneet. Finlaysonin alueen suojelukiistojen aikana uusi laki oli jo voimassa, mutta sen vaikutus kiistoihin jäi hyvin vähäiseksi.

Rakennussuojelulaki uudistui 2010 *rakennusperintölakina*. Lainsäädäntö on kankea ja hitaasti muuttuva, mutta uusimmissakin laeissa on nähtävissä paikallisten suojelukiistojen vaikutus. Rakennussuojelu koetaan edelleen kehityksen jarruna. Rakennusperintö nousee useimmiten otsikoihin juuri ristiriitatilanteissa. Toisaalta kaupungin päättäjät tuovat julkisuudessa esille halunsa suojella paikallista perintöä, mutta museoviraston toiminta koetaan edelleen kaupungin toimimisen vaikeuttajana ja estäjänä.¹¹³ Ylhäältä päin annettu ohjeistus synnyttää aina pienen kapinan. Asiantuntijuuskin on liukuva käsite. Museovirasto toimii asiantuntijana rakennushistorian, historian prosessien, kaupunkikuvan määrittämisen sekä ympäristökysymysten osalta, mutta valtakunnallisesta näkökulmasta. Paikallisten toimijoiden määriteltäväksi jäävät usein paikalliset merkitykset ja arvot, jotka voivat olla ristiriidassa valtakunnallisen näkemyksen kanssa. Toisaalta kaupungin toimintaa ajaa taloudellisuus monesta näkökulmasta katsottuna, ja toisinaan rakennussuojelliset kysymykset nousevat juuri tästä syystä otsikoihin. Kaikilla toimijoilla on oma näkemyksensä siitä, mikä on suojelun arvoista ja mitkä ovat suojelun kriteerit. Kenen ääni suojelussa kuuluu vaikuttaa siihen, minkälaisena ympäristö rakentuu.

Tampereella vuoteen 2014 mennessä oli suojeltu neljä rakennusta rakennussuojelulailla.¹¹⁴ Tämä kertoo siitä, että rakennussuojelulaki ei ole vastannut sitä tarvetta, johon se alun perin suunniteltiin. Tampereen rakennussuojelutapauksista kaksi suojeltiin suojelukiistan jälkeen, kun taas toiset kaksi ovat edustaneet itsestään selvästi arvokasta kansallista kulttuuriperintöä, ja joiden suojelu on tapahtunut yhteisymmärryksessä rakennusten omistajien kanssa.

---

111 Arviointi maankäyttö- ja rakennuslain toimivuudesta 2013, s. 77.

112 Arviointi maankäyttö- ja rakennuslain toimivuudesta 2013, s. 79.

113 Härö 2004, 24-25.

114 Tampereella rakennussuojelulailla on suojeltu Tirkkosen talo, Grand Hotel Tammer, Kauppahalli ja Finlaysonin vanhan tehtaan kokonaisuus. <http://www.ymparisto.fi/download/noname/{2977D417-ADF7-4F26-AB9A-09BCADD80C34}/77826>, päivitetty 6.11.2014.

Kuva 7 Tampereen kauppahalli ja virastotalo Hämeenkadun varrella 1927. Vasemmassa kulmassa Commercen talo, virastotalon toisella puolella ns. Pulla-Helinin talo, jonka paikalle rakennettiin Sokos-tavaratalo. Virastotalon suojelusta kiisteltiin 1970-luvulta 1980-luvun alkuun. Kauppahalli suojeltiin rakennussuojelulailla 20.3.1975 ja virastotalo asemakaavalla 1999. Arvo Tamminen/Aamulehti, VKA.

SUOJELUTAHTO HERÄÄ

Rakennussuojelusta kansalaiskysymys

1960-luvun puolivälistä lähtien kansalaisten aktiivinen osallistuminen laajeni perinteisestä luonnonsuojelusta erilaisiin rakennetun ympäristön kysymyksiin. Tampereen ympäristökiistoja tutkineiden Markus Laineen ja Lasse Peltosen mukaan:

Ympäristön muutokset politisoituivat ja niitä alettiin tarkastella suhteessa yhteiskunnallisiin rakenteisiin, vallankäyttöön, tuotantoon ja kulutukseen. Vesistöjen ja ilman pilaantuminen, ympäristömyrkyt, rakentaminen ja maankäyttö alettiin ymmärtää osaksi luonnonsuojelun tehtäväkenttää. Keskustelun painotus siirtyi kohti ”ympäristökysymyksiä.”¹¹⁵

Kaupungeissa ympäristökysymykset liittyivät maankäyttöön ja rakennettuun ympäristöön. Paikalliset ja niin sanotut yhden asian liikkeet korostivat poliittista puoleuttomuuttaan, millä haluttiin tuoda esille ympäristönsuojelun yhteiskunnallinen ja

¹¹⁵ Laine & Peltonen 2003, 155.

kaikkia koskeva merkitys.¹¹⁶ Opiskelijapiireissä perustetuissa ympäristöpoliittisissa liikkeissä keskeisen huomion saivat talouden ja ympäristön väliset suhteet. Kansalaisliikkeiden merkitys korostui erityisesti yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa, ympäristökysymysten nostamisessa julkiseen keskusteluun.¹¹⁷ Samalla erityisesti vasemmistopuolueet sitoutuivat vaalimainonnassaan luonnonsuojeluun, jolloin suojeluaatteeseen liittyi myös radikaalisuuden leima erona aikaisempaan porvarilähtöiseen suojelukäsitykseen. Ympäristökysymykset kiinnittyivät aikaisempaa korostetummin luokkataisteluasetelmaan.¹¹⁸ Porvarilähtöiset asiantuntijat olivat korostaneet erityisesti koskemattoman luonnon suojelua ja kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämistä.¹¹⁹ Poliittisista puolueista SKDL otti ensimmäisenä luonnonsuojelun mukaan periaateohjelmaansa vuonna 1967.¹²⁰ Tällä oli vaikutusta siinä, että suojelukysymykset liitettiin poliittisesti vasemmalle siitä huolimatta, että useimmat ympäristöliikkeet olivat poliittisesti sitoutumattomia. 1972 perustettu Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry. julistautui poliittisesti sitoutumattomaksi, mutta elinkeinoelämän vaikuttajat ja erityisesti Tampereen kauppakamari leimasivat yhdistyksen kommunistiseksi.¹²¹ Luonnonsuojelun, rakennussuojelun ja yksityisen maanomistuksen kietoutuminen yhteen näkyi Tampereella Verkatehtaan alueen suojelukiistassa. Tampereen luonnonsuojeluyhdistykset ottivat kantaa tehdasrakennusten suojelun puolesta ja vasemmistopuolue SKDL satoi suojelun yhteiskuntataloudellisiin kysymyksiin, yksityiseen maanomistukseen ja työläisten kulttuuriperintöön.

Kaikissa kaupungeissa oli omat suojelukiistansa, joiden myötä kansalaisten kiinnostus rakennettua ympäristöä kohtaan kasvoi. Helsingissä kiisteltiin muun muassa hotelli Kämpin ja Puu-Käpylän suojelusta, Turussa Port Arthurin ja Hamburger Börsin suojelusta ja Tampereella Verkatehtaan ja Kauppahallin virastotalon suojelusta. 1970-luvulla kansalaisyhdistyksiä perustettiin kiihtyvällä tahdilla tekemään suojeluesityksiä purku-uhan alla olleista rakennuksista. Kansalaisten vaikutusmahdollisuudet olivat kuitenkin vähäiset poliittisessa päätöksentekoprosessissa. Kaupungin johto ei tiedottanut keskeneräisistä asioista ja päätettyihin asioihin ei enää ollut mahdollista vaikuttaa. Tampereella kaupungin poliittinen johto korosti näkemys-

116 Ks. esim. *Parempaan ympäristöön* 1973, passim.

117 Opiskelijataustaisia ympäristöliikkeitä olivat mm. 1960-luvun lopussa perustetut Ympäristökomitea 2000, Miljöpoliittinen yhdistys ja Enemmistö ry. Järvikoski 1991, 168–170.

118 Tuominen 2002, 20–21. Tuominen nostaa artikkelissaan esille sen, miten rakennussuojelutoiminta lainasi argumentteja luonnonsuojelusta. Toiminta oli monin eri tavoin yhteenkietoutunutta. 1940-1950-luvuilla porvarilähtöinen luonnonsuojelu oli osittain sidoksissa talouskasvuun.

119 Kasvitieteen professori Niilo Söyringin ja valtion luonnonsuojeluvalvoja Reino Kalliolan mukaan taloudellisesti vauraana ja sivistysmaana Suomen piti kiinnittää huomiota luonnonsuojeluun. Suojelussa korostuivat kansallisen kulttuuriperinnön säilyminen, kauneusarvot ja tieteellisen tutkimuksen tarpeet ja nimenomaan koskemattoman luonnon suojelu. Järvikoski 1991, 166–167.

120 Laine & Peltonen 2003, 155.

121 Seppälä 1998, 197–198; Laine & Peltonen 2003, 169–170.

tä, jonka mukaan kaupunkilaisten vaikutusmahdollisuudet koskivat äänestämistä kunnallisvaaleissa. Vaalien jälkeen valta oli poliittisilla päätöksentekijöillä, joiden päätöksiä kaupunkilaiset eivät saaneet kritisoida tai kyseenalaistaa.¹²² Käytännössä poliittista päätöksentekoa Tampereella ohjasivat muutamaiset SDP:tä ja Kokoomusta edustavat kaupungin johtavat virkamiehet 1970-luvun loppupuolelle asti.

1960-luvulla Kämpin ja Helsingin kaupungintalon uudelleenrakentamisen synnyttämien kiistojen myötä nousi näkemys, että kaupunkikuvan muutokset eivät olleet pelkästään tontin omistajan ratkaistavissa oleva asia, vaan kuuluivat kaikille kaupunkilaisille. Keskustelussa korostui kaupunkikuvan eli käytännössä vanhojen rakennusten julkisivujen säilyttäminen tai rakentaminen uudelleen vanhan rakennuksen mukaisesti. Professori Nils Erik Wickberg nosti kirjoituksessaan Helsingin uusrenessanssisen ja jugendtyylin kaupunkikuvan säilyttämisestä vuonna 1964 esille myös rakennusten sisätilojen suojelun merkityksen. Wickberg kiinnitti huomiota perinteisen kaupunkikuvan hävittämisen kiihtyneeseen tahtiin toisen maailmansodan jälkeen, ja siihen miten uudisrakennuksia ei pyrittykään sopeuttamaan olemassa olleeseen kaupunkikuvaan. Samoin Wickberg nosti esille kaupunkien haluttomuuden suojella rakennusperintöään.¹²³

Arkkitehdit Vilhelm Helander ja Mikael Sundman kiinnittivät teoksessaan *Kenen Helsinki – raportti kantakaupungista 1970* huomiota nopeasti muuttuvaan kaupunkikuvaan. Kaupungin keskustan kehittämisen lähtökohtana oli jatkuvasti kasvava henkilöautoliikenne kaupunkilaisten ja luonnon kustannuksella. Kirjoittajat korostivat kaupungin tukemaa yksityisyritysten valtaa kaupunkikuvan muutosten taustalla. Taloudelliset edut ajoivat rakennussuojelun edelle. Kirjan kirjoittajat nostivat esille kysymykset siitä, kuka valvoi kaupunkilaisen etuja ja oliko kaupunkilaisilla oikeutta kaupunkiinsa.¹²⁴

Kirsi Kunnas kirjoitti vuonna 1973 Tampereen Kauppahallin virastotalon suojelua koskevassa artikkelissaan siitä, miten kaupungin johto asetti vastakkain kulttuuri-ihmiset ja veronmaksajat, jolloin rakennussuojelusta muodostui kallista kulttuuri-ihmisten hömpötystä, jonka veronmaksajat joutuivat maksamaan.¹²⁵ Taloudellisuus ja säästö sitoutuivat uuden rakentamiseen ja suurempaan rakennusoikeuteen:

Tampere on ylpeillyt kulttuuriprofilillaan. Se on kelvannut sen itsetunnon koristeeksi ja kohentajaksi. Se on osallistunut kaupungin itseyden luomiseen, ja sen ylläpitämiseen on uhrattu varoja. Mutta valtaan ja

---

122 Käsittelen aihetta laajemmin luvussa 3.

123 Wickberg 1964, 167–178. Wickberg kirjoitti jo 1930–1940-luvuilla aktiivisesti vanhan rakennuskannan arvoista ja merkityksestä muun muassa *Arkkitehti* -lehdessä, jonka toisille arkkitehdeille suunnatut kirjoitukset pääsääntöisesti käsitelivät uutta arkkitehtuuria.

124 Helander & Sundman 1970.

125 Kunnas 1973. 97–101.

*vallankäyttöön ja ihmistä koskeviin ratkaisuihin kulttuuri ei ole saanut vaikuttaa. ... Ja kun kultturellinen ja taloudellinen hyöty on pantu vaakakuppeihin, on taloudellinen hyöty lopultakin painanut enemmän. ... Ja toisaalta kulttuuriin on suhtauduttu täällä kompleksisesti, jopa luokka-ajattelun pohjalta: sen mukaan tekniset saavutukset ja yhteiskunnan aineellinen kehitys on sivistystä ja elintasoa kaikille, mutta kulttuuri on jotakin tavallisen ihmisen arkisesta elämästä ja sosiaalisesta todellisuudesta irrallaan olevaa ”ylimaallista”.*¹²⁶

Kaupungin johto yhdisti kulttuurin 1970-luvulla korkeakulttuuriin, joka työläis-kaupungissa koettiin vieraana, vaikka kaupungissa oli muun muassa työväen oma teatteri. Tampereella Verkatehtaan ja Kauppahallin virastotalon suojelukiistat kärjistikivät 1970-luvulla kaupungin johdon ja suojelijoiden välejä. Sanomalehtien sivuilla suojeluskustelussa siirryttiin myös henkilökohtaiseen loanheittoon, mikä vaikutti kaupunkilaisten näkemyksiin rakennussuojelusta, mutta myös haluun osallistua keskusteluun. Poliittinen sitoutuneisuus, työsuhde kaupunkiin tai Verkatehtaan estä monia ilmaisemasta julkisesti mielipidettään suojelun puolesta.¹²⁷ Sanomalehtien poliittinen sitoutuneisuus sai kaupunkilaiset etsimään uusia kanavia tuoda esille omia mielipiteitään.

Televisio tarjosi tällaisen vaihtoehdon. 1960- ja 1970-luvuilla tehdyissä rakennussuojeluun kantaa ottavissa dokumenteissa uusi ja vanha asetettiin rinnakkain. Dokumenteissa tekijät korostivat erityisesti autoilun ja liikenteen negatiivisia vaikutuksia kaupunkikuvaan. Samoin luonto ja luonnonläheisyys kontrastoituvat kehittyvään kaupunkiin.¹²⁸ Työväen asuntoalueiden saneerausta käsitelleet dokumentit nostivat esille myös sosiaaliset ongelmat, jotka syntyivät, kun köyhimmät asukkaat joutuivat muuttamaan pois uudistuvilta alueilta eivätkä he löytäneet uutta kotia (Amurin vuokralaisista 95% joutui muuttamaan muualle). Amurin saneerauksessa korostui erityisesti asumismuodon (osa- ja yhteiskeittiöt) vanhanaikaisuus ja asuntojen asuinkelvottomuus, jolloin asuntojen korjaamista ei pidetty järkevänä vaihtoehtona.

Kaupungin toimijoiden asenteita vielä 1980-luvulla kuvaa Turun kaupunginvaltuuston puheenjohtajan Heikki Löyttyniemen (kok) kommentti rakennusten purkamiseen:

---

¹²⁶ Kunnas 1973, 97.

¹²⁷ Kirsi Kunnaksen ja Jaakko Syrjän haastattelu 28.4.2008, MLA.

¹²⁸ *Muuttuvan kaupungin kuvat 1976; Puretaanko Puu-Käpylä? 1966; Käpylä – hymykuoppa Helsingin poskessa 1963; Vanha ja uusi Turku. Puutalojen Turku, kahden tulen välissä 14.8.1979; Amuri – ihminen saneerauksen keskellä 29.8.1972.*

*Turku on vanha kaupunki, meillä on ehkä hävitettävää enemmän kuin monella muulla kaupungilla. Turussa on paljon sellaista vanhaa, jonka on vaan väistyttävä, kun tämäkin sukupolvi haluaa saada aikaan jotain sellaista, joka kestäisi arvostelun ja jonka taas sitten joku myöhemmin tuleva sukupolvi haluaisi ehkä säilyttää.*¹²⁹

Valtuuston puheenjohtajan mielipiteessä korostui halu jättää oma kädenjälkensä kaupunkiin ja rakentaa jotain säilyttämisen arvoista, tuleville sukupolville perinnöksi kelpaavaa. Vanha itsessään ei ollut Löyttyniemen mielestä arvokasta, päinvastoin vanha oli yleisesti huonompi kuin uusi. Uuden rakennuksen rakentamista pidettiin myös itsestään selvästi edullisempana verrattuna vanhan korjaamiseen. Laskelmia asian tueksi ei tarvittu tai sitten ne olivat jo valmiiksi värittyneitä.¹³⁰ Rakennussuojelun näkökulmasta vanhoilla rakennuksilla oli erilaisia historiallisia ja taiteellisia arvoja. Useimmiten suojelun puolesta puhujat ja suojelun vastustajat puhuivat toistensa ohi ja he käyttivät eri kriteereitä rakennusten arvottamisessa. Kun suojelijat näkivät rakennuksessa historiallisia ja taiteellisia arvoja, vastustajien mielestä rakennus oli ruma ja arvoton.¹³¹ Vastustajien arvoton tarkoitti useimmiten taloudellisesti arvoton, mutta samalla rakennukselta kiellettiin muunlaiset arvot. Taidehistorioitsija Liliuksen näkemys siitä, että suojellulle rakennukselle tuli löytää ensin uusi käyttö, pyrki vastaamaan tähän. Hyvin nopeasti suojelukeskustelussa suojelun puolustajat korostivat suojelun kansantaloudellista puolta, säilyttäminen ja kunnostaminen tulivat halvemmaksi kuin purkaminen ja uuden rakentaminen. Rakennussuojelun puolustajat pyrkivät puhumaan yhteistä kieltä kaupunkisuunnittelun kehityksessä.

Kaupunkilaisten aktivoituminen ympäristö- ja suojelukysymyksissä 1960-luvun lopulta alkaen nosti julkiseen keskusteluun kaupunkisuunnittelun tavoitteita, joita kaupungin suunnittelijat olivat aikaisemmin toteuttaneet kaupunkilaisten kyseenalaistamatta niiden perusteita. Luonnon saastuminen, kaupunkisuunnittelu jatkuvasti kasvavan yksityisautoilun ehdoilla, rakennetun ympäristön yhä nopeampi muuttuminen, yksityis- ja yhteiskuntataloudelliset kysymykset ja samalla luonnon ja rakennetun ympäristön kauneus- ja historialliset arvot saivat kansalaiset osoittamaan mieltään kehityksen suuntaa vastaan. Kaupunkilaisten osallistuminen keskusteluun, josta kaupungin johto oli heidät aikaisemmin sulkenut pois, ei sujunut

---

129 Turun kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Heikki Löyttyniemen haastattelu, *A-raportti: Turun tauti*. 19.6.1982.

130 Kunnas 1973, 98–101, 109. Verkatehtaan tapauksessa kunnostamisen kuluja ei laskettu ollenkaan, vaan kaupungin johto ja alueen omistaja pitivät tiloja epäkäytännöllisinä ja kunnostamiselle mahdottomina. Kaupungin johto ja alueen omistaja pitivät suojelijoiden esittämiä laskelmia kunnostamisesta epärealistisinä. Ks. luku 3.

131 Taidehistorioitsija Riitta Nikula kirjoitti esteettisen arvon mukaan ottamisesta suojelukriteereihin. Nikula 1984, 6–9.

ongelmitta, vaan kaupungin johto pyrki jatkamaan poissulkemista edelleen. Lain asettamista rajoista huolimatta kaupunkilaiset löysivät uusia tapoja ilmaista mielipiteitään. Televisio ja radio, mielenilmaukset kaupungin kaduilla, julkilausumat ja lausunnot eri tahoille tekivät kaupunkilaisten mielipiteet näkyviksi ja samalla niiden merkitys päätöksenteossa kasvoi. Ympäristökysymysten politisoitumisen yhtenä seurauksena oli vihreiden mukaantulo politiikkaan 1980-luvun alussa (eduskuntaan 1983, Tampereen kaupunginvaltuustoon 1984).

Arkkitehdit asiantuntijoina

Kaupunkisuunnittelun ja rakennussuojelun diskursseissa korostui arkkitehtien merkitys asiantuntijoina. Arkkitehtikoulutus oli pitkään keskittynyt uudisrakentamiseen, korjausrakentamisen ja kunnostamisen loistaessa poissaolollaan koulutuksessa. Arkkitehtien suunnitellessa uutta kaupunkikuvaa asemakaavoissa, alue-suunnitelmissa ja yksittäisten rakennusten suunnittelussa, yhä suurempi joukko arkkitehtejä otti kuitenkin kantaa vanhojen rakennusten suojelun puolesta. Kaupunkikuvan yhtenäisyys ja sopusuhtaisuus ja vanhojen rakennusten arkkitehtoniset arvot korostuivat arkkitehtien suojelukeskustelussa.

1960-luvulta yleistynyt elementtirakentaminen oli johtanut siihen, että rakentamisessa korostui tekninen ja taloudellinen puoli visuaalisen ja arkkitehtonisen kustannuksella. Arkkitehtien ”vapaus” oli sidottu standardisoiuihin elementteihin. Kriitikki uusia alueita kohtaan kasvoi. 1980-luvun alussa keskustelua herätti arkkitehti Timo Penttilän arvio Suomi Rakentaa 6 –näyttelystä, jossa hän nosti esille ympäristöopin käsitteen. Hyvän arkkitehtuurin esteenä Penttilä näki ympäristöarkkitehdit, suojelijat ja museoviraston, ja heidän ajamansa ympäristöopin, joka painotti liikaa visuaalista ympäristöä ja vanhan rakennuskannan säilyttämistä rakennusten arkkitehtonisten piirteiden, kuten teknisten ominaisuuksien ja toimivuuden jäädessä huomiotta. Penttilän mukaan visuaalisen ympäristön kokonaisuudet syntyivät lopultakin sattumanvaraisesti.¹³² Museoviranomaiset näyttäytyivät Penttilän tekstissä pelkästään kaupungin visuaalisen ilmeen säilyttäjinä ilman että huomiota olisi kiinnitetty modernistisen kaupunkisuunnittelun korostamiin tekniisiin tai yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Penttilä näki rakennussuojelun suunnittelua rajoittavana toimintana uuden monumentaalisen arkkitehtuurin vaatiessa vapautta ja irtaantumista myös ympäristöstään. Lainsäädännön avulla sattumanvaraisuutta rakennetussa ympäristössä oli pyritty ohjaamaan sopusuhtaiseen suuntaan, mutta käytännössä kaupungin toimijat

---

¹³² Penttilä 1982a, 28–32; Keskustelu jatkui *Arkkitehdin* seuraavissa numeroissa: Penttilä 1982b, 66–72; Kärki 1982, 72–73; Kairamo 1982, 73–74; Pakkala 1982, 74–75. Lisäksi keskustelua käytiin muun muassa *Helsingin Sanomissa*, Nils-Erik Wickberg 25.6.1982 ja *Kanavassa*, Riitta Nikula, 4/1982.

antoivat rakennuttajille vallan vaikuttaa uusien rakennusten arkkitehtuuriin. Hyvä tahto oli kaukana siitä, mitä lopulta toteutettiin.

Museoviraston edustajat Pekka Kärki ja Maija Kairamo korostivat Penttilälle antamissaan vastineissa, että kunnan viranomaisten useimmiten tukieissa yksityistä maanomistajaa arkkitehtien suunnitteluvapaus ei ollut viimeisten vuosikymmenien aikana suuremmin tuottanut hyvää arkkitehtuuria. Kärki nosti esille rakennussuojelun tavoitteena suomalaisen kulttuuriperinnön, kansallisesti merkittävien ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten suojelun. Kärki korosti vastineessaan myös sitä, että rakennussuojelu oli syntynyt paikallisista lähtökohdista, kansalaisten vaatimuksesta parempaan ja historiallisesti kerrostuneeseen ympäristöön.¹³³ Kansallisesti merkittävä kulttuuriperintö tuli 1980-luvulla merkitsemään kansalaisille tärkeitä rakennuksia, joiden säilymistä he olivat valmiit puolustamaan. Nämä rakennukset eivät useimmiten lähtökohtaisesti olleet kansallisesti merkittäviä, vaan niiden merkitys korostui arkipäiväisyydessä, jokapäiväisessä elämässä tärkeinä paikkoina. Keskustelun ristiriitaisuus syntyi siitä, että Penttilän mukaan suojelun arvoisia olivat vain muutamat arvokkaat monumentit, kun taas kansalaiset ja suojeluviranomaiset kiinnittivät huomiota arkisempiin, paikallisesti merkittäviin rakennuksiin ja rakennetun ympäristön historialliseen kerrostuneisuuteen. Kuten taidehistorioitsija Laura Tuominen toi esille Penttilän artikkelia analysoivassa kirjoituksessaan:

*Penttilän teksti toi itse asiassa suoraan esille ”museoimisen” aktin metaforisen ulottuvuuden: ongelma oli siinä, että antikvaarinen toiminta oli astumassa ulos perinteisimmältä alueeltaan (julkisena museona palvelevasta rakennuksesta) ja levittäytymässä käyttöympäristöön, arkipäivän rakentamisen, asumisen ja suunnittelun valtakuntaan.*¹³⁴

Epäilemättä ympäristöarkkitehdin leiman saanut Vilhelm Helander kiteytti rakennetun ympäristön merkityksen Ylen ajankohtaisraportissa 16.2.1982:

*Meidän täytyy muistaa että rakennettu ympäristö on samalla myöskin yhteistä omaisuutta, että jokainen rakennus kuuluu maan historiaan ja jokainen rakennus kuuluu siihen katukuvaan ja ympäristöön mikä jokapäiväisessä elämässä on kaikkien näyttämönä. Siinä on sellainen yleinen vastuu mukana.*¹³⁵

---

¹³³ Kärki 1982, 72–73; Kairamo 1982, 73–74.

¹³⁴ Tuominen 2004b, 96.

¹³⁵ Vilhelm Helanderin haastattelu, A-raportti: Turun tauti. 19.6.1982.

Arkkitehdit Vilhelm Helander ja Mikael Sundman ottivat kantaa rakennetun ympäristön kysymyksiin myös teoksissaan *Saneeraus suomalaisessa kaupungissa* (1972) ja *Miltä näyttää maamme: ympäristön muutos ja rakennusperinnön kohdalo* (1982).¹³⁶ Arkkitehdit korostivat nopeasti muuttunutta kaupunkikuvaa, jossa kasvanut autoliikenne ja taloudelliset intressit määräisivät muutoksen suunnan, ympäristön ja rakennussuojelun jäädessä häviäjän rooliin. Samoin vuonna 1982 Rakennustaiteenmuseon, Arkkitehtiliiton ja rakennusinsinöörien liiton järjestämän *Suomi Rakentaa 6* –näyttelyn vastavedoksi DEM-SAFA:n työryhmä järjesti *Suomi purkaa* –varjonäyttelyn. Varjonäyttelyn tavoitteena oli esittää koko kuva ympäristön laadullisesta muutoksesta vuosilta 1976–1981 nostamalla esille yksittäisiä purettuja kohteita, joiden mukana oli pysyvästi menetetty aineellisia ja henkisiä arvoja.¹³⁷

Tampereellakin arkkitehtiopiskelijat nostivat keskusteluun ympäristön muutoksen ja korostivat vanhan rakennuskannan kunnostamista uudisrakentamisen vaihtoehtona.¹³⁸ Arkkitehtiosaston professori Erkki Helamaa korosti luottamuspulaa Tampereen kaupungin ja teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston välillä:

*Meillä on koko tämän 70 luvun ajan ollut opettajia ja oppilaita, jotka ovat joutuneet esittämään kaupungin rakennushankkeista mielipiteitä, jotka poikkeavat virallisten päättäjiä suunnitelmista. Alkuvuosina kiinnitimme erikoisesti huomiomme siihen hillittömään purkamiseen, joka täällä vallitsi. Emme me Verkatehtaan suojelemiskysymystä keksineet emmekä valmistelleet.*¹³⁹

Suojelun puolesta kommentoineiden arkkitehtien ideaalina lähtökohtana olivat ihmisten tarpeet ja elämän laadun parantaminen, mikä vaikutti myös annettujen mielipiteiden taustalla. Helamaan mukaan yleinen mielipide muuttui rakennussuojelua puolustaneiden arkkitehtien kannanottojen mukaiseksi.¹⁴⁰ Rakennetun ympäristön suojele oli 1980-luvulle tultaessa saanut liikkeelle sekä kansalaiset että arkkitehdit, jotka työkseen suunnittelivat uutta. Arkkitehtien joukossa oli sekä rakennussuojelun kannattajia että niitä, joille rakennussuojelukysymykset eivät olleet ensisijaisia. Arkkitehtien rooli korostui mielipiteissä, joissa ammatin esiintuomisen kautta haluttiin korostaa mielipiteen lausujan asiantuntijuutta.

---

136 Helander & Sundman 1972 ja 1980; *Arkkitehti* –lehdessä Jukka Turtiainen nosti esille *Kenen Helsinki* –teoksen merkityksen kansalaisten asenteiden muuttumiseen. Turtiainen 1978, 36.

137 *Suomi purkaa*, DEM-SAFA:n työryhmä 1981, Arkkitehtuurimuseon kirjasto.

138 Haukkavaara 1977. Arkkitehtiopiskelijoiden myynnissä ollut vihkonen, jonka tarkoituksena oli kerätä varoja opintomatkaan. Pirkanmaa-kokoelma.

139 Jokinen 1980, 6.

140 Jokinen 1980, 6.

RAKENNUSSUOJELUN KRITEERIT

Rakennusperintökeskustelu laajeni 1900-luvun puolivälissä koskemaan arkipäiväistä, paikallisesti merkittäväksi koettua rakennusperintöä. Muutos suojelukoh-teissa vaikutti myös suojelun kriteereihin. Erona aikaisempaan rakennusperinnöksi voitiin lukea rakennuksia, joilla ei ollut aikaisemmin korostettuja ja hyväksytyjä esteettisiä ja historiallisia arvoja, ja joita ei koettu miellyttäväksi. Tähän luokkaan kuuluivat muun muassa teollisuusmaisemat ja työväen asuntoalueet.¹⁴¹ Samalla kun suojelun painopiste siirtyi monumentaalisesta arkipäiväiseen, se siirtyi myös ajallisesti kaukaisesta lähimenneisyyteen ja materiaalisesta aineettomaan.¹⁴² David Lowenthalin näkemys Iso-Britanniassa 1900-luvun puolivälissä tapahtuneista muu-toksista oli nähtävissä myös Suomessa. Suomessa Muinaistieteellinen toimikunta oli 1900-luvun puoliväliin mennessä luokitellut erityisesti ruukkiympäristöjä teol-lisuuden kulttuuriperintönä.¹⁴³ Kaupunkien teollisuusympäristöjen arvottaminen sai sen sijaan alkunsa Tampereen Verkatehtaan tapauksesta. Tehdastyöhön asso-sioituvien rakennusten tulkitseminen historiallisesti ja esteettisesti arvokkaina ei 1960–1970-luvuilla saanut automaattisesti yleistä hyväksyntää, syistä että tehtaat ja niihin liittynyt työnteko olivat edelleen nykyisyyttä, ja erityisesti tehdastyöhön liittyneet mielikuvat olivat useimmiten negatiivisia.

Kiinnostus vanhojen teollisuusrakennusten säilyttämiseen ja niiden merkitys rakennusperintönä liittyi kiinteästi 1960-luvulla virinneeseen keskusteluun raken-nussuojelun tarpeesta. Rakennussuojeluun kiteytyi yhteiskunnallisia, sosiaalisia ja taloudellisia tarpeita¹⁴⁴, jotka osittain vaikuttivat keskusteluun teollisuusraken-nusten suojelusta. Kansantaloudellisuus ja kulttuurihistorialliset arvot olivat perustana suojeluargumentaatiolle myös teollisuusrakennusten kohdalla.

Kokemukset tehdasrakennusten uudelleenkäytöstä muuhun kuin teollisuus-toimintaan olivat vielä 1960-luvulla vähäisiä. Tämä osaltaan vahvisti yleistä nä-kemystä siitä, ettei isojen tehdassalien museoiminen ollut taloudellisesti järkevää, jolloin ainoana vaihtoehtona oli rakennuksen purkaminen. Tampereeltakin löytyi esimerkkejä tehdasrakennusten käytöstä muuhun kuin teollisuustiloiksi, ja hyvin nopeasti rakennussuojelukeskustelussa nostettiin esille mahdollisuus teollisuusti-lojen uudelleenkäytöstä erilaisiin toimintoihin.

---

¹⁴¹ Lowenthal (1985) 2011, 388.

¹⁴² Lowenthal 1998, 14.

¹⁴³ Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008.

¹⁴⁴ Rakennetun ympäristön muutosprosessin nopeus aiheutti useita ja laaja-alaisia haittavaikutuksia, joista rakennetun ympäristön kulttuurihistoriallisten arvojen häviäminen oli vain yksi osa. Näistä tarkemmin, ks. esim. *Rakennussuojelukomitean mietintö 80/1974*, passim., erityisesti 1–55.

Historiallinen monumentti ja rakennussuojelun arvot

Rakennussuojelun arvojen analysoimisessa hyödynnän itävaltalaisen taidehistorioitsijan Alois Rieglin 1900-luvun alussa määrittelemiä arvoja. Teoksessaan *Der moderne Denkmalkultus* Riegl jaotteli monumentit historiallisiin ja tarkoituksellisiin muistomerkkeihin, ja arvot menneisyyden arvoihin (*commemorative values*), joita olivat muun muassa ikäarvo ja historiallinen arvo, ja nykypäivän arvoihin (*present-day values*), joita olivat taiteellinen arvo, käyttöarvo ja uutuusarvo. Rieglin lähtökohtana oli ajatus, että mistä tahansa rakennuksesta voi ajan myötä tulla historiallinen monumentti, ja että kukin aikakausi määrittää omista lähtökohdistaan sen, mitä kulloinkin pidetään arvokkaana ja säilyttämisen arvoisena. Moderni restaurointi liittyi ihmisen tarpeeseen säilyttää oma menneisyytensä, muistaa historiansa. Siksi restaurointi ei voinut riippua vain kohteesta vaan ihmisen kulttuurisista tarpeista. Muistomerkiksi rakennetut monumentit pitivät jo rakennusvaiheessa sisällään rakennukseen liittyvät arvot, kun taas historialliset monumentit muodostuivat merkityksellisiksi vasta ajan myötä.¹⁴⁵ Tammerkosken teollisuusympäristö on Rieglin jaottelua seuraten historiallinen monumentti ja tällaisena sen arvottaminen perustuu nykyhetken määritelmään alueen ja sen rakennusten arvoista (taiteellinen arvo). Samalla kansallismaiseman arvo on alueelle jälkikäteen rakennettu ja se ei sellaisenaan kuvaa paikan arvoa syntyajankohdasta käsin, vaan kulloisenkin yhteiskunnan uudelleen määrittelemänä kansallismaisemankin merkitykset muuttuvat.

Historiallisen monumentin suhde elävään muistiin ja ajankulkuun on toisenlainen kuin tarkoituksellisella monumentilla, jonka tehtävä on herättää jo mennyt menneisyys henkiin. Historiallinen monumentti on toisaalta tiedon lähde ja se kiinnittyy lineaariseen aikakäsitykseen. Sen opetustehtävä historiallisen tiedon lähteenä sitoo sen historiaan. Toisaalta taideteoksena historiallinen monumentti vaikuttaa taiteelliseen herkkyyteen, taidetahtoon (*kunstwollen*), jolloin siitä tulee eletyn nykyisyyden olennainen osa ilman kiinnittymistä muistiin tai historiaan. Tämä on vaikuttanut historiallisiin monumentteihin kohdistuviin suojelutoimenpiteisiin.¹⁴⁶ Historiallinen monumentti voi olla sekä historiallinen dokumentti että taideteos, jolloin nämä arvot nousevat suojelussa esille. Tammerkosken teollisuusalueiden merkitys rakentui suojelua puolustaneiden puheenvuoroissa tutkittuna ajanjaksona muun muassa työläisten muistomerkkeinä, teollisuuskaupungin historiallisen kehityksen kuvaajina, rakennustaiteellisinä kokonaisuuksina ja teollisuusmaisemana.

Historiallisiin monumentteihin liitettävistä arvoista ikäarvon perustana oli se, että kulumisen, eroosion ja käytön jäljet näkyivät vanhassa monumentissa ja uusien elementtien liittäminen kunnostamisen yhteydessä olisi rikkonut saavutetun

145 Riegl, Alois [1903] 1996, 69–83. Ks. myös Jokilehto 1999, 215–216; Mattinen 1987, 178–179; Nevanlinna 2001, 141–142; Salvo 2001, 27.

146 Choay (1992) 2001, 12–14.

harmonian. Yleisen käsityksen mukaan ihmiset edellyttivät vanhassa näkyvän ikääntymisen jäljet ja uuden taas tuli näyttää uudelta, valmiilta ja siistiltä. Rieglin mukaan iän korostaminen monumentin tärkeimpänä arvona tarkoitti samalla sitä, että kaikista kunnostamistoimenpiteistä tuli luopua ja monumentti tuli jättää rapistumaan.¹⁴⁷ Ikäarvon vastakohtana oli *uutuusarvo*, jonka lähtökohtana oli yleinen näkemys siitä, että uusi ja valmis oli kaunista kun taas vanha ja kulunut oli rumaa.¹⁴⁸ Ikä- ja uutuusarvon yhdistäminen historiallisiin monumentteihin tarkoitti sitä, että kunnostamisessa tavoitteena oli alkuperäisyys ja monumentin palauttaminen mahdollisimman alkuperäiseen muotoon. Historiallisen arvon korostaminen – verrattuna ikäarvoon – antoi mahdollisuuden monumentin säilyttämistä tukeviin toimenpiteisiin tavoittelematta kuitenkaan alkuperäisen muodon palauttamista. Historiallisen arvon mukaan monumentti oli sitä arvokkaampi, mitä paremmin se oli säilyttänyt autenttisuutensa. Nykypäivän arvoihin liittynyt käyttöarvo painotti rakennuksen säilyttämistä käyttökuntoisena, jolloin käytön vaatimat muutokset ja kunnostaminen tuli sallia ikäarvon kustannuksella.¹⁴⁹

Rieglin näkemykset ovat toimineet viimeisinä vuosikymmeninä Suomessakin rakennussuojelun kriteerien pohjana, ja viime vuosina historiallista arvoa on annettu myös rakennusten myöhemmille lisäyksille ja myös ne on pyritty säilyttämään tarpeen ja mahdollisuuksien mukaan kunnostuksen yhteydessä. Rakennus nähdään historiallisena dokumenttina, jolloin myöhemmin rakennetut tai muutetut osat ovat yhtä tärkeitä kuin alkuperäinen rakenne.¹⁵⁰ Käytännössä erityisesti teollisuusrakennuksien kohdalla näin ei kuitenkaan ole ollut, vaan muun muassa Finlaysonin rakennushistoriallisessa selvityksessä arkkitehti Lasse Kosunen näki muutokset rakennuksen arvoa heikentävänä. Osittain tämä on johtunut epäilemättä siitä, miten teollisuusrakennukset on arvotettu. Kosusen selvityksen ensisijaisena suojeluarvona oli Rieglin historiallinen arvo, mitä autenttisempaa rakennus on säilynyt, sitä arvokkaammaksi se on luokiteltu.¹⁵¹ Tällaisessa tulkinnessa ei oteta huomioon teollisuuden prosessiluonnetta, jonka keskeisenä ominaisuutena on muutos ja muuttuvat olosuhteet ja näiden myötä muuttunut tehdasrakennus. Tässäkin tutkimuksessa suojelua vastustaneiden näkemyksissä korostuivat muutosten merkitys rakennuksen arvoa alentavana, kun taas suojelua puolustaneet nostivat esille teollisuushistorian prosessiluonteen rakennusten arvoa lisäävänä. Eri aikoina

147 Riegl, Alois [1903] 1996, 72–74.

148 Rieglin mukaan erityisesti vähän opiskelleet ja kouluttamattomat (verrattuna koulutettuihin, jotka osasivat arvostaa historiallisia arvoja) pitivät uutta vanhaa parempana. Riegl [1903] 1996, 80–81.

149 Riegl [1903] 1996, 75–79.

150 Lilius 1979, 24–27.

151 Olli-Paavo Koposen mukaan ikä on yksi keskeisimmistä arvoista suojelussa, ja sitä käytetään luokittelevana ominaisuutena mm. inventoinneissa. Samoin Koponen on korostanut, miten autenttisuudella viitataan yleensä muuttumattomuuteen, pysyvyyteen, jolloin kohteen historiallisen luonteen ehdot jäävät huomioimatta. Koponen, 2006, 20–21, 99; Mattinen 2014, 147.

rakennetut tehdasrakennukset, niihin tehdyt muutokset ja lisärakentaminen korostivat tehdasrakennusten merkitystä kokonaisuuden erottamattomina osina, ja samalla alue kokonaisuutena kuvasti teollisuusarkkitehtuurin ja teollisuushistorian kehitystä pidemmällä ajanjaksolla.

Kuva 8 Vanha tehdas Finlaysonin alueella vuonna 1990 ennen rakennuksen kunnostamista. Rakennuksen ikä on selvästi näkyvissä kuluneisuutena. Roskakasa rakennuksen vieressä kertoo hylätystä ja arvottomasta tehdasalueesta, joka odottaa uutta käyttöä ja uusia arvoja. Rakennussuojelulailla suojeltu vanhan tehtaan kokonaisuus kunnostettiin 2000-luvun taitteessa. Kuva: Kari Nieminen, Tampere-seura.

Suojelunäkökulmia

1970-luvulla edelleen kiihtynyt vanhan rakennuskannan purkaminen ja lainsäädännön toimimattomuus rakennetun ympäristön suojelussa johtivat siihen, että joulukuussa 1972 valtioneuvosto asetti komitean selvittämään vireillä olleen rakennuslainsäädännön kokonaisuudistuksen perustaa. Rakennussuojelukomitean mie-

tintö valmistui 1974. Ongelmakohtina rakennussuojelun onnistumisessa komitea piti muun muassa kuntien ja yksityisten yritysten haluttomuutta rakennussuojelua ja sen suunnittelua kohtaan, taloudellisten korvausten sitomista suojelupäätöksiin, taloudellisten resurssien puutetta korvausten maksamiseen ja tukitoimien kohdistamista uudisrakentamiseen. Rakennussuojelua edistävinä toimina komitea piti Museoviraston osallistumista enenevissä määrin suojelutoimintaan sekä kuntalaisten ja erilaisten kansalaisyhdistysten aktiivisuutta rakennussuojelullisissa kysymyksissä.¹⁵²

Komitean selvityksen kirjoittajat korostivat niin kaupungeissa kuin maaseudullakin 1960-1970-luvuilla tapahtunutta räjähdysmäistä ja hallitsematonta muutosta yhtenä oleellisena syynä rakennussuojelun tavoitteiden uudelleenarvioimiseksi. Toiseksi komitea nosti esille muutoksen kansalaisten suhtautumisessa ympäristöönsä ja tarpeen parantaa kansalaisten vaikuttamismahdollisuuksia. Kolmanneksi syyksi komitea nosti tarpeen selvittää kokonaistaloudellisen näkökulman suojelun uudelleenarvioinnissa, mitä ei komitean mukaan ollut riittävästi tai ollenkaan huomioitu uudisrakentamisen yhteydessä.

Kokonaistaloudellinen näkökulma liittyi suoraan konkreettisiin käyttöarvoihin, joita komitea painotti suojelun perusteena abstraktien käyttöarvojen ohella. Konkreettiset käyttöarvot sisältyivät rakennuksen hyödyllisyyteen, kykyyn palvella yhteiskunnan tarpeita tarjoamalla tilaa erilaisille toiminnoille. Kokonaistaloudellisesta näkökulmasta tämä yhdistyi säästöön, joka saatiin rakennuksen säilyttämisellä verrattuna siihen, että vanha olisi purettu ja tilalle rakennettu uusi. Säästöksi laskettiin niin rakennusmateriaali, työvoima, aika, kuin puretusta rakennuksesta syntyneen rakennusjätteen hävittäminen (luonnonvarojen säästyminen). Komitean lähtökohtana rakennussuojelussa oli rakennettu ympäristö.¹⁵³ Taloudellisen arvon komitea jakoi edelleen yksityistaloudellisiin ja yhteiskuntataloudellisiin arvoihin. Useimmissa rakennussuojelukiistoissa vastakkain olivat juuri yksityistaloudellinen hyöty ja yhteiskuntataloudellinen arvo.¹⁵⁴

Abstraktit käyttöarvot komitea jakoi esteettisiin ja historiallisiin arvoihin. Esteettinen arvo liittyi elinympäristön havainnointiin visuaalisesti:

Tietyn rakennuksen esteettisestä käyttöarvosta ei yleensä vallitse täyttää yksimielisyyttä, sillä arviot perustuvat pitkälti subjektiivisiin käsityksiin. Usein ne saavat aineksia myös laajemmalti yhteiskunnasta, mikä näkyy erilaisten muotien ja tyylikausien vaihteluista rakentamisessa. Esteettisen arvostuksen suuruus ja suuntautuminen on riippuvainen

---

¹⁵² Rakennussuojelukomitean mietintö 1974, 59–67.

¹⁵³ Rakennussuojelukomitean mietintö 1974, 1.

¹⁵⁴ Rakennussuojelukomitean mietintö 1974, 11–15.

*myös tieteellisen tutkimuksen kehityksestä sekä käyttäjien kiintymyksestä tai tottumuksesta rakennukseen.*¹⁵⁵

Historiallisia arvoja olivat rakennuksen ikä, rakennushistoria ja käyttötarkoitus. Myös historialliset arvot sidottiin yhteiskunnalliseen kehykseen, jolloin yksilölliset ja yleiset käsitykset, samoin kuin henkilökohtaiset kokemukset rakennuksen merkityksestä vaikuttivat siihen liitettyihin arvoihin. Edelleen esteettinen ja historiallinen arvo yhdessä synnyttivät painotuksesta riippuen muun muassa kulttuuri- ja rakennushistoriallisen arvon, miljöoarvon ja ainutlaatuisuusarvon.¹⁵⁶

Henrik Lilius analysoi 1970-luvun lopulla rakennussuojelukomitean mietintöä ja jakoi rakennussuojelun hallinnolliseen ja fyysiseen suojeluun. Hallinnollinen suojelu, joka korvasi komitean käyttämän yleisen suojelun, käsitti lainsäädännön, rahoituksen, kaavoituksen ja muut hallinnolliset toimenpiteet, joiden avulla luotiin edellytykset suojelulle. Fyysinen suojelu taas tarkoitti niitä konkreettisia toimenpiteitä, joita rakennuskantaan kohdistettiin ja joilla rakennussuojelun tavoitteita toteutettiin. Fyysinen suojelu piti sisällään kulttuurihistoriallisen ja erityissuojelun. Kulttuurihistoriallisen suojelun perustana olivat rakennuksen abstraktit käyttöarvot, kun taas erityissuojelun lähtökohtana olivat rakennuksen konkreettiset käyttöarvot. Haasteena Lilius näki rakennuskannan fyysisessä suojelussa konkreettisten ja abstraktien käyttöarvojen onnistuneen painottamisen. Rakennuksen restauroinnissa korostuivat abstraktit käyttöarvot, mutta suojelun onnistumisen keskiössä olivat konkreettiset käyttöarvot.¹⁵⁷ Teollisuusympäristöjen tapauksessa haasteita on riittänyt niin hallinnollisessa kuin fyysisessä suojelussa. Tehdasalueiden laajuus, rakennusten massa ja volyymi ovat vaikuttaneet siihen, että taloudelliset kysymykset ovat ohjanneet sekä hallinnollista että fyysistä suojelua.

Erilaisia painotuksia saaden rakennussuojelun perustana ja suojelua puoltavina kriteereinä olivat muun muassa ikä, alkuperäisyys, tyypillisuus, maisemallinen, kulttuurihistoriallinen ja rakennustaiteellinen arvo.¹⁵⁸ Oleellisimmaksi nousi se, että rakennuksen piti ensin päästä suojeltaviksi ajateltujen rakennusten joukkoon, jotta sen säilyttämistä ensinkään pohdittiin. Rakennussuojelukomitean mietintö toi esille tämän ristiriidan subjektiivisesti koetuilla abstrakteilla käyttöarvoilla. Samoin Rieglin arvoluokituksen yhtenä lähtökohtana oli ihmisten erilaiset arvokäsitykset. Käsitys siitä, mikä on suojelun arvoista, riippuu vastaajasta. Suojeluviranomaisten luokittelemat arvot antoivat mahdollisuuden arvottaa minkä tahansa rakennuksen, mutta se, mitä kaupungin kaavoittajat ja johto pitivät suojelun arvoisena, määritteli pitkälti sen, mikä päätyi suojeltavaksi.

155 *Rakennussuojelukomitean mietintö* 1974, 11.

156 Muina arvoina olivat tyypillisuusarvo ja tunnearvo. *Rakennussuojelukomitean mietintö* 1974, 11–13.

157 Lilius 1979, 22–23.

158 Mm. Mattinen 1987, 178–180.

Edellä käsitellyissä selvityksissä korostui se, että esteettinen arvottaminen oli subjektiivista, eikä sitä siitä syystä voitu käyttää osana kaupunkisuunnittelua, joka modernistisen kaupunkikäsityksen mukaan perustui erilaisiin tieteellisiin selvityksiin ja objektiivisiksi koettuihin tutkimuksiin. Henkiset arvot piti pystyä perustelemaan aineellisilla arvoilla. Siksi rakennussuojelun kriteereissään korostui suojelun taloudellinen hyöty ja arvottaminen perustui todennettavissa oleviin historiallisiin ja rakennustaiteellisiin arvoihin. Suurempien kokonaisuuksien kohdalla tämä johti rakennusten eriarvoisiin merkityksiin, vaikka oleellisin arvo saattoikin olla kokonaisuuden osana. Samalla teollisuusperinnön aineettomat arvot jäivät tieteellisen arvottamisen ulkopuolelle, koska niille ei ollut kriteereitä modernin kaupunkisuunnittelun diskurssissa.

TEOLLISUUSRAKENNUSTEN SUOJELU, HAASTEET JA KÄYTÄNTÖ

Tehdasrakennusten kiinnittyminen rakennussuojelun ideologiaan ei ole ollut itsessään selvää. Vuoden 1958 rakennuslaissa suojelun arvoisena pidettiin taiteellisesti tai historiallisesti merkittävää rakennusta.¹⁵⁹ Vuoden 1964 rakennussuojelulaissa suojeltavien rakennusten tuli olla rakennushistoriallisesti tai historialliseen tapahtumaan liittyen kulttuurihistoriallisesti huomattavia rakennuksia.¹⁶⁰ Rakennussuojelun arvojen ja kunnostamisen kriteerien lähtökohtana oli 1900-luvun puolivälissä useimmiten yksittäinen arvorakennus, josta autenttisuuden, historiallisuuden, ainutlaatuisuuden ja esteettisyyden vaatimukset olivat helposti löydettävissä. Sitä vastoin tehdasrakennukset asettuivat useimmiten suojelukriteereiden ulkopuolelle.¹⁶¹

Suomen Arkkitehtiliitto julkaisi vuonna 1952 *Suomen teollisuuden arkkitehtuuria* –nimisen teoksen, jonka avulla Arkkitehtiliitto halusi nostaa esille tehdasrakennusten arkkitehtonisen merkityksen ja roolin tiennäyttäjänä terveen ja kauniin miljööön muodostajana. Tehdasrakennusten arkkitehtuuri ei ollut vain kuori sisällön päällä, vaan tehdasrakennusten suunnittelussa arkkitehtonisten arvojen ohella merkittävään rooliin nousi tuotantoprosessi, jolloin rakennus ja sen toiminta tukivat toisiaan.¹⁶² Tämä teos, jossa nostettiin esille arkkitehtuurin merkitys teollisuusrakennusten suunnittelussa, oli ensimmäinen laatuaan Suomessa. Teoksen tavoitteena oli kohottaa teollisuusarkkitehtuurin arvostusta tulevien suunnittelijoiden ja arkkitehtien keskuudessa, mistä syystä kirjan painopiste oli maailmansotien välisenä aikana rakennetussa modernissa teollisuusarkkitehtuurissa, jolla oli kirjoit-

---

159 Rakennuslaki 1958, 135 §.

160 Laki kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta 1964, 1§.

161 Alzén 1996, 15; Storm 2008, 35.

162 Suomen teollisuuden arkkitehtuuria 1952, 5.

tajan mukaan huomattava rakennustaiteellinen merkitys.¹⁶³ Kirja toimi keskustelun avaajana teollisuusrakennusten arvottamisessa. Verkatehtaan tapaus 1970-luvulla kuitenkin osoitti, ettei tehdasrakennuksia yleisesti pidetty arkkitehtonisesti tai historiallisesti merkittävinä. Myös esteettisten arvojen perusteella tehdasrakennukset jäivät rakennussuojelun ulkopuolelle.

Kuva 9 Suomen teollisuuden arkkitehtuuria –teoksessa arkkitehti Erkki Huttusen suunnittelema SOK:n Nokian tehdas edusti uutta teollisuusarkkitehtuuria. Tehdas valmistui 1941–1943. Kuva vuodelta 1965, E.M. Staf, VKA.

Varhaiset selvitykset Suomessa

Maire Mattisen laatima selvitys teollisuusympäristöjen inventoinnista ja suojelusta vuodelta 1985 oli ensimmäinen valmistunut selvitys Suomessa, jossa pohdittiin teollisuusympäristöihin liittyviä arvoja, merkityksiä ja suojelun perusteita.¹⁶⁴ Mattisen selvityksen lähtökohtana oli pohtia miksi, mitä ja ketä varten teollisuusympäristöjä suojellaan. Teollisuusympäristöjen kuten muunkin rakennussuojelun perustana olivat historialliset, taiteelliset ja maisemalliset arvot. Tavoitteena oli suojella ko-

¹⁶³ *Suomen teollisuuden arkkitehtuuria* 1952, 5.

¹⁶⁴ *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2* –teoksessa kaupunkirakentamisesta kirjoittanut Henrik Lilius viittasi tekstissään, että teollisuusarkkitehtuuria koskevaa yksityiskohtaista tutkimusta ei Suomessa ollut vielä tehty. Lilius 1983, 157.

konaisuuksia, jolloin edustavat yksittäiset rakennukset rinnastuivat vähempiarvoisiin rakennuksiin osana kokonaisuutta. Suojelun tavoitteena oli realistinen kuvaus menneestä unohtamatta teollisuuden rakentaman hyvinvoinnin nurjaa puolta.

Teollisuusympäristöjen suojelussa Mattinen antoi korostuneen roolin teollisuushistoriallisille arvoille. Tehtaan rakenteelliset ja arkkitehtoniset ratkaisut olivat sidoksissa tuotantoon, jota varten tehdas oli rakennettu. Tähän liittyen Mattinen näki ihanteellisena, mutta ei kovin realistisena, tavoitteena tuotantotoiminnan jatkumisen teollisuusympäristössä, mikä säilyttäisi olennaisen osan alueen historiallisesta arvosta.¹⁶⁵ Kaupunkien rakenteellinen muutos oli tehnyt tämän käytännössä mahdolltomaksi. Maan arvon nousu kaupunkien keskustoissa oli ajanut tuotannollisen toiminnan kaupungin laidoilta tai ulkopuolelle.

Toinen varhainen selvitys teollisuusympäristöjen arvoista ja uudelleenkäytön kriteereistä oli Lauri Putkosen ympäristöministeriön toimeksiannosta laatima tutkimus vuodelta 1988. Putkonen korosti erityisesti rakennushistorian ja teollisuusarkkitehtuurin merkitystä osana teollisuusympäristöjen suojelua. Selvityksen yhtenä tavoitteena oli osoittaa yksittäisten kohteiden arvo ja merkitykset, jolloin uudelleenkäytön myötä vanhan rakennuksen luonne ja tunnelma (=kulttuurihistoriallinen merkitys) onnistuttaisiin säilyttämään.¹⁶⁶ Putkonen käytti selvityksessään museoviraston suosittelemia valintakriteerejä, jotka jakautuivat teollisuushistoriallisiin, arkkitehtonisiin, sosiaalisiin ja ympäristöarvoihin. Sosiaalisten arvojen kohdalla Putkonen korosti, että esteettinen arvo oli vain arvo muiden joukossa:

*Kuitenkin myös epäesteettisinä koetut tehdasrakennukset saattavat olla muista syistä arvokkaita. Kulttuurihistoriallisen arvottamisen tulleekin aina perustua monipuolisesti tutkittuihin tosiseikkoihin, ei maakuasioihin. Yleisesti hyväksytyt kriteerit, joilla arvoja voi punnita, ovat esimerkiksi edustavuus, harvinaisuus, alkuperäisyys, ajallinen kerroksisuus ja yhtenäisyys.*¹⁶⁷

Tehdasrakennuksia ei Putkosen mukaan tarvinnut pitää kauniina, jotta ne täyttäisivät suojelukriteerit. Harva kaupunkilainen ymmärsi kuitenkaan ruman rakennuksen suojelua. Mielipiteissä, joita kaupunkilaiset jättivät Verkatehtaan ja Finlaysonin suojeluprosessien aikana, korostui esteettisyys ensisijaisena arviointikriteerinä. Tehdasrakennusten kauneus oli suojelua puolustaneiden keskeisenä argumenttina koko tutkitun ajanjakson, kun taas suojelun vastustajat korostivat tehdasrakennusten rumuutta ja epäesteettisyyttä. Kirjailija Jaakko Syrjä kertoi ammattilaisen,

---

¹⁶⁵ Mattinen 1985, 12–14.

¹⁶⁶ Putkonen 1988.

¹⁶⁷ Putkonen 1988, 116.

rakennusmestarina Tampereella toimineen kirjailija Kalle Päätalon, näkemyksestä toisen käden tietona:

*Niin kuin Kalle Päätalo, joka oli jokaisen Tampereen talon katsonut rakennusmestarin silmällä, sanoi, se oli tämä kaareva punatiiliseinä Hatanpään valtatie sivua, sanoi et se oli kaikkein parasta jugendsivumuurausta, mitä Tampereella oli, hän ylisti sitä. Ja siinä varmaan oli sellainen vanhan ajan huolittelun leima, ne oli entisajan johtajille semmosia identiteettiin liittyviä asioita, että talot piti olla hyvässä hoidossa ja sen piti näyttää kauniita. Eikä ollut peltisiä kaarihalleja.*¹⁶⁸

Kysymyksessä oli arkkitehti Wivi Lönnin suunnittelema varastorakennus Verkatehtaan alueella. Sama rakennus osana Hatanpään valtatieä reunustavaa tiilimuuria oli Verkatehtaan suojelukiistan aikana useissa kaupunkilaisten mielipiteissä ruma ja synkkä.

Sekä Mattisen että Putkosen selvitykset kiinnittivät huomion siihen, että 1980-luvulla teollisuusympäristöjen tutkimus ja arvostus olivat vielä alkutekijöissä. Samalla nämä varhaiset selvitykset tuottivat teollisuusympäristöille merkityksiä ja arvoja, joita siitä eteenpäin on suojelukeskustelussa käytetty. Seutukaavoissa arvokkaiden kulttuuriympäristöjen merkinnöissä oli suuria eroja. Samoin teollisuusympäristöjen merkinnät vaihtelivat suuresti.

Mattinen ja Putkonen korostivat alueen omistajan roolia suojelijana. Teollisuusrakennustenkin kohdalla omistajalla oli periaatteessa velvollisuus suojella arvokasta kulttuuriympäristöä. Käytännössä toiminnassa olevia teollisuusalueita ei suojeltu kaavoissa. Samoin suojelu vastoin omistajan tahtoa on ollut mahdotonta toteuttaa. Laajojen teollisuusalueiden suojelussa korvauskysymykset nousivat keskeiseen rooliin erityisesti tapauksissa, joissa suojelukysymystä ei ole ratkaistu kaavoituksessa. Verkatehtaan ja Finlaysonin tapauksissa alueille asemakaavamuutoksissa määritetty rakennusoikeus vaikutti suojelussa omistajan rakennukselle määrittelemään hintaan, jolloin keskeiseksi kysymykseksi nousi suojelun kalleus.

Rakennuslaissa korostettu kaavoituksen kautta tapahtuva suojelu ei toteutunut 1980-luvulla teollisuusympäristöjen kohdalla. Osittain syynä oli arvostuksen puute, yleinen asenne teollisuusympäristöjä kohtaan.¹⁶⁹ Teollisuusympäristöjen suojelu rakennussuojelulailla ei myöskään ole onnistunut.¹⁷⁰ Koska teollisuusympäristöjen tutkimus on ollut puutteellisesta, selkeitä suojelutavoitteita ei ole osattu

¹⁶⁸ Jaakko Syrjä, Kirsi Kunnaksen ja Jaakko Syrjän haastattelu 28.4.2008, MLA.

¹⁶⁹ Mattinen 1985, 65.

¹⁷⁰ Mattisen selvityksen mukaan rakennussuojelulain ensimmäisten 20 vuoden aikana ainoastaan 40 rakennusta oli suojeltu lain nojalla, joista neljä liittyi osittain teollisuuteen. Samalla ajanjaksolla 13 teollisuusmiljöön suojeluyritystä päättyi hylkävään päätökseen. Mattinen 1985, 67.

asettaa. Tällöin uudelleenkäytön ja säilyttämisen perustaksi on useimmiten nostettu kaupunkikuvallinen ja arkkitehtoninen merkitys. Kuitenkin oleellinen osa suojelua on paikkaan kiinnittynyt aineeton kulttuuriperintö, jolloin säilytettävään rakennukseen tai miljööseen liittyvät kulttuurihistorialliset arvot.

Teollisuusympäristöjen laaja kirjo yksittäisistä rakennuksista hyvin erilaisia rakennuksia ja rakennelmia käsittäviksi kokonaisuuksiksi on myös vaikeuttanut yksityiskohtaisten suojelutavoitteiden asettamista. Mattisen mukaan oleelliseen rooliin nousi säilytettävän alueen perusteellinen inventointi, jossa rakennushistoriallinen selvitys oli tärkeä osa tutkimustyötä.¹⁷¹ Puolueeton inventointi on yksi keskeisimmistä lähtökohdista teollisuusalueiden uudelleenkäyttöä pohdittaessa. Finlaysonin tapauksessa alueen omistajan teettämä ja asemakaavan kanssa samoihin aikoihin valmistunut suunnitelma ei täyttänyt tarkoitustaan alueen uudelleenkäytön lähtökohtana. Inventointeihin sisältyvä yksittäisten rakennusten arvottaminen johtaa helposti arvokkaimmiksi luokiteltujen rakennusten säilyttämiseen ja muiden purkamiseen, jolloin kokonaiskuva, ja yksittäisten rakennusten merkitys osana kokonaisuutta, jää hahmottamatta.¹⁷² Samalla erityisesti teollisuusalueiden kohdalla painotettu kokonaisuuden historiallinen, rakennustaiteellinen ja maisemallinen arvo hajoaa, kun toisarvoiksi luokitellut rakennukset puretaan uudisrakennusten tieltä ja edustavimmat yksilöt jätetään jäljelle kertomaan menneisyydestä.

Teollisuusympäristöjen suojelu käytännössä

Teollisuusympäristöjen suojelukysymykseen ei Suomessa juuri ollut kiinnitetty huomiota ennen Tampereen Verkatehtaan alueen suojelukiistaa 1970-luvulla. Yksittäisiä tehdasrakennuksia oli otettu uuteen käyttöön Tampereellakin ilman, että säilyvien rakennusten historiallisia arvoja olisi pohdittu. 1980-luvulla, kun yhä useampi teollisuuslaitos ilmoitti lopettavansa toimintansa tai siirtävänsä tuotantonsa uusiin tiloihin, teollisuusalueiden inventoinnit ja suojeluun liittyvä arvottaminen yleistyivät. Kaupunkilaisten keskuudesta lähtenyt suojeluvaatimus täydentyi tutkimustiedolla ja yhdistystoiminnalla, joiden avulla teollisuusperinnön suojelulle haettiin tieteeseen ja tutkimukseen nojaavia perusteita.¹⁷³

Ympäristöministeriö julisti vuoden 1984 teollisuusalueiden suunnittelun teemavuodeksi.¹⁷⁴ Ministeriön tarkoituksena oli teemavuoden avulla lisätä teollisuusympäristöjen arvostusta. Seutukaavaliittojen selvityksissä teollisuusympäristöjen huomiointi osana kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita oli kasvanut 1970-lu-

---

¹⁷¹ Mattinen 1985, 75–89.

¹⁷² Koponen 2006, 23, 27–28.

¹⁷³ Teollisuusperintöseura ry. perustettiin vuonna 1985 TICCIH:n Suomen osastoksi. Tekniikan historian seura ry. on vuodesta 1983 julkaissut aikakauslehteä *Tekniikan Waiheita*. <http://ths.fi/tw.htm>.

¹⁷⁴ Mattinen 1985, 65.

vulta 1980-luvulle tultaessa.¹⁷⁵ Silti 1980-luvun lopussa harva teollisuusalue tai teollisuusrakennus oli suojeltu voimassa olevassa yleis- tai asemakaavassa.¹⁷⁶ Suojelumerkintöjen vähäisyys kaavoissa koski toisaalta myös muita rakennuksia, toisaalta kaavoittajat eivät edelleenkään mieltäneet teollisuusrakennuksia suojelukohteiksi. Suojelun haasteina olivat tehdasalueiden laajuus ja rakennusten koko ja muoto, jotka rajoittivat uudelleenkäytön vaihtoehtoja. Samoin teollisuusalueiden edellä mainitut ominaisuudet vaikuttivat siihen, että tehdasrakennusten suojelu oli ensisijaisesti taloudellinen kysymys ja edellytti tahtoa suojella.

Teollisuusyrityksen oma-aloitteisesta teollisuusympäristön säilyttämisestä varhaisimpia esimerkkejä Suomessa oli Verlan puuhiomo ja pahvitehdas Kaakkois-Suomessa. Teollinen toiminta alueella loppui 1964. Alueen omistaja Kymen Osa-keyhtiö kunnosti vanhat rakennukset ja avasi Verlan tehdasmuseon vuonna 1972. Kohde käsitti noin 50 rakennusta, tehdasrakennuksia, työväenasuntoja, tehtaanjohtajan asunnon ja puuston. Kohteen ainutlaatuisuutta lisäsi se, että pahvitehtaan ja puuhiomon alkuperäinen koneisto säilytettiin paikoillaan. Verlan teollisuusympäristö valittiin Unescon maailmanperintökohteeksi vuonna 1996. Maailmanperintökohteen hoidosta vastaa alueen nykyinen omistaja, UPM-Kymmene Oyj.¹⁷⁷ Verlan sijainti kaukana kasvukeskuksista vaikutti siihen, ettei alueella ollut paineita uudisrakentamiselle tai alueen luonnetta muuttavalle rakennusten uuskäytölle. Alueen omistajan taloudellinen panos rakennusten kunnostamisessa ja hoidossa oli ratkaisevassa asemassa alueen säilymisen kannalta.

Kaupungin aktiivinen toiminta johti Forssassa laajan teollisuusympäristön säilymiseen ja suojeluun. Oy Finlayson Ab:n omistukseen päätyntä Forssan puuvilatehtaan kehräämö lopetti toimintansa 1979. Forssan kaupunki osti kehräämöalueen vuonna 1982 ja kunnosti vanhoihin tehdastiloihin muun muassa kirjaston, kulttuuri-, opetus- ja harrastustiloja ja museoita. Tehdasalueeseen liittynyt työväen asuinalue on pääosin säilynyt. Vanha kutomorakennus muutettiin kauppakeskukseksi 2002.¹⁷⁸

Tammerkosken teollisuusympäristön suojeluprosessin ympärillä käydyssä keskustelussa korostuivat erityisesti iän, autenttisuuden ja alkuperäisyyden vaatimus samoin kuin Rieglin esiin nostama kauneuskäsitys, jossa uusi ja ehjä kokonaisuus nähtiin vanhaa ja kulunutta kauniimpana. Alueen rakennusten arvottamiskeskustelun pohjana hyödynnän Maire Mattisen selvitystä teollisuusrakennuksiin liitettävistä arvoista. Mattinen erotteli analyysissään kohteen ja ympäristön sekä fyysisen ja toiminnallisen rakenteen. Tarkasteltava kohde on aina sidoksissa ympäristöönsä,

---

175 Mattinen 1985, 32.

176 Putkonen 1988, 81–110.

177 <http://www.verla.fi/fi/maailmanperinto/maailmanperintokohdeverla>

178 http://www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparisto/artikkelit/fi_FI/Forssan_teollisuusalue/; <http://www.forssa.fi/matkailu/kehraamoalue/>

ja ympäristön rajauksella voidaan vaikuttaa siihen, minkälaisia arvoja kohteeseen liitetään.¹⁷⁹ Tammerkosken teollisuusympäristön käsitteleminen kansallismaiseman tekeminen valtakunnallisesti merkittävän, jolloin tehdasrakennusten arvoa samoin kuin alueen suunnitelmia tulisi arvioida laajemmasta näkökulmasta. Kaupunkisuunnittelijoiden määrittelemät tarpeet kaupungin kehityksen turvaamiseksi asettavat kuitenkin valtakunnallisesti arvokkaan rakennusperinnön samalle viivalle kaupungin lyhyen aikavälin suunnitelmien kanssa.

Ajan kuluessa rakennukseen liittyvät arvot muuttuvat. Alun perin toiminnallisesti tehokkaaksi suunniteltu rakennus menettää tehokkuutensa toimintatapojen muuttuessa.¹⁸⁰ Kestäväksi rakennetun tehdasrakennuksen vanhetessa ja rapistuksessa sen taloudellinen arvo samalla laskee. Tammerkosken teollisuusalueet olivat historian saatossa rakentuneet tiiviiksi. Rakennusajankohtanaan modernit monikerroksiset tehdasrakennukset vaikuttivat tuotannon tehokkuuteen. Tuotantotapojen muuttuessa vanhat tehtaot osoittautuivat epäkäytännöllisiksi ja hankalasti saavutettaviksi. Finlaysonin alueen vuonna 1838 valmistunut vanhin tehdas muuttui tehokkaasta tuotantolaitoksesta varastotiloiksi 1900-luvun alussa. Muutos tuotantotavoissa ja tehokkuuden tavoittelu olivat syynä myös siihen, että Tampereen Verkatehdas päätti 1960-luvun puolivälissä muuttaa pois Tammerkosken rannalta ja rakensi uuden tehokkaan teollisuuslaitoksen kaupungin laidalle. Näin tehtaan tehokkuuteen perustunut arvo on kadonnut, vanhat rakennukset ovat muuttuneet omistajilleen toisarvoisiksi. Omistajalleen hyödytön rakennus tarvitsee uusia arvoja, jotka puoltavat rakennuksen säilymistä.

Iso-Britanniassa teollisuusympäristöjen suojelussa korostui 1900-luvun lopulla tehdasalueiden maisemallinen ja arkkitehtoninen arvo. Alkuperäisten rakenteiden merkitys nousi myöhempien muutosten ohi arvottamisessa. Samalla teollisuusrakennusten monet muutokset, suhteellisen nuori ikä ja perinteisestä esteettisestä arvosta poikkeava ulkomuoto vaikuttivat siihen, ettei teollisuusrakennuksia usein huomioitu suojelussa.¹⁸¹ Lähtökohtaisesti tehdasrakennukset on yritetty sijoittaa vanhoihin käsityksiin arvorakennusten suojelusta. Käytännön rakennussuojelussa, konkreettisissa suojelutoimissa, merkitseviksi tekijöiksi tutkimuksessani nousevat rakennuksen ikä ja autenttisuus erityisesti Finlaysonin tapauksessa. Verkatehtaan tapauksessa tehdasrakennuksia ei kaupunkisuunnittelun diskurssissa pidetty rakennussuojelun arvoisina. Arkkitehtuurille kaavoittajat antoivat painoarvoa Finlaysonin tapauksessa, mutta korostuneen roolin saivat tunnetun arkkitehdin suunnittelemat rakennukset verrattuna hyvään tai esteettisesti kauniiseen arkkitehtuuriin. Arkkitehtonisten arvojen myöntäminen tapahtui siis suunnittelijan tunnettuuden

---

179 Mattinen 1987, 181–182.

180 Mattinen 1987, 183–184.

181 Alfrey & Putnam 1992, 8–9.

mukaan, ei niinkään (tai pelkästään) rakennuksesta luettavissa olevien arvojen mukaan.

Ikä ja autenttisuus nousevat oleellisiksi myös rakennussuojelun inventoinneissa. Rakennuksen ikä on kerrottavissa numeroin, tieteellisesti tarkistettavissa olevana objektiivisena tietona, jolloin se puhuu samaa kieltä kaupunkisuunnittelun kanssa. Inventoinneissa historiallinen ympäristö jaetaan osiinsa, kun jokainen rakennus saa oman luokittelunsa sen sijaan, että yksittäisiä rakennuksia katsottaisiin (esteettisen) kokonaisuuden muodostavana osana. Koponen on tuonut esille, miten ”asemakaava mielletään suojelun välineeksi, ei sen kohteeksi, samalla kun uusi ”suojeleva” asemakaava määrittelee suojeltavat kohteet”.¹⁸² Suojelu on erillinen prosessinsa, johon liittyy hajottaminen osiin ja yksittäisten rakennusten suojelu, kun historiallinen kokonaisuus on löydettävissä vain vanhasta asemakaavasta. Periaatteessa täyteen rakennettu ja toimiva teollisuusalue muuttuu hetkessä raakamaaksi ja kehitysalueeksi, kun teollinen toiminta väistyy ja alue liitetään osaksi ydinkeskustaa ja sen toimintoja. Yhtä nopeasti muuttuvat teollisuusrakennusten arvot. Uuden kaavan pohjaksi nousevat juuri mahdollisesti suojeltavat rakennukset, kun taas kokonaisuutena kaupunkisuunnittelijat pyrkivät kehittämään alueen nykyvaatimuksia vastaavaksi kaupunkitilaksi.

Vanhoilla tehdasalueilla arkkitehtuuri on noudattanut perinteistä linjaa, jolloin alueet ovat pysyneet yhtenäisinä ja harmonisina ja moderni arkkitehtuuri on jätetty uusille alueille. Tammerkosken teollisuusympäristöissä tämä näkyi erityisesti materiaalivalinnassa. Tässä tutkimuksessa tehdasrakennusten arvojen ja merkitysten määrittämisen lähtökohtana ovat käytännön tasolla konkreettinen paikka ja rakennussuojelun kriteerit, ja aineettoman perinnön tasolla käsitteet kansallismaisema ja teollisuusperintö, joiden kautta tulkitseen tehdasrakennuksiin liitettyjä merkityksiä.

RAKENNUSSUOJELU TAMPEREELLA 1960–1980

Tampereella rakennussuojelulliset kysymykset nousivat kaupunkisuunnittelussa esille vähitellen. Ensimmäisiä kohteita, joiden rakennustaiteellista arvoa käsiteltiin suojelun perustana, oli Raatihuone. Kaupungin keskustassa, Keskustorin laidalla sijaitsevan Raatihuoneen purkusuunnitelmat 1960-luvun alkupuolella aiheuttivat kiivaan keskustelun julkisuudessa ja johtivat rakennuksen säilyttämiseen.¹⁸³ 1900-luvun puolivälissä kehittyvän kaupungin uhkakuvana oli museoituminen. Vanhojen rakennusten säilyttämiseen liittyi negatiivinen mielikuva vähitellen kuolevasta kaupungista, kun taas uusi, moderni arkkitehtuuri kuvasti eteenpäin mene-

---

¹⁸² Koponen 2006, 22.

¹⁸³ Raatihuone sai suojelumerkinnän RKM I vasta 19.12.1995. Suojellut rakennukset ja alueet, pdf-tiedosto, päivitetty 28.9.2010. TKKA.

vää ja elävää kaupunkia.¹⁸⁴ Museoitumisen välttämiseksi kaupungin piti jatkuvasti uudistua ja kasvaa. Esimerkiksi Turussa keskustan vanhoja rakennuksia purettiin pois pilaamasta maisemaa, vaikka uutta ei olisi ollut tulossa tilalle.¹⁸⁵ Tyhjä tontti oli parempi kuin vanhanaikainen rakennus. Tampereellakin vanhaa rakennuskantaa purettiin uuden tieltä kiihtyvällä tahdilla.

Kuva 10 Tampereella purku-uhan alla, mutta siltä säästynyt oli Tirkkosen talo. Tirkkosen pariskunnan kauppahuoneeksi rakennuttaman talon suunnittelivat arkkitehdit Lars Sonck, 1901 ja Birger Federley, 1905. Omistajayhtiö haki rakennuksen purkua 1974. Kaupunginhallitus puolsi purkupäätöstä, vaikka rakennus oli osayleiskaavassa merkitty säilytettäväksi. Museovirasto teki rakennuksesta suojeluesityksen ja valtioneuvosto määräsi rakennuksen vanhemman osan julkisivut suojeltaviksi. Kiista jatkui 1980-luvulle, jolloin rakennuttaja päätyi kunnostamaan rakennuksen. Nuto 1993, 44–45. Kuva A. Laurent, 1906, VKA.

Tampereella ei vielä 1960-luvulla ollut yhtään kaavalla tai lailla suojeltua rakennusta poislukien kirkolliset rakennukset, jotka oli suojeltu kirkkolailla. Kirkkojen lisäksi 1970-luvulla suojelumerkinnän oli saanut vain kaksi rakennusta. Seuraavalla vuosikymmenellä suojeltujen rakennusten ja rakennelmien määrä nousi 143:een. Suurin osa suojelluista rakennuksista sijaitsi Pyynikinrinteen (66 kohdetta) ja Nekalan asevelikylän (27 kohdetta) suojelluissa kokonaisuuksissa, mutta huomionarvoista

¹⁸⁴ Kaupunkiteoreetikko Lewis Mumford korosti elinvoimaisen kaupungin tärkeimpänä ominaisuutena kykyä uudistua, kun taas muistomerkkien palvonta ja suojeleminen muuttivat kaupungin hautausmaaksi. Mumford (1938) 1949, 362–366; Museoisesta metaforana ks. Tuominen 2004b, 87–98.

¹⁸⁵ Lahtinen 2009, 50–51.

on, että 1980-luvulla suojeltujen kohteiden joukossa oli myös teollisuuskohteita. Teollisuusalueilla suojelukohteita oli yhteensä 16, joista varsinaisia tehdas- tai varistorakennuksia oli seitsemän.¹⁸⁶

Käytännössä kaupunginjohto tai kaavoittajat saattoivat tehdä päätöksen yksittäisten rakennusten säilyttämisestä ilman, että ne saivat suojelumerkintää. Tampereen yleiskaavassa vuodelta 1972 todettiin, että kaupungin tavoitteena oli vallitsevan tilanteen säilyminen muun muassa Frenckellin alueella, keskustorin alueella ja Verkatehtaan konttori- ja värjäämörakennuksen kohdalla.¹⁸⁷ Kaavalla suojellut rakennukset tilastoitiin vasta kaavaa uudistettaessa tai muutettaessa. Tämä saattoi vääristää tilastoa jonkin verran, mutta pääsääntöisesti rakennusten suojeluun kiinnitettiin huomiota 1960-70-luvulta lähtien ja suojelukysymykset liittyivät kiinteästi osaksi kaupunkisuunnittelua ja yhteiskunnallisia muutoksia.

Yhtenä osoituksena tästä oli vuonna 1968 ilmestynyt teos Tampereen rakennustaiteellisesti arvokkaista kohteista *Rakennustaidetta Tampereella*. Arkkitehti Seppo Rihlama perusteli työtään sillä, että kaupungin jatkuva kasvu hävitti kiihtyvällä tahdilla myös rakennustaiteellisesti arvokkaita kohteita kaupunkialueella.¹⁸⁸ Teoksen tarkoituksena oli luoda arkkitehtoninen kokonaiskuva kaupungin historiallisesta kehityksestä. Tammerkosken teollisuusalueiden lisäksi kuviin valikoitui yksittäisiä tehdasrakennuksia Tampereen keskustasta, toisin sanoen Rihlama näki tehdasrakennuksillakin rakennustaiteellista arvoa. Julkaisuun oli päässyt myös suhteellisen nuoria rakennuksia (joista osa oli tekijän itsensä suunnittelema). Rihlaman teosta käytettiin lähteenä muutamaa vuotta myöhemmin Tampereen yleiskaavan rakennussuojeluosiossa.

Tampere luetteloi suojelukohteensa

Yleiskaavan laatiminen tuli kaupungeille pakolliseksi vuoden 1958 rakennuslain myötä. Tampereella oli jo 1940-luvulla laadittu yleiskaava, ja uusi yleiskaava valmistui 1972. Yleiskaavan avulla kaupungin oli tarkoitus ohjata keskustan tulevaa kehitystä. Yleiskaavassa määriteltiin myös ensimmäistä kertaa tavoitteet kulttuurihistoriallisten ja rakennustaiteellisten kohteiden suojelusta, vaikka yleiskaavan suojelullisilla tavoitteilla ei ollut juridista pohjaa. Varsinainen luettelo kulttuurihistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti merkittävistä kohteista julkaistiin vasta 1974, mutta yleiskaavan yhteydessä käytetty alustava luettelo hyväksyttiin kaupunginhal-

---

186 Klingendahl, 3 kohdetta; Verkatehdas, 2 kohdetta; Lapinniemi, 2 kohdetta; Lielahden kartano ja Nottbeck-suvun hautakappeli, 2 kohdetta; Liljeroos, 3 kohdetta; Leijona-Pukine, 1 kohde; Solena, 1 kohde; HMK:n makasiini, 1 kohde; Lokomo, 1 kohde. Suojellut rakennukset ja alueet, pdf-tiedosto, päivitetty 28.9.2010. TKKA. Listassa kirkkolailla suojelluista rakennuksista ei ole näkyvissä suojeluajankohtaa, lukuun ottamatta Finlaysonin kirkkoa (1978).

187 *Tampereen yleiskaava 1972*, hyväksytty kaupunginvaltuustossa 20.11.1974, 86. Pirkanmaa –kokoelma.

188 Rihlama 1968. Teos oli Tampereen kaupungin tiederahaston julkaisu.

lituksen kaupunginsuunnittelujaostossa (KSJ) 2.11.1973. Kaupunginsuunnittelujaosto korosti kuitenkin, ”että pelkästään rakennuksen ikä tai rakennustaiteellinen arvo ei riitä säilyttämisen perusteeksi, jos rakennukset tai miljööt ovat kaupunkitoimintojen tarkoituksenmukaisen kehittämisen esteenä”.¹⁸⁹ Toisin sanoen kaupungin kehittäminen ja kasvu menivät tarvittaessa arvokkaankin kohteen suojelun ohi.

Luettelo oli jaettu 1) kulttuurihistoriallisiin kohteisiin, 2) rakennushistoriallisiin tai rakennustaiteellisiin kohteisiin, 3) keskustasuunnittelun yhteydessä tarkemmin tutkittaviin rakennushistoriallisiin kohteisiin ja 4) suojeltaviin miljöihin, alueisiin ja kaupunkikuvallisiin kohteisiin. Kohdassa 2 mainittiin Finlaysonin alueelta kehäämörakennus (v.1899) Plevna, konttorirakennus, johtajan asunto, englantilainen puisto, mamselli Hydenin koulu, Kotkankallio, Finlaysonin kirkko, varastorakennus (N-H. Sandell, 1963), Kuninkaankatu 2:n puurakennukset (nykyinen Tallipiha) ja puisto, Näsinpuisto ja Hämeen museo ja Puuvillatehtaankatu 8:n tehtaan isännöitsijän asunto (Fr. Thessleff, 1897).¹⁹⁰ Kohtaan kolme oli lisäksi merkitty Finlaysonin työväenasunnot Kortelahdenkatu 9–15 ja Puuvillatehtaankatu 15–17, Kuninkaankatu 6, 8, 10 ja 12 ja Näsilinnankatu 5 ja 7. Verkatehtaan konttori, värjäämö ja savupiippu mainittiin myös kohdassa kaksi.¹⁹¹

Vireillä olevina ja epäselvinä suojelutapauksina mainittiin Finlaysonin alue ja Kauppahallin virastotalo, samoin kuin Finlaysonin vanha tehdas, jota kaupungin museolautakunnan virittämän keskustelun turvin oltiin säilyttämässä rakennussuojelulain nojalla.¹⁹² Lista Finlaysonin alueen rakennuksista korosti sitä tosiasiaa, että teollisuusalueet olivat suljettuja alueita, joihin ulkopuolisilla ei ollut pääsyä. Lukuun ottamatta vanhinta tehdasrakennusta listalla olivat tehdasalueen reunoilla sijainneet rakennukset. Seuraavan vuosikymmenen kuluessa Finlaysonin yhtiö purki listatuista rakennuksista mamselli Hydenin koulun ja osan työväenasunnoista. Samoin listalla oli rautavarasto vuodelta 1963, joka purettiin suojelukiistan jälkeen 2006.¹⁹³

Yleiskaavassa suojelua (tai suojelemattomuutta) perusteltiin seuraavasti:

Käsitykset siitä, mikä ympäristössämme on kaunista, arvokasta ja suojeltavaa, ovat hyvin usein subjektiivisia. Miltei aina päätökset rakennetun ympäristön muuttamisesta perustuvat taloudellisen kannattavuuden kriteereille ilman, että pyritäänkään arvioimaan rakennus-

189 Tampereen Yleiskaava 1972, liite 2, 202.

190 Katso liite 2, Finlaysonin alueen rakennukset.

191 Tampereen Yleiskaava 1972, liite, luettelo kulttuurihistoriallisesti tai rakennustaiteellisesti merkittävistä kohteista Tampereella, 289–306. Työryhmään kuuluivat museotoimenjohtaja M. Helin, kunnallisneuvos L. Santamäki, kaupungin aktuaari U. Kanerva (kotiseutulehti Tammerkosken päätoimittaja vv. 1955–1977) ja arkkitehdit I. Suominen ja P. Kostiainen. Arkkitehti Paavo Kostiainen oli myöhemmin Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen varapuheenjohtaja (vv. 1974–1977) ja puheenjohtaja (vv. 1978–1979).

192 Tampereen Yleiskaava 1972, 277–278.

193 Käsittelen Puuvillamakasiinien purkua ja siihen liittyntä suojelukiistaa luvussa 6.

ten tai ympäristöjen käyttökelpoisuutta kunnostettuina tai ”antamaan pisteitä” niille arvoille, joita nämä kohteet edustavat kulttuuriperinteen jatkajina rakennustyylien ja kulttuurin kehityksen kuvaajina tai kansallisen historian ja muuttuvien miljöökäsitysten muistomerkkeinä.”¹⁹⁴

Ajatus vanhojen rakennusten kunnostamisesta ja uudelleenkäytöstä oli heräämässä yleiskaavan laatimisen aikaan. Samaan aikaan Tampereella keskusteltiin muun muassa Verkatehtaan alueen uusista suunnitelmista ja Kauppahallin virastotalon suojelusta. Käytännön esimerkkien vähäisyydestä johtuen taloudellisten ja arvotamiskysymysten pohdinta korostui yleiskaavassa.

Muuttuneen tilanteen tärkeys näkyi yleiskaavan kulttuurihistoriallisia merkityksiä pohtineen työryhmän edellytyksenä, että mahdollisuudet määrätä asemakaavalla merkittävien kohteiden suojelusta pitäisi nopeasti selvittää. Edelleen yleiskaavassa tuotiin esille, ettei ollut selvää kenelle tai mille taholle suojelu kuului. ¹⁹⁵ Tampereen seutukaavaliitto suoritti vuosina 1973–1976 sisäasiainministeriön määräyksestä kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennusten inventoinnin yhteistyössä museoviraston ja Tampereen teknillisen korkeakoulun arkkitehtuuriosaston kanssa. Tampereen osalta katsottiin kuitenkin yleiskaavan tietojen riittävän, eikä erillistä inventointia suoritettu. ¹⁹⁶ Kaavallinen suojelu eteni vasta 1980-luvulla, kun ensimmäiset laajemmat kokonaisuudet suojeltiin asemakaavalla. Kaavalla 1980-luvulla suojellut tehdasrakennukset olivat teollisuuskäytöstä pois jääneitä rakennuksia. ¹⁹⁷ Varovaisuus rakennussuojelumääräysten suhteen johtui kaupunginjohtajan näemyksestä, jonka mukaan rakennusten säilyttäminen tai suojelu ei saanut olla kaupungin kehittämisen esteenä. Uskoakseni tästä syystä kaupungin kaavoittajat eivät asemakaavoissa antaneet suojelumerkintää kaikille säilytettäviksi suunnitelluille rakennuksille, vaan tavoitteena oli välttävän tilanteen säilyttäminen, mikä jätti mahdollisuuden rakennuksen purkamiselle tarpeen (tai rakennuksen omistajan) niin vaatiessa.

Suojelun ja uskäytön ero

Tehdasrakennusten uudelleenkäytössä Tampere oli edelläkävijä. Kaupunki osti Frencellin paperitehtaan alueen pitkällisten neuvotteluiden jälkeen vuonna 1928 ilman suunnitelmia alueen tulevasta käytöstä. Oleelliseksi nousi tontin keskeinen

---

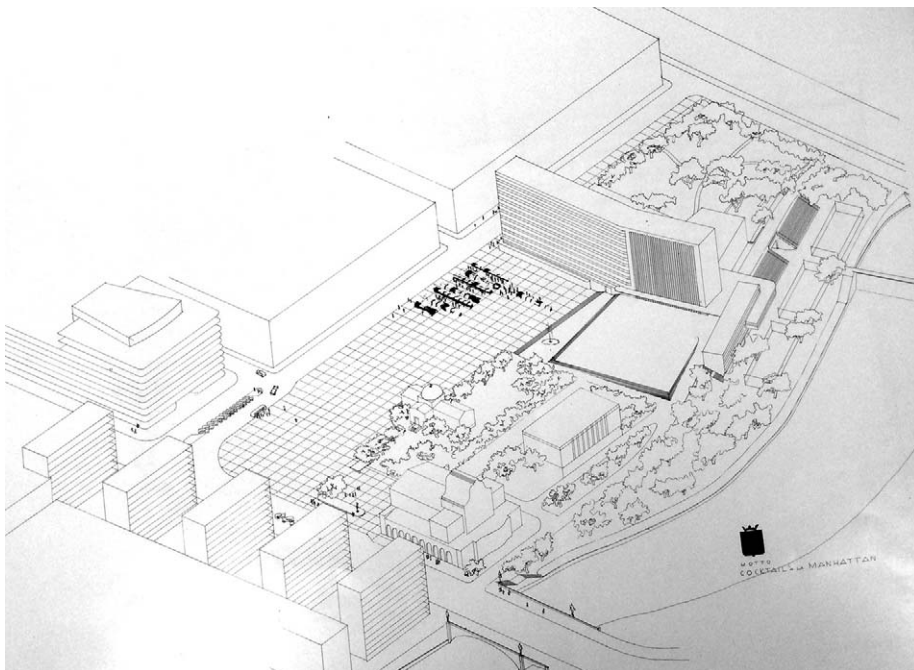
¹⁹⁴ Tampereen Yleiskaava 1972, 86–87.

¹⁹⁵ Tampereen Yleiskaava 1972, 88. Pirkanmaa –kokoelma.

¹⁹⁶ Tampereen seutukaava-alueen kulttuurihistoriallisesti merkittävät rakennukset ja kohteet. Inventointi 1973–76, julkaisu B 75, Tampereen seutukaavaliitto. Museovirastosta työhön osallistui maist. Elias Härö ja korkeakoululta apul. prof. Pekka Laurila. Pirkanmaa –kokoelma.

¹⁹⁷ Suojellut rakennukset ja alueet, pdf-tiedosto, päivitetty 28.9.2010. TKKA.

sijainti ja laajuus kaupungin sydämessä. Vuoteen 1935 mennessä koko entinen tehdasalue oli kaupungin omistuksessa. Kaupunginvaltuuston päätöksellä alueelle järjestettiin asemakaavakilpailu keskustan uudistamiseksi.¹⁹⁸ Kilpailuohjelma korosti alueen kaupunkikuvallista arvoa. Alueella sijainneet kirjasto- ja teatteritalo sekä vanha kirkko oli ohjelman mukaan säilytettävä, kun taas Frenckellin tehdasrakennuksia voitiin purkaa.¹⁹⁹

Kuva 11 Martta Martikainen-Ypyn ja Ragnar Ypyn lunastettu ehdotus "Cocktail á la Manhattan". Jo ehdotuksen nimi kertoi keskustaan tavoitellusta uudesta ilmeestä, kun esikuvaksi oli otettu New Yorkin Manhattan. TKKA.

Palkintolautakunta, johon kuuluivat kolme kaupunginedustajaa ja kaksi Arkkitehtiiliiton jäsentä (professori Jussi Paatela ja arkkitehti Alvar Aalto), korosti pöytäkirjassaan Tampereen kaupungin harvinaista ja onnellista asemaa siinä suhteessa, että kaupungilla oli aivan keskustan sydämessä käytettävissä laaja alue, jonka avulla Tampere saattoi taloudellisella tavalla suunnitella julkisen keskustansa ja samalla helpottaa kaupungin tulevaisuudenkin tarpeita. Koska Tampere oli työläiskaupunki, palkintolautakunta piti tärkeänä laajan puistoalueen muodostamista, jotta kesäiseen kaupunkioleskeluun sidottu työväestö voisi hyödyntää puistoa yleiseen oleskeluun.

¹⁹⁸ Jutikkala 1979, 529–530.

¹⁹⁹ KV 12.5.1936, asia no 11. Tampereen kaupunginvaltuuston päätökset, painetut asiakirjat ja talousarvio v. 1936.

Samalla lautakunta korosti kaupunkikuvan luonteenpiirteiden säilyttämistä viitaten laajaan koskinäkymään ja koskea reunustaviin rantapuistoihin.²⁰⁰

Kilpailuun osallistuneista suunnitelmista yksikään ei kelvannut kaupungille, mutta Martta Martikainen-Ypyän ja Ragnar Ypyän luonnosta pidettiin käyttökelpoisena ja se otettiin uuden asemakaavan pohjaksi. *Cocktail a la Manhattan* -nimetyssä suunnitelmassa tehdasrakennukset oli purettu, Keskustori laajennettu Puutarhakadulle asti ja Puutarhakadun pohjoispuolelle oli sijoitettu uusi 11—kerroksinen kaupungintalo. Keskustorin eteläosaan Ypyät olivat sijoittaneet jugendrakennusten paikalle poikittain viisi 10-kerroksista lamellitaloa ja Raatihuoneen paikalle 7-kerroksisen yleisrakennuksen, mahdollisesti tavaratalon. Asemakaavamuutoksessa torin eteläosan talot ja Raatihuone oli kuitenkin säilytetty. Kaupunginvaltuusto hyväksyi alueen uuden asemakaavan elokuussa 1938.²⁰¹ Frenckellin alueen varhaisissa suunnitelmissa korostui koskimaiseman merkittävyys ja kaupunkilaisten mahdollisuus rannan vapaaseen käyttöön. Sota tuli väliin ja suunnitelmien toteuttaminen jäi sikseen.

Taloudellisista syistä suunnitelmia ei toteutettu sodan jälkeenkään. 1960-luvulla keskustorin uudelleenjärjestelyt nousivat toistuvasti esille johtuen kaupungin uuden virastotalon rakentamissuunnitelmista ja sitä kautta liikennekysymyksistä ja koko Keskustoria ympäröivän alueen uudelleenjärjestelystä. Tampereen kaupunginhallituksen kaupunkisuunnittelujaosto pohti vuonna 1967 kysymystä keskustan senhetkisistä ja tulevista tarpeista. Jaosto piti Keskustoria kaupungin tunnuskuvana, symbolina, jonka tuli olla mielenkiintoinen, yksilöllinen ja elävä.²⁰² Tästä syystä jaosto pyysi muinaistieteelliseltä toimikunnalta lausunnon Keskustorin ympärillä sijaitsevien rakennusten arvoista, jotta ne voitaisiin mahdollisesti säilyttää tulevis-
sa suunnitelmissa. Muinaistieteellinen toimikunta nosti Tampereen Keskustorin yhdeksi Suomen merkittävimmistä aukiokokonaisuuksista. Tämän historiallisen kokonaisuuden tärkeänä osana toimikunta näki teollisuusmiljöön:

*Rinnan Tampereen kiihtyvän kehityksen kanssa syntyi 1800-luvun lopulla Tammerkosken rannoille monumentaalinen tehdasryhmä, joka on aivan ainutlaatuinen miljöö maassamme. Tehdaslaitosten keskit-
tyminen Tammerkosken varteen loi kaupungin kasvulle erinomaiset*

---

200 KV 17.11.1936, asia no 3, Tampereen kaupunginvaltuuston päätökset, painetut asiakirjat ja talousarvio v. 1936; Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1936, 33.

201 KV 9.8.1938, asia no 10, Tampereen kaupunginvaltuuston päätökset, painetut asiakirjat ja talousarvio v. 1938, Pirkanmaa –kokoelma.

202 Torialueen suunnitelmia olivat tehneet mm. yliarkkitehti Bertel Strömmer (1958), arkkitehti Juha Leiviskä (1963), kaupunginarkkitehti Jaakko Ilveskoski (1964) ja arkkitehtitoimisto Aarne Ervi (1966). Tampereen kaupunginhallituksen kaupunkisuunnittelujaoston kokous 22.3.1967. Kaupunkisuunnittelujaosto koostui kaupunginjohtajista ja asemakaavaosaston arkkitehteistä. TKA.

*edellytykset, mutta samalla tehtaat muovasivat ratkaisevasti Tampereen keskustan ulkoasun.*²⁰³

Muinaistieteellinen toimikunta nosti tehdasrakennukset muiden Keskustoria ympäröivien rakennusten kanssa rakennustaiteellisesti ja -historiallisesti arvokkaiksi. Kaupunkisuunnittelujaosto päätti jatkaa keskusta-alueen suunnittelua toimikunnan suojelusuositusten pohjalta. Jaosto nosti säilyttämisen perusteeksi rakennuksiin liittyvät muisto- ja tunnearvot muinaistieteellisen toimikunnan korostaman rakennustaiteellisen arvon sijaan. Kaupunkisuunnittelujaosto piti rakennusten rakennustaiteellista arvoa vähäisenä. Jaosto kehotti asemakaavaosastoa selvittämään, miten muinaistieteellisen toimikunnan esittämien rakennusten suojelu oli toteutettavissa kaavoituksellisin toimenpitein.²⁰⁴ Kaupungin johdolle rakennusten arvo syntyi rakennusten liittymisestä kaupungin ja sen asukkaiden historiaan arkkitehtonisten arvojen jäädessä toissijaisiksi. Muinaistieteellisen toimikunnan lausunto Keskustorin suunnitelmista toi kaupungin johdon tietoisuuteen rakennussuojelun asiantuntijoiden näkemyksen teollisuusmiljööön historiallisesta ja kaupunkikuvallisesta arvosta. Koska koko keskusta-alueen suunnittelu ei kuitenkaan ollut ajankohtaista, laajemmista suunnitelmista luovuttiin edelleen. Käytännön syihin perustunut säilyttäminen Frenckellin alueella muuttui ajan myötä teollisuusperinnön suojelemiseksi.

1960-luvulla, samaan aikaan kun Verkatehtaan johto neuvotteli kaupungin johdon kanssa teollisuusalueensa uusista suunnitelmista, kaupunki hankki kaksi erillistä teollisuuskiinteistöä omistukseensa taloudellisista syistä. Vuonna 1965 kaupunginvaltuusto päätti ostaa talon ja tontin (nro 38/93/VI) Suomen Triko Oy—Ab:lta Satamakadulta. Tehdas oli tarjonnut kiinteistöä kaupungille, koska yhtiö oli keskittämässä toimintaansa kaupungin laitamilla oleviin kiinteistöihinsä. Valtuusto oli vaatinut kaupunginhallitukselta selvitystä rakennuksen käytöstä eri tilatarpeisiin.

Ajatuksena oli sijoittaa tiloihin sosiaalihuollon eri tiloja, mutta samalla oli selvitetty myös ammattikoulujen, teknillisen korkeakoulun ja terveydenhoitolautakunnan tilatarvetta koskien kyseessä ollutta rakennusta. Selvityksen mukaan erityisesti ammattikoulutuksen tilatarve oli huomattavan suuri lähitulevaisuudessa ja teollisuuskiinteistön tilat olisivat helposti muutettavissa koulutuksen käyttöön. Samalla kolmannen ammattikoulun rakentamista voitaisiin siirtää tuonnemmaksi. Muidenkin rakennukseen suunniteltujen toimintojen kohdalla selvityksen laatijat korostivat sitä, että tiloihin vaadittiin vain vähäisiä huonekorjauksia. Edelleen vajaakäyttöiseen rakennukseen oli selvityksen laatijoiden mukaan mahdollista sijoittaa teknillinen museo. Kaupunginvaltuuston vähemmistö piti uudisrakentamista edullisempana

---

203 Muinaistieteellisen yhdistyksen lausunto, Valtionarkeologi Nils Cleve, Tampereen kaupunginhallituksen kaupunkisuunnittelujaoston kokous 22.3.1967. TKA.

204 Tampereen kaupunginhallituksen kaupunkisuunnittelujaoston kokous 22.3.1967. TKA.

vaihtoehtona.²⁰⁵ Kaupunginhallituksen selvityksessä jokaiselle rakennuksen neliölle oli etsitty käyttötarkoitus perustelemaan suuren kiinteistön hankintaa ja samalla korostettu vähäistä muutostarvetta. Hankinnassa korostui taloudellinen kannattavuus uuden kiinteistön rakentamiseen verrattuna ja samalla rakennuksen keskeinen sijainti. Tyhjä tontti kaupungin keskustassa olivat harvassa. Kaupunginvaltuutettu Vilho Halmeen (sdp) mukaan tehdaskiinteistön hankinnan taustalla oli oleellisesti vaikuttanut teollisuuden taloudellinen tukeminen. Tehdaskiinteistön ostolla kaupunki halusi turvata teollisuusyrityksen edellytykset toimia kaupungissa.²⁰⁶

Kuva 12 Suomen Trikon tehdas Satamakadulla 1900-luvun puolivälissä. Tampereen kaupunki myi rakennuksen elokuussa 2015 Lujatalo Oy:lle, joka rakennuttaa tehtaaseen asuntoja. Samalla rakennukseen tulee kaksi lisäkerrosta. Kuva: VKA.

1960-luvun lopulla kaupunki etsi Teknilliselle museolle paikkaa. Klingendahl Oy tarjosi tehdaskiinteistöstään tiloja. Kaupunginhallitusjaosto kehotti 2.12.1967 arkitehtiosastoa ja talonrakennusosastoa selvittämään kustannuksen näiden tilojen muuttamisesta museoksi. Laskelmissa otettiin huomioon Klingendahlin toimesta

205 KV 30.6.1965, 50§. (KH pöytäkirja 31.5.1965.) *Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1965*. Pirkanmaa—kokoelma; *Tammerkoski* 9/1965, 295.

206 Laine & Peltonen 2003, 364.

ja kustannuksella suoritettavat työt.²⁰⁷ Kaupunki osti kuitenkin Tammelan kaupunginosassa Itsenäisyydenkadun varrella sijainneen Tampereen Kenkäteollisuus Oy:n tehdaskiinteistön ja kunnostustöiden jälkeen rakennukseen sijoitettiin teknillinen museo vuonna 1971. Museo suljettiin vuonna 1989 tulipalon seurauksena ja kokoelmat siirrettiin Vapriikin museokeskukseen 1990-luvun alussa. 1990-luvun alkupuolella kaupunki kunnosti vanhan kenkätehtaan osaksi Tammelan palvelukeskusta.²⁰⁸ Kasvava kaupunki tarvitsi jatkuvasti uusia tiloja ja täyteen rakennetussa keskustassa vanhojen tilojen uudelleenkäyttö purkamisen ja uuden rakentamisen sijaan tarjosi toimivan vaihtoehdon.

Nämä varhaiset teollisuusrakennusten uudiskäytön esimerkkitapaukset perustuivat taloudelliseen kannattavuuteen. Kaupungin kannalta vanhan, vaikka suurenkin, rakennuksen kunnostaminen tuli edullisemmaksi kuin uuden rakentaminen. Erityisesti poliittinen vasemmisto ajoi vanhojen tehdaskiinteistöjen uuskäyttöä. Kaupunginhallituksenkin intresseissä oli tukea teollisuusyrityksiä ja taata niiden toimintakyky, mikä Suomen Triכון tapauksessa tarkoitti vanhan tehdaskiinteistön ostoa, jotta teollisuus sai taloudelliset edellytykset jatkaa toimintaansa. Verkahtaan alueen kohdalla ajatus tehdasrakennusten uudelleenkäytöstä heräsi vasta rakennusten suojelukeskustelun yhteydessä 1970-luvun alussa, jolloin kaupungin johto oli valtuuston tuella jo hyväksynyt rakennusten purkamisen. Rakennussuojeluun sidottu tehdasrakennusten uuskäyttö sai kuitenkin erilaisen vastaanoton kuin vapaaehtoisuuteen ja taloudelliseen kannattavuuteen perustunut uuskäyttö. Erityisesti teollisuusalueiden suojelukysymyksiin sitoutui paljon muutakin kuin halu suojella vanhaa. Niin kaupungin johdon kuin kaupunkilaisten asenteisiin suojelua kohtaan vaikuttivat 1970-luvulla enenevissä määrin teollisuuden tarjoamat työpaiikat ja teollisuusyritysten tuoma taloudellinen turva yksittäisenä veronmaksajana ja kaupungin taloudellisenä tukijana.

---

207 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1967 II, 211.

208 Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998, 183.

3 TYÖN MAISEMA – TAMPEREEN VERKATEHDAS OY

Tampereen Verkatehdas Oy:n teollisuusalue Tampereen keskustassa Tammerkosken rannalla ja teollisuusyrityksen muuttuvat tarpeet teollisuustuotannossa johtivat 1960–1970-lukujen taitteessa keskusteluun teollisuustuotannosta tyhjentyvien tehdasrakennusten merkityksestä. Eri tahot pyrkivät muuttuneessa tilanteessa määrittelemään uudelleen tehdasrakennusten käyttöön ja hyötyyn perustuneita arvoja. Samalla kaupunki oli kiihtyvällä tahdilla muuttumassa teollisuusyhteiskunnasta palveluyhteiskunnaksi.

Tyhjenevästä tehdasmaisemasta vanhat merkitykset oli pyyhitty pois ja tilalle oli kehitettävä jotain uutta. Minkälaisen prosessin ja määritelmien kautta menneisyyden teollisuusmaisemasta tuli rakennussuojelun kohde? Miten tavoite suojella ja säilyttää tehdasmaisema syntyi ja kehittyi annetuissa lausunnoissa, muistutuksissa, valituksissa ja päätöksissä? Mielikuissa maisema muuttui, vaikka todellinen tila, tehdasrakennukset, puisto, pihat, koskenranta pysyivät ennallaan uusien suunnitelmien toteutumiseen asti. Yhtenä lähtökohtana maisemanmuutoksessa oli laki ja lain tulkinta. Suojelukiistassa esille nousi se, kenellä oli oikeus määritellä uusi kaupunkikuva tai kenellä oli oikeus perinteiseen teollisuusmaisemaan. Keskustelu ei automaattisesti ollut avoinna kaikille heti, vaan prosessi eteni yhtiön ja kaupungin johdon välisistä neuvotteluista vähitellen koskemaan yhä laajempaa joukkoa. Toisaalta kaikilla ei lopultakaan tuntunut olevan oikeutta osallistua keskusteluun. Miten paikallisesta asiasta paisui valtakunnallisen kiinnostuksen kohde?

Muinaistieteellinen toimikunta oli helmikuussa 1964 vierailut Tampereella tarkoituksenaan määritellä kaupungin säilytettävät rakennukset. Säilytettävänä kohteina toimikunta mainitsi eräät uusrenessanssipalatsit ja 1800-luvun alkupuolelta säilyneet Taidemuseon makasiinin ja arkkitehti C. L. Engelin suunnitteleman Frencellin konttorirakennuksen.²⁰⁹ Puuarkkitehtuuria edusti ensisijassa Amurin alue, jonka säilyttämisessä asemakaavamääräyksen tuli toimikunnan mukaan toimia yhteistyössä Tampereen kaupungin kanssa. Tehdasalueiden kohdalla muinaistieteellinen toimikunta uskoi päästävän parhaaseen lopputulokseen yhteistyössä tehtaiden johdon kanssa.²¹⁰ Raportin laatineiden rakennussuojelun asiantuntijoiden mukaan Tampereen rakennuskulttuurin merkittävimmät kokonaisuudet olivat työläisten asuntoalue ja tehdasarkkitehtuuri. Täysin huomioimatta jäivät muun muassa Tampereen jugend –talot, jotka Nils Erik Wickberg nosti kirjoituksessaan

---

209 Kertomus intendentti Antero Sinisalon, arkkitehti Heikki Havaksen ja hum. kand. Henrik Liliuksen virkamatkasta Tampereella 12.-13.2.1964, MVA.

210 Kertomus intendentti Antero Sinisalon, arkkitehti Heikki Havaksen ja hum. kand. Henrik Liliuksen virkamatkasta Tampereella 12.-13.2.1964, MVA.

samana vuonna merkittäväksi suojelukokonaisuudeksi.²¹¹ Toimikunnan raportti kuvasi sitä teollisuuskaupunkia, joka vielä 1960-luvulla korostui yhtenäisinä työväenasuntoalueina ja tehtaiden punatiilisenä maisemana Tammerkosken rannoilla. Tampere, tehtaiden kaupunki, oli kuitenkin muutoksen edessä.

TAMPEREEN VERKATEHDAS OY JA KESKUSTAN TONTTI

1900-luvun puoliväli oli muutoksen aikaa yhtiölle. Painopiste tuotannossa siirtyi yhä enemmän teknisiin tekstiileihin ja vientiin. Verkatehtaan muuttaessa keskustontilta Hankkioon 1960-70-luvulla yhtiö luopui kampalangan ja villakankaiden valmistuksesta. Yhtiön nimeksi otettiin konehuopaviennin brändi Tamfelt. Muutos näkyi myös uusissa rakennuksissa jotka nousivat Hankkioon, punatiilinen arkkitehtuuri vaihtui modernimpaan ulkomuotoon. Tästä näkökulmasta tehdasrakennusten arkkitehtuuri sitoutui osaksi yhtiön imagoa, jota oltiin uudistamassa monilta osin. Markkinoinnin apuna käytetty panoraamakuva vanhasta tehdasalueesta poistui 1960-luvun kuluessa vähitellen yhtiön tuotteista ja mainoksista. Uuden muutoksen myötä tuotanto ei kohdistunut enää yhtä suorasti yksittäisiin kuluttajiin, kaupunkilaisiin, vaan yhtiön tärkeimmiksi asiakkaiksi nousivat toiset yritykset, erityisesti paperiteollisuus. Tällä oli merkityksensä myös keskustelussa vanhojen tehdasrakennusten suojelussa, sillä suojeluprosessin mahdolliset negatiiviset vaikutukset yhtiötä kohtaan eivät vaikuttaneet suoraan tavarankysyntään.

Verkatehtaan osakeyhtiö oli 1900-luvun puolivälissä keskittetty muutaman vaikutusvaltaisen suvun haltuun. Suurimpina osakkaina olivat Liliuksen, Liljeroosin, von Frenckellin ja Cedercreutzin perheet, joiden jäsenet istuivat yhtiön hallituksessa.²¹²

Jokioisten verkatehdas, joka oli perustettu 1797, muutti Tammerkosken itärannalle 1858 silloisen Messukylän alueelle. Tehdas ajautui konkurssiin 1863 liian pienestä pääomasta johtuen, ja päättyi Suomen Pankin omistukseen. Tunnetut liikemiehet F.W. von Frenckell, A.W. Wahren, Nils Procopé, Aug. Borgström ja Carl Zuhr näkivät kuitenkin yrityksen potentiaalin, lunastivat tehtaan pankilta ja perustivat vuonna 1869 osakeyhtiön Tammerfors Klädesfabriks Aktie Bolag (Tampereen Verkatehdas Osakeyhtiö). Tehdastontti ja kosken vesiputous oli vuokrattu 50 vuodeksi, mutta Verkatehdas osti tontin ennen vuokra-ajan päättymistä. Tätä tonttia laajennettiin vielä vuosina 1918 uuden asemakaavan laadinnan yhteydessä, sekä 1957 kun Tammerkoskea vasten rakennettiin uusi tukimuuri. Vuonna 1888 tulipalo tuhosi valtaosan tehdasalueen rakennuksista. Suuri osa uusista rakennuksista

---

²¹¹ Wickberg 1964, 167.

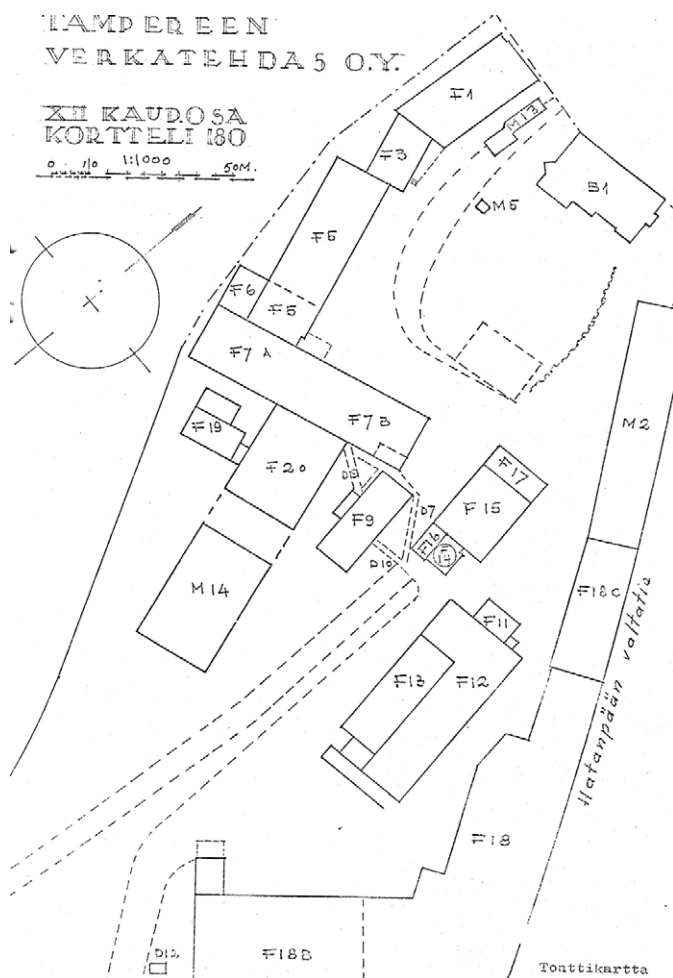
²¹² Wester 1997, 53.

rakennettiin tuhoutuneiden rakennusten paikalle ja perustuksille. Rakentaminen jatkui vilkkaana 1900-luvun vaihteeseen.

Toinen aktiivinen rakennusvaihe jatkui 1920-luvun alusta aina 1960-luvun puoliväliin asti. Vuoden 1918 sisällissodassa Kytälän kaupunginosa, jossa myös tehdasalue sijaitsi, paloi suurelta osin. Tehdasalueelta tuhoutuivat mm. makasiinirakennus ja väentupa. Sodan jälkeen palaneelle alueelle rakennettiin uusi katu, Hatanpään valtatie, jonka varteen osa uusista tehdasrakennuksista rakennettiin reunustamaan katua. Jo tehdasrakennusten rakentamisajankohtana oli kiinnitetty huomiota kaupunkikuvan edustavuuteen. Siihen viittasi muun muassa arkkitehti Wivi Lönnin suunnittelemassa makasiinirakennuksessa kadun puolella käytetty graniittinen kivijalka, kun tehdasalueen sisäpuolella käytettiin vähempiarvoista betonia. Punainen tiili sitoi muutoksen eri vaiheet yhteen. Alueen uusimmatkin, 1960-luvun alkuvuosina rakennetut tehdasrakennukset muurattiin punatiilestä, jolloin tavoitteena mitä ilmeisimmin oli alueen yhtenäisyys ja tehdasaluenäkymän kautta rakentunut edustava ja korkealaatuinen imago.

Kuva 13 Verkatehtaan alue 1902. Kosken rannassa vasemmalta värjäämö- (1856) ja kehräämörakennukset 1800-luvun lopulta, kosken rannan puiston reunassa konttorirakennus vuodelta 1895. Konttorin vasemmalla puolella samaan aikaan rakennettu varastorakennus, joka tuhoutui 1918 sodassa. VFA.

Kuva 14 Verkatehtaan alueen rakennukset 1969, rakennusten tiedot liitteessä 1.

Alueen muuttuminen, uusien tehdasrakennusten rakentaminen ja vanhojen purkaminen tarpeen mukaan kuvasi teollisuuden prosessiluonnetta. Useista muutoksista kertoi rakennusten ulkoasu, jossa jokainen jatko ja korotus erottui hienovaraisesti muodostaen jatkumoista kokonaisuuden. Kaikki muutokset olivat tarkkaan harkittuja ja suunniteltuja. Yhtiön historiikissa kirjoittaja korosti uusien tehdasrakennusten ajanmukaisuutta ja tarkoituksenmukaisuutta.²¹³ Uuden konehuopaosaston valmistumista vuoden 1936 tammikuussa historiikki kuvaa laajemmin. Tehtaan oli

²¹³ Kaukovalta & Riipinen 1947, 145, 169.

suunnitellut arkkitehti Matti Lampén ja rakennuksen julkisivu ulottui Hatanpään valtatie puolella 91,6 metrin ja Suvantokadun puolella 37,8 metrin pituiseksi:

Tehdas sai siitä tuntuva lisän laajaan rakennusryhmäänsä, minkä ohessa Tampereen uusiin valtaväyliin kuuluvan Hatanpään valtatie varrelle kohonneena tämä uudenaikainen tehdasrakennus kaartuvine muotoineen, punatiilisin julkisivuineen ja suurine ikkunoineen on omiaan juhlistamaan kaupunkikuvaa.²¹⁴

1960-luvun puoliväliin mennessä Hatanpään valtatie vartta reunusti useammasta tehdasrakennuksesta muodostunut punainen tiilimuuri, joka jatkui yhtenäisenä Suvantokadun puolelle. Keskustaan, Hämeenkadulle päin, tehdasmaisema väljeni konttorin ja sen yhteydessä olevan puiston ansiosta. Hämeensillalta katsottuna punatiiliset tehtaot nousivat suoraan koskesta vastaavalla tavalla kuin Takon ja Liljeroosin rakennukset kosken toisella rannalla. Keskelle jäävä Alakosken voimalaitos yhdisti kosken rannat toisiinsa ja toisaalta sulki maiseman suvantoon. Tehdasalueen eteläisin osa oli 1900-luvun puolivälissä edelleen suhteellisen väljästi rakennettu, koska suuret tehdasrakennukset sijaitsivat kosken rannassa ja teiden varrella.

Kuva 15 Konehuopaosasto valmistui 1936. VFA.

²¹⁴ Kaukovalta & Riipinen 1947, 168-169.

VISIO AVAUTUVASTA KOSKIMAISEMASTA

Tehdasalueen uusi suunnitelma

Keskustelu kaupunkikuvan tulevasta muutoksesta sai alkunsa keväällä 1965, jolloin yhtiön hallitus teki periaatepäätöksen tehtaan siirtämisestä uudelle tontille, koska laajentaminen silloisella tontilla olisi vaatinut mittavia uudelleenjärjestelyjä. Verkatehtaan johto kiinnitti Tampereen teknillisessä korkeakoulussa asemakaavaopin professorina toimineen Olli Kivisen suunnittelemaan ratkaisuehdotuksen asemakaavan muuttamiseksi. Aluksi neuvotteluja kävivät vain kaupungin ylin johto ja Verkatehtaan johto. Kaupunginjohtaja Erkki Lindfors tuki hanketta alusta asti ja ohjeisti myös alueen suunnittelusta vastannutta professori Kivistä. Rakennusneuvos Mikko Mansikka viittasi myöhemmässä muistiossaan professori Kiviseltä saamaansa tietoon, jonka mukaan työtä kiinteästi seurannut Lindfors asetti tavoitteeksi mahdollisimman korkealuokkaisen rakentamisen ympäristölliseltä kannalta. Tämän tavoitteen saavuttamisen edellytyksenä Lindfors piti tehdasrakennusten purkamista.²¹⁵ Olli Kivisen suunnitelma valmistui samana vuonna ja se esiteltiin kaupunginjohtaja Lindforsille ja apulaiskaupunginjohtaja Sampo Tonille 8.12.1965. Lindfors oli asettanut suunnitelman tavoitteeksi avoimuuden ja kaupunkilaisten vapaan liikkumisen ennen suljetulla tehdasalueella ja erityisesti kosken rannassa.²¹⁶ Kivinen päätyi ratkaisuehdotuksessaan suljettuun muotoon, mikä tuki perinteistä rakentamistapaa tehdasalueella, mutta jätti koskenrannan avoimeksi. Samoin Kivinen oli pitänyt parempana alueen muuhun rakennuskantaan liittyvää rakennuskorkeutta korkeampien rakennusten sijaan.²¹⁷ Yhtiö julkaisi tiedon tehtaan siirrosta 22.6.1967. Tässä yhteydessä kerrottiin jo Kivisen suunnitelmasta, mutta kuvia suunnittelusta asuin- ja liiketalosta ei vielä julkaistu lehdissä.²¹⁸ Koska suunnitelma oli yhtiön teettämä, sillä ei ollut velvollisuutta esitellä sitä julkisuudessa. Tärkeimmäksi asiaksi tässä vaiheessa nousi se, mihin yhtiö oli muuttamassa, eli työpaikkojen säilyminen Tampereella.

Vasta vuoden 1967 heinäkuussa Verkatehtaan johto otti yhteyttä kaupungin asemakaavaosastoon asemakaavan muuttamista varten. Lähettämänsä kirjeen oheen yhtiö liitti Kivisen suunnitelmat alueen kaavoittamisesta. Samassa yhteydessä yhtiö pyysi asemakaavaosastoa informoimaan yhtiön johtoa muutosehdotuksen valmis-

---

215 Mansikka 14.5.1974. Tampereen Verkatehtaan alueen asemakaavan muutos, PM, Verkatehtaan suojelukansio, MVA; Lindforsin elämäkerran kirjoittaja Raimo Seppälä nosti esille, että kaupunginjohtaja Lindfors halusi Tampereelle kauniita rakennuksia ja hyvää arkkitehtuuria ja edellytti uusilta rakennuksilta näyttävyyttä. Seppälä 1983, 225; Lilius 1988, 2.

216 Lilius 1988, 2.

217 Mansikka 14.5.1974. Tampereen Verkatehtaan alueen asemakaavan muutos, PM, Verkatehtaan suojelukansio, MVA.

218 *AL, Kansan Lehti, Hämeen Yhteistyö* 23.6.1967; *Huvudstadsbladet* 28.6.1967.

tuttua ennen kuin asia annettaisiin kaupunginhallituksen käsiteltäväksi.²¹⁹ Näin Verkatehtaan johto säilytti itsellään oikeuden neuvotella mahdollisista muutoksista ennen asian saattamista kaupungin poliittisen johdon tietoon. Asemakaavan muutosehdotusta laadittaessa kaupunki ei katsonut tarpeelliseksi tuoda asiaa julkisuuteen. Kaupunginhallitusjaosto hyväksyi 1.8.1967 lakimiesosaston laatiman kiinteistönvaihdon esisopimuksen.²²⁰ Koska asemakaavan muutosehdotuksen toisena osapuolena oli yksityinen yritys, asian liian varhainen julkistaminen olisi saattanut aiheuttaa taloudellista haittaa yritykselle. Tampereen kauppakamarin antama lausunto tuki tällaista näkökantaa. Suunnitelmien liian varhainen julkaiseminen olisi saattanut häiritä tehtaan toimintaa ja olisi voinut aiheuttaa liiallista ja tarpeetonta epävarmuutta työntekijöissä ja asiakaspiireissä.²²¹ Tässä vaiheessa asiasta tietoiset ja osalliset osapuolet kaupunki ja yhtiö vaikenivat tulevasta kaupunkikuvan muutoksesta.

Ensimmäinen asemakaavamuutos 1968–1969

Koska Kivinen oli ehdotuksessaan perehtynyt seikkaperäisesti alueeseen ja neuvotellut asiasta jo sisäasiainministerin kanssa, ehdotti asemakaavaosasto hänen kiinnittämistään varsinaisen asemakaavan suunnitteluun. Asemakaavaosasto piti yhteyttä valtioneuvostotasolle siksi merkittävänä, että jätti huomiotta Kivisen aseman yhtiön etua ajavana.²²² Kivinen laati asemakaavaehdotuksen no 2995, joka oli päivätty 27.5.1968.²²³

Kivinen toi selostuksessa esille, miten suunnittelun suuntaviivat oli sovittu Verkatehtaan johdon, kaupungin johdon ja virkamiesten välisissä neuvotteluissa. Kaupungin taholta oli korostettu, ettei kaupungilla ole tarvetta eikä mahdollisuuksia hankkia aluetta julkisia toimintoja varten ja Verkatehtaan johto oli edellyttänyt riittävän tehokasta kaavoitusta varmistamaan maanomistajan intressin siirtyä uudelle alueelle.²²⁴ Kivisen ehdotus perustui hänen suunnittelemaansa terassitaloratkaisuun, jossa ulkopuolisten portaiden avulla pyrittiin tehostamaan huoneistojen avautumista Tammerkosken suuntaan. Ylimpinä sijainneiden asuinkerrosten terassimaisuus mahdollisti jokaiseen huoneistoon liittyvän parvekkeen. Rakennuksen muoto pitäytyi ympäröivän ruutuverkkokaavan perussuunnissa kolmena ulokkeena, jolloin sisäpihalle muodostui mahdolliselta liikenteen melulta rauhoitettuja to-

---

219 Verkatehtaan kirje Tampereen kaupungin asemakaavaosastolle 6.7.1967. KV 12.3. 1969, Liite No 213§ 228.

220 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1967 II, 234.

221 Tampereen kauppakamarin lausunto Tampereen kaupungin yleiskaavoitusta varten laadittuun raporttiin 1973: lainattu HS 10.7.1975, Briitta Koskiahjo, Kaupunkiympäristön tuhoutuvat arvot.

222 Asemakaavaosaston lausunto 25.9.1968, KV 12.3.1969, liite 213§, TKA.

223 Asemakaavaehdotuksen no 2995 selostus, Olli Kivinen, päivätty 27.5.1968. TKKA.

224 Asemakaavaehdotuksen no 2995 selostus, Olli Kivinen, päivätty 27.5.1968. TKKA.

rialueita. Suunnittelun rakennuksen kulmikkuus jätti aluetta reunustaneiden teiden varsille kolmiomaiset tyhjät tilat. Verrattuna tehdasrakennuksiin, jotka oli rakennettu kiertämään tontin reunoja ja kosken rantaa, uutta rakennusta ei oltu pyritty suunnittelemaan noudattamaan tontin muotoja, vaan se oli geometrisine muotoineen sijoitettu kaartuvan kosken suvannon ja loivasti kaartuvien teiden rajaaman alueen keskelle. Suurin piirtein vanhan konttorirakennuksen kohdalle oli suunniteltu pienempi paviljonkimainen yleinen rakennus. Kosken rannan jalankulkuyhteys oli suunniteltu toteutettavaksi suvannon kohdalla erityisenä siltakantena, jolloin koskenrannan aaltoileva muoto korvautui suoralla linjalla.

Selvityksessä Kivinen toi ilmi muun muassa ylikorkean rakentamisen välttämisen sekä punatiilen käytön julkisivumateriaalina. Kivisen suunnitelmassa korostuivat ajankohdalle tyypilliset vaatimukset valoisuudesta, avoimuudesta ja näköaloista. Suljetun muodon, mittakaavan ja materiaalin kautta Kivinen satoi suunnitelmansa paikan historiaan ja olemassa olevaan arkkitehtuuriin.

Asemakaavalautakunta nosti Kivisen ristiriitaisen aseman esille yhtenä syistä, miksi Kivisen suunnitelmaan pohjautunut asemakaavan muutosehdotus tuli hylätä:

Asemakaavalautakunta pitää prof. Olli Kivisen tontinomistajan tilauksesta laatimaa Verkatehtaan alueen käyttösuunnitelmaa sen sisältämistä näennäisansioista huolimatta asemakaavapoliittisesti epäterveenä ratkaisuna, jossa suuri, tontin myyntiarvoon tähtäävä rakennusoikeus on sokeroitu näyttävällä julkisivukuorutuksella. Lautakunnan mielestä tulisi tämä kaupungin keskeiseen koskimaisemaan kuuluva alue, mikäli sen saneeraamista asuin- ja liikekortteliksi pidetään suotavana, suunnitella väljemmin ja niin, että sille rakennettavista korkeatasoisista asuinhuoneistoista mahdollisimman monet tarjoaisivat näkymän koskimaisemaan, mitä tässä linnoitusmaisessa ratkaisussa, jonka rakennusala on vielä tosiasiassa lisätty ulkopuolisilla porraskäytävillä, ei ole käytetty hyväksi.²²⁵

Edelleen asemakaavalautakunta korosti, että kaupungin tulisi pitää kiinni asemakaavamonopolistaan ja suunnitella alue ”terveitä kaavoitusperiaatteita noudattaen ja kaupungin sekä asukkaitten etuja paremmin varteen ottavalla tavalla”.²²⁶ Käsittääkseni kaupungin asemakaavaosasto ei itse tehnyt selvitystä alueesta, vaan osaston oma ehdotus perustui Kivisen suunnitelmaan. Asemakaavan selostuksessa arkkitehti Alapeuso korosti, että alue voitiin toteuttaa professori Kivisen suunnitelman

---

225 Asemakaavalautakunta 24.9.1968, KV 12.3.1969, liite no 213§, TKA.

226 Asemakaavalautakunta 24.9.1968, KV 12.3.1969, liite no 213§, TKA.

mukaan, mutta myös monella muulla tavalla.²²⁷ Asemakaavaosasto oli hahmotellut varjopiirroksena yhden ehdotuksen (no 2995b), jossa oli:

*Hatanpään valtatie suuntaisena esitetty kolmikerroksinen liike- ja toimistorakennus, jonka tarkoituksena on rauhoittaa kosken puolelle jäävä piha-alue liikenteen melulta. Tähän rakennukseen jätettäisiin kadun tasoon leveähköjä aukkoja, joista koskinäkymä ja pihataso avautuisivat katuyleisölle. ... Poikittain kolmikerroksisen rakennuksen päällä olisivat 7-kerroksiset toimisto- ja asuinrakennukset, joiden välit viuhkan tavoin avautuisivat kosken näköalaan. Kun nämä rakennukset ovat kohtisuoraan Hatanpään valtatiehen nähden, eivät ne varjosta eivätkä estä sen toisella puolella olevien rakennusten näköalaa. Alue on myös suhteellisen helposti jaettavissa pienemmiksi tonteiksi.*²²⁸

Kaavoittaja antoi rakentamistavalle väljät kehykset, jotka noudattelivat tontin rajoja. Lopullinen asemakaavan muutosehdotus, jonka valtuusto hyväksyi, oli suppea esitys, josta mm. maininta punatiilen käytöstä ja perustelut sallitusta rakennuskorkeudesta puuttuivat. Asemakaavalautakunnan vaatimuksesta asemakaavaosasto hylkäsi Kivisen suunnitelman ja laski rakennusoikeutta 65 000 m²:stä 61 000 m²:iin.²²⁹ Kaupungin asemakaavaosaston laatima asemakaavakartta no 2995 valmistui joulukuun 2. päivä 1968.

Asemakaavaehdotuksessa alue oli jaettu asuin- ja liiketontiksi ja yleisten toimintojen alueeksi maanvaihtosopimuksen mukaan. Vastineeksi kaupungille luovutetusta maasta Verkatehtaan tonttiin liitettiin Kivisen suunnitelman tarvitsemia alueita. Sopimuksen mukaan Verkatehdas oli velvollinen purkamaan kaupungin alueella sijaitsevat rakennuksensa mahdollisimman nopeasti, lukuun ottamatta konttorirakennusta ja savupiippurakennelmaa.²³⁰ Kaupungin johto oli jo tässä vaiheessa päättänyt säilyttää konttorirakennuksen. Maanvaihtosopimuksen olivat allekirjoittaneet kaupunginhallituksen puolesta apulaiskaupunginjohtaja Sampo Toni (kokoomus) ja Onni Mikkonen 19.4.1968.²³¹ Näin sopimus sitoi kaupunkia jo ennen kuin se hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa, ja kaupunginhallitus oli sitoutunut edistämään Verkatehtaan asiaa ennen valtuuston päätöstä.

Asemakaavan muutosehdotus oli esillä kaupunginhallituksen kokouksissa useaan otteeseen vuoden 1969 alkupuolella, jonka aikana kaavamuutoksesta pyydettiin muun muassa tarpeellisiksi katsotut lausunnot. Kaava asetettiin nähtäville

---

227 Asemakaavaosaston vastine 357/3.12.1968, KV 12.3.1969, liite no 213§, TKA.

228 Asemakaavaosaston vastine 357/3.12.1968, KV 12.3.1969, 213§, TKA.

229 Asemakaavakartta no 2995, päivätty 2.12.1968, suunnittelija Aaro Alapeuso, TKKA.

230 Maanvaihtosopimus, KV 12.3.1969, 213§, TKA.

231 Allekirjoitettu maanvaihtosopimus, päivätty 19.4.1968, VFA.

17.2.1969.²³² Kiinteistölautakunta oli esittänyt asemakaavan vahvistamisen ehdoksi allekirjoitetun maanvaihtosopimuksen.²³³ Kiinteistölautakunnan lausunnosta voi päätellä, että Verkatehtaan kanssa sovittu maanvaihto, jossa kaupunki sai osan kosken rannalla sijaitsevasta tontista, oli kaupungille taloudellisesti arvokas, jolloin kaupungin valttikortti oli nimenomaan kaavamonopoli. Kiinteistölautakunta korosti puoltavassa lausunnossaan erityisesti koskenrannan avaamista kaupunkilaisten käyttöön. Samoin osasto näki positiivisena maanvaihtosopimuksessa mainitun ”ajan patinoiman” konttorirakennuksen mahdollisen säilymisen.²³⁴ Asemakaavan muutosehdotus ja maanvaihtosopimus hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa 12.3.1969. Kaupunginvaltuuston kokouksessa oli nähtävillä myös professori Kivisen laatima asemakaavakartta.²³⁵ Asemakaavamuutoksesta ei tehty yhtään valitusta. Kaupungin johdon ja yhtiön keskenään sopima asia oli näin saanut laillisen hyväksynnän.

Suunnitelma julkisuuteen

Ensimmäinen asemakaavan muutos sai hyvin vähän julkisuutta osakseen. *Kansan Lehti* viittasi 18.2.1969 kaupunginhallituksen kokouksessa käsiteltyyn uuteen suunnitelmaan todeten kuitenkin että ”varsinaisten rakennusten osalta on suunnitelma vielä avoin, koska vasta suunnitteleva arkkitehti ratkaisee niiden muodon lopullisesti”.²³⁶ *Aamulehden* uutisessa tuotiin esille historiallinen jatkuvuus maisemassa kertomalla punatiilen käytöstä myös tulevilla uudisrakennuksissa.²³⁷ Alusta asti uutisoinnissa korostettiin maiseman jatkuvuutta ja punatiilen käyttöä, vaikka toisaalta tuotiin esille kaupunkikuvan muutos positiivisena ilmiönä.

Vasta 24.4.1969 pidetyssä Verkatehtaan tiedotustilaisuudessa yhtiön johto esiteli Kivisen suunnitelman lehdistölle.²³⁸ Yhtiö oli kutsunut tiedotustilaisuuteen kaupungin johdon lisäksi erityisesti rahoittajia ja rakennusalan yrityksiä. Tilaisuudessa yhtiö esitteli Kivisen laatiman asemakaavan muutosehdotuksen selostuksineen Kivisen terassitalon pienoismallin yhteydessä.²³⁹ Yhtiön tavoitteena oli julkisuuden avulla siivittää tontin myymistä kaupunginvaltuuston hyväksyttyä asemakaavamuutosta.

---

²³² KH 13.1., 20.1. ja 17.2.1969, TKA.

²³³ Kaupungin kiinteistölautakunnan lausunto 30.12.1968, KV 12.3.1969, liite no 213§, TKA.

²³⁴ Kaupungin kiinteistölautakunnan lausunto 30.12.1968, KV 12.3.1969, 213§, TKA.

²³⁵ KV 12.3.1969, 213 §, TKA.

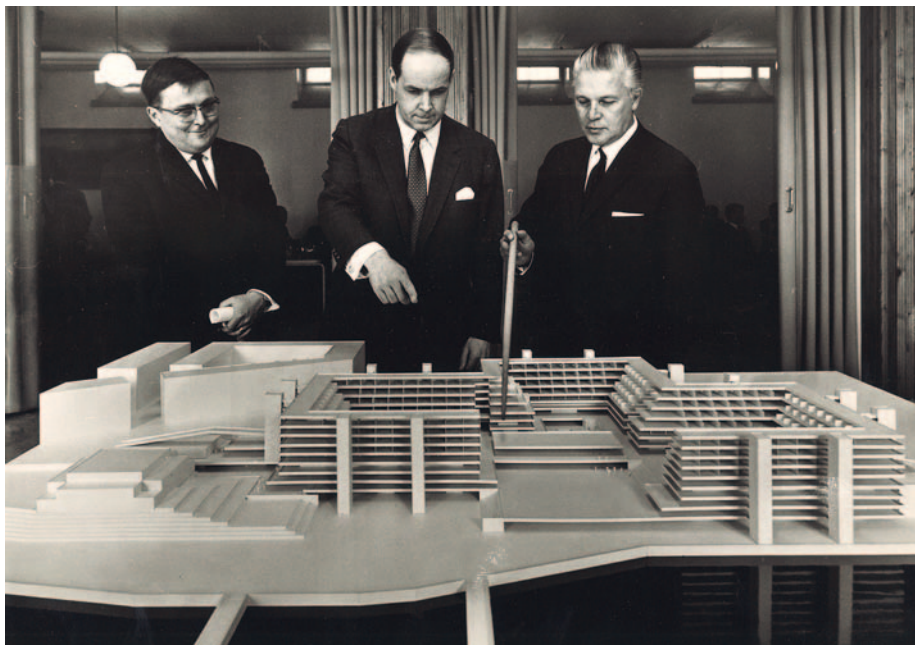
²³⁶ KL 18.2.1969, VFA.

²³⁷ AL 18.2.1969, VFA.

²³⁸ AL, HS, KL, *Keskisuomalainen*, *Turun Sanomat* 25.4.1969; *Uusi-Suomi* 29.4.1969. Valtakunnallisesta huomiosta voi päätellä, että suunnitelma julkaistiin ensimmäistä kertaa. Kivisen suunnitelma oli yhtiön hallussa, kun taas kaupungin taholta asemakaavamuutoksen yhteydessä korostettiin kaavan mukaisia määräyksiä rakentamiselle jätettäessä useampia vaihtoehtoja.

²³⁹ Informaatiotilaisuuden 24.4.1969 materiaali, VFA.

toksen. Käsittääkseni tämän tiedotustilaisuuden seurauksena Kivisen suunnitelma sekoittui mediassa hyväksytyn asemakaavan kanssa, vaikka arkkitehti Alapeuson laatima asemakaava oli hyväksytty kunnanvaltuustossa yli kuukautta aikaisemmin.

Kuva 16 Professori Kivisen suunnitelmaan tutustumassa vasemmalta arkkitehti Risto Turtola, Verkatehtaan toimitusjohtaja Henrik Lilius ja Olli Kivinen. Kuva: Veikko Lintinen, Tampere-seura.

Asian uutisoinnissa niin kaupungin johto kuin yhtiön johtokin korostivat muutoksen positiivisuutta kaupunkilaisten kannalta, kun taas mahdollisista negatiivisista vaikutuksista ei puhuttu. Kaupungin johto piti alusta asti tärkeänä kosken rannan avaamista kaupunkilaisten käyttöön. Ensimmäisessä asemakaavassa osa tulevasta jalankulkuväylästä oli suunniteltu kosken päälle toteutettavana siltakantena.²⁴⁰ Kaupunginvaltuuston puheenjohtaja korosti tiedotustilaisuudessa pitämässään puheessa sitä, miten merkittävää kaupunkikuvan ja kaupunkilaisten kannalta oli rannan saaminen yleiseen käyttöön.²⁴¹ Myös Verkatehtaan johto nosti kosken rannan merkityksen esille valtuustolle antamassaan lisäselvityksessä:

... ainoa mahdollisuus on rakentaa nykyiselle tontille liike- ja asuintalokompleksi, joka järkevällä tavalla huomioi toisaalta vaikeat liikenneky-

²⁴⁰ Asemakaavan muutoksen no 2995 selostus, 27.5.1968, TKKA.

²⁴¹ AL 25.4.1969

*symykset ja toisaalta soveltuu Tampereen kauniiseen keskustaani niin, että Tammerkosken rannalle saadaan kauniit puisto- ja kävelytiet.*²⁴²

Kosken ranta oli kaupungin johdon mielestä kaikkien kaupunkilaisten yhteistä tilaa. Päätökset tämän yhteisen tilan käytöstä ja ulkonäöstä eivät kuitenkaan kuuluneet kaupunkilaisille, vaan kaupungin ylimmille virkamiehille ja yhtiön johdolle.

Verkatehdas myi keskusta-alueen tontin raakamaana ja vastasi itse vanhojen rakennusten purkamisesta syntyvistä kustannuksista. Kivisen suunnitelmaa oli tarkoitus käyttää myynnin pohjana. Vuonna 1965 Niilo Ahti Oy arvioi tontin hinnaksi 6-10 Mmk. Valtiolla 1977 esitetty hintapyyntö tontin lunastuksesta oli 30,2 Mmk. Vuonna 1982 lopulliseksi tontin myyntihinnaksi muodostui 26,25 Mmk.²⁴³ Vajaan kahdenkymmenen vuoden aikana tontin arvo moninkertaistui.

Laatiessaan asemakaavamuutosta Verkatehtaan tontille Tampereen kaupunki ohitti lain vaatiman velvollisuutensa museoviraston kuulemisesta asiassa.²⁴⁴ Muutosehdotuksesta ei pyydetty lausuntoa myöskään julkisivulautakunnalta. Ennen vahvistamista asemakaavamuutos lepäsi ministeriössä kaksi vuotta, jonka aikana tontin tulevat ostajat, Verkatehtaan ja Kivisen toimiston edustajat neuvottelivat ministeriössä pienistä muutoksista asemakaavaan ilman että asiaa olisi viety uudelleen kaupunginvaltuuston käsiteltäväksi.²⁴⁵ Kaupunginhallitus hyväksyi muutokset 13.4.1971. Sisäasiainministeriö vahvisti asemakaavan muutoksen 13.5.1971.²⁴⁶

TEHTAIDEN TILALLE TORNEJA

Toinen asemakaavamuutos 1972-1974

1970-luvun alussa keskustelu tehdasmaiseman arvoista laajeni Verkatehtaan tontin saaman julkisuuden vuoksi useammille tahoille. Tähän mennessä keskustelua olivat käyneet kaupungin ja yhtiön johto, kaupungin virkamiehet ja valtion tasolla kaavan hyväksynyt sisäasiainministeriö, joka ei nähnyt ensimmäisessä kaavassa aihetta lisäselvityksiin eikä näin ollen vahvistamatta jättämiseen. Ensimmäisenä keskusteluun liittyi mukaan rakennusyhtiö, joka oli tehnyt alustavan sopimuksen alueen ostamisesta.

---

242 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1969 I, 297.

243 Lilius 1988, 8, 35; Verkatehdastyöryhmän muistio 31.3.1977. MVA.

244 Museoviraston lausunto Verkatehdas Oy:n valituksesta 29.6.1976. Verkatehtaan suojelukansio, MVA; Rakennusasetuksen 673/1966 32§: Laadittaessa ehdotusta asemakaavaksi tulee kaupungin viranomaisten tarpeen mukaan neuvotella niiden viranomaisten kanssa, joiden hallintoalaa asemakaava koskee.

245 Lilius 1988, 7.

246 Asemakaavakartta no 2995, SM 13.5.1971, TKKA.

Keskus-Sato Oy ja Tampereen Verkatehdas Oy hakivat vahvistettuun kaavaan muutosta vuoden 1972 marraskuussa. Muutoksen perusteluna oli, ettei Kivisen ehdottama terassitaloajatus ollut toteutettavissa kyllin taloudellisesti ja vaihteittain. Samalla alueen tuleva rakentaja halusi nostaa asunnoille varatun kerrosalan 35 %:sta 45 %:iin. Edelleen anomuksessa mainittiin yleisen tontin laajentaminen kääntämään myös värjäämörakennuksen, jolloin sen säilyttäminen olisi mahdollista. Anomuksen oheen oli liitetty alueen rakentajan teettämä hahmotelma alueen tulevasta rakentamistavasta.²⁴⁷ Kivisen asemakaavaehdotus kummitteli lausunnoissa edelleen, vaikka sitä ei ollut hyväksytty. Tehdasrakennusten purkaminen oli tässä vaiheessa jo herättänyt keskustelua, johon kaupunki oli reagoimassa värjäämön mahdollisella säilyttämisellä.

Uusi kaavamuutos kumosi Kivisen perustelut suljetusta rakentamistavasta ja maisemaan sopivasta rakennuskorkeudesta. Tornimaisten rakennusmassojen perusteluna oli väljyyden saaminen tontille. Uudessa kaavaehdotuksessa alueelle oli sijoitettu viisi asuinkerrostaloa lomittain toisiinsa nähden niin, että mahdollisimman monesta huoneistosta avautuisi näkymä koskelle. Asuinkerrostalot oli suunniteltu 11-kerroksisiksi. Kosken rannan suora kävelykatu, joka löytyi jo Kivisen suunnitelmasta, oli uudessakin kaavassa eteläosassa osittain veden päällä, kun taas alueen pohjoisosassa rannan ja kävelykadun väliin jäi puistoalue mahdollisesti peittämään kosken toisella rannalla sijaitsevia tehdasrakennuksia. Tontin pohjoisosaan oli suunniteltu 17-kerroksinen liikerakennus. Loput kerrosalasta oli suunniteltu käytettäväksi enintään 3-kerroksiseen liikerakennukseen Hatanpään valtatie ja Suvantokadun puolelle, jonka mainittiin asemakaavaselostuksessa olevan tontin takaosa. Tontin tärkeämmäksi puoleksi koettiin koskelle ja keskustaan avautuva näkymä. Samalla matalamman rakennuksen sijoittamisella valtatie varteen haluttiin väljyyttä, jota tehdasrakennusten useampikerroksinen tiilimuuri ei ollut pystynyt tarjoamaan. Uuteen kaavamuutokseen tuli myös vaatimus julkisivumateriaalista, jonka tulisi pääasiassa olla keraamista kiviainesta tai vastaavaa.²⁴⁸

Keskus-Saton arkkitehti Jyrki Kalke kommentoi Ilta-Sanomissa alueen uusista julkisivuista:

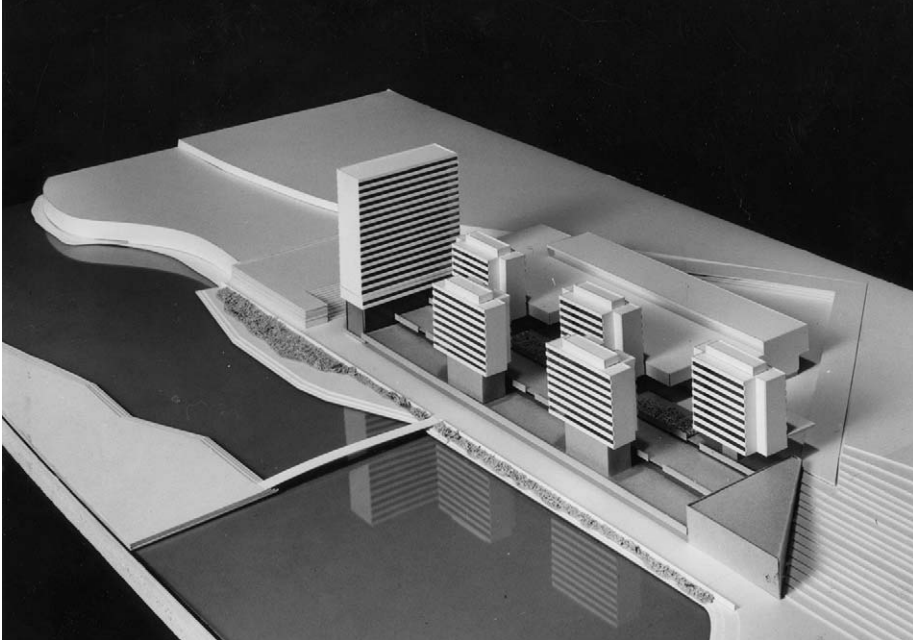
*Vanha tiiliarkkitehtuurin sävy, joka on leimaa antava nykyiselle näkymälle, on tarkoitus säilyttää sopivien pintamateriaalien avulla. Rakentaminen tehdään ilmeisesti halvimman ruutuelementtiratkaisun pohjalta, mutta mikään ei estä pistämästä pintaan betonin sijasta jotakin muuta. Ei se niin kallista ole ja teknisesti aivan tavallinen juttu.*²⁴⁹

²⁴⁷ Keskus-Sato Oy:n kirje kaupunginhallitukselle 23.11.1972. KV 7.3. 1973, 261§, TKA.

²⁴⁸ Asemakaavan muutos no 4158, päivätty 14.12.1972, hyväksytty KV 7.3.1973, 261§, TKKA.

²⁴⁹ IS 15.6.1972

Kuva 17 Aamulehdessä 11.4.1972 julkaistu kuva uusien suunnitelmien yhdestä toteutusvaihtoehdosta. Kuva: Aamulehti.

Ensimmäisen asemakaavamuutoksen yhteydessä korostettu punatiilen säilyminen oli tässä vaiheessa muuttunut joksikin sävyltään vastaavaksi. Alueen rakentaja ei nähnyt tontin keskeisen ja arvokkaan sijainnin ja halvan rakentamistavan välillä ristiriitaa.

Verkatehdas, Niilo Ahti Oy ja Keskus-Sato Oy allekirjoittivat esisopimuksen tontin myynnistä 10.4.1972.²⁵⁰ Seuraavana päivänä Aamulehden etusivulla esitettiin kuva uudesta suunnitelmasta.²⁵¹ Rakennusyhtiöiden teettämien pienoismallien toisessa vaihtoehdossa alueelle esitettiin 18-kerroksista pilvenpiirtäjää kosken rantaan. Toisessa vaihtoehdossa pilvenpiirtäjä oli korvattu yhdeksänkerroksisella ja sata metriä pitkällä rakennuksella, joka oli sijoitettu poikittain kosken ja Hatanpään valtatie väliin.

Ristiriitaiset näkemykset alueen arvoista

Kuva tornitaloista ja puhe pilvenpiirtäjästä toimivat lähtölaukauksena keskustelulle kaupunkikuvan arvoista ja tehdasrakennusten suojelusta. Ennen toisen kaavamuu-

²⁵⁰ Lilius 1988, 9.

²⁵¹ AL 11.4.1972. Keskustalle uusi ilme – pilvenpiirtäjäkin?

toksen hyväksymistä Yhteiskuntasuunnittelun seuran Tampereen alueosaston hallitus jakoi kaupunginvaltuustolle muistion, jossa se kritisoi valmiiksi neuvotellun sopimuksen käsittelyn virkamiesvaltaisuutta ja demokratian kaventumista.²⁵² Kuitenkin kaavamuutoksesta oli jätetty vain yksi muistutus. Asia oli ensimmäisen keran esillä kaupunginvaltuustossa 14.2.1973, jolloin sen pöydällepanosta äänestettiin. Ennen seuraavaa kokousta valtuuston jäsenille järjestettiin informaatiotilaisuus, johon osallistuivat mahdollisesti myös alueen tulevat rakentajat.²⁵³ Kaupunginvaltuustossa kaava hyväksyttiin 7.3.1973.²⁵⁴

Asemakaavaehdotuksesta tekemässään muistutuksessa arkkitehtiylioppilaat pitivät uuden kaavan mukaista rakentamista ympäristöön sopimattomana rakennuslain 34§ vedoten. Muistutuksessa kirjoittajat toivat esille myös tiilirakennusten rajaaman alueen merkityksen Tampereen omaleimaisuutta korostavana tekijänä.²⁵⁵ Muistutuksen taustalla oli vaikuttanut myös museovirasto, joka tässä vaiheessa oli halunnut korostaa rakentamisen toteuttamistapaa.²⁵⁶ Kaavoitusviraston vastineessa rakennusten sopeutumista ympäristöönsä pidettiin ns. makuasiana:

*On selvää, että näin keskeisellä alueella voidaan olla varsin eri mieltä uusien rakennusten ulkonäöstä, korkeudesta, julkisivuista ym. tekijöistä. Kuitenkin nämä tekijät ovat kokonaan ns. makuasioita, joista tuskin koskaan päästään kaikkia tyydyttävään lopputulokseen. Mitä tulee rakennusten korkeuteen, ... keskustan olosuhteissa ei voida lähteä siitä, että kaikki rakennukset olisivat samankorkuisia vaan nimenomaan siellä voidaan muiden olosuhteiden niin salliessa hyväksyä tavanomaisesta miljööstä poikkeavien rakennusten rakentaminen. Rakennusten pintamateriaalien, värin, pihajärjestelyjen ym. suhteen ratkaistaan asia lähinnä julkisivulautakunnassa ja rakennustarkastustoimistossa, minkä lisäksi voidaan todeta, ettei asemakaavassa yleensäkään voida määrätä aikanaan toteutettavien rakennusten lopullista ulkonäköä eikä niihin liittyviä esteettisiä arvoja.*²⁵⁷

Samoin kaavoitusvirasto korosti vastineessaan sitä, etteivät sellaiset henkilöt tai yhteisöt, joita kaavamuutos välittömästi koski, olleet tehneet asiasta muistutusta.²⁵⁸

---

252 HS 6.3.1973.

253 KV 14.2.1973, 213§, TKA.

254 KV 7.3.1973, 261§, TKA.

255 KV 7.3.1973, 261§, TKA.

256 Käsinkirjoitettu muistio Lummaa/Kärki 5.2.1973. MVA.

257 Kaavoitusviraston vastine arkkitehtiylioppilaiden valitukseen asemakaavan no 4158 muutosehdotukseen. KV 7.3.1973, 261§, TKA.

258 Kaavoitusviraston vastine arkkitehtiylioppilaiden valitukseen asemakaavan no 4158 muutosehdotukseen. KV 7.3.1973, 261§, TKA.

Näin tulkittuna arkkitehtiylöoppilaiden muistutusta ei tarvinnut ottaa huomioon, koska he eivät lukeutuneet niihin, joilla oli lain suoma oikeus muistuttaa kaavasta. Edelleen voidaan kysyä, mikä jäi asemakaavan rooliksi, jos ei nimenomaan sen avulla pyritty ohjaamaan rakentamistapaa ja kaupunkikuvallista merkitystä. Julkisivulautakunta antoi kaavasta vastustavan lausunnon 30.1.1973. Lausunnon mukaan 17-kerroksinen rakennus soveltui erittäin huonosti perinteiseen koskinäkymään. Samalla se rikkoi kaupungin tasapainoisen siluetin, jota hallitsivat kirkot ja tehtaiden savupiiput.²⁵⁹ Julkisivulautakunnallakaan ei ollut päätösvaltaa rakentamistavan suhteen jo valmiiksi sovitussa asiassa.

Ketkä saivat esittää näkemyksensä suojelukiistassa ja miten esitetyt näkemykset tulkittiin kaupunkisuunnittelun diskurssissa? Kaupungin virkamiesjohto ja Verkahtaan johto olivat yhdessä kaupunkisuunnittelijoiden ja rakennusyrityksen kanssa ottaneet itselleen vallan päättää tehdasalueen tulevaisuudesta. Kaavoitusprosessi oli edennyt tämän pienen mutta vaikutusvaltaisen toimijajoukon suunnitelmien mukaisesti. Vastalauseet oli vaiennettu tai niitä ei ollut huomioitu. Sanomalehdissä aihe oli kuitenkin noussut otsikoihin. Sisäasiainministeriön vahvistettua toisen kaavamuutoksen suunnitelmien vastustajien joukko kasvoi ja toimintakanavat vaihtuivat. Koska muistioiden ja sanomalehtikirjoittelun kautta tavoiteltu vaikuttaminen ei ollut tuottanut tulosta tähän mennessä, suunnitelmien vastustajat ottivat käyttöön kunnallisen demokratian suomat mahdollisuudet.

Kaupunginvaltuuston hyväksyttyä toisen asemakaavamuutoksen Pirkanmaan Luonnonsuojeluyhdistys ry. ja Tampereen Luonnonystävät ry., opiskelijat Osmo Aalto ja Jorma Pylväs sekä Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry. valittivat päätöksestä. Pirkanmaan Luonnonsuojeluyhdistys ry. ja Tampereen Luonnonystävät ry. korostivat yhteisessä valituksessaan lisääntyvää liikennettä ja virkistysalueiden vähenemistä uusien suunnitelmien myötä. Samoin he nostivat esille maiseman muutoksen:

*Oma ryhmänsä kaavamuutoksen piirteitä ovat rakennusten humalluttava korkeus ja jalankulun samoin kuin rantaviivan järjestelyssä ilmevä piittaamattomuus siitä veden virtauksen muovaamasta suvannon rantaviivan muodosta, joka Tammerkosken yläosassa on Tampereen tunnusomaisimpia aiheita.*²⁶⁰

Yhdistykset esittivät alueen muuttamista ”teollisuuspuistoksi, jossa työstä palaavat tamperelaiset voivat levähtää virtaavan veden äärellä, edessään ja ympärillään

---

²⁵⁹ Julkisivulautakunnan lausunto asemakaavan no 4158 muutosehdotukseen. KV 7.3.1973, 261§, TKA.

²⁶⁰ Pirkanmaan Luonnonsuojeluyhdistys ry:n ja Tampereen Luonnonystävät ry:n valitus asemakaavamuutoksesta no 4158, KH 16.7.1973, No 19 c, TKA.

Tampereelle tunnusomainen teollisuusrakennusten maisema”.²⁶¹ Myös julkishallinnon opiskelijat nostivat valituksessaan esille liian suuren rakennuskorkeuden ja liikennejärjestelyt.²⁶² Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys nosti valituksessaan esille alueen kauneuden, omaleimaisuuden sekä kaupunkikuvallisen merkityksen. Samoin yhdistys painotti Tammerkosken teollisuusympäristön merkitystä koko kaupungin kehityksen symbolina ja kaupungin identiteetin olennaisena perustana.²⁶³

Jo ensimmäisissä valituksissa korostui alueen maisemallinen ja historiallinen merkitys kaupunkilaisille. Maiseman merkitys muodostui virtaavasta vedestä ja pu-natiilisista tehtaista, historian saatossa luonnon ja ihmisen muovaamasta maisemas-ta, jota vasten uuden suunnitelman mukaiset muutokset näyttäytyivät radikaaleina.

Valitusten johdosta antamassaan lausunnossa Hämeen lääninhallitus piti parhaana vaihtoehtona alueen kaavoittamista puistoksi ja julkisten rakennusten alu-eeiksi, mikä näkemys periaatteessa noudatteli luonnonsuojeluyhdistysten kantaa asiasta. Jo voimassa ollut kaava, jonka mukaan alue oli merkitty asuin- ja liike-tontiksi, vaikutti siihen, että uudenkin kaavamuutoksen mukaiset ratkaisut olivat perusteltuja. Lääninhallitus kiinnitti huomiota valituksissakin esiinnousseeseen rakennuskorkeuteen, jonka se näki ympäristöä rikkovana. Johtopäätöksensä lääninhallitus lausui:

*Ottaen kuitenkin huomioon muun muassa voimassa olevan kaavan ja maanomistussuhteet voidaan muutosehdotuksen mukaista ratkaisua pitää tosiasioihin nojautuvana ja perusteltuna sekä mainitut rajoituk-set tunnustaen myös tarkoituksenmukaisena.*²⁶⁴

Riippumatta uuden kaavamuutoksen heikkouksista tai tontin luontevimmista käyttötavoista lääninhallitus perusteli päätöstään jo tehtyjen ratkaisujen pohjalta. Tällöin oleellisimmaksi nousi jo vahvistetun kaavamuutoksen omistajalle takaama rakennusoikeus.

Tehdasalueen arvo

Sisäasiainministeriö pyysi museovirastolta lausuntoa vahvistettavaksi aiotusta kaa-vasta elokuussa 1973. Museovirasto vastusti asemakaavamuutoksen vahvistamista. Virasto nosti lausunnossaan esille Tammerkosken ja sitä reunustavien tehdasra-

---

261 Pirkanmaan Luonnonsuojeluyhdistys ry:n ja Tampereen Luonnonystävät ry:n valitus asemakaavamuutoksesta no 4158, KH 16.7.1973, No 19 c, TKA.

262 Osmo Aallon ja Jorma Pylvään valitus asemakaavamuutoksesta no 4158, KH 16.7.1973, No 19 c, TKA.

263 Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen valitus sisäasiainministeriölle. KH 16.7.1973, TKA.

264 Hämeen lääninhallituksen lausunto valituksista, KH 16.7.1973, TKA.

kennusten historiallisen ja kaupunkikuvallisen merkityksen osana rakennettua ympäristöä. Viraston mukaan asemakaavamuutoksen sallima rakentaminen oli täydessä ristiriidassa niin säilyvän ympäristön kuin rakennetun ympäristön hyväksytyjen kehittämis- ja säilyttämistavoitteiden kanssa: ”Suoraan vesirajasta nousevat rakennukset ovat nykyään yksi Tammerkosken maiseman tärkeimmistä erikoispiirteistä.”²⁶⁵ Samoin Museovirasto näki, ettei suhteellisen pienikokoisten konttori- ja värjäämö- ja värjäysrakennusten säilyttäminen irrallisina historiallisina muistomerkkeinä ollut mielekäästä. Virasto edellytti vähintäänkin myös värjäämön ja voimalaitoksen väliin jääneen tehdasrakennuksen nro 4 säilyttämistä, jotta rantaviivan raja- ja säilyminen säilyisi.²⁶⁶ Museoviraston lausunnossa korostuivat tehdasalueen suljettu rakennustapa, jonka uusi asemakaavamuutos olisi rikkonut, Tammerkoskea rajaavien rakennusten merkitys tärkeimpänä osana maisemaa, ja riittävän laajan kokonaisuuden suojeleminen. Näiden seikkojen huomioiminen suunnittelussa olisi mahdollistanut kulttuurihistoriallisten ja maisemallisten arvojen säilymisen. Museovirasto edellytti uuden asemakaavan laatimista, jossa rakennetun ympäristön erikoispiirteet ja kulttuurihistorialliset arvot olisivat lähtökohtana.

Kuva 18 Verkatehtaan alue 1930-luvulla, punatiiliset tehdasrakennukset reunustavat kosken rantaa. Kuva: N. Rasmussen, VFA.

²⁶⁵ Museoviraston lausunto sisäasiainministeriölle 30.8.1973, MVA.

²⁶⁶ Museoviraston lausunto sisäasiainministeriölle 30.8.1973, MVA.

Sisäasiainministeriö pyysi edelleen ympäristönsuojeluosastoltaan lausunnon kaavan vahvistamisesta. Rakennusneuvos Mikko Mansikka korosti lausunnossa Tammerkosken rantojen muodostamaa kulttuuri- ja sosiaalihistoriallista kokonaisuutta, jonka olennaisina piirteinä olivat tehdasalueiden rakennustavan, -materiaalin, mittasuhteiden ja värien aikaansaama kaupunkikuvallinen yhtenäisyys, kosken muovaama rantaviiva ja tehdasrakennusten muodostamat kehysrakenteet sekä niiden sisälle jäävät pihatilat. Myös Mansikka korosti Museoviraston tavoin koskimaiseman säilymisen kannalta oleellisena konttorin ja värjäämön lisäksi koskenrannassa sijainneen tehdasrakennuksen säilyttämistä. Lausunnossaan Mansikka vertaili voimassa ollutta asemakaavaa ja vahvistettavaksi aiotua kaavamuutosta analysoiden kummankin hyviä ja huonoja puolia. Oleelliseksi nousi se, että käsitteet rakennussuojelun tarkoituksesta olivat voimakkaasti muuttuneet viimeisen vuosikymmenen aikana, minkä johdosta molemmat kaavamuutokset olivat vanhentuneita. Jatkotoimenpiteinä Mansikka suositteli, ettei alistettua kaavaa vahvisteta, koska se ei täytä rakennuslain 34 §:ä. Sen sijaan Tampereen kaupungin tulisi välittömästi laatia kokonaissuunnitelma koskenvarren teollisuusalueista lähtökohtanaan ainutlaatuisen ympäristöllisen kokonaisuuden säilyminen. Mansikka edellytti tästä syystä voimassaolevan kaavan määräämistä rakennuskieltoon kahdeksi vuodeksi.²⁶⁷

Valtion rakennustaidetoimikunta vetosi 27.5.1974 valtioneuvostoon, jotta se ei vahvistaisi toista asemakaavanmuutosta, ja esitti rakennussuojelulain soveltamista alueen suojelussa. Rakennustaidetoimikunta kritisoi uuden kaavan mukaisia tornitalosuunnitelmia alueen perusluonnetta ja katunäkymiä rikkovana. Toimikunta piti tärkeänä erityisesti perinteistä rakentamistapaa, tehdasrakennusten muureja, jotka rajasivat aluetta sekä suoraan koskesta nousevia julkisivuja. Samoin tiilimateriaalin käyttö ja ympäristöön sopeutuva rakentaminen takasivat osaltaan ehjät katunäkymät. Rakennustaidetoimikunta korosti myös alueen teollisuushistoriallista ja arkkitehtonista merkitystä.²⁶⁸ Lausunnon perusteella suojelussa korostuivat visuaalisuus, maiseman yhtenäisyys ja perinteisyys, kun taas uuden suunnitelman mukaiset tornitalot olisivat rikkoneet katunäkymän. Vetoamuksen kirjoittajat vaativat säilytettäväksi vähintäänkin arkkitehtonisesti arvokkaat arkkitehti Theodor Höijerin suunnitteleman konttorin portteineen ja muureineen, arkkitehti Lambert Petterssonin suunnitteleman värjäämön²⁶⁹ ja arkkitehti Wivi Lönnin suunnitteleman varastorakennuksen. Toimikunta nosti yksittäiset rakennukset kokonaisuutta arvokkaammaksi. Vaikka lausunto pohjautui ensisijassa alueen kaupunkikuvalliseen merkitykseen, rakennustaidetoimikunta käytti perusteluna yksittäisiä arvokkaita rakennuksia. Maiseman visuaaliset arvot linkittyivät perusteltuina arkkitehtonisiin

267 Rakennusneuvos Mikko Mansikan lausunto sisäasiainministeriölle 14.5.1974, MVA.

268 Valtion rakennustaidetoimikunnan lausunto, Helsinki 27.5.1974, MVA no 25/1974

269 1860 valmistunutta värjäämää laajennettiin useaan otteeseen 1800-luvun lopulla. Näiden laajennusten suunnittelija oli Lambert Pettersson.

arvoihin, vaikka lähtökohdat ja perustelut liittyivät osaltaan koko alueen suojeluun. Mahdollisesti toimikunnan tavoitteena oli korostaa arkkitehtonista merkitystä, jota ei teollisuusrakennuksilla ollut siihen mennessä nähty ja samalla antaa perusteet rakennussuojelulain soveltamiseksi teollisuusalueen suojelussa. Verrattuna museoviraston lausuntoon, jossa virasto korosti alueen kokonaisuuden merkitystä, rakennustaidetoimikunta korosti lausunnossaan alueen rakennustaiteellisia ominaisuuksia.

Yksimielisyys, kohtuus ja tarkoituksenmukaisuus

Sisäasiainministeriö hylkäsi kaavasta tehdyt valitukset ja vahvisti kaavan asiantuntijalausuntojen vastustuksesta huolimatta 31.5.1974. Sisäasiainministeriössä asian esittelijänä toimineen rakennustarkastaja Erkki Ruokosen näkemyksen mukaan kaava ei ollut rakennuslain 34 §:n vastainen, ja rakennuslain 135 §:n käyttäminen tässä tapauksessa ei ollut tarkoituksenmukaista, koska kyseessä oli ”laajahkon rakennuskokonaisuuden ympäristöineen säilyttämisestä sellaisenaan.”²⁷⁰ Toisin sanoen Ruokosen mukaan alue oli liian laaja museoitavaksi. Myöskään muuttoneiden rakennussuojelukäsitysten ei tullut vaikuttaa päätöksentekoon, syystä että aikaisemmin omaksuttua kantaa ei tullut ilman erittäin painavia syitä muuttaa. Maanomistajan oikeusturvan ja kaupunginvaltuuston päätöksen yksimielisyyden vuoksi Ruokonen katsoi oikeaksi kaavan vahvistamisen.²⁷¹ Kaupunginvaltuuston yksimielisyyden näennäisyyden nostivat myöhemmin esille muun muassa kaupunginvaltuutetut itse ja paikallislehti *Tamperelainen*.²⁷²

Lähtökohtaisesti kaavan vahvistamisen pohjana oli vertailu uuden ja voimassaolevan kaavamuutoksen välillä. Kummassakaan kaavassa ei oltu huomioitu rakennussuojelukysymyksiä, jotka taas olivat olleet valitusten lähtökohtana. Myös asiantuntijalausunnoissa ne oli nostettu esille synnä, miksi koko alueen suunnittelu olisi tullut aloittaa alusta. Kaavan vahvistamisen tarkoituksenmukaisuus, kaupunginvaltuuston yksimielisyys ja maanomistajan kohtuullisuus olivat perusteluina sisäasiainministeriön päätöksessä. Toisen kaavamuutoksen vahvistamatta jättäminen olisi ollut perusteetonta, koska sisäasiainministeriö oli jo vahvistanut ensimmäisen kaavamuutoksen puuttumatta rakennussuojelukysymyksiin. Tästä lähti ketjureaktio, joka jätti alueen historialliset ja rakennustaiteelliset arvot päätösten perustelujen ulkopuolelle. Kaupunkisuunnittelun valta-asema suojelukysymyksissä sulki rakennussuojelun perustelut kaupunkisuunnitteludiskurssin ulkopuolelle. Samalla

270 Erkki Ruokosen esitys asemakaavan muutosehdotuksen vahvistamisesta 27.5.1974. MVA.

271 Erkki Ruokosen esitys asemakaavan muutosehdotuksen vahvistamisesta 27.5.1974. MVA.

272 Kaupunginvaltuuston päätös oli syntynyt ryhmäkurin alaisena, jolloin yksittäiset valtuutetut olivat joutuneet äänestämään puolueen päätöksen mukaan. *Tamperelainen* 7.11.1974; Valtuustoaloite 17.9.1974, ei allekirjoituksia, MVA.

merkittävienkään asiantuntijatahojen lausuntoja ei tarvinnut huomioida asemakaavoituksessa, joka eteni modernistisen kaupunkikäsityksen hengessä.

TAISTELU KIIHTYY, PANOKSET KOVENEVAT

Suojelun puolustajat eivät tyytyneet sisäasiainministeriön päätökseen. Pirkanmaan luonnonsuojeluyhdistys ja Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys valittivat sisäasiainministeriön päätöksestä korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Päätöksessään hylätä yhdistysten valitukset KHO arvosteli vanhaa kaavaa sen niukkojen rakentamismääräysten vuoksi, jolloin KHO näki uudessa kaavassa tarkasti määritellyn rakentamistavan parempana vaihtoehtona.²⁷³ Samaa oli pohtinut jo lääninhallitus aikaisemmin mainitussa lausunnossaan.²⁷⁴ Hylkäyspäätöksessä KHO vertasi uutta kaavaa voimassaolevaan kaavaan, joka olisi johtanut vähintäänkin vastaavaan rakennuskannan poistamiseen. Muuttuvaan rakennuskorkeuteen ja lain edellyttämään ympäristöön sopivaan rakentamiseen KHO ei puuttunut, vaan nojasi ministeriön näkemykseen siitä, että uusi kaava täytti rakennuslain 34 §:n asemakaavalle asetetut vaatimukset.²⁷⁵ KHO:n päätös perustui asemakaavamuutoksen laillisuuteen, minkä sisäasiainministeriö oli jo todennut.

Eri yhdistysten edustajien haastattelut ja kirjoitukset mediassa toivat asialle julkisuutta ja huomiota, mikä mahdollisti asian tarkastelun toisesta näkökulmasta verrattuna kaupungin ja yhtiön näkemyksiin. Kaupunki oli yleiskaavan yhteydessä vuonna 1972 korostanut, miten ”kulttuuristamme, historiastamme ja rakennustaiteestamme kertovien fyysisten toteutusten suojelemisessa on yleisen mielipiteen muokkauksella eniten saavutettavissa”.²⁷⁶ Juuri tätä kansalaisyhdistykset olivat tekemässä herättäessään keskustelua rakennusten suojelumahdollisuudesta. Tämän keskustelun kaupunginjohto sulki kuitenkin kaupunkisuunnitteludiskurssin ulkopuolelle ja rajasi vaihtoehdoiksi Kivisen terrassitalosuunnitelman ja toisen asemakaavamuutoksen mukaiset tornitalot, joista vain jälkimmäinen oli kaupungin johdon mukaan realistinen.

Koska aluetta oltiin rakentamassa kokonaan uudelleen, konttorirakennuksen ja jälkimmäisessä kaavassa myös värjäämön mahdollista säilymistä lukuun ottamatta, asemakaavojen selostuksissa ollut toteamus alueella sijaitsevista vanhoista tehdasrakennuksista ei vaatinut selitystä. Tämän vuoksi kaupunki ei käsittääkseen nähnyt tarpeellisena selvittää myöskään rakennusten uudelleenkäytön taloudellista kannattavuutta tai rakennushistoriaa. Kivisen asemakaavaselostuksesta kävi ilmi,

---

273 KHO:n päätös 2.4.1975, No 411/XII I LO § 368 22550/33 74 R Mus, MVA.

274 Hämeen lääninhallituksen lausunto valituksista, KH 16.7.1973, TKA.

275 KHO:n päätös 2.4.1975, No 411/XII I LO § 368 22550/33 74 R Mus, MVA.

276 *Tampereen Yleiskaava* 1972, 87.

että alue oli keskusteluissa todettu ”liian keskeiseksi ja arvokkaaksi uuden teollisuuden sijoituspaikaksi.”²⁷⁷ Vaihtoehtona vanhojen teollisuusrakennusten uudelleenkäytölle pidettiin tässä vaiheessa ainoastaan toisen teollisuusyrityksen sijoitumista vanhoihin tehdastiloihin ja tätä ei nähty realistisena. Kaupungin näkemys tehdasrakennusten käyttö- tai suojeluarvoista näkyi myös siinä, ettei esitetyissä suunnitelmissa ollut rakennuksia säilyttävää vaihtoehtoa.

Ensimmäisessä kaavassa yleisen rakennuksen tonttiin liittyneen konttorirakennuksen säilyttäminen oli mahdollista, vaikka sitä ei erikseen mainittu asemakaavaselostuksessa. Asia kävi ilmi kaupungin ja yhtiön välisestä maanvaihotosopimuksesta. Toisessa kaavassa kosken rannassa sijainnut värjäämörakennus liitettiin samaan tonttiin ja samalla kaavaselostuksessa mainittiin mahdollisuus rakennuksen säilymiseen.²⁷⁸ Kummankaan rakennuksen kohdalla ei ollut suojelumerkintää. Kriittinen suhtautuminen alueen uusiin suunnitelmiin valtakunnallisessa lehdistössä oli alkanut ennen asemakaavamuutosehdotuksen valmistumista joulukuussa 1972.²⁷⁹ Uskoakseni tämän vuoksi värjäämön mahdollinen säilyminen lisättiin asemakaavaan. Samalla se oli taktinen veto kaupungin puolelta. Näin uusi kaavamuuotos suojeli enemmän kuin vanha ja oli siten kaupungin johdon mukaan parempi myös suojelijoiden kannalta. Puolustaessaan uutta kaavaa *Aamulehden* toimitus vetoasi useaan otteeseen juuri tähän kohtaan.²⁸⁰ Myös kaupunginhallitus korosti seikkaa antamissaan lausunnoissa. Kahden rakennuksen säilyttäminen laajalta tehdasalueelta oli kaupunginhallituksen määrittelemä ja hyväksymä tulkinta rakennussuojelusta.

Museoviraston suojeluesitys

Vielä elokuussa 1974 museoviraston edustaja Pekka Kärki ei ollut kirjoittamassaan muistiossa pitänyt suojeluesitystä uudisrakennusten tieltä purettavista rakennuksista kannattavana, koska esitys luultavasti olisi kariutunut korvauskysymykseen. Jo tässä vaiheessa oli selvää, että yhtiö tulisi vaatimaan korvauksia taloudellisista tappioista kaavamuutoksen viivästyessä, koska ensimmäinen asemakaava rakennusoikeuksineen oli jo hyväksytty. Kärki toi kuitenkin esille, miten suojeluesitys ”saattaisi aiheuttaa alueen suojelun kannalta tarpeellisen viivytyksen uudisrakenta-

---

²⁷⁷ Asemakaavan muutosehdotuksen no 2995 selostus SM 13.5.1971, TKKA.

²⁷⁸ Asemakaavan muutoksen selostus no 2995, SM 13.5.1971; Asemakaavan muutoksen selostus no 4158, SM 31.5.1974, TKKA.

²⁷⁹ Muun muassa *Ilta-Sanomat* kirjoitti suunnitelmasta näin: ”Monet kaupunkilaiset jäivät äimistelemään: ai tämmöinenkö se on suunnitelma... milloinkas ne siitä päättivät... Kaupungin herrat sanovat vähän väsähtäneesti ja ärtyneesti, että lukekaa hyvät ihmiset lehtiä, on näistä kerrottu. Mitä on, mitä ei. Kun julkistettuja yksityiskohtia on nyt pari kuukautta puitu ja sulatettu, on tullut uusia ajatuksiakin. Tutkittiinkohan varmasti kaikki vaihtoehdot tontin hankkimiseksi kaupungille?”, *IS* 15.6.1972; *IS* 3.2.1972 & 10.4.1972; *KL* 11.4.1972. VFA.

²⁸⁰ *AL* 8.3.1973; 30.3.1973; 13.6.1974; 29.10.1974; 30.10.1974; 13.3.1975; 15.12.1976, VFA.

misessa, mutta tämä lienee väärinkäyttöä, jota Museovirasto ei voine harjoittaa.”²⁸¹ Toinen asemakaavamuutos oli kuitenkin jo hyväksytty ministeriössä ilman toivottua tulosta. Viraston tavoitteena oli ollut radikaaliksi koetun suojeluesityksen sijaan pyrkiä vaikuttamaan kaavoituksen kautta tehdasrakennusten, ja historiallisen mutta muuttuvan kaupunkikuvan sopusointuiseen säilyttämiseen. Koska se ei onnistunut, museovirasto esitti 11.10.1974 Hämeen lääninhallitukselle alueen seitsemän vanhimman rakennuksen suojelemista. Esityksessä virasto korosti alueen kokonaisuuden kulttuurihistoriallista ja teollisuushistoriallista samoin kuin alueen kaupunkikuvallista ja arkkitehtonista merkitystä.²⁸² Museoviraston näkemyksen mukaan:

*Rakennusryhmän rakennushistoriallinen ja arkkitehtoninen arvo perustuu rakennusten keskinäiseen sijaintiin ja massoitteeluun, yhtenäiseen tiilimateriaaliin ja rakennusaineeseen pohjautuvaan koristeluun. ... Sen osien, yksittäisten rakennusten tai rakennusvaiheiden arkkitehtoninen käsittely osoittaa myös, että rakentamisessa on rakennustaiteelliset tekijät otettu painavasti huomioon. Verkatehtaan koko rakennusryhmässä ... toteutuu edellä mainittu johdonmukaisuus ja arkkitehtoninen viimeistely.*²⁸³

Tämä koski myös alueen uusimpia rakennuksia, erityisesti Hatanpään valtatieen varteen vuonna 1962 noussutta konehuopaosaston jatketta, joka yhdisti vuosina 1923 ja 1936 tien varrelle rakennetut rakennukset ja muodosti yhtenäisen pitkän muurin, jota myöhemmin kuvattiin synkäksi ja likaiseksi, mutta joka oli teollisuusalueelle hyvin tunnusomainen.

Myöhemmässä lausunnossaan museovirasto perusteli suojeluesityksen rajaimista seitsemään rakennukseen sillä, ettei virasto halunnut kohtuuttomasti rajoittaa uudisrakentamista taloudellisesti arvokkaalla tontilla ja rajasi siksi suojeluesityksen koskemaan vain tontin pohjoisosan seitsemää viraston näkemyksen mukaan arvokkainta rakennusta. Museovirasto kritisoi kaupunkia siitä, ettei se ollut ensimmäistä kaavamuutosta laatiessaan informoinut asiasta museovirastoa. Vastikkeena kaupunginhallituksen ja yhtiön johdon näkemykseen rakennusten arvoista museovirasto katsoi itsellään olevan asiantuntijaelimenä vallan määritellä alueen rakennushistorialliset, kulttuuriset ja muut arvot.²⁸⁴

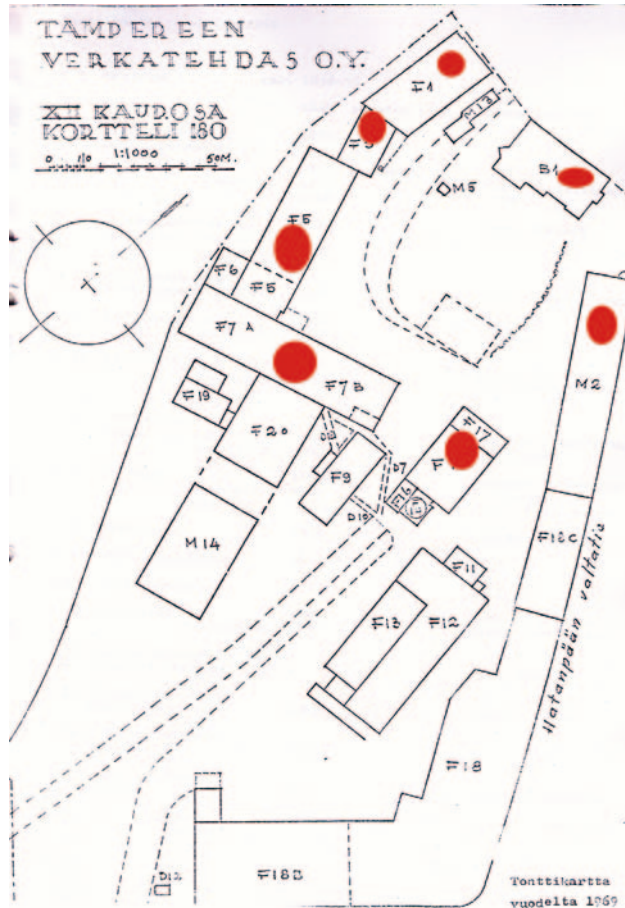
281 Kärki 9.8.1974, kertomus virkamatkasta Tampereelle, MVA.

282 11.10.1974, 696, Museoviraston aloite Hämeen lääninhallitukselle, MVA.

283 Museoviraston lausunto Hämeen lääninhallitukselle vastine lausuntopyyntöön 6.2.1975

74 R Mus 20.12.1974, MVA.

284 Museoviraston lausunto Verkatehdas Oy:n valituksesta 29.6.1976, MVA.

Kuva 19 Museoviraston suojeluesityksen alaiset rakennukset on merkitty karttaan punaisilla ympyröillä. Suojeluesityksen toteutuessa suurin osa tontista olisi jäänyt uudisrakennettavaksi. Suojellut rakennukset luettelona liitteessä 1.

Kaupunki ja yhtiö asiantuntijoina

Hämeen lääninhallitus pyysi kaupunginhallitukselta lausuntoa suojeluesitykseen. Kaupunginhallituksen mukaan rakennuksia ei tullut suojella, koska muut (konttorin ja värjäämön lisäksi) kysymykseen tulevat rakennukset olivat heikkokuntoisia, arvottomia ja purettavia ja tamperelaisille tuntemattomia, koska ne sijaitsivat suljetulla tehdasalueella. Kaupunginhallitus kiisti alueen rakennusten, mukaan lukien konttorin ja värjäämön, kulttuurihistoriallisen arvon, josta syystä museoviraston esitys rakennusten suojelusta kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta annetun lain 4 §:ään vedoten oli perusteeton. Antamassaan lausunnossa kaupunginhallitus perusteli konttorirakennuksen säilymistä sen arkkitehtonisten arvojen vuoksi ja värjäämön säilyttämistä, koska se omasi Tampereen lyhyehkön

iän vuoksi jotakin historiallista merkitystä. Suojelun perusteena oli myös kaupunkilaisille tutun koskinäkymän pysyminen.²⁸⁵ Vastaava näkemys kaupungin johdolla oli ollut muutamia vuosia aikaisemmin Keskustorin alueen rakennusten säilyttämisestä, jossa oleellisimmaksi oli noussut rakennusten muisto- ja tunnearvo.

Ilman rakennushistoriallista selvitystä ja kuntoarviota rakennusten leimaaminen huonokuntoisiksi ja arvottomiksi oli perusteetonta. Samalla perustelut johtivat kehäpäätelemään, huonokuntoinen oli yhtä kuin arvoton ja purettava. Maiseman rajaaminen Hämeensillalta nähdyn tutuksi koskimaisemaksi sulki pois muiden rakennusten maisemalliset arvot, vaikka eri suunnista ja koskeltakin katsottuna suurin osa rakennuksista oli hahmotettavissa. Keskus-Saton arkkitehti Jyrki Kalke toi uusien suunnitelmien yhteydessä esille, että alueen jokainen sivu on julkisivu Hatanpään valtatiepuolen edustaessa tavallista julkisivua.²⁸⁶ Rakennuttajan mainoslehtisessä kerrottiin, että Hämeensillalta katsottuna kaupunkikuva ei muutu.²⁸⁷ Tosiasiassa suunnitellut ympäröivää rakennuskantaa huomattavasti korkeammat rakennukset erottuivat joka suunnalta ja kaupunkikuvan muutos oli nähtävissä jo esitetyissä havainnekuviissa.

Yhtiön ja kaupungin perustelut suojelemattomuudesta olivat monessa kohdin yhtenevät, mutta sen lisäksi yhtiön johto korosti tehdasrakennusten olevan ”suorastaan rumantyylisiä”.²⁸⁸ Yhtiön johto nosti lausunnossaan esille suojeltaviksi esitettyjen rakennusten rakennusajankohdat, jotka joiltain osin poikkesivat museoviraston esittämistä. Tarkoituksena oli mitä ilmeisimmin korostaa muutamien rakennusten suhteellisen uusia muutostöitä. Rakennusten ikä nousi myöhemmin esille laamanni Murénin lausunnossa yhtiölle. Yhtiön asianajajana toimineen Murénin mukaan suojeluesityksen alaiset rakennukset eivät ikänsä vuoksi täyttäneet rakennussuojelulain edellytyksiä suojeltavista rakennuksista. Murén tulkitsi myös rakennusten laajennus- ja muutostyöt rakennusten ikään vaikuttaviksi.²⁸⁹ Yhtiö korosti, ettei suojeltaviksi esitetyillä rakennuksilla, lukuun ottamatta konttoria ja värjäämöä, ollut kulttuurihistoriallista arvoa. Konttorirakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo liittyi rakennuksen omaleimaisuuteen, kun taas värjäämön arvo oli rakennuksen iässä. Minkäänlaista rakennuskokonaisuutta yhtiö ei tehdasalueellaan kuitenkaan nähnyt:

Mitään suojeltavaa rakennusryhmää tai muita suojelemisen arvoisia rakennuksia emme parhaalla tahdollakaan voi Museoviraston luette-

---

285 KHO:n lausunto 10.12.1974, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974, MVA.

286 IS 15.6.1972.

287 AL 14.2.1973.

288 Verkatehtaan lausunto, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974, MVA.

289 Murén katsoi, että maailmansotien välisenä aikana rakennetut tai muutetut rakennukset olivat liian nuoria ollakseen historiallisesti suojelukelpoisia. Laamanni Edvard Murénin lausunto Tampereen Verkatehdas Oy:lle 9.4.1976, VFA.

*lemien rakennusten joukosta löytää. Rakennukset on rakennettu eri aikoina ilman minkäänlaista yhtenäistä suunnitelmaa. ... Museoviraston väite rakennusryhmän olemassaolosta on varsin teennäinen ja perusteeton.*²⁹⁰

Koska yhtiön johdon mukaan rakennuksilla ei ollut kulttuurihistoriallisesti huomattavaa arvoa eivätkä ne muodostaneet säilyttämisen arvoista ryhmää, yhtiö katsoi, ettei museoviraston esityksellä ollut lakiin perustuvia edellytyksiä. Yhtiön johto nosti lausunnossaan esille myös uuden asemakaavamuutoksen mahdollistaman värjäämörakennuksen säilymisen verrattuna ensimmäisen muutoksen pelkän konttorirakennuksen säilymiseen.²⁹¹ Tämä ei sinällään ollut oleellinen tieto suojeluesitykseen liittyvässä lausunnossa, koska molemmat kaavamuutokset olivat kaupunginvaltuuston hyväksymiä ja sisäasiainministeriön vahvistamia. Yhtiön johdon samoin kuin kaupunginhallituksenkin lausunnoissa oli nähtävissä rakennuttajien suunnitelman tukeminen, ja siksi voimassa olleen kaavamuutoksen paremmuuden korostaminen tuki tätä tosiasiaa.

Hämeen lääninhallitus teki päätöksen rakennusten no 1, 2 ja 4 suojelemisesta 18.4.1975 (ks. liite 1 ja kuva 16). Lääninhallitus alisti kuitenkin päätöksen valtioneuvoston vahvistettavaksi. Rakennusta nro 3 lääninhallitus piti heikkokuntoisena ja kokonaisuuden kannalta merkityksettömänä. Edelleen rakennusten nro 5, 6 ja 7 suojelu olisi vaatinut asemakaavan muuttamista. Lääninhallituksen mukaan suojeltujen rakennusten avulla turvattiin keskustan kaupunkikuvan olennainen kulttuurihistoriallinen merkitys.²⁹² Lääninhallituksen suojeleamat kolme rakennusta olivat juuri ne, jotka sekä museovirasto että rakennusneuvos Mikko Mansikka olivat nostaneet esille aikaisemmissa lausunnoissaan maiseman säilymisen kannalta merkittävimpinä rakennuksina.²⁹³

Sekä kaupunki että Verkatehtaan johto vetosivat lausunnoissaan siihen, etteivät suojeltaviksi esitetyt rakennukset muodostaneet kokonaisuutta siitäkään syystä, että rakennukset sijaitsivat eri omistajien tonteilla.²⁹⁴ Omistussuhteisiin vetoaminen kokonaisuuden muodostamisessa oli erikoinen, sillä museoviraston mukaan rakennukset muodostivat kokonaisuuden historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti, ei alueella tapahtuneiden lähimenneisyyden tapahtumien perusteella. Omistussuh-

290 Verkatehtaan lausunto, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974, MVA.

291 Verkatehtaan lausunto, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974, MVA.

292 Hämeen lääninhallituksen päätös 18.4.1975, MVA. Suojelu koski konttorirakennusta (B1), värjäämöä (F1) ja karstalankakehäämää (F5/F6). Suojelun ulkopuolelle Museoviraston esityksestä jäivät kuivaamo (F3), karstalankakehäämö (F7), höyryvoima-asema (F15) ja varastorakennus (M2). Ks. kuva 17.

293 Museoviraston lausunto sisäasiainministeriölle 30.8.1973; Rakennusneuvos Mikko Mansikan lausunto sisäasiainministeriölle 14.5.1974, MVA.

294 KHO:n lausunto 10.12.1974, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974; Verkatehtaan lausunto, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974, MVA.

teet vaikuttivat vain siihen, ettei voimassa ollut asemakaavaa no 4158 olisi voitu toteuttaa suojelun tähden. Sekä kaupungin että Verkatehtaan johto syyttivät museovirastoa siitä, ettei se ollut puuttunut asiaan tarpeeksi aikaisessa vaiheessa.²⁹⁵ Periaatteessa kaupungin ja Verkatehtaan johto katsoivat itsellään olevan oikeuden ja vallan paikallisina asiantuntijoina ja alueiden omistajina määritellä alueella sijainneiden rakennusten arvo ja edelleen muuttuvan kaupunkikuvan uusi ilme. Museovirasto taas piti itseään virallisena asiantuntijana, kun kyseessä olivat rakennus-, kulttuurihistorialliset ja muut arvot samoin kuin alueen valtakunnallinen merkitys, mikä ohitti paikalliset, vastakkaiset merkitykset. Kaupunki ja yhtiö eivät saaneet näkemyksilleen kaupunkisuunnittelun ja arkkitehtuurin asiantuntijoiden tukea, vaan jäivät perusteluineen yksin, samalla kun tunnetut arkkitehdit ja rakennussuojelun asiantuntijat korostivat teollisuusalueen kulttuurihistoriallista arvoa.

Museoviraston roolin suojeluprosessissa

Museovirasto valitti päätöksestä valtioneuvostolle ja vaati kaikkien esittämiensä seitsemän rakennuksen suojelua. Valituksessa museovirasto korosti teollisuusalueen liittymistä kiinteästi muuhun kaupunkirakenteeseen, jolloin pelkän koskinäkymän säilyminen ei riittänyt turvaamaan kaupunkikuvan säilymistä. Virasto vaati alueen kaavoittamista uudelleen niin, että lähtökohdaksi tulisi alueen kulttuurihistoriallinen arvo, jolloin huomiota tuli kiinnittää suojeltaviksi esitettyjen rakennusten säilymisen lisäksi uudisrakennusten sopeutumiseen arvokkaan maiseman osaksi.²⁹⁶ Museovirasto suhtautui kriittisesti kaupungin ja Verkatehtaan johdon väliseen maanvaihtosopimukseen, joka sulki kaupunginvaltuuston, suojeluviranomaiset ja kansalaisyhdistykset päätöksenteon ulkopuolelle:

*Maanvaihtosopimuksella on ennakoon sidottu kaavoituksen kansanvaltainen kontrolli. Tällainen yhteiskunnallisista arvoista piittaamaton ja yleistä oikeustajua loukkaava käytäntö ei museoviraston mielestä saa muodostua perustaksi rakennetun ympäristön kulttuuriarvoja hävitettäessä.*²⁹⁷

Lääninhallituksen päätöksen perusteluna oli ollut hyväksytyn kaavamuutoksen voimassa pitäminen. Museovirasto oli pyytänyt lausuntoa rakennushallitukselta suojeltaviksi esitettyjen rakennusten korjauskustannuksista ja mahdollisesta käytöstä valtion tarpeisiin. Yhtiön johto oli lausunnossaan kiinnittänyt huomiota siihen, ettei

---

²⁹⁵ Verkatehdas Oy:n valitus 29.6.1976; Verkatehtaan lausunto, Hämeen lääninhallituksen välipäätös no 22550/33 74 R Mus: 28.11.1974; Valtioneuvoston päätös 17.3.1976. MVA.

²⁹⁶ Museoviraston valitus Hämeen lääninhallituksen päätöksestä 15.5.1975. MVA.

²⁹⁷ Museoviraston valitus Hämeen lääninhallituksen päätöksestä 15.5.1975. MVA.

museovirasto ollut esittänyt selvitystä rakennusten korjauskuluista. Rakennushallitus totesi vanhojen tehdasrakennusten olevan hyväkuntoisia ja soveltuvan hyvin virasto- ja opetuskäyttöön. Kustannuksiltaan vanhojen rakennusten korjaaminen asettui rakennushallituksen mukaan suurin piirtein uudisrakentamisen tasolle.²⁹⁸ Edelleen museovirasto korosti, että suojeluesitys ja uudisrakentaminen olivat toteutettavissa myös maanomistajaa tyydyttävällä tavalla. Sisäasiainministeriön selvityksen mukaan kortteliin osoitettu rakennusoikeus oli toteutettavissa niin, ettei esitettyjä rakennuksia tarvinnut purkaa ja Tampereen teknillisessä korkeakoulussa tehty harjoitustyö oli osoittanut, että kortteli oli rakennettavissa ympäristöön sopivalla tavalla jopa niin, että suojeltavat rakennukset jäivät rakennusoikeuden ulkopuolelle.²⁹⁹ Nämä vaihtoehdot edellyttivät kuitenkin asemakaavan uusimista.

Valituksessaan museovirasto oli selvästi ottanut aikaisempaa tiukemman linjan suojeluvaatimuksensa perusteluiksi. Virasto korosti koko Tammerkosken teollisuusympäristön kansallista arvoa, jonka säilyminen edellytti enemmän kuin muuttaman rakennuksen säilyttämistä yksittäiseltä tehdasalueelta. Museoviraston edustaja Pekka Kärki kertoi haastattelussa, miten ymmärrys teollisuusalueiden kulttuurihistoriallisesta ja kaupunkikuvallisesta arvosta avautui hänellekin vasta vähitellen Verkatehtaan alueen kiistan myötä. Samalla muiden osapuolien, kaupungin ja Verkatehtaan johdon, suhtautuminen tehdasrakennusten suojelua kohtaan oli täysin päinvastainen museoviraston kanssa, jolloin neuvotteluyhteyden saaminen oli täysin mahdotonta.³⁰⁰ Nämä seikat vaikuttivat siihen, että viraston alussa yrittämä yhteistyö ja neuvottelu suojeltavista rakennuksista muuttuivat tiukan linjan suojeluvaatimukseksi. Neuvotteluyhteyden puuttuminen tarkoitti käytännössä sitä, että kaupungin johdon ja kaavoittajien määrittelemässä kaupunkisuunnittelun diskurssissa museovirasto suljettiin diskurssin ulkopuolelle, kun taas yhtiön johto ja alueen rakennuttajat olivat diskurssin keskeisiä toimijoita.

SUOJELUKIISTAN TOIMIJAT

Samaan aikaan kun Verkatehtaan alueen kaavamuutoksia ja rakennusten suojelua käsiteltiin eri oikeusasteissa ja valtion sekä kunnan organisaatioissa, kaupunkilaiset ja eri osapuolten edustajat toivat näkemyksiään esille mediassa. Yhdeksi vaikuttajaksi voidaan laskea media itse, sillä useimmat sanomalehdet olivat poliittisesti

---

298 Rakennushallituksen vastaus Museoviraston tiedusteluun 2.9.1975. MVA. Rakennushallituksen lausunnon johdosta Museovirasto esitti Opetusministeriölle kiinteistöjen lunastamista valtiolle. Museovirasto 4.9.1975 Opetusministeriölle, no 1410, Tampereen verkatehdas, suojeluhankkeen pääasialliset vaiheet, MVA.

299 Museoviraston valitus Hämeen lääninhallituksen päätöksestä 15.5.1975. MVA; Myös rakennusneuvos Mansikka oli viitannut tähän tontin vaihtoehtoiseen suunnitelmaan launnessaan, Rakennusneuvos Mikko Mansikan lausunto sisäasiainministeriölle 14.5.1974, MVA.

300 Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA.

sitoutuneita tai lehtien taustalla vaikutti poliittisesti sitoutunut henkilö tai henkilöitä, mikä heijastui lehtien uutisoinnissa ja valituissa näkökulmissa. Kansalaisyhdistyksestä erityisesti Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys yritti sanomalehtikirjoitusten ja yleisötilaisuuksien avulla vaikuttaa kaupunkilaisten mielipiteeseen ja tarjota vaihtoehtoja kaupunkisuunnittelun toteuttamiseen.

Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry.

Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys oli perustettu nopeassa tahdissa Kaup-pahallin virastotalon suojelukiistan yhteydessä 1972. Yhdistyksen nimissä saat-toi tehdä rakennussuojeluesityksen, mikä ei yksityishenkilölle ollut mahdollista. Yhdistyksen perustamisen yhteydessä puheenjohtaja Kirsi Kunnas esitti tulevan toiminnan tavoitteita:

*Yhdistys ei pyri tulevissa ongelmissa riitapukarin asemaan vaan mie-luummin ennaltaehkäisevään toimintaan, yhdistys ei myöskään ole asiantuntijayhdistys vaan se pyrkii saavuttamaan alan asiantuntijat yhteen neuvottelemaan.*³⁰¹

Hyvin nopeasti yhdistys kuitenkin sai riitapukarin leiman astuttuaan päätöksenteon alueelle, johon aikaisemmin ei ollut ulkopuolelta puututtu.³⁰² Totuttujen toimintata-pojen ja näennäisesti demokraattisen päätöksenteon kyseenalaistaminen, vaikkakin lainsäädännön puitteissa, sai kaupungin päättäjät hermostumaan.

Virastotalon kanssa samaan aikaan kehittynyttä Verkatehtaan suojelukiistaa yhdistyksen puolesta lehdissä kommentoivat erityisesti arkkitehti Paavo Kostiainen ja perinnepoliittisen yhdistyksen puheenjohtaja, kirjailija Kirsi Kunnas. Virallisten muistutusten ja valitusten lisäksi yhdistys pyrki nimenomaan vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen. Kunnas muisteli haastattelussa 2008, miten Verkatehtaan suoje-luasiasia oli syntynyt yhtäkkiä ja miten suojelukysymyksen herääminen oli avannut samalla silmät teollisuusrakennusten suojelutarpeeseen. Kunnas korosti, ettei siihen mennessä ollut ollut tarvetta ajatella vaihtoehtoa tehtaiden olemassaololle, sillä nii-den läsnäolo kaupungin keskustassa oli ollut itsestään selvää. Samoin rakennusten säilymisen tärkeys oli ollut Kunnaksen mukaan itsestään selvää, kun Verkatehtaan alueen uudet suunnitelmat olivat nousseet julkisuuteen.³⁰³

Yhdistys oli lausunnoissaan ja valituksissaan korostanut maiseman ja teolli-suusalueiden paikallista merkitystä. Sanomalehtien palstoilla eri osapuolet toivat

---

301 Nuto 1993, 9–14.

302 ”Perinnepoliitikot leimattiin ... häiriköiksi, vaikka he toimivatkin lain mukaan. Silloin ”kabinettipäätöksiä” ei juurikaan vastustettu julkisuudessa.” Nuto 1993, 14.

303 Kirsi Kunnaksen ja Jaakko Syrjän haastattelu 28.4.2008, MLA.

näkemyksiään esille pyrkien näin vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen. Samalla yhdistyksen jäsenet joutuivat lehtien palstoilla vastaamaan syytöksiin, joita yhdistystä ja sen jäseniä kohtaan oli esitetty tiedotusvälineissä. Kunnas kommentoi lehdessä muun muassa sitä, miten kaupunki ja ministeriö olivat johtaneet harhaan toisen kaavamuutoksen suojelumyönteisyyttä ja näin kaavan paremmuutta ensimmäiseen nähden, vaikka tosiasiassa kaavassa ei annettu suojelumääräyksiä. Samoin Kunnas korosti kaupungin ajavan alueen rakentajan asiaa millä hinnalla hyvänsä: ”Kärjistettynä voidaan todeta, että kaupungin esittämät kannanotot ovat varsin etäällä rakennuslaista, rakennusasetuksesta sekä yleisesti hyväksytyistä kaupunkisuunnittelun perusteista.”³⁰⁴

Kirjailija ja perinnepoliittisen yhdistyksen jäsen Väinö Linna, joka oli itse työntekijänä Finlaysonilla 1940-50-luvulla, otti kantaa Verkatehtaan alueen säilyttämissen puolesta:

*Jos minulta kysytään onko se nyt niin tärkeätä minkälainen se on, niin kyllä minusta, sitä voidaan nimittää maisemaksi, se on teollisuusmaisema. Sitten sillä on Tampereella merkitystä sikälikin, että tämä Tampere on syntynyt kosken mukana niin kuin teollisuuslaitokset ovat syntyneet kosken mukana. Ne ovat hyvin symbolisia tälle kaupungille, sillä koska tämä on teollisuuskaupunki leimallisesti ollut, tämä kosken varren maisema näine teollisuuslaitoksineen on ulkoinen ilmaus tämän kaupungin sisäisestä olemuksesta.*³⁰⁵

Linna antoi erityisen merkityksen myös maiseman käsitteelle. Puhuessaan tuolloin vielä säilyneestä teollisuusmaisemasta, visuaalisesta ja symbolisesta kokonaisuudesta, hän teki eron suunniteltuun asemakaavan mukaiseen rakentamiseen, jota hän ei pitänyt maiseman, eli katsomisen arvoisena. Uudesta näkymästä puuttuivat myös symboliset merkitykset, sillä niiden tilalle nousivat taloudelliset arvot. Kun purkaminen tehdasalueella alkoi, toimittaja Markku Saksa nosti Linnan esiin Ilta-Sanomiin ja Helsingin Sanomiin kirjoittamissaan henkilöhaastatteluissa.³⁰⁶ Linnassa symbolisoitui työväen edustaja, joka suri hävitettyä teollisuushistoriaa. Linna näki valtioneuvoston olevan vastuussa alueen säilymisestä ja uskoi tehdyn suojelupäätöksen pitävän. Ilta-Sanomissa Saksa rinnasti Linnan haastattelun kansliaministeri Viljo Luukan näkemykseen, jonka mukaan verkatehtaan alueen säästäminen ei ollut tamperelaisten mieleen, vaan alueen suojelua olisivat ajaneet ulkopuoliset toimijat.³⁰⁷ Toisin sanoen purkaminen olisi ollut tamperelaisten tahto. Linna, kuten

---

³⁰⁴ AL 7.2.1975.

³⁰⁵ *Me Naiset* joulukuu 1975. Väinö Linnan haastattelu, VFA.

³⁰⁶ IS 18.3.1976; HS 21.3.1976.

³⁰⁷ IS 18.3.1976.

useat muutkin suojelun puolesta mielipiteensä ilmaisseet (yksityishenkilöt), olivat kuitenkin tamperelaisia ja edustivat näin yhtä osaa tamperelaisten tahdosta. Helsingin Sanomien uutisessa Linna kommentoi asiaa laajemmin:

*1950-60-lukujen kiivaan teollistumisen aikana kaikki vanha purettiin maan tasalle sitä mukaan kun uutta tuli. Suomi halusi modernisoitua kovalla vauhdilla. Silloin ei kenenkään mieleen tullut säilyttää vanhoja rakennuksia. Siksi meillä ei olekaan niistä juuri jäljellä kuin kirkkoja ja muutamia linnoja. Tämän vuoksi suurelle yleisölle verkatehtaan säilyttäminen voi tuntua oudolta.*³⁰⁸

Tehdasrakennusten suojelu haki vasta paikkaansa ja Linnakin myönsi, etteivät kaikki välttämättä ymmärtäneet tarvetta suojella vanhoja tehtaita. Tehtaiden läsnäolo kaupungin keskustassa oli ollut itsestään selvyyttä, kuten Kunnaskin toi esille haastattelussa. Kaupunkilaiset eivät osanneet kuvitella kaupunkia ilman tehtaita. Siksi uusien ja erilaisten vaihtoehtojen ilmaantuminen löi kaupunkilaiset ensin ällikälle ja vasta ajan myötä mahdollisti omakohtaisen mielipiteen muodostumisen.

Kaupungin johto

Tampereen kaupungin johdon lähempi tarkastelu paljastaa, että 1970-luvun loppupuolelle asti ja osittain sen jälkeenkin kaupungin hallituksen ja valtuuston päätöksistä sovittiin muutaman henkilön kesken. Tampereen kaupunginvaltuustossa oli sotien jälkeen kolme vahvaa puoluetta, SDP, SKDL (Suomen Kansan Demokraattinen Liitto) ja Kokoomus. Koska Tampere oli tehdaskaupunki, vasemmistolla oli valtuustoenemmistö. Sosiaalidemokraattien ja kokoomuksen yhteistoiminta johti kuitenkin siihen, että kommunistit jäivät valtuuston äänestyksissä pääsääntöisesti vähemmistöksi. SDP:n ja kokoomuksen yhteistoiminnan taustalla vaikuttivat muutamat keskeiset henkilöt, jotka sopivat asioista keskenään ja veivät sitten asiat läpi omissa puolueissaan.³⁰⁹ Lähtökohtana yhteistyölle oli sotien jälkeen ollut kommunistien eristäminen kunnallisesta päätöksenteosta, mutta hyväksi havaittu yhteistyö jatkui tämän jälkeenkin. Yhteistoiminnasta johtuen SDP ja Kokoomus olivat jakaneet puheenjohtajien paikat niin, että kaupunginvaltuuston puheenjohtaja oli sosiaalidemokraatti ja I varapuheenjohtaja kokoomuslainen vuoteen 1985 asti. Vuodesta 1950 eteenpäin valitun toisen varapuheenjohtajan paikan sai SKDL:n

---

308 HS 21.3.1976, Linnan suora lainaus.

309 Yhteistyön aloittajina ja keskeisinä toimijoina olivat Erkki Lindfors ja Lauri Santamäki. Rasila 1992, 354.

edustaja. 1970-luvun kuluessa kokoomuksen edustajien suhteellinen määrä valtuustossa kasvoi samalla kun kommunistien valtuustoryhmä pieneni.³¹⁰

Kaupunginjohtaja oli kaupungin hallinnossa keskeisessä asemassa, koska hänen kauttaan kulkivat tärkeimmät asiat hallituksen ja valtuuston päätettäväksi. Vuoteen 1977 asti kaupunginjohtaja oli myös kaupunginhallituksen puheenjohtaja ja apulaiskaupunginjohtajat virkansa puolesta hallituksen pysyviä jäseniä. Vuodesta 1977 eteenpäin kaupunginjohtajat toimivat hallituksessa enää asioiden esittelijöinä. Kaupunginjohtajat olivat sotien jälkeen järjestyksessä sosiaalidemokraatteja, kun taas SDP ja kokoomus jakoivat apulaiskaupunginjohtajien paikat keskenään.³¹¹ 1970-luvulla kaupungin johto koostui sosiaalidemokraattien ja kokoomuksen kaupunginjohtajista ja heidän johtamastaan kaupunginhallituksesta. Kaupunginvaltuusto toimi käytännössä ryhmäkurin alaisena, jolloin yksittäiset valtuutetut äänestivät sen mukaan, mitä puolue oli päättänyt. Näin muutaman ihmisen päättämät asiat saivat aina valtuuston hyväksynnän ja vasemmiston vastustus hävisi sosiaalidemokraattien ja kokoomuksen yhteispäätöksille.

Tammerkoski, Tampereen seudun kotiseutulehti, osallistui aktiivisesti keskusteluun suojelun arvoisista rakennuksista. Lehden päätoimittaja Unto Kanerva (päätoimittajana vv. 1955–1977) oli sosiaalidemokraattien kaupunginvaltuutettu ja Tampereen työväenyhdistyksen puheenjohtaja. Vuonna 1975 lehden toimitus otti kantaa Verkatehtaan tontista aiheutuneeseen kiistaan tukemalla kaupungin näkemystä asiasta. Lehden pääkirjoituksessa Kanerva totesi arkkitehtonisesti merkittävän konttorin ja värjäämörakennuksen säilyttämisen olevan riittävä toimi vanhojen rakennusten suojelun puolesta:

*Mielestämme tämä on tyydytyksellä merkittävä saavutus, joka on tulos kaupungin ja tehdasyhtiön keskeisistä neuvotteluista. ... Mielestämme tulisi tässä asiassa valituksen tehneiden ottaa huomioon, että vaaka-punnuksena on toisella puolella hyvin suuret taloudelliset kysymykset, joihin ei pidä kevyesti suhtautua.*³¹²

Kanervan näkemyksen mukaan asia oli täysin yhtiön ja kaupungin välinen ja toiseksi kysymys oli pääasiassa taloudellinen. Samaa taloudellisuutta ajoi takaa kaupunginvaltuuston puheenjohtaja ja kaupunginhallituksen jäsen Vilho Halme (sdp), joka toi Kansan Lehdessä esille mm. koskimaiseman ainutlaatuisuuden, johon tehtaatin

310 Tampereen kaupunginvaltuustosta ks. Rasila 1992, 348–365. Aseveliakselista ks. myös Laine & Peltonen 2003, 330–388.

311 Rasila 1992, 365–375. Tampereen kaupunginjohtajina toimivat Erkki Lindfors 1957–1969, Pekka Paavola 1969–1985 ja Jarmo Rantanen 1985–2006. Rantasen sijaisena toimi Vesa Kauppinen vv. 1987–1991. Vuonna 2007 aloitti Tampereen ensimmäinen pormestari, kokoomuslainen Timo P. Nieminen, 2013 pormestariksi valittiin kokoomuksen Anna-Kaisa Ikonen.

312 *Tammerkoski* 2/1975.

kuuluivat, mutta jota ei rahan puutteen vuoksi voinut edes ajatella säilytettävän sellaisenaan.³¹³

Suomen Kunnallislehden kirjoittamassaan kolumnissa Vilho Halme korosti kunnallisen päätöksenteon demokraattisuutta, jota Verkatehtaan alueen suojelijat hänen mukaansa väärinkäyttivät valitusten muodossa. Halmeen mukaan suojelun puolesta puhuneet syylistyivät häikäilemättömään tosiasioiden vääristelyyn tiedotusvälineissä ja viranomaisten asiakirjoissa.³¹⁴ Tällä kannanotolla Halme viittasi käsitteäkseen erityisesti paikallisten perinnepoliittisen ja luonnonsuojeluyhdistyksen toimintaan, jonka kaupunginhallitus koki kaupunginhallituksen eli demokratian vastaisena toimintana. Kansalaisten osallistuminen asioiden käsittelyyn rajautui Halmeen näkemyksen mukaan kunnalliseen äänestämiseen. Se, mitä tosiasioita yhdistykset olivat Halmeen mukaan vääristelleet, ei käynyt ilmi kirjoituksesta. Mahdollisesti Halme viittasi perinnepoliittisen yhdistyksen kritisoimaan kaupunginvaltuuston yksimielisyyteen kaavan hyväksymisen yhteydessä. Tämä oli asia, johon olivat puuttuneet myös muut suojelun puolesta puhuneet tahot. Samoin Halme korosti kolumnissaan suojelijoita vähemmistönä, jotka esiintyvät kuitenkin koko kunnan ja kuntalaisten nimissä.³¹⁵ Sananvaihto mediassa kaupungin johdon ja yhdistysten välillä oli värikästä ja jälkeensä tarkasteltuna jopa sopivan kirjoittelun rajoja ylittävää. Eläkkeelle jäätyään museotoimenjohtaja Martti Helin viittasi myös Halmeen kirjoitukseen ja kertoi pahoittaneensa mielensä viittauksesta lentokone-terroristeihin:

*Olin ymmärtänyt ..., että niin Tampere kuin osaltaan Rooma, Pariisi ja Porvoo ovat itse vastuussa traditioistaan, omasta ilmeestään. Olin ymmällä: olenko verrattavissa lentokoneterroristiin vain siksi, että tahdoin kuten monet minua aktiivisemmat kanssavaikuttajat, tämän kaupungin parasta, suojella tämän kaupungin perusilmettä.*³¹⁶

Poliittinen vasemmisto

Tampereen tehdastyöväestön edustajina vasemmiston näkemykset tehdasrakennusten arvosta olivat merkityksellisiä. SKDL ajoi tehdasrakennusten suojelua sekä kaupunginvaltuustossa että eduskunnassa. Kansanedustaja Heimo Rekonen teki hallitukselle keväällä 1975 kirjallisen kysymyksen, jossa hän vaati valtiota pak-

313 Halme *KL*, 14.6.1974. Halme oli kaupunginhallituksen jäsenenä vv. 1957–1970, puheenjohtajana 1985–1988, kaupunginvaltuustossa 1963–1988, puheenjohtajana 1971–1984.

314 ... tuntuvat kohtuuttomilta viime aikoina esiintynyt ajoittainen erittäin voimakas kunnallisten laillisessa järjestyksessä tehtyjen päätösten arvostelu, vähättely ja irvailu sekä epädemokraattisin painostuskeinoin suoritettut päätösten muuttamis- ja kumoamispyrkimykset. Halme 1976.

315 ”Vähäiset ihmisryhmät tai vain muutamat henkilöt...” Halme 1976.

316 Helin 1990, 36.

kolunastamaan alueen kokonaisuudessaan kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta annetun lain nojalla. Rekosen korosti käyttökelpoisten rakennusten purkamista kansallisvarallisuuden tuhlauksena:

*Jokainen rakennus on työn tulos ... [joista] muodostuu kulttuuriympäristömme. ... Samalla tuhotaan kansallinen teollisuusmonumentti, jonka suojelemista maan korkeimmat asiantuntijat poikkeuksetta puoltavat. [Verkatehtaan rakennusten purkaminen on] esimerkki kapitalistien harjoittamasta työn tuloksien ja kulttuuriarvojen tuhlaamisesta...*³¹⁷

Hämeen Yhteistyössä Rekosen aloitteen uutisoinnin yhteydessä toimittaja korosti Tampereen kaupungin kykenemättömyyttä huolehtia kansallisesti merkittävän kaupunkikeskustansa säilymisestä.³¹⁸ Rekosen ja muiden kirjallisessa kysymyksessä korostui tehtaiden näkeminen työn ja sitä kautta työläisten muistomerkkinä. Erityisesti vasemmistossa ajatus teollisuushistoriallisesti merkittävän ympäristön säilyttämisestä sosiaalihistoriallisesta näkökulmasta, tehdastyöläisten muistoksi, sai kannatusta.³¹⁹ Tämä näkyi myös kaupunginhallituksen kokouksissa, joissa vasemmiston edustajat ajoivat rakennusten suojelua, mutta jäivät äänestyksissä vähemmistöön.³²⁰

Purkutöiden alettua *Tammermaan työläinen* nimesi puoliksi puretut rakennukset kapitalismin muistomerkiksi.³²¹ Tähän viittasi myös Väinö Linna antamassaan haastattelussa.³²² Mauri Sirnö kirjoitti *Kansan Uutisissa*, miten tehdasrakennusten muodostama alue on ”suomalaisen työn monumentti, joka on myös maisema, näköala ja elämys”.³²³ Tämä maisema oli Sirnön mukaan kansankulttuuria ja taidetta, josta työläinenkin voi nauttia.³²⁴ Poliittinen vasemmisto ajoi tehdasrakennusten säilyttämistä kansantaloudellisista syistä, mutta myös esteettiset arvot saivat osansa keskustelussa. Samalla esille tuli kulttuurin kahtiajako ylemmän luokan harrastamana korkeakulttuurina ja työläisten kansankulttuurina.

1970-luvun Suomessa vasemmiston vaikutus näkyi vasemmistopuolueita laajempänä yhteiskunnallisena ilmiönä, voimakkaana poliittisuutena ja vastakkain-

---

³¹⁷ Rekosen ym. kirjallinen kysymys no 150 Verkatehtaan alueen suojelemisesta Tampereella 24.4.1975, MVA.

³¹⁸ *HY* 11.4.1975.

³¹⁹ *Tamperealainen* 7.11.1974; *Suomen sosialidemokraatti* 17.11.1975; *KU* 19.3.1976; *Realisti*, Estetiikan ja taidehistorian ass-osastojen lehti 2/1976; *Aviisi* 22.3.1976, VFA.

³²⁰ Muun muassa *KH* 28.10.1974; 19.12.1975, TKA.

³²¹ *Tammermaan työläinen* huhti-toukokuu 1976

³²² *HS* 21.3.1976.

³²³ *KU* 19.3.1976

³²⁴ *KU* 19.3.1976

asetteluna. Poliittisesti puolueettomana pysyminen oli vaikeaa ja johti helposti siihen, että joku muu teki leimaamisen toisen puolesta, kuten kävi Pirkanmaan perinnepoliittiselle yhdistykselle.³²⁵ Myös museovirasto leimautui vasemmistolaiseksi. Pekka Kärjen mukaan museovirasto toisaalta halusikin heittää kapuloita rattaisiin yritysjohdolle, toisaalta asiaan mahdollisesti vaikutti yritysjohtoon kielteinen suhtautuminen virastoon.³²⁶

Kuva 20 Tehdas työpaikkana, konehuopatehtaan kutomo 1930-luvulla, edessä kutomakone ja takana luomakone. Kuva: N. Rasmussen, VFA.

Suojeluasiantuntijoiden kannanotto

Suojelun puolesta ottivat kantaa myös ICOMOSin Suomen osasto (International Council on Monuments and Sites), Rakennustaiteen seura, Suomen Arkkitehtiliitto ja Yhteiskuntasuunnittelun seura. Rakennussuojelun asiantuntijat korostivat tehdasrakennusten suojelun tärkeyttä ja teollisuusmaiseman merkitystä niin paikallisesti kuin valtakunnallisestikin. Samalla he kritisoivat uuden kaavamuuoksen mukaisia suunnitelmia paikkaan sopimattomana rakentamisena. Tampereen teknillisen korkeakoulun rakennusopin professori Erkki Helamaa kirjoitti oman

---

³²⁵ Seppälä 1998, 199.

³²⁶ Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA.

kannanottonsa kaavamuutoksesta *Aamulehdessä* 14.2.1973, samana päivänä kun toista kaavamuutosta käsiteltiin kaupunginvaltuustossa. Helamaa kritisoi julkisen keskustelun vähyyttä ja yksipuolisuutta. Hänen mukaansa valtuusto muodollisesti päätti asemakaavan muutosehdotuksesta, mutta käytännössä kaavamuutos ratkaisi muutosehdotuksen takana olevan valmiin rakennussuunnitelman toteutumisen. Helamaa nosti esille kaavamuutosehdotuksen mukaisen rakentamistavan monotonisuuden, joka ei ottanut huomioon paikallisia erityispiirteitä, ja ylikorkean rakentamisen, joka ei soveltunut ympäristöönsä. Helamaan mukaan Tampereen omaleimainen keskusta tuli julistaa kansallisomaisuudeksi.³²⁷

Verkatehtaan toiseen asemakaavamuutokseen kulminoitui tarve suojella kulttuurihistoriallisesti merkittävä tehdasalue, kriittinen suhtautuminen rakentajien suunnittelemaan uuteen kaupunkikuvaan, rakennetun ympäristön merkitys kaupunkilaisille ja alueen kansallinen merkittävyys. Verkatehtaan alueen suunnittelu oli saamassa ennakkotapauksen luonteen uuden asemakaavan myötä. Tapauksen uskottiin osoittavan tulevan kehityksen suunnan kaupunkisuunnittelussa ja rakennussuojelussa.

VALTION JA KAUPUNGIN VASTUU

Vuoteen 1975 mennessä ensimmäisistä yhtiön ja kaupungin johdon välisistä keskusteluista tehdasalueen tulevaisuuden suhteen oli kulunut jo kymmenen vuotta ja tehdasrakennusten suojelusta ja tornitaloistakin oli julkisuudessa kohistu jo yli kolme vuotta. Yhtiö oli siirtänyt tuotantoaan uudelle tehdasalueelle Hankkioon vuodesta 1969 alkaen. Tyhjeneviä tehdasrakennuksia yhtiö oli vuokrannut halukkailla pienyrityksille ja yksityisille toimijoille. Parhaimmillaan vuokralaisia oli 100, kun teollisuudelta vapautuneet rakennukset olivat täyttyneet toisenlaisesta toiminnasta. Lopullinen päätös tehdasrakennusten kohtalosta oli kuitenkin edelleen auki.

Marraskuun 4. päivä 1975 pääministeri Liinamaa kutsui yhtiön ja kaupungin edustajat neuvotteluun. Toimitusjohtaja Liliuksen mukaan tavoitteena oli kompromissi, jossa valtioneuvosto luopuisi suojelusta, jos kaupunki ja yhtiö sitoutuisivat vapaaehtoisesti suojelemaan rakennukset 1, 2 ja 4.³²⁸ Marraskuun 10. päivä kaupunginhallitus antoi valtioneuvostolle ehdotuksen, jonka mukaan kaupunki sitoutui säilyttämään konttori- ja värjäämö rakennuksen (no 1 ja 2) ja Verkatehdas sitoutui säilyttämään karstalankakehräämön (no 4) ehdolla, että suojeluasias näin tuli loppuun käsitellyksi. Verkatehtaan pyynnöstä tehty esitys nähtiin kaupunginhallituksen sessakin tässä vaiheessa sen verran tärkeänä, että esityksen vaatima asemakaavan

---

³²⁷ AL 14.2.1973.

³²⁸ Lilius 1988, 16.

muuttaminen ei saanut olla esteenä asian etenemiselle.³²⁹ Toisin sanoen kaupunki ja Verkatehdas sitoutuivat säilyttämään jo suojelun alaiset kolme rakennusta vain, jos museoviraston valitus päätöksestä jätetään käsittelemättä ja jos kyseisiä rakennuksia ei saateta rakennussuojelulain nojalla suojelluiksi. Tammikuussa 1976 Verkatehdas ilmoitti esityksensä rauenneen.³³⁰

Tampereen kaupunki oli valittanut valtioneuvostolle Hämeen lääninhallituksen 18.4.1975 tekemästä päätöksestä. Kaupungin mukaan rakennuksen nro 4 suojelu esti voimassa olleen asemakaavan toteuttamisen. Sekä karstalankakehräämö (nro 4) että värjäämö (nro 2) olivat osittain kaavassa osoitetun jalankulkuväylän päällä. Valituksen mukaan kaupunki vaatisi tuntuvia korvauksia, jos suojelu estäisi rakennuttajia toteuttamasta suunnitelmiaan. Kun Verkatehtaan johto esitti rakennusten nro 1, 2 ja 4 säilyttämistä, kaupungin johto muutti asennettaan:

*Huomioon ottaen asian tärkeyden ei tällä seikalla kuitenkaan voine olla suurta merkitystä. Jalankulkutie voitaneen myöhemmin suunnitella uudelleen siten, että paikoilleen jäävät rakennukset sitä mahdollisimman vähän haittaavat.*³³¹

Kaupunginhallituksen asenne suojeluasiaan riippui selvästi asian esittäjästä. Kaupunginjohtoa sitovan maanvaihtosopimuksen lisäksi asiaan todennäköisesti vaikutti toimivat henkilökohtaiset suhteet kaupungin ja yhtiön välillä.

Opetusministeri Paavo Väyrynen oli vuoden 1975 joulukuussa siirtänyt vastuun suojeluasiasta kaupungille ja vaatinut kaupunkia asettamaan työryhmän tutkimaan mahdollista asemakaavan muutosta niin, että osa vanhoista rakennuksista olisi mahdollista säilyttää ilman että rakennusoikeutta tontilla tarvitsisi vähentää. Näin tontin myyntiarvo olisi säilynyt ja sekä kaupunki että valtio olisivat vältäneet korvausvastuun. Käsittääkseni tästä johtuen julkisuudessa esiintyi tietoja, että Tampereen kaupunki ottaisi vastatakseen siitä, ettei Verkatehtaan rakennuksia purettaisi ja että kaupunki olisi sitoutunut muuttamaan kaavaa. Kaupunginhallituksen kannanotossa asiaan korostettiin sitä, ettei kaupunki ollut tehnyt tällaisia päätöksiä.³³²

Kaupungin johto ei ollut halukas muuttamaan uudelleen asemakaavaa, mutta ministeriön käskystä asetti työryhmän, johon Verkatehtaan johto kieltäytyi asetta-

---

329 KH 10.11.1975, 2752§, TKA; Tampereen Verkatehtaan kirje kaupunginhallitukselle 7.11.1975, VFA.

330 KH 19.1.1976, TKA

331 KH 10.11.1975, 2752§, TKA.

332 KH 22.12.1975, TKA; Toimitusjohtaja Liliuksen ministerien ja kaupungin johdon tapaamisesta kirjaaman muistion mukaan Opetusministeri Väyrynen oli edellyttänyt kaikkien seitsemän suojeluesityksen alaisen rakennuksen suojelua tai ei yhdenkään. Muut vaihtoehdot olivat huonoja tai tilapäisiä. Valtiovarainministeri Paavela oli katsonut, että suojeluasia oli kaupungin velvollisuus, ei valtion ja jos ei kaupunki ota asiaa hoitaakseen, se tulee näkymään tulevaisia määräraharatkaisuissa. Muistio päivätty 19.12.1975, ei allekirjoitusta, VFA.

masta edustajaansa. Apulaiskaupunginjohtaja Sampo Toni (kok) vastusti työryhmän asettamista, koska se merkitsisi ainakin moraalisesti kaupunginvaltuuston päätöksen perustuvan sopimuksen rikkomista ja koska suojelukysymys oli Tonin mukaan vain ja ainoastaan valtiovallan asia, eikä siis velvoittanut kaupunkia mihinkään.³³³ Vaikka kaupunki aikaisemmassa yhteydessä oli ollut valmis muuttamaan kaavaa Verkatehtaan johdon pyynnöstä, ministeriön esityksen mukaista kaavamuutosta ei pidetty alun alkaenkaan kovin realistisena. Museoviraston suojeluesityksenkin lähtökohtana ollut asemakaavan muuttaminen ei edennyt työryhmässä, luultavasti yhtiön kielteisen asenteen vuoksi.³³⁴ Suojelunäkökohdat huomioon ottavasta alueen uudisrakentamisesta oli jo esitetty vaihtoehtoisia suunnitelmia³³⁵, mutta kaupungin johdon tuki yhtiötä ja alueen rakentajia kohtaan esti vaihtoehtojen tutkimisen.

Myöhäistä syyttelyä

Vuoden 1976 alussa toisen asemakaavamuutoksen hyväksymisestä kaupunginvaltuustossa oli kulunut jo lähes kolme vuotta ja museoviraston suojeluesityksestäkin oli aikaa jo yli vuosi. Kiivaasta keskustelusta huolimatta valtioneuvosto ei ollut päättänyt, mitä rakennuksille tulisi tehdä. Verkatehtaan johto sen sijaan oli mielestään odottanut tarpeeksi ja päätti aloittaa rakennusten purkamisen. Mediassa rakennusten purkamiseen johtanut kiista keskittyi syyllisten etsintään. Keskeiseksi tekijäksi nousi kirje, joka oli ministeriössä kadonnut. Kirjeen merkitys oli siinä, oliko ministeri Väyrynen ollut tietoinen purkamisen alkamisesta.

Verkatehdas oli 15.1.1976 ilmoittanut kirjeitse opetusministeriölle aloittavansa rakennusten purkamisen. Seuraavana päivänä yhtiön johdon ja opetusministerin välillä käydyissä neuvotteluissa yhtiö oli myöntänyt ministeriölle aikaa ratkaista tilanne helmikuun puoliväliin mennessä.³³⁶ Opetusministeri Väyrynen oli luottanut siihen, ettei yhtiö ryhdy purkutoimenpiteisiin, ennen kuin työryhmä oli saanut selvityksensä valmiiksi.³³⁷ Yhtiön hallitus oli 9.2. päättänyt rakennusten purkamisesta, ellei opetusministeriöltä tulisi neuvottelutarjousta. 27.2.1976 Verkatehtaan hallitus oli päättänyt kokouksessaan rakennusten purkamisesta. Purkutarjouksia pyydetäessä toisena vaihtoehtona oli esitetty minimipurku, missä oli huomioitu se, että

---

333 KH 19.12.1975, TKA.

334 Loppuraportissa korostui se, ettei työryhmän tehtävänä ollut uuden asemakaavan laatiminen, ja voimassa olleen asemakaavan mukaan uudisrakennusmassan sijoittaminen tontin eteläosaan olisi rikkonut Museoviraston suojeluesityksessä edellytetyn historiallisen kaupunkikuvan säilymisen. Virkamiestoimikunnan puheenjohtajan, apulaiskaupunginjohtaja Reino Ilveskosken lausunto 16.7.1976, VFA.

335 Arkkitehti Juha Leiviskä kirjoitti Aamulehdessä 14.11.1974 tekemästään suunnitelmasta, jossa hän oli sijoittanut uudisrakennusmassan niin, että historiallinen kaupunkikuva ja suojeluesityksen alaiset rakennukset oli mahdollista säilyttää. AL 14.11.1974. Tampereen esimerkki.

336 Lilius 1988, 22.

337 Opetusministeri Väyrysen kirje toimitusjohtaja Liliukselle 11.3.1976, no 6446/55/75, VFA.

purkutyöt mahdollisesti tulevat keskeytymään. Tässä vaihtoehdossa tavoitteena oli purkaa mahdollisimman nopeasti mahdollisimman paljon. Tähän kokoukseen oli osallistunut myös kaupungin rakennustarkastusinsinööri Kalevi Lammi.³³⁸ Kaupunki oli siis tietoinen yhtiön suunnitelmista hyvissä ajoin ennen kuin varsinainen purkaminen alkoi.

Maaliskuun alussa pitämässään kokouksessa yhtiön johto oli päättänyt yksimielisesti siitä, että purkamisen suhteen tiedottamisessa oltiin passiivisia: ”Meidän taholtamme ei oteta lehdistöön yhteyttä purkamisen alettuaan 17.3.”³³⁹

11. maaliskuuta opetusministeriö lähetti Verkatehtaalte kirjeen, jossa todettiin, ettei opetusministeriöllä ollut asian ratkaisemiseksi tarjota mitään, mutta jos Verkatehdas katsoisi olevansa pakotettu alkamaan purkutyöt, siitä ilmoitettaisiin kaksi viikkoa etukäteen. Kirje saapui Verkatehtaalte 16.3., jolloin yhtiö oli jo aloittanut purkutyöt. Toimitusjohtaja Lilius oli heti kirjeen saatuaan lähettänyt vastauksen, jossa todettiin purkutöiden jo alkaneen.³⁴⁰ Liliuksen kirjetä ei kuitenkaan opetusministeri Väyrysen mukaan löytynyt.³⁴¹

Vajaa viikko myöhemmin selvisi, että kirje oli saapunut opetusministeriöön kyseisenä päivänä 17.3., jolloin yhtiö oli ilmoittanut Tampereen maistraattiin purkutöiden aloittamisesta ja aloittanut rakennusten purkamisen klo 11.30. Opetusministeri Väyrysen syytöksen mukaan asiasta olisi voinut ilmoittaa puhelimitse, ja että opetusministeriö sai tiedon purkamisen alkamisesta nimettömän puhelinsoiton perusteella. Lilius kuitenkin totesi selvityksessään, että lääninhallitus oli ottanut välittömästi maistraatin ilmoituksen jälkeen yhteyttä ministeriöön puhelimitse ja ilmoittanut asiasta. Väyrynen syytti yhtiötä myös herrasmiessopimuksen rikkomisesta ja että purkutöiden aloittaminen tuli täytenä yllätyksenä ministeriölle. Yhtiön kannan mukaan mitään herrasmiessopimusta ei ollut. Kaupungin kanta oli edelleen se, etteivät rakennusten suojele ja siihen liittyvät korvaukset kuuluneet miltään osin kaupungille vaan valtiolle. Valtioneuvosto sai päätettyä rakennusten suojelesta samana päivänä 17.3. kun purkutyöt oli aloitettu. Valtioneuvostolla oli ollut aikaa päätöksen tekemiseen yli vuosi ja asia oli ollut kolmen ministeristön käsiteltävänä. Alue oli ollut toimenpidekiellossa vuoden 1974 lopulta joulukuuhun 1975 asti. Juridisesti Verkatehdas oli oikeutettu purkutöihin. Moraalisesti opetusministeri Väyrynen tuomitsi teon. Rakennukset 1 ja 2 jätettiin suojelelun ulkopuolelle, koska

---

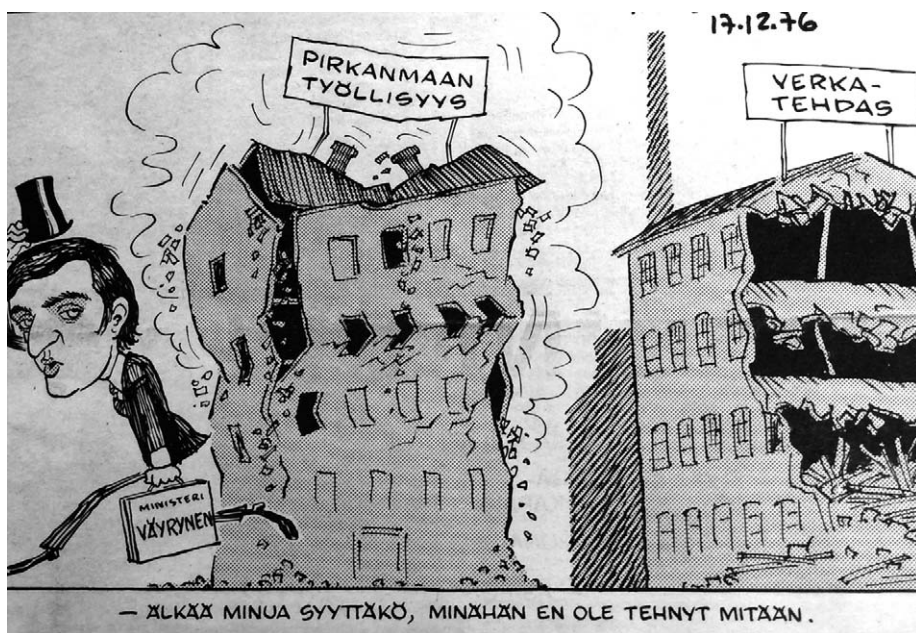
338 Tehtaansiirtokokous no 169, 4.3.1976, VFA.

339 Tehtaansiirtokokous no 169, 4.3.1976, VFA.

340 Opetusministeri Väyrysen kirje toimitusjohtaja Liliukselle 11.3.1976, no 6446/55/75; Toimitusjohtaja Liliuksen kirje opetusministeriölle 16.3.1976, VFA.

341 Tampereen Verkatehtaan kirje Opetusministeriölle 19.3.1976, VFA; Lilius 1988, 24–25.

Tampereen kaupunki oli luvannut säilyttää nämä rakennukset joka tapauksessa.³⁴² Rakennusten suojele olisi lisännyt valtion korvausvelvollisuuksia.

Kuva 21 Paikallislehti Tampere Ilkka julkaisi 17.12.1976 pilakuvan, jossa otetaan voimakkaasti kantaa Väyrysen osallisuuteen Verkatehtaan suojelukiistassa. VFA.

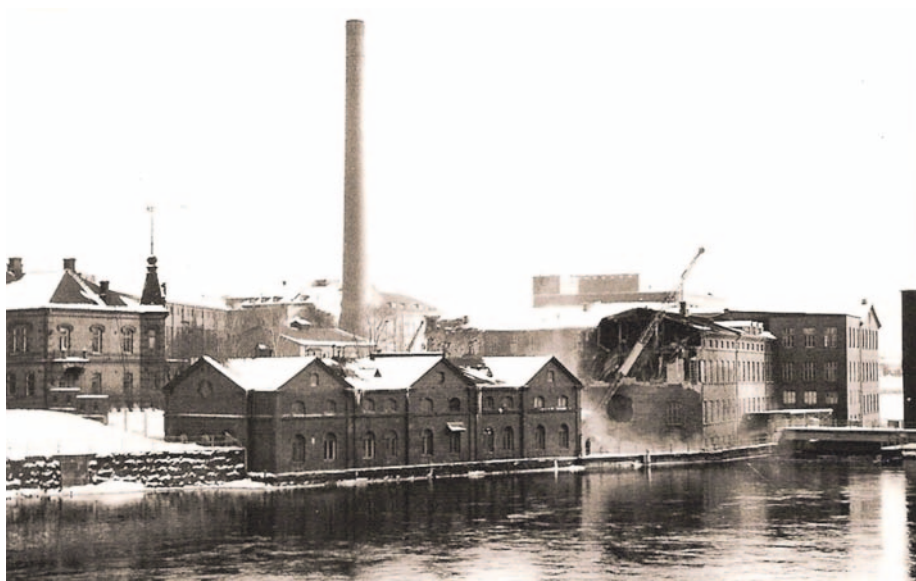
Hämeen lääninhallitus ja korkein hallinto-oikeus olivat jättäneet päätöksenteon suojeleasiassa valtioneuvostolle. Valtioneuvoston vaihtoehtoina olivat käytännössä alueen lunastaminen suojelun toteuttamiseksi tai suojelusta luopuminen omistajalle kohtuuttomana. Valtioneuvoston päätöksen venymisen syiksi opetusministeri Väyrynen oli esittänyt asian monitahoisuutta, laajakantoisuutta ja ennakkopäätöksen luonnetta, jolloin asian perusteellisen selvittämisen tuli olla päätöksenteon pohjana.³⁴³ Valtioneuvostolla oli selvästi tahto suojella, mutta rahaa alueen lunastamiseen ei ollut, tai ainakin se olisi vaatinut yhteistyötä Tampereen kaupungin kanssa. Kaupungin johto (kaupunginjohtajat, kaavoitusyksikön virkamiehet) taas ei halunnut tehdasrakennusten suojelua, mikä kävi selvästi ilmi kaupungin toiminnasta. Kaupunginhallituksessa suojelua puolustaneet vasemmiston (skdl) jäsenet Leo

³⁴² Lilius 1988, 10-26; *HS, AL, IS, KL, US, HY, HBL* 18.3.1976; *AL* 23.3.1976. VFA; Valtioneuvoston päätös Tampereen Verkatehdas Oy:n tontilla sijaitsevien rakennusten suojelua koskevaan asiaan 17.3.1976, lähetetty Verkatehtaalalle 18.3.1976, VFA.

³⁴³ Opetusministeri Väyrysen vastaus kansanedustaja Erkki Pystysen tekemään eduskuntakyselyyn 27.1.1976, VFA.

Suonpää, Heikki Sneck ja Matti Salminen jäivät vähemmistöön. Samalla kaupunki antoi täyden tukensa yhtiön ja rakennuttajan tavoitteille.

Kuva 22 Valokuvat Verkatehtaan puoliksi puretuista rakennuksista levisivät nopeasti ympäri Suomen sanomalehtien ja television välityksellä. Kuva 17.3.1976, VFA.

Yhtenä esimerkkinä kaupungin päätöksentekovallan keskittämisestä oli kaupunginarkkitehti Pentti Kauppilan syrjäyttäminen päätöksenteosta. Kauppila oli valittu virkaan vuonna 1973 ja Kauppilan esityksestä julkisivulautakunta antoi kielteisen lausunnon toisesta kaavamuutosehdotuksesta.³⁴⁴ Syksyllä 1975 Kauppila kirjoitti *Suomen Kunnallislehteen*. Kirjoituksessa Kauppila arvosteli Verkatehtaan alueen kaavoitusta ja purkupäätöstä, ja toi esille kaupunginvaltuuston ryhmäpäätöksiin sidotun näennäisen yksimielisyyden.³⁴⁵ Kirjoituksen johdosta kaupunginhallitus vaati Kauppilalta selvitystä kirjoituksessa esitetyistä väitteistä ja antoi Kauppilalle huomautuksen virkasuhteessa olevan sopimattomasta käytöksestä.³⁴⁶ Kauppila valitti huomautuksesta sananvapauteen vedoten Hämeen lääninhallitukselle.³⁴⁷ Kauppilalle ei ollut annettu Verkatehtaan tapaukseen liittyviä virkatehtäviä, mikä mahdollisesti johtui julkisivulautakunnassa annetusta kielteisestä lausunnosta.

---

³⁴⁴ Julkisivulautakunnan lausunto asemakaavan no 4158 muutosehdotukseen. KH 7.3.1973, 261§, TKA.

³⁴⁵ Kauppila 1975.

³⁴⁶ KH 20.10.1976, 2561§; KH 12.1.1976, 81§, TKA. Myös tässä asiassa vasemmiston edustajat Suonpää, Salminen ja Sneck äänestivät kaupunginhallituksen päätöstä vastaan.

³⁴⁷ KH 23.2.1976, 434§, TKA.

Kauppila siirrettiin huomautuksen ja valituksen jälkeen organisaatiomuutoksella pois julkisivulautakunnasta ja rakennustoimikunnista ja häneltä vietiin esittelyoikeus.³⁴⁸ Tämä yksittäistapaus kertoo hyvin siitä, miten kaupungin johto vaiensieriävät mielipiteet.

Valta ja vaikutusmahdollisuudet

Verkatehtaan johto oli ottanut selkeän kannan Tammerkosken rannalla sijainneen tehdasalueensa arkkitehtoniseen ja esteettiseen merkitykseen. Johdon argumentointi rakennusten suunnittelemattomuudesta ja historiallisesta ja arkkitehtonisesta arvottomuudesta oli ristiriidassa rakennetun ympäristön kanssa. Punatiilen käyttö Tammerkosken rannalla niinkin myöhään kuin 1960-luvulla, jolloin valtaosa uudisrakentamisesta toteutettiin betonista, viittasi siihen, että paikalla oli erityinen merkitys materiaalin valinnassa. Verkatehtaan keskustatontille rakennuksia olivat suunnitelleet sekä insinöörit että arkkitehdit. Pääkonttorin merkitys yhtiön edustustilana, jossa sijaitsi myös yhtiön johtajan asunto, näkyi rakennuksen arkkitehtuurissa. Hankkion uusien tehdastilojen suunnittelu annettiin insinööritoimiston tehtäväksi, mutta sielläkin pääkonttorin ja edustustiloiksi suunnitellun saunatilan suunnittelu annettiin arkkitehtitoimistolle. Yhtiön tuotantojohtaja Cedercreutz korosti uuden konttorin avajaisissa keväällä 1978:

*Rakennusvaihe 4:stä ei kuitenkaan toivottu monumenttia, jolle haettaisiin Museoviraston suojelua tulevia sukupolvia ajatellen, vaan siitä on tuleva käytännöllinen osa tehdastamme, jota tarvittaessa voidaan laajentaa.*³⁴⁹

Tällä ei vielä perusteltu arkkitehdin käyttöä, mikä liittyi rakennukselle annettuun suurempaan painoarvoon tehdastiloihin nähden, mutta kommentti toi esille yhtiön johdon asenteen museovirastoa ja sen suojeluesitystä kohtaan. Käytännöllisyys ja toimivuus liitti uuden rakennuksen yhtiön uudistuneeseen ilmeeseen ja toimintatapaan.

Kaupungin virkamiesjohto ja Verkatehtaan johto argumentoivat suojelua vastaan tavoitteisiinsa nähden johdonmukaisesti koko kiistan ajan. Yhtiön ja kaupungin johdon vaatimus museoviraston puuttumisesta asiaan ennen ensimmäisen asemakaavamuutoksen vahvistamista oli absurdi siinä mielessä, että asiaa ei juuri käsitelty julkisuudessa ennen kaavan hyväksymistä kaupunginvaltuustossa. Kaupungin johdon vetoaminen aikaisempaan puuttumiseen oli vielä kyseenalaisempaa, koska se

---

³⁴⁸ Penttilän vastine KH:n selvityspyyntöön KH 12.1.1976, 81§, TKA; Penttilän haastattelut, US 17.5.1979; IS 14.12.1977. VFA.

³⁴⁹ Hahtuvia 4/78, 5.

itse oli jättänyt ilmoittamatta asiasta virastolle. Toisaalta ilmoittamatta jättäminen johtui siitä, ettei mitään ilmoitustarvetta katsottu olevan. Kaupungin johdon mukaan alueella ei ollut sellaisia rakennuksia, joiden mahdollisesta säilyttämisestä olisi pitänyt kysyä museoviraston mielipidettä. Tämä oli ristiriidassa sen seikan kanssa, että muinaistieteellinen toimikunta (vuodesta 1972 museovirasto) oli Keskustorin suunnitelmista antamassaan lausunnossa vuonna 1967 nostanut esille tehdasmiljöön ainutlaatuisen historiallisen merkityksen kaupungin ja koko maan kannalta.

Kuva 23 Uusi tehdasalue Hankkiossa vuonna 1980, edessä keskellä konttorisiipi. Rakennusten arkkitehtoninen tyyli erosi selvästi Tammerkosen rannan rakennuksista, vaikka viimeisen keskustan tehdasrakennuksen (1962) ja uuden alueen suunnittelun väliin jäi vain muutamia vuosia. VFA.

Selvimmän muutoksesta kaupungin suhtautumisessa rakennusten suojeluun ja arvoihin kertoi vuonna 1986 valmistunut asemakaavaehdotus. Vasta vuonna 1986 alueen uudessa asemakaavaehdotuksessa säilytetyt konttori ja värjäämö oli merkitty suojeltaviksi rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti erittäin merkittävinä. Kaavan selostuksessa mainitaan rakennusten suunnittelijat ja rakennusvuosi.³⁵⁰ Kaupunginjohtaja Paavola yritti myös pyyhkiä syyllisyyden taakkaa kaupungin harteilta vuonna 1983 toteamalla Uuden Suomen haastattelus-

³⁵⁰ Asemakaavan muutosehdotuksen no 6458 selostus. 4.12.1986, TKKA.

sa, että: ”Kaupunki ei ole itse purkanut mitään, vaan yksityiset tontinomistajat.”³⁵¹ Kaupungin johdon asettumisella selkeästi yksityisten maanomistajien puolelle ei Paavolan näkemyksen mukaan ollut merkitystä syyllisten nimeämisessä. Samassa yhteydessä Paavola totesi Verkatehtaan alueesta:

*Syntyperäisenä tamperelaisena pidin sitä [Verkatehtaan aluetta] erittäin synkkänä, ja likaisena tiilimuurina ... Paitsi, että se oli ruma katsella, se peitti näkyvyyden koskelle. Se edusti poistuvaa teollisuutta ja jos tehdas ei olisi kyennyt uudistumaan, olisi se vienyt työpaikkoja. Uuteen liiketilaan tulee enemmän työpaikkoja kuin vanhassa verkatehtaassa oli. ... Kaikilla tavallisillakin jalankulkijoilla on mahdollisuus liikkua alueella, joka oli ennen eristetty rautaportein.*³⁵²

Paavola halusi tuoda esille roolinsa tavallisena tamperelaisena, vaikka kaupunginjohtajana hänen kommentillaan oli huomattavasti suurempi painoarvo. Vastuu tehdasrakennusten purkamisesta lankesi osittain Paavolan päälle. Kaupunginjohtajana Paavola oli voimakkaasti tukenut yhtiön johdon ja rakentajien suunnitelmia uudisrakentamisesta ja vastustanut tehdasrakennusten suojelua.³⁵³ Yhtiön tukeminen teollisuustyöpaikkojen säilymisen tähden sai lausunnossa jatkoa liikekeskuksen mukanaan tuomilla uusilla työpaikoilla. Paavola liitti mielipiteessään taloudellisen uudistumiskyvyn kaupunkikuvan uudistamiseen ja uudistumiseen, kun taas vanhat rakennukset edustivat menneisyyttä, johon ei haluttukaan palata. Myös kansanedustaja Hokkanen kritisoi *Aamulehdessä* Museovirastoa siitä, että se suojeluesityksellään esti kaupungin kehitystä.³⁵⁴ Vanhojen tehdasrakennusten säilyttäminen yhdistyi museoimiseen osittain museoviraston nimen kautta.³⁵⁵

Samoin kuin Paavolan edellä olevassa kommentissa, *Aamulehden* vuonna 1974 tekemän kyselyn vastausten mukaan uusi asemakaava rinnastui eteenpäin menevään kaupunkiin, kun taas suojelu nähtiin kehityksen jarruna. Aamulehti oli pyytänyt lukijoitaan ottamaan kantaa Verkatehtaan asiaan ja lähettämään mielipiteensä toimitukseen. Uuden asemakaavan mukaisen rakentamisen kannalla oli 35 vastaajaa 153:sta eli selvä vähemmistö. Lehden julkaisemissa mielipiteissä

---

³⁵¹ *US* 3.8.1983.

³⁵² *US* 3.8.1983

³⁵³ Museoviraston vierailu Verkatehtaan alueella 24.1.1975. Kaupunginjohtaja Paavola oli selvästi tuonut esille, että hän kaikin keinoin tulee estämään suojelua, ettei suojelulle ole laillisia perusteita, ja ettei kaupunki missään tapauksessa tule käyttämään suojeltavia rakennuksia. *Lilius* 1988, 12; Apulaiskaupunginjohtaja Sampo Toni korosti myös sitä, että kaupunki oli aina suhtautunut suojeluun kielteisesti. KHO:n katselmus 13.12.1976 Verkatehtaan tontilla No 1602/50/76, MVA.

³⁵⁴ Tamperelaisen kansanedustaja Matti Hokkasen kommentti *Aamulehdessä*, *AL* 14.11.1975

³⁵⁵ *AL* 19.7.1976: näin sen näin-palsta, Juha Erkkilä (Pitkä); *Tamperelainen* 12.8.1976: Eino Loikkanen, kansanedustajan repliikki.

korostui erityisesti tehdasrakennusten rumuus. 74 ilmoitti selvästi vastustavansa rakennusten purkamista. Alueen muuttamista kokonaan tai huomattavalta osin puistoksi esitti 28 vastaajaa. Lisäksi ehdotettiin paluuta vuoden 1971 asemakaavaan ja 9 vastaajaa suositteli asemakaavan tekemistä vielä kerran alusta asti. Suojelussa korostui erityisesti säilyttämisen taloudellinen näkökulma.³⁵⁶

Tamperelaisen toimitus pyysi vuonna 1976 lukijoitaan ottamaan kantaa Verka-tehtaan asiaan ja julkaisi viidessä eri numerossa kaupunkilaisten lehteen lähettämiä mielipiteitä. Mielipiteet jakautuivat seuraavasti: 46% oli purkamisen kannalla, 42% vastaan, 18% hyväksytyn asemakaavan mukaisen rakentamisen kannalla, 2% halusi alueen asuinalueeksi ilman torneja; 34% halusi puistoja, joista 16% halusi poistaa vanhat talot ja 14% säilyttää ja korjata talot ja ympäristön puistoksi. 34% halusi alueen julkiseen käyttöön, näistä 24% halusi säilyttää vanhat rakennukset ja 10% rakentaa uutta. 12% ei ottanut kantaa. Otanta käsitti n. 50 *Tamperelaiseen* lähetettyä mielipidettä ja 150 haastattelua Tammerkosken sillalla.³⁵⁷

Kuva 24 Tehdasalueen keskellä sijainnut puistoalue yhdisti tornitalojen vaihtoehtona esitetyn puiston olemassa olevaan tilanteeseen. Kuva tehdasalueen sisäpihalta 1910-luvulta, taustalla pääkonttori, vasemmalla puiston takana kosken rannan värjäämö. Tehdassalien lämmitykseen ja käyttövoimaan tarvittavat halot pinottiin pihalle. VFA.

³⁵⁶ AL 17.11.1974.

³⁵⁷ *Tamperelainen* 26.8., 2.9., 9.9., 16.9., 26.9.1976; *Tamperelainen* 22.6.1977.

Tamperelaisen toimitus oli antanut purkamisen, tornitalojen ja suojelun lisäksi vaihtoehtoksi puiston. Kyselyn ajankohtaan mennessä puoliksi puretut rakennukset olivat vaikuttaneet tamperelaisten kaupunkikuvassa puoli vuotta. Nämä lähtökohdat näkyivät myös lähetetyissä mielipiteissä. Suuressa osassa vastauksia korostui *Aamulehden* kyselyn tapaan rakennusten rumuus, joka oli kaksi vuotta myöhemmin osin sidottu puoliksi purettujen rakennusten rumuuteen. Useassa mielipiteessä Hatanpään valtatieä reunustaneen tiilimuurin vastaajat halusivat purkaa rumana, likaisena ja synkkänä, mutta samalla he halusivat suojella kauniit ja vanhat konttori- ja värjäämörakennukset, jotka kaupunki jo oli päättänyt säilyttää. Voimassaolevan kaavan mukaisen rakentamisen kannalla oli vähemmistö, kun taas puisto sai vastauksissa kannatusta. Vaikka aluetta pidettiin myös tamperelaisten tehdastyöläisten muistomerkkinä ja tärkeänä osana kaupungin historiaa, paikalliset merkitykset ja arvotukset eivät juuri nousseet esille yksittäisten tamperelaisten mielipiteissä. Muutamat vastaajat toivat esille teollisuuden tarjoamat työpaikat ja Verkatehtaan johdon tukemisen.³⁵⁸ Mielipiteissä näkyi ajatuksen uutuus, koska useat vastanneet olivat valinneet yhden lehden antamista vaihtoehtoista oman näkemyksen puuttuessa.

Kuva 25 Verkatehtaan rakennukset Hatanpään valtatie varrella. Etualalla 1936 valmistunut konehuopaosasto. Vuonna 1962 valmistunut laajennus yhdisti konehuopatehtaan ja varastorakennuksen koko korttelin käsittäväksi tiilimuuriksi. Laajennus erottuu eri sävyisenä. VFA.

³⁵⁸ *Tamperelainen* 26.8., 2.9., 9.9., 16.9., 26.9.1976; *Tamperelainen* 22.6.1977.

Kaupunkilaiset eivät juuri käyttäneet identiteetin käsitettä kiistan aikana lukuun ottamatta Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen kannanottoa, joten paikallisen identiteetin etsintä teollisuusympäristöistä tuli kuvaan vasta myöhemmin. Vaikka teollisuuden merkitystä Tampereen historiassa ei voida kiistää, Verkatehtaan suojelukiistan aikana tamperelaiset eivät vielä kokeneet tehtaita suoraan oman paikallisen kulttuurin tai identiteetin rakennusaineena. Tehtaat olivat monelle vielä yhtä kuin työpaikka. Samalla kaupunkilaiset näkivät tehtaat osana rakennettua ympäristöä. Tehdasrakennusten rumuus tai kauneus vertautui ympäröivään kaupunkiin ja uusiin suunnitelmiin.

Kaupunginvaltuutettu Lauri Santamäki (kok) otti kantaa asiaan vuoden 1976 lopulla kirjoituksessaan *Tammerkoski*-lehdessä. Santamäki oli osallistunut toimikuntaan, joka laati luettelon Tampereen kulttuurihistoriallisista ja rakennustaiteellisista suojelukohteista. Hänen mukaansa kaiken vanhan säilyttäminen muuttuvassa ja kehittyvässä yhteiskunnassa ei ollut mahdollista, vaan tavoitteena oli säilyttää yksittäisiä kohteita, jotka muistuttaisivat kaupunkilaisia kaupungin ominaisesta luonteenpiirteestä, karaktääristä, joka ei ollut ostettavissa eikä rakennettavissa, vaan joka oli historian saatossa kaupungille muovautunut, halusipa sitä tai ei. Santamäen näkemyksen mukaisesti Verkatehtaan konttorin ja värjäämön säilyttäminen riittivät takaamaan tamperelaisen karaktäärin säilymisen. Samoin tulevaisuudessa hän näki riittäväksi, jos jokaiselta koskenrannan teollisuusalueelta säilyisivät voimalaitokset ja savupiiput. Santamäen mukaan Verkatehtaan suojelijoistakaan osa ei niinkään halunnut säilyttää tehdasrakennuksia, vaan he vastustivat julkisuudessa esitettyjä uusia suunnitelmia.³⁵⁹ Tämä vahvistaa lehtikirjoituksista saamaani käsitystä siitä, että osittain kiistassa kyse oli juuri uusien suunnitelmien mukaisten tornitalojen rakentamisen vastustamisesta.

Tammerkoski-lehden kirjoituksissa korostui myös se, mikä oli suojelun arvoista. Vuonna 1970 päätoimittaja, kaupunginvaltuutettu Unto Kanerva (sdp) oli nostanut pääkirjoituksessa esille Verkatehdasta vastapäätä sijainneen Haاران palatsin tontin asemakaavamuutoksen, joka olisi mahdollistanut rakennuksen purkamisen. Kirjoituksessa mainittiin kaksi arvovaltaista arkkitehtuurin edustajaa, Otto-I. Meurman ja Erkki Helamaa, jotka olivat julkisuudessa vastustaneet rakennuksen purkamista. Samoin Kanerva korosti, että Tampere-Seuran tehtävänä oli kotikaupungin historiallisten muistomerkkien vaaliminen, ja siksi seura vetosi päätöksentekijöihin.³⁶⁰ Erillisessä kirjoituksessa isännöitsijä J.O. Norvia korosti rakennuksen kulttuurihistoriallista arvoa, jota määrittivät se, että rakennus oli tunnetun arkkitehdin suunnittelema ja se, että rakennus oli toiminut Tampereella merkittävään asemaan nous-

359 Santamäki 1976, 8–12.

360 *Tammerkoski* 4/1970, pääkirjoitus. *Tammerkoski*-lehden päätoimittaja Unto Kanerva oli samaan aikaan myös kaupunginvaltuutettu ja Tampereen työväenyhdistyksen puheenjohtaja. Kanerva osallistui myös Tampere-aiheisten kuvateosten toimittamiseen 1940-luvulta 1970-luvulle.

seen tehtailija Rafael Haarlan yksityiskotina. Kirjoittaja toi esille myös sen, miten kaupunkilaiset olivat heränneet puolustamaan rakennusta vasta tunnettujen arkkitehtien kiinnitettyä asiaan huomiota.³⁶¹ Norvia ymmärsi myös alueen omistajaa:

*Haarlan yhtiön kannalta on ymmärrettävää, ettei arvokasta tonttia kannata pitää tuottamattomana. Purkamispäätös perustuu näin ollen yksinomaan taloudellisiin intresseihin. Ihmetystä vain on herättänyt se, että pieteettiset näkökohdat on sivuutettu vaieten. Onpa esitetty väitteitä, joiden mukaan tällä pienoispalatsilla ei olisi minkäänlaista rakennustaiteellista arvoa.*³⁶²

Purkamista oli perusteltu sillä, että rakennus sijaitsi ahtaalla tontilla ja oli ympäristöönsä sopimaton. Kirjoittaja puolusti kuitenkin rakennusta sillä, että Hatanpään valtatie reunustavat rakennukset oli aikoinaan määrätty punatiiliseiksi, mikä katukuvan kannalta ei ollut onnistunut ratkaisu vaan synkkä, mutta näkymää kadun päässä paransivat juuri Haarlan palatsi yhdessä Suomen Pankin rakennuksen kanssa.³⁶³ Suojelun ja purkamisen perustelut olivat yhtäläiset Verkatehtaan rakennusten kanssa. Niidenkin puolesta olivat tunnetut arkkitehdit ottaneet kantaa. Tehdasrakennukset eivät vain kuuluneet niihin historiallisiin muistomerkkeihin, joita Tampere-Seura oli valmis puolustamaan. Sitä vastoin Verkatehtaan punatiiliset rakennukset kuuluivat *Tammerkoski* -lehden toimittajien ja kirjoittajien mukaan siihen katukuvaa synkentävään puoleen, jonka poistaminen parantaisi näkymää muiden rakennusten kannalta. Samoin kirjoitus kuvasti sitä, etteivät tavalliset kaupunkilaiset osallistuneet automaattisesti ja aktiivisesti rakennettua ympäristöä koskeviin päätöksiin. Edelleen uutisesta kuvastui myös se, että asiat tapahtuivat niin nopeasti, etteivät kaupunkilaiset useimmiten ehtineet reagoida ennen kuin päätökset oli jo tehty.

Kaupunginhallitus oli nostanut Haarlan palatsin esille Verkatehtaan suojelukistaan liittyvässä lausunnossaan Hämeen lääninhallitukselle joulukuussa 1974. Lausunnossa kaupunginhallitus tähdensi sitä, miten kaupunki oli hankkinut palatsin itselleen muutamaa vuotta aikaisemmin, vaikka asiantuntijoiden mukaan rakennus ei ollut kulttuurihistoriallisesti merkittävä ja mikä oli myös kaupunginhallituksen kanta.³⁶⁴ Haarlan palatsin ja Verkatehtaan konttori- ja värjäämörakennuksen vertaamisen tarkoituksena oli korostaa sitä, että kaupunki halusi säilyttää yksittäisiä rakennuksia historiallisten arvojen sijaan tutun maiseman säilymisen vuoksi. Kult-

---

³⁶¹ Norvia 1970, 14.

³⁶² Norvia 1970, 14.

³⁶³ Norvia 1970, 14–15.

³⁶⁴ Tampereen kaupunginhallituksen lausunto Hämeen lääninhallitukselle 10.12.1974, MVA.

tuurihistorialliset arvot kiistäneitä asiantuntijoita ei kuitenkaan nimetty. Keitä he mahtoivat olla?

Kuva 26 Haarlans palatsi Verkatehtaan pihalta kuvattuna vuonna 1973. VFA.

Kaupunkilaisten mielipiteissä painoivat teollisuuden tarjoamat työpaikat ja niiden väheneminen. Kun Verkatehdas ilmoitti lomautuksista ja lyhennetystä työviikosta vuosien 1975 ja 1976 lopulla ja viittasi samalla tonttikiistan aiheuttamaan kiristyneeseen rahatilanteeseen, asettuivat tehdaskaupungin tunnolliset työläiset tukemaan yhtiötä.³⁶⁵ Teollisuuden taloudellinen valta-asema pystyi vielä 1970-luvun puolivälissä vaikuttamaan ihmisten mielipiteisiin. 1980-luvun alussa mielipiteet muuttuivat. Virastotalon suojelukiistan noustessa otsikoihin *Aamulehtikin* tuntui muuttaneen asennettaan suojelumuotoisemmaksi. Kaupunkilaisten mielipiteissä kaupunkikuvan ongelmakohdista nousivat esille mm. Verkatehtaan menetetty maisema. Eräs vastaaja taas korosti teollisuusrakennusten purkamisesta seuraavaa taloudellista tappiota. Samalla kuitenkin purku-uhan alla ollut kauppahallin virastotalo nähtiin purettavana ”röttelönä”.³⁶⁶

³⁶⁵ AL, HY, HS 23.12.1975; AL, KL, US 28.12.1976. VFA.

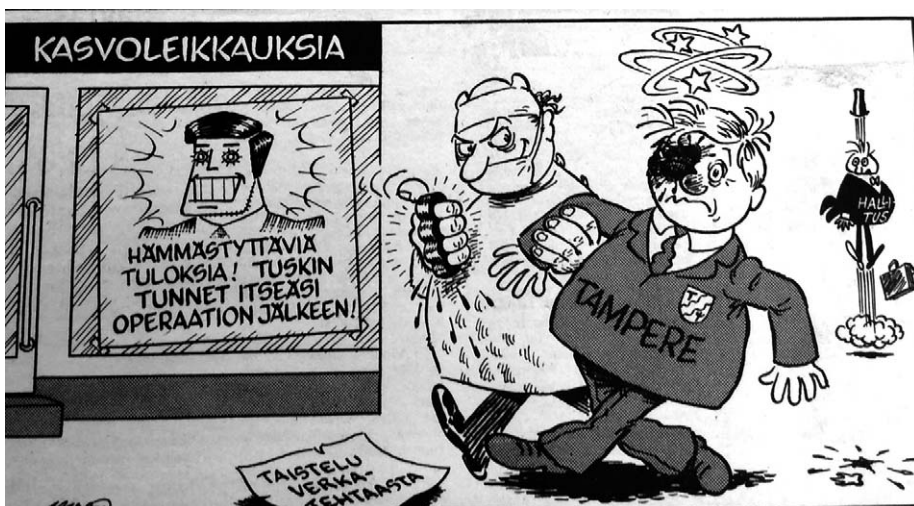
³⁶⁶ AL 5.1.1982.

PUNATIILISET RAKENNUKSET KAUPUNKIKUVASSA

Lainsäädännön puutteet

Sanomalehdissä koskimaiseman puoliksi purettuja rakennuksia verrattiin nopeasti Tampereen ruhjottuihin kasvoihin.³⁶⁷ Toimitusjohtaja Lilius totesi selvityksessään muuttuneesta maisemasta:

Tällaisina rakennukset joutuivat olemaan toista vuotta monumenttina kolmen valtioneuvoston saamattomuudesta ja häpeäksi syyttömille osapuolille Tampereen kaupungille ja Tampereen Verkatehtaalte.³⁶⁸

Kuva 27 Pilapiirros Kansan Lehdessä 26.3.1976 Tampereen ruhjotuista kasvoista ja uusista suunnitelmista. VFA.

Koska suojeluasia oli siirtynyt useita vuosia, taloudelliset tappiot ja vastuu korvaamisesta nousivat lopulta kynnyskysymyksiksi. Verkatehtaan tekninen johtaja myönsi, että kansantaloudellisesti vanhojen rakennusten säilyttäminen ja korjaaminen olisi kannattavaa. Perinnepoliittisen yhdistyksen edustajan arkkitehti Paavo Kostiaisen laskelmien mukaan vanhojen rakennusten korjaaminen maksoi huomattavasti vähemmän kuin uuden vastaavan neliömäärän rakentaminen.³⁶⁹ Mukaan ei ollut laskettu vanhojen rakennusten purkukustannuksia. Verkatehtaan toimitusjohta-

³⁶⁷ KL 19.3.1976; *Tamperelainen* 26.3.1976; Tampereen kaupungin kasvoihin raadeltiin ammittava haava. Sirnö, Mauri KU 19.3.1976.

³⁶⁸ Lilius 1988, 27.

³⁶⁹ AL 26.5.1975.

ja Lilius piti kuitenkin rakennusten peruskorjaamista utopistisena ajatuksena.³⁷⁰ Takana oli kymmenen vuoden suunnittelu ja päätökset, jotka oli tehty sovittujen asioiden perusteella. Tähän lukeutui myös kaavoitettu rakennusoikeus, joka olisi jäänyt toteutumatta, jos valtio olisi lunastanut alueen.³⁷¹ Uhkana oli, ettei yhtiö olisi saanut tontista kaavoitetun rakennusoikeuden mukaista hintaa. Yhtiön tuotantojohtaja Axel Cedercreutz kommentoi myöhemmin tapausta kysymällä puheessaan, kuka haluaisi rahoittaa yhtiötä, ”joka tarjoaa museorakennuksia ja puiston lainojen vastineeksi”.³⁷² Yhtiön johto sitoi yhtiön talouden, menestyksen ja tappion keskustan tonttiin ja sen onnistuneeseen myyntiin ilman suojeluvelvoitteita. Kansantaloudellisuus ja yhtiön talous olivat kaksi vastakkaista asiaa.

Sekä lausunnoissa ja selvityksissä että sanomalehdissä käydyssä keskustelussa esiin nousi kysymys, kuka maksaa. Rakennusten suojelu lailla olisi tehnyt valtiosta maksumiehen. Jos kaupunki olisi rikkonut Verkatehtaan kanssa allekirjoitettua sopimusta, kaupunki olisi ollut korvausvelvollinen.³⁷³ Kaupungin johdon näkemyksen mukaan valtion olisi pitänyt lupautua maksumieheksi. Verkatehtaan johto taas oli sitoutunut myötävaikuttamaan uuden asemakaavamuutoksen hyväksymiseen. Suojeluyönteisyydestä yhtiö olisi ollut korvausvelvollinen alueen rakentajalle, jonka kanssa se oli tehnyt alustavan sopimuksen.³⁷⁴ Kaupungin kaavoituspäällikkö Heikki Pöntinen ilmaisi kaupungin kannan selkeästi vaiheessa, jossa odotettiin valtioneuvoston päätöstä suojeluasiaan: ”Kaupunki ei ole mikään suojelija eikä se ole vastuussa suojelupäätöksistä. Kaupunkia ei voi velvoittaa osallistumaan kustannuksiin”.³⁷⁵ Myöhemmin Pöntinen kommentoi Tampereen saamaa mainetta suojelun ja purkamisen taistelutantereena vertaamalla kaupunkia Turun ja Helsingin tilanteeseen:

*Esimerkiksi Helsingissä ja Turussa rakennuskanta on sinällään paljon arvokkaampaa kuin Tampereella. Näillä paikkakunnilla on ollut todella paljon arvokkaita rakennuksia, joita on purettu niin suruttomasti ettei se ole tosikaan.*³⁷⁶

---

370 HS 5.7.1975.

371 ”Virallisen tulkinnan mukaan yksityisoikeudelliset sopimukset eivät saa sitoa kaavoitusta, joka on julkisoikeudellista toimintaa. Periaatteessa rakennusoikeudesta ei makseta, kun sitä annetaan tai otetaan pois. Käytäntö on kuitenkin toinen.” Laine & Peltonen, 2003, 198.

372 Hahtuvia 4/1978, 4.

373 Kaupunki korosti tätä antamissaan lausunnoissa, mm. KHO:n katselmus Verkatehtaan tontilla 13.12.1976, No 1602/50/76, MVA.

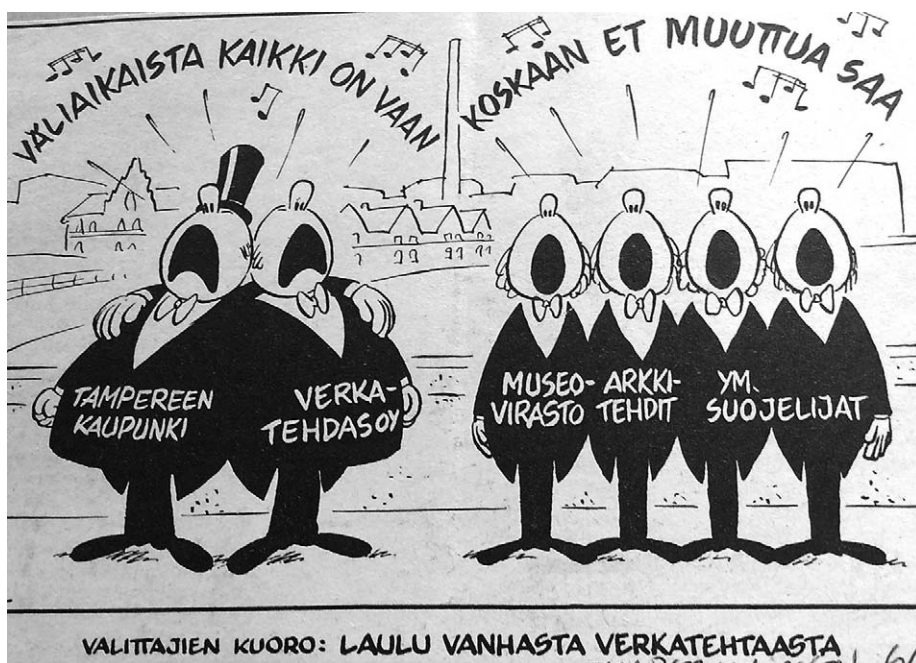
374 Sopimuksessa mainittiin myyjän sitoutuvan myötävaikuttamaan asemakaavamääräyksiensä muuttamiseen ostajien haluamalla tavalla. Lilius 1988, 9.

375 IS 30.10.1975.

376 AL 21.11.1981.

Kaupungin kaavoituspäällikön mielestä Verkatehtaan saama huomio oli liioiteltua ja rakennusten arvokkuuskin oli kyseenalaista verrattuna muiden kaupunkien arvorakennuksiin. Teollisuusrakennusten arvo oli sidottu lähinnä niiden taloudelliseen käyttöarvoon, joka keskusta-alueella oli kaupunginjohton näkemyksen mukaan tontin suhteellista arvoa huomattavasti vähäisempi. Päätöksenteon viivästyminen kerta toisensa jälkeen valtioneuvostossa ja KHO:ssa viittasi siihen, että valtio ei halunnut ottaa vastuuta alueen purkamisesta, vaikka toisaalta se ei myöskään halunnut lunastaa aluetta tai päätyä korvausvelvolliseksi.

Lehtien sitoutuminen puoluepoliittisesti ja valittu toimituslinjaus näkyivät eri lehtien kirjoituksissa. Verkatehtaan tapauksessa sanomalehtikirjoitusten määrästä ja sävystä voi päätellä, että ihmiset olivat kiinnostuneita aiheesta, mutta myös sen, että sanomalehtikirjoittelulla pyrittiin vaikuttamaan ihmisten mielipiteisiin. Tampereen seudulla ylivoimaisesti luetuin lehti oli *Aamulehti*, jonka toimituslinjaus oli oikealle sitoutunut. Tampereella sosiaalidemokraatit ja kokoomuslaiset toimivat kuitenkin yhdessä, joten lehden toimituksen voi nähdä olleen sidotun myös sosiaalidemokraattiseen näkemykseen asioista. *Kansan Lehti* oli sosiaalidemokraattien lehti ja tuki kaupunginjohton näkemyksiä uutisissaan. Samoin kotiseutulehti *Tamperkosken* päätoimittaja vuoteen 1977 asti oli sosiaalidemokraatti Unto Kanerva, joka kirjoituksissaan asettui pääsääntöisesti kaupungin johton päätösten taakse.

Kuva 28 Tamperelaisen pilapiirros 6.6.1975 valittajien kuorosta ja samalla näkemys keskeisistä toimijoista. VFA.

Erityisen mielenkiintoisiksi nousivat kolumni- ja mielipidekirjoitukset, joissa poliittisesti aktiiviset kirjoittajat esiintyivät omalla nimellään ja toivat selvästi esille oman kantansa. Erilliseksi ryhmäksi haluan nostaa arkkitehdit, jotka esiintyivät omalla nimellään, mutta jotka sen lisäksi toivat esille myös ammattinsa. Tällöin kirjoittaja on halunnut korostaa asiantuntijuuttaan asian suhteen. Useimmat kannanotot puhuivat säilytettävän rakennetun ympäristön puolesta, minkä ei katsottu tarkoittavan samaa kuin kehityksen pysäyttäminen.³⁷⁷ Myös *Tamperelainen* nosti pilapiirroksissaan arkkitehdit omaksi ryhmäkseen suojelijoiden puolelle.

Vanhojen tehdasrakennusten arvottamisesta syntyneen keskustelun seurauksena tehdasrakennusten uutta käyttöä pohtivat erityisesti suojelun puolelle kallistuneet tahot, kuten museovirasto, rakennushallitus, kansalaisjärjestöt sekä poliittinen vasemmisto SKDL, joka oli säilyttämässä vanhoja rakennuksia jo pelkästään taloudellisista syistä. Myös Tampereen kaupunki oli aikaisemmin ottanut useita vanhoja tyhjentyneitä tehdasrakennuksia uuteen käyttöön. Kaupunki oli ensimmäisen asemakaavamuutoksen yhteydessä kuitenkin todennut, ettei kaupungilla ollut tarvetta kaavoittaa aluetta julkisia toimintoja varten.³⁷⁸ Edelleen kaupunki ei ollut halukas lunastamaan aluetta itselleen taloudellisiin syihin vedoten.

Kuva 29 Hatanpään valtatie reunustavissa tehdasrakennuksissa vuokralaisena toimi mm. lastenvaatekauppa, huonekaluliike ja ravintola Gorilla, jonka huono maine saattoi vaikuttaa myös kaupunkilaisten näkemyksiin rakennusten suojelusta. Enimmillään vuokralaisia oli noin sata. Kuva vuodelta 1977, VFA.

³⁷⁷ Kairamo *HS* 22.12.1974; Tampereen Arkkitehtikillan yleiskokous 28.11.1974 *Tamperelainen* 19.12.1974; Staffan Lodenius *Hbl* 14.12.1975; *AL* 14.11.1974. "Tampereen symboli", Jere Maula; "Tampereen esimerkki", Juha Leiviskä; "Verkatehtaan alue, ainoalaatuinen", Rakennustaiteen seura.

³⁷⁸ Kivinen, Asemakaavan muutosehdotuksen no 2995 selostus, päivätty 27.5.1968, TKKA.

Alueesta tehdyt useat valitukset ja muistutukset sekä päätöksen teon siirtely oikeuslaitoksilta valtioneuvostolle ja takaisin johti useaan tutustumiskäyntiin paikan päällä. Käyntien tarkoituksena oli muun muassa hahmottaa alueen kaupunkikuvallista merkitystä, vanhojen tehdasrakennusten soveltuvuutta valtion laitosten tarpeisiin, rakennusten kuntoa kuin myös kuulla asianosaisten mielipiteitä alueen merkityksestä ja eri käyttötarkoituksista. Vuodesta 1975 alkaen vanhoihin tehdasrakennuksiin ehdotettiin muun muassa Tampereen yliopiston tiloja³⁷⁹, Pohjoismaista kulttuurikeskusta, filmiarkistoa, teatterikorkeakoulua ja poliisikoulua. Lähinnä kyse oli siitä, lunastaisiko valtio alueen itselleen.

Savupiipun kaatamisen symbolinen merkitys

28.1.1977 antamassaan päätöksessä korkein hallinto-oikeus kumosi rakennusten 4, 5, 6 ja 7 suojelun lainvastaisena ja rakennusten omistajan oikeutta loukkaavana. KHO perusteli päätöstään sillä, että myöhään jätetty suojeluesitys aiheutti kohtuuttomat kustannukset omistajalle.³⁸⁰ Kaupungin haluttomuus muuttaa asemakaavaa ja yhtiön kielteinen suhtautuminen suojeluun vaikuttivat osaltaan päätökseen. Vastuu alueesta siirtyi takaisin valtioneuvostolle, jonka tuli päättää alueen lunastuksesta ja korvauskysymyksestä. Opetusministeriö asetti työryhmän pohtimaan vaihtoehtoja Verkatehtaan suojeluasian ratkaisemiseksi. 31.3.1977 päivätyssä muistiossa vartenotettaviksi vaihtoehdoiksi työryhmä nosti säilyttämisestä luopumisen, lääninhallituksen suojelluiksi määräämien rakennusten suojelemisen tai koko rakennusryhmän 1-2 ja 4-7 säilyttämisen joko ostamalla alue tai kehottamalla kaupunkia muuttamaan kaavaa.³⁸¹

Valtioneuvoston lopullinen päätös syntyi 16.6.1977. Päätöksessä valtioneuvosto totesi, että museoviraston esittämät rakennukset olivat rakennushistoriallisesti ja käyttönsä vuoksi erityisen huomattavia koko rakennusryhmän muodostamana kokonaisuutena ja vain koko ko. ryhmän säilyttämisellä saavutettaisiin rakennus-suojelulle asetetut tavoitteet. Kuitenkin:

...Rakennusryhmän suojelu kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta annetun lain nojalla, ilman että ryhdyttäisiin pakkolunastustoimenpiteisiin, tuottaa yhtiölle sellaista vahinkoa, jota on korkeimman hallinto-oikeuden päätöksen mukaisesti pidettävä kohtuuttomana. Koska valtiolla ei ole taloudellisia mahdollisuuksia alueen ja rakennusten hankkimiseen valtion omistukseen käytettä-

---

379 Myöhemmin yliopiston tarvitsemia lisätiloja kunnostettiin mm. Attilan kenkätehtaaseen. Yliopisto laajensi myös alkuperäisellä paikallaan Kalevassa 1970-luvulla.

380 KHO:n päätös 28.1.1977, MVA.

381 Verkatehdastyöryhmä 31.3.1977, MVA.

*väksi yleiseen tarpeeseen, valtioneuvosto harkitsee oikeaksi mainitun lain nojalla jättää lääninhallituksen päätöksen vahvistamatta ja hylätä museoviraston ja hyväksyä kaupunginhallituksen mainitusta päätöksestä tekemän valituksen. Näin ollen kielto ryhtyä puheena olevien rakennusten kulttuurihistoriallista arvoa vaarantaviin toimenpiteisiin lakkaa olemasta voimassa.*³⁸²

Verkatehtaan suojelukiista koostui useista valituksista, päätöksistä, muistutuksista, lausunnoista, välipäätöksistä ja taas valituksista. Asia oli ollut kolmen hallituksen päätettävänä ja kantaa oli ottanut myös presidentti Kekkonen myllykirjeellään. Lopulliset päätöksentekijät, valtioneuvosto ja KHO, myönsivät alueen rakennusten kulttuurihistoriallisen arvon, mutta nojasivat päätöksessään taloudellisiin seikkoihin. Päätöksen myötä valta rakennusten säilyttämisestä tai purkamisesta siirtyi lopullisesti alueen omistajalle. Valtio ei varojen puutteessa ollut valmis lunastamaan aluetta itselleen. Verkatehtaan alueen suojelun osalta asia päättyi valtioneuvoston päätökseen.³⁸³

Kuva 30 Savupiipun kaataminen 1.10.1977. VFA

³⁸² Valtioneuvoston päätös 16.6.1977.MVA.

³⁸³ mm. toimitusjohtaja Lilius ja Museoviraston ylijohtaja C J Gardberg kävivät keskustelua syyllisyydestä ja syyttömyydestä *Huvudstadsbladetissa* 21.6. ja 22.6.1976. Tampereen Seudun Asukasyhdistyksen Neuvottelukunta järjesti adressikeräyksen rakennusten suojelemiseksi, adressin allekirjoitti 5756 tamperelaista *IS* 22.6.1977; *AL* 6.9.1977. Verkatehdas oli valittanut 17.3.1976 tehdystä suojelupäätöksestä Korkeimpaan Hallinto-oikeuteen 20.4.1976; Yhtiö esitti korvausvaatimuksen suojelutoimenpiteistä Museovirastolle 15.8.1977, VFA.

Verkatehtaan savupiipun purkaminen Tampereen päivänä 1.10.1977, joka oli Tampereen 198-vuotispäivä, sai osakseen symboliikkaa. Juuri ennen piipun kaatamista olivat sotaveteraanit marssineet keskikaupungilta Ratinaan osana Tampere-päivän juhlallisuuksia.³⁸⁴ Oliko piipun kaataminen kunnianosoitus Tampereelle ja sen asukkaille? Tampereen historia, jota osaltaan juhlittiin Tampereen päivänä, oli vuonna 1977 yhtä savupiippua lähempänä unohdustaan. Yleiskaavassa keskustan piiput oli huomioitu merkittävänä symboliarvoa sisältävinä kohteina, joita ei saanut syyttä purkaa. Kaupungin asemakaava-arkkitehtina 1974 aloittanut Kristiina Jääskeläinenkin koki piipun purkamisessa olleen tiettyä symboliarvoa.³⁸⁵ Vajaa kaksi viikkoa myöhemmin julkaistiin Tampereen seutukaavaliiton selvitys alueen kulttuurihistoriallisesti merkittävistä kohteista, joihin lukeutuivat mm. Tampereen suurimmat ja vanhimmat piiput.³⁸⁶ Arkkitehdit kiinnittivät tässä vaiheessa huomiota alueen uusiin suunnitelmiin ja esittivät järjestettäväksi yleistä arkkitehtikilpailua, jotta arvokas ja herkkä alue saisi arvoisensa suunnitelmat.³⁸⁷

Helsingin Sanomissa Verkatehtaan aluetta luonnehdittiin työn muistomerkiksi, jonka katsottiin soveltuvan huonosti suuren rahan unelmiin.³⁸⁸ Rakentajien suuren rahan unelma toteutui lopulta valtion rahapulan ansiosta. Toimitusjohtaja Lilius vakuutti olevansa rakennussuojelun kannalla, jos vain korvauksista sovitaan ja suojelupäätökset pitävät.³⁸⁹ Samassa yhteydessä museoviraston edustaja Kärki korosti, miten peli oli menetetty jo ensimmäisen asemakaavan muutoksen jälkeen, koska alueelle annettu suuri rakennusoikeus muutti suojelukysymyksen taloudelliseksi ongelmaksi.³⁹⁰

Teollisuusmaiseman muisto

*Siellä on ollut ”kolhoosi”, toinen ja kolmas kerros järjestetty asunnoiksi sotien jälkeen. Siellä on ollut poliklinikka lääkärin vastaanottoineen. Sanotaan, että eihän kuollut esine, tässä tapauksessa kivinen rakennus, voi elää, mutta se elää ja hengittää ja luo historiaa, kunhan sitä osataan lukea.*³⁹¹

³⁸⁴ AL 2.10.1977.

³⁸⁵ Kristiina Jääskeläisen haastattelu 26.2.2008, MLA.

³⁸⁶ AL 13.10.1977

³⁸⁷ AL 11.3.1978 arkkitehti Seppo Rihlama ja 16.3.1978 arkkitehti Erkki Karvala ottivat kantaa alueen suunnitteluun.

³⁸⁸ HS 28.11.1978.

³⁸⁹ HS 30.9.1979.

³⁹⁰ HS 30.9.1979.

³⁹¹ Nironen 1956-1960, 19.

Verkatehtaan konttorissa työskennellyt Eino Nironen pohti muistelmissaan 1950-luvun loppupuolella – kaksi vuosikymmentä ennen rakennusten purkamista – Hatanpään valtatievarrella sijainneen varastorakennuksen merkitystä. 1980-luvun taitteessa suojelukiista oli saanut päätöksensä ja tehdasrakennukset purkutuomion. Hatanpään valtatievarren tehdasrakennukset seisoivat vielä paikoillaan, kun uudet asuinrakennukset nousivat niiden taakse kosken rantaan. Viimeisten rakennusten purkaminen 1981 sai lehdistössä inhimillisiä piirteitä. Ilta-Sanomien uutisessa tehtaisten menettäminen muuttui henkilökohtaiseksi menetykseksi ja rakennusten taistelu moukarin kuoliniskua vastaan henkilökohtaisesti merkitykselliseksi taisteluksi:

Sadoittain paikalle kerääntyneet uteliaat tamperelaiset seurasivat rakennusvanhuksen uljasta taistelua perin hiljaisina ja kunnioittavina, mutta kun se vihdoinkin kolmen tunnin taistelun jälkeen uupui, kajahtivat ilmoille hurraa-huudot. ... ilmaan nousi vain pölypilvi, rakennus ei juuri hievahtanutkaan. Se ikään kuin rakennuksen säilyttämistä toivoneiden puolesta ilkkui telojiaan ja uudistajia vastaan. Paikalle kerääntyneet lukuisat kaupunkilaiset innostuivat jonkin verran kohahtamaan rakennusvanhuksen puolesta.³⁹²

Vanhojen – ja uudempien – tehdasrakennusten purkaminen osoitti rakennusten kestävyuden. Huonokuntoisiksi leimatut rakennukset kestivät useamman räjäytyksen, ennen kuin ne antoivat periksi. Myös verkatehtaan työntekijät kaipasivat entistä työpaikkaansa, vaikka uudessa tehtaassa muun muassa työskentelyolosuhteet ja sosiaalitytöt olivat paremmat.³⁹³ Vanhat tehtaat olivat työntekijöiden menneisyyden kiinnekohtia: ”Se oli kova paikka, kun vanha työpaikka purettiin. Ihan sitä moni eläkeläisistä tuli kipeäksi, kun näki miten vanha verkatehdas lyötiin maan tasalle.”³⁹⁴ Tehdasrakennuksiin kiinnittyi työntekijöille tärkeitä muistoja, sillä ne olivat osaellettyä elämää, historiaa, joka uudelta vastavalmistuneelta tehtaalta puuttui.

Verkarannan ensimmäinen asuinkerrostalo sai Helsingin Sanomien mukaan tamperelaisilta kiitosta, ”punainen tiili ja polveileva muoto sopivat hyvin maisemaan”.³⁹⁵ Kaavan sanelema punatiilinen väriyys yhdisti Keskus-Saton varatoimitusjohtaja Matti Sarnelan mielestä uudet rakennukset onnistuneesti vanhaan koskinäkymään.³⁹⁶ Synkäksi ja sekavaksi kuvailtu vanha tehdasalue pyrittiin uu-

---

³⁹² *Ilta-Sanomat* 14.9.1981. Verkatehdas on poissa.

³⁹³ *Hahtuvat* 1/1975, 16; 4/1985, 14; 1/1989, 24–25.

³⁹⁴ Lehteen haastateltu Inga Alexandra Raivola oli työskennellyt verkatehtaan kehräämössä 38 vuotta. *Hahtuvat* 4/1985, 14.

³⁹⁵ *HS* 26.8.1981.

³⁹⁶ *AL* 26.8.1981.

nessa kaupunkikuvassa herättämään henkiin materiaalivalintojen ja rakennusten sijoittelun avulla. Viimeiseksi rakennetut ja eniten kritiikkiä saaneet hotelli Ilves ja Koskikeskus sanoutuivat kuitenkin irti maisemaan sopivuudesta. SOK:n hotelli- ja ravintolatoimen johtaja Matti Pulkki kertoi hotellista tulevan silmiinpistävän näkyvän.³⁹⁷ Liikerakennuksen suunnittelusta vastannut arkkitehti Antti Tähtinen perusteli liikekeskuksen erilaisuutta muun muassa pyrkimyksellä koskimaisuuteen ja yksitoikkoisuuden välttämiseen. Näin Tähtinen perusteli myös rakennuksissa käytettäviä erilaisia materiaaleja.³⁹⁸ Liikekeskus ja tornihotelli olivat irtiotto siitä menneisyyden maisemasta, johon vielä alueelle rakennetut asuinkerrostalot oli pyrittävä sovittamaan. Hotellin rakentamisvaiheessa 1985 uusi hotellinjohtaja Mauno Ahonen pelkäsi vanhan verkatehtaan kipeiden muistojen vaikutusta hotellille.³⁹⁹ Puoliksi puretut rakennukset olivat syöpyneet ihmisten mieliin ja vaikuttivat mielikuviin teollisuusmaisemasta. Muuttunut kaupunkikuva sai tamperelaiset kaipaamaan mennyttä maisemaa, ja siksi Koskikeskusta ja Hotelli Ilvestä ei pidetty onnistuneina ratkaisuina.

Kuva 31 Uudet asuinkerrostalot Tammerkosken rannassa 1981. Osa tehdasrakennuksista oli vielä purkamatta. VFA.

Toista asemakaavamuutosta laatimassa ollut kaupungin apulaisasemakaava-arkkitehti Juha Jaakola totesi suunnitellun hotellirakennuksen yhteydessä, ettei keskelle kaupunkia enää (1981) suunniteltaisi näin korkeaa rakennusta.⁴⁰⁰ Aika oli

³⁹⁷ *Tamperelainen* 16.2.1984.

³⁹⁸ *Tamperelainen* 16.2.1984.

³⁹⁹ *US* 24.11.1985.

⁴⁰⁰ *AL* 26.8.1981.

ainakin osittain ajanut voimassaolevan asemakaavan ohi. Aamulehti otti kantaa toteutumassa olleeseen kaavaan kertaamalla, miten tornitalot voittivat Kivisen terrassitalon.⁴⁰¹ Mielestäni Aamulehden kanta oli tässä vaiheessa selvästi jo tornitaloja vastaan verrattuna aikaisempaan uutisointiin.

Myös kaupungin johdon kanta oli muuttunut 1980-luvulle tultaessa. Verkatehtaan alueen uudelleenrakentamiseen liittynyt negatiivinen julkisuus vaikutti siihen, että kaupunkikin halusi löytää muita vaihtoehtoja teollisuusalueiden uudelleenkäytölle. Kaupunginhallituksessa pitkään vaikuttanut pankinjohtaja Alpo Korkeela (kok) kirjoitti vuonna 1984 Aamulehdessä, miten vasta Verkatehtaan purkaminen oli havahduttanut tamperelaiset valtuutetut ja päättäjät ymmärtämään kotikaupunkinsa erityispiirteet.⁴⁰² Samoin kaupunginsihteerinä toiminut ja ympäristöministeriön rakennus- ja kaavoitusosaston päälliköksi siirtynyt Olavi Syrjänen totesi, että nykykäsitysten (1984) mukaan Verkatehdasta ei enää purettaisi:

*Yhteiskunta on kokenut nopean muutoksen. Ajattelu on muuttunut voimakkaan teknis-taloudellisesta linjasta selvästi pehmeämpään suuntaan. Nyt kovat rakentajatkin ovat havainneet, ettei entisellä linjalla päästä eteenpäin. Käyttäjä on otettava entistä selvemmin huomioon. 1970-luvulla kunnissa tehtiin kaavoja, jotka vanhenivat nopeasti. Alettiin arvostaa olemassa olevaa ympäristöä ja pienimittakaavaista rakentamista. Sitä ennen kaavoitus ei ottanut vanhaa huomioon. Näin kävi verkatehtaan kohdalla. Nyt on purettu vanhentuneita kaavoja, joita ei ole ehditty toteuttaa.*⁴⁰³

Vuonna 1986 kaupunki otti yhteyttä Tampereen teknilliseen korkeakouluun selvittääkseen tehdasrakennusten käyttömahdollisuuksia. Työryhmän johtajana toiminut rakennustalouden lisensiaatti Olli Niemi kertoi kaupungin kaavoitusarkkitehti Markku Teräsmaan todenneen, ettei Verkatehtaan virhettä haluttu enää toistaa, mutta kaupungilla ei ollut mitään käsitystä, voitaisiinko tulevaisuudessa tyhjeneviä teollisuustiloja käyttää uudelleen muihin tarkoituksiin ja olisiko se taloudellisesti kannattavaa.⁴⁰⁴ Kaupungin historia oli kuitenkin teollisuuden historiaa, jota ei haluttu kokonaan pyyhkiä pois kaupunkikuvasta.

Aamulehden liite *A-Tampere* kysyi lukijoiltaan Tampereen ruminta rakennusta 1984. Lukijat äänestivät toiseksi rumimmaksi Verkarannan, joka vasta oli rakentu-

---

401 AL 13.12.1983. Uutiseen oli haastateltu mm. Olli Kivistä ja rakennusneuvos Mikko Mansikkaa. Keskus-Sato Oy ja kaupunginjohtaja Paavola saatiin uutisessa näyttämään syyllisiltä.

402 AL 12.9.1984.

403 AL 22.7.1984.

404 Olli Niemen haastattelu 18.1.2008, MLA.

massa.⁴⁰⁵ Voimakas ja pitkään jatkunut arvostelu Verkatehtaan purkamisesta saattoi vaikuttaa keskeneräisen rakennuskokonaisuuden rumuuteen. Vilho Halme (sdp) puolusti rakennettavaa hotellihanketta uskoen että muutamassa vuosikymmenessä rakentuva hotelli saisi ymmärrystä. Samassa yhteydessä Halme sanoi tukevansa koskikeskustan säilyttämistä ja myönsi että Verkatehtaan aluetta olisi kannattanut yhteiskunnan rahoilla säästää enemmänkin.⁴⁰⁶ Kaupungin muuttuneeseen kantaa vaikutti osittain virkamiesten vaihtuminen uusiin toimijoihin, ja sitä myötä muuttunut näkemys suojelukysymyksiin. Mutta kuten edellä kävi ilmi, myös vanhat toimijat olivat muuttaneet mielipidettään Verkatehtaan suojelun suhteen.

”Meillä on vahvat resurssit saada tämä maisema kuntoon.”⁴⁰⁷ Näin kommentoivat Koskikeskuksen toimitusjohtaja Heikki Korpinen ja arkkitehti Antti Tähtinen rakentumassa olevaa aluetta, jonka onnistuneisuutta spekuloiitiin koko rakentamisen ajan. Kommentti kertoi siitä, että maisema oli jotenkin pilattu, epäonnistunut ja nyt sitä oltiin korjaamassa kuntoon. Kun uusien rakennusten kaupunkikuvallista merkitystä pohdittiin, muisto purkamisen myötä menetetystä tehdasmaisemasta vaikutti monen kaupunkilaisen mielessä. Rakentajien kommentti maiseman korjaamisesta viittasi mahdollisesti tähän muistoon.

Kun ensimmäiset suunnitelmat Verkatehtaan alueella vähitellen toteutuivat, *Aamulehti* nosti esille sen, miten koskenrannan alueita tulisi tulevaisuudessa kehittää. Uutinen alkoi kuvailevasti:

*Koski soluu kaupungin keskustan läpi, partaillaan punatiilisiä tehtaita ja vihreätä puistoa. Tammerkoski on tamperelaisten arvokasta omaisuutta – sen vertaista näkyä eivät omista muut Euroopassa.*⁴⁰⁸

Kaupungin asemakaava-arkkitehti Jorma Sulkava toivoi uuden rakentamisen rikastavan kaupunkikuvaa ja koskimiljöön saattamista kaikilta osiltaan kaupunkilaisten ihailtavaksi. Finlaysonin ja Tampellan alueista Sulkava kommentoi: ”... on puute, että historiallisesti arvokas ja arkkitehtuuriltaan kaunis tehdasmiljöö on täysin kaupunkilaisten silmien ulottumattomissa”.⁴⁰⁹ Samaa mieltä olivat haastatellut professori Viljo Rasila ja insinööri Kauko Raevaara Tampellasta.⁴¹⁰ Perusta yläkosken alueiden muutoksille oli näin luotu mielikuvilla kauniista ja vehreästä ympäristöstä teollisuusalueilla, jotka olivat edelleen kaupunkilaisilta suljettuja.

---

405 AL 1.11.1984, A-Tampere –liite.

406 AL 29.10.1984.

407 AL 29.8.1984.

408 AL 17.6.1979.

409 AL 17.6.1979.

410 AL 17.6.1979.

KENEN MAA – SEN MAISEMA

Kaupunkisuunnittelijoiden modernistinen näkemys kaupungista sai Verkatehtaan tapauksessa vastaansa suojeluviranomaisten romantiikan filosofiaan sitoutuvan argumentoinnin kaupungin ja sen rakennusten merkityksestä. Länä olevan kaupungin rakennettuine muotoineen yhdistivät selkeimmin näkemyksiinsä kaupunkilaiset, jotka arvottivat tehdasrakennuksia suhteessa sen hetkiseen nähtyyn ja koettuun maisemaan. Suojelijoiden ja suojelua vastustaneiden argumenttien pohjalta kaupunkilaiset rakensivat omia käsityksiään tehdasrakennusten merkityksestä osana omaa kulttuurista identiteettiään.

kaupunki	<ul style="list-style-type: none"> • rantojen avaaminen kaupunkilaisten nauttavaksi • tuttu maisema - yksittäisten rakennusten suojelu • ei historiallisia tai arkkitehtonisia arvoja
kaupunkilaiset	<ul style="list-style-type: none"> • synkkä ja ruma tiilimuuri - konkreettinen ja läsnäoleva maisema • ennen suljettujen rantojen avaaminen, koskimaiseman yhteisöllisyys • tutun maiseman säilyminen
museovirasto	<ul style="list-style-type: none"> • Rakennustaiteellinen, historiallinen ja maisemallinen arvo • teollisuusmiljöön paikallinen ja kansallinen merkitys - kansallinen kulttuuriperintö
vasemmisto	<ul style="list-style-type: none"> • yhteiskuntataloudellisesti kannattava säilyttäminen • työntekijöiden menneisyys - teollisuusperintö • maisemallinen arvo - kaupungin teollisen identiteetin säilyminen
Verkatehdas Oy	<ul style="list-style-type: none"> • yksityistaloudellinen kannattavuus - rakennussuunnitelmien toteuttaminen • tehtaan menestyminen = työpaikkojen säilyminen • ei maisemallisia tai historiallisia arvoja, tehdasrakennusten rumuus
arkkitehdit	<ul style="list-style-type: none"> • maisemalliset ja rakennustaiteelliset arvot - ympäristöön sopiva rakentaminen • historialliset arvot - arkiympäristön merkitys kaupunkilaisille

Kuva 32 Eri toimijoiden keskeisimmät argumentit tehdasmaiseman merkityksestä Verkatehtaan tapauksessa.

1970-luvulla rakennussuojelu haki vasta paikkaansa, samoin kuin kansalaisten perustamat suojeluyhdistykset. Tutkimusjakson alussa vallinnut ajatus koskimaiseman avaamisesta kaupunkilaisille sai vasta 1970-luvulla piirteitä historiallisesti ja kulttuurisesti arvokkaan tehdasmaiseman suojelusta. Kosken rannat olivat lähes koko kaupungin historian ajan olleet tehdasrakennusten täyttämät. Kun ensimmäinen mahdollisuus rannan muuhun käyttöön avautui, oli ymmärrettävää, ettei koskenrannan rakennusten säilyttäminen paikallaan ollut kaupungin johdon ensimmäisten ajatusten joukossa. Juuri kyseiset rakennukset olivat kaupungin johdon

mukaan sulkeneet kaupunkilaisilta mahdollisuuden nauttia luonnonkauniista koskimaisemasta. Toisaalta sama maisema oli ollut nähtävissä Tammerkosken silloilta ja oli näin muodostunut tutuksi kaupunkilaisille. Ensimmäisen asemakaavamuutoksen yhteydessä mainittu maiseman avautuminen Hatanpään valtatieltä koskelle, vaihtui toisen kaavamuutoksen myötä koskimaiseman avautumiseksi uusista asuinhuoneistoista käsin. Toisen kaavamuutoksen lupaama väljyys sulki sittenkin näköyhteyden valtatie ja kosken väliltä.

Yhtiön muutto pois keskustasta avasi uuden mahdollisuuden Tammerkosken rantojen kehittämiselle, mutta samalla se käynnisti keskustelun tehdasrakennusten merkityksestä. Tätä keskustelua ei aikaisemmin ollut tarvinnut käydä, koska tehtaat olivat olleet itsestäänselvyys kosken rannalla. Tehdasrakennusten historiallisten ja esteettisten arvojen pohtiminen käynnistyi kansalaisyhdistysten ja rakennussuojelun asiantuntijoiden kannanotoilla, mutta hyvin nopeasti kaupungin poliittinen vasemmisto (erityisesti SKDL) omaksui tehdasrakennusten uudet merkitykset. Entinen työpaikka muuttui keskustelussa muistomerkiksi, kulttuurihistoriallisesti merkittäväksi perinnöksi. Tehdasrakennusten suojelukeskustelun oleellinen piirre, erona yksittäisiin suojelukohteisiin, oli konkreettisten käyttöarvojen korostaminen abstraktien arvojen rinnalla alusta asti. Suurten tehdasrakennusten säilyttämisen keskeinen peruste oli rakennuksiin kiinnittynyt yhteiskuntataloudellinen hyöty, hyväkuntoisten rakennusten käyttäminen purkamisen sijaan. Säilyttämisen syinä suojelun puolustajat korostivat tehdasmiljööön rakennustaiteellisia, historiallisia ja maisemallisia arvoja. Näistä eri tahoilla subjektiivisiksi leimatuista arvoista suojelua vastustaneet olivat eri mieltä.

Suojelukeskustelu oli suurelta osin sidoksissa maisemaan, siihen mitä maisemaan haluttiin, kenelle se kuului sekä kenellä oli oikeus määritellä kaupungin keskeisen maiseman arvot ja merkitys suhteessa kaupunkilaisiin. Maiseman arvo nähtiin toisissa kannanotoissa taloudellisesti arvokkaana sijaintinsa ja rakennusoikeutensa – uudistuvan kaupunkikuvan – tähden, kun taas toisissa kannanotoissa maiseman arvot liitettiin suoraan alueen historiaan ja sen hetkiseen näkymään. Erityisesti museovirasto korosti Verkatehtaan rakennuksia teollisuus- ja paikallishistorian kehityksen merkittävänä symbolina ja kansallisena kulttuuriperintönä, kun taas kaupunkilaisten mielipiteissä korostui ruma ja synkkä tiilimuuri Hatanpään valtatie varrella. Vertailussa museoviraston näkemys edusti historian suuria linjoja ja kaukaa ihailtua maisemaa, kun taas kaupunkilaiset keskittyivät jokapäiväiseen näkymään, siihen mikä oli konkreettista ja näkyvää omassa arkiympäristössä. Muutos yleisessä mielipiteessä vastaamaan rakennussuojelun asiantuntijoiden näkemystä, tarkoitti käytännössä sitä, että kaupunkilaiset oppivat ihailemaan teollisuusmaisemaansa kauempaa sekä käytännössä että kuvainnollisesti. Tämän muutoksen Verkatehtaan tapaus käynnisti.

Verkatehtaan suojelukiistan puheenvuoroissa erottui jako suojelua puoltaviin ja suojelua vastustaviin, mutta näiden lisäksi yhtenä keskeisenä näkökulmana oli

toisen asemakaavamuutoksen mukaisten suunnitelmien vastustaminen. Osittain tämä näkökulma yhdistyi suojelua puolustaviin, erityisesti rakennussuojelun asiantuntijoiden puheenvuoroihin, mutta osa kaupunkilaisista vastusti sekä tehdasrakennusten suojelua että suunniteltuja tornitaloja. Julkisuudessa käyty suojelukiista vaikutti suojelukeskustelua laajemmin kaupunkikuvan muutokseen ja rakennetun ympäristön merkitykseen kaupunkilaisille ja kaupunkilaisten aktiivisuuteen osallistua rakennettua ympäristöä koskevaan päätöksentekoon.

Vaikka alueen suunnittelu alkoi jo vuonna 1965, asia sai enemmän julkisuutta vasta 1970-luvulla. Niin sanotut tornitalosuunnitelmat julkaistiin lehdissä useaan otteeseen 1970-luvulla. Kuvien avulla haluttiin tuoda esille oma kanta joko positiivisena tai negatiivisena kaupunkikuvan muutoksena, mutta niiden avulla haluttiin myös herättää keskustelua koskimaiseman arvoista. Ensimmäiset vanhojen tehdasrakennusten suojeluajatukset heräsivät samoihin aikoihin kuvien julkaisun kanssa. Sanomalehtien otsikoissa korostui rakennusten korkeus. Puhe pilvenpiirtäjäistä ja torneista ruokki ajatusta kaupunkikuvaan sopimattomista rakennuksista.

Verkatehtaan alueen ratkaisussa oli suojelua puolustavien rakennussuojelun asiantuntijoiden mielestä ennakkoratkaisun makua. Pelkona oli, että tontille sallittujen tornitalojen myötä Tammerkosken muut teollisuusalueet seuraisivat perässä, jolloin kosken rantojen maisemalliset ja historialliset arvot katoaisivat teollisuusalue kerrallaan.⁴¹¹ Verkatehtaan suojelukiistasta tuli kyllä ennakkotapaus, mutta yleisen mielipiteen muutoksen seurauksena ennakkotapauksen vaikutus oli päinvastainen siihen nähden mitä oli pelätty. Verkatehtaan suojelukiistan seurauksena kaupungin johto oli ymmärtänyt teollisuusmaiseman merkityksen osana kaupungin historiallista identiteettiä, ja erityisesti negatiivisen imagon merkityksen kaupungin maineelle.

Modernistisen kaupunkikäsityksen mukaan rakennusten säilyttäminen nähtiin kaupungin *museoimisena*, kehityksen jarruna, jolloin uudet suunnitelmat, ilman keskustelua laadullisista tai kaupunkikuvallisista tavoitteista, rinnastuivat kehitykseen ja kaupunkikeskustojen elävyyteen, joka kyseenalaistamatta oli positiivista.⁴¹² Museoimista metaforana analysoinut Laura Tuominen on nostanut esille, miten museoimiseen liitetty kielteinen kielikuva jonain kuolleena vastakohtana elävyydelle, edellyttäisi ihmisten poissaoloa.⁴¹³ Säilyttämisvaihtoehtoissakin alue olisi muuttunut erilaisiksi osallistumisen ja toiminnan paikoiksi, joissa lähtökohtana

---

411 Pöytäkirja KHO:n katselmuksesta Verkatehtaan tontilla 13.12.1976; Rakennusneuvos Mikko Mansikan lausunto sisäasiainministeriölle 14.5.1974, MVA; Opetusministeri Paavo Väyrysen vastaus eduskuntakyselyyn 27.1.1976, VFA.

412 Aamulehden otsikoissa aihetta lähestyttiin muun muassa näin: Museovirasto estää Tampereen kehitystä, *AL* 14.11.1975; Verkatehdas ei ole museo, *AL* 19.7.1976.

413 Elävyys kaupunkiympäristössä yhdistyi 1950–70-lukujen kansainvälisessä arkkitehtuurikeskustelussa ihmisten viihtyvyyteen, maksuttomaan oleskeluun ja kuluttamiseen kaupunkien keskustoissa. Tuominen 2004, 94.

oli ihmisten läsnäolo alueella. Metaforana alueen museoiminen toimi kuitenkin argumenttina suojelua vastaan.

Kielikuvana teollisuusrakennusten uudelleenkäyttö oli yhtä kuin museoiminen, mikä olisi johtanut kaupungin ”kuolemaan”. Elävä vastaan kuollut oli sidoksissa arkkitehtuuriin ja kaupunkikuvaan, siihen miltä kaupunki näytti sekä minkälaisena kaupunki näyttäytyi ulkopuolisille yhtä hyvin kuin kaupunkilaisille itselleen. Samalla vertaaminen elävään ja kuolleeseen oli seurausta kaupunkisuunnittelun terminologiasta, jossa luonnon ja orgaanisuuden vertauskuvat olivat yleistyneet sotien jälkeen erityisesti Otto-I. Meurmanin kirjoitusten myötä.⁴¹⁴ Vastakkain asetettujen mielikuvien – pysähtyneisyys vs. kehitys, suljettu vs. avoin, synkkä vs. valoisa – avulla kaupungin johto ja kaavoittajat muokkasivat teollisuusmaiseman merkityksiä tutkimusjakson alusta asti. Suojelun puolestapuhujat rikkoivat maise-
masta rakennettua kuvaa korostamalla alueen kulttuuri- ja teollisuushistoriallista arvoa kaupunkikuvallisten merkitysten ohella.

Tutkimuksessaan vallan jakautumisesta ja vallan käytöstä osana kaupunkisuunnittelua tanskalaisessa Aalborgin kaupungissa professori Bent Flyvbjerg osoitti, miten valta määrittelee tiedon. Vallassaolijat saavat määrittää pätevän ja hyväksyttävän tiedon ja tätä kautta sen, mikä lasketaan todellisuudeksi.⁴¹⁵ Verkatehtaan tapaus osoitti, ettei rakennussuojelua vielä hyväksytty osaksi kaupunkisuunnittelua. Modernistinen näkemys kaupungista hallitsi kaupunkisuunnittelun diskurssia, jossa keskeisiä toimijoita ja hyväksyttävän puheen määrittäjiä olivat kaupungin virkamiesjohto (poislukien vasemmiston edustajat), kaupunkisuunnittelijat sekä Verkatehtaan johto. Suojelun puolustajat pyrkivät rikkomaan tätä hegemonista asemaa. Argumenteillaan he hakivat sopivia käsitteitä kuvailemaan teollisuusperintöä, sen arvoja tai arvottomuutta.

Verkatehtaan tapaus osoitti toisaalta museoviraston hallitsevan roolin merkittävän kulttuuriperinnön suojelussa ja sen määrittelyssä, toisaalta lainsäädännön heikkoudet ja suojelun vaikeuden asianosaisten toimijoiden vastustaessa suojelua. Vastakkainasettelu paikallisen ja valtakunnallisen, ja toisaalta paikallisen ja ulkopuolisen asiantuntijuuden kesken kertoi vallan jakautumisesta. Kansalaisyhdistysten ja valtion virastojen painotuksilla ja asiantuntijuudella ei kaupungin johdon mielestä ollut vaikutusvaltaa, koska kyseiset tahot edustivat suurelta osin asiantuntematonta tai ulkopuolista näkökulmaa ja toisinaan molempia. Näin rakennussuojelupuhe suljettiin kaupunkisuunnitteludiskurssin ulkopuolelle. Paikallinen valta oli kaupungin johdon mukaan kaupungin poliittisella johdolla, joka oli demokraattisesti valittu. Kuitenkin kaupungin demokratia toimi poliittisesti sitoutuneen virkamiesjohdon

---

414 Meurman 1947, passim.; Meurman 1946, passim.; Ks. myös Tuomi 2005, 36–45.

415 Flyvbjerg 1998, 226–227, passim.

alaisuudessa ja sen tarpeiden ja tahdon mukaan. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Verkatehtaan rakennusten kohtalosta päätti vain kourallinen ihmisiä.

Poliittista ja taloudellista valtapeliä

Verkatehtaan alueen asemakaavoitus 1960-luvun lopulta 1970-luvulle osoitti Tampereen hallinnon virkamiesjohtoisuuden. Samalla korostui kuitenkin myös se, että toimintakanavat eivät olleet rutinoituneet, vaan yhteyksiä luotiin eri toimijoihin tarpeen mukaan ja mahdollisesti ohi toisten toimivallan. Verkatehtaan tontti kaupungin ytimessä tarjosi harvinaisen mahdollisuuden suunnitella modernistisen kaupunkikäsityksen mukaista uutta ja edistyksellistä kaupunkitilaa, josta Kivisen laatima monumentaalinen suunnitelma oli yksi esimerkki. Se, mitä lopulta toteutettiin, kertoo yleisemminkin siitä, miten kaupunki-ihanteet ja käytäntö ovat suhteettoman kaukana toisistaan.

Mediatutkija Johan Fornäs on osoittanut, miten alakulttuureilla, joihin kansalaisyhdistyksetkin voidaan lukea, on ollut vaikutusta yhteiskunnan mentaaliin ja ideologisiin muutoksiin toimintaympäristöään laajemmalla alueella. Kyseenalaistamalla ”normaalin” tai yleisen ajattelutavan ne luovat uusia identiteetin, samaistumisen muotoja, jotka eivät ole sidoksissa poliittisiin tai taloudellisiin tekijöihin. Samalla liikkeiden vastarintaan perustuva toiminta tekee vallan muodot näkyviksi.⁴¹⁶ Tämä on osoitettavissa myös Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen kohdalla. Yhdistyksen toiminnalla oli yhtä tapausta kauaskantoisemmat seuraukset siinä, että yhä useampi tamperelainen alkoi kiinnittää huomiota omaan ympäristöönsä ja ymmärsi, että rakennetun ympäristön muutokset eivät ole vain kaupungin johdon määriteltävissä oleva asia, vaan ne koskettavat ja koskevat kaikkia kaupunkilaisia. Perinnepoliittinen yhdistys osoitti toiminnallaan, että kaupunkilaisilla on mahdollisuus ja oikeus puuttua epäkohdiksi kokemuinsa asioihin.

Työläisenemmistöisessä kaupungissa poliittisen ja taloudellisen vallan toimijat käyttivät kärjistyneitä puheenvuoroja tuodessaan esille oman näkemyksensä suojelukiistassa. Tähän suhteutettuna perinnepoliittisen yhdistyksen toiminta oli korostetun puolueetonta. Kansalaisyhdistys tarjosi mahdollisuuden poliittisesti sitoutumattomaan toimintaan ja aktiivisen osallistumisen rakennetun ympäristön kysymyksiin. 1970-luvun poliittisuus vaikutti kuitenkin asennoitumiseen kansalaisyhdistyksiä kohtaan. Kaupungin ja elinkeinoelämän johto onnistuivat leimaamaan perinnepoliittisen yhdistyksen kommunistiseksi ja kulttuuri-ihmisten hömpötykseksi, mikä osaltaan vaikutti kaupunkilaisten halukkuuteen osallistua yhdistyksen toimintaan.

---

⁴¹⁶ Fornäs 1998, 102, 137. Alakulttuurin käsite kansalaisyhdistyksen kohdalla on harhaanjohtava. Lähtökohtaisena ajatuksena kuitenkin on, että yhteiskunnalliset liikkeet, jotka kyseenalaistavat vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän tai osan siitä, voidaan luokitella ala- tai vastakulttuuria edustavaksi. Ks. tarkemmin Fornäs 1998, 149–151.

Kansalaisten suosion saavuttaneen kirjailija Väinö Linnan kommentointi Verkatehtaan suojelun puolesta vaikutti yleisen mielipiteen muutokseen suojelumyönteisemmäksi. Linnan voi katsoa käyttäneen kansansuosioon perustuvaa valtaa argumentoidessaan suojelun puolesta.

Keskustelu siitä, kuka sai määritellä kaupungin maisemallisia arvoja, oli korostunut Verkatehtaan suojelukiistassa erityisesti Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen toiminnan myötä. Kaupunginjohto halusi edelleen rajata kansalaisvaikuttamisen asianosaisiin eli kaupunkiin kaavoittajana, maanomistajana ja alueen rakennuttajiin. Kaupunkilaisten jokapäiväiset maisemat olivat kaupunkilaisten päättävällän ulottumattomissa. Suomen Kuvalehdessä aiheeseen tartuttiin vuonna 1990 ironisesti:

Rakennusasetuksen mukaan talon on oltava ympäristöönsä sopeutuva, näin Tampereen Verkatehtaan miljöössäkin. Maallikon mielestä vanhaan kulttuurimiljööseen olisi vaikea kuvitella huonommin sopeutuvaa pytinkiä kuin 18-kerroksinen hotelli, mutta rakennuslautakunnassahan ei onneksi olekaan maallikoita: se koostuu asiantuntijoista.⁴¹⁷

Selvitys, jonka toimitusjohtaja Lilius kirjoitti eläkkeelle jäätyään, edusti yhtiön johdon näkemystä tapahtumien kulusta. Se toi kuitenkin hyvin esille yhtiön suorat kontaktit niin kaupungin johtoon kuin valtiotasolle. Liliuksen merkitys suojeluprosessissa oli oleellinen. Konservatiivisena johtajana Lilius selvästi halusi pitää kaikki langat käsissään. Tämä näkyi muun muassa siinä, miten aktiivisesti toimitusjohtaja osallistui tutkimusajanjakson tapahtumiin. Vastineiden kirjoittaminen lehtiin, henkilökohtaiset vierailut valtio- ja kuntatasolla ja haastattelujen määrä lehdissä kertoivat Liliuksen sitoutumisesta asiaan. Mahdollisesti tämä johti siihen, että Liliuksesta muodostui symboli tehdasrakennusten purkamiselle.

Yhtiön johdon tavoitteet toimitusjohtaja Lilius kiteytti useampaan kertaan. Taavoitteena oli Kivisen suunnitelman avulla saada tontti myydyksi. Kivisen suunnitelman oleellinen osa oli kaupungin kaavoittajien suunnitelman perusteella määrittelemä rakennusoikeus asemakaavamuutoksessa. Yhtiö sitoi tontin myymisen tehtaan siirtoon ja siitä edelleen yhtiön taloudelliseen kannattavuuteen ja työpaikkojen menetykseen suojelukiistan venyessä.⁴¹⁸ Asioiden yhdistäminen ja esiintuonti lehdistössä oikealla tavalla muokkasi yleistä mielipidettä. Pelko kaupunkia tukeneen teollisuuden ja sen työpaikkojen menetyksestä sai monet tukemaan yhtiön kantaa.

---

⁴¹⁷ Suomen Kuvalehti 41/1985. Voihan Tampere. Lainattu Tammerkoski 9/1990, 16.

⁴¹⁸ Yhtiö korosti jo ensimmäisen kaavan hyväksymisen yhteydessä sitä, että kaavan hyväksyminen oli suoraan yhteydessä työllisyyden parantamiseen: Ellei tekemäämme asemakaavaehdotusta nopeasti vahvisteta, on meidän luovuttava jatkamasta Hankkion rakennussuunnitelmia ja peruutettava työllisyyden parantamiseksi saadut lainamme. Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1969 I, 297.

Kaupunginhallitus oli sitoutunut yhtiön näkemykseen alueen merkityksestä lukuun ottamatta mainintaa, jossa tuotiin esille koskinäkymän merkittävyys kaupunkilaisille. Tehdasrakennusten arkkitehtuurin ja kulttuurihistoriallisen arvon vähätteleminen ja nollaaminen asiantuntijalausuntoja vastaan yhtiön taholta edusti taloudellisesti kannattavaa näkemystä asiasta. Kaupungin virkamieshallinto taas sitoutui tehtaan tarjoamiin työpaikkoihin ja yrityksen pysymiseen kaupungin rajojen sisällä ja taipui yhtiön johdon tahtoon, mutta uskoi samalla vahvasti asiaansa.

Yhtiön historiikissa 1940-luvun lopulla kuvailtu kaupunkikuvan kaunistus muuttui 1970-luvulle tultaessa likaiseksi ja synkäksi tiilimuuriksi. Kivisen suunnitelmasakin korostettu punaisen tiilen perinteisyys kaupunkikuvassa muuttui jälleen positiiviseksi alueen uusien rakennusten myötä, kun ne punatiilien julkisivujen avulla sidottiin paikan historiaan ja osaksi teollisuusmaisemaa.

Verkatehtaan alue oli esimerkki myös rakennusyhtiöiden vallasta vaikuttaa kaupunkikuvaan. Ensin uudet suunnitelmat ”myytiin” kaupunkilaisille Kivisen suunnitelmalla. Ansioituneen arkkitehdin ja asemakaava-opin professorin tekemä suunnitelma oli automaattisesti hyvä niin kaupungin johdon kuin kaupunkilaisten silmissä. Kun tontin rakennusoikeus oli sovittu, rakennusyhtiö muutti suunnitelmiaan käytännöllisistä ja taloudellisista syistä. Asemakaavassa annetut löyhät vaatimukset rakennetun ympäristön suhteen johtivat siihen, että lopulta rakennusyhtiön päätettäväksi jäi arvokkaan maiseman muuttunut ilme.

Syy lopputulokseen – laki on niin kuin se luetaan

Periaatteessa rakennuslaki vuodelta 1958 olisi mahdollistanut Verkatehtaan alueen säilyttämisen asemakaavalla. Koska kauneusarvot ja muut lain 34 pykälässä mainitut merkitykset koettiin eri tahoilla vain subjektiivisesti tulkittavissa olevina, erityisesti kaupungin toimijat vetosivat lain objektiiviseen tulkintaan ja toteuttivat päätös päätökseltä alueen omistajan näkemystä ja vaatimuksia. Rakennuslain käyttäminen suojelun pohjana olisi edellyttänyt asemakaavan muuttamista, mihin kaupunki ei suostunut. Museoviraston rakennussuojelulain (1964) nojalla tehty suojeluesitys ja esityksen hylkääminen KHO:ssa ja valtioneuvostossa nosti esille yksityisen omistajan oikeuden omaisuuteensa ja yhteistyön merkityksen suojelukysymysten ratkaisemisessa. Suojelemattomuuden perusteleminen konkreettisella taloudellisella menetyksellä oli KHO:lle helpompaa ja objektiivisempaa kuin suojelun perusteleminen subjektiivisiksi koetuilla abstrakteilla arvoilla, jolloin taloudelliset kysymykset

olisivat jääneet ratkaisematta.⁴¹⁹ Tältä osin rakennussuojelulaki oli omistajan etujen takana. Rakennussuojelulaki vuodelta 1985 ei tuonut suurta muutosta asiaan, koska edelleen erilaiset arvot ja merkitykset olivat katsojan silmissä. Mikä kuitenkin oli muuttunut 1980-luvulle tultaessa, oli juuri katsoja. Kaavoituksesta päättävät tahot alkoivat nähdä kaupungin teollisen menneisyyden merkityksen vanhoissa tehdasrakennuksissa. Samaan aikaan kasvoi ymmärrys siitä, että tehdasrakennusten uusi käyttö oli kannattavaa ja että yritykset olivat niistä kiinnostuneita. Tämä näkyi jo Liljeroosin ja osin Klingendahlin tehdastilojen kunnostamisessa uuteen käyttöön 1980-luvun puolivälissä.

Kuva 33 Vartija sulkee tehdasalueen portin. Vanha takorautainen portti vietiin pois, kun suljettu tehdasalue avautui kaupunkilaisille uusien toimintojen myötä. Osa vanhasta tiililaidasta muurattiin uudelleen rajaamaan entisen pääkonttorin ympäristöä. Kuva 1900-luvun puolivälstä. VFA.

419 Laamanni Edvard Murén korosti, miten rakennussuojelulain 1 §:n ”kulttuurihistoriallisesti erittäin huomattava” lukeutui arvokäsitteisiin, jotka olivat tunnepitoisia, subjektiivisia ja vailla objektiivista kriteeriä. Laamanni Edvard Murénin lausunto Verkatehtaalalle 9.4.1976, VFA; Rakennussuojelukomitean mietinnössä 80:1974 tuotiin samoin esille kulttuurihistoriallisen arvon subjektiivisuus. *Rakennussuojelukomitean mietintö 80:1974*, 11.

4 KIRJOITETTU JA KUVATTU MAISEMA

Tammerkosken teollisuusympäristö on eri ajankohtina näyttäytynyt erilaisena riippuen siitä, kuka sitä katsoo ja mikä on katsojan yhteiskunnallinen viitekehys. Vastavalmistuneisiin tehdasrakennuksiin kaupungin ja yhtiöiden johtoporras on ladannut odotuksia työllisyyden takaamisesta ja taloudellisesta vauraudesta, mikä on heijastunut mahdollisesti myös tehtaan arkkitehtuurista, sen moderniuudesta ja tilan ja toiminnan yhdistämisen saumattomuudesta. Ajan kuluessa tuotannon vaatimukset ovat muuttuneet ja tehdas näyttäytyy yhtiön johdon silmissä yhä vanhanaikaisemmalta samalla kun se on kulunut ja vanhentunut myös konkreettisesti. Toimivana ja hyödyllisenä se vielä lunastaa paikkansa maisemassa, mutta kun aika on armottomasti ajanut ohi ja tehdas on jäänyt tyhjiilleen rapistumaan, hyötyyn ja käyttöön perustuneet arvot ovat jättäneet rakennuksen tyhjäksi. Samalla rakennukseen kiinnittyy siellä vuosia ja jopa vuosikymmeniä työskennelleiden muistoja eletystä elämästä, muistoja raskaista työpäivistä tai iloisista ja onnellisista hetkistä työtovereiden ja työn parissa. Ajan kullatessa muistot merkitykselliseksi jää niiden kiinnittyminen tiettyyn paikkaan ja se, että ne ovat osa omaa menneisyyttä.

Mielikuvat eivät synny tyhjiössä, vaan niillä on yhteys ympäröivään yhteiskuntaan. Samalla ne kiinnittyvät myös menneisyyteen, josta osa niiden merkityksestä siirtyy nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Laura Tuominen on analysoinut rakennusperinnön symbolista merkitystä:

Symbolin ja symboloidun välinen suhde on jossain määrin epäsuora, ne eivät kytkeydy välittömästi toisiinsa, minkä johdosta niihin liittyy aina jonkinasteista monimerkityksisyyttä ja mielivaltaisuutta. Symboli toimii mielikuvan välittäjänä, saa meidät ajattelemaan jotakin, joka ei ole juuri nyt läsnä... Symbolit muodostuvat ulkoisista olioista, jäljistä tai merkeistä, joihin siirtyy merkitystä prosessissa, jossa opimme ymmärtämään niiden viittaavan johonkin muuhun... Symbolinen merkitys ylittää havainnoitsijan ja tulkitsijan yksilöllisen olemassaolon ja arkiset merkitykset.⁴²⁰

Ympäristöministeriön kansallismaisema -työryhmän mukaan kansallismaisemilla oli voimakas symboli- ja identiteettiarvo. Työryhmä korosti, ettei näitä arvoja voi määrätä, vaan ne perustuvat yleisesti hyväksyttyihin käsityksiin paikan merkittä-

---

420 Tuominen 2004a, 16–17.

vydestä.⁴²¹ Myös maisemien suojele perustui yleiseen ymmärrykseen paikan ja sen vaalimisen tärkeydestä. Kansallismaisema -nimitykseen ei sisällynyt juridisia velvoitteita maisemien suojelusta.

Tammerkosken teollisuusmaiseman symbolinen arvo rakentuu mielikuvista, jotka kerrostuvat ajassa ja paikassa. Tulkitsemalla eri aikakausina ja eri toimijoiden maisemaan kiinnittämiä merkityksiä rakennan käsityksen Tammerkosken kansallismaiseman symbolisesta arvosta ja siinä tapahtuneista muutoksista.

IDENTITEETTI

Kulttuurintutkija Stuart Hall on esittänyt kolme erilaista, historiallista käsitystä identiteetistä. Nykyisellä postmoderniin ajatteluun pohjautuvalla subjektilla voi olla useita identiteettejä, jotka voivat olla ristiriidassa toistensa kanssa, ja jotka voivat muuttua tilanteen ja paikan mukaan. Historiallisesti määrittyviä kulttuurisia identiteettejä muokataan jatkuvasti erilaisissa representaatioissa, kulttuuriin sidotuissa kirjallisissa ja kuvallisissa esityksissä.⁴²² Kulttuurintutkija Johan Fornäs käyttää postmodernin käsitteen sijaan myöhäismoderniteetin käsitettä viitaten näin moderniteetin jatkuvuuteen, katkokseen tai eroon viittaavan post –liitteen sijaan.⁴²³ Oman tutkimukseni kulttuurisissa käytännöissä rakentuva identiteetti nojautuu Fornäsin näkemykseen moderniteetin ajallisesta jatkuvuudesta. Nykyisyydessä ja menneisyydessä samanaikaisesti kiinni oleva kulttuurinen identiteetti mahdollistaa identiteetin tuottamisen yhä uudelleen.

Globalisoituminen ja ihmisten lisääntynyt liikkuvuus on kasvattanut erilaisen alakulttuurien määrää ja samalla korostanut niiden välisiä eroja. Paikasta ja kulttuurista toiseen matkaaminen edellyttää kulttuurisen identiteetin rakentamista yhä uudelleen. Tästä syntyvä turvattomuus saa subjektin kaipaamaan menneyttä, yhtenäistä ja ehjää identiteettiä, johon ei ole mahdollista palata. Turvattomuus saa ihmiset rakentamaan merkityksellisiä muistamisen paikkoja, joiden kautta yhteys menneisyyteen säilyy.⁴²⁴ Paikallisuuden ja paikan merkitysten korostaminen liittyvät osaltaan kulttuurisen identiteetin omaavan subjektin tarpeeseen kiinnittyä johonkin pysyvään ja tuttuun, turvalliseksi koettuun. Samalla kun yhteisöllisyys ja kulttuurisissa käytännöissä rakentuvat identiteetit lisääntyvät, kasvaa myös erojen ja erilaisuuden määrä me ja muut –ajattelussa. Subjekti voi valita erilaisista posi-

---

421 Härö & Mansikka 1993, 6.

422 Historiallisina identiteettikäsitteinä Hall esitti valistuksen ajan subjektin, jolla oli yksi yhtenäinen identiteetti kehdestä hautaan. Sosiologiaan pohjautuvassa ajattelussa subjektilla oli myös yksi yhtenäinen identiteetti, mutta se muodostui jatkuvassa dialogissa ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Hall 1999, passim. erit. 21–26.

423 Fornäs 1998, 48–55.

424 Fornäs 1998, 77; Hall 1999, 227–243; ks. myös Massey 2008, 24.

tioista tilanteeseen sopivan identiteetin. Tästä näkökulmasta omassa tutkimuksessani muun muassa kaupunginjohtaja esiintyi tamperelaisena halutessaan samaistua ”meihin”, kaupunkilaisiin, Presidentti Urho Kekkonen esiintyi kansalaisena ja suojelua puolustavat arkkitehdit korostivat ammattinsa kautta asiantuntijuuttaan suojelukysymyksissä pyrkiessään vaikuttamaan kaupunkilaisten mielipiteisiin.

Kulttuurisissa käytännöissä rakentunut identiteetti on lähtökohtana analyysileni kuvallisista ja kirjallisista esityksistä Tampereesta ja tamperelaisista. Kuvat ja kertomukset tarjoavat merkityksiä ja erityisiä paikkoja, joihin voi samastua ja joiden avulla voi rakentaa käsitystä itsestä. Muistojen, kuvien ja rakennetun kaupungin kautta muodostuu yhteys menneisyyden ja nykyhetken välille. Vuonna 1976 sattunut räjähdysonnettomuus muutti Lapuan vanhan patruunatehtaan kaupunkilaisille merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Paikkaan kiinnittynyt yhteinen muisto teki tehdasalueesta kaupunkilaisille merkityksellisen ja toimi siten myös suojeluperusteena.⁴²⁵ Tutkimus osoitti, että surullinenkin muisto voi toimia kollektiivisen identiteetin perustana.

Tutkimuksessani Tammerkosken teollisuusympäristö on erityinen paikka, johon liittyvien representaatioiden avulla on rakennettu käsitystä niin kansallisesta kuin paikallisesta identiteetistä. Tämä identiteetti on ollut avoin sekä paljasjalkaisille tamperelaisille että muualta muuttaneille. Ajatuksena on, että ihmiset itse valitsevat kulttuurisista käytännöistä ja niihin liittyvistä rakennetun kaupungin paikoista ne, joihin haluavat samaistua. Tutkimuksessani kulttuurinen identiteetti ja sen muodostuminen kulttuurisissa käytännöissä on osa hermeneuttista kaupunkikäsitystä, jossa rakennettu kaupunki osaltaan vaikuttaa kulttuurisen identiteetin muodostumiseen.

Taidehistorioitsija Tuija Mikkonen on tutkinut väitöskirjassaan sitä, miten tehdasrakennukset arkkitehtuurillaan, sijainnillaan, rakennusmateriaaleillaan ja -teknologiallaan kuvastavat rakennuttajiensa ja suunnittelijoidensa tavoitteita ja toisaalta sitä, miten tehtaan johtajat ovat tehdasrakennusten avulla rakentaneet yhtiöiden imagoa.⁴²⁶ Samalla tavalla kaupungit rakentavat omaa imagoaan konkreettisesti kaupunkiin suunnitelluissa rakennuksissa, puistoissa ja erilaisissa tiloissa ja erilaisten kuvausten ja esitysten kautta välittyvinä mielikuvina. Johan Samuelssonin tutkimus Eskilstunan kaupungista osoitti, miten kaupungin identiteettiä on historiallisten narratiivien avulla rakennettu ristiriidattomana menestystarinana agraariyhteiskunnasta moderniksi kaupungiksi. Kertomuksissa keskeisessä roolissa on ollut kaupungin teollinen luonne ja siihen liittynyt jatkuva kehitys vielä jälkiteollisessakin yhteiskunnassa.⁴²⁷ Tampereen kaupungin identiteettiä ei ole kaikkina aikoina rakennettu teollisen menneisyyden varaan.

---

425 Teräväinen 2006.

426 Mikkonen 2005.

427 Samuelsson 2005.

Kuva 34 Tehtaat käyttivät kuvaa tehdasalueesta tavaramerkkinä, joka yhdisti arkkitehtonisesti korkeatasoisen tehdasalueen tuotteen laadukkuuteen. Tampereen Verkatehtaan mm. hinnastoissa, mainoksissa ja kirjepapereissa käyttämä kuva 1930-luvulta. VFA.

Kaikki mielikuvat eivät kuitenkaan ole tietoisien työn tulosta. Tätä taustaa vasten kirjalliset ja kuvalliset esitykset kaupungista voisi jaotella tietoisesti tuotettuihin ja niihin, jotka eivät ole tietoisien työn tulosta, mutta joilla kuitenkin on ollut merkitystä kaupungin imagoon. Ensimmäiseen ryhmään sijoittuvat automaattisesti kaupungin itsensä tuottama markkinointi- ja mainontamateriaali. Jälkimmäiseen ryhmään sijoittuu muun muassa kaupungin saama maine tässä tutkimuksessa käsiteltyjen suojelukiistojen seurauksena. Molemmilla on kuitenkin vaikutusta siihen, minkälaisena kaupunki näyttäytyy kaupunkilaisille ja ulkopuolisille. Samoin mielikuvilla on vaikutusta siinä, miten ihmiset omaksuvat kaupungin ja löytävät kaupungista merkityksellisiä paikkoja, joihin voivat samastua, identifioitua.

Jos Tampere on historiallisesti kuvattu teollisuuskaupunkina, on kaupunkilaiset kuvattu ensisijassa työläisinä. Tämä on osaltaan vahvistanut mielikuvaa Tampereesta teollisuuskaupunkina. Tampereen teollista historiaa on tutkittu erityisesti sosiaalishistorian näkökulmasta. Historioitsija Pertti Haapala selvitti väitöskirjassaan Tampereen työväenluokan muodostumista 1820-luvulta 1920-luvulle.⁴²⁸ Kirjan otsikko Tehtaan valossa korostaa tutkimuksen lähestymistapaa aiheeseen, joka kaunokirjallisuudessa on usein esitetty negatiivisesti.⁴²⁹ Tampereen maine työväenkaupunkina on elänyt sitkeästi vielä jälkiteollisessakin yhteiskunnassa. Samalla se

⁴²⁸ Haapala 1986.

⁴²⁹ Tutkimuksen otsikon voi nähdä kommentoivan Toivo Pekkasen *Tehtaan varjossa* romaania, jossa tehtaan työntekijän merkitys katoaa tehtaan varjon alle. Pekkanen 1932; Historioitsija Jarmo Peltola jatkoi työväestön tutkimista ajanjaksolla 1928–1938. Peltola 2008; Peltola ja muut ovat tutkineet kaupungin asukkaita myös suhteessa kaupungin rakentumiseen. Keskinen, Peltola & Suodenjoki 2005.

kertoo teollisuusperinnön merkityksestä. Kaupunkilaiset ovat omaksuneet teollisen identiteetin osaksi omaa kaupunkilaista identiteettiään.

KUVATTU KANSALLISMAISEMA

Kuva 35 Tammerkosken kansallismaisema 8.12.2016. Vakiintunut kuvakulma on johtanut siihen, että puhuttaessa kansallismaisemasta ihmisten mieliin nousee ensimmäisenä kuva kosken rannasta nousevista punatiilisistä tehtaista. Finlaysonin alueella tämä johti siihen, että ensimmäisessä suojelumerkinnöin varustetussa kaavamuutoksessa vuonna 1978 suojelun arvoiksi merkittiin kosken rannan julkisivut. Kuva: ML.

Eri lähteissä esitetyt ja tuotetut valokuvat ja kirjalliset kuvaukset Tampereesta ja teollisuusympäristöistä ovat lähtökohtana analyysilleni kuvatusta teollisuusmaisemasta ja Tampereen identiteetistä. Samalla rakentuu kuva Tammerkosken kansallismaisemasta symbolisena maisemana. Rajatumman paikan – tässä tutkimuksessa kohteena olevien muuttuvien teollisuusympäristöjen – tarkastelu, avaa sitä maisemamielikuvaa, jota kaupungin virkamiehet, alueen omistajat ja suunnittelijat rakensivat ko. paikkaan osana muutosprosessia.⁴³⁰ Tarkoitukseni on analysoida sitä, minkälaisena eri toimijat halusivat teollisuusympäristöt kuviteltavan, minkälaisina ne esitettiin halutun muutoksen aikaansaamiseksi ja sen hyväksymiseksi suuressa yleisössä. Tulkitsem esityksiä teollisuusmaisemasta ajallisessa kehityksessä sosiaalisina ja kulttuurisina ulottuvuuksina ja pyrin näin tavoittamaan eri sosiaalisten ja kulttuuristen ryhmien maisemamielikuvia yhden ajanjakson sisällä.

---

430 Massey kirjoittaa maantieteellisen mielikuvituksen rakentamisesta, Massey 2008, 84–86.

Koskimaisema ja tehtai(lijoi)den maisema

Varhaisessa maisemakuvastossa Tammerkoski kuvasti maan tulevaa taloudellista nousua. Tällaisena maisema nähtiin erityisesti 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella. Zacharias Topelius oli suomalaisuus-aatteen johtohahmoja 1800-luvulla. Hänen tuotantonsa keskittyi rakentamaan kuvaa yhtenäisestä Suomen kansasta ja valtiosta. Topelius kuvasi Tamperetta tehdaskaupunkina teoksessaan *Finland framställdt i teckningar*, joka ilmestyi vuosina 1845–1852.⁴³¹ Teoksessa Tampere oli kuvattu kosken alajuoksulta päin, ja suurimman huomion kuvassa sai Finlaysonin vanha tehdas, joka kuvaushetkellä edusti uusinta teknologiaa rakentamisessa ja modernia teollisuustuotantoa. Kuvassa koski virtasi tyynenä ja savupiippujen savu korosti kaupungin teollista luonnetta.

Kuva 36 Lennart Frostenin piirros vuodelta 1837. Kuva julkaistiin *Finland framställdt i teckningar* teoksessa 1800-luvun puolivälissä. VKA.

Toisessa teoksessaan *Matkustus Suomessa* (1873) Topelius kuvasi Tamperetta:

*... johda siitä alaspäin leveä, valkeavaahtoinen juova, kulkuväyläksi ankaralle koskelle, joka juopi satojen järvien vedet ja kuitenkin yhä janoo lisää; aseta sen äyräille kuusikerroksisia jättiläis-rakennuksia, joista höyryn, vesirattaitten ja koneitten pauhina uupumattomalla uutteruudella yöt, päivät kuuluu, saattaen kosken kohinankin kuulumattomaksi.*⁴³²

⁴³¹ Topelius 2011, 147, 312.

⁴³² Topelius 1873, 89.

Tekstissä teollisuus hallitsi luontoa, koski oli valjastettu teollisuustuotannolle ja tehtaiden meteli ylitti kosken pauhun. Kuvauksen ohessa oli Johan Knutsonin maalauksen pohjalta kaiverrettu kuva Tampereesta. Kuvan keskellä näkyi vanhan kirkon kirkontorni ja oikeassa laidassa Finlaysonin ja Tampellan tehdasrakennukset savupiippuineen.

I.K. Inhan kuvittamassa ja tekstittämässä teoksessa *Suomi kuvissa* (1896) Tampere edusti teollisuuden pääkaupunkia Suomessa.⁴³³ Teoksessa Tampereen kaupunki oli kuvattu kahteen valokuvaan. Toisessa, Tammerkosken alajuoksulta otetussa kuvassa, rantojen tehdasrakennukset hallitsivat maisemaa ja heijastuivat alarannan tyneen veteen. Silueteissa erottuivat savupiiput ja kirkontornit. Toisessa kuvassa Tampere oli kuvattu Pyynikin harjulta kaupunkiin päin, jolloin etualalla olivat mäntymetsän ohella Amurin työläiskaupunginosan matalat puutalokorttelit. Tekstissä Inha korosti kaupungin sijaintia suurten järvien välissä. Teoksen tehdasalien ja teollisuusalueiden kuvat olivat muilta paikkakunnilta, mutta suurimmista kaupungeista juuri Tampere edusti teollisuuskaupunkia, kun esimerkiksi Turku Inhan kuvauksen mukaan edusti maan henkistä ja aineellista perintöä vanhana pääkaupunkina ja yliopistokaupunkina.

Varhaisissa kuvateoksissa Topelius ja Inha kuvasivat Tampereen luonnonkauniina tehdaskaupunkina. Kauempaa kuvattu Tampere muodostui korkeista tehdasrakennuksista, joiden suuruutta kaupungin matalat puutalot korostivat, kaupunkia halkovasta koskesta, kirkon torneista ja savupiipuista. Teollisuus hallitsi koko kaupungin kuvaa, johon kuuluivat niin teollisuuden äänet ja hajut kuin kaupunkilaiset. Tehtaiden pillien rytmittämä kaupungin elämä, samoina kellon aikoina kodeista tehtaisiin ja tehtaista koteihin kiirehtivät työläiset, koskenkin kohinan peittävä tehtaiden koneiden pauhu ja savupiipuista nouseva savu tekivät kaupungista kaikilla aisteilla koetun teollisuuskaupungin. Tämä oli se symbolinen maisema, jonka pohjalta Tammerkosken teollisuusympäristö valittiin 1993 kansallismaisemaksi.

Tehdasrakennusten hallitsevuus ja näkyvyys olivat yhtiöiden taloudellisen vallan symboleja kaupunkikuvassa. Gustav V. Lindfors kuvasi Finlaysonin historiikissa vuodelta 1938 tehdasrakennusten 1800-luvulla muodostamaa maisemaa:

*Korkeine, valkoisiksi rapattuine julkisivuineen tarjosivat nämä tehdasrakennukset ulkonaisesti komean näyn kaupungin muiden suhteellisen mitättömien talojen monumentaalisena vastapainona; sisästä taas ne ilmavine, valoisine ja tilavine saleineen olivat omiaan mitä uljaimmin täyttämään tarkoituksensa tarjoten samalla kertaa työläisille siistit, viihtyisät työpaikat.*⁴³⁴

433 Inha 1896. *Suomi kuvissa*. Kuvat 38 ja 94. Tampereeseen liittyen kuvassa 95 oli Pyynikin harju, tamperelaisten lempipaikka. Teokseen kuvatut varsinaiset teollisuusalueet ja tehdastyökuvat olivat muilta teollisuuspaikkakunnilta.

434 Lindfors 1938, 229.

Rakennusten arkkitehtuuriin latautui symbolisia merkityksiä ja arkkitehtuuri kietoutui yhteen tehdastyön mielekkyyden kanssa. Modernit vaatimukset asuntojen puhtaasta ilmasta, valosta ja tilasta siirrettiin tehdassaleihin. Kuvatussa maisemassa korostui myös tehtaan (omistajien) valta suhteessa muuhun kaupunkiin. Sama teollisuusmaisema oli yhtiön tavaramerkkinä tuotteissa ja mainonnassa. Korkealaatuisen arkkitehtuurin tehtävänä oli välittää ostajille mielikuva yhtiön korkealaatuisista tuotteista.

1900-luvulla yleistyvät kaupunkia ja teollisuuslaitoksia kuvaavat dokumentit ja kaupunkia esittelevät kuvateokset ja matkaoppaat. Samalla painopiste siirtyi kansallisesti merkittävästä maisemasta kohti paikallisesti merkittävää maisemaa. Paikallisuudessa korostui erityisesti teollisuusyritysten ja taloudellisesti vauraan kaupungin maisema. Vuonna 1907 valmistui ensimmäinen elokuva Tampereesta nimellä *Tampere, Suomen Manchesteri*.⁴³⁵ 1900-luvun alkupuolella elokuvayhtiöt Aho & Soldan ja Suomi-Filmi Oy kuvasivat teollisuuskuvateksteissaan Tampereen tehtaita ja tehdastuotteiden valmistusta.⁴³⁶ Vuonna 1940 valmistunut elokuva *Kesällä Tampereella* esitteli kaupunkia ja sen teollisuutta. Kaupungin vauraus oli teollisuuden ansiota ja siksi ”Tampere ei hellitä ennen kuin Manchesteria sanotaan Englannin Tampereeksi”.⁴³⁷ Assosioitumalla Englannin tekstiiliteollisuuden kehdon, Manchesterin kanssa, Tampere halusi korostaa tehdaskaupungin, ja erityisesti puuvilla- ja tekstiiliteollisuuden, merkitystä koko Suomen kannalta.

Kuitenkin jo 1930-luvun lopulla oli korostunut Tampereen ja Manchesterin vertaamisen negatiiviset puolet. Tampereen kotiseutuyhdistys Tampere-Seura katsoi, ettei vertailu Manchesteriin, joka oli ”kivihillen, noen ja savun mustuttama, sangen arkinen tehdaskaupunki,” tehnyt oikeutta Tampereelle.⁴³⁸ Samoin Tampereella nähtiin olevan muitakin arvoja kuin ”vain” teollisuus. Tästä syystä Tampere-Seuran johtokunta julisti kilpailun uuden iskulauseen keksimiseksi.⁴³⁹ Saatujen ehdotusten joukossa korostui edelleen Tampereen merkitys työn ja teollisuuden kaupunkina, vaikka ehdotuksissa esille nousivat myös luonto ja luonnon kauneus. Uudeksi iskulauseeksi valittiin *Tampere – tehtaitten kaunis kaupunki*.⁴⁴⁰ Teollisuus määrittä

---

435 *Tampere, Suomen Manchesteri* 1907, Ab Atelier Apollo Oy. Suomen teatteri ensi-ilta Maailman Ympäri – elokuvateatterissa.

436 Aho & Soldanin teollisuuskuvatekstit mm. *Tampella* 1-2, 1933; *Tako*, 1934; *Atlas* 1931-1934. Suomi-Filmin teollisuuskuvatekstit mm. *Haarla*, 1936; *Tampere tekstiilejä tekee*, 1958; *Tampere – teollisuuspuisto*, 1958. Tampereen kaupungin tilauselokuvia mm. *Tampere – sinisten järvien kaupunki*, 1958, Suomi-Filmi. www.elonet.fi

437 *Kesällä Tampereella*, Suomi-Filmi, 1940. (9 min.) Esitetty Tampereen Elokuvajuhlilla 1995, 1999, 2004, 2006 ja 2013.

438 *Tammerkoski* 1/1938, 18.

439 *Tammerkoski* 1/1938, 18.

440 Muissakin palkituissa iskulauseissa korostui työ ja luonto: ”Työn kaupunki, luonnon helmi”, ”Tampere – tekniikan tenhoa, luonnon lumoa”, ”Tehtaitten ja puistojen kaupunki”. *Tammerkoski* 3/1938, 79–83.

edelleen kaupunkia, vaikka huomio kiinnittyi myös kaupungin luontoon; kaupunkia rajaaviin järviin, Tammerkoskeen ja Pyynikin harjuun.

Tampereen kaupungin matkailulautakunnan vuonna 1947 julkaisemassa kartassa mainittiin nähtävyyksien kohdalla museoiden, näkötorrien ja kirkkojen lisäksi tehtaat, joihin järjestettiin käyntejä sopimuksen mukaan.⁴⁴¹ 1940-50-luvulla teollisuus ja tehtaat olivat oleellinen osa kaupunkia. Kuivissa esittäytyi teollisuuskaupunki, jonka tehtaat oli kuvattu monumentaalisina ja hallitsevina. Myös kuvateksti antoi viitteitä tehtaiden merkityksestä: ”Tehtaitten harmoniaa Tammerkosken partaalla. Nykyaikaiset tehdasrakennukset vangitsevat kosken juoksemaan kesynä keskitsensä”.⁴⁴² Koski oli alistettu tehtaille, villi ja vapaa luonto alistettu tekniikalle ja kehitykselle. Riippumatta siitä, minkälainen rooli tehtaille oli kuvateoksissa annettu, korostettiin teoksissa kaupungin puhtautta: ”Sadoista tehtaistaan huolimatta Tampere ei ole nokinen ja savuinen tehdaskaupunki, vaan päinvastoin siisti, viihtyisä ja ilmava kaupunki.”⁴⁴³ Tällä pyrittiin hälventämään käsitystä teollisuuteen liitetystä negatiivisista mielikuvista. Tehdasmaisemaa kopioitiin kuvin ja sanoin tuottamaan kuvaa vauraasta, menestyvästä ja eteenpäin menevästä kaupungista. Savupiippujen savut ja tehdassalien meteli nähtiin vaurauden lähteenä ja siksi positiivisena ilmiönä.

Kuva 37 Tammerkoski Ratinan suvannosta kuvattuna 1902. Maisemaa hallitsevat lukuisat savupiiput ja Vanhan kirkon torni kuvan keskivaiheilla. VFA.

⁴⁴¹ *Tampereen kartta* 1947.

⁴⁴² *Tampere kuvateos* 1952, 14.

⁴⁴³ *Tampere-opas* 1953, 3; ”Vaikka Tampere on suuri teollisuuskeskus, on se silti lukuisine puistoineen ja järvineen siisti sekä ilmava.” *Tampere, kymmenien järvien ja puistojen kaupunki* 1972.

Työläisen maisema

Väinö Linna kuvasi teoksessaan *Musta Rakkaus* (1948) Pyynikin harjulta avautuvaa Tampereen siluettia:

Idän puolella levisi kaupunki kattoineen, savupiippuineen ja kirkontorneineen. Uskonto ja teollisuus kilpailivat korkeudesta, mutta kirkontornit jäivät pahasti piippuja matalammiksi kuvastaen siten aikaa, joka oli antanut kylmälle käytännölle etusijan taivaallisten asioiden rinnalla.⁴⁴⁴

Tehdastyöläisen näkökulmasta savupiippujen ja kirkontornien määrittämä maisema näyttäytyi erilaisena kuin kaupungin johdon tai tehtailijoiden maisema. Väinö Linnan romaanissa kaupungin ääriveriä hallitsivat hengellinen ja taloudellinen valta. Tehtaan työntekijöille savupiiput edustivat välttämätöntä toimeentuloa. Kaupungin ja teollisuusyritysten kuvauksissa teollisuusmaisemassa yhdistyivät tehtaiden mukanaan tuoma taloudellinen hyvinvointi ja luonnonkauniit maisemat. Fiktiivisen tehdastyöläisen näkökulmasta maisema oli erilainen. Kirjailija Lauri Viita kuvasi romaanissaan *Moreeni* (1950) Finlaysonin tehdas- ja asuinalueita kaupungissa:

Katu oli suoraa ja sileää, korttelit säännöllisiä neliöitä, kaistale taivasta oli jokaisen kadun päällä. Mikäs oli astuessa selvää janaa edestakaisin, itään ja länteen! Ei ollut todellakaan liikaa vaadittu, että täysikäisen miehen piti taluttamatta osata tehtaasta sänkyyn ja sängystä tehtaaseen. Siellä, poikkikadun varrella, oli sitten se puuvillatehtaan sairaalakin. Eipä ollut unohdettu sitäkään seikkaa, mikä erinomainen järjestys! Oli siinä jo kyllin aihetta arvella, että saattoipa hyvinkin olla olemassa myös puuvillatehtaan taivas ja puuvillatehtaan helvetti. Kovin turvallista ja täsmällistä oli kaikki, yhtäläistä kuin samanlainen. Talotkin olivat kuin yksi ja yksi: samanmuotoiset, samanväriset, samanlaiset ikkunat, samanlaiset halkoluukut. Mitä lienevät herrat suunnitelleet: pitikö myös asujien tulla aivan toistensa kaltaisiksi?⁴⁴⁵

---

444 Linna [1948] 2010, 31.

445 Viita (1950) 2001, 11.

Kuva 38 Samanlaisina toistuvat puutalojen korttelit reunustivat Puuvillatehtaankatua vielä 1900-luvun puolivälin paikkeilla. Kuva: Jarmo Jansson, VKA.

Teksti rakensi vallan maisemaa, jossa tehtaiden omistajat määrittivät sekä työläisen elämän että kaupunkikuvan. Kuvaukset vahvistivat ajatusta siitä, miten taloudelliset valtasuhteet kietoutuivat yhteen kuvatun ja kirjoitetun maiseman kanssa. Kirjailija Lauri Viidan kuvauksessa ihminen oli muuttunut koneen jatkoksi, työläinen oli alisteinen sekä yhtiölle että maisemalle. Teoksen päähenkilö, sekatyömies Nieminen, määritteli itsensä työnsä kautta. Hänen olemassaolollaan oli tarkoitus, koska hän oli tarpeellinen yhtiölle. Työn avulla romaanin päähenkilö saavutti paremman elintason seuraavalle sukupolvelle. Kuvauksessa yksilöt kuitenkin hukkuivat tehtaan tuhatpäiseen työntekijäjoukkoon:

Pöly ja melu, pärinä, värinä, ankara jyminä, turrutti aistimet korttelinpituisen kutomosalin aaltosärmäisen lasikaton alla; kovasti, armotomasti paukkuivat pannuseppien vasarat niittien sitkeään metalliin. Matematiikan ja fysiikan kaavat viettivät voittojensa riemujuhlaa: elo-

*ton ja elollinen aine noudattivat samoja lakeja, samat koneet ja sama kiihkeä rytmi muokkasi puuta, kiveä, rautaa ja ihmistä.*⁴⁴⁶

Kirjailija Väinö Linna kuvasi tehdasta näin:

*Vain kadun alkupäässä oleva tehdas jyrisi ja kolisi itseksensä niin kuin suuri punainen saatana, muristen ja kirskuttaen hampaitaan, joissa se jauhoi saalistaan, paria-, kolmeatuhatta ihmistä, joiden voima hetki hetkeltä katosi sen tunkkaiseen nieluun.*⁴⁴⁷

Myös tässä maisemaan ja punatiilisiin tehdasrakennuksiin kietoutui työtaakan alle katoava työläinen. Linnan kaksi ensimmäistä romaania, *Päämäärä* ja *Musta rakkaus* sijoittuivat Tampereelle. Teoksissa kuvattiin tehtaantyöntekijöitä yleisesti ja teosten päähenkilötkin olivat tehtaassa töissä, vaikka heidän tavoitteensa olivat muualla, korkeammalla. Linna kuvasi tehdastyötä ihmistä syövänä, loppuun kulluttavana jatkuvana toistona päivästä toiseen: ”Tehdas tuntui teurastuslaitokselta, jossa hänet hitaasti kuristettaisiin kuoliaaksi.”⁴⁴⁸ Kuitenkin työ tehtaassa tarjosi Linnan romaaneissa lupauksen jostain paremmasta. Tehdastyö antoi välttämättömän taloudellisen edellytyksen, jotta ihminen voisi tavoitella jotain korkeampaa. Köyhän muonamiesperheen poika Valte oli *Päämäärä* –romaanissa lähtenyt kaupunkiin toteuttaakseen suuren unelmansa kirjoittaa kirja. Työ tehtaassa takasi välttämättömän toimeentulon. Linnan myöhempi kirjoitus, jossa hän kertoi omasta kokemuksestaan tehtaalaisena, jatkoi samalla linjalla:

*Päivien samankaltaisuus on hävittänyt ne muistikuvista erillisinä ilmiöinä. On vain yksi pitkä päivä, laapinkärräystä, karstausta ja sitten koneiden korjaamista. On erittäin todennäköistä, että tehdas olisi jotenkin käynyt ilman minuakin, sillä kukaan ei ole korvaamaton. Minä siis en ollut millään tavoin tärkeä tehtaalle. Mutta tehdas oli minulle.*⁴⁴⁹

Linnan kirjoituksessa korostui taloudellinen valta, joka sitoi työntekijät työpaikkaansa, kun taas tehtaan johto ei ollut riippuvainen yksittäisistä työntekijöistä, sillä halukkaita tulijoita riitti.

Tehdastyöläisten fiktiivisten kuvausten jatkona tai vastauksena niille toimi Marja-Leena Mikkolan *Raskas Puuvilla* (1972). Kirja koostui haastatteluista, jotka Mikkola teki vuosina 1970–1971 Finlayson–Forssa Ab:n naistyöntekijöiden keskuu-

---

446 Viita (1950) 2001, 6.

447 Linna (1948) 2010, 8.

448 Linna (1947) 2001, 123.

449 Linna (1961) 1990, 419.

nessa. Erona Viidan ja Linnan tehdastyöläisten yhtenevään massaan, kirja tarjosi mikrohistoriallisen näkemyksen tehtaan työoloista ja erilaisten yksilöiden henkilökohtaisista tarinoista. Tehdastyön kurjuus ja toisaalta työn tuoma välttämätön toimeentulo korostuivat tässäkin teoksessa. Kutojana työskennellyt nainen kertoi haastattelussa, miten tehdastyö oli ollut itsestään selvä vaihtoehto koulun jälkeen. Haastateltu työntekijä kuvasi työtä:

*Pakkotyötä se on. ... olen päättänyt, että vaikka en puutukaan poikien ammatinvalintaan, niin Finlaysonille en heitä päästä. Se on aivan kuin vankila, vartijat portilla, eikä ilman lupalappua saa poistua sen vankilan muurien ulkopuolelle. Eihän sillä tavalla ihmistä saisi kohdella.*⁴⁵⁰

Tehdasalueen suljettu luonne, tiilimuurien reunustama alue erotti kaupungin ja tehdasalueen konkreettisesti ja kuvainnollisesti. Vuosikymmenien kuluessa rakennettu ero tehtaan ja kaupungin välissä säilyi myöhemminkin, kun teollisuustuotanto oli loppunut alueella. Sulkeutuneisuus ja synkät muurit kuvastivat alueita edelleen. Tehdastyön kurjuus, yksitoikkoisuus ja tiukasti kontrolloitu työnteko ja liikkuminen tehdasalueella niin todellisissa kuin fiktiivisissä kuvauksissa muokkasivat mielikuvia teollisuusmaisemasta eri suuntaan kuin mitä kansallisuusaatteen siivittämät kuvat tai kaupungin oma näkemys taloudellisesti vauraasta kaupungista antoivat ymmärtää.

Historioitsija Pertti Haapala pyrki väitöskirjassaan *Tehtaan valossa* (1986) kumoamaan syvälle juurtuneita käsityksiä tehdastyön kurjuudesta. Väitöskirjan otsikko viittasi Toivo Pekkasen romaaniin *Tehtaan varjossa* (1932), jota pidettiin yleisesti tehdastyön yksitoikkoisuuden kuvauksena. Jo Haapalan väitöskirjan otsikko oli ilmestyessään saanut kielteisen huomion ja tuomion.⁴⁵¹ Haapala osoitti tutkimuksessaan, miten tehdastyö vaikutti pitkällä aikavälillä yleiseen elintason nousuun ja mahdollisti ihmisten elämänpiirin laajenemisen ja suhteellisen vapauden verrattuna aikaisempaan.⁴⁵² Mielikuvat konkreettisen tehdastyön kurjuudesta säilyivät, vaikka käsitys teollistumisen kauaskantoisemmista vaikutuksista kaupunkiin ja kaupunkilaisiin muuttuivatkin Haapalan tutkimuksen myötä.

---

⁴⁵⁰ Kutoja, 32 vuotta. Mikkola 1972, 23.

⁴⁵¹ Haapala mainitsi esitelmässään 24.9.2015, miten hänen väitöskirjansa otsikko oli herättänyt epäilyksiä yliopiston sisällä, ja miten *Hämeen Yhteistyö* -lehti oli ilmoittanut otsikon olevan täysin väärä väitöstilaisuuden jälkeen. Esitelmä Tehtaan valossa seminaarissa Tehdas, työ ja teollisuusperintö globalisoituvassa maailmassa 24.–25.9.2015; Pekkanen 1932. Pekkasen romaanin suosiosta kertoi se, että kirjasta oli vuonna 2002 otettu jo 16. painos.

⁴⁵² Haapala 1986, passim.

MUUTTUVA MAISEMA

Viljo Kajava kuvasi vuonna 1966 julkaistussa runokokoelmassa *Tampereen runot* muuttuvaa kaupunkia:

*Uusi aika
tuli katerpillareineen ja sorkkarautoineen
ja mursi seinät, huoneet, joissa olin elänyt;
uusi aika repi hajalle lapsuuteni kadun
ja unieni rakennelmat
ja peitti alleen kotipihani.*

*Nopeasti hävisi köyhyys Papinkadulta.
autot ajoivat voikukkieni yli.
Kun lähdin tästä kaupungista
katselin silmälasien lävitse
lapsuuteni iäksi kadonnutta maisemaa.*

Viljo Kajava 1966, Eteenpäin

1960-luvulta alkoi Tampereen tehdastyöväestön hidas, mutta pysyvä väheneminen. Osittain syynä oli tehdastyön tehostuminen ja koneellistuminen, jolloin sama työ suoritettiin pienemmällä työntekijäpanoksella. Toisaalta syynä oli tekstiiliteollisuuden väheneminen merkittävästä teollisuuden haarasta lähes olemattomiin. Samaan aikaan tehdastyöväestö keskiluokkaistui, jolloin ero tehdastyöläisen ja toimihenkilön välillä kaventui ja katosi lopulta kokonaan.⁴⁵³

1960-luvulla tapahtui muutos myös Tampereen kuvaustavassa. Enää tehtaita ei esitetty ylväinä muistomerkkeinä, vaan kuvauskulma oli haettu alhaalta päin, jolloin etualalla ja ensisijaisena kuvauskohteena näyttäytyivät luonto, ihmiset ja kaupungin elämä.⁴⁵⁴ Kansallismaisemana ihannoitu ja kauempaa kuvattu teollisuusmaisema hajosi yksittäisiksi tapahtumiksi ja yksityiskohdiksi kaupungin kiihkeässä elämänrytmissä.

... tyypillisestä ja tunnetusta tehdaskaupungista on alettu puhua milloin kirjailijoiden, milloin teatterin kaupunkina. Työn kaupunki on vähä vähältä muuttunut monipuolisemmaksi, värikkäämmäksi. ... Tehtaita riittää keskikaupungilta laitakaupungille, mutta ne sulautuvat muu-

---

⁴⁵³ Rasila 1992, 191–196.

⁴⁵⁴ *Tampere – Sinisten järvien kaupunki 1961; Tampereen kasvot 1966; Kaupunki kasvaa ja kaunistuu 1960; Tampere tänään 1963.*

hun ympäristöön niin luontevasti, että tuntematon ja outo kaupunkiin tutustuja kokee yllätyksen: missä nämä paljon puhutut tehtaات ovat? Vasta kymmenet korkealle kohoavat tehtaanpiiput paljastavat, että kaupunki todella on maineensa mukainen teollisuuden, työn ja toimen ahjo. Varsinkin suvisin kaupunki näyttää helpommin juhlakasvonsa kuin todellisen luonteensa ja aherruspaikkansa. Teollisuuslaitosten ympäristöt ovat huolella hoidetut ja usein kukkaistutuksin somistetut. Tukevat tehtaanseinät verhoaa monesti villiviini ja lukuisat jykevät rautakiehkuraiset tehtaanportit kätkeytyvät vaahterakujanteiden varjoihin.⁴⁵⁵

Kuva 39 Verkatehtaan alueen sisäpihalla sijainnut puisto toi vehreyttä tehdasmaisemaan. Kuva vuodelta 1973, VFA.

Tekstistä voi lukea muutoksen, jossa Tampere kulttuurikaupunkina oli paljon värikkäämpi kuin kaikessa aherruksessa harmaana näyttäytyvä teollisuuskaupunki.

---

⁴⁵⁵ Tampere tänään 1963.

Luonnon avulla pyrittiin naamioimaan kaupungin teollisuus. Tosiasiaa, eli kaupungin teollista luonnetta, ei yritetty kieltää, mutta se verhottiin kasvillisuudella, piilotettiin luonnon taakse. Teoksesta huokui ennen muuta halu muutokseen, halu olla jotain muutakin kuin teollisuuskaupunki. Samalla korostui kaupungin siluetti, jota tehtaanpiiput edelleen määrittivät.

Kokonaisuudessa tehtaisiin ja teollisuuteen liittyvät kuvat vähenivät kuvateoksissa murto-osaan 1960-luvulle tultaessa. Samalla kuviin nousi moderni Tampere uusine asuinalueineen. Teollisuutta alettiin häivyttää taka-alalle. Yksi pitkään säilynyt ja kaupunkia määrittänyt kuvaustapa, tehtaista pois kiiruhtavat ihmiset, väistyi kuvateoksista 1960-luvulla.⁴⁵⁶

Kuva 40 Työntekijät poistumassa tehtaasta, (mieli)kuva joka määritti ja hallitsi kaupunkikuvaa vuosikymmenestä toiseen. Tämä kuvaustapa loppui 1960-luvulle, jolloin tehtaanpillin tahdittama elämä ei enää korostunut niin selvästi kaupunkikuvassa, kun työajat hajaantuivat tehdastyön hävitessä taustalle ja erityisesti palvelualojen lisääntyessä. Samalla tehtaiden merkitys kaupungin taloudessa väheni. Kuva tehtaista poistuvista työntekijöistä liittyi varhaisimpiin säilyneisiin Tampereella kuvattuihin elokuvaan 1910-luvun puolivälistä, jossa kuvattiin Finlaysonin tehtaan portista tulevia työläisiä. Samaa kadunpätkää kuvasivat myös Viita ja Linna romaanissaan. Hannu Salama kirjoittaa myös (*Se tavallinen tarina*) kaupunkikuvaa määrittävästä hetkestä, kun työläiset samaan aikaan valtaavat kadut työstä poistuessaan. Kuva: E.M. Staf, 1950. Työväenmuseo Werstas.

1970-luvulla kuvateoksissa korostui muutos, murros menneen ja nykyisyyden välillä. Hieman erilaisena näyttäytyi Tampere Vilho Halmeen, kaupunginvaltuuston

⁴⁵⁶ Muun muassa *Tampere – Sinisten järvien kaupunki* 1961; *Tampereen kasvot* 1966; *Tampere 1922; Tampere-kuvasto* 1951; *Tampere tekstiilejä tekee*, 1958. 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla samaiset kuvat määrittivät teollisuusperintöä ja uusinnettuina ja hyödynnettyinä palvelivat kansallismaiseman muuttunutta merkitystä. Aiheesta lisää luvussa 7.

puheenjohtajan, ja kirjailija Väinö Linnan silmin. Halme kuvaili muuttuvaa kaupunkia vuonna 1976 näin:

*Tampere saa olla kehityksestään kiitollinen teollisuudelleen, jota tänne houkutteli myös kosken käyttövoima. Puhtaan teollisuuskaupungin olemus on kuitenkin hiljaa himmenemässä. ... Tampereen asukkaiden sosiaalinen rakenne myös muuttuu. Ylpeyttä äänessään tamperelainen mielellään silti alleviivaa sen, kuinka monet yhteiskunnalliset ja nimenomaan työväenliikkeen virtaukset ovat saaneet virikkeensä tämän kaupungin henkisestä maaperästä.*⁴⁵⁷

Kuvauksessaan vuonna 1972 Linna kiinnitti menneisyyden ja nykyisyyden maisemaan:

*Hämeenkatu ylittää Tammerkosken Hämeensiltana, jota koristavat Väinö Aaltosen veistämät tunnetut patsaat. Tässä kaupungin kahden keskusakselin risteyksessä on Tampereen sydän. Näillä vaiheilla avautuvat näkymät aivan kuin tihentyvät Tampereen symboliksi. Koski, tehtaanpiiput sekä Hämeensilta muodostavat sen kuvan, josta Tampere tunnistetaan muuallakin. ... Kaupunki sulattaa itseensä uusia tulokkaita, mutta polvelta toiselle siirtyy jotakin siitä mentaliteetista, jota on nimitetty tamperelaisuudeksi. Se on työn ja kulttuurin henki, mutta ei toisistaan erillisinä, vaan vuorovaikutuksessa toistensa kanssa.*⁴⁵⁸

Molempien tekstissä korostui teollisuuden merkitys tamperelaisuuden rakennusaineena. Linna kiinnitti tamperelaisuuden maisemaan, kun taas Halme esitti tamperelaisuuden enemmän henkisenä perintönä. Linnan tekstittämässä teoksessa painopiste erosi muista kuvateoksista siinä, että kirjassa arkkitehtuuri oli korostetussa roolissa ja myös tehdasrakennukset saivat näkyvämmän osan muihin teoksiin verrattuna.⁴⁵⁹ Linna yhdisti työn ja kulttuurin, jotka kaupungin johto Verkatehdas-kiihistassa samoihin aikoihin oli erottanut toisistaan.⁴⁶⁰

Myös Hannu Salama yhdisti kaupunkikuvan ja tehtaiden merkityksen vähene-
misen kirjassaan *Minä, Olli ja Orvokki*:

---

457 Halme 1976, 5. *Tampere – työn ja taiteen kaupunki*.

458 Linna 1972, 6–7. *Tampere kosken partaalla*.

459 *Tampere tänään: 50 värikuvaa 1970-luvun Tampereesta 1976; Tampere, työn ja taiteen kaupunki 1976; Tampere – kymmenien järvien ja puistojen kaupunki 1972*.

460 Kaupungin johto teki suojelukiihistassa selvän eron työn ja kulttuurin välille puhumalla kulttuuri-ihmisistä, jotka kuluttivat veronmaksajien (työläisten) rahoja. Kunnas 1973, 97–98.

Ajattelin poiketa ryypylle, sitten ajattelin etten menekään, ja kävelin alas koskenrantaan jossa oli kirjasto puita ja piippu, nousi pimeydestä taivaankantta vasten, ruma vanha törö niin piippu kuin koko tehdas, tiilet lohkeilleet ja murenneet ja kappaleita varissut nurmikolle, lauta-aidan pieleen ja seljapuskan juurille jossa oli koiranpaskoja ja yleinen kusipaikka sillä puolen koskea.⁴⁶¹

Kuva 41 Verkatehtaan värjäämö vuonna 1977. Yhtiö oli jo muuttanut uusiin tiloihin Hankkioon, mutta tyhjiilleen jäänyt värjäämö ei ollut vielä siirtynyt kaupungin omistukseen. VFA.

Ränsistyneet, tai kuten Verkatehtaan tapauksessa puoliksi puretut tehdasrakennukset, näyttäytyivät kaupunkilaisten, kaupungin johdon ja yhtiön johdon silmissä rumina. Vauraan teollisuuskaupungin kuvaa symboloineet punatilliset muurit Tammerkosken partaalla alkoivat kaupungin johdon silmissä näyttää vanhanaikaisilta ja kuluneilta 1960-luvulla. Tehdasmaisema kaupungin ja kaupunkilaisten vaurauden takaajana oli menneisyyttä ja hylätty mielikuva.

Verkatehtaan suojelukiistan aikana 1970-luvun alussa yhdeksi vaihtoehdoksi purkamisen, säilyttämisen ja uudelleenrakentamisen väliin nousi alueen muuttaminen puistoksi, Tammerkosken palauttaminen takaisin luonnontilaiseksi ja kaikkien kaupunkilaisten ihailtavaksi. Kirjailija Eila Pennanen kuvasi teoksessaan *Himmun rakkaudet* (1971) mennyttä aikaa:

---

⁴⁶¹ Salama (1967) 1986, 78.

*Hän käveli kosken kohinassa, se täytti hänen korvansa armeliaalla äänellään. Mitä kaikkia olikaan Kvistin vanha pappa kertonut lapsuudestaan ja nuoruudestaan! Koski oli siihen aikaan ollut ihan toista kuin nykyään. Vapaampi, Vuolaampi. Se oli hionut pohjakiviään tuhansien vuosien ajan, niin että niihin oli syöpinnyt syviä pyöreitä koloja. Tuhansien vuosien? Ei, varmaan kymmenientuhansien! Tammerkoski oli ikuinen, jos Suomikin oli ikuinen. ... Veden liike ja pauhu valtavasti järkyttävät mieltämme, kun vaahtopää aalto puhuu voimakasta kieltään luonnon vallasta, ja sitten katsahdamme rakennuksiin, jotka kummallakin puolella seisovat kuin maan esivartijat...*⁴⁶²

Lainauksessa menneeseen maisemaan yhdistyi kansallismaiseman merkitys erityisesti luonnonmaisemana. Samalla Pennanen esitti tehtaat luonnonmaiseman ja kosken pilaajana. Kirjan päähenkilö haaveili ajasta, jolloin koski oli virrannut vapaana ja puhtaana.⁴⁶³ Pennasen teoksessa korostui romanttinen kaipuu menneeseen.

Kaunokirjallisuudesta on löydettävissä tehdasmaisemalle annettuja erilaisia merkityksiä, jotka ovat olleet aikalaisten luettavissa ja sisäistettävissä. Kaunokirjallisuuden tarjoamat vaihtoehtoiset maisemankatsomistavat näkyivät Verkatehtaan suojelukiistan kannanotoista. Suositut romaanit ovat luoneet mielikuvia, joiden pohjalta lukijat ovat voineet muokata omaa käsitystään konkreettisesta maisemasta, omakohtaisesti koetusta rakennetusta ympäristöstään.

MIELIKUVIEN MAISEMA

Tehdastyön vähentyessä ja työttömyyden lisääntyessä tehdastyöläisten keskuudessa tehdasrakennukset alkoivat työläisten silmissä näyttää synkiltä, likaisilta ja loppumattoman pitkiltä seiniltä, jotka estivät valon kaupungin kaduilta. Kun teollisuus ei taannutkaan lopulta toimeentuloa, vakautta ja turvallisuutta, joihin työläiset ja kaupungin johto olivat voineet nojata vuosikymmenten ajan, kuva teollisuusmaisemasta muuttui. Verkatehtaan alueen suojelukiistan aikana tehdasrakennukset saivat negatiivisen merkityksen kannanotoissa purkamisen puolesta. Vanhoihin rakennuksiin yhdistyi mielikuva epäkäytännöllisestä, huonokuntoisesta – korjauskelvottomasta – ja epäterveellisestä. Verkatehtaan toimitusjohtaja Henrik Lilius yhdisti heikot työskentelyolosuhteet rakennuksiin, jolloin uudet rakennukset tarjosivat paremman työympäristön.⁴⁶⁴ Kuitenkin nimenomaan Verkatehtaan työnte-

⁴⁶² Pennanen 1971, 157–158.

⁴⁶³ ”Olisipa vielä sellaisia aarre-eläimiä Tampereen koskessa. Hilma kurkisteli veteen. Ei siellä ollut enää paljon mitään, koska tehtaista tuli kuravettä puhtaaseen sekaan.” Pennanen 1971, 157–158.

⁴⁶⁴ *Hahtuvia* 2/1981, 6–7. Tampereen Verkatehdas Oy:n toimitusjohtaja Henrik Lilius 60 vuotta.

kijät kaipasivat vanhoja tehdasrakennuksia, vanha työpaikka oli kotoisampi, kun taas uudesta työpaikasta puuttui se jokin.⁴⁶⁵ Vaikka työskentelyolosuhteet uudessa tehtaassa olivat paremmat, vanhaan tehtaaseen kiinnittynyt menneisyys teki siitä työntekijöiden silmissä paremman.

Kaupungin johdon mielestä uudistuvaan kaupunkikuvaan eivät sopineet menneisyyteen liitetyt mielikuvat teollisuudesta, kehittyvä kaupunki tarvitsi uudet kasvot. Yliopistojen saaminen kaupunkiin 1960-luvulla ohjasi Tampereetta vähitellen kohti koulutusta ja teknologiaa. Näitä kaupungin piirteitä kaupungin johto korosti myös kaupungin kuvateoksissa teollisuuden jäädessä taka-alalle.

1980-luvulla Tampere-seuran julkaisemissa kuvateoksissa Tampere esitettiin urheilun, kulttuurin, luonnon ja ihmisten kaupunkina. Siinä missä vuosisadan alkupuolella kuvattiin yksinään seisovia rakennuksia, vuosisadan jälkipuoliskolla ihmiset, kaupunkilaiset saivat yhä merkittävämmän roolin kaupunkikuvassa.⁴⁶⁶ Sitä vastoin Otavan julkaisemassa vuoden 1983 kuvateoksessa *Tampere, keväästä kevääseen* oli kaksi kuvaa Verkatehtaan purkutyömaalta. Lähes koko aukeaman kokoinen kuva oli otettu juuri räjäytyksen jälkeen, tomupilvi lähestyi etualalla seisovia työmiehiä. Valokuvan vasemmassa reunassa erottuivat yhden rakennuksen rauniot. Toisessa kuvassa kamera oli kohdistunut purkutyömaalla seisoviin työmiehiin, epäselvinä taustalla hahmottuivat Tammerkosken vastarannan rakennukset, Tampereen teatteri ja Tempon talo sekä työmiesten alapuolella säilytetty Verkatehtaan värjäämörakennus. Ilman kuvatekstiä valokuvat eivät kertoisi paljoakaan muille kuin ehkä tamperelaisille itselleen. Kuvatekstissä kerrottiin, että Tampereella oli luetteloitu lähes kaksisataa kulttuurihistoriallista kohdetta, joihin Verkatehtaan rakennukset eivät kuuluneet: ”Pala Tammerkosken vanhaa teollisuusmaisemaa muuttuu, vaihtaa ilmettä.”⁴⁶⁷ Teksti yhdisti puretut rakennukset kuitenkin kulttuuriperintöön. Aamulehden toimittajan (vv. 1985–1995 päätoimittajana) Raimo Seppälän tekstitämä kuvateos erosi näillä purkukuvillaan selkeästi Tampere-seuran julkaisemista kuvateoksista, joissa kaupunki esitettiin positiivisten mielikuvien kautta.

Kaupungin johto rakensi 1960–1980-lukujen aikana mielikuvaa Tampereesta tieteen, teknologian ja kulttuurin kaupunkina, vaikka teollisuus sinnitteli edelleen taustalla. Yksioikoinen sitoutuminen teollisuuskaupungin kuvaan oli kuitenkin pois. Samoin teollisuuden arvostus, Linnan kuvaama työntekijän riippuvuus tehtaasta, oli murentunut muiden alojen lisääntyneiden työpaikkojen seurauksena. Verkatehtaan alueen muutoksen yhteydessä käyty keskustelu heijasti tätä muuttunutta käsitystä kaupungista. Vanhat punatiiliset tehdasrakennukset kuuluivat menneisyy-

---

⁴⁶⁵ Hahtuvia 1/1989, 24–25.

⁴⁶⁶ *Tampere – sinisten järvien kaupunki*, 1981; *Tampereen kasvot: kuvateos Tampereesta 1987*.

⁴⁶⁷ Kautia & Seppälä 1983, 88–89.

den mielikuvaan vauraasta teollisuuskaupungista, kun taas tieteeseen ja kulttuuriin sitoutuneen kaupungin arvot olivat muualla, toisenlaisissa mielikuviissa.

Yksi muutos enteili kuitenkin jo seuraavaa. Suojelukiistan aikana käyty keskustelu oli nostanut teollisuusmaisemasta esille uusia arvoja ja merkityksiä, joita Tampereella ei aikaisemmin ollut pohdittu. Työväen historiaan, kaupunkikuvaan ja kulttuurihistoriaan liittyvät arvot toivat mukanaan uuden näkökulman tehdasrakennusten merkitykseen. Tämä uusi suunta konkretisoitui Verkatehtaan piipun kaatamisessa Tampereen päivänä 1977. Tähän tapahtumaan symboloitui muutos, johon monet palasivat vuosia myöhemmin. Piipun kaatuminen oli hetki, jolloin enemmistö kaupunkilaisista ymmärsi, että teollisuus oli kaupungin identiteetin ydin, ja että tehdasrakennusten purkaminen tuhoaisi pohjan kaupungin historialliselta merkitykseltä.

Viljo Kajava toi runossaan esille teollisuusperinnön merkityksen työläisten menneisyyden muistajana. Teollisuusperinnön vaaliminen edellytti aktiivista toimintaa, merkitysten rakentamista, jotta tulevatkin sukupolvet ymmärtäisivät menneisyyttä. Pelkkä rapistuva savupiippu muistomerkkinä ei riittänyt:

*Ei yhtään naulaa
Jotka löit enää jäljellä
ei ainoatakaan mutteria
jotka kiersit enää jäljellä
ei tehdastakaan
paperitehtaana enää
vain tiilestä rakennettu savupiippu
muistomerkiksi jätetty.*

*Onko työsi unohtunut
itsesi ja tehtaan mukana?
Eikö mitään jäljellä?*

*Tässä koetan nimissäsi, isoisä,
lyödä naulaa
kiertää mutteria,
Mutta, en riitä –*

*Tulkaa sukupolvet.
Jatkakaamme.
Tässä vasara,
tässä ruuviavain,
Tässä tyttärenpojan kädessä.*

Viljo Kajava 1966, Vanha Kaupunki

Arvo Ahlroosin vuonna 1979 valmistunut dokumentti *Rakkaani, Tammerkoski* kuvasi Tampereen historian Tammerkoskeen kiinnittyvien tapahtumien kautta 1400-luvulta aina kaupungin 200-vuotisjuhliin ja Verkatehtaan suojelukiistaan saakka. Dokumentissa Tammerkoski ja koskenrantojen teollisuus edustivat kaupungin sydäntä ja symbolia, joka dokumentin lopussa Verkatehtaan myötä hajotettiin. Tv-tuotantoon valmistunut dokumentti esitettiin televisiossa 28.12.1979 ja uudelleen 18.1.1981, kun viimeisetkin tehdasrakennukset purettiin Verkatehtaan alueelta.⁴⁶⁸ Dokumentissa Ahlroos korosti Tammerkosken teollisuusalueiden merkitystä pitkässä historiallisessa linjassa, jonka katkaisi Verkatehtaan alueen rakennusten purkaminen. Muutoksen symboliksi nousi vuonna 1971 valmistunut Näsinneula, joka Ahlroosin toisessa kantaa ottavassa dokumentissa korosti vielä selkeämmin eroa uuden ja vanhan aikakauden välillä.⁴⁶⁹ Television välityksellä Ahlroosin dokumenttien kuvaama Tampereen ”miljöömurha” välittyi koko Suomen koteihin.⁴⁷⁰

Kuva 42 Kuvakaappaus Ahlroosin dokumentista *Rakkaani, Tammerkoski*. Verkatehtaan puretun seinän aukosta näkyy Näsinneula, uuden kaupunkikuvan symboli.

⁴⁶⁸ *Rakkaani, Tammerkoski* 1979, Yleisradio/ TV 2/ Dokumenttiohjelmät. Ohjaus Arvo Ahlroos. Esitystiedot www.elonet.fi.

⁴⁶⁹ Dokumentissa Näsinneula kuvattiin mm. wc-pöntön renkaan läpi. *Super M – Konsertto murhaajalle* 1982.

⁴⁷⁰ Arvo Ahlroosin valokuvista koottu näyttelyvalokuvakeskus Nykyajassa 11.3.-1.4.1999 oli nimetty Miljöömurhaksi.

5 RAHAN MAISEMA – OY FINLAYSON AB

Finlaysonin alue kaupungin keskustassa

Historian muovaama teollisuusmaisema Tampereen keskustassa Tammerkosken rannoilla on hyvin tunnusomainen juuri tälle kaupungille. Tätä kaupungille ominaista maisemaa täydentää nyt Keskustorin tultua laajemmaksi torin pohjoisseinämäksi jäävä Finlaysonin punatiilinen tehdas. Se onkin mitä kaunein ja sopivin ”pääty” Tampereen juhlayimmalle torille, sillä teollisuus – Tampereen kaupungin äiti, on se valtimo, joka yhä tuo elinvoimaa kaupunkiin.⁴⁷¹

Kuva 43 Frenckellin alueella sijainnut tehdasrakennus purettiin 1960-luvun lopulla, jolloin Finlaysonin tehdas muodosti uuden päädyn Keskustorille. Rakennus oli toiminut mm. retkeilymajana, askartelutiloina ja autotallina. Tilalle rakennettiin huoltoasema vuonna 1968. Kuva:16.1.1967, Työväenmuseo Werstas.

Näin kuvasi kaupunginjohtaja Lindfors tehtaan merkitystä vuonna 1967 Finlaysonin henkilökuntalehteen kirjoittamassaan artikkelissa. Vuonna 1960 tehdasalue oli saanut viimeisen kaupunkikuvassa korostetusti näkyvän täydennyksen, kun yhtiö oli rakennuttanut Satakunnansillan kupeeseen kosken partaalle viimeistämö-raken-

---

⁴⁷¹ Lindfors 1967, 6.

nuksen. Yhtiö korosti uuden rakennuksen kaupunkikuvallista merkitystä. Jotta uusi rakennus sulautuisi mahdollisimman hyvin ympäristöönsä, yhtiö järjesti rakennuksen julkisivuista erikseen kilpailun, jonka voitti Kaija ja Heikki Sirénin ehdotus.⁴⁷² Samalla umpeutui viimeinen näkymä tehdasalueen sisälle. 1990-luvulle tultaessa punatiiliset tehdasrakennukset reunustivat Tammerkosken, Satakunnankadun ja Kuninkaankadun rajaamaa tehdasaluetta kaupunkiin päin.

Finlaysonin alueen uudistuminen alkoi Verkatehtaan alueen suojelukiistan jälkimainingeissa. Verkatehtaan alueella kaupungin ja yhtiön lähtökohtana oli ollut kaikkien vanhojen tehdasrakennusten purkaminen. Finlaysonin johto teetti ensimmäiset suunnitelmat alueen uudelleenkäytöstä 1980-luvulla.⁴⁷³ Näissä suunnitelmissa lähtökohtana oli säilyttää kaupungille tunnusomainen teollisuusmaisema. Varsinainen kaavoitustyö osui 1990-luvun alkupuolelle ja jatkui osin vielä 2000-luvulla.⁴⁷⁴ Käsittelyssä syntyi materiaalia ja aineistoa moninkertaisesti Verkatehtaaseen verrattuna, mutta kaavoituksen pohjana olivat edelleen kaupungin virkamiesten ja alueen omistajan välillä käydyt neuvottelut, joissa säilyttämisen ja uudisrakentamisen suhde ja paikat oli jo pääpiirteissään määritelty. 1990-luvun alun taloudellinen lama vaikutti siihen, että alueen rakentaminen ja kunnostaminen venyi 1990-luvulta 2000-luvulle asti. Tässäkään tapauksessa muutos ei sujunut ongelmitta, vaan seurauksena oli useampi suojelukiista.

Kuten muutkin tehdasalueet, Finlayson oli suljettu alue, jonne pääsivät vain tehtaan työntekijät. Vaikka tehdas sijaitsi aivan kaupungin keskustan tuntumassa, ensimmäisessä kaupunginosassa, vain harvalla oli käsitystä alueen laajuudesta tai siitä, millainen tunnelma tiivistä ja täyteen rakennetusta teollisuusmiljööstä huokui. Tehtaanmyymälä oli toiminut tehdasalueen laidalla vuodesta 1923 ja siellä moni tamperelainen oli asioinut vuosien varrella. Teollisuustoiminnan vähentyessä alueella 1980-luvulta eteenpäin ja poistuessa lopullisesti 1996, tehdasalue vähitellen avautui kaupunkilaisille. Vuonna 1993 rakennusperintöpäivän yhteydessä yleisö pääsi tutustumaan alueeseen ja vanhan tehtaan, Kuusivooninkisen ydinosaan. Yleisömäärän perusteella teollisuusperintö kiinnosti kaupunkilaisia.⁴⁷⁵

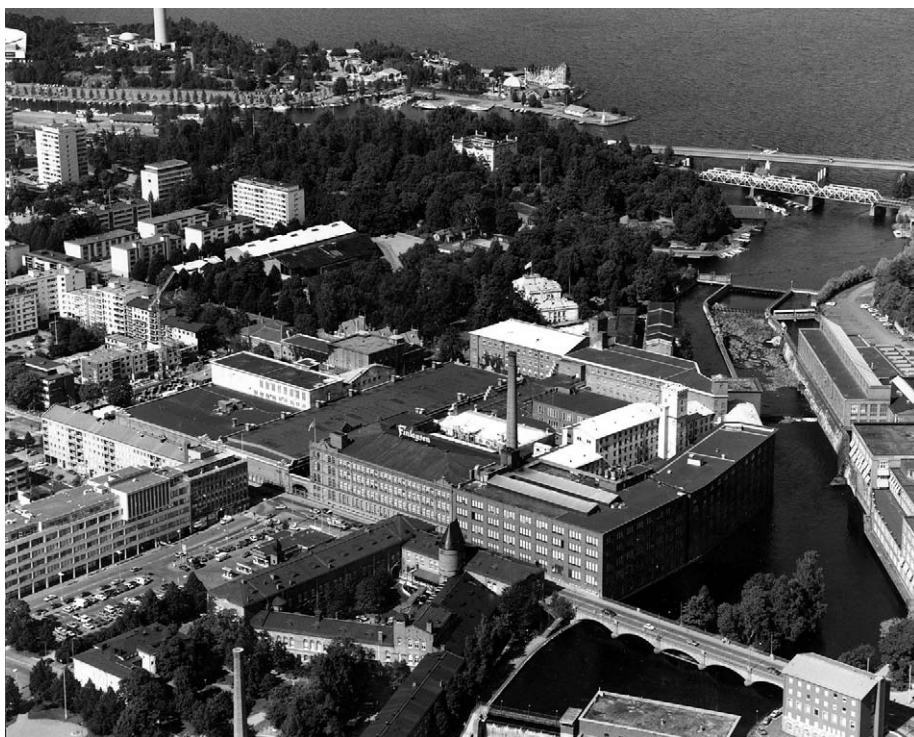
---

⁴⁷² *Yhdyslanka* 1/1959, 10; 2/1959, 4.

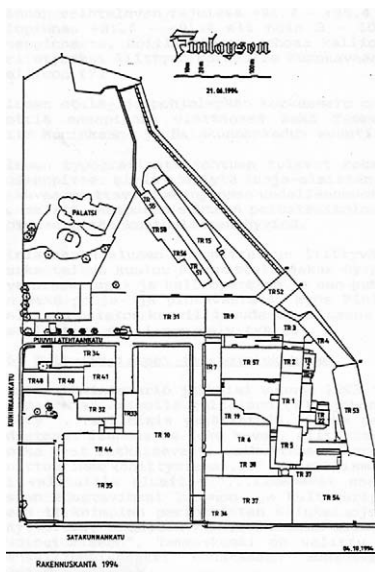
⁴⁷³ Finlayson – Asko Oy:n ja Tampereen kaupungin välinen neuvottelumuistio 20.3.1987, allekirjoitettu 21.5.1987. TKKA.

⁴⁷⁴ Kaupunginvaltuusto hyväksyi osayleiskaavan nro 6916 15.5.1991. Ympäristöministeriö vahvisti Finlaysonin alueen osayleiskaavan 20.5.1992, mutta KHO kumosi osayleiskaavan 15.4.1993. Asemakaava nro 7299, vahvistettu 8.11.1995. Puuvillamakasiinien, tehtaan kirkon ja puuvillamakasiinien tontin kaava hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa 12.12.2001. TKKA.

⁴⁷⁵ *AL* 12.9.1993.

Kuva 44 Finlaysonin tehdasalue 1980. Tehdasalueen keskellä näkyy vanhan tehtaan kokonaisuus valkoiseksi rapattuna. Kuva: Lentokuva Vallas Oy, Työväenmuseo Werstas.

Kuva 45 Kartta tehdasalueesta vuodelta 1994, tehdasrakennukset on numeroitu. Liitteessä 2 on rakennusten tiedot. TKKA.

James Finlaysonin perustama puuvillatehdas loi pohjan suurteollisuuden syntymiselle Tampereelle. Finlayson aloitti teollisuustoimintansa vanhassa valtion viinapolttimorakennuksessa, joka vielä 1800-luvun alkupuolella oli sijainnut kaupungin rajojen ulkopuolella. Kaupungin kadut päättyivät alueen rajalle. Kaupunki lahjoitti alueen Finlaysonille tehtaan perustamista varten. Samalla tehdasalue liitettiin kaupunkiin. Finlayson myi tehtaansa vuonna 1836 William Wheelerille, Georg Adolf Rauch'lle ja Carl Samuel Nottbeckille, jotka rakennuttivat alueelle ensimmäisen nykyaikaisen tehdasrakennuksen.⁴⁷⁶ Finlaysonin tehdasalue oli 1800-luvun alkupuolelta lähtien laajentunut kattamaan n. 8,5 hehtaarin alueen kaupungin sydämessä Tammerkosken partaalla. Tehdasalueen lisäksi yhtiö omisti lukuisia työväenasuntotontteja Amurin kaupunginosassa, joka ulottui tehdasalueesta aina Hämeenpuistoon ja siitä edelleen Sepänskadulle asti. Samoin yhtiön omistuksessa oli Santalahden satamassa halkovarastona käytetty alue, josta myöhemmin kulki yhtiön kapearaiteinen rautatie tehdasalueen ytimeen. Jo vuoteen 1900 mennessä varsinainen tehdasalue oli lähes täyteen rakennettu. Tuotannon laajentuessa tehtaiden välittömässä läheisyydessä olleita puisia asuintaloja siirrettiin ja purettiin uusien tuotantotilojen tieltä. Vuosisadan vaihteen jälkeen rakentaminen keskittyi enemmän niin sanottuun täydennysrakentamiseen, eli alueen sisällä vanhoja rakennuksia korotettiin ja laajennettiin sekä korvattiin uusilla, suuremmilla ja paremmin muuttuvaa teollisuusprosessia palvelevilla tiloilla.

Kuva 46 Kruununpolttimon aikaisia rakennuksia Näsijärven rannalla 1920-luvulla, oikeassa yläreunassa Nottbeckien rakennuttama Näsinlinna. Kuva: H. Rantakallio, Tampere-seura.

⁴⁷⁶ Finlaysonin tehtaan historiasta, ks. Lindfors 1938; Voionmaa 1929b.

Tehdasalue kasvoi ja laajeni aluksi kaupunkia nopeammin ja yhtiön historiikin kirjoittaja kuvasi yhtiön valta-asemaa kaupunkikuvassa kaupungin keskustaan nähden.⁴⁷⁷ Kuvauksessa kirjoittaja yhdisti tehtaan maisemalliset arvot tehdasrakennusten rationaaliseen suunnitteluun, mikä takasi myös työläisten hyvät oltavat. Pyrkimys työolosuhteiden parantamiseen oli useiden muutosten takana, vaikka ensisijaisena tavoitteena oli tuotantoprosessien tehostaminen ja sitä kautta saatu suurempi kannattavuus. Alueelle vuosien myötä rakennetut palvelut, kuten posti, sairaala, koulu, osuuskauppa ja kirkko olivat kaikki tarkoitettu helpottamaan työntekijöiden arkea ja toisaalta sitomaan työntekijät tiukasti yhtiön piiriin.

Yhtiön nimenä oli Finlayson & Co. Oy vuoteen 1934 asti, jolloin yhtiö osti Forssan puuvillatehtaan. Tällöin yhtiön uudeksi nimeksi tuli Oy Finlayson–Forssa Ab. Vuonna 1963 yhtiö osti Vaasan Puuvilla Oy:n ja 1970-luvulla Finlayson yhdistyi Porin Puuvilla Oy:n kanssa. Samalla yhtiön nimeksi vakiintui Oy Finlayson Ab.⁴⁷⁸ 1970-luvulle tultaessa Finlaysonista oli fuusioiden myötä kasvanut monella paikakunnalla toimiva monialayritys, jonka tuotannossa oli tekstiilien lisäksi muovi-, saha- ja metsäteollisuutta.

TEHDASALUEEN JULKISIVUJEN SUOJELU

Oy Finlayson Ab:n (Finlayson) omistuksessa oli 1960-luvulla vielä iso osa Tampereen keskustaksi lukeutuvasta alueesta I:ssä ja IV:ssä kaupunginosassa.⁴⁷⁹ Tehtaiden lisäksi yhtiön omistama alue käsitti työsuhteasuntoja, joita yhtiö 1950-luvulta alkaen saneerasi. Puiset yksikerroksiset asuintalot vaihtuivat avoimesti sijoiteltuihin kerrostalorivistöihin.⁴⁸⁰ Edelleen 1970-luvulla yhtiö rakennutti tehdasalueen läheisyyteen työsuhteasuntoja, vaikka tavoitteena oli keskittyä oleellisimpaan eli tuotantoon. Vuonna 1980 yhtiö myi takaisin kaupungille Santalahdessa sijainneen varastoalueensa. Työsuhteasuntoja vähennettiin systemaattisesti 1970-luvun loppupuolella.⁴⁸¹ Silti vuonna 1981 yhtiöllä oli Tampereella edelleen 589 työsuhteasuntoa.⁴⁸²

Kunnallisten palveluiden, kuten terveydenhuollon ja lastenhoidon, lisääntymisen johtivat vähitellen yhtiön työntekijöilleen tarjoamien palveluiden poistumiseen.

---

⁴⁷⁷ Lindfors 1938, 229; ks. luku 4.

⁴⁷⁸ *Yhdyslanka* 1/1980, 16. Finlayson – osa suomalaista yrityshistoriaa.

⁴⁷⁹ Vuoden 1945 tonttiluettelon mukaan Finlayson omisti seuraavat tontit: I Kaupunginosa: No 1–4, 6, 8, 10, 11, 12a, 12b, 14, 16–19, 20a, 20b, 21, 22, 31, 33, 35, 37–42; II Kaupunginosa: No 24b; IV Kaupunginosa: No 1–4, ½ 5, 14–26, 28, 30, 53, 67, 69, 70, 75, 84, 85, 92, 97, 103, 109, 111, 115–122, 125–132; VIII Kaupunginosa: No 4, 8. TKA.

⁴⁸⁰ Tarkka 1968, 6–7.

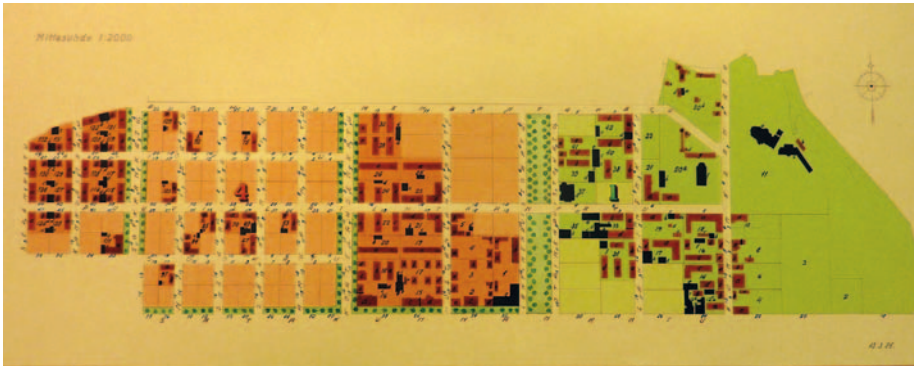
⁴⁸¹ *Yhdyslanka* 3/1973, 11; *Oy Finlayson Ab:n vuosikertomus* 1980, 35.

⁴⁸² *Oy Finlayson Ab:n vuosikertomus* 1981, 35.

Autojen määrän jatkuva kasvu vaikutti siihen, ettei tehtaan työntekijöiden tarvinnut asua samassa korttelissa työpaikkansa kanssa. Samaan aikaan keskustan uudisrakentaminen painottui liikehuoneistoihin asuinrakentamisen keskittyessä uusiin kaupunginosiin kaupungin laidoille.⁴⁸³ 1960-luvulla alkanut tehtaan omistaman alueen uudelleenrakentaminen jatkui kiihtyvällä tahdilla 1970-luvulla. Lauri Viidan kuvaama kaupunki kaupungissa oli muuttumassa pala palalta ja jäljelle oli jäämässä vain yhtiön omistaman alueen ydin, tehtaot.

Kuten Verkatehtaan tapauksessa, myös Finlaysonin tapauksessa on selvästi osoitettavissa, miten yksityinen maanomistaja ohjasi kaupungin monopolina pidettyä kaavoitusta. Yhtiöt sitoivat kaavoituskysymykset teollisiin työpaikkoihin. Vastapalveluna yhtiön tahdon toteuttamisesta yhtiöt lupasivat kaupungin johdolle teollisten työpaikkojen säilymisen kaupungissa. Vaihtoehtoina, jotka lähenivät uhkausta, yhtiöt esittivät työpaikkojen vähentämisen tai yrityksen siirtymisen kaupungin rajojen ulkopuolelle.

Kuva 47 Kartta vuodelta 1925, jossa näkyvät Finlaysonin omistamat rakennukset tehdasalueen reunalta Kuninkaankadun varrelta aina Sepänskadulle asti. Tehdasalue on kuvan oikeassa reunassa. TKA.

Vuonna 1978 valmistunut asemakaavamuutos oli Finlaysonin alueen kaavoista ensimmäinen, jossa annettiin suojelumääräyksiä alueen tehdasrakennuksille. Tampereella Lapinniemen tehdasalueen asemakaavassa vuodelta 1977 oli jo huomioitu tehdasrakennuksen kaupunginpuoleisen julkisivun säilyttäminen ennallaan. Tätä kaavaa kaavoitusvirasto käytti mallina Finlaysonin tehdasalueen suojelumääräyksissä.⁴⁸⁴ Tarkoitukseni on analysoida vuoden 1978 kaavamuutosta siltä osin, kuin se koskee varsinaiselle tehdasalueelle annettuja suojelumääräyksiä. Samalla tuon esille sen, miten tehdasalue käsitti muutakin kuin vain tehtaita ja miten yhtiö käytti hyväkseen yrityksen toimintakykyisyyttä kaavan nopeaksi läpiviemiseksi.

⁴⁸³ Rasila 1992, 73.

⁴⁸⁴ Asemakaavan no 5319, 1.3.1978, selostus, KH 3.4.1978, 821§, TKA.

Asuinalueen saneeraus

Finlaysonin tehdas- ja asuntoalueen voimassaolevat asemakaavat olivat pääosin 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta. Kaupunginvaltuusto oli vuonna 1963 päättänyt alueen asemakaavan muuttamisesta.⁴⁸⁵ Finlayson Oy oli yhteisymmärryksessä kaupungin kanssa järjestänyt vuonna 1967 asemakaavakilpailun tehdasalueeseen välittömästi liittyvän asuinalueen kaavoittamiseksi.⁴⁸⁶ Alue sijaitsi Satakunnankadun pohjoispuolella Kuninkaankadun ja Hämeenpuiston välillä. Yhtiön tavoitteena oli asuinalue, joka voitaisiin toteuttaa joustavasti ja vaihteittain pidemmän ajan kuluessa kysynnän ja taloudellisten mahdollisuuksien mukaan. Alueelle tuli sijoittaa 540 työsuhdeasuntoa muiden asuntojen lisäksi niin, että alueen tehokkuusluku olisi $e=1,35$. Kutsukilpailuun saapuneet ehdotukset olivat hyvin samansuuntaisia ja kaupungin kaavoittajien mukaan niitä ei voitu käyttää sellaisenaan asemakaavoituksen pohjana.⁴⁸⁷ Kilpailun voittaneen arkkitehti Heikki Aitolan ehdotus perustui vanhan rakennuskannan purkamiseen ja avoimiin korttelipihoihin. Vastaavia kerrostaloja yhtiö ja rakennusyhtiöt olivat rakentaneet pitkin Amurin kaupunginosaa vanhojen umpikortteleihin perustuvien puutalojen tilalle. Finlaysonin henkilökuntalehdessä nimimerkki Aku V-o kuvaa näkymää yhtiön rakennuttaman vastavalmistuneen kerrostalon Sotkankulman parvekkeelta:

...Tämä kaupungin kasvu ei ole tapahtunut vain ulospäin, vaan tähän Pyhäjärven ja Näsijärven väliseen ahtaaseen kannakseen sulloutuneet talot ovat kasvaneet myös ylöspäin. On ladottu kerros toisensa päälle, jokainen rakennus koettaa kohottaa päänsä muita ylemmäs. Kadut käyvät yhä syvemmiksi ja avoimet paikat katoavat. Tässä talomeressä ei haudata vanhoja rakennuksia uusien alle, vaan ne puretaan vähitellen, yksi toisensa jälkeen.⁴⁸⁸

Kilpailuun osallistuneissa ehdotuksissa lamelli- ja pistetalot sijoittuivat avoimiin kortteleihin. Perinteinen umpikortteli oli avattu kilpailussa kuulutetulle valoisuudelle ja hyvälle ilmansuunnille.⁴⁸⁹ Ehdotukset noudattivat 1960-luvulle tyypillistä suunnittelua, jossa asuinkerrostalojen avoimen sijoittelun avulla pyrittiin poistamaan myös vanhoihin asuinkortteleihin liitetyt sosiaaliset ongelmat.⁴⁹⁰ Asuinalueen kaavoittaminen ei kuitenkaan toteutunut arkkitehtikilpailun jälkeen. Yhtiö jatkoi

---

485 Asemakaavan no 5319, 1.3.1978, selostus, KH 3.4.1978, 821§, TKA.

486 Oy Finlayson Ab:n asemakaavan muutosanomus 14.1.1977, KH 14.2.1977, 422§, TKA.

487 Oy Finlayson – Forssa Ab:n asuntoalueen kutsukilpailun ohjelma 7.6.1967, TKKA; *Yhdyslanka* 1/1968, 1-2.

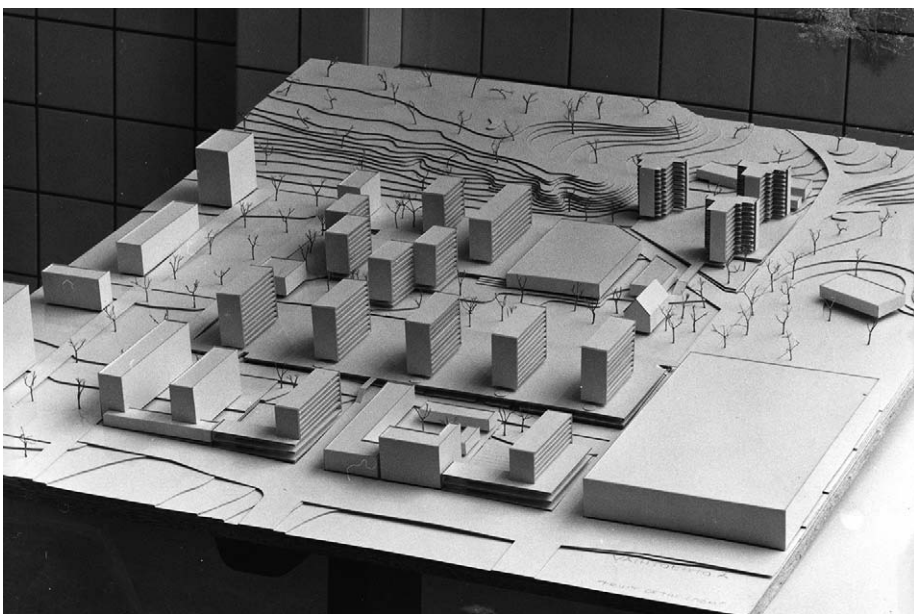
488 *Yhdyslanka* 2/1967, 21-22.

489 *Yhdyslanka* 1/1968, 1-2.

490 Saarikangas 2002, 44-54.

työsuhdeasuntojen rakentamista muun muassa niillä kilpailualueeseen kuuluneilla tonteilla, joilla oli voimassaoleva, vahvistettu asemakaava.

Kuva 48 Arkkitehti Heikki Aitolan asemakaavakilpailun voittanut ehdotus vuodelta 1967, Tampere-seura

Kymmenen vuotta myöhemmin asia oli yhä ajankohtaisempi. Finlayson oli jättänyt kaupungin kaavoitusvirastolle anomuksen alueen kaavoittamiseksi. Yhtiö oli teettänyt arkkitehti Antti Tähtisellä yhteistyössä kaavoitusviraston kanssa alueesta oman suunnitelmansa, jonka se liitti anomuksensa mukaan. Alue oli ollut rakennuskiellossa vuodesta 1963 asti. Yhtiö perusteli asemakaavan saamista ja asian nopeaa käsittelemistä sillä, että työsuhdeasuntojen takaaminen oli edellytyksenä yhtiön toiminnan täystehoiselle ylläpitämiselle Tampereella.⁴⁹¹ Vanhat asuinrakennukset olivat yhtiön mukaan huonokuntoisia ja purkua odottavia. Työsuhdeasuntojen tarve oli kuitenkin selvästi vähentynyt, vuoden 1967 540 asunnosta 200 asuntoon vuonna 1977.⁴⁹² Kaupunginhallitus hyväksyi 14.2.1977 Tähtisen asemakaavaluonnoksen kaavoituksen pohjaksi.⁴⁹³ Verrattuna vuoden 1967 kilpailuehdotukseen, joka perustui alueen rakennuskannan täydelliseen purkamiseen, Tähtisen asemakaavaluonnoksessa tehdasaluetta lähinnä sijaitsevat vanhat puutalot oli merkitty säilytettäväksi. Kaavoitusvirasto korosti, että säilytettäväksi aiotut puutalot olivat suhteellisen hyväkuntoisia ja kauniita. Loput talot olivat kaavoittajan perustelujen

⁴⁹¹ Oy Finlayson Ab:n asemakaavan muutosanomus 14.1.1977, KH 14.2.1977, 422§, TKA.

⁴⁹² Oy Finlayson Ab:n asemakaavan muutosanomus 14.1.1977, KH 14.2.1977, 422§, TKA.

⁴⁹³ KH 14.2.1977, 422§, TKA.

mukaan huonokuntoisia ja purkua odottavia. Kaavoittajan mukaan vanhat, pääasiassa 1800-luvun puolella rakennetut asunnot olivat varustetasoltaan heikkoja ja lämpötaloudellisesti huonot rakenteet tekivät asumisolosuhteet epätyytyttäväksi ja käyttökustannukset suhteettoman korkeiksi. Kaavoittaja vertasi puuta rakennusmateriaalina tehdasalueen päärakennusmateriaaliin tiileen, jolloin puu kaavoittajan mukaan oli lyhytikäisempi, kun taas tiili materiaalina kesti vuosisatoja.⁴⁹⁴

Asemakaavallisena tavoitteena oli määritellä myös tehdasalueen rakennusoikeus ja -korkeus, joita alueelle ei aikaisemmin ollut vielä määritelty. Alueen käytetty tonttitehokkuus oli $e=1,37$, joka asemakaavan myötä nostettiin $e=1,50$. Määritellyn rakennuskorkeuden yläpuolelle sallittiin nousevan vain vähäisiä rakenteita kuten savupiippuja. Säilyvien yksikerroksisten puutalojen läheisyydessä kaavoittaja hyväksyi enintään kolmikerroksisia taloja alueelle suunniteltujen talojen kerroslukujen vaihdellessa ympäristöstä riippuen kolmen ja kahdeksan välillä. Kaavoittajan tavoitteena oli rajoittaa uudisrakennusten hallitsevuutta kaupunkikuvassa säilyvien puutalojen läheisyydessä. Asemakaavaluonnoksessa alueelle oli suunniteltu kaksi 11-kerroksista taloa, jotka kaavoitusviraston mukaan soveltuivat ympäristöön tuoden muuten suhteellisen yksitoikkoiselle rakennuskannalle tervetullutta vaihtelua.⁴⁹⁵ Asuintonttien tehokkuusluvaksi määrättiin $e=1,4$, kun taas yhdistettyjen asuin- ja liiketonttien tehokkuusluku oli $e=1,8$. Tehdasaluetta lähinnä olevan säilytettävän puutalokorttelin tehokkuusluvaksi jätettiin $e=1,21$.⁴⁹⁶ Vaikka Verkatehtaan alueelle nousevien kerrostalojen korkeudesta käytiin samaan aikaan julkista keskustelua, edelleen kaavoitusvirasto katsoi muutaman korkeamman rakennuksen tuovan vaihtelua ennemmin kuin rikkovan kaupunkikuvaa. Finlaysonin tapauksessa korkeampia rakennuksia ei kuitenkaan oltu sijoittamassa kosken rantaan, nyt suojeltavaan maisemaan, vaan asuntoalueelle, joka kiihtyvällä tahdilla oli rakennuskannaltaan muuttumassa muun kaupungin kaltaiseksi.

Verkatehtaan suojelukiistan vaikutus

Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry jätti asemakaavasta muistutuksen. Yhdistys ei juuri puuttunut asuinalueen purkamiseen vaan korosti tehdasalueen kaupunkikuvallista merkitystä ja edellytti julkisivujen säilyttämistä koko Satakunnankadun ja Tammerkosken mitalta. Yhdistys edellytti, että julkisivujen suojelumääräykset tuli sisällyttää kaavamuuтокseen, koska pelkkä ilmoitusvelvollisuusmääräys ei yhdistyksen mielestä taannut suojelua. Yhdistys nosti esille vanhan tehtaan merkityksen Tampereen ja koko valtakunnan teollisen historian merkkipaaluna. Perinnepoliitti-

---

494 Kaavoitusviraston lausunto, Heikki Pöntinen, 9.2.1977, KH 14.2.1977, 422§; Asemakaavan perustelut, KV 31.5.1978, 428§, TKA

495 Kaavoitusviraston lausunto, Heikki Pöntinen, 9.2.1977. KV 31.5.1978, 428§, TKA.

496 Kaavoitusviraston lausunto 9.2.1977. KV 31.5.1978, 428§, TKA.

nen yhdistys painotti myös alueen keskelle jääneen Katuvapriikin (TR 7) kaupunkikuvallista merkitystä sekä vaati asemakaavamuutokseen selvempiä merkintöjä rakennusaloista, jotta uudisrakentamisella ei pilattaisi alueen sisäisiä kulkuväyliä ja jotta vältettäisiin ylikorkea rakentaminen.⁴⁹⁷ Katuvapriikin merkitys yhtiön edustuksellisenä julkisivuna oli nähtävissä niin vanhoissa valokuvissa kuin itse rakennuksen arkkitehtonisessa jäsentelyssä. Rakennuksessa oli aikaisemmin toiminut myös yhtiön konttori ja tehtaanmyymälä. 1900-luvun loppupuolella rakennuksen kaupunkikuvallinen merkitys avautui tehdasalueen sisällä, kun taas asemakaavalla oltiin suojelemassa tehdasalueen kaupunkiin ja koskelle päin avautuvaa näkymää. Vanhan tehtaan teollisuushistoriallinen merkitys sitä vastoin oli ollut kaupungin tiedossa jo Tampereen yleiskaavan laadinnan aikaan 1970-luvun alussa.

Perinnepoliittisen yhdistyksen muistutuksessa korostui keskittyminen oleellisiin suojelunäkökohtiin. Verkatehtaan suojelukiistan jälkeen yhdistys pyrki mahdollisesti sovitteluun näkemykseen vaatimatta liikoja. Julkisivujen suojelumerkinnän vaatiminen kaavamuutokseen liittyi myös suoraan Verkatehtaan suojelukiistaan, jossa hyväksytyn asemakaavan muuttaminen osoittautui mahdottomaksi kaupungin johdon vastustuksen tähden. Tästä syystä yhdistys piti tärkeänä, että kaavassa olisi selkeät merkinnät sekä suojelun että rakennusmääräysten suhteen. Yhdistys koki tehdasalueen säilymisen kaupunkikuvassa tärkeäksi, mutta toi samalla esille alueen sisällä olevan miljöön merkityksen, jolloin tehdasalueen sisällä avautuvat kujat ja tilat sekä rakennusten luoma ympäristö olivat oleellisia alueen teollisen luonteen säilymisen kannalta.

Helsingin Sanomien mukaan kaupunginvaltuuston käsitellessä kaavaa sosiaalidemokraatit olivat teille perinnepoliittisen yhdistyksen esittämät muutokset asiattomiksi.⁴⁹⁸ Verkatehtaan suojelukiista oli suojelupäätöksen osalta ratkennut vasta vajaa vuosi aikaisemmin, joten päätöksenteon taustalla vaikuttivat edelleen henkilökohtaiset tunteet kiistan osapuolien välillä. Kaupunginvaltuuston varapuheenjohtaja, Vilho Halme (sdp), oli muutamaa vuotta aikaisemmin verrannut perinnepoliitikkoja lentokoneterroristeihin.⁴⁹⁹

Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen muistutuksen pohjalta kaavoitusvirasto tarkisti asemakaavaa ja lisäsi aikaisemmin puuttuneet säilyttämisvelvoitteet. Tehdasrakennusten julkisivuista asemakaavassa määrättiin säilytettäväksi kaupunkikuvallisesti arvokkaina Keskustorille avautuva julkisivu, Kuninkaankatuun rajoitettu tiilijulkisivu, Satakunnankadun sillalle näkyvä kosken puoleinen julkisivu sekä

---

497 Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry:n muistutus asemakaavasta, KV 31.5.1978, 428§, TKA.

498 HS 1.6.1978; Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen puheenjohtaja Kirsi Kunnas toi haastattelussa vuonna 2008 esille, miten osa kaupungin päättäjistä kantoi kaunaa yhdistystä kohtaan vielä pitkään Verkatehtaan tapauksen jälkeen. Kirsi Kunnaksen haastattelu 28.4.2008, MLA.

499 Halme 1976.

Aleksis Kiven kadun jatkeen varrella oleva julkisivu.⁵⁰⁰ Kaupunkikuva oli laajentunut pelkästä koskelle avautuvasta näkymästä käsittämään muitakin tärkeitä koettuja näkymiä, kuten Keskustorin päätteessä olevan näkymän. Vastineessaan perinnepoliittisen yhdistyksen muistutukseen kaavoitusvirasto ei pitänyt tehdasalueen sisäosia kaupunkikuvallisesti tärkeinä ja säilyttämisen arvoisina. Samoin kaavoitusvirasto korosti lausunnossaan sitä, että korvausvelvollisuus oli kaupungilla, jos säilyttämismuistutus aiheuttaisi haittaa yhtiön toiminnalle.⁵⁰¹ Tästä syystä asemakaavassa ei mainittu tarkemmin koko alueen tai yksittäistenkään tehdasrakennusten rakennushistoriallista arvoa, lukuun ottamatta johtajan asuntoa, tehtaan kirkkoa ja sitä ympäröivää puistoa ja Kotkankalliota, joista vain johtajan asunto eli palatsirakennus oli kaavassa merkitty säilytettäväksi.

Kuva 49 Finlaysonin palatsirakennuksessa on toiminut ravintola 1990-luvulta asti. Kuva: Riku Uurimäki 2016.

Museoviraston ja kaupungin yhteistyön alku

Myöskään museovirasto ei puoltanut asemakaavaa kaikilta osin. Museovirasto toi lausunnossaan sisäasiainministeriölle vielä painotettummin esille monipuolisena säilyneen tuotanto-, asuin- ja puistoalueen kulttuurihistoriallisen merkityksen.

⁵⁰⁰ Asemakaavan perustelut, KV 31.5.1978, 428§, TKA.

⁵⁰¹ Kaavoitusviraston lausunto Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen muistutukseen. KV 31.5.1978, 428§, TKA.

Vaikka erityisesti tehdasalueen kaupunkikuvallinen merkitys olikin huomattava, museovirasto korosti, että tehdasalueen rakennuskanta oli suurelta osin arvokasta ja täten suojeltava. Tehdasalueen osalta yhtiön edustaja oli kuitenkin ilmoittanut, ettei lähitulevaisuudessa ollut tiedossa muutoksia ja yhtiö sopi museoviraston kanssa alueen dokumentoinnista ja neuvottelumenettelystä mahdollisten muutosten yhteydessä. Muutoksen kohteena olevien asuinkortteleiden osalta museovirasto korosti alueen rakennustaiteellista, kulttuuri- ja sosiaalishistoriallista merkitystä sekä niiden elimellistä liittymistä muuhun tehdasalueeseen. Yhtiön edustaja oli korostanut viraston kanssa käymässään neuvottelussa asian mahdollisimman nopeaa ratkaisua ja tarvetta rakentaa kerrostaloja ko. tonteille, joten vaihtoehtoisten ratkaisujen etsiminen ei tullut kyseeseen. Edelleen museovirasto kritisoi rakennusten tuomitsemista purkukuntoisiksi ilman, että rakennusten kuntoa tai mahdollisuutta peruskorjaukseen oli selvitetty.⁵⁰² Sisäasiainministeriö vahvisti kaavan 14.11.1978.⁵⁰³ Finlayson Oy oli allekirjoittanut sitoumuksen jonka mukaan:

*...ilmoitamme, että sikäli kuin asemakaava tulee kartassa esitetyssä muodossaan vahvistetuksi, emme tule vaatimaan kaupungilta korvauksia em. suojelumääräysten mahdollisesti aiheuttamista haitoista. Tämä sitouksemme edellyttää, että mainittu asemakaavaehdotus tulee Sisäasiainministeriössä vahvistetuksi viimeistään yhden vuoden kuluessa tästä päivästä lukien.*⁵⁰⁴

Kaavoitus oli toteutumassa yhtiön ehdoilla. 1970-luvulla heikentynyt työllisyys tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa antoi lisäpontta Finlaysonin vaatimuksille kaavoituksen nopeasta etenemisestä. Yhtiön luopuminen korvausvaatimuksista liittyi kiinteästi Verkatehtaan tapaukseen, jossa juuri taloudellisten menetysten korvaaminen oli noussut ydinkysymykseksi suojeluasiassa. Alueen kaavoittajan, apulais-asemakaava-arkkitehti Juha Jaakolan mukaan rakennusoikeuksista ei tingitty ja kaavoitusviraston vaatimuksena oli ollut myös Puuvillatehtaan kadun puutalojen säästäminen.⁵⁰⁵ Lähinnä kaupunkikuvassa näkyvien rakennusten julkisivujen suojele ei toisaalta tuonut ylivoimaisia rasitteita yhtiölle.

---

⁵⁰² Museoviraston lausunto Finlaysonin alueen asemakaavaluonnokseen nro 5319, 9.11.1978. MVA.

⁵⁰³ Asemakaavakartta nro 5319, päivätty 1.3.1978, KV 31.5.1978, vahvistettu sisäasiainministeriössä 14.11.1978, TKKA; KV 31.5.1978, 428§, TKA

⁵⁰⁴ Finlayson Oy:n allekirjoittama sitoumus, KV 31.5.1978, 428§, TKA.

⁵⁰⁵ HS 1.6.1978.

Kuva 50 1960 valmistunut viimeistämö kosken rannassa Satakunnansillan kupeessa täytti tehdasalueen viimeisen kulman ja sulki samalla näkymän tehdasalueen sisälle. Kuvattu 16.6.1960, VKA.

Vaikka asuinalueen kaavoitusta oli pohdittu jo 1960-luvun lopulta asti, asian kiireellisyys toimi yli kymmenen vuotta myöhemmin perusteluna sille, ettei vanhojen rakennusten peruskorjauskelpoisuutta selvitetty. Kaavoituksen ja sen kiireellisyyden perusteluna toiminut työsuhdeasuntojen tarve oli ristiriidassa sen tosiasian kanssa, että yhtiön tavoitteena oli vähentää työsuhdeasuntojen määrää, ei rakentaa niitä lisää. Kaavan läpiviemisen tarkoituksena oli saada alueen rakennusoikeudet määriteltä, jotta asuin- ja liikealueeksi kaavoitettu osa olisi helpommin myytävissä. Yhtiö myi rakentamattomat tontit kaavan valmistumisen jälkeen vuonna 1981.⁵⁰⁶ Tehdasalueen kohdalta pelkkä julkisivujen suojeleminen ei riittänyt museovirastolle. Käytännössä teollisuuskäytössä olleen alueen suojeleminen ei kuitenkaan ollut mahdollista julkisivuja laajemmin.

Säilytettävä asuinkortteli oli merkitty vuonna 1975 valmistuneeseen saneeraus-selvitykseen historiallisesti ja rakennustaiteellisesti merkittäväksi. Viereisten korttelien rakennuskanta oli selvityksen mukaan huonokuntoista ja toisaalta selvityksessä tuotiin esille alueen omistajan Finlayson Oy:n suunnitelmat rakennuskannan uudistamiseksi.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Oy Finlayson Ab:n vuosikertomus 1981, 35.

⁵⁰⁷ Saneerausselvitys 1975, TKKA; Asuinalueesta oli tehty myös Pro gradu –tutkimus, jossa rakennukset oli arvioitu historiallisesti ja rakennustaiteellisesti merkittäviksi, Koskinen 1971.

Vuonna 1978 vahvistettu kaava oli käännekohta suojelussa. Kaupunki oli omasta aloitteestaan päättänyt säilyttämään kaupunkikuvallisesti merkittävän teollisuusmaiseman sekä kulttuurihistoriallisesti merkittävät asuintalot. Säilytetyt talot olivat tehtaan virkailijoiden asuntoja, kun taas työväen asunnot purettiin. Museoviraston näkemys alueen arvoista erosi kaupungin näkemyksestä, mutta neuvotteluyhteys eri toimijoiden kesken oli avattu. Tehtaan kirkko suojeltiin kirkkolain nojalla asemakaavamuutoksen hyväksymisen yhteydessä.⁵⁰⁸ Asemakaavamuutoksessa säilytettäviksi merkittyjä rakennuksia olivat viisi asuintaloa Puuvillatehtaankadun varrella sekä palatsirakennus. Tehdasaluetta koski määräys, jossa merkityt julkisivut tuli säilyttää nykyisessä asussaan.⁵⁰⁹ Tehdasaluetta koskeva säilyttämisvelvoite oli sovittu yhdessä yhtiön, kaupungin ja museoviraston kesken.

Kuva 51 Puuvillakadun säilyneet puutalot 2015. Vasemmalla virkailijoiden asuinnoiksi rakennetut talot 1800-luvulta. Kadun oikeassa reunassa asuinrakennukset Puuvillatehtaankatu 3, vuonna 1867 valmistunut postitalo ja Puuvillatehtaankatu 5, mestari John Barkerin asuintalo vuodelta 1837. Rakennusten välissä oleva tiilinen pesutupa ja kuivausullakko, ns. Pikkutalo valmistui 1889. Kaikki rakennukset ovat nykyisin asuinkäytössä. ML.

Verkatehtaan tapaukseen verrattuna Finlaysonin alueen kaavoitusta voi pitää kaupungin ja museoviraston yhteistyön alkuna. Vuoden 1978 kaavamuutoksen kohdalla kaupunki ei edelleenkään pyytänyt museovirastolta lausuntoa kaavasta, vaan lausunnon pyysi sisäasiainministeriö kaavan vahvistamisen yhteydessä. Verkatehtaan kohdalla museovirasto oli kritisoinut kaupungin toimintaa juuri siitä,

⁵⁰⁸ Lain, asetuksen, asemakaavan tai muun säädöksen perusteella suojeltu kohde, päivitetty 10.5.2004, TKKA.

⁵⁰⁹ Vahvistettu asemakaavakartta nro 5319, SM 14.11.1978, TKKA.

että kaupunki ei ollut täyttänyt lain edellyttämää velvollisuuttaan asianomaisten kuulemisesta. Finlaysonin tapauksessa kaavoittajat olivat kuitenkin keskustelleet suojelukysymyksistä museoviraston edustajien kanssa ja osapuolet olivat päässeet jonkin asteiseen yhteisymmärrykseen.

Tyhjenevät tehdassalit

1980-luku oli Finlaysonin puuvillatehtaalle muutosten aikaa. Vuosikymmenen alussa kannattavuus vaihteli ja yhtiö pyrki tehostamaan toimintaansa.⁵¹⁰ 1980-luvulla Finlayson osti Lapinniemen puuvillatehtaan, johon jo aikaisemmin oli yhdistetty Tampellan tekstiilituotanto. Yhtiö lopetti Lapinniemen puuvillatehtaan tuotannon lähes kokonaan vuonna 1986. Varastojen tyhjentämisen myötä vapautuneita teollisuustiloja yhtiö vuokrasi ulkopuolisille yrittäjille.⁵¹¹ Kotimaisen kilpailun sijaan yhtiön ongelmana oli jatkuvasti kasvava puuvillatuotteiden tuonti ulkomailta. Finlayson pyrki vastaamaan ulkomaiseen halpatuontiin teknisesti erikoistuneilla tuotteilla ja korkealla laadulla, joiden avulla se oli pärjännyt sata vuotta aiemmin Venäjän markkinoilla.

Vuoden 1985 marraskuussa Oy Finlayson Ab:n pääosakkaaksi tuli Asko Oy, joka omisti tästä eteenpäin yli 50% yhtiön äänikannasta. Edelleen vuoden 1988 alusta alkaen Oy Finlayson Ab muodostettiin uudelleen niin, että uuden yhtiön koko osakekanta oli Asko Oy:n omistuksessa. Finlayson keskittyi tekstiili- ja muovialoille. Asko Oy myi Tampereen keskustan tehdaskiinteistöt 1987 perustetulle Tampereen Kiinteistö Invest Oy:lle 170 Mmk:lla. Maa-alue jäi edelleen Asko Oy:n omistukseen.⁵¹² Yhtiön tavoitteena oli ”rakentaa ensi vuosikymmenen Finlayson, joka koostuu teknillisesti huipputasoisista, kilpailukykyisistä ja erikoistuneista yksiköistä”.⁵¹³ Tässä visiossa vanhat tehdastilat näyttäytyivät vanhanaikaisina, epäkäytännöllisinä ja hankalasti saavutettavina, kun tehokkuuden edellytyksenä olivat toimivat ja tarkoituksenmukaiset tilat. Yhtiön toimitusjohtaja muisteli 2000-luvulla tätä muutoksen aikaa:

Askon edustajat hallituksessa katsoivat kiinteistöasioita jo hieman eri tavoin. Tampereen kiinteistö on upea, muttei se enää modernia tehdasteollisuutta palvellut. Haluttiin myydä kiinteistöjä. Asko näki, ettei nii-

---

⁵¹⁰ Oy Finlayson Ab:n vuosikertomukset 1980–1983.

⁵¹¹ Suomen Trikoo oli fuusioitu Tampellaan 1970-luvulla, joten sekin siirtyi 1980-luvulla Finlaysonin hallintaan. Oy Finlayson Ab:n vuosikertomukset 1985, 21 & 1986, 4, 6.

⁵¹² Myös Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n pääomistaja oli Asko. Oy Finlayson Ab:n vuosikertomukset 1985, 5; 1987, 3-6.

⁵¹³ Oy Finlayson Ab:n vuosikertomus 1988, 3.

*den arvo ollut kehräämisessä ja kutomisessa, vaan niitä voidaan käyttää muullakin tavalla.*⁵¹⁴

Uudet omistajat näkivät tehdaskiinteistöjen arvon. 1980-luvulle tultaessa Finlaysonin arvo oli hädin tuskin kannattavan tekstiilituotannon sijaan yhtiön omistamisessa maissa ja metsissä. Uusia omistajia ei sitonut Finlaysonin perinne, joka olisi pakottanut jatkamaan tehtaan toimintaa. Yhtiön menneisyys suurena ja mahtavana, koko kaupungin tukipilarina, oli saanut työntekijätkin uskomaan, että Finlayson olisi ikuinen.⁵¹⁵ Tampereen tehtaan osalta kävi kuitenkin toisin ja Finlaysonin puuvillatehtaan tarina Tammerkosken rannalla oli päättymässä.

Yhtiö oli tehnyt selvityksen alueen rakennuksista vuonna 1984.⁵¹⁶ Asia oli tullut ajankohtaiseksi, sillä osa keskustan tontin tehdasrakennuksista oli jo jäänyt tyhjilleen ja lisää oli tyhjenemässä. Yhtiön tarkoituksena oli 1980-luvulla keskitää yrityksen toiminta alueen lounaisosaan, mutta pidemmällä aikavälillä tarkoitus oli rakentaa kokonaan uusi teollisuuslaitos muualle Tampereelle, jolloin koko keskustatontti vapautuisi muuhun käyttöön suunnitelmien mukaan vuoteen 1992 mennessä.⁵¹⁷ Yhtiön tekemässä inventoinnissa oli luetteloitu tontilla 13 sijaitsevat kiinteistöt sekä arvioitu rakennusten kunto asteikolla välttävästä hyvään. Suurin osa vanhimmista 1800-luvulla rakennetuista kiinteistöistä oli inventoinnin mukaan välttävässä tai korkeintaan tyydyttävässä kunnossa, kun taas uudemmat 1900-luvun puolella rakennetut rakennukset olivat pääosin hyvässä kunnossa.⁵¹⁸ Lähtökohtaisesti pääosa alueen rakennuksista oli käyttökelpoisessa kunnossa ja hyödynnettävissä muihin kuin yhtiön omiin tarpeisiin.

SOPIMUS ENNEN KAAVOITUSTA

Kaupunki ja yhtiö neuvottelevat

Finlayson oli vuonna 1985 päättänyt toimintojensa keskittämisestä ja tavoitteena oli päästä eroon kaikista liiketoimintaa rasittavista toiminnoista.⁵¹⁹ Vanhat, teollisuuskäytöstä pois jääneet tehdasrakennukset muuttuivat yhtiölle tällaiseksi

---

⁵¹⁴ Toimitusjohtaja Harry Sucksdorffin muistoja ajasta, kun Finlayson siirtyi Askon omistukseen, 2008, 215. *Muistoja Finlaysonilta*, 2008, 215.

⁵¹⁵ *Muistoja Finlaysonilta*, 2008, passim.

⁵¹⁶ Hjerpe, Jaakko 27.11.1984. Tampere, kantatehdas. Luettelo kiinteistöistä tontilla 13, TKKA.

⁵¹⁷ Finlayson, tehdasalueen uusi käyttö 1986, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy:n tekemä selvitys, TKKA; *Oy Finlayson Ab:n vuosikertomus* 1987, 17; 1988, 3. Uutta tehdasta ei koskaan rakennettu.

⁵¹⁸ Hjerpe, Jaakko, Luettelo kiinteistöistä tontilla 13. Oy Finlayson Ab, 27.11.1984. TKKA.

⁵¹⁹ *Finlaysonin vuosikertomus* 1985, toimitusjohtaja Harry Sucksdorffin katsaus, 5.

rasitteeksi.⁵²⁰ Rakentamisen ja kiinteistöjalostuksen noususuhdanne 1980-luvun loppupuolella sitä vastoin teki tehdasalueesta kaupungin keskustassa taloudellisesti arvokkaan. Finlaysonin uusi omistaja Asko Oy pyysi kaupunkia neuvotteluihin alueen tulevasta käytöstä 25.3.1986.⁵²¹ Mahdollisesti Finlayson ja kaupunki olivat aloittaneet neuvottelut epävirallisesti jo vuonna 1984.⁵²²

Kaupunginjohtaja asetti työryhmän tutkimaan Finlaysonin alueen uutta käyttöä. Työryhmässä toimivat kaavoituspäällikkö Markku Teräsmä ja kiinteistöpäällikkö Matti Perämä. Finlayson–Askoa edustivat kiinteistöjohtaja Heikki Uljas ja hallintojohtaja Orvo Laine.⁵²³ Arkkitehti Erkki Karvala Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy:stä laati alustavat suunnitelmat alueen uudelle käytölle Finlaysonin toimeksiannosta. Suunnitelma oli päivätty 30.10.1986.⁵²⁴ Omistajan teettämän suunnitelman avulla oli tarkoitus havainnollistaa alueen mahdollista rakennusoikeuden määrää ja alueen erilaisia toteutustapoja. Omistajan tavoitteena oli taloudellinen hyöty arvokkaasta keskustatontista, mikä mahdollistaisi toimintojen siirtämisen uuteen paikkaan, tietenkin kaupungin rajojen sisälle, jolloin omistajan hyöty olisi samalla kaupungin hyöty. Kaupungin puolelta neuvottelujen tavoitteena oli lisätä asuntojen määrää keskustassa kasvavan kaupungin tarpeiksi.

Karvalan suunnitelmaan nojautuen työryhmä jakoi tehdasalueen kolmeen osaan.⁵²⁵ Tontin pohjoispuolelle jäävä alue varattiin asuin-, liike- ja toimistorakennusten alueeksi, joka Karvalan suunnitelman mukaan koostui pääosin uudisrakennuksista. Alueelle alustavasti suunniteltu kerrosala oli työryhmän mukaan n. 15 000 m², Karvalan suunnitelman mukaan 18 000–20 000 m². Kaakkoiskulman käyttötarkoitus oli toimisto- ja liiketoiminta sekä ainakin Kuusivoninkisen osoittaminen yleiseen käyttöön, kerrosala n. 46 000 m². Karvalan suunnitelman mukaan rakennusoikeutta osoitettiin vanhoihin rakennuksiin n. 45 000 m² ja uudisrakennuksiin 10 000–12 000 m². Alueen lounaisosa oli toistaiseksi jäämässä teolliseen käyttöön, mutta tulevaisuuden käyttötarkoituksena nähtiin toimisto- ja liiketoiminta, rakennusoikeutta n. 30 000 m².⁵²⁶

---

520 Vuonna 1984 tehdyssä inventoinnissa usean rakennuksen kohdalla sen hetkiseksi käytöksi oli mainittu varasto, mikä viittasi supistuneisiin toimintoihin ja siihen, etteivät vanhat rakennukset soveltuneet tehokkaasti muuttuneisiin tuotantoprosesseihin. Hjerpe 1984.

521 Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, Neuvottelumuistio 20.3.1987, TKKA.

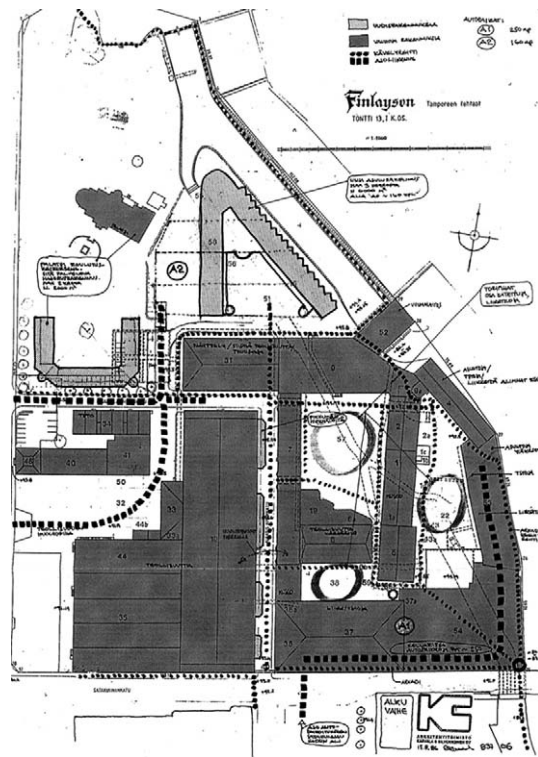
522 Finlayson, aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirjassa 21.2.1989 mainittiin, että kaupunki ja Oy Finlayson Ab olivat aloittaneet neuvottelun alueen uusista käyttömahdollisuuksista 1984–1985, 9. TKKA.

523 Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, Neuvottelumuistio 20.3.1987, TKKA.

524 Tehdasalueen uusi käyttö, Karvala, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy, 30.10.1986, TKKA.

525 Tästä kokonaisuudesta erotettiin Tallipihan alue, jonka kaupunki suunnitteli hankkivansa omistukseensa. Samoin Puuvillavaraston tontti, johon laskettiin myös Finlaysonin kirkko sekä osa puutalokorttelia, erotettiin omaksi kokonaisuudekseen.

526 Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, Neuvottelumuistio 20.3.1987; Tehdasalueen uusi käyttö, Karvala, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy, 30.10.1986. TKKA.

Kuva 52 Karvalan suunnitelma, päivätty 15.8.1986. Tässä varhaisemmassa suunnitelmassa suurin osa vanhoista tehdasrakennuksista oli säästetty. Vaaleanharmaat rakennukset uudisrakennuksia.

Karvala perusteli valitsemansa suunnitteluratkaisua muistiossaan. Karvalan ensisijaisena tavoitteena suunnittelussa oli ollut purkaa mahdollisimman vähän olemassa olevasta rakennuskannasta. Tämän tavoitteen Karvala oli hylännyt liikennejärjestelyjen vuoksi. Siksi hän otti suunnittelun lähtökohdaksi päinvastaisen, eli: ”puretaan kaikki se mikä ei ole rakennustaiteellisesti tai toiminnallisesti välttämätöntä säilyttää ja toisaalta se mikä säilytetään pyritään säilyttämään mahdollisimman ehjänä kokonaisuutena”.⁵²⁷ Ensimmäiset suunnitelmat oli päivätty 15.8.1986. Niissä suurin osa vanhoista tehdasrakennuksista oli säilytetty. Uudisrakennuksia oli suunniteltu ainoastaan Satakunnankadun ja Kuninkaankadun kulman rakentamattomalle tontille, Finlaysonin puistoon pääkonttoria vastapäätä, Tammerkosken rannalle vanhan värjäämön paikalle sekä puuvillamakasiinien tontille korvaamaan vanhat makasiinit. Satakunnankadun varteen ja Tammerkosken rantaan Karvala oli suunnitellut kävelykaduksi arkadin.⁵²⁸

⁵²⁷ Tehdasalueen uusi käyttö, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy, 30.10.1986, 5. TKKA.

⁵²⁸ Karvalan suunnitelmat 15.8.1986, Tehdasalueen uusi käyttö, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy, 30.10.1986, TKKA.

Uudemmissa, lokakuussa 1986 päivätyissä luonnoksissa, vanhat säilytettävät tehdasrakennukset oli irrotettu omiksi yksiköikseen ja muun muassa alueen vanhimman tehdasrakennuksen, Kuusivooninkisen, ympärille oli suunniteltu istutuksia. Tehdasalueen tiivis miljöö oli purettu ja muutettu yksinään seisovien rakennusten ryhmäksi muistomerkkityyppisesti. Karvalan muistion mukaan luonnoksissa pyrittiin siihen, että kaikki vanhojen rakennusten julkisivut ovat nähtävissä. Vanhat rakennukset yhdistyivät uudisrakennuksiin lasikattojen avulla. Edelleen Karvala oli suunnitellut rakennuksia halkovia arkadeja, joista yksi mahdollisesti reunustaisi myös Satakunnankadun sivua. Vanhojen tehtaiden halki Karvala oli puhkonut läpikulkukäytäviä. Kaikissa luonnoksissa pohjoispuoliselle alueelle oli suunniteltu uudisrakennuksia paikalla sijainneiden tehdasrakennusten tilalle.⁵²⁹ Karvalan tavoitteena oli, että lähes kaikista näistä asunnoiksi suunnitelluista rakennuksista avautuisi maisema joko puistoon tai koskelle.⁵³⁰ Karvalan kaakkoiskulman suunnitelmia voisi verrata Turussa samoihin aikoihin toteutettuun Hansakorttelin uudistamiseen, jossa vanhojen seinien sisälle rakennettiin katettu uusi kauppakeskitys. Samoin Tampereen verkatehtaan alueelle oli samaan aikaan valmistumassa Koskikeskuksen lasikatolla katettu kauppatila.

Karvalan suunnitelmissa korostuivat alueen hyödyntäminen kaupallisesti ja välinpitämättömyys alueen abstrakteja arvoja ja merkityksiä kohtaan. Olemassa olevaa rakennusmassaa Karvala käsitteli ilman sidosta aikaisempaan, tyhjänä tilana, jossa arkkitehdin mielikuvitus oli päässyt valloilleen. Kaupungin toivomuksena oli pysäyttää keskustan asukasluvun väheneminen tarjoamalla asuntoja, mikä selitti asuntojen suuren määrän suunnitelmissa. Karvalan esittämät osittain lennokkaatkin vaihtoehdot olivat vain yksi mahdollisuus, joista työryhmä totesi neuvottelumuistiossa, ettei niitä ollut tarkoitus ottaa asemakaavoituksen pohjaksi. Toisaalta suunnitelmat määrittelivät sitä, mitä mihinkin osaan aluetta voisi olla kannattavaa sijoittaa ja toisaalta suunnitelmat osoittivat sen, että osittainenkin uskäyttö voisi tarjota toimivaa kaupunkitilaa.

Työryhmä korosti neuvottelumuistiossa, että kulttuurihistoriallisten ja rakennustaiteellisesti merkittävien rakennusten julkisivujen muutoksiin tulee suhtautua pidättyvästi. Säilytettävät julkisivut oli merkitty jo vuoden 1978 asemakaavaan. Työryhmä mainitsi muistiossa säilytettäväksi rakennuksiksi alueen vanhimman tehdasrakennuksen, Kuusivooninkisen sekä Palatsirakennuksen, joka oli merkitty säilytettäväksi voimassa olleeseen asemakaavaan.⁵³¹ Nämä kaksi tuli säilyttää alkuperäisessä asussaan sekä sisältä että ulkoa. Tämän lisäksi Karvalan muistiossa säilytettävien joukkoon laskettiin niinikään asemakaavassa säilytetyt Satakunnan-

---

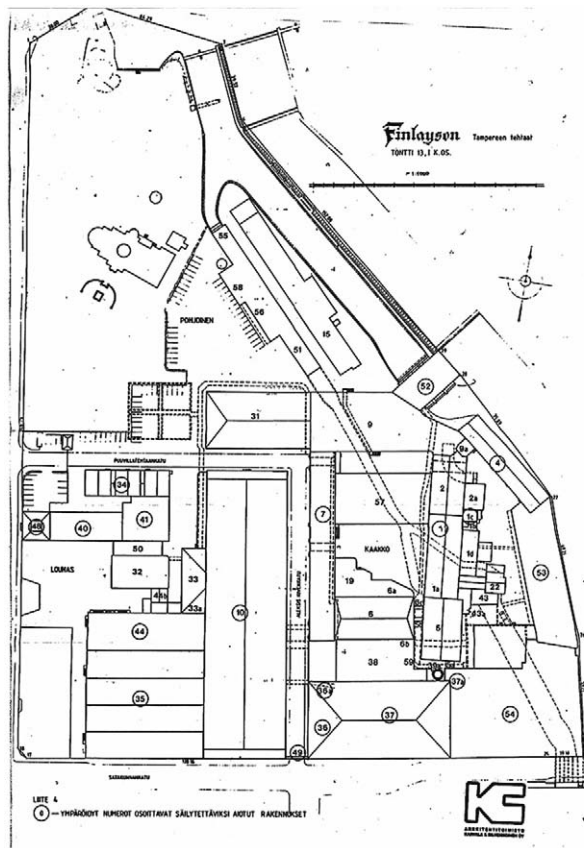
529 Karvalan luonnokset Finlaysonin alueen uudiskäytöstä, päivätyt 9.10.1986 ja 27.10.1986. TKKA.

530 Tehdasalueen uskäyttö, Karvala, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy, 30.10.1986. TKKA.

531 Asemakaavakartta no 5319 1.3.1978, KV 31.5.1978, SM 14.11.1978, TKKA.

kadun ja Aleksis Kivenkadun julkisivut sekä koskenrantarakennusten julkisivut voimalaitoksesta alkaen. Karvalan muistion liitteenä olleeseen asiakirja no 4:ään oli erikseen merkitty rakennukset, jotka oli mainittu myös Tampereen kaupungin kaavoitusviraston tekemässä vuonna 1984 julkaistussa *Tampereen rakennuskulttuuri* -raportissa, ja jotka tuli ottaa huomioon asemakaavoituksen yhteydessä, ja joiden kulttuurihistoriallinen ja rakennustaiteellinen arvo oli sidottu julkisivujen säilyttämiseen.⁵³²

Kuva 53 Karvalan suunnitelman liite 4, johon säilytettävät rakennukset oli ympyröity, ja jotka oli mainittu myös *Tampereen rakennuskulttuuri* -raportissa. TKKA.

Tampereen rakennuskulttuuri -raportissa erikseen esitellyt rakennukset olivat: Puuvillatehtaankadun asuintalot, Tallipihan rakennukset sekä Finlaysonin kirkko ja puuvillavarastot. Työryhmän muistion mukaan puuvillavarastot voitiin kuitenkin purkaa ja Karvala oli suunnitellut alueelle asuinkerrostaloja puuvillavarastojen

⁵³² Suunnitelmassa purettavissa oleviksi rakennuksiksi oli merkitty tehdasrakennukset 50, 32, 33, 33a, 44b, 38, 57, 2a, 1d, 22, 43, 59 15 ja 51. Tehdasalueen uusi käyttö, Karvala, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen Oy, 30.10.1986. TKKA; *Tampereen rakennuskulttuuri*, osa I, kantakaupunki 1984.

julkisivuja hyödyntäen. Voimassa olleessa asemakaavassakin kaavoittaja oli pitänyt mahdollisena puuvillavarastojen purkamista. Edelleen raportissa oli tehdasalueelta numeroitu Vanha tehdas, porttirakennus Katuvapriikki, Plevna, konttori, Siperia, Palatsi, koskenrannan värjäämö ja viimeistämö sekä Kotkankallio. Näitä rakennuksia ei ollut kuitenkaan erikseen arvotettu. Oletettavasti nämä olivat rakennuksia, joiden julkisivujen muutoksiin tuli suhtautua pidättyvästi suunnittelun alkuvaiheessa.⁵³³ Näin ei ollut tapahtunut Karvalan luonnoksissa.

Finlayson oli teettänyt kiinteistöarvion vuonna 1984, mistä ilmeni rakennusten rakennusvuosi, peruskorjausvuosi, rakennusaine, kerrosneliöt sekä kunto.⁵³⁴ Samoin Finlayson tilasi selvityksen rakennusten kuntoarviosta insinööritoimisto A–Insinöörit Ky:ltä vuonna 1988.⁵³⁵ Yhtiön museovirastolle antama sitoumus alueen rakennusten inventoinnista muutosten yhteydessä oli supistunut rakennusten kuntoarvioon ja sitä kautta mahdolliseen taloudellisesti kannattavaan säilyttämiseen. Työryhmän tavoitteena oli selvittää nimenomaan alueen taloudellisesti kannattavaa uskäyttöä. Muistioissa ei kuitenkaan kirjoiteta teknisesti hyväkuntoisten tehdasrakennusten säilyttämisestä kokonaisuudessaan. Työryhmän tehtävänä ei ollut määritellä säilytettäviksi sopivia rakennuksia, ja toisaalta ko. määrittely olisi rajannut tarpeettomasti alueen uusia suunnitelmia. Osapuolet allekirjoittivat 20.3.1987 päivätyin muistion 21.5.1987. Kaupungin puolelta muistion allekirjoittivat kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaa ja kiinteistöpäällikkö Matti Perämaa.

Tutkittua tietoa uskäytöstä

Kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaa oli vuoden 1986 aikana ottanut yhteyttä Tampereen Teknilliseen korkeakouluun ja esittänyt yhteistyötä kaupungin ja korkeakoulun välillä. Tavoitteena oli selvittää teollisuusalueiden kannattavaa uskäyttöä. Verkatehtaan suojelukiistan aikana teknillisen korkeakoulun opiskelijat ja tutkijat olivat suhtautuneet kriittisesti kaupungin ja alueen rakennuttajan suunnitelmiin. Nyt kaupunki pyysi samaa tahoa selvittämään erilaisia vaihtoehtoja teollisuustilojen uskäytölle.⁵³⁶ Tampellan ja Finlaysonin alueiden uudelleenkäyttösuunnitelmia tutkinut tekniikan lisensiaatti Johanna Hankonen nosti esille, miten tutkimushankkeen ensisijainen merkitys oli Tampereen kaupungin imagon kohentamisessa Verkatehtaan suojelukiistan jälkeen. Tutkimustietoon turvautuminen teki

---

533 *Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu* 1985, 26–38; Asemakaavakartta nro 5319, SM 14.11.1978; Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, neuvottelumuistio 20.3.1987, TKKA.

534 Kiinteistöarvio, Oy Finlayson Ab, 27.11.1984, TKKA.

535 Tontin 13/1/1, Tampere Rakennusten kuntoarvio A–Insinöörit Ky 23.5.1988, TKKA.

536 Verkatehtaan tapauksessa kriittisiä lausuntoja antaneet professorit Erkki Helamaa ja Jere Maula osallistuivat johtoryhmään teknillisen korkeakoulun tutkimusryhmien edustajina. Niemi & Nurmi 1989, i.

Tampereen kaupungista edelläkäviäjän teollisuustilojen muutosten hallinnassa.⁵³⁷ Tutkimushankkeen loppuraportissa tekijät korostivat Tampereen merkitystä ainutlaatuisena teollisuuskaupunkina. Suuresta teollisuuskiinteistövolyymistä johtuen Tampere toimi valtakunnallisena esimerkkinä teollisuustilojen uudelleenkäytössä, ja siksi kaupungin tekemillä ratkaisuilla oli tutkimushankkeen työryhmän mukaan suurta merkitystä myös valtakunnallisesti.

Tutkimushankkeen pääpaino oli erilaisten uudelleenkäyttövaihtoehtojen rakenteellisen ja teknisen toteutettavuuden ja taloudellisen kannattavuuden arvioinnissa. Tutkimuksen lähtökohtana oli kuitenkin Verkatehtaan suojelukiistan yhteydessä syntynyt tarve säilyttää kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävät teollisuusympäristöt.⁵³⁸ Tutkimushankkeen yhden osaraportin tehnyt Jukka Alapiha käsitteli laajemmin teollisuusalueisiin liittyviä arvoja. Arvottamisen pohjana Alapiha käytti rakennussuojelukomitean mietinnössä vuodelta 1974 listattuja arvoja sekä museoviraston luettelointiperusteita.⁵³⁹ Vaikka tekijät tutkimushankkeen loppuraportissa korostivat, että alueiden rakennushistoriallisen selvityksen tuli olla uudelleenkäytön lähtökohtana, Alapihan osaraportissaan esiin nostaman arvokeskustelun tekijät esittivät johtopäätöksissä näin:

Myös säilyttämisen kannalta tulee pyrkiä mahdollisimman monipuoliseen ratkaisuun eri intressiryhmien näkökulmasta: kohteesta on esitettävä ne alueet, joiden säilyttäminen on historian ja kaupunkikuvan näkökulmasta ehdottomasti välttämätöntä. Näitä alueita voidaan pitää ”säilyttäjien” kaupunkitilana. Lisäksi alueelta on myös osoitettava paikkoja, joissa voidaan harjoittaa voimakastakin uudisrakentamista. Näillä alueilla voivat ”investoijat” ja perinteiset ”uudisrakentajat” rakentaa ns. ydinkaupunkia.”⁵⁴⁰

Uudelleenkäytön tuli siis tarjota jokaiselle jotakin huolimatta arvokkaiksi luokiteltujen rakennusten määrästä. Tutkimushankkeen pääpaino oli erilaisten uudelleenkäyttövaihtoehtojen kustannusvertailussa, joten rakennusten suojelu- ja arvottomiskysymykset jäivät tutkimuksen ulkopuolelle. Käytännön sovellettavuuskin jäi kyseenalaiseksi, kun yhtenä tutkimuskohteena ollut Lapinniemen tehdas saneerattiin asunnoiksi, mikä tutkimuksessa oli todettu kalleimmaksi vaihtoehdoksi.

---

⁵³⁷ Hankonen 1994, 103.

⁵³⁸ Niemi & Nurmi 1989, 9–13.

⁵³⁹ Alapiha 1988. Alapiha oli osaraportissaan luokitellut suurimman osan Finlaysonin alueen rakennuksista arvokkaiksi ja siksi ainakin ulkoasultaan säilytettäväksi. Alapiha 1988, 37; luettelo rakennuksista oli myös loppuraportissa Niemi & Nurmi 1989, 136.

⁵⁴⁰ Niemi & Nurmi 1989, 161.

Samaan aikaan kaupungin johto ja kaavoittajat olivat kuitenkin suunnittele-
massa ja sopimassa kahden Tammerkosken rannalla sijainneen teollisuusalueen,
Finlaysonin ja Tampellan, tulevaisuutta erillään tutkimuksesta ja siitä saatavista
tuloksista. Kaupungin johto rakensi mielikuvaa teollisuuden hallitusta rakenne-
muutoksesta tutkimushankkeen avulla, jossa tyhjeneville teollisuustiloille etsittiin
erilaisia taloudellisesti kannattavia uudelleenkäyttövaihtoehtoja. Samaan aikaan
kaupungin virkamiehet allekirjoittivat sopimukset, joilla taattiin alueiden omistajille
rakennusoikeuteen sidottu taloudellinen hyöty alueen kaavamuu-
tosten yhteydessä.

Puutteelliset tiedot rakennushistoriasta

Vuonna 1987 valmistui arkkitehti Rainer Mahlamäen diplomityö Finlaysonin alu-
een uuskäytöstä. Työ oli osa Tampereen Teknillisen korkeakoulun ja kaupungin
yhteistyössä tekemää tutkimusta. Arkkitehti Mahlamäen työn merkitys Finlaysonin
alueen kaavoituksessa korostui myöhemmin Arkkitehtitoimisto 8 Studion voitet-
tua alueesta järjestetyn kutsukilpailun. Siksi myös varhaisempi diplomityö nousi
oleelliseen asemaan kaavoitusprosessissa. Mahlamäki oli selvittänyt lyhyesti alueen
rakennushistoriaa, ja alueen kaavoituksen yhteydessä Mahlamäki laati kattavam-
man selvityksen.⁵⁴¹ Diplomityössään Mahlamäki korosti alueen kaupunkikuvallista
merkitystä osana harvinaislaatuista tehdasmaisemaa. Samoin hän toi esille alueen
hyvän saavutettavuuden liikenteellisesti, alueen suljetun luonteen sekä historial-
lisesti että arkkitehtonisesti, ja piha-alueiden umpeen kasvamisen. Tärkeimpinä
rakennuksina Mahlamäki piti vanhan tehtaan lisäksi Katuvapriikkiä sen julkisivun
tähtien ja kehräämö Siperiaa sen kaupunkikuvallisen merkityksen ja mielenkiintoi-
sen rakennusjärjestelmän tähden. Edelleen Mahlamäki korosti työssään varovai-
suutta alueen suunnittelussa, sillä ”alueen monet rakennukset ovat useaan otteeseen
laajennettuja ja niistä saattaa tarkemmassa inventoinnissa löytyä useita ajallisia
kerrostumia”.⁵⁴²

Mahlamäki ei pitänyt omaa rakennushistoriallista selvitystään riittävänä poh-
jana alueen suunnittelussa. Mahlamäki korosti rakennusten ajallisia kerrostumia
tärkeänä tekijänä, vaikka samalla hän korosti vanhan tehtaan merkitystä juuri sen
alkuperäisyyden vuoksi. Suurimpana ongelmana alueen uuskäytössä Mahlamäki
näki valon puutteen, millä hän perusteli purettaviksi valitsemiaan rakennuksia.
Erityisesti vanhan tehtaan ympäriltä purettavilla rakennuksilla oli tarkoitus koros-
taa ja toisaalta tuoda valoa piha-alueelle ja säilytettäviin rakennuksiin. Mahlamäen
diplomityössä alueen pohjois- ja lounaisosa oli selvemmin uudisrakennettua aluetta,

---

⁵⁴¹ Mahlamäki 1987; Osayleiskaavan liitteenä oleva Mahlamäen selvitys käsitteli tehdasalueen rakentumisen
historian, Mahlamäki 1989, TKKA.

⁵⁴² Mahlamäki 1987, 14-15.

kuitenkin sillä erotuksella tuleviin suunnitelmiin, että suurin osa tehdasrakennuksista oli säilytetty.⁵⁴³

Vuonna 1989 julkistetun tutkimushankkeen loppuraportissa korostettiin alueiden rakennushistoriallista selvitystä jo uudelleenkäytön alkuvaiheessa.⁵⁴⁴ Tämä vaatimus ei kuitenkaan Finlaysonin kohdalla toteutunut. Sen sijaan alueen uudelleenkäytön suunnittelu ja Finlaysonin tuotannon siirtyminen uusiin teollisuustiloihin Tampereella oli sidottu neuvottelumuistiossa toisiinsa.⁵⁴⁵ Neuvottelujen tuloksena työryhmä päätti jo vuonna 1987 alueen tulevan käytön peruspiirteet, joita lähinnä tarkennettiin osayleiskaavassa ja asemakaavassa. Finlaysonin vuonna 1990 antama lehdistötiedote toi asian myös kaupunkilaisten tietoon:

Eräänä Finlaysonin ... uusien toimitilojen rakentamisen lähtökohtana on ollut, että niiden rahoittamiseksi tulisi vanhoja tehdasalueita voida kehittää siten, että kaupungin yleisen kehittämisen ja uudistamisen lisäksi luodaan taloudellisia edellytyksiä uusien tuotantotilojen rakentamiselle sekä yritystoiminnan ja työnteon jatkumiselle kaupungissa.⁵⁴⁶

Alueen taloudellisesti kannattava kehittäminen oli siis sekä yhtiön, kaupungin että kaupunkilaisten edun mukaista. Myös museovirasto oli tietoinen siitä, että alueen suunnittelu tapahtuisi liiketaloudellisesti kannattavalta pohjalta.⁵⁴⁷ Museoviraston yhtenä selkeänä tavoitteena oli saada vanha tehdas Kuusivooninkinen suojelluksi ja suojelua tukevaan käyttöön, ja tämä tavoite saavutettiin suhteellisen helposti, mutta vaativin kompromissein.

TÄYTEEN RAKENNETTU TEHDASALUE

Tampereen Kiinteistö Invest Oy järjesti vuoden 1988 loppupuoliskolla yhteistyössä Tampereen kaupungin kanssa aatekilpailun Finlaysonin alueen kehittämisestä tavoitteenaan kartoittaa korttelin I kehitysmahdollisuudet ja löytää periaateratkaisu asemakaavoituksen pohjaksi. Kilpailuun kutsuttiin viisi arkkitehtitoimistoa.⁵⁴⁸ Aatekilpailun avulla alueen omistaja pääsi määrittelemään kriteereitä, joiden pohjalta alueen suunnittelu toteutettaisiin.

---

543 Mahlamäki 1989, passim.

544 Niemi & Nurmi 1989.

545 Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, neuvottelumuistio 20.3.1987, TKKA.

546 Oy Finlayson Ab / Orvo Laine, tiedote 20.11.1990, TKKA.

547 Kertomus virkamatkasta Tampereelle 7.1.1988. MVA.

548 Finlayson aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 3. TKKA.

Ideoiden hakua aatekilpailulla

Kilpailun toimeenpanija, Tampereen Kiinteistö Invest Oy, oli asettanut kilpailun tavoitteeksi alueen kehittämisen monipuoliseksi ja eläväksi osaksi kaupunkia sekä alueen taloudellisen ja teknisen toteutuskelpoisuuden. Kilpailun tavoitteena Kiinteistö Invest mainitsi myös alueen historiallisten ja rakennustaiteellisten arvojen huomioonottamisen, vaikka palkintolautakunta arvosteli ehdotukset toiminnallisten ja kaupunkikuvallisten ratkaisujen, liikenneratkaisujen ja rakentamistalouden näkökulmasta. Kaupunkikuvaa palkintolautakunta analysoi uudisrakentamiseen liittyvien ratkaisujen ja niiden onnistuneisuuden kautta. Alueen toiminnallisuus laskettiin rakennusoikeudesta ja sen jakautumisesta olemassa olevien ja uudisrakennusten kesken. Rakentamistaloudellinen näkökulma muodostui alueen kokonaisalan ja kerrosalan välisestä vaihtelusta, alueelle sijoitettujen asuntojen ja työpaikkojen määrästä, sekä rakennuskustannuksista ja kiinteistöjen arvosta. Kiinteistöjen arvo muodostui olemassa olevien rakennusten kohdalla niiden sopeutuvuudesta uusille toiminnoille.⁵⁴⁹ Palkintolautakunta ei huomionnut arvostelussa vanhojen tehdasrakennusten kulttuurihistoriallista arvoa osana kiinteistöjen taloudellista arvoa.

Palkintolautakuntaan kuuluivat palkintolautakunnan puheenjohtaja, professori, arkkitehti Antero Markelin, Tampereen Kiinteistö Investin hallituksen puheenjohtaja Niilo Pellonmaa, Asko Oy:n edustaja teollisuusneuvos Pentti Avotie, arkkitehti SAFA Pekka Pakkala ja Tampereen kaupungin edustajana kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaa. Palkintolautakunnan kutsumat asiantuntijat edustivat liiketaloutta, rakentamistaloutta ja liikennettä.⁵⁵⁰ Palkintolautakuntaan ei kuulunut yhtään kulttuuri- ja rakennushistorian asiantuntijaa, vaan palkintolautakunta koostui Kiinteistö Investin ja kaupungin valitsemista henkilöistä, jolloin korostuneen roolin sai vanhojen rakennusten uudelleenkäytön ja rakentamisen taloudellinen kannattavuus.⁵⁵¹ Palkintolautakunnan asiantuntijana toimineen Olli Niemen mukaan alueen omistaja ei ehkä uskaltanut ottaa lautakuntaan rakennushistorian asiantuntijaa alueen museoimisen pelossa.⁵⁵²

Niemi yhdisti haastattelussa rakennussuojelun museoimiseen, mikä sai rakennussuojelun kuulostamaan lähtökohtaisesti negatiiviselta. Finlaysonin alueen kaavoituksesta vastanneen asemakaava-arkkitehti Kristiina Jääskeläisen mukaan aatekilpailun osallistujien ideoita ei haluttu rajoittaa määrittelemällä etukäteen suojeltavia rakennuksia tai suojelun astetta.⁵⁵³ Toisin sanoen ensin haluttiin selvittää rakennusten käyttökelpoisuus uusille toiminnoille ja vasta sen jälkeen ja sen

---

549 Finlayson aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989. TKKA.

550 Finlayson aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989. TKKA.

551 Asian nosti esille TkL Johanna Hankonen kilpailua kritisoivassa kirjoituksessaan pian aatekilpailun jälkeen. Hankonen 1989, 9.

552 Niemi, haastattelu 18.1.2008, MLA.

553 Jääskeläisen haastattelu 26.2.2008, MLA.

perusteella määritellä suojeltavat rakennukset ja suojelun aste. Lukuun ottamatta jo suojeltaviksi mainittuja rakennuksia, suojelun lähtökohdaksi tuli useimpien rakennusten kohdalla niiden soveltuvuus uskäyttöön ja keskeinen sijainti alueella.

Valmiiksi sovittu näkökulma?

Aatekilpailuun jätetyissä ehdotuksissa alue oli jäsennelty kolmeen osaan samaan tapaan kuin Karvalan muistiossa. Alueen kaakkoiskulmaan tuntui keskittyvän suurin osa vanhojen rakennusten säilyttämisestä osittain jo julkisivuja sitovan lähtökohtatilanteen tähden. Palkintolautakunnan arvostelussa aluetta pidettiin sokkeloisena, ja rohkeilla ja hallituilla purkutoimenpiteillä alue saataisiin selkeämmäksi ja toisaalta säilyvä Kuusivooninkinen saisi arvoisensa aseman raivatussa pihaympäristössä.⁵⁵⁴ Lounaiskulma oli palkintolautakunnan mukaan kaupunkikuvaltaan keskeneräinen ja kaipasi eheyttämistä:

*Nykyisten rakennusten säilyttäminen jättää kovin vähän tilaa uudisrakentamiselle, joka joko liittyy väkinäisesti vanhaan rakennuskantaan tai tuottaa ahtaita ja sekavia pihatiloja.*⁵⁵⁵

Alueen pohjoisosa oli lautakunnan mukaan myös paremmin hyödynnetty uudisrakentamalla. Purkamalla huonokuntoiset rakennukset alueen kaupunkikuvalliset arvot paranisivat. Läheisen puiston ja palatsin sekä alueen toista reunaa rajaavan kosken ansiosta pohjoinen osa tarjosi ”ainutlaatuiset kehittämisedellytykset”.⁵⁵⁶

Palkintolautakunta pyrki määrittämään kiinteistöjen arvon, jotta eri ehdotukset voitiin arvottaa taloudellisesti kannattavasti. Vanhojen rakennusten arvo määrittäytyi sen mukaan tuliko rakennusten korjaaminen halvemmaksi kuin uuden rakentaminen. Arvo laskettiin hyödynnettävissä olevan rakennusoikeuden mukaan. Periaatteessa vanhojen rakennusten korjaaminen oli edullisempaa kuin uuden rakentaminen, mutta kerroskorkeuksista ja runkosyvyydestä johtuen vanhojen tehdasrakennusten hyödyntäminen ei ollut yhtä tehokasta kuin uudisrakentamisessa. Siksi palkintolautakunta piti voimakkaampaa uudisrakentamista parempana ja halvempaa kuin vanhojen rakennusten kunnostamista.

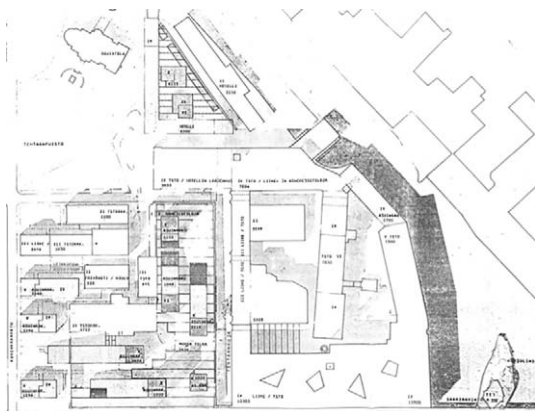
554 Finlayson aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 13. TKKA.

555 Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 14. TKKA.

556 Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 14. TKKA.

Kuva 54 Ehdotus A, "1820", ARC, Arkitekterne Rødal og Clausen, Eläke-Varman arkisto.

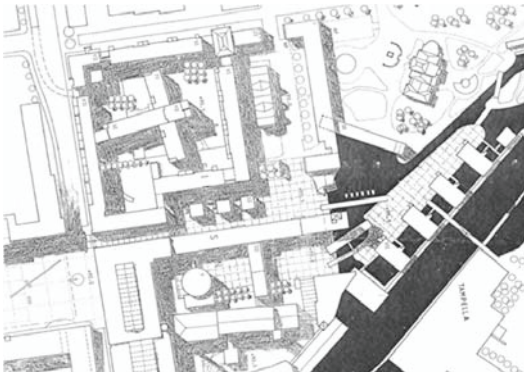

Kuva 55 Ehdotus B, "Voodoo", Arkkitehtitoimisto Kai Wartiainen, Eläke-Varman arkisto.

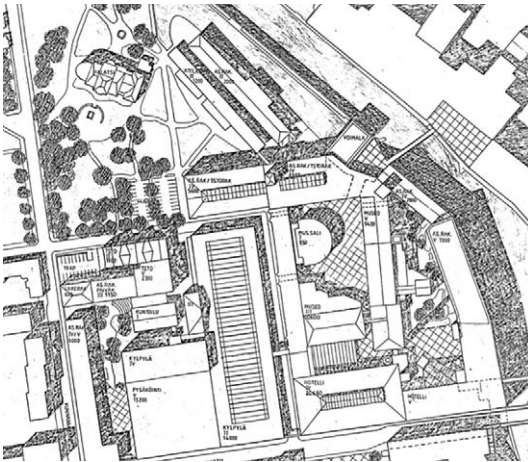
Suuremman säilyttämistason vaihtoehdot Spinning Jenny ja Puuvilla olivat palkintolautakunnan mukaan rakentamistaloudellisesta näkökulmasta huonompia vaihtoehtoja, koska korjausrakentaminen lisäsi hankkeiden epävarmuutta kustannusten ja rakentamisen suhteen.⁵⁵⁷ Kiinteistön omistajan näkökulmasta ehdotukset 1820 ja Toinen elämä olivat rakennusoikeudelliselta arvoltaan kohtuullisempia ja riskittävämpiä runsaamman uudisrakentamisen vuoksi. Palkintolautakunta valitsi kilpailun parhaimmiksi ne kaksi työtä, joissa oli lähdetty radikaalimman purkamisen linjalle.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 20. TKKA.

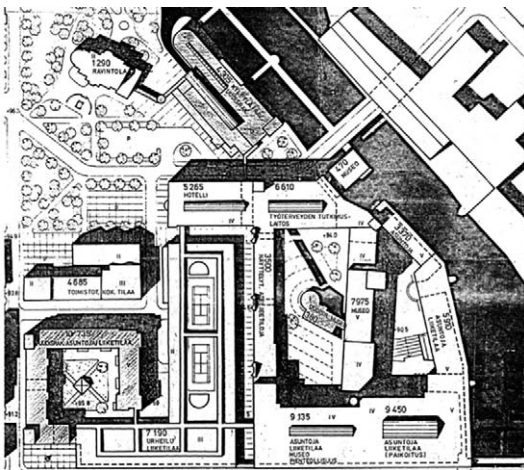
⁵⁵⁸ Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 11, 20. TKKA.

Kuva 56 Voittanut ehdotus C, "Toinen elämä", Arkkitehtitoimisto 8 Studio. Eläke-Varman arkisto.

Kuva 57 Ehdotus D, "Puuvilla", Gullichsen Kairamo Vormala Arkkitehdit Ky, Eläke-Varman arkisto.

Kuva 58 Ehdotus E, "Spinning Jenny", Arkkitehtityö Oy, Boman, Lindström, Vesanen Oy. Eläke-Varman arkisto.

Kilpailun voitti tamperelainen arkkitehtitoimisto 8 Studio Oy, jonka arkkitehti Rainer Mahlamäki oli osallistunut kaupungin ja TTKK:n tutkimukseen tekemällä diplomityönsä Finlaysonin alueesta. 8 Studion ehdotus Toinen elämä oli palkintolautakunnan mielestä johdonmukaisten purkamis- ja rakentamistoimenpiteiden ansiosta selkeä ja määrätietoinen. Miljöö kokonaisuutena sekä julkisivut olivat korkeatasoisia, vaikka myös kyseisessä ehdotuksessa oli puutteita erityisesti liikennejärjestelyjen osalta. Ehdotuksen hyvänä puolena oli palkintolautakunnan mukaan omaperäisyys, joka oli kaupallisesti hyödynnettävissä.⁵⁵⁹

Kilpailuun osallistuneista ehdotuksista *Puuvilla* ja *Spinning Jenny* olivat ratkaisultaan säilyttäviä. Niissä suurin osa vanhoista tehdasrakennuksista oli säilytetty ja palkintolautakunnan mukaan ne jättivät ”käyttämättä hyväksi alueen ainutlaatuiset kehittämismahdollisuudet ei(vät)kä tuo uutta positiivista lisää Tampereen kaupunkikuvaan”.⁵⁶⁰ Laajemman purkamisen ja uudisrakentamisen kannalla olivat ehdotukset *1820* ja *Toinen elämä*. Palkintolautakunnan mukaan: ”Kilpailu on osoittanut, että tällä ratkaisutavalla saadaan suurempia etuja sekä korttelin kehittämisen että Tampereen keskustan kaupunkikuvan kannalta”.⁵⁶¹ Viidennessä ehdotuksessa *Voodoo-prinsiippi* painottuivat sekä säilyttäminen että uudisrakentaminen, mikä teki palkintolautakunnan mukaan ehdotuksesta sekavan ja kokonaiskerrosalalta raskaan.⁵⁶²

Taloudellisesti kannattavaa uskäyttöä

Alueen omistaja oli määritellyt aatekilpailun tavoitteet. Asiantuntijoiden valinnassa painottui alueen kehittäminen taloudellisesta ja teknisestä näkökulmasta. Alue kokonaisuutena oli kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä, mutta uudelleenkäytön suunnittelu lähti täysin päinvastaisesta suunnasta. Lähtökohtana oli kiinteistönjalostus omistajaa taloudellisesti hyödyttävänä, vaikka voimassa olleen rakennuslainkin mukaan historiallisesti merkittävän alueen suunnittelun tuli lähteä olemassa olevien rakennusten hyödyntämisestä ja niitä tukevasta täydennysrakentamisesta. Tampereellakin oli jo nähty yritysten ja kaupunkilaisten kasvanut kiinnostus kunnostettuja tehdasrakennuksia kohtaan, mutta taloudellisen arvon laskeminen kulttuurihistoriallisille rakennuksille ei kuulunut osaksi alueen suunnittelua.

Johanna Hankonen, joka myöhemmin jätti muistutuksen Finlaysonin osayleiskaavaluonnoksesta, arvosteli aatekilpailua mm. siitä, että valitsemalla yhden työn jatkokäsittelyn pohjaksi, eli nimeämällä voittajan, kilpailun lähtökohtana ollut

---

559 Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 26–28. TKKA.

560 Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 12. TKKA.

561 Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 12. TKKA.

562 Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 24–25. TKKA.

uusien ideoiden etsintä supistui yhden näkemyksen muokkaamiseen sen sijaan, että eri ehdotusten onnistuneita ideoita olisi hyödynnetty suunnittelun pohjana.⁵⁶³ Kilpailuun oman ehdotuksensa jättänyt ja täydellisen teilauksen saanut arkkitehti Kai Wartiainen kritisoi myös kilpailun tavoitteita, joissa ei Wartiaisen näkemyksen mukaan haluttukaan etsiä uutta ajattelutapaa tai näkökulmaa, mikä hänen mielestään oli erona aate- ja suunnittelukilpailun välillä. Wartiaisen työryhmän ehdotus oli tarkoitettu nimenomaan tarjoamaan uuden seikkailun teollisuusalueen uudelleenkäyttöön, kun taas palkintolautakunta tyrmäsi ehdotuksen keskeneräisenä. Wartiaisen työryhmän suunnitelman pohjana olivat kokemukset teollisuustilojen uusiutumisesta Karkkilassa ja Norrköpingissä. Wartiainen kritisoi myös päättäjien kotipaikkasokeutta, joka esti teollisuusympäristöjen miljööarvojen näkemisen.⁵⁶⁴ Samoin hän otti kantaa tiiviin miljöön hajottamiseen:

*Uuskäytön teollisuusalueilla ongelmallista on nimenomaan miljöön liika parantelu, joka korvaa ainutlaatuisen sieluja riipovan voiman ja hengen harmittomalla joka paikan läkipeltirihkamalla.*⁵⁶⁵

Koska teollisuusalueiden uudelleenkäytöstä oli vain vähän aikaisempia kokemuksia Tampereella, Hankosen antama kritiikki oli oikeutettua. Kaavoitusvirasto otti Arkkitehtitoimisto 8 Studion ehdotuksen osayleiskaavasunnittelun pohjaksi. Arkkitehti Mahlamäki osallistui kaavasunnitteluun ja työryhmän neuvotteluihin, jolloin yhden arkkitehdin rooli supistui kaupungin kaavoitusviraston tullessa selvemmin mukaan suunnitteluun. Tampereen Kiinteistö Investin ja Finlayson–Askon edustajat osallistuivat jatkossakin alueen suunnitteluun. Kaupungin ja Finlayson–Askon välisessä neuvottelumuistiossa alueen uudelleenkäytön suunnittelu oli aloitettu taloudellisen hyödyntämisen näkökulmasta ja sama suunta jatkui aatekilpailussa. Alueen kaavoituksen alkaessa suuntaa oli jo mahdoton kääntää ja siksi suunnittelu jatkui alueen omistajaa parhaiten hyödyntävästä lähtökohdasta. Alueen kokonaisuuden ja yksittäisten rakennusten kulttuurihistoriallinen arvo oli edelleen selvittämättä.

---

⁵⁶³ Hankonen 1989, 7, 10.

⁵⁶⁴ Wartiainen 1990, 41.

⁵⁶⁵ Wartiainen 1990, 42.

Arkkitehtitoimisto 8 Studio oli tilannut aatekilpailun jälkeen A–Insinöörit Oy:ltä rakennusteknisen selvityksen, jonka mukaan taloudellisesti kannattavinta oli joko säilyttää tai purkaa kokonaan saneerattava kohde. Pelkkien julkisivujen — joita Finlaysonin alueella oltiin suurelta osin säilyttämässä — säilyttäminen oli taloudellisesti kalliimpi vaihtoehto.⁵⁶⁶ Tähän mennessä kaikki alueesta tehdyt selvitykset koskivat rakennusten hyödyntämistä taloudellisesti kannattavalla tavalla. Uudisrakentamisen etuna oli aatekilpailun palkintolautakunnan ja korkeakoulun tutkimushankkeen mukaan se, että tilat voitiin alusta asti rakentaa kohdennettuun tarpeeseen, jolloin hukkaneliöiltä vältyttiin. Samoin uudisrakentaminen oli kustannuksiltaan hallittavampaa, sekä helpompaa että nopeampaa rakentaa.⁵⁶⁷ Yli sata vuotta pystyssä olleiden rakennusten arvo perustui lopulta siihen, pystyikö alueen omistaja hyödyntämään kiinteistöt taloudellisesti lyhyellä tähtäimellä.

Suunnittelua ja arvottamista

Alueen omistajan ja museoviraston näkemysten välillä kaupungin kaavoitusvirasto yritti suunnitella kaikkia osapuolia tyydyttävän kaavan. Osayleiskaavan laatimisen aikaan Tampereen kaupunki ja Kiinteistö Invest olivat jo pääpiirteittäin sopineet uudisrakennusoikeuden määrän Karvalan ja 8 Studion suunnitelmien pohjalta. Alueen omistaja, kaupungin kaavoitusvirasto ja museovirasto neuvottelivat osayleiskaavaluonnoksen yhteydessä vanhojen rakennusten säilyttämisasteesta. 17.1.1990 valmistunut osayleiskaavaluonnos pohjautui 8 Studion voittaneeseen ehdotukseen. Luonnoksessa suojeltavaa rakennuskantaa oli noin 50 000 ka-m² ja uudisrakentamiselle varattua kerrosalaa 62 700 ka-m².⁵⁶⁸ Osayleiskaavaluonnos oli nähtävillä 5.3.-6.4.1990. Pyydettyjen lausuntojen (11kpl) lisäksi kaavasta jätettiin 15 mielipidettä, muistutusta ja lausuntoa. Mielipiteensä jättäneiden joukossa oli sekä yksittäisiä kaupunkilaisia että erilaisia ryhmittymiä ja yhdistyksiä. Yhteensä mielipiteensä ilmaisseita oli 1214. Kaavoitusvirasto neuvotteli alueen suunnittelusta ympäristöministeriön ja museoviraston kanssa syksyn 1990 kuluessa kolmeen otteeseen.⁵⁶⁹ Neuvottelujen jälkeen marraskuussa 1990 valmistunut osayleiskaavaehdotus hyväksyttiin valtuustossa 15.5.1991 ja ympäristöministeriö vahvisti ehdotuksen 20.5.1992.⁵⁷⁰

Kiinteistö Oy Pumpulirinne, Johanna Hankonen ja Petri Mansikkamäki valittivat kaavasta korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Valitusten johdosta KHO kumosi vahvistetun osayleiskaavan johtuen liian suppeasta kaavoitusalueesta ja puutteellisista

---

⁵⁶⁶ A-Insinöörit 2.10.1989. Finlayson, kaavaselvitys rakennustekniikka, TKKA.

⁵⁶⁷ Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, TKKA; Niemi & Nurmi 1989, passim.

⁵⁶⁸ Osayleiskaavaluonnos, nro 6916, päivätty 17.1.1990, TKKA.

⁵⁶⁹ Osayleiskaavan nro 6916 selostus, 20.5.1992, TKKA.

⁵⁷⁰ Vahvistettu osayleiskaava nro 6916, KV 15.5.1991, YM 20.5.1992, TKKA.

liikennejärjestelyistä.⁵⁷¹ Jo aatekilpailun yhteydessä palkintolautakunta oli todennut haasteellisimmaksi asiaksi muuttuvan alueen liikennejärjestelyt ja sama ongelma näkyi osayleiskaavan suunnittelussa.⁵⁷² Kaupungin johdon tavoite yksityiskohtaisen osayleiskaavan laatimisessa oli, ettei alueen tulevaa asemakaavaa tarvitsisi enää vahvistaa sisäministeriössä. Kaupungin tavoitteena oli nopeuttaa kaavakäsittelyä. KHO hylkäsi ministeriön päätöksen myös tältä osin ja edellytti tulevien asemakaavojen alistamista vahvistettaviksi. Yleismääräyksenä koko alueen suunnittelua ohjaamaan annettiin osayleiskaavassa määräys:

*Alueella olevien rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävien rakennusten ja rakennettujen ympäristöjen säilyttämiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.*⁵⁷³

Kuten yksityiskohtaisemmasta tarkastelusta jäljempänä käy ilmi, tämä määräys jäi hyvin yleiseksi. Museovirasto totesi osayleiskaavaluonnoksesta antamassaan lausunnossa, miten ”suunnittelua on hallinnut uudisrakentamiseen painottunut visio, jolloin suojelutavoite on ollut suhteellisen laajasta suojeluohjelmasta toissijainen”.⁵⁷⁴ Museovirasto edellytti kaavoituksen pohjaksi ja rakennusten arvotuksen pohjaksi analyysia koko alueen ja yksittäisten rakennusten arkkitehtonisesta luonteesta ja kulttuurihistoriallisesta merkityksestä. Edelleen museovirasto edellytti vanhan rakennuskannan hyväksikäyttöä laajemmin kuin osayleiskaavassa esitettiin, jotta teollisuusperinnön säilyminen toteutuisi.⁵⁷⁵

Tampella-liikkeen johtohahmoksi ja kaupunginvaltuutetuksi noussut Satu Hassi (vihr) korosti osayleiskaavasta antamassaan muistutuksessa sitä, että kaupunkilaisilla ja luottamushenkilöillä tulisi olla oikeus nähdä useampia periaatevaihtoehtoja alueen suunnittelusta. Hassin muistutuksen mukaan aatekilpailussa esitettyjä suunnitelmia ei ollut tuotu virallisesti kaupunkilaisten tai luottamushenkilöiden nähtäväksi. Hassi peräänkuulutti suunnittelussa erilaisia toiminnallisia vaihtoehtoja rakennusten uudelleenkäytölle, jotta alueen liikennekuormitus ei kasvaisi ja

---

571 Kiinteistö Oy Pumpulirinteen valitus Ympäristöministeriön päätökseen yleiskaavan vahvistamisesta no 6,7,8/5231/91 20.5.1992, 12.6.1992; TKL, arkkitehti Johanna Hankosen ja kokki Petri Mansikkamäen hakemus Ympäristöministeriön päätöksen no 6,7,8/5231/91 20.5.1992 kumoamiseksi, 12.6.1992, TKKA; KHO:n päätös 15.4.1993, Dno: 3103 ja 3120/2/92, TKKA.

572 ns. Koskenniskan siltasuunnitelma synnytti myös kiivaan keskustelun sillan tarpeellisuudesta ja kansallismaiseman arvot pilaavana hankkeena. Asiasta väännettiin monta vuotta, kunnes vuonna 2005 siltahankkeesta luovuttiin.

573 Osayleiskaava no 6916, 20.5.1992 selostus, 63. TKKA.

574 Museoviraston lausunto osayleiskaavaluonnokseen 7.6.1990, MVA.

575 Museoviraston lausunto osayleiskaavaluonnokseen 7.6.1990, MVA.

Tammerkosken ylittävää siltaa ei tarvittaisi.⁵⁷⁶ Avoimuus suunnittelussa ja erilaisten vaihtoehtojen julkinen punninta olivat aiheina nousseet esille jo TkL Hankosen antamassa kritiikissä aatekilpailun arvostelusta.⁵⁷⁷

Yleiskaavallisiksi tavoitteiksi osayleiskaavassa asetettiin keskustan väkiluvun alenemisen hidastaminen, työpaikkojen säilyminen ja julkisten palvelujen tilatarve. Liikenteellisinä tavoitteina olivat sekä jalankulkuyhteyksien että katuverkoston kehittäminen. Edelleen tavoitteena oli kehittää keskustan puisto- ja ranta-alueita ”maisemallisina kaupunkikuvaa luovina julkisina ulkotiloina ja kaupunkikuvallisenä tavoitteena on myös uudisrakentamisen ja muiden muutosten sopeuttaminen rakennettuun ympäristöön ympäristöä tarpeen mukaan myös kohentaen”.⁵⁷⁸ Aatekilpailun tuloksena palkintolautakunta oli kirjannut suunnittelutavoitteiksi, jotka huomioitiin myös osayleiskaavassa, seuraavat kohdat; 1) rakennusoikeuden asettumisen nykyisen kerrosalan paikkeille riippumatta säilyttämisen ja uudisrakentamisen suhteesta, 2) alueen toiminnallinen kehittäminen edellyttää suhteellisen voimakasta uudisrakentamista, 3) kaakkoisosan ulkoinen ilme voidaan säilyttää, mutta sisäosia on avattava korttelirakenteen selkeyttämiseksi, 4) lounaisosa soveltuu parhaiten keskusta-asumiseen ja 5) uusia liikenneratkaisuja on edelleen kehitettävä.⁵⁷⁹ Kaksi ensimmäistä kohtaa tukivat selkeimmin alueen omistajan tavoitteita. Yleiskaavan tavoitteissa korostui alueen kehittäminen ja uudistaminen osaksi kaupungin keskustaa. Samalla tavoitteet loivat mielikuvan jotenkin kesken-eräisestä ja sekavasta alueesta, joka vaati kohentamista, kuten kaavoittaja totesi osayleiskaavassa:

*Kaupunkikuva vaatii lounaisosan ainakin osittaista uudisrakentamista. Kaupunkikuvan eheyttämiseksi lounaisosa voi uudisrakennettuna muodostaa kokonaisuuden, joka kertoo Finlaysonin alueen muuttuneesta luonteesta ja täydentää korkeatasoisen nykyaikaisen rakennussuunnittelun keinoin korttelikokonaisuutta rohkeasti, mutta unohtamatta uljaan säilyvien tehdasrakennusten ryhmän merkitystä ja asemaa Tampereen keskustassa.*⁵⁸⁰

---

576 Satu Hassin muistutus Finlaysonin alueen osayleiskaavan luonnoksesta, TKKA. Ehdotukset olivat pari viikkoa nähtävillä kaupungin keskusvirastotalon aulassa maaliskuussa 1989. Lehdistötiedote 8.3.1989, Eläkeyhtiö Varman arkisto.

577 Hankonen 1989, passim.

578 Osayleiskaava no 6916, 20.5.1992 selostus, 40-42, TKKA.

579 Osayleiskaava no 6916, 20.5.1992 selostus, 42, TKKA.

580 Osayleiskaava no 6916 selostus, 44, TKKA.

Kuva 60 Kutomo Plevnan ja kutomo Kongon muodostama yhtenäinen tiilimuuri Satakunnankadun varrella 1956. Kuva: E.M. Staf, Tampere-seura.

Kaupunkikuvan vaatimukset paljastuivat lähemmässä tarkastelussa alueen omistajan vaatimuksiksi ja kaavoittajan tavoitteiksi. Kaavoittaja käsitteli Finlaysonin aluetta irrallaan keskustasta ja kaupunkitoiminnoista. Mielikuvissa ja käytännössäkin pitkään suljetun teollisuusalueen muuttaminen kaupunkitoimintojen alueeksi edellytti kaavoittajan mukaan konkreettisia toimia. Vaikka kaupungin johto ja kaavoittajat halusivat säilyttää tehdasrakennukset osana kaupunkikuvaa, joka kertoi menneisyydestä, samalla kaavoittaja perusteli juuri kaupunkikuvan kohentamisella uudisrakentamisen alueella.

Alueen lounaisosa, eli Aleksis Kivenkadun jatkeen länsipuoli, varattiin kaavoissa kerrostalovaltaiseksi asuntoalueeksi (AK-1). Alueen kaakkoisosa, eli Aleksis Kivenkadun jatkeen itäpuoli, varattiin keskustatoimintojen alueeksi (C-1). Samoin alueen pohjoisosa Tammerkosken rannalla varattiin keskustatoiminnoille (C-2). Puisto-alue Finlaysonin palatsin ja Näsilinnan ympärillä varattiin virkistysalueeksi. Niin kutsuttu Tallipihan alue sekä tehtaan kirkon ympäristö jaettiin edelleen omiksi alueikseen, joiden kaavoitus irrotettiin omiksi kokonaisuuksikseen. Usean hehtaarin teollisuusalue, joka sisälsi lähtökohtaisesti hyvin erilaisia toimintoja, jaettiin osiin, jolloin kokonaisuuden hahmottaminen palasia tarkastelemalla vaikeutui huomattavasti. Samalla koko alueen kaavoitus venyi ajallisesti hyvin pitkäksi ja päätökset tehtiin yksitellen ja osittain irrallaan kokonaisuudesta.

Osayleiskaavan valmistumisen jälkeen kaavoitus ei edennyt Korkeimmassa hallinto-oikeudessa käsiteltyjen valitusten johdosta. KHO:n päätöksen jälkeen kau-

punginhallitus päätti jatkaa alueen kaavoitusta kumotun osayleiskaavan pohjalta 1993.⁵⁸¹ Vuotta myöhemmin kaupunginhallitus päätti, että alueelle laaditaan suoraan asemakaava aikaisempien suunnitelmien pohjalta.⁵⁸²

Suojelunäkökulma kaavoitukseen

Osittain kaavoituksen ja alueen rakentamisen venyminen vuosia kestäneeksi prosessiksi johtui siitä, että 1980-luvun nousukausi muuttui 1990-luvun alussa taantumaksi, mikä merkitsi myös rakentamisen rauhoittumista. Rakentamisella ja muutoksella ei ollut enää vastaavaa kiirettä kuin 1970-luvun lopulla, jolloin Finlayson oli kiirehtinyt kaavan valmistumista työsuhteasuntojen saamiseksi. Tilanteen rauhoittuminen antoi kaavoitusvirastolle, alueen omistajalle ja suunnittelijoille mahdollisuuden perehtyä paremmin alueeseen. Museovirasto oli osayleiskaavasta antamassaan lausunnossa vuonna 1990 edellyttänyt alueen rakennushistoriallista inventointia kaavoituksen pohjaksi.⁵⁸³ Alueen suunnittelu jatkui kuitenkin ilman rakennushistoriallista selvitystä. Asemakaava-arkkitehti Kristiina Jääskeläinen muisteli vuonna 2008 haastattelussa, että alueen suunnittelu eteni alusta asti hyvin positiivisessa hengessä ja kaikilla osapuolilla oli myönteinen kanta vanhojen rakennusten säilyttämiseen.⁵⁸⁴ Verkatehtaan suojelukiistan jälkeen teollisuusrakennusten suojelu ja uusikäyttö oli yleisesti hyväksytty ajatus, vaikka tehdasrakennusten näkeminen muunakin kuin vain työpaikkana, ei ollut Jääskeläisen mukaan itsestään selvää.⁵⁸⁵ Yleinen mielipide oli kuitenkin vaikuttanut siihen, että Finlaysonin alueen suunnitelmien lähtökohtana oli kaupunkikuvallisesti merkittävän teollisuusmaiseman säilyttäminen. Teollisuusrakennusten uudelleenkäytön tutkimus oli tuonut esille erilaisia vaihtoehtoja siitä, miten teollisuustilojen muuttaminen muuhun tarkoitukseen käytännössä onnistuisi ja mihin hintaan. Rakennusten historiallisten arvojen selvittäminen ja hyödyntäminen osana suunnittelua jäi edelleen sekä tutkimuksen että käytännön toteutuksen ulkopuolelle.

Kaupungin toimijat kaupunginjohtajasta kaavoittajiin neuvottelivat alueen kaavoittamiseen liittyvistä kysymyksistä alueen omistajien ja yhtiön palkkaamien suunnittelijoiden kanssa useaan otteeseen vuosien varrella. Kaavoituksen seurantar ryhmä, joka koostui Asko-konsernin ja kaupungin edustajista, kokoontui osayleiskaavan laatimisen yhteydessä vuonna 1990 ja asemakaavamuutoksen yhteydessä

---

⁵⁸¹ KH 31.5.1993. TKA.

⁵⁸² KH 28.4.1994. TKA.

⁵⁸³ Museoviraston lausunto osayleiskaavaluonnokseen nro 6916, 7.6.1990. MVA.

⁵⁸⁴ Kristiina Jääskeläisen haastattelu 26.2.2008, MLA.

⁵⁸⁵ Kristiina Jääskeläisen haastattelu 26.2.2008, MLA.

vuosina 1993–1995.⁵⁸⁶ Samaan aikaan kaavoituksen käytännön suunnittelua pohti työryhmä, johon kuuluivat alueen kaavoittajat, aatekilpailun voittaneen arkkitehti-toimiston edustajat ja alueen omistajan Kiinteistö Investin edustaja.⁵⁸⁷

Kaupungin toimijoiden tehtäväksi jäi suojelukysymyksistä neuvottelemineen museoviraston kanssa. Museoviraston edustaja Pekka Kärki nosti haastattelussa 2008 esille erityisesti kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaan merkityksen suojelunäkökulman esiintuojana. Verkatehtaan tapaukseen verrattuna myös alueen omistajan, Tampereen Kiinteistö Investin, suhtautuminen suojeluun oli innostunutta. Kiinteistö Investin toimitusjohtaja Petri Olkinuora oli Kärjen mukaan kiinnostunut kuulemaan museoviraston ideoita ja ehdotuksia tehdasrakennusten uudelleenkäytöstä.⁵⁸⁸ Kärjen ja Jääskeläisen haastattelut loivat käsityksen, että yhteistyö eri tahojen kesken toimi ja alueen suunnittelu eteni neuvotellen. Suunnittelun lähtökohtana oli kuitenkin jo vuonna 1987 neuvoteltu muistio ja siinä sovitut periaatteet koskien erityisesti uudisrakentamisen määrää. Yhteistyön sujuvuus ei näkynyt tutkimusta varten läpikäydyissä asiakirjoissa. Niissä korostuivat ennemminkin eri toimijoiden hyvin erilaiset näkemykset suojelun ja uudisrakentamisen suhteesta.

Sitova sopimus

Alueen omistaja, Asko Oy, vetosi sovittuihin asioihin tahtonsa läpi saamiseksi. Asko Oy:n toimitusjohtaja Jarmo Rytilahti edellytti kaupunginjohtaja Rantaselle lähettämässään neuvottelumuistiossa 15.3.1994, että kaavan tuli olla omistajan hyväksymä. Samoin hän korosti kaavan ripeää valmistumista. Rytilahti viittasi muistiossaan kaupungin ja alueen omistajan väliseen sopimukseen, joka oli allekirjoitettu 1987.⁵⁸⁹ Sopimuksessa kaavaratkaisut oli sidottu yhtiön suunnitelmiin uuden tuotantolaitoksen rakentamisesta Tampereelle.⁵⁹⁰ Tältä osin vuoden 1987 sopimus ei ollut voimassa, koska yhtiö oli luopunut uuden teollisuuslaitoksen rakentamissuunnitelmista.⁵⁹¹ Kaupunginvaltuustossa 15.5.1991 hyväksytty sopimus taas oli sidottu osayleiskaavan

---

586 Seurantaryhmään kuuluivat kiinteistöjohtaja Hannu katajamäki, Asko Oy, johtaja Harry Suksdorff ja hallintojohtaja Orvo Laine, Oy Finlayson Ab, toimitusjohtaja Petri Olkinuora, Tampereen Kiinteistö Invest Oy. Kaupungin edustajina olivat toimialajohtaja Esa Kotilahti, kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaa, kiinteistöpäällikkö Matti Perämaa ja apulaiskaupunginjohtaja Seppo Suuripää. Tampereen Finlaysonin kanta-alueen kaavoitusta valmistellut seurantaryhmä, muistio 4.1.1995, TKKA.

587 Finlaysonin alueen kaavoitus –muistiot, Tampereen Kiinteistö Invest Oy, TKKA.

588 Museoviraston edustaja Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA.

589 Rytilahti, 15.3.1994, neuvottelumuistio, lähetetty kaupunginjohtaja Jarmo Rantaselle, kaupungin kaavoitusviraston arkisto, Finlayson kansio, TKKA.

590 Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, neuvottelumuistio 20.3.1987, TKKA.

591 Finlaysonin alueen kaavoituksen seurantaryhmän kokous nro 9, 3.3.1994, TKKA.

voimaantuloon.⁵⁹² Tämäkään sopimus ei siis ollut voimassa. Kuitenkin vuonna 1987 allekirjoitettu neuvottelumuistio, jossa kaavoituksen osapuolet kaupunki ja alueen omistaja sopivat ”periaatteellisesta yhteisymmärryksestä koko alueen kiinteistöjen järjestelyperiaatteesta”⁵⁹³, oli asiakirja, johon molemmat osapuolet vetosivat eri yhteyksissä vielä vuosia myöhemmin. Aikaisemmin alueen omistajalla oli ollut selkeät perustelut, kuten työpaikkojen säilyminen ja tuotannon pysyminen kaupungissa, joihin se oli saattanut vedota, jotta kaavoitus olisi toteutunut omistajan edellyttämällä tavalla. Nyt jäljellä oli enää sopimus, joka ei ollut lainvoimainen, mutta joka oli silti riittävän tehokas alueen omistajan tahdon toteuttamiseksi.

Asemakaavamuutoksen luonnos nro 7269 valmistui 16.3.1994 ja se oli nähtävillä 24.3.–2.5.1994.⁵⁹⁴ Luonnoksesta jätettiin neljä mielipidettä, joissa otettiin kantaa kaavaluonnoksen sallimaan uudisrakentamiseen.⁵⁹⁵ Asemakaavan muutosehdotus oli nähtävillä 15.12.1994–16.1.1995. Ehdotuksesta jättivät muistutuksen Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys, Kiinteistö Oy Pumpulinrinne ja arkkitehtipiskelijat Samuli Alppi ja Annika Ahvenniemi. Kaikki muistutuksen jättäneet suhtautuivat kriittisesti suunniteltuun Koskenniskan siltaan, joka ei muistutuksen jättäneiden mielestä sopinut arvokkaaseen kulttuurimaisemaan ja olisi toteutuessaan lisännyt alueen läpikulkuliikennettä kohtuuttomasti ja heikentänyt näin mm. Finlaysonin puiston käyttöä kaupunkilaisten virkistysalueena. Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys kiitti kaavoittajaa onnistuneesta kaavasta, jossa merkittävä osa rakennuskannasta oli merkitty säilytettäväksi. Kuitenkin yhdistys nosti esille avoimuuden puutteen erityisesti ympäristövaikutusten arviointiprosessin yhteydessä.⁵⁹⁶ Vastineessaan muistutuksiin kaavoitusyksikkö perusteli suunnitellun sillan rakentamista historiallisesta näkökulmasta ja satoi Tammerkosken rantojen muutoksen ja kehityksen siltojen historiaan:

Tammerkosken kansallismaisema on yli kaksisataavuotisen kehityksen tulos. Kehitys ei kuitenkaan ole pysähtynyt. Tänä päivänä kehityksen rannoilla merkitsee suurta toiminnallista muutosta vanhoilla tehdastonteilla. Ilman tätä kehitystä vanhat tehtaات ja koko kansallismaisemamme rappeutuisi. Tärkeätä onkin, että muutokset sopeutu-

---

592 Kaupunginvaltuuston käsittelyssä valtuutettu Airi Mäkinen oli ehdottanut kaupunginhallituksen esitykseen lisäystä: ”vaikka Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n ja Tampereen kaupungin kesken käytyjen neuvottelujen tuloksena syntyneessä muistiossa kirjatut periaatteet Oy Finlayson Ab:n toimintojen siirtämisestä kanta-alueelta muualle Tampereelle rakennettaviin uusiin tuotantolaitoksiin eivät toteudu, jolloin Tampereen kaupunki sitoutuu kanta-alueen kaavoituksen toteuttajaksi tietoisena siitä, että toinen osapuoli rikkoo tehtyjä periaatepäätöksiä.” KV 15.5.1991, TKA.

593 Finlaysonin alueen uudelleenkäyttö, neuvottelumuistio 20.3.1987, TKKA.

594 Asemakaavamuutos, luonnos kartta nro 7269, 16.3.1994, muut. 21.3.1994, TKKA.

595 Asemakaavamuutoksen luonnoksesta nro 7269 jätettyjä mielipiteitä ei löytynyt kaavoitusviraston arkiston säilyneiden asiakirjojen joukosta. Tiedot Asemakaavan muutos nro 7299, selostus, tarkistettu 18.4.1995, TKKA.

596 KV 17.5.1995, 136 §, Yla 25.4.1995, TKA.

*vat olosuhteisiin ja ympäristöönsä mahdollisimman hyvin. Muutosten suunnittelun yhteydessä tulee kuitenkin ottaa huomioon myös uudet tarpeet, joita ilman toivottu kehitys ei toteudu.*⁵⁹⁷

Vastineessaan kaavoitusyksikkö satoi teollisuusperinnön säilymisen yhteen positiivisen muutoksen kanssa. Kehityksen vastakohtana ja ainoana vaihtoehtona oli maiseman rappeutuminen. Samoin asemakaavan yhteydessä tehdyssä ympäristövaikutusten arvioinnissa korostui, että kaupunkikuvan säilymisen kannalta asemakaavan mukainen muutos oli toivottava, kun taas senhetkisen tilanteen jatkuminen johtaisi väistämättä arvokkaiden rakennusten rappeutumiseen ja kaupunkikuvan negatiiviseen muutokseen.⁵⁹⁸ Arvioinnissa vaihtoehtoja oli vain kaksi, teollisuustoiminnan jatkuminen alueella tai kaavamuutoksen mukainen kehitys. Todellisuudessa vaihtoehtoja oli yksi, koska teollisuustoiminnan loppuminen alueella oli jo päätetty tosiasia. Tässä mielessä YVA –raportti oli nollatutkimus, joka ei tarjonnut todellisia vaihtoehtoja kaavamuutokselle, vaan sitä käytettiin perusteluna jo päätetylle asialle.

Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n lausunto asemakaavamuutoksesta oli arkkitehti Mahlamäen allekirjoittama. Lausunto käsitti pääasiassa tarkennusta vaativia kaavamerkintöjä. Mahlamäki nosti lausunnossa esille maanomistajan, arkkitehtikonseptin ja kaavoittajan yhteisesti hyväksymät yleiset tavoitteet kaavas suunnittelulle. Tavoitteena oli korkealaatuinen uudis- ja korjausrakentaminen arvokkaassa miljöössä, taloudellisesti kannattava ja tiivis rakennustapa, alueen monipuoliset toiminnalliset vaihtoehtomahdollisuudet ja pysäköinnin ja ajoneuvoliikenteen rajoitukset. Mahlamäen mukaan nähtävillä ollut asemakaava teki nämä tavoitteet mahdollisiksi.⁵⁹⁹ Lausunnossa korostuivat erityisesti maanomistajalle tärkeät tavoitteet, joiden joukossa ei mainittu alueen kulttuurihistoriallisia arvoja tai niiden säilymistä.

Sen sijaan museovirasto esitti lausunnossaan yksittäisten tehdasrakennusten ja tehdasrakennusten yhdyskäytävien liittämistä säilyvien tehdasrakennusten joukkoon. Myös museovirasto puuttui muutama epäselväksi jääneeseen kaavamerkintään ja Koskenniskan sillan puutteellisiin selvityksiin. Museovirasto piti lausunnossaan valitettavana, ettei koskenrannan vanhaa värjäämää suojeltu. Muilta osin virasto puolsi asemakaavamuutosta ja antoi Tampereen kaupungille erityisen tunnustuksen kaavasta, joka turvasi arvokkaan teollisuusmiljöön säilymisen.⁶⁰⁰

Kaavoitusyksikkö tarkisti kaavaehdotusta 18.4.1995. Kaupunginvaltuusto hyväksyi Finlaysonin alueen asemakaavamuutoksen samanaikaisesti Kanta-Tampellan asemakaavamuutoksen nro 7300 kanssa 17.5.1995. Alueen suojelun kannalla olleet kaupunginvaltuutetut vihreiden Jouko Havu ja Tellervo Tuominen juhlistivat kaa-

597 KV 17.5.1995, 136 §, Yla 25.4.1995, TKA.

598 YVA –selostus, Suunnittelukeskus Oy, Tampere, P. Tamminen, 31.3.1995, KV 17.5.1995, 136 §. TKA.

599 Mahlamäen / Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n lausunto asemakaavamuutoksesta 10.1.1995, TKKA.

600 Museoviraston lausunto Finlaysonin alueen asemakaavan muutosehdotukseen nro 7299, 24.3.1995. TKKA.

vojen hyväksymistä avaamalla samppanjapullon kesken valtuuston kokouksen.⁶⁰¹ Vahvistetusta asemakaavamuutoksesta ei tehty yhtään valitusta.

Kaavoitusyksikön näkemyksen mukaan kehitys ja muutos oli edelleen positiivinen ja kaupunkia eteenpäin vievä voima. Finlaysonin alueen kehittäminen oli sidottu modernistiseen näkemykseen kaupungista, jossa kulttuurihistorialliset arvot olivat toissijaisia taloudellisuuteen ja tehokkuuteen verrattuna. Haastatteluissa korostunut yhteishenki ja yhteinen tahtotila ei näy yhtä selkeänä säilyneessä asiakirja-aineistossa, mutta todistaa sitä, että keskusteluyhteys suojeluviranomaisten ja kaupunkisuunnittelijoiden välille oli tässä vaiheessa saavutettu.

Verrattuna Verkatehtaan alueen muutokseen, kehitys oli saanut reunaehdoja. Kaikkeaa vanhaa ei tarvinnut enää purkaa muutoksen positiivisuuden korostamiseksi. Finlaysonin alueen muutos oli lähtökohtaisesti sidottu säilyvään kaupunkikuvaan, Tampereen perinteiseen teollisuusmaisemaan. Asemakaavan valmistumiseen mennessä suojeltujen rakennusten osuus oli kasvanut n. 70 prosenttiin ja kattoi muun muassa kaupunkilaisille tärkeän tehtaanmyymälän ja kaupunkikuvallisesti merkittävän Plevnan. Finlaysonin kaavamuutokseen liittyneessä mediakeskustelussa alueen kaavoittajat ja kaupungin toimijat toivat useasti esille säilyvien rakennusten prosentuaalisen määrän. Tavoitteena oli korostaa kaavan suojelevaa puolta. Mitä ja miksi kaavamuutokseen pohjautuvissa suunnitelmissa oli päädytty purkamaan, jäi vähemmälle huomiolle. Alueen suunnittelun avoimuus ja kaupunkilaisten mahdollisuus osallistua keskusteluun nousivat esille vain muutamissa mielipiteissä alueen kaavoituksen aikana.

Osayleiskaavaluonnoksesta jätettyjen muistutusten ja mielipiteiden määrä viittasi siihen, että kaupunkilaiset olivat kiinnostuneita alueen muutoksesta ja teollisuusperintö ja sen säilyminen oli monelle tärkeää. Kaupunkilaisten mahdollisuus osallistua kaavaprosessiin rajoittui kuitenkin mielipiteen ilmaisemiseen kaavaluonnoksesta. Kaavoituksen avoimuutta ja eri vaihtoehtojen tutkimista edellytti mielipiteessään vain yksi. Alueen kaavoituksen alkaessa kaupunki ja alueen omistaja olivat jo sopineet muutoksen suuntaviivat.

Vuosi vuodelta kasvava teollisuusperinnön merkitys ei pysähtynyt kaavan valmistumiseen, vaan johti yhä uusiin suojelukiistoihin vuosia myöhemmin, kun aikaisemmin suljetun alueen arvot ja merkitykset tulivat yleiseen tietoon ja kaikkien nähtävillä. Finlaysonin alue oli asemakaavamuutoksen valmistumiseen mennessä jo muuttunut paljon lähtökohtatilanteeseen verrattuna. Teollisuudelta vapautuneita tiloja oli vuokrattu pienyrittäjille, alueella oli erilaisia toimintoja, kuten urheilutiloja ja erilaisia palveluja tarjoavia yrityksiä, jotka olivat pikkuhiljaa muuttaneet alueen osaksi kaupungin toimintoja. Tätä pienyrittämiseen perustuvaa toimintaa oltiin

---

601 KV 17.5.1995, 136 §,TKA.

kuitenkin asemakaavoituksen mukana ajamassa alas, kun alueen omistaja halusi hyödyntää keskustatontin taloudellisesti kannattavammin.

TEOLLISUUDEN MUISTOMERKIN RAKENTAMINEN

Väljyyttä tiiviiseen tehdasalueeseen

*Finlaysonin alueen toimintojen muuttuessa täydellisesti ei tulisi tyytyä nykyiseen, sokkeloiseen ympäristöön, vaan osoittaa muutos hallitusti myös ulospäin.*⁶⁰²

Näin linjasi aatekilpailun palkintolautakunta kaakkoisosan suunnittelun lähtökohdasta 1980-luvun lopulla. Täyteen rakennettuun tehdasalueen ytimeen piti saada selkeyttä ja väljyyttä purkamalla vähempiarvoisia rakennuksia, mikä samalla korostaisi vanhan tehtaan arvokkuutta. Kaakkoisosaa rajautui Tammerkoskeen, Satakunnankatuun ja Aleksis Kiven kadun jatkeeseen. Verrattuna kaavoituksessa jaettuihin alueen lounais- ja pohjoisosaan, suurin osa vanhoista tehdasrakennuksista sijaitsi kaakkoisosassa. Kaakkoisosaa oli kaavaselostuksessa mainittu alueena, jossa pääosa vanhoista ja arvokkaista tehdasrakennuksista säilyisi.⁶⁰³

Aatekilpailun voittaneessa ehdotuksessa arkkitehtitoimisto 8 Studio oli sijoittanut alueen vanhimpaan tehdasryhmään (TR 1, 2 ja 5) museon ja monitoimikeskuksen. Suunnitelmassa vanhimman tehdasryhmän ympäriltä oli purettu tehdasrakennukset TR 6, 9, 19, 38 ja 57 ja tilalle oli suunniteltu uudisrakennuksia.⁶⁰⁴ Osayleiskaavassa nro 6916 useimmat kaakkoisosan rakennukset oli merkitty suojelumerkinnällä lukuun ottamatta rakennuksia TR 57 ja 38 sekä vanhimman tehdasryhmän itäsvuolelle rakennettuja niin sanottuja kylkiäisrakennuksia.⁶⁰⁵ Asemakaavasta antamassaan lausunnossa museovirasto edellytti näiden matalien sivurakennusten 1c, 1d ja 2a säilyttämistä.⁶⁰⁶

Kaavoittaja oli luokitellut kaavoissa toisarvoiseksi rakennukseksi tehdasrakennuksen TR 57:n, joka oli valmistunut 1961 Katuvapriikin ja TR 2:n väliin. Paikalla oli aikaisemmin sijainnut TR 8, 1861 valmistunut ja 1890 laajennettu varasto- ja laappihuone. Samalle paikalle rakennettu TR 57 oli tiilirakenteinen, teräsbetonirunkoinen tehdasrakennus. Oy Finlayson Ab:n vuonna 1984 tekemän kuntoarvion

602 Finlayson – aatekilpailu Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 13. TKKA.

603 Asemakaavan muutoksen nro 7299 selostus, luku 54.21, 18.4.1995. TKKA.

604 Finlayson – aatekilpailu Palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 26, liite 11.2. TKKA.

605 osayleiskaava nro 6916, 20.5.1992; asemakaava nro 7299, 8.11.1995; asemakaavan nro 7299 selostus 18.4.1995, luku 54.21. TKKA.

606 Museoviraston lausunto asemakaavan muutosehdotukseen nro 7299, 24.3.1995, 382/603/1994, MVA.

mukaan rakennus oli hyvässä kunnossa, mutta neljä vuotta myöhemmin A–Insinöörit Ky:n kuntoarviossa rakennus oli enää välttävässä kunnossa.⁶⁰⁷ Arkkitehti Lasse Kosunen rakennushistoriallisessa selvityksessä käsiteltiin vain paikalla sijainnutta TR 8:a, jonka Kosunen luokitteli turmeltuneeksi rakennukseksi syystä, että se oli purettu. Paikalle rakennetun uuden tehdasrakennuksen rakennushistoriallisia tai käyttöarvoja Kosunen ei käsitellyt.⁶⁰⁸ TR 38 oli rakennettu Shultzer –höyrykonetta varten vuonna 1899. A–Insinöörien kuntoarvion mukaan rakennuksen ulkoseinät olivat hyväkuntoiset.⁶⁰⁹ Kosunen selvityksen mukaan rakennus oli kokenut useita muutoksia ja laajennuksia ja vuonna 1967 rakennus rakennettiin käytännössä kokonaan uudelleen.⁶¹⁰ Kosunen oli luokitellut myös rakennuksen TR 38 selvityksessään luokkaan 6C:

*Rakennuksesta ei ole jäljellä muuta kuin yksittäisiä fragmentteja ja rakennuspaikka. Rakennuksen paikalle on käytännössä rakennettu uusi rakennus. Rakennus voidaan poistaa mikäli toimenpiteellä voidaan parantaa ympäristön laatua.*⁶¹¹

Luokittelu perustui jo puretun rakennuksen arvottamiseen paikalla olleen rakennuksen sijaan. TR 57:n merkitys perustui paikkaan, jossa aikaisemmin oli ollut arvokkaaksi luokiteltu rakennus, kun taas sen hetkistä rakennusta Kosunen ei arvottanut. Arvottamisen lähtökohta Kosusella oli alkuperäisyydessä, joka useiden muutosten myötä oli kyseisissä rakennuksissa menetetty.

TR 57 purettiin vuonna 2003 ja tilalle rakennettiin uudisrakennus. Asemakaavamuutoksessa kaavoittajan tavoittelema selkeys ja väljyys hallituilla purkutoimenpiteillä täytettiin uudisrakennuksella. Uudisrakennuksen ja vanhan rakennuksen erona oli se, että uudisrakennusta ei rakennettu kiinni TR 2:een, vaan väliin jätettiin tyhjää tilaa korostamaan vanhan tehdasrakennuskokonaisuuden arvokkuutta. Samoin vanhaan rakennukseen verrattuna uudisrakennus rakennettiin kolme metriä pohjoisemmaksi, jotta Kuusivooninkinen näkyisi kokonaisuudessaan Väinö Linnan aukiolle.⁶¹² Valkoiseksi rapattu uusi rakennus tehdasalueen ytimessä muistuttaa vanhasta paikalla sijainneesta laappihuoneesta, joka oli tehdasalueen vanhimpien rakennusten tapaan ollut valkoiseksi rapattu. Höyryvoima-aseman TR 38:n rakenteet purettiin Siperian liikekeskuksen rakentamisen yhteydessä 2000–2001. Lasi-

---

607 Hjerpe 27.11.1984. Tampere, kantatehdas; Oy Finlayson Ab, Tontin 13/1/1, Tampere rakennusten kuntoarvio, insinööritoimisto A-Insinöörit Ky, 23.5.1988, TKKA.

608 Kosunen 1994, 35. TKKA.

609 Oy Finlayson Ab, Tontin 13/1/1, Tampere rakennusten kuntoarvio, insinööritoimisto A-Insinöörit Ky, 23.5.1988, TKKA.

610 Kosunen 1994, 35, 55. TKKA.

611 Kosunen 1994, 74. TKKA. Ks. liite 3.

612 Asemakaavan nro 7299 selostus, kohta 54.21, TKKA; *AL-Moro* 27.3.2003.

kattoinen ja -seinäinen sisäpiha yhdistää entisen tehdasrakennus Siperian Työväen keskusmuseo Werstaan majoittamiin TR 6:teen ja TR 19:ään.⁶¹³

Kuva 61 Kuusvooninkisen eli vanhan tehtaan kyljessä sijainnut TR 57 kuvan vasemmassa reunassa vuonna 1998. Rakennuksessa sijaitsi Työväenmuseum Werstas vuodesta 1993 vuoteen 2003, jolloin rakennus purettiin. Kuva: Työväenmuseum Werstas.

Kuva 62 Siperian sisäpihan katossa on säilytetty entisen höyryvoima-aseman rakenteita muistuttamassa teollisesta menneisyydestä. Tampereen kuvapankki.

⁶¹³ www.finlaysoninalue.fi/historiaa, haettu 13.11.2014.

Kuusivooninkinen

Kun Kuusivooninkinen rakennettiin 1837, alun perin viisikerroksisena, se erottui kaikessa mahtavuudessaan ympäröivästä rakennuskannasta, joka 1800-luvun alkupuoliskolla muodostui lähinnä yksikerroksisista puurakennuksista. Tämä aikaan moderni tehdasrakennus toimi maamerkinä ympäristössään. Uuden tehtaan rakentaminen oli ollut omistajien Carl Samuel Nottbeckin ja Georg Adolf Rauchin ensimmäisiä tehtäviä yrityksen johdossa heidän ostettuaan puuvillatehtaan James Finlaysonilta 1836. James Finlaysonin aikana teollisuuden käytössä oli ollut entinen kruununpolttimorakennus ja puurakenteiset paja, valimo ja kaksikerroksinen tehdasrakennus. Uuden tehtaan piirustukset tilattiin Viipurin kaupunginarkkitehdiltä Carl Leszigitä. Kuusivooninkisen rakentamisessa hyödynnettiin ajankohdan uusin-
ta tekniikkaa. Belgiassa modernin tekstiilitehtaan rakentamiseen perehtynyt John Barker osallistui uuden tehtaan suunnitteluun Tammerkosken rannalle. Merkittävin muutos aikaisempaan oli se, että rakennuksessa ei ollut juuri lainkaan väliseiniä, vaan tukirakenteena käytettiin Fiskarsin tehtailla valmistettuja valurautapylväitä. Näissä suurissa ja yhtenäisissä tehdassaleissa toteutui suurteollisuuden tehokkuus ja modernius.⁶¹⁴

Kuusivooninkisen kiinteäksi jatkeeksi pohjoiseen yhtiö rakensi kutomo- ja keh-
räämörakennuksen. Tehdasrakennus nro 2 valmistui 1850. Kuusivooninkisen ete-
läpäähän valmistui nelikerroksinen tehdasrakennus 1850-luvun loppuun mennessä.⁶¹⁵ Tehdasrakennuksissa 2 ja 5 oli käytetty samaa rakennustapaa kuin vanhassa
tehtaassa; ulkoseinät olivat tiilestä muurattuja ja valkoisiksi rapattuja, kantavana
rakenteena olivat valurautapilarit ja välipohjat olivat puuta. Kuusivooninkisen itä-
puolelle yhtiö rakensi vuonna 1878 TR 22:n turbiinikoneistoa varten. Rakennuksen
oli suunnitellut F.L. Calenius.⁶¹⁶

Vanhoissa valokuviissa Finlaysonin alueen valkoisiksi rapatut tehdasrakennukset
seisoivat yksinään kuohuvan kosken rannalla. Vuosien saatossa tehdasrakennuksia
tuli lisää ja valkoisen rappauksen sijaan ne jätettiin punatiiliverhoiluiksi. Vähitel-
len vanhimmat rakennukset jäivät uusien tehdasrakennusten keskelle ja taakse ja
katosivat näin ulospäin näkyvästä, punatiiliseksi muuttuneesta maisemasta.

1980-luvulle tultaessa Finlaysonin alueen vanhin tehdasrakennus Kuusivoo-
ninkinen oli säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan tehdasalueen keskellä. Kuten
muutkin alueen vanhimmat rakennukset, myös Kuusivooninkinen oli hyvin huo-
nossa kunnossa. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa oli 1980-luvun lopul-
la varasto- ja työtiloja muiden kerrosten ollessa tyhjillään. Ulkoseinien rappaus

---

614 Lindfors 1938, 150–166; Putkonen 1988, 30.

615 Lindfors 1938, 213, 229.

616 Kosunen 1994, 25, 29, 43.

oli suurelta osin irronnut ja vesikaton kunto oli heikko.⁶¹⁷ Alueen uutta käyttöä suunniteltaessa kaupungin kaavoittajille ja johdolle samoin kuin museoviraston edustajille oli alusta asti selvää, että vanhin tehdas tuli suojella. Myös Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys oli nostanut tehtaan merkityksen esille jo vuoden 1978 asemakaavamuutoksen yhteydessä tekemässään muistutuksessa.⁶¹⁸

Epäselvyyttä oli lähinnä omistussuhteista ja siitä, kuka kustantaisi rakennuksen kunnostamisen. Kaupunki ei halunnut rakennusta vastuulleen ja myös omistaja oli valmis luopumaan siitä, koska museokäyttöön suunniteltu rakennus ei ollut omistajalleen tuottava.⁶¹⁹ Museonjohtaja Martti Helin esitti vuonna 1986 Työväen museohankkeen yhteydessä merkittävimmäksi vaihtoehdoksi Finlaysonin tehdasrakennusta no 1. Ajatuksena oli saada valtion korjauksena rakennus museokäyttöön Turun linnan tapaan.⁶²⁰ Tampereen kaupunginhallituksen esityksestä museovirasto asetti vuoden 1989 lopulla työryhmän määrittelemään Finlaysonin vanhimman tehdasrakennuksen (johon lukeutuivat tehdasrakennukset 1, 2 ja 5) kulttuurihistoriallisen arvon. Työryhmän tuli myös kartoittaa suojeltuun rakennukseen soveltuvat toiminnot ja kunnostamiseen liittyvät seikat. Työryhmään kuuluivat museoviraston edustajina tutkija Helinä Koskinen ja arkkitehti Martti Jokinen, Tampereen kaupungin edustajana kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaa, Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n edustajana toimitusjohtaja Orvo Laine, ympäristöministeriön edustajana yliarkkitehti Kaija Santaholma ja rakennushallinnon edustajana piirirakennuspäällikkö Esko Raitanen.⁶²¹ Museoviraston työryhmä tuli siihen tulokseen, että:

*... juuri tämän rakennuksen rakentamisen myötä mahdollistui Finlaysonin kehitys suurteollisuusyritykseksi ja samalla myös Tampereen teollinen kasvu. Rakennuksen kulttuurihistoriallista arvoa lisää merkittävästi sen aitous ja kerroksisuus. Rakennusryhmä ilmentää erinomaisella tavalla maamme teollistumisen varhaisvaihetta, missä juuri tekstiiliteollisuus on ollut avainasemassa. Sillä on kaupunkikuvallisen arvon ohella myös huomattavaa symboliarvoa teollisen historian muistomerkinä.*⁶²²

Rakennusryhmän kulttuurihistoriallisen arvon perustana oli huomattava arkkitehtoninen, rakennushistoriallinen, rakennustekninen ja teollisuushistoriallinen

---

617 Oy Finlayson Ab, Tontin 13/1/1, Tampere rakennusten kuntoarvio, insinööritoimisto A-Insinöörit Ky, 23.5.1988, TKKA.

618 Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry:n muistutus asemakaavasta, KV 31.5.1978, 428§. TKA.

619 Muistio Tampereen Finlaysonin tehdasalueella sijaitsevan TR 1:n tulevaisuutta käsittelevästä kokouksesta 9.11.1990, TKKA.

620 Helin, Martti. Muistio työväen museohankkeesta Tampereella, 22.1.1986. Finlayson kansio, TKKA.

621 Finlayson-työryhmän muistio 7.3.1990. TKKA.

622 Finlayson-työryhmän muistio 7.3.1990, 5–6. TKKA.

merkitys. Kuusivooninkinen oli säilynyt alkuperäisessä asussaan, koska se viimeiset 70 vuotta oli toiminut lähinnä varastona eikä ollut siten palvellut enää kehittyvää teollisuutta. Teollisuusyritykselle toisarvoinen rakennus oli jätetty rapistumaan tehdasalueen keskelle. Alueen uudelleenkäyttösuunnitelmien myötä vanhan tehtaan merkitys rakennettiin uudelleen muistomerkinä, aitona ja arvokkaana.

Työryhmän esiintuoma Kuusivooninkisen arvo ja merkitys olisi ollut laajennettavissa koskemaan koko teollisuusaluetta. Varsinkin kun kaavoituksen asiakirjoissa oli korostettu alueen merkitystä kokonaisuutena. Mutta koko tehdasalueen arvottamisen ja rakennushistoriallisen selvityksen sijaan työryhmän tehtävänä oli niiden rakennusten tutkiminen, joiden merkitys oli ollut jo etukäteen selvillä. Tämän oli nostanut esille myös museoviraston tutkija Helinä Koskinen virkamatkallaan Tampereella 7.1.1988:

*Vanhan tehtaan kulttuurihistoriallinen arvo on kiistaton, eikä sitä uhkaa enää purkaminen. Sen sijaan alueen muiden rakennusten suunnittelua ohjaavat liiketaloudelliset periaatteet.*⁶²³

Finlaysonin tehdasalue koostui lukuisista rakennuksista; rakenteista, muutoksista ja lisärakentamisesta, joiden historian selvittäminen uudelleenkäyttösuunnitelmien alkuvaiheessa olisi hyödyttänyt eri tahoja. Sen sijaan huomion kiinnittäminen Kuusivooninkisen suojeluun ja kunnostamiseen suunnitelmien alkuvaiheessa oli pois muiden rakennusten arvojen pohtimisesta, joiden kohdalla suunnittelu lähti ensisijassa rakennusten taloudellisesta hyödyntämisestä.

Kuva 63 Lähikuva vanhaan tehtaan seinästä 1991, Kari Nieminen, Tampere-seura

Museoviraston työryhmän mukaan rakennusten uudeksi käyttötarkoitukseksi soveltuvivat vain museo-, kokous-, koulutus-, näyttely- ja niitä vastaavat toiminnot.

---

⁶²³ Kertomus virkamatkasta Tampereelle 7.1.1988, 27.1.1988, Helinä Koskinen ja Martti Jokinen, MVA.

Rakennukseen sallitut muutostyöt olivat hyvin vähäiset ja samalla työryhmä edellytti kattavan rakennushistoriallisen tutkimuksen tekemistä.⁶²⁴ Teollisuusmuistomerkiksi korotetun rakennuksen käyttäminen esimerkiksi toimistona ei olisi ollut rakennuksen arvolle sopivaa. Museovirasto oli edellyttänyt tiloihin toimintaa, johon yleisöllä on vapaa pääsy.⁶²⁵ Myös kaikissa aatekilpailuun osallistuneissa ehdotuksissa vanhan tehtaan rakennusryhmä oli esitetty museokäyttöön, mitä palkintolautakunta oli pitänyt luontevana ratkaisuna. Aatekilpailun arvostelussa oli jo korostunut näkemys, että erilaisille toiminnoille oli oma paikkansa riippuen paikan ja toiminnon arvokkuudesta.⁶²⁶

Museoviraston asettaman työryhmän työn valmistuttua ympäristöministeriö asetti uuden työryhmän 11.5.1990 pohtimaan, miten ”Finlaysonin alueen vanhin, kuusikerroksinen tehdasrakennus voidaan tarkoituksenmukaisemmin säilyttää ja korjata soveltuvaksi sellaiseen käyttöön, joka sopii rakennuksen arvolle”.⁶²⁷ Työryhmän puheenjohtajana toimi ylijohtaja Mikko Mansikka ympäristöministeriöstä.⁶²⁸ Esityksessään työryhmä tarkasteli konkreettisenä vaihtoehtona Työväen keskusmuuseon sijoittamista vanhaan tehtaaseen. Ympäristöministeriön asettaman työryhmän omistuspohjan teoreettisina vaihtoehtoina olivat; 1) rakennus siirtyy valtion omistukseen ja valtio vastaa rakennuksen kunnostamisesta; 2) rakennus siirtyy Tampereen kaupungin omistukseen ja kaupunki ja valtio vastaavat rakennuksen kunnostamisesta; 3) rakennus pysyy Tampereen Kiinteistö Investin omistuksessa ja valtio osallistuu rakennuksen kunnostamiseen.⁶²⁹ Kaupunki oli esittänyt rakennusten siirtymistä valtion omistukseen ja valtion kunnostettaviksi. Kaavoituspäällikkö Teräsmaa oli korostanut, ettei kaupunki halua rakennusta omistukseensa.⁶³⁰

Vanhan tehtaan suojele rakennussuojelulaille

Työryhmän kokouksessa marraskuussa 1990 alueen omistajan näkemyksen mukaan suojellun rakennuksen käyttötarkoitus oli syytä pitää auki, koska rakennuksesta täytyi saada tuottoa. Keskustelun edetessä kiinteistön omistaja oli myöntynyt näkemykseen, etteivät he vaadi kompensatiota valtiolta, jos rakennus siirtyy valtion

---

624 Finlayson-työryhmän muistio 7.3.1990, 8. TKKA.

625 AL 30.4.2003.

626 Finlayson – aatekilpailu palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, TKKA.

627 Finlaysonin kuusivooninkisen säilyttäminen ja tuleva käyttö. Työryhmän mietintö 28.5.1991, TKKA.

628 Finlaysonin kuusivooninkisen säilyttäminen ja tuleva käyttö. Työryhmän mietintö 28.5.1991, TKKA. Työryhmän muina jäseninä olivat ylitarkastaja Pekka Pelkonen valtionvarainministeriöstä, kulttuuriasianneuvos Kari Poutasuo opetusministeriöstä, osastonjohtaja Pekka Kärki Museovirastosta, ylitarkastaja Tuula Vainio rakennushallituksesta, yliarkkitehti Tapio Perttilä ympäristöministeriöstä, kaavoituspäällikkö Markku Teräsmaa Tampereen kaupungilta, ja hallintojohtaja Orvo Laine Tampereen Kiinteistö Invest Oy:stä.

629 Finlaysonin kuusivooninkisen säilyttäminen ja tuleva käyttö. Työryhmän mietintö 28.5.1991, 5–6. TKKA.

630 Finlayson työryhmän kokous 3.1.1990, TKKA.

omistukseen.⁶³¹ Alueen omistaja päätyi esittämään rakennusten pysymistä omistuksessaan ja valtion osallistumista kunnostamiskustannuksiin. Tämä esitys myös toteutui. Valtionavustuksen ehtona oli, että rakennukseen sijoitetaan keskusmuseotoimintaa. Samoin avustus tuli huomioida pääoman vuokraa alentavana tekijänä. Kiinteistö Invest oli korostanut neuvotteluissa, että valtion avustuksen määrästä sovittaessa tuli ottaa huomioon suojelukohteen valtakunnallisestikin merkittävä arvo. Jatkotoimenpiteenä työryhmä esitti, että alueen omistaja hakee rakennusten suojelua rakennussuojelulailla.⁶³²

Tampereen Kiinteistö Invest Oy haki suojelupäätöstä tehdasrakennusten 1, 2, 5 ja 22 suojelemiseksi rakennussuojelulain nojalla 12.12.1991.⁶³³ Hämeen lääninhallituksen päätöksellä 2.3.1993 rakennukset suojeltiin.⁶³⁴ Päätöksessä lääninhallitus edellytti, kuten hakemuksestakin kävi ilmi, että rakennusten kunnostaminen tuli tehdä museoviraston valvonnassa. Ympäristöministeriön työryhmä oli esittänyt, että valtion osuus kunnostamisen kustannuksista olisi 40% museotilojen osalta ja 20% muiden tilojen osalta.⁶³⁵ Suojellun rakennuskokonaisuuden kustannuksista valtio maksoi lopulta n. 80 %, jolloin kiinteistön omistajan osuudeksi jäi viidesosa kokonaiskuluista.

Alueen omistajan keräämä hyöty vanhan tehdasryhmän suojelusta oli moninkertainen verrattuna omistajan taloudelliseen panokseen kunnostuskustannuksista. Tampereen Kiinteistö Investin maine rakennussuojelun saralla kohosi kertaheitolla, kun kiinteistöyhtiö ilmoitti hakevansa vanhan tehtaan kokonaisuudelle suojelua rakennussuojelulailla. Verrattuna alkuasetelmaan, jossa kukaan ei halunnut vastata teollisuuden muistomerkin kunnostamisesta, Kiinteistö Invest oli ymmärtänyt suojelumuonteisuuden merkityksen kiinteistöyhtiön imagolle, varsinkin kun se oli tarjolla ilman suurempaa taloudellista panosta.

Kaupungin johdollakin oli tahto säilyttää rakennusperintöä, kunhan se ei itse joutunut vastaamaan siitä. Tästä esimerkkinä oli tallipihan alue, joka oli irrotettu Finlaysonin alueen kaavoituksesta omaksi alueekseen. Kaupunki oli neuvotellut alueen ostamisesta Finlaysonin kanssa jo vuonna 1984, jolloin yhtiö ja kaupunki eivät olleet päässeet yhteisymmärrykseen tontin arvosta. Rakennukset olivat hyvin huonossa kunnossa ja yhtiö ei ollut aikeissa kunnostaa niitä.⁶³⁶ Neuvottelumuistiossa vuonna 1987 kaupunki ja yhtiö sopivat, että kaupunki ostaa alueen.⁶³⁷ Tallipihan

---

631 Muistio Tampereen Finlaysonin tehdasalueella sijaitsevan TR 1:n tulevaisuutta käsittelevästä kokouksesta 9.11.1990. TKKA.

632 Finlaysonin kuusivooninkisen säilyttäminen ja tuleva käyttö. Työryhmän mietintö 28.5.1991, 8–10. TKKA.

633 Finlaysonin kuusivooninkisen tehdasrakennuksen suojelu, Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n hakemus Hämeen lääninhallitukselle 12.12.1991. TKKA.

634 Hämeen lääninhallituksen ympäristöosaston päätös 2.3.1993, KH pöytäkirja 15.3.1993, 340§, TKKA.

635 Finlaysonin kuusivooninkisen säilyttäminen ja tuleva käyttö. Työryhmän mietintö 28.5.1991, 9. TKKA.

636 AL 9.10.1984.

637 Neuvottelumuistio 20.3.1987, allekirjoitettu 21.5.1987. TKKA.

rakennusten huono kunto ja tulevaisuus kiinnosti kaupunkilaisia, alueen kohtalosta kirjoittivat *Aamulehdessä* niin kaupunkilaiset, lehden toimittajat kuin kaupungin päättäjät.⁶³⁸ Apulaiskaupunginjohtaja Esa Kotilahti (kok) oli neuvotteluissa alueen omistajan kanssa vuonna 1994 ilmoittanut, ettei kaupungin virkamiehillä ollut kiinnostusta ostaa aluetta, josta aiheutuu kaupungille pelkkiä kustannuksia. Tallipihan merkitys oli Kotilahden mukaan siinä, että alueen lunastamisen sitominen kaavoitus sopimukseen edesauttaisi kaavoituksen etenemistä luottamusmiestasolla.⁶³⁹ Poliitikkojen saaminen kaavasopimuksen puolelle edellytti houkutinta, josta kaupunkilaiset olivat olleet kiinnostuneita. Kaupungin virkamiesten silmissä rakennusperintö oli kuluera. Tätä tosiasiaa vahvasti kaupungin virkamiesten suhtautuminen vanhan tehtaan suojeluun, jota kaupunki ei halunnut vastuulleen.

SUOJELU RASITTEENA

Suurin osa kaakkoisosan vanhoista tehdasrakennuksista säilyi uusissa suunnitelmissa. Alueen sisäosissa on aistittavissa entisen tehdasalueen tiivis miljö ja sokkelisuus, vaikka teollisuuden kuluttamat ja likaamat seinät on kiillotettu ja puhdistettu edustamaan teollisuusperinnön uutta elämää toimistoina, ravintoloina, museoina ja opetustiloina. Entisten tehdasrakennusten sisäosissa on säilytetty fragmentteja menneestä kertomaan tämän päivän kaupunkilaisille paikan historiasta.

Vanhan tehtaan säilyminen lähes alkuperäisessä asussaan johtui rakennuksen toisarvoisesta asemasta kehittyvässä ja kasvavassa yhtiössä. Tilat olivat käyneet hyvin nopeasti kasvavalle yritykselle ahtaiksi ja raaka-aineiden ja tuotteiden siirtäminen kerroksesta toiseen oli muuttunut hankalaksi. Teollisuuden muistomerkkinä rakennus edustaa nykyään industrialismin varhaisvaihetta, sitä hetkeä, kun Tampereen teollisuus siirtyi käsityömaisesta kudonnasta suurteollisuuden polulle. Teollisuusrakennusten suojelukriteereissä korostettu kerroksisuus, useat laajennukset ja muutokset tehdasrakennuksissa, saivat Finlaysonin alueen kaavoituksessa arvoa heikentävän merkityksen. Kosunen rakennushistoriallisessa selvityksessä useita muutoksia kokeneet rakennukset olivat heikommassa asemassa kuin alkuperäisessä asussaan säilyneet.⁶⁴⁰ Kosunen teki selvityksen Tampereen Kiinteistö Investin toimesta ja selvitys edusti siten enemmän alueen omistajan näkemystä kuin puolueetonta arviointia tehdasalueen rakennusten arvoista. Kosunen selvitys valmistui samaan aikaan asemakaavaluonnoksen kanssa ja lähtökohdiltaan se perustui asemakaavan mukaisiin suunnitelmiin suojeltavista ja purettavista ra-

---

638 *ALA-Tampere* 25.10.1990; *AL* 18.11.1993, mielipide, Juha Jaakola. Jaakola viittasi kirjoituksessaan runsaaseen kirjoitteluun Tallipihan puolesta *Aamulehdessä*; *AL* 19.9.1995, 21.9.1995, 22.2.1995, 10.2.1994, 29.10.1993.

639 Finlaysonin alueen kaavoituksen seurantaryhmän kokous nro 9, 3.3.1994, TKKA.

640 Kosunen 1994, passim., erityisesti 72–73, TKKA.

kennuksista. Kosunen rakennusten arvottamisen tavoitteena oli selvittää rakennuksen mahdollisuudet uusikäyttöön sekä rakennukseen sallittujen muutostöiden aste. Kosunen mukaan rakennuksen ominaisuudet muodostuivat historiallisten, kaupunkikuvallisten ja rakennustaiteellisten ja –teknisten ominaisuuksien ohella vaikeasti mitattavissa olevista ominaisuuksista, joita olivat muun muassa tunnelma, perinne ja teollisuushistoriallinen kertovuus.⁶⁴¹

Kuva 64 Katuvapriikin remontti vuonna 1962. Useimmat tehdasrakennukset olivat kokeneet rajujakin muutoksia teollisuuden muuttuvien tarpeiden myötä. VKA.

Pääsääntöisesti Kosunen arvotti alueen rakennukset niin, että alkuperäisyys oli kerroksisuutta arvokkaampaa ja kaupunkikuvalliset ominaisuudet liittyivät asemakaavassa suojeltaviksi merkittyihin julkisivuihin. Kosunen ei analysoinut selvityksen mukaisia vaikeasti mitattavia ominaisuuksia eli abstrakteja arvoja eikä eri rakennusten merkitystä osana kokonaisuutta ja teollisuushistoriaa, vaan keskittyi rakennushistoriaan ja rakennusten sopivuuteen uusikäyttöön. Käytännössä Kosunen selvitys toimi perusteluna valmiiksi päätetyille asioille ja täytti rimaa hipoen kaavoitusprosessissa edellytetyn rakennushistoriallisen selvityksen virkaa.

Yhteistyössä Tampereen kaupungin ja teknillisen korkeakoulun kanssa toteutettu teollisuustilojen uusikäytön suunnittelu loi pohjan Finlaysonin alueen suunnitelmille ja niiden taloudelliselle kannattavuudelle. Tutkimushanke kiillotti kaupungin imagoa, joka Verkatehtaan suojelukiistan aikana oli tahriintunut. Tutkimuksessa

---

⁶⁴¹ Kosunen 1994, 71. TKKA.

ei kuitenkaan analysoitu rakennusten tai alueen kulttuurihistoriallista arvoa osana taloudellista kannattavuutta. Johanna Hankonen kritisoi tutkimushankkeen tiukkaa aikataulua, joka ei jättänyt aikaa arvokeskustelulle:

Moniin kysymyksiin, joita olisi voitu tarkastella perusteellisesti uudelleen arvottaen, tyydyttiin vastaamaan vakiintuneiden käsitysten pohjalta. Tutkimushanke tuotti kuitenkin perusaineiston, jonka pohjalta saattoi saada vaikutelman murroksen hallinnasta.⁶⁴²

Tutkimuksen lähtökohtana oli sovellettavuus käytännössä. Kustannusvaikutusten osalta ensimmäisissä uudelleenkäyttötapauksissa Klingendahlin ja Lapinniemen tehdaskiinteistöt ostaneet Ahti -rakennusyhtiö ja Asuntokeskuskunta Haka päätyivät kuitenkin kalleimpaan vaihtoehtoon, kun rakentajat saneerasivat tehtaasunnoiksi. Nämä kokeilut eivät antaneet kovin optimistista kuvaa tehdasrakennusten uuskäytön kustannuksista. Verrattuna helpommin toteuttaviin uuskäyttöihin kuten kulttuuri- tai vapaa-aikatilat, asunnoista saatava suurempi voitto houkutteli rakentajan toteuttamaan kalleinta vaihtoehtoa.

Alueen omistajan järjestämän arkkitehtikilpailun avulla oli tarkoitus luoda näennäinen avoimuus suunnittelulle. Omistajan asettamat tavoitteet alueen suunnittelusta tulivat kilpailun ja arvostelun kautta suunnittelun hyväksytyiksi lähtökohdiksi. Samalla kilpailu ja sen arvostelu vahvistivat kaupungin ja alueen omistajan yhteisesti sopimia periaatteita alueen eri osien käytöstä. Yhden ehdotuksen valitsemisen kaavoituksen pohjaksi sulki pois vaihtoehtoisten ratkaisumallien tarkastelun.

Kaupungin kaavoittajien osayleiskaavan suppeat ja epämääräiset suojelumerkinnät vaihtuivat hyväksytyssä asemakaavamuutoksessa yksityiskohtaisiin suojelumääräyksiin. Samalla kaupunki otti museoviraston kiinteästi mukaan suunnitteluun. Osayleiskaavaluonnos oli Finlaysonin kaavoista ensimmäinen, josta kaupunki pyysi museoviraston lausunnon. Aikaisemmin lausunnon oli pyytänyt sisäasiainministeriö kaavan vahvistamisen yhteydessä. Asemakaavasunnittelun yhteydessä kaavoittajat neuvottelivat useaan otteeseen suojelukysymyksistä museoviraston kanssa. Kaavoittajat korostivat useassa yhteydessä sitä, että rakennusten suojelu kuin myös suojelemattomuus oli syntynyt yhteistyössä ja yhteisymmärryksessä museoviraston kanssa. Näillä lausunnoilla kaavoittajat hakivat tukea tehdyille päätöksille ja sitoivat samalla rakennussuojelun asiantuntijat vastuuseen kaavoituksen ratkaisuihin. Seuraavassa luvussa käsiteltävissä suojelukiihtoissa tuli selvästi esille se, miten museoviraston hyväksymät kompromissit kaavoituksessa estivät virastoa puuttumasta suojeluesityksiin.

---

642 Hankonen 1994, 103.

6 RAJATTU MAISEMA

Finlaysonin alue oli 2000-luvun taitteessa nopeasti muuttumassa entisestä teollisuusalueesta pienten ja suurempien yritysten majapaikaksi. Väliaikaisina vuokralaisina ennen rakennusten kunnostamista alueella oli ollut erilaisia pienyrityksiä, taide-, kulttuuri- ja urheilutoimintaa. Kaupunkilaisten kiinnostus aluetta kohtaan oli kasvanut. Kaupunki järjesti alueelle teollisuusperinnekiertoja ensimmäisen kerran kesällä 1997. Suuren suosion ansiosta kierrokset jatkuivat seuraavana kesänä.⁶⁴³

Kasvanut kiinnostus teollisuusperintöön johti 2000-luvun taitteessa useampaan suojelukiistaan. Finlaysonin alueella varsinaisia suojelukiistoja olivat vanhan värjäämön ja puuvillamakasiinien purkamissuunnitelmista nousseet kohut, joita puitiin eri oikeusasteissa useita vuosia. Suorassa yhteydessä kansallismaiseman arvokeskusteluun oli myös Koskenniskan siltasuunnitelma Finlaysonin ja Tampellan alueiden välille. Uudesta ajoneuvosillasta kosken yli luovuttiin pitkän kädenväännön jälkeen vuonna 2005. Koskenniskan siltavarausta lukuun ottamatta tuore asemakaava oli otettu hyväksyen vastaan vuonna 1995. Kun moukarit alkoivat heilua Satakunnankadun varressa sijainneen TR 35:n, Kongon seiniin tammikuun lopussa 1998, kaupunkilaiset nousivat vastarintaan. Tässä luvussa käsittelen yksityiskohtaisesti TR 35:n suojeluyritystä ja vanhan värjäämön sekä puuvillamakasiinien suojelukiistoja. Yhteistä näissä kolmessa tapauksessa oli rakennusten sijainti keskeisen tehdasalueen reunalla. Kaavoittajan mukaan rakennusten arvo oli vähäisempi, koska ne sijaitsivat keskeisen tehdasalueen ulkopuolella.

ALUEEN LOUNAISOSAN UUDISRAKENTAMINEN

Alueen lounaisosan tehdasrakennuksista suurin osa oli valmistunut 1890-luvulla. Korttelia rajasivat Puuvillatehtaankatu, Kuninkaankatu, Satakunnankatu ja Aleksis Kivenkatu. Yhtiön kotimaan markkinoiden nopea kasvu 1800-luvun lopulla ja työajan lakisääteinen lyhentäminen vuonna 1890 pakottivat yhtiön omistajat rakennuttamaan useita uusia tehdasrakennuksia, jotta kasvaneeseen kysyntään voitiin vastata.⁶⁴⁴ Keskustaan päin kaupunkikuva muuttui erityisesti 1877 ja 1899, kun kutomo Plevna (TR 10) ja uusi kutomo Kongo (TR 35) valmistuivat täydentämään Satakunnankadun julkisivua. Tampereen Sanomat kuvaili tehtaan halkovaraston paikalle valmistunutta Plevnaa vuonna 1877:

---

⁶⁴³ *Tervetuloa, tavataan Tampereella*. Tampereen matkailulehti, kesä 1997; *Tampere*. Tampereen kaupungin matkailulehti, kesä 1998. TKA.

⁶⁴⁴ Lindfors 1938, 292; Kosunen 1994, 15. TKKA.

*Kaupungin keskusta on saanut uusia rakennuksia, joista herrain Finlayson ja kumpp. rakentama tehdasrakennus on merkillisin. Tämä jättiläisrakennus on koko korttelin sivun mittainen eli lähemmä sataa sylvä pitkä, ja noin kolmeakymmentä leveä. Eteläpäässään on tämä kahdenkertainen, mutta pohjoispäässä yhdenkertainen. Tähän aiotaan ottaa valo katosta, joten akkunat reikiä ei ole juuri lainkaan. Tuo akkunattomuus tekee tämän uljaan rakennuksen ikävän, kolkon näköiseksi.*⁶⁴⁵

Plevnan kiinteäksi jatkeeksi yhtiö rakensi uuden kutomon (TR 35) vuonna 1899. Uuden kutomon julkisivut olivat sveitsiläisen arkkitehti C. Sequin-Bonnerin käsialaa. Kutomoiden ohella yhtiö rakensi alueen lounaisosaan 1890-luvulla kattilahuoneen (TR32), konerakennuksen (TR33) vuonna 1891, pääkonttorin (TR34) vuonna 1895 ja varastorakennukset (TR40 ja 41) vuosina 1898 ja 1896. 1900-luvun puolella yhtiö rakensi alueelle vielä TR 44:n, johon sijoitettiin muun muassa langanpuolausosastoja ja varastoja, sekä tehtaanmyymälän (TR48) vuonna 1923.⁶⁴⁶

Teollisuuden muuttuvasta luonteesta ja muuttuvista tarpeista kertoivat tontilla sijainneet TR32 (Kattilahuone) ja TR33 (Konerakennus). Höyrykattilahuone oli rakennettu 1891 tehtaan kasvavan voimansaannin varmistamiseksi. Alustavat rakennussuunnitelmat tulivat höyrykattiloiden mukana Englannista Musgrave & Sonilta. Lopulliset suunnitelmat laati arkkitehti Georg Schreck. Yksikerroksisen tiilirakennuksen läpi pääsi mm. ajamaan junalla. Kattilarakenteet purettiin 1927. Vesikattoon oli myöhemmin rakennettu kattoikkunat ja julkisivuihin oli lisätty sisäänkäyntejä. Vieressä sijainnut yksikerroksinen konerakennus oli myös lopullisilta suunnitelmiltaan G. Schreckin käsialaa. 1920-luvun lopulla höyrykone purettiin ja rakennus korotettiin kolmekerroksiseksi teollisuusrakennukseksi. Vuonna 1949 rakennus muutettiin toimistokäyttöön. Kosusen inventoinnin mukaan rakennuksen alkuperäiset intentiot olivat lukuisten muutosten jäljiltä täysin hämärtyneet.⁶⁴⁷ Tehdasrakennukset 32, 33 ja 44 purettiin alueen kunnostuksen yhteydessä 1990-luvun lopulla.

Varsinaisten tehdasrakennusten lisäksi alueen lounaisosan korttelissa sijaitsi 1800-luvun lopussa rakennettuja puutaloja, jotka yhdistivät tehdastuotannon ja yhtiön sosiaalisen toiminnan saumattomaksi kokonaisuudeksi kaupunkikuvassa. Korttelissa sijaitsi muun muassa yhtiön juhlasali-rakennus (rakennettu v. 1883) tehtaiden välittömässä läheisyydessä.⁶⁴⁸ Vuoden 1978 asemakaavamuutoksessa

---

⁶⁴⁵ Tampereen Sanomat 6.3.1877, lainattu Uola 1977, 63.

⁶⁴⁶ Kosunen 1994, 47–49, 57–59. TKKA.

⁶⁴⁷ Kosunen 1994, 47. TKKA.

⁶⁴⁸ Asuin- ja talousrakennusten rakentamisaikat tonteilla 4, 6 ja 8/I, 1946. Finlaysonin kartta- ja piirustuskokoelma, TKA.

tontti osoitettiin autopaikkojen alueeksi, jolle sai rakentaa kaksitasoisen parkkipaikan.⁶⁴⁹ 1980-luvun puoliväliin mennessä yhtiö purki vanhat puurakennukset ja tontin reuna-aluetta käytettiin parkkipaikkana. Kaksitasoista parkkipaikkaa yhtiö ei rakentanut. Myös Kuninkaankadun toisella puolella sijainneiden puutalojen purkaminen ja uusien asuinkerrostalojen rakentaminen alkoi vuoden 1978 asemakaavamuutoksen jälkeen.⁶⁵⁰

Kuva 65 Satakunnankadun ja Kuninkaankadun kulmassa sijainnut puutalo vuonna 1962. Rakennus purettiin 1970-luvun alussa. Taustalla kutomot Kongo ja Plevna sekä kehräämö Siperia. VKA.

Kuninkaankadun ja Puuvillakadun kulmassa tehtaan portin ja pääkonttorin vieressä sijaitsi mamselli Hydenin koulu. Vuonna 1982 yhtiö päätti purkaa rakennuksen, koska se tarvitsi lisää parkkipaikkoja pääkonttorin läheisyyteen. Sama nurkkaus on edelleen alueen toimijoiden parkkipaikkana. Voimassa olevan asemakaavan mukaan alueelle saa rakentaa puurakenteisen rakennuksen, jonka julkisivujen suunnittelun tulee sopeutua viereisen tontin puurakennuksiin.⁶⁵¹ Mahdollisen uudisrakennuksen tarkoitus on mitä ilmeisimmin palauttaa muisto puretusta koulu-rakennuksesta.

---

649 Asemakaavamuutos, kartta nro 5319, KV 31.5.1978, SM 14.11.1978, TKKA.

650 Finlaysonin alueen kartta, päivätty 5.2.1969, myöhäisempiä merkintöjä vuoteen 1982 asti. Finlaysonin kartta- ja piirustuskokoelma, TKA.

651 Asemakaavakartta nro 7299, vahvistettu 8.11.1995, TKKA.

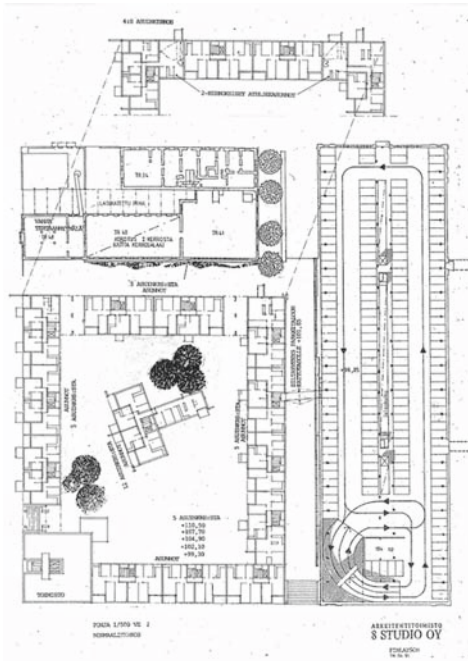
Kuva 66 Oikealla mamselli Hydenin koulurakennus ja takana Finlaysonin pääkonttori vuonna 1941. Nykyään tontin kulmassa on parkkipaikka. Kadun reunassa näkyvät Pikku-Pässin raiteet, jotka kulkivat tehdasalueelta Mustaanlahteen. Kuva: Teuvo Mäkinen, VKA.

Kaupunkilaisten kangaskauppa

Tammikuussa 1990 valmistuneessa osayleiskaavaluonnoksessa säilytettäväksi rakennukseksi oli alueen lounaisosassa merkitty yhtiön pääkonttori.⁶⁵² Kuten Verkatehtaan tapauksessakin, myös Finlaysonin alueella kaupunki piti pääkonttoria tärkeänä ja säilyttämisen arvoisena rakennuksena. Yksittäisenä säilyvänä rakennuksena pääkonttori kuvasti enemmän yhtiön johdon kuin työläisten merkityksellistä menneisyyttä.

⁶⁵² Osayleiskaavaluonnos, nro 6916, YM 20.5.1992, TKKA.

Kuva 67 Arkkitehtitoimisto 8 Studion suunnitelma 28.6.1991. Osayleiskaavasta saatujen lausuntojen jälkeen Plevna oli muutettu pysäköintitaloksi. Suurimman osan korttelista täytti kerrostalojen kompleksi, johon oli suunniteltu asuntoja, liike- ja toimistotiloja. Tehtaanmyymälän, TR 40:n, 41:n, pääkonttorin ja uudisrakennuksen muodostaman kokonaisuuden väliin arkkitehdit olivat suunnitelleet lasikatetun pihan. TKKA.

Osayleiskaavaaluonnoksesta jättämissään muistutuksissa yksittäiset kaupunkilaiset ja Kiinteistö Oy Pumpulirinne nostivat esille tehtaanmyymälän merkityksen osana säilyvää kokonaisuutta.⁶⁵³ Samoin museovirasto edellytti rakennuksen säilyttämistä ja toi lausunnossaan esille tehtaanmyymälän arkkitehtonisen ja historiallisen merkityksen.⁶⁵⁴ Tampella-liikkeen myötä kaupunginvaltuutetuksi noussut Satu Hassi (vihr) korosti tehtaanmyymälän merkitystä kaikille kaupunkilaisille:

*Kuitenkin juuri kangaskauppa on ollut sellaiselle tavalliselle tamperelaiselle, joka ei ole ollut Finlaysonilla töissä, ainoa alueen rakennus, johon hänellä on ollut pääsy. Rakennuksen purkaminen katkoisi tavallisen ihmisen kokemaa yhteyttä historiaan, aivan riippumatta siitä, millaiseksi tuon rakennuksen muu historiallinen, taiteellinen ym. merkitys arvioidaan.*⁶⁵⁵

⁶⁵³ Satu Hassin, Petri Mansikkamäen, Kiinteistö Oy Pumpulirinteen ja kansalaismielipiteessä (useita allekirjoittajia) vaadittiin tehtaanmyymälän säilymistä. Osayleiskaavan nro 6916 liitteenä olleet muistutukset, TKKA.

⁶⁵⁴ Museoviraston lausunto Finlaysonin alueen osayleiskaavaaluonnokseen 7.6.1990, MVA.

⁶⁵⁵ Satu Hassin muistutus osayleiskaavaaluonnokseen 6.4.1990. TKKA.

Kuva 68 Asiakasjono tehtaan kaupan edustalla Kuninkaankadun varrella 2.3.1943, VKA.

Hassi nosti muistutuksessaan teollisuusperinnön aineettomat arvot säilyttämisen perusteksi aineellisten arvojen rinnalle. Tavallisten kaupunkilaisten näkökulmasta rakennusten arvo muodostui erilaisina merkityksinä, joita ei automaattisesti huomioitu kaavoittajien suojeluperusteissa. Osayleiskaavaluonnoksesta jätettyjen mielihiteiden, annettujen lausuntojen ja neuvottelujen jälkeen kaavoitusvirasto liitti tehtaanmyymälän suojeltavien rakennusten joukkoon.⁶⁵⁶ Pääkonttori ja tehtaanmyymälä oli säilytetty myös kaikissa aatekilpailun ehdotuksissa.

Plevna osaksi suojeltua kokonaisuutta

Kaikki tontilla sijainneet tehdasrakennukset sai alkuperäisen suunnitelman mukaan purkaa uusien asuin kerrostalojen tieltä. Tontista suurimman osan täyttivät kutomorakennukset TR10 (Plevna) ja TR35 (Kongo), joiden säilyttäminen teki mahdottomaksi alueelle suunnitellut uudisrakennusneliöt. Aatekilpailun ehdotuksista Kongo oli säilytetty kahdessa ja Plevna kolmessa vaihtoehdossa. Muissa ehdotuksissa vain rakennusten julkisivut oli säilytetty, kuten suojelumääräykset edellyttivät. Aatekilpailun ehdotuksessa *Puuvilla* Kongoon oli sijoitettu pysäköintilaitos ja ehdotuksessa *Spinning Jenny* pysäköintilaitos oli sijoitettu Plevnaan. Palkintolautakunnan arvostelun mukaan nämä vaihtoehdot eivät olleet taloudellisesti kannattavia, koska pysäköintilaitos oli sijoitettu liian arvokkaalle paikalle.⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ Osayleiskaava nro 6916, YM 20.5.1992. TKKA.

⁶⁵⁷ Finlayson – aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, liite 11.1.1 liiketalous. TKKA.

Aatekilpailun voittaneessa ehdotuksessa *Toinen elämä* Mahlamäen työryhmä sijoitti uudet asuinkerrostalot umpikortteliksi aluetta rajaavien katujen reunoille.⁶⁵⁸ Plevnan ja uuden kutomon julkisivut työryhmä hyödynsi Satakunnankadun puolelta osana uusia kerrostaloja. Suunnitelmassa säilytetty tehtaanmyymälä liitettiin osaksi uutta Kuninkaankatua reunustavaa kerrostaloa. Pääkonttori irrotettiin uudesta rakennuskannasta yksinään seisovaksi muistomeriksi uudisrakennusvaltaisen massan keskelle. Mahlamäen työryhmä jakoi lounaisosan kahdeksi umpikortteliksi, joista toisen keskelle oli suunniteltu asuinkerrostaloja ja toisen korttelin keskellä oli säilytetty pääkonttori. Osa Plevnan julkisivusta oli Aleksis Kiven kadun jatkeelta purettu ja korvattu kolmella pistekerrostalolla.

Kuva 69 Plevnan kutomosali 1910-luvulla. Valmistuessaan Suomen ja Pohjoismaiden suurimpaan kutomosaliin mahtui 1200 kutomakonetta ja melu oli sen mukainen. Kuva: Tampere-seura.

Vahvistetussa osayleiskaavassa Plevnan ja uuden kutomon koko Satakunnankadun ja Aleksis Kiven kadun jatkeen suuntaiset julkisivut oli merkitty suojeltavaksi kaupunkikuvan kannalta merkittävinä julkisivuina.⁶⁵⁹ Museovirasto edellytti lausunnossaan molempien TR10 ja TR35 rakennusten säilyttämistä kokonaisuudessaan tai mikäli siihen ei ollut mahdollisuutta, ainakin Plevna tuli viraston mielestä

⁶⁵⁸ Finlayson – aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, liite 11.2. kuvamateriaalia ehdotuksista. TKKA.

⁶⁵⁹ Osayleiskaava, kartta nro 6916, YM 20.5.1992. TKKA.

säilyttää.⁶⁶⁰ Myös museolautakunta puuttui lausunnossaan Plevnan suojelemattomuuteen todeten, että rakennus- ja teollisuushistorian kannalta rakennuksen säilymiselle oli riittävät perusteet. Museolautakunta hyväksyi kuitenkin osayleiskaavaehdotuksen perustelut suojelemattomuudesta ja päätti ettei lautakunnalla ollut huomauttamista ehdotukseen.⁶⁶¹

Kuva 70 Plevnan kunnostus 1998. Vain punatiiliset ulkoseinät jäivät pystyyn, kun seinien sisälle rakennettiin parkkitalo, elokuvateatteri ja ravintola. Kuva: Kimmo Kestinen, Työväenmuseo Werstas.

Museovirastolle antamassaan vastineessa kaavoitusvirasto katsoi, että Plevnan rakennushistorialliset arvot olivat kadonneet lukuisten muutosten jäljiltä ja rakennuksen merkitys perustui vain ”puhtaaksimuurattuihin julkisivuihin, jotka ovat vanhaan räystääseen asti alkuperäisessä asussaan, sekä rakennuksen mittakaavan luomaan tunnelmaan ja merkitykseen Aleksis Kiven kadun jatkeella”.⁶⁶² Edelleen kaavoittaja totesi kaavaselistuksessa:

660 Museoviraston lausunto osayleiskaavaluonnokseen no 6916, 7.6.1990. Museoviraston lausunnot, Tampere – kansio, MVA

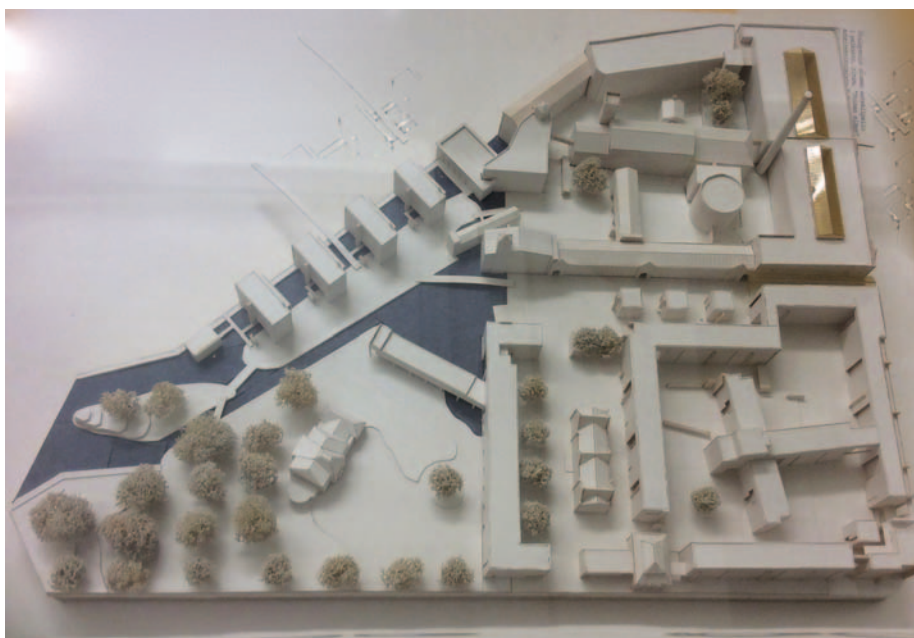
661 Museolautakunnan lausunto Finlaysonin alueen osayleiskaavaehdotuksesta, Museolautakunnan pöytäkirja 22.1.1991, 13§, TKKA.

662 Kaavoitusviraston vastine Museoviraston lausuntoon 7.6.1990. Kaavoituslautakunnan pöytäkirja 4.12.1990, 489§, TKKA.

*Koska Finlaysonin alueella säilyy valtaosa vanhasta rakennuskannasta, voi Plevnan kortteli olla kaupunkikuvallisesti ehyt uudisrakennusvaltainen kortteli säilyvien vanhojen tehdasrakennusten korttelikokouuden rinnalla.*⁶⁶³

Kaavaselostuksessa kaavoittaja perusteli yksityiskohtaisesti, miksi Plevnaa ei suojeltu osayleiskaavassa. Yhtenä syynä oli tarve sijoittaa maanalaiset pysäköintitilat Plevnan kohdalle. Samoin kaavoittaja mainitsi, ettei rakennukselle ollut löytynyt sopivaa käyttötarkoitusta, vaikka aatekilpailussa Plevnaan oli ideoitu mm. kylpylä ja urheilutiloja.⁶⁶⁴ Kuitenkin 28.9.1989 päivätyssä suunnitteluraportissa Mahlamäki mainitsi, että museoviraston ja ympäristöministeriön edustajien lisäksi myös kaupunki oli ollut sillä kannalla, että Plevnan (ja TR 31:n) säilyttämismahdollisuudet tuli tutkia.⁶⁶⁵

Kuva 71 Finlaysonin aatekilpailun voittaneen ehdotuksen "Toinen elämä", pienoismalli. Ehdotuksessa suurin osa tehdasrakennuksista oli purettu. Vanha tehdas oli irrotettu omaksi kokonaisuudekseen ja tehtaan etupuolelle oli suunniteltu sylinterin mallinen uudisrakennus. Pääkonttoria ympäröivät uudet kerrostalot. EVA.

⁶⁶³ Osayleiskaavan no 6916 selostus, 66. TKKA.

⁶⁶⁴ Osayleiskaavan no 6916 selostus, 58–59, 65–66. TKKA.

⁶⁶⁵ Finlaysonin alue, suunnittelutilanne. Arkkitehtitoimisto 8 Studio Oy/ Rainer Mahlamäki, 28.9.1989. TKKA.

Plevnan suojelu – Kongon purku

Tampereen Kiinteistö Invest käynnisti lounaisalueen suunnittelun huhtikuussa 1992. Alueen uudet suunnitelmat laati Arkkitehtitoimisto Kaira–Lahdelma–Mahlamäki Ky. Päävastuussa suunnittelusta olivat arkkitehdit Mahlamäki ja Lahdelma. Kaupungin kaavoitusviraston edustajat neuvottelivat säännöllisesti alueen omistajan ja aluetta suunnittelevien arkkitehtien kanssa uusista suunnitelmista. Suunnittelun lähtökohtana oli Plevnan säilyminen ja käyttäminen pysäköintitalona.⁶⁶⁶ Samalla kaavoitusviraston edustajat hyväksyivät sen, että Kongon julkisivua ei suojella. Uudisrakentamiseen käytettävä osuus tontista pieneni Plevnan säilymisen vuoksi. Kaavoitusviraston ja Kiinteistö Investin neuvotteluissa esille nousi liian tiiviiksi suunniteltu asuntoalue, kun neuvottelun osapuolet yrittivät sijoittaa osayleiskaavassa sovitun uudisrakennusoikeuden (45.500 kem2 suojeltujen rakennusten lisäksi) käytettävissä olevalle tontinosalle. Mahlamäen ja Lahdelman suunnitelmissa, jotka he esittelivät tapaamisessa elokuussa 1992, tontin rakennustehokkuus oli $e=2$. Kaavoitusvirasto hyväksyi mm. Plevnan korottamisen, jotta uudisrakennusoikeus mahtuisi tontille. Kiinteistö Invest korosti neuvotteluissa hankkeen taloudellisuutta ja toteutuskelpoisuutta.⁶⁶⁷ Kaavoittajat olivat valmiit kaavoittamaan alueen sovitun rakennusoikeuden mukaan, vaikka pitivätkin sitä huonona ratkaisuna. Kiinteistö Invest hyväksyi kuitenkin sen, ettei jo sovittua rakennusoikeutta käytetty tontilla Plevnan säilymisen vuoksi. Liian tiivis rakentaminen olisi laskenut asuntojen arvoa.

Plevnan suojelulla ja Kongon julkisivun suojelemattomuudella oli suora yhteys. Kosunen oli luokitellut molemmat rakennukset turmeltuneiksi rakennuksiksi sillä erotuksella, että Plevnan julkisivut oli mahdollista säilyttää, kun taas Kongon purkaminen ja paikan uudisrakentaminen parantaisi ympäristön laatua.⁶⁶⁸ Neuvotteluissa pääpainon sai se, miten osayleiskaavaan merkitty rakennusoikeus sovitetaan tontille.

Finlaysonin alueen lounaisosan suunnitelmat etenivät alueen omistajan johdolla. Tampereen Kiinteistö Investin palkkaamat arkkitehdit piirsivät alueen konkreettiset suunnitelmat samaan aikaan, kun kaupungin kaavoitusyksikkö laati alueen asemakaavaa. Vuoden 1992 lopussa Kiinteistö Invest solmi yhteistyösopimuksen Haka–Rakentajat Oy:n kanssa asuntokorttelin rakentamisesta.⁶⁶⁹ Uuden toimijan mukaantulo kaavoituksen kannalta varhaisessa vaiheessa vaikutti siihen, että hankkeen taloudellisuus ja toteutuskelpoisuus korostuivat entisestään alueen suunnittelussa.

Asemakaavan muutosluonnos nro 7269 valmistui 16.3.1994 ja se oli nähtävillä 24.3.–2.5.1994. Luonnoksesta jätetyissä mielipiteissä puututtiin erityisesti Satakun-

---

666 Finlaysonin alueen kaavoitus, AK-1 asemakaava 1/92, muistio 2.6.1992. TKKA.

667 Finlaysonin alueen kaavoitus, AK-1 asemakaava 1/92, muistio 2.6.1992, 2/92, muistio 18.8.1992. TKKA.

668 Kosunen 1994, 73. TKKA.

669 Haka–Rakentajat Oy Finlaysonin alueen asuntokorttelin rakentajaksi, Tampereen Kiinteistö – Invest Oy:n lehdistötiedote 22.12.1992. TKKA.

nankadun varrelle suunniteltujen uudisrakennusten rakentamiseen. Luonnoksen asemakaavakartassa Kongon julkisivu ei saanut suojelumerkintää.⁶⁷⁰ Museoviraston vaatimuksesta Plevna sai asemakaavassa suojelumerkinnän sr-4.⁶⁷¹ Yhtenäisen tiilimuurin osat saivat erilaisen kohtalon.

Kongon suojeluyritys

Kaupunginvaltuusto hyväksyi Finlaysonin alueen asemakaavamuutoksen 17.5.1995. Kaavasta ei tehty yhtään valitusta. Kaikki osapuolet olivat tyytyväisiä kaavaan, jossa vanhojen tehdasrakennusten suojeluaste oli noussut lähelle 70 %:ia. Verrattuna osayleiskaavan lähtökohtatilanteeseen, museoviraston ja kaupunkilaisten tärkeinä pitämät tehtaanmyymälä ja kutomo Plevna olivat asemakaavamuutoksessa merkitty säilytettäviksi. Vanhan tehtaan, Kuusivooninkisen, kokonaisuus oli suojeltu rakennussuojelulailla. Verkatehtaan suojelukiistasta oli kulunut kaksikymmentä vuotta ja muutos suhtautumisessa teollisuusperintöön oli konkreettisesti nähtävissä Finlaysonin alueen asemakaavakartan lukuisissa suojelumerkinnöissä. Koskenniskan siltavarausta lukuunottamatta hetken näytti siltä, että kaikki olivat tyytyväisiä teollisuusperinnön ja kansallismaiseman suojelemaan kaavaan.

Kaksi vuotta asemakaavamuutoksen hyväksymisen jälkeen, 14.11.1997 alueen omistaja haki lounaisosan tontin rakennuksille purkulupaa. Purkulupahakemuksen seurauksena Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys esitti Hämeen ympäristökeskukselle Kongon TR 35:n julkisivujen suojelua rakennussuojelulain perusteella. Perinnepoliittisen yhdistyksen perusteluna suojelulle oli tehdasrakennuksen julkisivun kaupunkikuvallinen merkitys. Yhdistyksen mukaan julkisivun arvoa kasvatti sen identtisyys Plevnan julkisivun kanssa sekä julkisivun hyvin säilyneet yksityiskohdat. Yhdistys korosti esityksessään ymmärtävänsä, että kaavan lopputulos oli kompromissi, jossa rakennustaiteellisten arvojen ohella oli jouduttu pohtimaan taloudellisia seikkoja. Kaavan monimutkaisuus oli yhdistyksen perusteluna sille, että asemakaavan hyväksymisen jälkeenkin tulisi tutkia rakennusten suojelumahdollisuuksia.⁶⁷²

TR 35:n päätymuurin suojeluesitykseen otti kantaa Tampereen rakennustarkastusviraston rakennustarkastaja Kalevi Lammi sähköpostissaan suunnittelun osapuolille. Hän näki suojelun osakulissina uudisrakentamiseen ajatellulle asutokorttelille. Kaupungin kaavoitusviraston arkistosta löytyneestä sähköpostista välittyy turhautuneisuus suojeluvaatimuksiin kauan työstytytyn uuden asemakaavan

---

⁶⁷⁰ Asemakaavan muutos, luonnos nro 7269, ei päivämäärää, TKKA. Luonnoksesta jätettyjä mielipiteitä ei löytynyt kaupungin kaavoitusviraston arkistosta, mutta ne mainitaan hyväksytyn asemakaavan no. 7299 yhteydessä.

⁶⁷¹ ”Suojelelta rakennus, jonka katujulkisivut tulee säilyttää nykyisessä asussaan. Rakennuslautakunta voi sallia julkisivuihin tehtäväksi vähäisiä muutoksia.” Asemakaavakartta nro. 7299, 8.11.1995, TKKA.

⁶⁷² Alkuperäistä suojeluesitystä ei löytynyt kaupungin kaavoitusviraston arkistosta. Hämeen ympäristökeskuksen päätös 11.12.1997, Dnro 0397L1112/27. MVA.

kanssa. Laki oli kuitenkin uuden asemakaavan takana, kuten Lammikin tiesi ja johon hän vetosi:

*Rakennusvalvonnan kantana kerroin purkamisesta ilmoittamisen eteenpäin ympäristökeskukselle ja kaupunginhallitukselle (RakA 157 pyk) olevan tarpeetonta ja suojelun harkinnan siten turhaa puuhaa... vuosia väännetty asemakaava on uusi ja siinä otettu kantaa, mitä suojellaan/säilytetään. – Suojeluesitys on kuitenkin nyt tehty ja hallinto jauhaa huurupäisen jälkijättöisen intoilun takia ... että sillä lailla.*⁶⁷³

Hämeen ympäristökeskus hylkäsi suojeluesityksen 11.12.1997. Perusteluna päätökselle oli lainvoimainen kaava, jossa alue oli merkitty asuinrakennusten korttelialueeksi ja jossa ko. rakennusta tai sen julkisivua ei ollut suojeltu. Ympäristökeskus toi päätöksessään esille myös sen, että museovirasto oli osallistunut kaavamuuutoksen laadintaan lausunnoillaan ja hyväksynyt suojeluesityksen kohteena olleen rakennuksen julkisivun purkamisen.⁶⁷⁴ Lyhyt aika esityksen ja päätöksen välillä viittasi siihen, että ympäristökeskuksen ei tarvinnut pohtia päätöstään, vaan asia oli selvä. Päätöksessään ympäristökeskus nosti museoviraston rakennussuojelun asiantuntijaksi, jolloin päätös ei vaatinut lisäselvityksiä. Osayleiskaavasta antamassaan lausunnossa museovirasto oli edellyttänyt myös Kongon säilyttämistä kokonaisuudessaan.⁶⁷⁵ Alun perin myös kaupungin lähtökohtana oli ollut TR 35:n julkisivujen suojelu, osayleiskaavassa julkisivu oli merkitty säilytettäväksi.⁶⁷⁶ Kongon purkamisen oli yksi niistä kompromisseista, joita kaavoitusyksikkö joutui tekemään, jotta alueen omistajan edellyttämä uudisrakennusoikeus mahtuisi alueelle.

Asia ei kuitenkaan ollut sillä selvä. Kaupunkilaiset havahtuivat tapahtumiin Kongon purkamisen alettua tammikuun lopussa 1998. *Aamulehden* mielipidesivut täyttyivät viiaisista kirjoituksista. Nimimerkki ”kaupunkikulttuurin puolesta” kommentoi lehdessä:

*En ollut uskoa silmiäni, kun näin purkukoneet hajottamassa vanhaa Finlaysonin tehdasrakennusta. Mitä ihmettä on tapahtumassa? Olin ollut täysin onnellisesti siinä uskossa, että nykyajan valistuneet päättäjät olisivat jo niin sivistyneitä, että tällaista tuhoamista ei enää tehtäisi. Mutta ei. Vielä näköjään löytyy niitä ääliöitä, jotka sallivat vanhan Tampereen kulttuurihistorian hävittämisen.*⁶⁷⁷

---

673 Kalevi Lammin sähköposti Kristiina Jääskeläiselle 8.12.1997. TKKA.

674 Hämeen ympäristökeskuksen päätös 11.12.1997, Dnro 0397L1112/27. MVA.

675 Museoviraston lausunto osayleiskaavaan nro 6916, 7.6.1990. MVA.

676 Osayleiskaavakartta nro 6916, YM 20.5.1992. TKKA.

677 AL 15.2.1998, mielipiteet.

Purkamista kommentoineet korostivat vanhan tiilifasadin komeutta ja kaupunkikuvallista merkitystä suhteessa nykyrakentamiseen. Samoin korostui yleinen käsitys siitä, ettei merkittäviä julkisivuja pureta.⁶⁷⁸ Asemakaavamuutoksen selostuksessa kaavoittajat olivat korostaneet kaupunkikuvan säilymistä: ”Kaupunkikuvaa ja suojelunäkökohtia arvioitaessa voidaan todeta ensinnäkin, että valtaosa Finlaysonin alueen vanhasta rakennuskannasta säilyy, minkä vuoksi myös Tampereen keskeisin kaupunkikuva säilyy.”⁶⁷⁹ Tämän näkemyksen kaavoittajat toivat esille eri yhteyksissä.

Kaavaluonnoksen käsittelyn yhteydessä vuonna 1994 Aamulehdessä oli uutisoitu eri vaihtoehtoja siitä, miten kulmatontti voitaisiin rakentaa. Utisiin liittyivät pienet piirroskuvat mahdollisesta toteutustavasta.⁶⁸⁰ Näistä uutisista oli kuitenkin kulu-
nut jo neljä vuotta, joten ne olivat mahdollisesti unohtuneet. Kaupunkilaiset eivät tunnistanee kaavassa ollutta mainintaa sekavasta ja keskeneräisestä korttelista samaksi alueeksi, jonka he kokivat oleelliseksi osaksi kaupunkikuvaa ja historiallisesti arvokkaaksi. Kongon ja Plevnan julkisivujen yhtenäisyys saattoi vaikuttaa siihen, että kaupunkilaiset käsittivät koko Satakunnankadun julkisivun kuuluvan Plevnaan ja uskoivat siksi koko tiilimuurin säilyvän.

Kuva 72 Satakunnankatu 2006. Mittasuhteet ovat muuttuneet, aikaisemmin kadun vartta hallinnut yhtenäinen tiilimuri katkeaa nyt uusien kerrostalojen kohdalla. Taustalla Plevna ja Siperia. ML.

678 AL 15.2.1998, 21.2.1998 & 2.3.1998. Finlaysonin muurin purkamista suri myös Tampereen teknillisen korkeakoulun arkkitehtuuriosaston professori Tore Tallqvist. AL 31.10.1998. Ko. kommenttia lainattiin eri yhteyksissä.

679 Asemakaavamuutoksen nro 7299 selostus, tarkistettu 18.4.1995, TKKA.

680 Utisissa ei suoraan viitattu uuden kutomon purkamiseen. Marraskuun uutiseen liittyneessä piirroksessa uuden kutomon julkisivu näytti säilyvän Plevnan jatkeena. Molemmissa lehtijutuissa päähuomion sai Tampellan alue, jonka havainnesuunnitelmia Aamulehti esitteli kyseisinä päivinä kansisivuilla. AL 22.3.1994 & 24.11.1994

Eläkkeelle siirtynyt kaupunginhallituksen ja -valtuuston pitkäaikainen jäsen Vilho Halme (sdp) kirjoitti *Tammerkoskessa*, miten puskutraktorin murskaamat tiiliseinät Satakunnankadun varrella saivat hänet surulliseksi. Lapinniemen kylpylästä Halme kirjoitti: ”kuinka vuosisata sitten muurattu tiilipinta voi olla kaunis ja säilyttämisen arvoinen”.⁶⁸¹ Verkatehtaan suojelukiistan aikana kaupunginvaltuuston puheenjohtajana Halme oli ajanut tehdasrakennusten purkamista, mutta Finlaysonin kohdalla Halmeen mieli oli jo muuttunut.

Kaupunginvaltuutettu Tellervo Tuominen (vihr) teki valtuustoaloitteen kaa-voitustiedottamisen parantamiseksi 19.5.1998. Aloitteessa hän toi esille erityisesti Finlaysonin alueen muutostyöt, joista kaupunkilaiset olivat olleet tuhtuneita ja pahoillaan. Tuominen näkemyksen mukaan tieto kaavoituksesta saavutti enemmistön kaupunkilaisista vasta purkamisen alettua. Asemakaava-arkkitehti Mikko Järvi vastasi aloitteeseen:

*Pääosin säilyttämistä korostanut keskustelu on saattanut johtaa eräät kuntalaiset käsitykseen, että kaikki Finlaysonin alueen rakennukset säilytetään.*⁶⁸²

8.3.2000 päivätyssä valtuustoaloitteessa Tuominen toi edelleen esille Finlaysonin muurin purkamisen skandaalina: ”Näköjään kenenkään pystymättä estämään suuri osa hienosta tiilimuurista purettiin ja tilalle pykättiin luokatonta tiilielementtiä.”⁶⁸³ Kuten Järvin kommentoi vastineessaan, julkisessa keskustelussa korostettu suojelun suuri osuus oli johtanut kaupunkilaisia – ja kaupunginvaltuutettuja – harhaan. Toisaalta voimakkaat reaktiot Kongon purkamisesta kertoivat siitä, että kaupunkilaisten mielestä rakennus oli kaupunkikuvallisesti erityisen merkittävä.

Teollisuusperintö kuului kaupunkilaisille. Kaupunkilaiset eivät hyväksyneet kompromisseja, joita kaavoitusyksikkö ja museovirasto olivat tehneet alueen omistajan kanssa, jotta suurin osa rakennuksista säilyisi. Alueen omistus ja hallinta yhden omistajan käsissä helpotti neuvotteluja, mutta antoi samalla omistajalle keskeisen roolin päätöksenteossa. Kaupunki ja valtio eivät olleet valmiita sijoittamaan suojeluun omaa rahaa, joten omistajalla oli neuvotteluvaltit käsissään. Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen samoin kuin yksittäisten kaupunkilaisten vaikutus oli häviävän pieni kaavoitusprosessissa.

Arkkitehti Kosunen painotti rakennushistoriallisessa inventoinnissaan teollisuuden prosessiluonnetta ja rakennusten kerroksellisuuden merkitystä. Kosunen

---

681 Samalla Halme oli kiitollinen niille, jotka olivat ajoissa havahtuneet suojelemaan Tampereen arvokasta teollista menneisyyttä. Halme 1998, 44.

682 Tellervo Tuominen ym. valtuustoaloite 11.3.1998; KV 17.6.1998, 111–113. Pirkanmaa-kokoelma.

683 Tellervo Tuominen ym. valtuustoaloite julkisivulautakunnan palauttamiseksi osaksi kaupungin hallintoa 8.3.2000, KV 13.12.2000, 137. Pirkanmaa-kokoelma.

katsoi, että useita muutoksia kokeneilla yksittäisillä rakennuksilla ei ollut rakennushistoriallisia, arkkitehtonisia tai muita arvoja, jotka taas olivat asemakaavassa säilyttämisen perusteena. Siksi Finlaysonin lounaisnurkkauksessa sijainneet TR 32, 33, 35 ja 44 päätyivät purettavien rakennusten listalle. Tehtaan tarpeiden mukaan muuttuneiden rakennusten menneisyys oli rekonstruoitavissa valokuvien, kertomusten sekä itse rakennuksen avulla. Yksittäisistä arvokkaiksi tai arvottomiksi luokitelluista rakennuksista muodostui kokonaisuus, joka lausunnoissa ja mielipiteissä oli nostettu esiin kulttuurihistoriallisesti, rakennustaiteellisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävänä kansallismaisemana. Muun muassa museovirasto korosti antamissaan lausunnoissa, että kokonaisuudessa yksittäisistä vähempiarvoisistakin rakennuksista tulee arvokkaita ja merkityksellisiä. Asemakaavassa kaavoittaja oli merkinnyt alueen lounaisosan uudisrakennusvaltaiseksi alueeksi, mistä johtuen kaavoittaja luokitteli alueen rakennukset vähempiarvoisiksi. Erona vuoden 1978 asemakaavaan, jossa alueelta suojeltavaksi oli merkitty vain tehtaanmyymälän katujulkisivu, suojeltujen rakennusten lukumäärä oli noussut selvästi. Vajaassa kahdessakymmenessä vuodessa teollisuusperinnön arvostus oli kasvanut, ja rakennussuojelun käytäntö oli muuttunut pelkkien ulkokuorien ja kaupunkikuvan säilyttämisestä koko rakennuksen suojeluun. Rakennuksen kulttuurihistoriallinen ja rakennustaiteellinen arvo osana suojelua oli noussut maisemallisten näkökoh- tien rinnalle.

TAISTELU VANHASTA VÄRJÄÄMÖSTÄ

Erilliseksi alueeksi jaettu pohjoisosa oli kiinteässä yhteydessä muuhun tehdas-alueeseen. Aluetta rajasivat Tammerkoski, Finlaysonin puistoalue ja palatsi sekä Puuvillatehtaankadun jatke. Alueeseen kuuluivat Puuvillatehtaankadun pohjoispuolelle jäävät tehdasrakennukset TR 9 (rakennettu 1865, laajennettu 1927) ja TR 31 (rakennettu 1891, korotettu 1920-luvulla) sekä voimalaitos TR 52 (1926) kosken rannalla. Näiden rakennusten takana sijaitsivat tehdasrakennukset TR 15 (vanhin osa 1843), TR 51 (vanhin osa rakennettu 1920), entinen täytetty puutarhakanava ja palatsirakennus (rakennettu 1899). Alueella 1800-luvulla sijainneet vanha palatsi, puutarhurin asunto ja palveluskunnan rakennus oli purettu 1890-luvun lopulla uuden palatsin rakentamisen yhteydessä. Palatsin puutarhaan kuulunut kasvihuone oli purettu 1978.

Tässä alaluvussa keskityn vanhan värjäämörakennuksen TR 15:n vaiheisiin. En- siksi käyn läpi kaavoitusprosessin, jossa alueen kaavoittajat, suunnittelijat ja alueen omistajat määrittivät rakennuksen senhetkisen arvon. Toiseksi analysoin vanhan värjäämön suojelusta käytyä kiistaa, jossa paikalliset yhdistykset, kaupunkilaiset ja kaupungin toimijat määrittivät uudelleen rakennuksen arvon ja merkityksen. Vedenpuhdistamo ja varastorakennus TR 51 vanhan värjäämön vieressä jäi suo-

jelukiistan ulkopuolelle. Pohjoisosan muiden rakennusten säilyminen oli sovittu jo osayleiskaavan yhteydessä. Kaupunkikuvan kannalta tärkeiksi rakennuksiksi oli osayleiskaavassa luokiteltu tehdasrakennukset 9 ja 31. TR 52 oli rakennustaitteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti tärkeä rakennus, jonka suojelusta tuli määrätä asemakaavoituksen yhteydessä.⁶⁸⁴

Pääosin 2000-luvun puolella käyty vanhan värjäämön suojelukeskustelu oli aikaisempiin kiistoihin verrattuna laajempi ja kiivaampi. Internet oli uutena mediana keskustelualusta, jossa moni kaupunkilainen otti kantaa asiaan. Samaan aikaan myös lehtikirjoittelu kävi kiivaana.

Kuva 73 Värjäämörakennus valkoiseksi rapattuna kosken rannalla 1921, VKA.

Rakennuksen historiallinen merkitys

Värjäämön merkitys yhtiön historiassa oli keskeinen. Kuusivooninkisen valmistuttua tehtaan tuotanto lähti nopeaan kasvuun. Vuonna 1852 yhtiö anoi oman värjäämön perustamista, koska värillisten lankojen ja kankaiden menekki oli selvästi valkaisuamatonta parempaa. Siihen asti yhtiö oli värjätty lankojaan pääasiassa Pietarissa. Värjäämön ensimmäinen osa valmistui joulukuussa 1852. Se rakennettiin 1843 valmistuneen ja vuonna 1851 laajennetun puuvillamakasiinin pohjoispuolelle.

---

⁶⁸⁴ Osayleiskaava kartta nro 6916, YM 20.5.1992. TKKA.

Jo vuonna 1855 värjäämön tuotanto kaksinkertaistettiin, koska kotimainen kysyntä oli kasvanut. Tämä tarkoitti värjäämörakennuksen laajentamista kiinni puuvillamakasiiniin. Puuvillatuotteiden kysyntä jatkoi kasvuaan ja vuonna 1858 värjäämööä jatkettiin edelleen pohjoiseen. Tämän laajennuksen myötä tila kapealla niemellä kosken ja puutarhakanavan välissä täyttyi. Myöhemmin puuvillamakasiinin ja värjäämön muodostamaa kokonaisuutta korotettiin vielä kerroksella. Tämän jälkeen värjäämön laajentaminen koskenrannassa ei ollut enää mahdollista. 1858 oli värjäämössä jo 50 työntekijää. Samalla ulkomaisten puuvillalankojen kulutus kääntyi laskuun. Vanhan värjäämön käytyä liian ahtaaksi rakennettiin värjäämölle (TR 6) uudet tilat vuosina 1860–1861 vanhan tehtaan läheisyyteen.⁶⁸⁵ Vuosikymmenen kuluessa rakennetun ja useaan otteeseen laajennetun värjäämön avulla Finlayson oli saanut otteen kotimaan markkinoista ja tuotteiden korkea laatu takasi jatkuvan kysynnän.

Myöhemmin vanha värjäämö toimi yhtiön puusepänverstaana ja varastotilana. Kuusivooninkisen ohella vanha värjäämökin jäi tehtaalle toisarvoiseksi rakennukseksi. Vähitellen Finlaysonin alueen jatkuva rakentaminen peitti rakennuksen taakseen, se unohtui tehtaan takapihalle. 1900-luvun lopussa kosken toiselta puolelta otetuissa valokuvissa rakennus jäi osin piiloon kosken ja värjäämön väliin kasvaneiden puiden taakse.

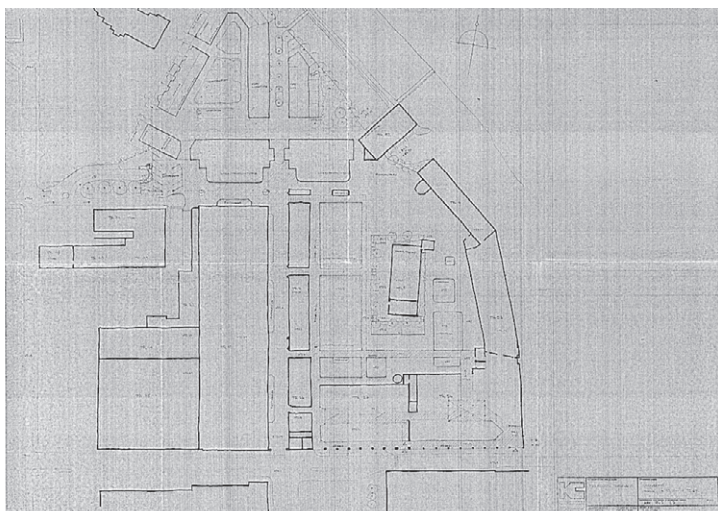

Kuva 74 Värjäämö kosken puolelta tammikuussa 2005, kun rakennuksen purku alkoi. Kuva: Työväenmuseo Werstas.

⁶⁸⁵ Pyykkö 1999, 103–106; Lindfors 1938, 216–218.

Suunnitelmat alueen asuinkäyttöön

Kaupungin ja alueen omistajan välisissä neuvotteluissa alue oli suunniteltu asuinkäyttöön. Kosken ja palatsin puiston välissä sijainnut alue oli erillään kaupungin vilkseestä, mutta silti aivan ydinkeskustassa. Alueen omistaja oli ymmärtänyt, että paikka oli asumiseen ihanteellinen. Arkkitehti Karvala oli luonnostellut erilaisia asuntovaihtoehtoja paikalle jo vuonna 1986.⁶⁸⁶ Karvalan suunnitelmissa pohjoisosaan oli sijoitettu v-mallinen rakennus rakennuksen kärjen osoittaessa pohjoiseen. Rakennusmassan keskelle jäi pohjoistuulelta suojattu korttelipiha. Kosken rantaan ja alueen eteläpäähän Karvala oli suunnitellut vielä erilliset, pienemmät asuinrakennukset. Kulku pohjoisosaan oli suunniteltu suoraan Aleksis Kiven kadun jatkeelta rakennusten TR 9 ja 31 paikalle suunniteltujen talojen välistä.

Kuva 75 Arkkitehti Karvalan suunnitelma, päivätty 9.10.1986. Alueen pohjoisosan uudisrakennukset on piirretty himmeämmällä. Myös Kuusivooninkisen ympäriltä suuri osa tehdasrakennuksista oli suunnitelmassa purettu. TKKA.

Tampereen Kiinteistö Investin järjestämän aatekilpailun palkintolautakunta korosti sitä, että vain uudisrakentamalla alueen potentiaali ja ainutlaatuiset kehittämismahdollisuudet saatiin käyttöön. Värjäämörakennus oli säilytetty kahdessa ehdotuksessa. Ehdotuksen *Puuvilla* arvostelussa palkintolautakunta totesi:

Alueen pohjoisosaan ei ole esitetty uudisrakentamista. Koskenrannan asunnot ja ateljeetilat nykyisissä huonokuntoisissa värjäämö- ja varas-

---

⁶⁸⁶ Karvalan suunnitelma, luonnokset 9.10.1986. Myös 15.8.1986 päivättyssä suunnitelmassa alueen pohjoisosaan oli suunniteltu vastaava rakennus. TKKA

*torakennuksissa on paikkaan nähden turhan vaatimaton ratkaisu, joka ei alkuunkaan ota irti sitä mihin paikka antaisi edellytykset.*⁶⁸⁷

Arvokas paikka oli lähtökohta, joka edellytti aatekilpailun palkintolautakunnan mielestä vanhan rakennuskannan purkamista, jotta alueen arvot päästäisiin hyödyntämään. Ehdotuksessa *Voodoo-prinsiippi* värjäämö rakennus oli säilytetty suunnitellun hotellin osana, mikä ei ollut harkittu ratkaisu palkintolautakunnan mielestä.⁶⁸⁸ Juuri tehdasalueen pohjoisosa oli *tabula rasa*, jossa vain suunnittelevan arkkitehdin mielikuvitus oli rajana. Aatekilpailun voittaneessa ehdotuksessa *Toinen elämä* arkkitehdit olivat sijoittaneet alueelle neljä kerrostaloa, jotka sijaitsivat osittain kosken päällä samansuuntaisesti vuonna 1926 rakennetun voimalaitoksen (TR 52) kanssa.⁶⁸⁹ Alueen keskelle oli suunniteltu vesialue vanhaa puutarhakanaavaa hyödyntäen ja laajentaen. Vesialueen reunalla sijaitsivat ravintola, hotelli ja myymälätiloja. Osittain TR 9:n paikalle suunnitellulta rantatorilta oli rakennettu kulkuyhteys neljään kerrostaloon kosken päällä.

Osayleiskaavaluonnos valmistui 17.1.1990. Arkkitehtitoimisto 8 Studio Oy laati osayleiskaavan pohjaksi suunnitelman, jonka Mahlamäen työryhmä oli muokannut aatekilpailun voittaneesta ehdotuksestaan. Uudessa suunnitelmassa pohjoisosan vesialue oli poistettu ja hotellirakennus oli sijoitettu kosken suuntaisesti koskenrannan kerrostalojen taakse.⁶⁹⁰ Osayleiskaavaehdotus valmistui 19.11.1990. Ehdotuksessa alueen pohjoisosaan oli merkitty 13 200 m² uudisrakennettavaa kerrosalaa, josta 8000 m² oli varattu asuinrakentamiseen.⁶⁹¹

Osayleiskaavaluonnoksesta ja -ehdotuksesta annetuista mielipiteistä (yhteensä 15 kpl) kuusi puuttui ainutlaatuisen koskimaiseman rakentamiseen yksityiskäyttöön, mikä soti alueen yhteistä käyttöä vastaan. Historiallisen merkityksen lisäksi alueen maisemallisten arvojen tuli olla kaikkien ulottuvilla. Paikka oli arvokas osana kaikkien kaupunkilaisten kansallismaisemaa.⁶⁹² Muistutuksessaan Pirkanmaan luonnonsuojelupiiri ry toi esille Finlaysonin ja Tampellan kansallisen ja kansainvälisen ainutkertaisuuden, mistä johtuen alueiden suunnitteluun tuli kiinnittää erityistä huomiota. Yhdistys korosti koskimaiseman suojelua ja säilymistä kaikkien kansalaisten käytössä:

---

687 Finlayson – aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 29. TKKA.

688 Finlayson – aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, 24. TKKA.

689 Finlayson – aatekilpailu, palkintolautakunnan pöytäkirja 21.2.1989, kuvamateriaalia ehdotuksista –liite. TKKA.

690 Havainnepiirros. Finlaysonin alueen yleissuunnitelma 19.11.1990. Kristiina Jääskeläisen muistio Kaavoituksen rooli Finlaysonin tapauksessa 4.9.1992. TKKA.

691 Osayleiskaava nro 6916 selostus 19.11.1990, 68–69. TKKA.

692 Jari Niemelän, Satu Hassin, Petri Mansikkamäen muistutukset, Pirkanmaan luonnonsuojelupiiri ry:n, Vasemmistoliiton Tampereen Kunnallisjärjestön ja Vasemmistoliiton Tampereen valtuustoryhmän yhteinen mielipide ja kansalaismielipide (546 allekirjoittajaa) osayleiskaavaehdotukseen, kartta nro 6916, YM 20.5.1992, TKKA.

Verkarannassa tehtyjä virheitä ei saa toistaa sijoittamalla rakennuksia aivan vesirajaan. Suhtaudumme kielteisesti siihen, että Tammerkosken rantaan sijoitetaan neljä kuusikerroksista rakennusta tietämättä, mitä kosken toiselle rannalle on tulossa. Koskimaisema pitää säilyttää avoimena. Kyseiselle ranta-alueelle tulee taata kaikille kaupunkilaisille vapaa pääsy.⁶⁹³

Vain Petri Mansikkamäki korosti osayleiskaavaluonnoksesta jättämässään mielipiteessä paikalla sijainneen vanhan värjäämön kulttuurihistoriallista arvoa.⁶⁹⁴ Ehdotuksesta ja luonnoksesta jätetyissä mielipiteissä oli nähtävissä se, että kaupunkilaisten tiedot alueesta perustuivat suurelta osin saatavilla olleeseen materiaaliin. Kaava-aineiston asiakirjoissa rakennusten arvo oli sidottu niiden sopeutuvuuteen uusiin käyttötarkoituksiin ja rakennusten kuntoon. Kaavoittaja ei maininnut sopeutuvuutta uuskäyttöön tai mahdollisia kulttuurihistoriallisia arvoja värjäämön kohdalla, koska lähtökohtana oli alueen asuinrakentaminen. Osayleiskaavaselostuksessa kaavoittaja mainitsi vain ”kanava-alueen rakennukset, joiden säilyttämistä osayleiskaavaehdotuksen mukainen toteutus ei suosi”.⁶⁹⁵ Kaavoittaja mainitsi purettaviksi suunnitellut rakennukset kaavaselostuksissa vain ohimennen. Poikkeuksena oli kutomo Plevna, jonka suojelemattomuutta kaavoittaja perusteli laajemmin.

Myös museovirasto oli puuttunut osayleiskaavaluonnoksesta antamassaan lausunnossa koskenrannan rakentamiseen. Museoviraston mukaan Arkkitehtitoimisto 8 Studion suunnittelemat kerrostalot koskenrannassa hallitsivat maisemaa vähentäen voimalaitoksen arkkitehtonista ja kaupunkikuvallista merkitystä. Museovirasto hyväksyi lausunnossaan pohjoisosan asuinrakentamisen, mutta vaati huomion kiinnittämistä siihen, että uudisrakennukset sopivat herkkään koskimaisemaan.⁶⁹⁶

Vanhan värjäämön sijainti kosken rannalla, kaavoittajan mukaan tehdasalueen takapihalla, vaikutti siihen, että kaavoittaja luovutti alueen uudisrakentamiseen. Kaavoittajan näkemyksen mukaan rakennus ei ollut kaupunkikuvallisesti merkittävä. Alueen jakaminen osiin oli keinotekoisien rajojen piirtämistä, jolloin kaavoittaja rajasi osan tehdasrakennuksista tehdasalueen ytimeen kuuluvaksi ja jätti loput ydinosan ulkopuolelle. Samalla kaavoittaja luokitteli ulkopuolelle jätetyt rakennukset toisarvoisiksi ja kokonaisuudesta irrallaan oleviksi, vaikka todellisuudessa nämä rakennukset olivat kiinteässä yhteydessä sekä alueen ytimeen että kokonaisuuteen. Alueen omistajan kannalta paikka oli ihanteellinen asuntojen uudisrakentamiseen,

693 Pirkanmaan luonnonsuojelupiirin muistutus osayleiskaavaehdotukseen, 18.1.1991. KV 15.5.1991, 264§, TKKA.

694 Petri Mansikkamäki vaati muistutuksessaan useampien purettaviksi katsottujen rakennusten säilyttämistä. Värjäämö oli muistutuksen mukaan rakennus- ja kulttuurihistoriallisesti arvokas. Mansikkamäen muistutus osayleiskaavaluonnokseen 3.4.1990. TKKA.

695 Osayleiskaavaehdotus nro 6916, YM 20.5.1992 selostus, 65. TKKA

696 Museoviraston lausunto osayleiskaavaluonnokseen nro 6916, 7.6.1990, MVA.

se oli rauhallinen paikka kaupungin ytimessä Tammerkosken rannalla. Kaupunki ja alueen omistaja sopivat paikan varaamisesta asuinrakentamiseen neuvottelumuistiossa 1987.⁶⁹⁷ Verkatehtaan alueen rannan rakentaminen yksityiskäyttöön asunnoiksi samaisella 1980-luvulla ei ollut saanut kaupunkilaisten hyväksyntää. Kuitenkin kaavoittaja oli luovuttamassa kosken toisenkin pään asuntorakentamiseen.

Myöhemmissä suojeluesityksissä esiin noussut neuvottelumuistio ja sen merkitys alueen suunnitelmien pohjana sai kaavoittajan kieltämään muistion merkityksen. *Aamulehteen* haastatellun Kristiina Jääskeläisen mukaan se oli hyvin yleisluontoinen, kun taas kaavan yksityiskohdat olivat suunnittelutyön tulos.⁶⁹⁸ Kaupunginhallitukselle antamassaan lausunnossa Jääskeläinen oli kuitenkin korostanut, että asuinkäyttö oli alusta asti ollut alueelle suunniteltu käyttö.⁶⁹⁹ Toisin sanoen neuvottelumuistion suunnitelma alueen asuinkäytöstä toimi alueen kaavoituksen lähtökohtana. Jääskeläinen painotti sitä, että uskonkäytön suunnittelun yhteydessä oli jouduttu tekemään rakennussuojelua koskevia valintoja. Samalla hän yhdisti museoimisen negatiivisen merkityksen liialliseen suojeluun, kun taas uudistunut (ja osittain uudelleen rakennettu) alue oli elinvoimainen ja elävä.⁷⁰⁰ Vaikka rakennussuojelulla oli jo oma paikkansa kaupunkisuunnittelun diskurssissa, suunnittelua ohjasi edelleen modernistinen näkemys kaupungista, jossa rakennusten suojelu asettui kehittyvän kaupungin vastakohdaksi.

15.11.1994 valmistuneessa asemakaavan muutoksessa Finlaysonin alueen pohjoisosassa oli samoin kuin osayleiskaavassakin merkitty asuinrakennusten korttelialueeksi, joten perusteluja paikalla olleiden rakennusten purkamiselle ei edelleenkään tarvittu. Selostuksessa kaavoittaja korosti alueen merkittävyyttä kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti, jolloin uudisrakennusten rakentamisen yhteydessä näihin arvoihin tuli kiinnittää huomiota.⁷⁰¹ Edellä mainitut merkitykset eivät kaavoittajan mukaan koskeneet paikalla olleita rakennuksia, ainoastaan paikkaa itsessään.

Arvokas maisema, turmeltuneet rakennukset

Koska kosken pohjoisosassa oli varattu asuinrakentamiselle jo ensimmäisissä suunnitelmissa, arkkitehti Kosunen tehtäväksi jäi vuosia myöhemmin perustella purkaminen tekemässään inventoinnissa. Kosunen oli selvityksessä merkinnyt vanhan värjäämön ensimmäisen osan rakennusvuodeksi 1843. Selvityksessä Kosunen sijoitti tehtaan ensimmäisen värjäämön ja maan ensimmäisen kemiallisen valkaisu laitoksen tehdasrakennukseen nro 3, joka valmistui 1852 TR 2:n jatkeeksi. Vielä

---

697 Neuvottelumuistio 20.3.1987, allekirjoitettu 21.5.1987, TKKA.

698 AL 3.2.2001.

699 Kristiina Jääskeläisen lausunto, KH 7.12.1998. TKA

700 Kristiina Jääskeläisen lausunto, KH 7.12.1998. TKA.

701 Finlaysonin alueen asemakaavan muutos, kartta nro 7299 KV 17.5.1995, 136§, TKKA.

samana vuonna värjäämö oli kuitenkin Kosusen mukaan siirretty TR 15:een.⁷⁰² Myös Arkkitehtitoimisto 8 Studion osayleiskaavaehdotukseen laatiman selvityksen mukaan tehtaan ensimmäinen värjäämö ja maan ensimmäinen kemiallinen valkaisu-laitos olisivat sijainneet TR 3:ssa.⁷⁰³ *Aamulehteen* vuonna 2004 haastateltu Kosunen selvitti, että värjäämön sijoittaminen TR 3:een oli Mahlamäen diplomityössä esiintynyt virhe, joka oli lähtöisin Lindforsin puuvillatehtaan historiasta vuodelta 1938. Mahlamäen mukaan virhe olisi korjattu jo osayleiskaavasunnitelmaan. Asemakaavan selostuksessaakin kuten Kosusen omassa selvityksessä värjäämö vuodelta 1852 sijaitsi TR 3:ssa, kun taas TR 15:n rakennusvuodeksi oli korjattu 1843.⁷⁰⁴ Finlaysonin tehtaan historiikissa vuodelta 1938 Lindfors kirjoitti, että värjäämö rakennettiin vuonna ”1843 rakennetun puuvillamakasiinin jatkoksi pohjoiseen”.⁷⁰⁵ Myös tehtaan ensimmäinen turbiini, joka oli valmistettu Fiskarsin tehtaalla, sijoitettiin värjäämörakennukseen vuonna 1852.⁷⁰⁶ Lindforsin kirjoittamasta kirjasta ei missään kohdassa käy ilmi, että värjäämö olisi rakentamisvuotenaan siirretty toiseen paikkaan.⁷⁰⁷ TR 3:sta ei inventoinnin aikaan 1990-luvulla ollut enää juuri mitään jäljellä. Teollisuushistoriallisesti merkittävät tiedot vanhan värjäämön rakennushistoriasta oli kaavoituksessa käytetyissä asiakirjoissa virheellisesti sijoitettu tehdasrakennukseen numero 3.

Kosunen selvityksen mukaan vanhan värjäämön julkisivut olivat vuosikymmenien kuluessa kokeneet useita pieniä muutoksia rakennuksen ulkoasun ollessa pääosin 1870-luvulta, jolloin muutostöitä oli johtanut kaupunginarkkitehti F. L. Calonius. Myös alkuperäisiä puupilareiden varassa olleita välipohjia oli osin säilynyt. Alueen muiden rakennusten rakennushistoriallisista selvityksistä poiketen Kosunen vanhan värjäämön kohdalla totesi, että ”rakennus on huonossa kunnossa ja asemakaavassa se on luokiteltu poistuvaksi rakennuskannaksi”.⁷⁰⁸ Rakennushistoriallisen selvityksen käyttäminen kaavoitustyön pohjana kääntyi päinvastaiseksi selvimmin värjäämön kohdalla edellä mainitun lauseen myötä. Rakennuksen arvo ja ei tarvinnut pohtia, koska alueen omistaja oli purkamassa sen ja rakentamassa paikalle asuinrakennuksia.

702 Kosunen 1994, 27, 39. TKKA.

703 *Finlaysonin alue, Tampere. Rakennusten vaiheet vuosilta 1820-1980 pääpiirteittäin*, 20.12.1989, 8, TKKA. Mahlamäen diplomityössä havainnekuvassa vuodelta 1867 TR 15:n paikalle on merkitty pieni rakennus b, vanha valimo. Mahlamäki 1987, 6.

704 Kosunen 1994, 27. TKKA. Kosunen itsekin jatkoi virheellisen tiedon levittämistä omassa selvityksessään alueen rakennushistoriasta. Lehden haastattelussa hän kertoi TR 3:ssa sijainneen turbiinihallin. *AL* 7.4.2004.

705 Lindfors 1938, 218.

706 Lindfors 1938, 232.

707 Mahdollisesti virhe on peräisin väärästä tulkinnasta. Tampereen rakennuskulttuuri –kirjassa todetaan näin: ”Vuonna 1850 valmistuivat vanhan tehtaan lisärakennukset, värjäämö 1852, ”Koskitehdas” 1856 ja pitkä kelloporttirakennus, ns. ”Katuvaupriikki” 1860.” Tämän voi tulkita myös niin, että värjäämö olisi ollut Vanhan tehtaan lisärakennus. *Tampereen rakennuskulttuuri, osa I, kantakaupunki*, 1984, 8.

708 Kosunen 1994, 39, 73. TKKA.

Yhtenä syynä värjäämörakennuksen toisarvottamiseen oli rakennuksen saama numero TR15. Finlaysonin tehdasalueella oli käytössä rakennusten numerointi rakennusjärjestyksessä, mutta tässä tapauksessa alueella säilyneistä rakennuksista kolmanneksi vanhin oli saanut numeron 15.⁷⁰⁹ Värjäämörakennuksen nro 15 ikä ja tarkoitus vaihtelivat dokumentista toiseen. Muun muassa museoviraston asiakirjassa, jossa oli selvitetty vanhan tehtaan TR1 historiaa, liitteenä olleeseen karttaan oli merkitty värjäämön kohdalle ”varasto” ilman vuosilukua, kun muiden tehdasrakennusten kohdalla mainittiin sekä nimi (tarkoitus) että rakennusvuosi.⁷¹⁰ Osayleiskaavan selostuksen liitteenä olleessa arkkitehti Mahlamäen selvityksessä rakennusvuodeksi oli merkitty 1852, kun taas asemakaavan selostuksessa rakennusvuodeksi oli korjattu 1843.⁷¹¹ Arkkitehti Pyykön myöhemmän selvityksen mukaan värjäämön saama numero 15 oli sattumusten summa.⁷¹² Kaavoituksen pohjana käytetyissä asiakirjoissa sekaannus tehdasrakennusten nro 3 ja 15 alkuperäisissä toiminnoissa ja siihen liitettyä värjäämön saama numero 15, vaikutti rakennuksen historialliseen merkitykseen sen arvoa alentavasti. Aikaisemmin rakennusten numerointi perustui rakennuksen ikään, kun taas kaavoituksessa numeron merkitys näkyi siinä, että rakennusten esittely ja käsittely tapahtui numerojärjestyksessä, eikä rakennusvuoden perusteella, ikään kuin numero kertoisi rakennuksen iän. Poikkeuksena tästä esitystavasta oli ainoastaan Jukka Alapihan osaraportti teollisuusalueiden uudelleenkäytöstä. Alapiha oli rakennusten arvottamiseen liittyneessä inventointitaulukossaan sijoittanut vanhan värjäämön neljänneksi.⁷¹³ Alapihan inventointitaulukkoa ei kuitenkaan käytetty kaavoituksessa. Epätietoisuus myös museoviraston edustajien kohdalla värjäämön teollisuus- ja kulttuurihistoriallisesta arvosta kaavoitusprosessin alkuvaiheessa vaikutti siihen, että neuvottelumuistiossa 1980-luvulla sovittu alueen asuinkäyttö pysyi koko kaavoitusprosessin ajan, eikä kaavoittaja katsonut tarpeelliseksi selvittää rakennuksen merkitystä myöhemmissäkään vaiheissa.

Vanhan värjäämön toisarvottamisen pohjana olivat edellä kerrotut; kaavoittajan korostama paikan kulttuurihistoriallinen ja maisemallinen merkitys rakennusten sijaan; teollisuushistoriallisten arvojen kiinnittäminen virheellisesti toiseen rakennukseen; ja huomion kiinnittäminen tehdasrakennuksen numeroon iän si-

709 Pyykön selvityksen mukaan tehdasrakennusten alkuperäisestä numeroinnista luovuttiin 1800-luvun lopussa, jolloin värjäämö useiden rakennusvaiheiden ja silloisen varastokäytön vuoksi sai vain jonkin numeron, joka sattui olemaan nro 15. Pyykkö 1999, 108.

710 Finlaysonin vanha tehdas 2.1.1980, Museoviraston lausunnot -kansio, MVA.

711 Finlaysonin alue, Tampere. Rakennusten vaiheet vuosilta 1820–1960 pääpiirteittäin. Mahlamäki 20.12.1989. TKKA.

712 Pyykkö 1999, 108. Puuvillatehdas oli luopunut rakennusten alkuperäisestä numeroinnista 1800-luvun lopulla ja rakennus oli tuolloin saanut monien rakennusvaiheiden ja silloisen varastokäytön vuoksi vain jonkin numeron, joka sattui olemaan 15.

713 Alapiha 1988, 37.

jaan. Myös rakennuksen huonon kunnon korostaminen kaavadokumenteissa lisäsi alueen omistajan oikeutusta purkaa rakennus.

Asemakaavamuutoksessa pohjoisosan tehdasrakennukset oli mahdollista säilyttää. Selostuksessa kaavoittaja kuitenkin totesi, ettei rakennuksilla ”ole alueen uuden käytön toteutuessa realistisia uuskäytön toteuttamismahdollisuuksia”.⁷¹⁴ Kaupungin painattamassa esitteessä Finlaysonin kanta-alueen kaavoituksesta kerrottiin, että uudisrakentamisen tieltä purettavat huonokuntoiset rakennukset alueen pohjoisosassa eivät olleet historiallisesti tai kaupunkikuvallisesti merkittäviä. Satakunnankadun ja Kuninkaankadun kulmakortteli sitä vastoin mainittiin vain vajaakäyttöisenä uudisrakentamiseen varattuna alueena.⁷¹⁵

Kaavoitusprosessin loppumetreillä museovirasto ja Tampereen kaupungin ympäristövirasto, jonka alaisuudessa kaavoitusyksikkö tuolloin toimi, nostivat asemakaavamuutoksesta jättämissään lausunnoissa esille vanhan värjäämön kulttuurihistoriallisen ja kaupunkikuvallisen arvon ja museovirasto pahoitteli sitä, ettei rakennus kuulunut säilyvien tehdasrakennusten kokonaisuuteen.⁷¹⁶ Kaavoittajan alueelle jo osayleiskaavassa antama uudisrakennusoikeus johti kuitenkin siihen, että värjäämön suojele olisi merkinnyt korvausvelvollisuutta joko kaupungille tai valtiolle alueen omistajalle jo annetusta rakennusoikeudesta johtuen.

Asemakaavan muutoksessa säilyvää rakennuskantaa oli noin 76 000 m² ja uudisrakentamiseen varattua kerrosalaa oli noin 26 000 m².⁷¹⁷ Verrattuna osayleiskaavan lukuihin, 50 000 m² säilyvää kerrosalaa ja 62 700 m² uudisrakennettua kerrosalaa, säilyvien tehdasrakennusten osuus oli kasvanut selkeästi. Alueen pohjoisosaan uudisrakennettua kerrosalaa varattiin asemakaavamuutoksessa yhteensä 6800 m², mikä oli lähes puolet vähemmän kuin osayleiskaavassa.⁷¹⁸

Värjäämön arvo

Tampereen Kiinteistö Invest Oy osti värjäämön tontin Asko Oy:ltä 2,6 Mmk:lla vuonna 1997. Asuntorakentaminen Finlaysonin alueella taas oli saanut vakuutusyhtiöt Eläke–Varman, Eläke–Sammon ja Novan ostamaan Tampereen Kiinteistö Investin osakkeita, jolloin värjäämötontin ja rakennusten TR 15 ja 51 omistajina jatkoivat vakuutusyhtiöt ja Kiinteistö Invest. Eläke–Varma oli kesäkuussa 1997 ostanut myös lounaisosan asuintontin.⁷¹⁹

---

714 Asemakaavan muutos, kartta nro 7299 selostus, 18.4.1995. TKKA

715 Finlaysonin kanta-alue, pienpaine. TKKA.

716 Museoviraston lausunto asemakaavan nro 7299 muutosehdotukseen 24.3.1995; Ympäristöviraston lausunto asemakaavan nro 7299 muutosehdotukseen 21.2.1995. TKKA.

717 Asemakaavan muutos, kartta nro 7299 selostus, 18.4.1995. TKKA.

718 Asemakaavan muutos, kartta nro 7299, 8.11.1995. TKKA.

719 AL 24.6.1997.

Alueen omistaja haki purkulupaa pohjoisosan rakennuksille 28.7.1998.⁷²⁰ Purkamisen oli tarkoitus alkaa syyskuun lopussa. TR 35:n purku aiemmin samana vuonna oli havahduttanut osan kaupunkilaisista näkemään mitä alueella oli tapahtumassa, mitä jo neljä vuotta aiemmin valmistunut asemakaava tarkoitti käytännössä.⁷²¹

Kuva 76 Kuva värjäämön ja vedenpuhdistuslaitoksen välistä lokakuussa 1998. Kuva: Kimmo Kestinen, Työväenmuseo Werstas.

Ensimmäisenä purkulupahakemukseen reagoi Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys, joka esitti vanhan värjäämön ja puutarhakanavan suojelua rakennussuojelulain nojalla 22.9.1998.⁷²² Esityksessä yhdistys korosti vanhan värjäämön kuuluvan osaksi kansallismaisemaa. Yhdistyksen perusteluina värjäämön suojelulle olivat rakennuksen ikä, arkkitehtoniset ja maisemalliset arvot, rakennuksen liittyminen merkittäväksi osaksi teollisuushistoriaa sekä rakennuksen kohtuullinen kunto, joka yhdistyksen mukaan mahdollisti myös uuskäytön. Yhdistys korosti lausunnossaan riittämätöntä rakennushistorian selvitystä asemakaavan pohjana. Esityksessään perinnepoliittinen yhdistys nosti esille museoviraston ja yhdyskuntasuunnittelun pro-

⁷²⁰ KH 7.12.1998, TKA.

⁷²¹ Pyykkö 1999, 88. Samoin Aamulehden mielipideosaston kirjoituksissa oli nähtävissä selvä muutos TR 35:n purkamisen alettua.

⁷²² Ympäristölautakunnan pöytäkirja 24.11.1998. TKKA.

fessorin Jere Maulan näkemyksen rakennuksen arvosta ja merkityksestä.⁷²³ Myöhemmässä lausunnossaan ympäristöministeriölle Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys kiinnitti huomiota siihen, miten tiiviin ydinalueen suojelu toi omistajalle itse asiassa taloudellista hyötyä, koska uudisrakentamisella vastaaviin neliömääriin ei olisi päästy.⁷²⁴ Rakennussuojelun asiantuntijoiden kannan ilmaisemisella yhdistys halusi todennäköisesti antaa lisää painoarvoa esitykselleen.

Museovirasto korosti suojeluesityksen johdosta antamassaan lausunnossa rakennuksen ikää sekä sitä, että rakennus oli varsin hyvin säilynyt. Myös museoviraston mielestä värjäämö kuului oleellisena osana Tammerkosken kansallismaisemaan. Museoviraston mukaan rakennuksella oli sekä rakennus- että teollisuushistoriallista merkitystä, joista lähtökohdista suojelu oli perusteltua. Virasto ei kuitenkaan puoltanut rakennuksen suojelua lain nojalla vaan kaavamuutosjärjestelyin korvausvaatimusten välttämiseksi. Virasto katsoi, että kaavaprosessin tässä vaiheessa se ei enää voinut esittää uusia suojeluvaatimuksia.⁷²⁵ Puutarhakanavan suojelua museovirasto oli pohtinut vanhan tehtaan suojelun yhteydessä, koska rakennelma liittyi kiinteästi vanhan tehtaan toimintaan. Alueen omistajan tehtyä suojeluesityksen – johon puutarhakanava ei kuulunut – vanhan tehtaan kokonaisuudesta, museovirasto ei ollut halunnut esittää lisävaatimuksia.⁷²⁶ Museoviraston lausunnossa korostui pyrkimys kompromissiin ja alueen omistajan tavoitteiden huomioon ottaminen.

Myös kaupunki myönsi kaavoitusyksikön laatimassa lausunnossa rakennuksen olevan alueen vanhimpia, vaikkakin arvoltaan ja merkitykseltään vähäisempi alkuperäisten rakenteiden kadottua. Kaavoitusyksikön näkemyksen mukaan alue oli kokenut suurempia muutoksia maisemallisesti jo aikaisemmin, kun palatsin saaret huvimajoiineen, silta- ja muine rakennelmineen hävisivät. Samalla kaavoitusyksikkö korosti, että alueella oli ollut asutusta yleisesti aiemminkin.⁷²⁷ Koska suojeluesitys koski vanhaa tehdasrakennusta, kaavoitusyksikkö perusteli rakennuksen purkamisen vielä kaukaisemmalla historialla. Kosken selvityksessään mainitsevat alkupe-
räisinä säilyneet puupilareiden varassa olleet välipohjat oli asemakaavamuutoksen valmistumisen jälkeen osittain purettu ja käytetty mahdollisesti panimoravintola Plevnan sisustukseen.⁷²⁸

---

723 Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen esitys värjäämörakennuksen suojelusta Pirkanmaan ympäristökeskukselle 22.9.1998, ympäristölautakunnan pöytäkirja 24.11.1998. TKKA. Esityksessään yhdistys viittasi museoviraston 19.12.1994 antamaan lausuntoon ja professori Maulan kommentteihin *Aamulehden* uutisessa 13.9.1998.

724 Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen vastaselvitys 27.9.2001, ympäristöministeriön päätös 20.5.2002. TKKA.

725 Museoviraston lausunto Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen suojeluesitykseen 9.10.1998. TKKA.

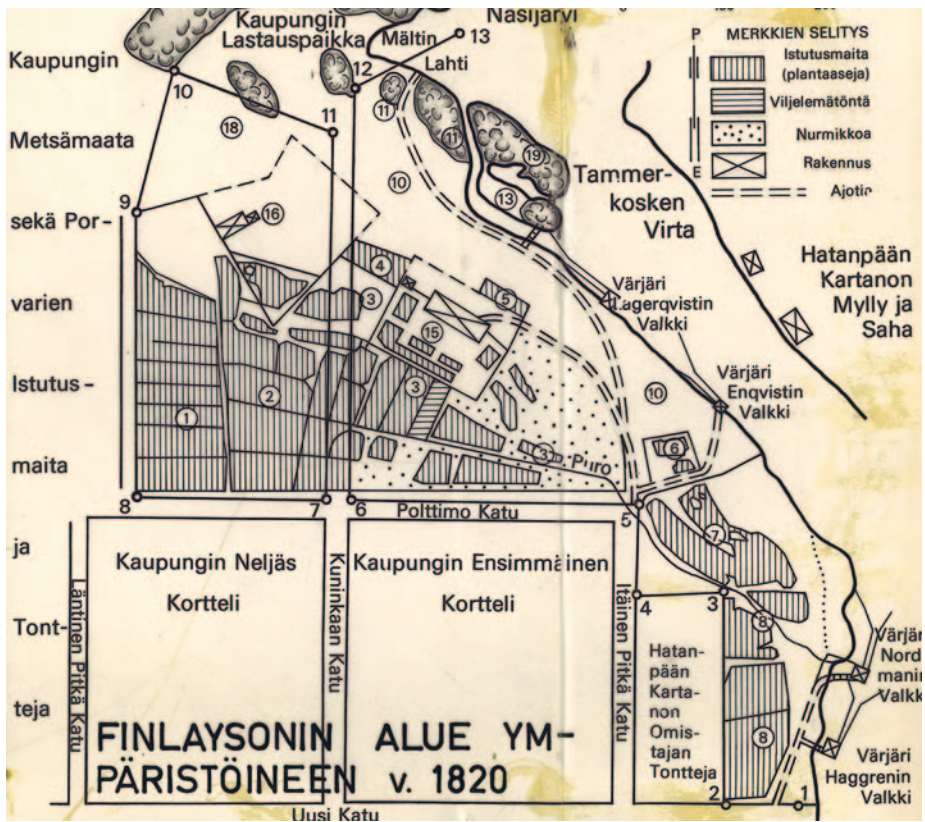
726 Museoviraston lausunto Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen suojeluesitykseen 9.10.1998. TKKA.

727 Kaavoitusviraston vastine Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen lausuntoon 24.11.1998. TKKA.

728 Värjäämön puurakenteiden uusiokäyttöön Plevnassa viittasi Pasi Virtamo kirjoituksessaan Mansefoorumilla 16.3.2004, <http://mansetori.uta.fi/forum/thread/?id=66>, haettu 27.2.2006.

Menneisyyden hyödyntäminen eri näkökulmista

Sekä kaavoittaja että alueen omistaja käyttivät uusien suunnitelmien perusteluna sitä, että koko historiansa ajan alue oli ollut muutostilassa. Aiemmin puuvillatehdas oli rakennuttanut, laajentanut ja purkanut rakennuksia omien tarpeidensa mukaan. Nyt alueen omistaja halusi saman mahdollisuuden itselleen. Alueen omistajaa rajoittivat kuitenkin eri lait rakennussuojelusta ja teollisuusperinnön säilymisestä, kun taas puuvillatehtaan aikana tähtäimessä oli ollut yhtiön kasvu ja menestys, sama jota Kiinteistö Investkin tavoitteli nyt itselleen.

Kuva 77 Tilanne ennen kuin Finlayson perusti tehtaansa ja maa-alue kosken rannasta luovutettiin Finlaysonille. Vuonna 1820 alueella sijaitsi neljä valkkaa eli käsityöläisten värjäämöä. Kuva: Tampere-seura.

Aamulehden kysymykseen siitä, kuluivatko museoviraston voimat vanhan tehtaan suojeluun, Jääskeläinen vastasi helmikuussa 2001:

*Kyllä suojelun osuus lisääntyi koko prosessin ajan. Värjäämö on sym-
paattinen, mutta sen roolia liioitellaan. Siellä oli muita, paljon kauem-
min toimineita värjäämöitä.⁷²⁹*

Jääskeläinen ei pitänyt värjäämöä niin merkittävänä, että se olisi pitänyt suojella. Vetoaminen muihin, kauemmin toimineisiin värjäämöihin viittasi kuitenkin siihen, että historialliset yksityiskohdat eivät olleet hallussa alueen kaavoittajalla. Mahdollisesti Jääskeläinen viittasi yksittäisiin värjäreihin, jotka olivat toimineet ennen yhtiön perustamista. Näiden välisenä erona oli kuitenkin yhtiön laajamittainen ja teollinen toiminta verrattuna yksityisiin ammatinharjoittajiin ja pienimuotoiseen toimintaan. Joka tapauksessa rakennus oli vanhin olemassa oleva värjäämörakennus alueella. Pirkanmaan ympäristökeskuksen ylitarkastaja Seppo Mäkinen vastasi värjäämästä tehtyihin valituksiin *Aamulehdessä* korostamalla sitä, että Finlaysonin alueen suo-
jelu ratkaistiin kokonaisuutena, jolloin värjäämön ja siihen liittyvien mahdollisten korvausten irrottaminen kokonaisuudesta oli hyvin vaikeaa.⁷³⁰ Pirkanmaan ympäristökeskuksen perusteluina perinnepoliittisen yhdistyksen suojeluesityksen hylkäämiseen vuoden 2000 lopussa olivat; 1) asemakaava-alueilla rakennusten suo-
jelu piti ensisijassa ratkaista asemakaavalla, 2) värjäämön suojeluesityksissä ei oltu esitetty mitään sellaista uutta, mikä perustelisi rakennuksen suojelun, 3) luottamuksensuojaperiaatteen mukaisesti:

*Koko aluetta koskevan kaavoitusratkaisun kokonaisuudessa värjää-
mön paikalle ja sen taakse sallitulla uudisrakentamisen oikeudella on
painava taloudellinen merkitys. Tästä näkökulmasta asemakaava-
ratkaisulla on voimakkaasti ja konkreettisesti edunsoovan päätöksen
luonne.⁷³¹*

4) riippumatta värjäämön arvosta hyväksytty ja vahvistettu asemakaava osoitti, ettei värjäämöllä ollut niin suurta merkitystä, että se olisi pitänyt suojella.⁷³² Toisin sanoen hyväksytty asemakaava määritteli rakennuksen arvon, eikä rakennuksesta itsestään luettavissa olevat arvot. Museoviraston edustajan Mikko Härön mielestä värjäämön suojeluliike heräsi liian myöhään, koska tontille sijoitetut uudisrakennusneliöt oikeuttivat omistajan korvauksiin suojelutapauksessa.⁷³³

---

⁷²⁹ AL 3.2.2001.

⁷³⁰ AL 3.2.2001.

⁷³¹ Pirkanmaan Ympäristökeskuksen päätös 28.12.2000. TKKA.

⁷³² Pirkanmaan ympäristökeskuksen päätös 28.12.2000; Ympäristöministeriön päätös 20.5.2002. TKKA.

⁷³³ AL 30.11.2000.

Tampereen Kiinteistö Invest Oy toi Pirkanmaan ympäristökeskukselle antamassaan lausunnossa esille sekä ko. rakennuksen merkityksettömyyden kaupunkikuvassa että rakennushistoriallisen arvottomuuden:

Rakennus on siten viimeiset 80 vuotta ollut punatiilisten toimivien tehdas- ja muiden tuotantotilojen takana ns. sivurakennuksena, jonka olemassaolosta ei moni tamperelainen tai edes finlaysonilainen, ellei sattunut kuulumaan tehdaspalveluosastoon, tiennyt olevan olemassa. Tampellan puolelta näkymän estivät vastarannan punatiiliset tehdasrakennukset. TR15 on tänään suurelta osin vailla lämmitysjärjestelmää, rappeutuneessa kunnossa, tyhjä, kulkuyhteyksiltään hankala, irrallaan taustastaan, vailla mitään menneen värjäämökauden rakenteita tai laitteita (niitä koskeva kertomus löytyy vain kirjoista) eli tyhjän tilan kuori.⁷³⁴

Kiinteistö Invest viittasi lausunnossaan myös rakennuksen ikään. Kiinteistö Investin mukaan vanhin osa ei ollut vuodelta 1843, vaan kun värjäämö rakennettiin puuvillamakasiinin jatkoksi, vanhin osa katosi rakennuskannasta, jolloin rakennusvuodeksi tuli 1852. Lausunnon lopussa Kiinteistö Invest toi esille hankkeeseen sijoitetun merkittäviä summia rahaa. Samoin yhtiö arvioi yhtiölle koituvan haitan suuruudeksi 25-30 miljoonaa markkaa jos suojeluesitys toteutuu.⁷³⁵ Liitteeksi Kiinteistö Investin toimitusjohtaja Petri Olkinuora oli laittanut pyynnön, ettei lausuntoa tai sen sisältöä anneta tiedotusvälineille ja ulkopuolisille. Yhtiö ei halunnut antaa median käsiin lisää syytä perustella rakennuksen suojelua ja kasvattaa omistajan syyllisyyttä suojelemattomuudesta. Kosunen viittasi rakennushistoriallisessa selvityksessään kaikkien tehdasrakennusten olevan tyhjien tilojen kuoria, joilla ei itsessään ollut varsinaista arvoa. Kuitenkin juuri nämä tyhjät kuoret eli tehdasrakennukset oli asemakaavassa suojeltu teollisuusperintönä, kun teollinen toiminta tehtaiden sisällä oli loppunut. Myös Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys korosti esityksessään että rakennus itse oli edelleen jäljellä muistuttamassa menneestä. Näin oli useimman tehdasrakennuksen kohdalla, kun yhtiö oli rakennusten sisältä vienyt koneet, materiaalit ja tuotteet mukanaan.

Suojelukiista julkisuudessa

Vanhan värjäämön suojelukiista sai 2000-luvun alussa kansallista mutta myös kansainvälistä huomiota. Järjestöt ja yksityishenkilöt lähestyivät Tampereen kaupunkia

---

⁷³⁴ Tampereen Kiinteistö-Invest Oy:n lausunto Pirkanmaan ympäristökeskukselle 12.11.1998. TKKA.

⁷³⁵ Tampereen Kiinteistö-Invest Oy:n lausunto Pirkanmaan ympäristökeskukselle 12.11.1998. TKKA.

ja vaativat selvitystä siitä, mitä kaupunki aikoi tehdä rakennuksen suojelemiseksi. Vaikka alue oli yksityisessä omistuksessa, Tampereen kaupunki oli monen järjestön ja kaupunkilaisten mielestä vastuussa kaupungin alueella sijaitsevan teollisuusperinnön säilymisestä. Kaupungin toimijoistakin osa oli värjäämön suojelun puolella ja kiistan jatkuessa moni myönsi, että jos päätös olisi tehty tuolloin (2000-luvun alussa), päätös olisi ollut toisenlainen. 1980-luvulla tehdyt päätökset olivat suojelua ajavien mielestä vanhentuneet vajaan kahdenkymmenen vuoden kuluessa. Tehtyjen päätösten kumoaminen ei kuitenkaan ollut helppo tehtävä, varsinkin kun vastapuolen toimijat perustelivat asiaansa eri kriteereillä.

Kuva 78 Mielenosoitus värjäämön säilyttämisen puolesta Keskustorilla 26.3.2004, josta mielenosoittajat siirtyivät värjäämölle. Mielenilmaukseen osallistui arviolta 200 värjäämön puolustajaa. kuva: Kimmo Kestinen, Työväenmuseo Werstas.

Hämeen museoseura vaati kaupungilta selitystä, miksi kaupungin vanhimpiin rakennuksiin kuuluvaa värjäämööä oltiin purkamassa ja miten kaupunki saattoi sallia sen. Museoseura lähestyi kaupunginhallitusta kirjeellä 30.11.1998 ja uudistaan 6.4.2001. Museoseura korosti kaupunginhallituksen vastuuta arvokkaan teollisuusmiljöön säilyttämiseksi. Myös museoseuran mukaan värjäämö oli hyväkuntoinen ja sen hävittäminen jättäisi ”millään rahalla korvaamattoman arven

kansallismaisemaan”.⁷³⁶ Myös Teollisuusperinteen seura ja kansainvälinen teollisuusperinnön järjestö TICCIIH ottivat vuonna 2001 kantaa värjäämön suojelemisen puolesta.⁷³⁷

Valtion rakennustoimikunta otti omasta aloitteestaan kantaa suojelukysymykseen vuoden 2001 keväällä Tampereen kaupunginhallitukselle lähettämässään muistiossa korostamalla vanhan värjäämön merkitystä erottamattomana osana koskimaisemaa ja tehdaskokonaisuutta sekä alueen merkitystä kansallismaisemana. Toimikunta näki todistusvoimaisena säilyvän teollisuusmiljöön ehtona värjäämön säilymisen sekä sen ettei rakennusperinnölle vieraita uusia rakennuksia sijoiteta kosken partaalle.⁷³⁸ Vastauksessaan kaupunginhallitus korosti alueen eläväksi remontoimisessa, uudelleenkaavoituksessa ja jälkipolville säilyttämisessä käytetyn perusteellista harkintaa. Samoin kaupunginhallitus toi esille, että käyttö- ja säilyttämisvaihtoehtojen selvittämisessä värjäämö oli muiden rakennusten tavoin ollut yksityiskohtaisen tarkastelun kohteena. Neljä kaupunginhallituksen jäsentä esitti, että kaupunki pyrki neuvottelemaan omistajan kanssa ratkaisun, jossa värjäämö voitaisiin säilyttää, mutta esitys kaatui äänestyksessä.⁷³⁹

DI Juhani Valanto ja 13 asiakumppania hakivat asemakaavapäätöksen purkamista Finlaysonin vanhan värjäämön osalta vuonna 2001 vedoten muun muassa kaupungin ja omistajan väliseen neuvottelumuistioon, joka hakijoiden mukaan oli maankäyttösopimus, ja joka sellaisena olisi pitänyt esittää lautakunnille, kaupunginhallitukselle ja -valtuustolle. Samoin hakijat vaativat näyttöä rakennuksen kunnan arvioinnista, koska se kaavoituksen yhteydessä oli luokiteltu turmeltuneiden rakennusten ryhmään.⁷⁴⁰ Myös Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys kiinnitti huomiota neuvottelumuistioon, jossa värjäämötontin maankäyttölinen ratkaisu oli jo tehty. Samoin yhdistys kyseenalaisti kaupungin lausunnon niiltä osin, että jokaisen rakennuksen historia, rakenne ja arkkitehtuuri olisi kaavoituksen yhteydessä selvitetty. Samaan viittasi myös se, että kaikkien muiden rakennusten osalta oli etsitty ja osoitettu uudet käyttötarkoitukset lukuun ottamatta värjäämöä. Edelleen Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys kyseenalaisti myös museoviraston riittävät tiedot kaavoituksen yhteydessä antamiensa lausuntojen pohjana.⁷⁴¹ Viimeksi mainittu seikka liittyi siihen tosiasiaan, että suojelua vastaan annetuissa lausunnoissa viitattiin toistuvasti museoviraston kaavoituksen yhteydessä antamaan lausuntoon, jossa virasto kiitti kaavoittajia onnistuneesta suojelevasta kaavasta.

736 Hämeen museoseuran kirjeet kaupunginhallitukselle, KH 2.5.2001, TKA; AL 4.5.2001.

737 TICCIIH:n kirje ympäristöministeri Pekka Haavistolle 9.12.1998, TKKA; AL 3.2.2001.

738 Valtion rakennustaidetoimikunnan lausunto Tampereen kaupunginhallitukselle 11.5.2001, TKKA.

739 KH 28.5.2001, TKA; ks. myös AL 29.5.2001. Esityksen asian uudelleen käsittelystä tekivät Pauli Välimäki, Anneli Kivistö, Rosa Meriläinen ja Minna Sirnö.

740 KH 19.11.2001, TKA; KHO:n päätös 12.11.2001. Dno YVI: 8077/611/2000, TKKA.

741 KH 3.6.2002, Ympäristöministeriön päätös 20.5.2002 Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen suojeluesitykseen, TKA.

Museoviraston auktoriteetti ja merkitys rakennussuojelun asiantuntijana korostui useimmissa annetuissa lausunnoissa. Toisaalta museoviraston lausunnosta oli helppo poimia omaa näkemystä tukeva lause, ja jättää muu sisältö huomioimatta. Osayleiskaavan yhteydessä antamassaan lausunnossa, jossa museovirasto antoi tunnustusta oikean suuntaisesta kaavoituksesta, virasto edellytti vanhojen tehdasrakennusten laajamittaisempaa suojelua, jotta teollisuusperinnön säilyminen alueella turvautuisi. Asemakaavoituksen yhteydessä antamassaan lausunnossa virasto myös kiitteli onnistunutta suojelua, vaikka pahoittelikin sitä tosiasiaa, ettei vanha värjäämö ollut suojeltujen rakennusten joukossa. Koska kaavoitus oli tehty yhteistyössä museoviraston kanssa ja virasto oli hyväksynyt tehdyt ratkaisut, erityisesti kaupunki vetosi virastoon rakennussuojelun asiantuntijana samalla kun kaupunki sivuutti muiden rakennussuojelun asiantuntijoiden vaatimukset värjäämön suojelusta.

Suojelijoiden joukko kasvaa

Kaupungin toimijoissakin oli niitä, jotka kannattivat värjäämörakennuksen suojelua. Yksittäiset kaupungin edustajat ja valtuutetut pyrkivät vaikuttamaan suojelun toteutumiseksi, mutta heidän vaikutusvaltansa ei riittänyt ylittämään omistajan taloudellista valtaa tai kunnallista päätöksentekoa.

Vihreiden kaupunginvaltuutettu ja kaupunginhallituksen jäsen Pauli Välimäki ajoi aktiivisesti vanhan värjäämön suojelua.⁷⁴² Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen suojeluesityksen käsittelyn yhteydessä jättämässään eriävässä mielipiteessä Välimäki korosti, että Tampereella on hyvin vähän 1800-luvun puolivälissä rakennettuja rakennuksia, joten ne tulisi kaikki automaattisesti suojella. Samoin hän nosti esille kaupunkilaisten suojelumyönteisyyden kasvun – koskien erityisesti värjäämöä – Finlaysonin alueen avautumisen jälkeen, kun kaupunkilaiset olivat päässeet tutustumaan alueeseen. Edelleen Välimäki näki koskimaiseman säilymisen olevan tamperelaisten kunnia-asia.⁷⁴³ Hän nosti esille rakennuksen suojelusta seuraavina hyötyinä mm. sen, että Tampereen kaupunki pääsisi eroon ikävästä maineestaan vanhan rakennusperinnön purkajana, ja kaupunkikuvallisen hyödyn, kun kansallismaisemaan kuuluva rakennus saataisiin aktiiviseen käyttöön.⁷⁴⁴ Vanhan värjäämön paikalle annetun rakennusoikeuden siirtämisen viereiselle parkkipaikalle esti kaavoituspäällikkö Veikko Vänskän mukaan museoviraston ja kaupungin kaavoitus-

---

⁷⁴² AL 29.8.2001, mielipide; <http://mansetori.uta.fi/forum> 27.4.2004; AL 5.4.2004.

⁷⁴³ KH 7.12.1998. TKA.

⁷⁴⁴ Pauli Välimäen sähköposti kaavoituspäällikkö Veikko Vänskälle 1.4.2004. Finlayson –kansio, kuusivooninkinen ja vanha värjäämö, TKA.

viraston alueen kaavoituksen yhteydessä sopima esteetön näkymä pääkonttorin ja palatsin välillä.⁷⁴⁵ Tätä seikkaa tukevaa asiakirja-aineistoa en kuitenkaan löytänyt.

Välimäki teki asiasta myös valtuustokyselyn huhtikuussa 2004. Välimäki kysyi, miksi kaupungin ja kiinteistön omistajan välillä ei käyty neuvotteluja värjäämön säilyttämiseksi ja miksi rakennusoikeutta ei kompensoitu läheiseltä pysäköintipaikalta.⁷⁴⁶ Vastauksessa asiasta vastaava apulaiskaupunginjohtaja viittasi kaikkiin käytyihin oikeusprosesseihin, joiden lopputuloksena värjäämön sai purkaa. Samoin hän viittasi säilytettyjen tehdasrakennusten määrään, yhteistyöhön museoviraston ja ympäristöministeriön kanssa sekä onnistuneeseen ja elävään lopputulokseen. Vastauksen lopussa oli maininta, että omistajat olivat tietoisia siitä, että asemakaava ei estä värjäämön säilyttämistä.⁷⁴⁷ Toisin sanoen kaupunki halusi siirtää vastuun alueen omistajan harteille. Aamulehden huhtikuussa 2004 kaupungin valtuutetuille tekemän kyselyn mukaan lähes puolet vastaajista kannatti värjäämön suojelua osittain tai kokonaan.⁷⁴⁸

Ympäristölautakunnan keskustellessa kaavoitusyksikön lausunnon hyväksymisestä perinnepoliittisen yhdistyksen suojeluesitykseen marraskuussa 1998 lautakunnan jäsen Jukka Järvinen (kok) esitti vanhaa värjäämötä ja puutarhakanavaa kaupunkikuvallisesti ja kulttuurihistoriallisesti merkittäviksi kohteiksi, joilta osin kaupungin ja Tampereen Kiinteistö Invest Oy:n tulisi aloittaa neuvottelut museoviraston mukana ollessa koskimaiseman suojelemiseksi. Kannatuksen puuttuessa esitys raukesi.⁷⁴⁹ Rakennuslupahakemuksen yhteydessä Jukka Järvisen nimi nousi uudestaan esille.

Paikallislehden haastattelussa Tampereen elinkeinojohtaja Harri Airaksinen (kok) oli sitä mieltä, että värjäämön kunnostaminen uusikäyttöön lisäisi Finlaysonin alueen vetovoimaa ja palvelisi paremmin matkailun kokonaisuutta kuin paikalle suunnitellut vuokratalot. Airaksinen kyseenalaisti vuokratalojen sopimisen miljööseen ja toi esille huolensa Tampereen imagon romuttumisesta värjäämön purkamisen yhteydessä.⁷⁵⁰

Useassa yhteydessä suojelun puolesta puhujat korostivat kaupungin ja kiinteistön omistajan vastuuta kehittämällä osapuolia neuvotteluihin värjäämön säi-

---

745 Veikko Vänskän vastaus Pauli Välimäen sähköpostiin 1.4.2004. Finlayson –kansio, kuusivooninkinen ja vanha värjäämö, TKKA.

746 Pauli Välimäen valtuustokysely 24.4.2004. Finlayson –kansio, kuusivooninkinen ja vanha värjäämö, TKKA.

747 Vastaus Pauli Välimäen valtuustokyselyyn 24.4.2004. Finlayson –kansio, kuusivooninkinen ja vanha värjäämö, TKKA.

748 AL 21.4.2004

749 Ympäristölautakunnan pöytäkirja 24.11.1998, Finlayson –kansio, kuusivooninkinen ja vanha värjäämö, TKKA.

750 *Tamperelainen* 6.9.2003. Finlayson –kansio, kuusivooninkinen ja vanha värjäämö, TKKA.

lymiseksi.⁷⁵¹ Kaupunki oli kommentoijien mukaan – omistajien ohella – vastuussa kaupungin alueella sijaitsevan kulttuuriperinnön suojelusta.

Aamulehden Moro –liite pyysi syksyllä 1998 kaupunkilaisten mielipiteitä värjäämön suojeluasiasta. Vastauksia julkaistiin kahdessa lehdessä 26.11.1998 ja 3.12.1998. 42:sta mielipiteestä 36 oli värjäämön säilyttämisen kannalla.⁷⁵² *Aamulehdessä* mielipiteensä kertoivat useat kaupunkilaiset kuin myös kaupunginvaltuutetut. Kommentoijien joukossa oli niin entisiä tehtaan työntekijöitä, arkkitehteja ja insinöörejä kuin ilman titteliä esiintyneitä kaupunkilaisia. Nimenomaan arkkitehdit ja insinöörit olivat monilukuisena joukkona puolustamassa värjäämää. Mielipiteissä kaupunkilaiset vetosivat rakennuksen ikään ja kauneuteen, mutta erityisesti mielipiteensä kertoneet nostivat esille paikan merkityksen osana kansallismaisemaa, näkyvänä osana koskimaisemaa ja kaupunkikuvaa. Nimimerkki ”IKS” kiteytti monen kommentoijan näkemyksen:

*Kansallismaisemaa ei saa myydä, se kuuluu meille kaikille.*⁷⁵³

Samalla kommentoijat korostivat uuden arkkitehtuurin sopimattomuutta historialliseen miljööseen. Kommentoijien mielestä värjäämöön tuli kunnostaa kaikille avoin tila, oli se sitten kansalaistalo, käsityö- ja/tai taidetila, kulttuuritalo tai hotelli. Samoin mielipiteissä tuotiin esille menneisyyden merkitys nykykaupunkilaisille.⁷⁵⁴ Arvokkaan rakennuksen lisäksi vanhassa värjäämössä oli kysymys ”kulttuurista, traditiosta, muistista ja niiden säilyttämisestä”.⁷⁵⁵ Koska suojelussa oli kyse taloudellisesta hyödystä ja sen menettämisestä, useissa kannanotoissa kirjoittajat mainitsivat arkkitehtiopiskelija Niina Lehtisen paikalle tekemät suunnitelmat, joissa esitettiin rakennusoikeuden sijoittaminen alueen ympäristöön niin, että värjäämö voisi säilyä.

---

751 Valtion rakennustaidetoimikunnan lausunto 11.5.2001; Museoviraston lausunto 9.10.1998; Pauli Välimäen valtuustokysely 24.4.2004. Finlayson –kansio, kuusivoinen ja vanha värjäämö, TKKA.

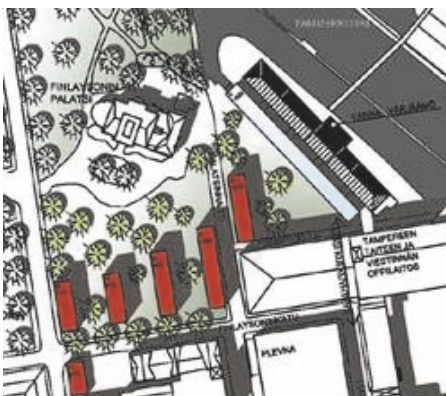
752 *AL-Moro* 26.11. & 3.12.1998.

753 *AL* 4.4.2004, mielipide nimimerkillä IKS.

754 *AL* 12.5.2001; 23.4.2001; 10.4.2001; 14.4.2001; 9.4.2001; 8.4.2001; 26.1.2001; 21.1.2001; 14.1.2001; 10.1.2001; 25.11.2001; 29.8.2001; 2.7.2001 (uutinen); 19.5.2001; 15.5.2001; 27.11.2000; *AL-Moro* 11.10.2001; 4.4.2004; 10.6.2004; 13.5.2003;

755 *AL* 23.4.2001.

Kuva 79 Arkkitehtiopiskelija Niina Lehtisen suunnittelema vaihtoehto, jossa värjäämö oli laajennettu lisärakennuksella 1500m² ja uutta kerrosalaa Finlaysoninkadun ja Palatsinraitin varrelle oli esitetty 6800m². www.mansetori.net.

Arkkitehtuurihistorian professori emeritus Pekka Laurila otti kantaa useaan otteeseen värjäämön suojelemisen puolesta. Laurila perusteli suojelua värjäämön rakennushistoriallisilla arvoilla, joista pelkästään rakennuksen ikä jo puolsi suojelua.⁷⁵⁶ Suojeluperusteiden lisäksi Laurila kommentoi paikalle suunniteltuja rakennuksia: ”Värjäämön paikalle tahdotaan tyhjämpäiväisiä, tavanmukaisia, ilmeettömiä betonikerrostaloja muka tonttipulan vuoksi.”⁷⁵⁷

Alueen rakennushistoriaan perehtynyt arkkitehti Heikki Pyykkö otti myös voimakkaasti kantaa värjäämön suojelun puolesta.⁷⁵⁸ Pyykkö korosti erityisesti sitä, että päätökset tehtiin ennen kuin rakennuksen rakennushistoria ja kulttuurihistorialliset arvot oli selvitetty. Rakennustaiteen seura ry. oli vuoden 1999 alussa tarjoutunut selvittämään värjäämön rakennushistorian, mutta alueen omistaja oli kieltäytynyt tarjouksesta.⁷⁵⁹ Arkkitehti päätti selvittää asian luvatta ja hänen rakennushistoriallinen selvityksensä *Rakennus nro 15:n arvoitus* ilmestyi Rakennustaiteen seuran vuosijulkaisussa 1999. Selvityksessään Pyykkö kuvaili värjäämörakennusta ja sen suunnitelmaa:

Piirustuksessa rakennuksen molemmissa päissä on pilasteriparien rajaama julkisivupinta – ei kuitenkaan pinnasta ulkoneva risaliitti. Pilastereilla ja niiden väliin jäävillä ikkunapareilla on pyritty antamaan rakennukselle arvokkuutta. Toisen kerroksen ikkunoiden päällä on rapatut koristelistat, ylimmät ikkunaparit ovat kaariholvatut. Pohjakerroksen kaksi ovea, ullakon viisi kattoikkunaa ja päätyjen kaksi koristeellista

⁷⁵⁶ AL 3.7.1999; 27.11.2000; 25.11.2001; 10.1.2001.

⁷⁵⁷ AL 27.11.2000.

⁷⁵⁸ AL 9.1.2005; 10.6.2004; AL-Moro 26.11.1998; HS 11.5.2003.

⁷⁵⁹ Pyykkö 1999, 90.

savupiippua asettuvat symmetrisesti rakennuksen keskiakselin suhteen. [...] Kaikesta voi päätellä, että piirustuksen on laatinut koulunsa käynyt suunnittelija. [...] Tarkoituksena on joka tapauksessa ollut tehdä edustusrakennus, jollaista Finlaysonin alueella ei aikaisemmin oltu nähty. Rakennuksen itäinen julkisivu suuntautui Tammerkosken puolelle, läntinen muodosti taustan patruuna Nottbeckin puutarhalle.⁷⁶⁰

Pyykön selvityksestä kävi ilmi värjäämörakennuksen rakennustaiteellinen arvo, jonka alueen omistaja ja kaavoittaja olivat evänneet siltä kaavaproessin alusta asti. Arkkitehti Kosunen selvityksen mukaan Katuvapriikki oli ollut ainoa rakennus, jossa oli selvästi nähtävissä pyrkimys edustavuuteen.⁷⁶¹ Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen arvokin kuului kaavoittajan mukaan vain paikalle, ei rakennuksille. Pyykkö syytti suoraan myös museovirastoa, joka ei käyttänyt auktoriteettiaan rakennuksen suojelemiseksi, vaan hyväksyi alueen omistajan suunnitelmat uudisrakentamisesta.⁷⁶²

Myös kaupunginvaltuutettu Tellervo Tuominen (vihr) otti kantaa värjäämön suojelun puolesta ja vertasi Arkkitehtitoimisto KSOY:n suunnittelemaa ”elementtitiilisiä vuokratasarmoja kansallismaisemaan kuuluvaan empirerakennukseen”.⁷⁶³ Tuominen kritisoi Finlaysonin kaavakäsittelyä valtuustossa klassisena virkamies-temppuna, kun samalla kertaa käsiteltävänä olivat sekä Finlaysonin että Tampellan asemakaavat ja 21 muuta asiaa pelkän asialistan käsittäessä 355 sivua. Samassa kirjoituksessa Tuominen toi esille Finlaysonin (Kongon) muurin osittaisen purkamisen asiana, joka myös oli Tuomisen mukaan kaavakäsittelyssä hukkunut materiaalipaljouteen. Valtuuston yksimielisesti hyväksymä asemakaava sai jälkeinpäin useampia soraääniä valtuutettujen keskuudessa. Kun värjäämön purku oli aloitettu, Tuominen kirjoitti Aamulehteen:

Viimeiseen asti kuvittelin, etteivät ne kehtaa. Etteivät ne kehtaa käydä kansallismaisemaan käsiksi, repiä maan tasalle yhtä kaupungin vanhimmista rakennuksista, arkkitehtonisesti, maisemallisesti ja teollisuushistoriallisesti ensiarvoisen tärkeää värjäämöö. Mutta nehän kehtaavat.⁷⁶⁴

---

⁷⁶⁰ Pyykkö 1999, 100.

⁷⁶¹ Kosunen 1994, 5. TKKA.

⁷⁶² Pekka Kärki viittasi haastattelussa 2008 Pyykön syytöksiin Museovirastoa ja Kärkeä kohtaan, Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA.

⁷⁶³ <http://mansetori.uta.fi/forum> 26.4.2004, haettu 27.2.2006.

⁷⁶⁴ AL 8.1.2005, mielipide.

Kaupunginvaltuutettujen yritys vaikuttaa värjäämön suojelemiseksi osoitti, että valtuutettujen valta rajoittui siihen hetkeen, kun asemakaava hyväksyttiin valtuustossa vuonna 1994. Kymmenen vuotta myöhemmin monet myönsivät, että paremman tiedon valossa värjäämön kohtaloa olisi harkittu tarkemmin.⁷⁶⁵ Vuonna 2005, värjäämön purkamisen alettua, silloinen kaupunginhallituksen puheenjohtaja Timo P. Nieminen (kok) kommentoi Aamulehteen:

*Uskoisin, että jos värjäämön säilyttäminen olisi tullut kaavan hyväksymisen yhteydessä esille, sille ei olisi ollut estettä.*⁷⁶⁶

Värjäämön tapauksessa yhtä merkittäväksi nousi se, mitä kaavoittaja kertoi kuin se mitä kaavoittaja jätti kertomatta. Selkeät puutteet tiedoissa ja eri tahojen johdonmukainen nollaaminen rakennuksen arvoista vaikuttivat siihen, että kaavoittaja onnistui piilottamaan yhden alueen vanhimmista rakennuksista purettavien ja turmeltuneiden rakennusten joukkoon. Myös museotoimenjohtaja Toimi Jaatinen pahoitteli, ettei värjäämön merkitys tullut esille kaavan valmistelun yhteydessä. Jaatinen viittasi Finlaysonin alueesta tehtyihin esitteisiin, joiden mukaan värjäämön alueella ei ollut maisemallista tai historiallista arvoa. Edelleen Jaatinen näki alueen suljetun luonteen vaikuttaneen värjäämön kohtaloon.⁷⁶⁷ Jos niidenkin, joiden omaan alaan rakennusten suojelu kuului tai joiden olisi pitänyt perehtyä kaavoitukseen osana poliittista päätöksentekoa, tiedot olivat puutteelliset, on ymmärrettävää että Kongon ja värjäämön kohtalo jäi myös kaupunkilaisilta huomaamatta.

---

⁷⁶⁵ AL 7.4.2004, 21.4.2004 & 9.1.2005.

⁷⁶⁶ AL 9.1.2005. Timo P. Nieminen valittiin Tampereen pormestariksi 2007.

⁷⁶⁷ AL-Moro 19.11.1998.

Kuva 80 Värjäämön purku alkoi 4.1.2005. Kuva: Työväenmuseum Werstas.

Mediassa vähemmistöön jäivät värjäämön purkamista puoltavat mielipiteet suhteessa säilyttämistä vaatineisiin mielipiteisiin. Mielipiteensä purkamisen puolesta esitti teknisen lautakunnan jäsen Jussi Haavisto (kok), joka perusteli hyväksyttyä kaavaratkaisua sillä, että kaikki osapuolet olivat joutuneet tekemään kompromisseja. Asuntojen saaminen oli Haaviston mukaan ensiarvoisen tärkeää, jotta alue pysyisi elävänä ympäri vuorokauden. Myös Haavisto kiinnitti huomiota museoviraston antamaan tunnustukseen onnistuneesta kaavoituksesta.⁷⁶⁸ Toisessa purkamisen kannalla olleessa mielipiteessä huomio kiinnittyi rakennuksen ulkonäköön. Nimi-merkki ”Värjäämö ei ole helmi” kommentoi:

Lopettakaa jo ihmeessä sen vanhan värjäämön perään mankuminen. Paljasjalkaisena Tampereen likkana ainakaan minulla ei ole ollut mitään mielitekoja mennä ko. rakennuksen nurkille kuljeskelemaan. Itse asiassa koko rakennuksen olemassaolo on selvinnyt vasta tämän jupakan myötä. Suojelun ymmärtäisi, jos rakennus olisi harvinaisen kaunis, mutta kun se sattuu olemaan erittäin vaatimaton, jopa ruma.⁷⁶⁹

⁷⁶⁸ AL 25.3.2001.

⁷⁶⁹ AL 19.5.2001.

Tässäkin mielipiteessä korostui se, miten rakennus oli jäänyt katseilta piiloon tehdasalueen taakse, mikä osaltaan vaikutti tehtyihin ratkaisuihin. Samoin korostui ruman rakennuksen suojelun mielettömyys, seikka joka oli noussut esille jo verkatehtaan suojelukiistan aikana.

Kaupunkilaisten rakennukseen liittämille merkityksille, muistoille ja halulle säilyttää ei lopulta annettu arvoa, vaan kaupunkilaisten mielipiteet kuitattiin muuttaman suojeluaktiivin aikaansaamana kohuna. Lukuisilla mielipiteillä lehdissä vuosien varrella, mielenosoituksilla, nettikirjoituksilla tai kansalaisten osallistumisella ei ollut juridista painoarvoa. Aamulehden haastattelut värjäämössä työskennelleistä ja artikkelit rakennuksen merkityksestä ja arvoista liittivät rakennukseen uusia mielikuvia ja muistoja niille, joille rakennus oli siihen asti ollut tuntematon. Epäoikeudenmukaisuus suojelupäätöksissä ja kaavoituksen välinpitämättömyys historiallisia ja maisemallisia arvoja kohtaan sai kaupunkilaiset taistelemaan suojelun puolesta. Heikki Pyykkö kirjoitti rakennuksen johdonmukaisesta arvojen riisumisesta, jonka lopputuloksena rakennus pyyhittiin pois tehtaan historiasta:

Jo kaavoitustyön alkuvaiheessa rakennus nro 15:ltä oli pyritty viemään identiteetti. Asiakirjoissa sitä ei lopulta kutsuta värjäämöksi, ei puusepänverstaaksi, ei makasiiniksi. Sillä ei ole enää edes numeroa. Rakennus nro 15:stä oli tullut eräänlainen rakennusten ”epähenkilö”, unohdettu hylkiö.⁷⁷⁰

Kaikissa suojeluesityksissä, annetuissa lausunnoissa ja muistutuksissa värjäämön suojelun perusteina olivat rakennuksen ikä, kaupunkikuvallinen merkitys, teollisuushistoriallinen arvo (rakennuksen merkitys osana puuvillatehtaan kehitystä ja kasvua), alkuperäisyys ja ikään ja alkuperäisyyteen suhteutettuna rakennuksen hyvä kunto. Kaupunkikuvallinen merkitys korostui rakennuksen sijainnilla kosken rannassa, joka voimakkaimmin korostui kaikkien yhteisenä kansallismaisemana ja johon kaupunkilaisilla tuli olla vapaa pääsy. Juuri värjäämön suojeluyrityksen yhteydessä korostui kaupunkikuvan ja maiseman välinen ero. Kaupunkikuva kaavodokumenteissa tarkoitti kaupungin suunnasta katsottua senhetkistä näkymää, kun taas osana kansallismaisemaa värjäämön merkitys kerrostui ajassa ja paikassa.

2000-luvun alkuun mennessä kukaan ei oikeastaan enää kieltänyt sitä, etteikö värjäämörakennus olisi ollut kulttuurihistoriallisesti merkittävä. Maisemallisesta ja rakennustaiteellisesta arvosta oli suojelua vastustavien keskuudessa erilaisia näkemyksiä. Toisaalta suojelemattomuuden perustelut eivät liittyneet rakennuksen arvoon, vaan tehtyjen päätösten oikeutukseen ja luotettavuuteen, ja alueen omistajan oikeuksiin.

---

⁷⁷⁰ Pyykkö 1999, 89–90.

Kenelle vastuu purkamisesta?

Yli kaksikymmentä vuotta myöhemmin oltiin samassa tilanteessa kuin aikanaan Verkatehtaan kohdalla. Koska rakennus sijaitsi kaava-alueella, suojeleminen rakennussuojelulain nojalla ei tullut kysymykseen. Kaavan tuoreuden vuoksi kaavan muuttaminen ei ollut mahdollista. Sanomalehtien sivuilla korostuivat kysymykset siitä, kuka maksaa suojelun ja kunnostuksen, tai kuka maksaa korvauksen omistajalle. Kaupunginjohtaja Rantasen näkemyksen mukaan kaupunki ei voinut kasvattaa suojelusitoumuksiaan, joita sillä oli jo huomattavasti sekä Finlaysonin että Tampellan alueella.⁷⁷¹ Myös kaupunginjohtaja Rantanen oli henkilökohtaisesti sitoutunut noudattamaan sovittuja asioita kuten jäljempänä käy ilmi.

Rakennuksen suojelukysymystä oli pyöritetty jo useita vuosia. Rakennustarkastaja Kalevi Lammi varmisti vuonna 2004 sähköpostissaan ympäristöministeriön lakimiehille tehtyjen päätösten oikeutusta. Valituksissa oli mm. kyseenalaistettu purkuluvan voimassaolo, koska (maankäyttö- ja rakennus)laki oli ehtinyt muuttua välissä. Asian saama julkisuus ja syytösten osoittaminen kaupungille ja kiinteistön omistajalle sai eri tahot varovaisiksi toimissaan. Käytyä oikeusprosessia ja tilannetta selvitettyään Lammi jatkaa:

*Jos nyt kuitenkin olette toista mieltä menettelytavoista tässä purkamisasiassa saanen perustellut vastauksenne pikapuolin, värjäämö on vielä pystyssä. Lehdistä saa nyt lukea hiukan mutu-tietoa, mikä ei ole hallinnon ja järjestäytyneen yhteiskunnan uskottavuuden kannalta hyväksi. Eri tahojen myllytys on saanut muutaman suojeleaktiivin taholta kohutuuttomat mittasuhteet, mutta yritetään pysyä tosiasioissa ja hyväksyä tehdyt päätökset. Finlaysonin alue uudistuu menneisyyttä kunnioittaen, mutta värjäämö ei sellaisenaan säily.*⁷⁷²

Tutkitun aineiston perusteella värjäämön suojelun kannalla oli enemmän kuin Lammin edellä esittämät muutamat suojeleaktiivit. Erityisesti poliittiset toimijat osallistuivat keskusteluun suojelun puolesta ja yrittivät vaikuttaa siihen, että värjäämö säilyisi. Värjäämön säilyttämisestä tuli vuosien varrella imagokysymys.

Selvityksessä *Miksi värjäämöä ei suojeltu* kaupungin asemakaava-arkkitehti Mikko Järvi kiinnitti huomiota julkisuudessa esitettyihin virheellisiin väittämiin.⁷⁷³ Järven mukaan neuvottelumuistiot ei ollut salattu, vaan siihen viitattiin mm. ase-

---

⁷⁷¹ Kaavoitusviraston vastineeseen liittynyt keskustelu, KH 26.2.2001, TKA.

⁷⁷² Rakennustarkastaja Kalevi Lammi sähköposti Ympäristöministeriön juristeille Helena Korhonen, Auvo Haapanala, Heikki Aho 22.2.2004. TKKA.

⁷⁷³ Mikko Järvi: Miksi värjäämöä ei suojeltu, ei päivämäärää, TKKA. Järven kirjoitus julkaistiin Helsingin sanomissa 8.5.2004. Luultavasti Järvi viittasi virheellisillä väittämillään Helsingin sanomissa 4.4.2004 olleeseen uutiseen. HS 4.4.2004. Kansallismaisemassa kuohuu.

makaavan selostuksessa. Pelkkä viittaaminen ei kuitenkaan tehnyt muistiosta julkista, sillä kaupungin johto ja kaavoituksen virkamiehet eivät antaneet asiakirjoja julkisesti nähtäville.⁷⁷⁴ Samoin Järven mukaan värjäämö oli mainittu alueen vanhimmaksi rakennukseksi, mitä se ei suinkaan ollut, vaan Järven mukaan 1843 rakennetussa puuvillavarastossa toimi värjäämö ilmeisesti 1852–1861. *Helsingin Sanomien* uutisessa, johon uskon Järven viittanneen, toimittaja kertoi pitkästä rakennuksesta kosken partaalla, joka oli osa 1850-luvulla syntynyttä vanhinta tehdasta, ja siinä olivat sijainneet puuvillavarasto, värjäämö ja Suomen ensimmäinen valkaisimo.⁷⁷⁵ Tällä vanhimman tehtaan kompleksilla kirjoittaja luultavasti viittasi valkeaksi rapattujen tehdasrakennusten sarjaan, jotka ympäröivät alueen vanhinta tehdasrakennusta, ja joihin vanha värjäämö kuului. Periaatteessa *Helsingin Sanomien* uutinen ja Järven kirjoitus kertoivat samasta asiasta, mutta päinvastaisista näkökulmista, jolloin tosiasiatkin saattoivat näyttää valHEELTA.

Edelleen Järvi viittasi selvityksessään 1990-luvun alun taloudelliseen tilanteeseen, jolloin pidettiin mahdottomana löytää kaikille tyhjentyville teollisuusalueille uusi järkevä käyttö. Siksi Finlaysonin alueella kaavoittaja keskitti rakennusten suojelun ydinalueeseen, kun taas ydinalueen ulkopuolelta kaavoittaja valitsi purettaviksi vähäisempiä teollisuus- ja varastorakennuksia. Erityisesti Järvi mainitsi Kuusivooninkisen suojelun, joka toteutettiin yhteistyössä kaupungin, omistajan, museoviraston ja ympäristöministeriön kanssa. Sitä Järvi ei maininnut, että kuukaan edellä mainituista ei alun perin halunnut Kuusivooninkista suojeltavakseen. Järvi korosti selvityksessään myös sitä, miten kaavoitus oli toteutettu yhteistyössä museoviraston ja ympäristöministeriön kanssa. Yhtenä perusteluna värjäämön suojelemattomuudelle Järvi piti sitä, ettei rakennus näy Satakunnansillalle eikä kahdenkymmenen markan seteliin kuvatussa kansallismaisemassa.⁷⁷⁶ Järven selvityksessä korostui muutos, joka oli tapahtunut asenteissa teollisuusperinnön suojelua kohtaan viimeisten vuosikymmenien aikana. Kuitenkin kaavoitusvirasto pitäytyi (2000-luvun alkuun mennessä) jo vanhentuneissa näkemyksissään suojelun ja suojelemattomuuden perusteissa. Vaikka yleinen asenne teollisuusperinnön suojelua kohtaan oli muuttunut, se ei kaavoitusviraston mielestä saanut vaikuttaa jo sovittuihin asioihin.

774 Mm. Asianajotoimisto Savia & Savia oli tiedustellut 20.3.1987 päivättyä neuvottelumuistiot, johon Mikko Järvi oli vastannut, ettei liitteinä ollutta suunnitelmaa ollut löytynyt yrityksestä huolimatta. Mikko Järven päiväämätön vastaus Asianajotoimisto Savia & Savian tiedusteluun, TKKA. Katoamiseen viittasi myös mm. Tellervo Tuominen kirjoituksessaan Mansefoorumissa 19.11.2004, samoin Heikki Pyykkö viittasi kadonneeseen esisopimukseen liitteeseen: ”En ihmettele, että muistio on kaupungin hallusta ”hävinnyt”. ... Uskon, että sopimus ja sen liitemuistio ovat piilossa ainakin kymmenessä kassakaapissa.” AL 10.6.2004. Neuvottelumuistio ja Karvalan suunnitelmat löytyivät kaupungin kaavoitusviraston arkistosta, kirjoittajan huomautus.

775 HS 4.4.2004. Kansallismaisemassa kuohuu.

776 Mikko Järvi: Miksi värjäämöä ei suojeltu, ei päivämäärää, TKKA; AL-Moro 3.12.1998.

Museoviraston ja sen lausuntojen merkitys oli selvästi kasvanut Verkatehtaan tapauksen jälkeen. Museoviraston edustajan Pekka Kärjen mukaan halukkuutta Finlaysonin tehdasrakennusten suojeluun löytyi sekä kaupungin, joka oli hankkeen eteenpäin vievä voima, että alueen omistajan taholta. Museoviraston rooli jäi paikoin ”uskonvahvistajaksi”, kuten Kärki kuvasi kaavoituksen etenemistä.⁷⁷⁷ Tässä vaiheessa museovirasto ei ollut kartoittanut Finlaysonin alueen rakennushistoriaa, vaan tiedot perustuivat muiden tekemiin selvityksiin. Tämä korostui erityisesti värjäämön kiistassa, josta kiisteltiin lopulta museoviraston sisälläkin. Kärki muisteli haastattelussa vuonna 2008 värjäämön suojelukiistaa:

*Sitten tuli vielä se värjäämökysymys, ... joka oli vaikea tapaus. Olin ihan masentunut, kun tutustuin siihen rakennukseen ja ihan ylimalkaiset rakennushistorian tiedot siitä oli monessa paikassa ja olin jossain palaverissa sanonut, että luovutaan sen suojeluyrityksestä, koska sen kunto oli mielestäni epätoivoinen. Mutta siinä vaiheessa Heikki Pyykkö oli Kiinteistö Investin toimeksiannosta suunnitellut Kuusivooninkisen korjauksia ja Heikki sitten asettui puolustamaan värjäämää voimakkaasti ja selvitti sen rakennushistorian, ja sieltä löytyi ihan hurjia arvoja sitten mukamas. Heikki oli meille kiukkuinen, kun me ei sitä meinattu verissä päin suojeltavaksi ja Rakennustaiteen seuran jäsenkirjeessä se antoi huutia museovirastollekin, tunnistin sieltä itseni kohteeksi.*⁷⁷⁸

Museoviraston merkitys rakennussuojelun asiantuntijana korostui värjäämökiistassa, jossa eri tahot nostivat museoviraston osasylliseksi siihen, että rakennus oli päätynyt purettavien listalle.⁷⁷⁹ Myös museovirastoa sitoivat sovitut asiat. Suojelevan kaavan edellytyksenä oli, että omistajalle koituvien kulujen piti olla kohtuullisia. Finlaysonin entisellä tehdasalueella, jossa vanhaa rakennuskantaa oli yli 100 000 kerrosneliömetriä, kohtuullisuus tarkoitti sitä, että osa vanhoista rakennuksista sai väistyä paremman ja varmemman voiton takaavan uudisrakentamisen tieltä. Alueen omistaja oli ymmärtänyt teollisuusperinnön arvon, mutta omistajan tavoitteena oli mahdollisimman korkea taloudellinen hyöty, jolloin suojeluun otettiin riittävä määrä rakennuksia, jotta teollisuusmaiseman ainutlaatuisuus säilyi erona uudisrakentamiseen.

---

⁷⁷⁷ Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA.

⁷⁷⁸ Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA. Haastattelussa Kärki toi esille, että Museoviraston sisällä nuorempi sukupolvi oli hanakammin suojelun kannalla ja vaati alueen kokonaisuuden säilyttämisen edellyttämien kompromissien sijaan tiukempia kannanottoja suojelun puolesta.

⁷⁷⁹ Museoviraston nostivat osasylliseksi Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistyksen ja arkkitehti Pyykön lisäksi muun muassa Suomen historian professori Pertti Haapala kirjoituksessaan värjäämön rakennushistoriallisesta arvosta, ”vastoin parempaa tietoa...” 22.3.2004, www.mansetori.uta.fi/forum, haettu 27.2.2006;

Kokonaisuutta tarkasteltaessa suuri osa rakennuksista säilyi, mutta yksittäiset suojeluyritykset jäivät kipupisteiksi museovirastolle, jonka tahto suojella ei riittänyt taloudellisen vallan yli. *Aamulehden* haastattelussa Maire Mattinen piti värjäämön lopputulosta valitettavana. Hän toi esille museoviraston maineen uudisrakentamisen jarruna ja viraston halukkuuden yhteistyöhön:

*Annamme vuosittain noin 850 lausuntoa. Niistä ehkä muutama johtaa kiistoihin. Olemme hyvin halukkaita etsimään kompromisseja.*⁷⁸⁰

Museovirasto leimautui edelleen kaiken museoijaksi. Rakennussuojelun näkeminen samana kuin museoiminen tulkittiin edelleen positiivisen kehityksen negatiiviseksi vastakohtaksi.

Yksityinen kansallismaisema

Suojelukiistan pitkittyessä kaupunki ja alueen omistajat neuvottelivat alueen suunnitelmista keväällä ja kesällä 2004. Kaupunginvaltuutettu Pauli Välimäen ehdotus ottaa mukaan museovirasto ja paikalliset suojeluyhdistykset ei kuitenkaan toteutunut vaan kaupunki ja alueen omistaja neuvottelivat värjäämön mahdollisesta suojelusta keskenään. Samaan aikaan omistaja haki rakennuslupaa uusille kerrostaloille. Ympäristölautakunta palautti rakennuslupaan liittyneet piirustukset, jotka eivät lautakunnan mukaan täyttäneet lain tarkoittamia kauneuden ja sopuisuuttaisuuden vaatimuksia. Lautakunnan puheenjohtaja Jukka Järvinen (kok) oli esittänyt suunnitelman palauttamista ja palautuspäätös oli ollut yksimielinen.⁷⁸¹ Lautakunnan mukaan erityisesti kansallismaisemassa tuli huomioida julkisivujen esteettisyys. Suunnitelmien laatijan arkkitehti Karvalan mukaan talot oli suunniteltu vakavasti ja tarkan harkinnan perusteella, koska paikka oli erittäin vaativa. Karvala perusteli vaatimatonta arkkitehtuuria sillä, että uusi alistuu vanhalle.⁷⁸² Alueen omistajaksi tullut eläkevakuutusyhtiö Varma kommentoi rakennuslupa-piirustusten palauttamista viittaamalla kaupungin ja Varman välisiin neuvotteluihin ja niiden vaikeutumiseen lautakunnan päätöksen vuoksi. Varman sijoitusjohtaja Jorma Leinosen mukaan lautakunnan päätös muutti tilannetta, sillä Varma joutui päätöksen tähden uhraamaan enemmän energiaa selväksi luultuun asiaan.⁷⁸³ Arkkitehti Pyykön mukaan päätös oli vain väistöliike, jolla kaupunki pyrki saamaan paremman neuvotteluaseman keskusteluissa värjäämön suojelusta ja korvaavasta rakennusoikeudesta. Pyykön mukaan peruskysymys ei kuitenkaan muuttunut:

---

⁷⁸⁰ AL 9.1.2005.

⁷⁸¹ Ympäristölautakunnan pöytäkirja 18.5.2004, TKKA.

⁷⁸² AL 19.5.2004.

⁷⁸³ AL 19.5.2004.

”kulttuurihistoriaa ja kansallismaisemaa ei voida korvata taidokkaimmallakaan arkkitehtuurilla.”⁷⁸⁴

Rakennusluvan myöntämisen yhteydessä kesäkuun lopussa 2004 ympäristölautakunta vetosi alueen omistajaan, että se jatkaisi edelleen neuvotteluja kaupungin kanssa värjäämön säästämiseksi.⁷⁸⁵ Kiinteistö Invest Oy:n kiinteistöpäällikön Erkki Kortensniemen mukaan molempien osapuolien tavoitteena oli löytää ratkaisu, jossa värjäämö säilyisi. Omistaja päätyi purkamiseen, koska se oli omistajan kannalta taloudellisesti kaikkein järkevin.⁷⁸⁶

Kumpikaan neuvottelevista osapuolista ei halunnut negatiivista imagoa, joka rakennuksen purkajalle oli tarjolla, mutta kaupungin tahtotila ei riittänyt myöntämään kaavoituksessa tapahtuneita puutteita. Merkittävään rooliin oli noussut ns. Karvalan muistio, joka kaupungin kaavoitusviraston mukaan oli kadonnut, jotta yhtäläisyyksiä esisopimuksen ja hyväksytyt asemakaavan välillä ei voitaisi vetää. Asiakirjan salaaminen sai kaupungin näyttämään syylliseltä suojelijoiden silmissä. Toisaalta suojelun puolestapuhujat olivat vedonneet juuri kaupunginhallitukseen rakennuksen suojelemiseksi. Yleinen näkemys oli, että kaupunki oli vastuussa kaupungin alueella sijaitsevan teollisuusperinnön säilymisestä. Värjäämön purkamisen alettua tammikuussa 2005, paikalle saapuneiden mielenosoittajien kylteissä syyllisenä esitettiin kaupunki.⁷⁸⁷

Kuva 81 Värjäämön säilytetty vanhin osa ja uusi asuinkerrostalo. Pääsy kosken rantaan on vain talon asukkailla. Kuva: Riku Uurinmäki 2016.

⁷⁸⁴ AL 10.6.2004, mielipide.

⁷⁸⁵ HS 30.6.2004. Ympäristölautakunnan pöytäkirjaa 29.6.2004 ei löytynyt kaavoitusviraston arkistosta.

⁷⁸⁶ AL 5.1.2005.

⁷⁸⁷ Mielenosoittajien kylteissä esiintyi kaupunki: ”Tampereen tuholinja ei lipsu”; ”historiaton kaupunki on tyhjän päällä”; ”Tehdäänkö kaupungista väritön”; ”Kiiltokuva –Tampere vai asukkaiden –Tampere”. Valokuva 5.1.2005, VKA.

Erityisesti vanhan värjäämön suojeluyrityksen yhteydessä suojelun puolesta puhuneet korostivat alueen kuulumista kansallismaisemaan, kaikkien yhteiseen käyttöön. Alkuperäisissä suunnitelmissa kosken rantaan oli jätetty vapaa kävelyalue. Uusien asuinrakennusten myötä alueen ympärille rakennettiin aita ja lukolliset portit, jotka estivät pääsyn kosken rantaan rakennuksen kohdalla, vaikka rakennuksen ja kosken väliin kaistale maata jäikin. Samoin vanhan värjäämön kohdalle suunniteltu kevytsilta kosken yli siirrettiin rakennusten taakse, koska Kiinteistö Investin johtajan Matti Viitalan mukaan se olisi saattanut tuottaa häiriötä asukkaille ja pienentänyt rakennusoikeutta tontilla.⁷⁸⁸ Osa kaikille kuuluvasta kansallismaisemasta rajattiin yksityiseen käyttöön. Museoviraston edustajan Pekka Kärjen näkemys oli, että uudisrakennus ei ollut kovin onnistunut:

*Mutta siinä oli vähän onnetonta, kun ... minä koko ajan luotin, että oikein hyvällä suunnittelulla siihen tilalle ... saataisiin sitä miljöötä tukeva ja eheyttäväkin uudisrakennus, jossa se hieno tiilirakennusten linja olisi jatkunut ylöspäin. ... Ei vanha värjäämö enää ollut mikään silmänilo [uudisrakennuksen kyljessä], mutta totta kai sillä oli rakennushistorialliset arvot ja rakennustekniset rajoituksensa ... Valitettavasti siinä ei sitten esimerkiksi arkkitehtikilpailua järjestetty, mielestäni se oli sen verran tärkeä paikka, mutta ne tilasivat ... Erkki Karvalalta sen suunnitelman ja se nyt ei ole kaksinen rakennus, mutta on se kuitenkin massaltaan ihan kohtuullinen.*⁷⁸⁹

Ajatus arkkitehtikilpailun järjestämisestä kertoi siitä, että paikka oli merkittävä. Suojelukiistaan osallistuneiden kommenteissa korostui maiseman merkitys ja erityisesti koskenrannan maisema, johon kiteytyi kansallismaiseman merkitys kaikkien yhteisenä, symbolisena maisemana. Purettu rakennus on kuitenkin lopullisesti poissa ja rakennuksen myötä paikankin merkitys muuttuu. Menetetyn rakennuksen kulttuurihistoriallisia, maisemallisia ja rakennustaiteellisia arvoja ei voi siirtää paikalle rakennettavaan uuteen rakennukseen, vaikka tämä ilmeisesti oli kaavoittajan tavoitteena.

Värjäämön suojelukiistassa korostui tosiasioiden erilainen tulkinta ja se, miten perustelut suojelun puolesta ja suojelua vastaan puhuivat toistensa ohi. Suojelijoiden perusteluja rakennuksen kulttuurihistoriallisista tai muista arvoista ei tarvinnut käsitellä, koska kaavoittajien hegemoninen asema kaupunkisuunnittelun diskurssissa määritteli suojelukysymyksen eri näkökulmasta. Sopimusten ja asemakaavan laillisuus ja luotettavuus olivat kaupunkisuunnittelun diskurssissa hyväksyttyä puhetta. Myös tuomioistuimet nojasivat samaan argumentaatioon päätöksissään.

---

⁷⁸⁸ AL 6.8.2003.

⁷⁸⁹ Pekka Kärjen haastattelu 15.4.2008, MLA.

KIISTA PUUVILLAMAKASIINIEN ARVOSTA

Finlaysonin asemakaavan ulkopuolelle ja myöhemmin käsiteltäväksi kaupunki ja alueen omistaja jättivät tehdasalueeseen kiinteästi liittyneen kirkon ympäristön puuvillavarastoineen ja asuinrakennuksineen. Tässäkin tapauksessa lähtökohta oli omistajan määrittelemä ja muunlaiset vaihtoehdot karsiutuivat matkan varrella pois omistajan vastustuksen tähden.

Kyseisen korttelin rakennuskanta oli sekoitus erilaisille toiminnoille tarkoitettuja rakennuksia. Ensimmäinen kortteliin rakennettu rakennus oli puuvillamakasiini vuodelta 1875. Sen oli suunnitellut P. Molin. Asuinrakennukset yhtiö siirsi tontille tehdasalueen laajenemisen tieltä vuosina 1877 ja 1895. Asuinrakennusten ja makasiinin väliin valmistui vuonna 1897 punatiilinen kaksikerroksinen talousrakennus. Finlaysonin kirkko oli rakennettu tontille 1879. Viimeisin, rautavarastona toiminut makasiini vuodelta 1962 rakennettiin välittömästi kirkon taakse. Kirkon vieressä sijaitsi tenniskenttä.

Kuva 82 Tehtaan kirkon ympäristö korttelissa 3, I:ssä kaupunginosassa. Korttelin pohjoisosassa sijaitsivat puuvillamakasiinit, eteläosassa Puuvillatehtaan kadun varrella sijaitsivat korttelin säilytetyt asuintalot ja tehtaan kirkko. Tampereen kuvakartta vuodelta 1986.

Kuva 83 Puuvillamakasiinit talvella 2006. Kuva: ML.

Tehtaan kirkon ympäristö, kortteli I-3, oli irrotettu Finlaysonin keskeisen tehdasalueen kaavoituksesta myöhemmin käsiteltäväksi. Viereinen Näsilinnankadun ja Hämeenpuiston välinen kortteli oli uudisrakennettu pääosin 1970-luvulla, lukuun ottamatta Pikkupalatsia, entistä tehtaanjohdon asuinrakennusta Hämeenpuiston varrella, joka säilyneenä muistutti entisen tehdasalueen laajuudesta. Korttelin pohjoispuolella sijaitsi Tallipihan alue ja eteläosassa vanhat säilyvät puutalot. Korttelin itäpuolelle jäivät Finlaysonin palatsin puisto ja tehdasalueen ydin.

Alueen omistajan suunnitelma lähtökohdaksi

Alueen omistaja Asko Oy oli edellyttänyt vuonna 1994 kaupungin kanssa käymissään neuvotteluissa ydinalueen kaavoitusprosessin yhteydessä, että alueen kaavoitus aloitettaisiin välittömästi Finlaysonin alueen asemakaavan valmistuttua.⁷⁹⁰ Askon toimitusjohtaja Rytilahti oli ollut suoraan yhteydessä Tampereen kaupunginjohtajaan Jarmo Rantaseen (sdp), joka hyväksyi vuoden 1987 neuvottelumuistioon viitaten Rytilahden suunnitelman kaavoituksen etenemisestä.⁷⁹¹ Vuoden 1987 neuvottelumuistion liitteenä olleessa arkkitehti Karvalan suunnitelmassa alueelle

⁷⁹⁰ Asko Oyj./ toimitusjohtaja Jarmo Rytilahti 15.3.1994, neuvottelumuistio, lähetetty kaupunginjohtaja Jarmo Rantaselle, TKKA.

⁷⁹¹ Kaupunginjohtaja Jarmo Rantanen vastasi tj. Rytilahdelle faxilla 16.3.1994, Asko Development Oy muistio / Petri Olkinuora 27.8.1996, TKKA.

oli sijoitettu kolme kerrostaloa puuvillamakasiinien säilytettyjen julkisivujen sisäpuolelle. Kirkon takana sijainneen uusimman varaston säilytetyn julkisivun taakse Karvala oli suunnitellut autotallin. Näsilinnankadun puoleisten kerrostalojen korkeus oli otettu kadun toiselta puolelta, jolloin kerroskorkeudet vaihtelivat viidestä kahdeksaan. Matalin kerrostalo oli sijoitettu säilyvien puutalojen ja kirkon väliin tontin keskiosaan. Karvalan suunnitelmassa rakennusoikeutta oli 12 680 m², mutta neuvottelumuistiossa tonttien yhteenlasketuksi rakennusoikeudeksi oli määritelty 8600 m², josta 740 m² tuli vanhojen puutalojen osalta.⁷⁹²

Yhtiö neuvotteli kaavoitusyksikön kanssa alueen kaavoittamisesta vuoden 1995 kuluessa. Yhtiö oli teettänyt arkkitehti Rainer Mahlamäellä useita luonnoksia tontin mahdollisista suunnitelmista.⁷⁹³ Suunnitelmissa uudet kerrostalot oli sijoitettu tontin reunoille säilytettävien julkisivujen taakse. Vaihtoehtoisissa kerrostalojen ulkomuoto vaihteli U-mallisista ja kolmioista kokonaan tontin reunoja kiertäviin malleihin. Samoin yhtiö oli pyytänyt arkkitehti Heikki Pyyköltä selvitystä puuvillamakasiinien arvosta. Pyykön mukaan erityisesti vanhin makasiini oli suojelun arvoinen ja lausunnossaan Pyykkö edellytti lisäselvityksiä makasiinin rakennusvaiheista ja silloisesta ulkoasusta ja luonnosvaihtoehtoja makasiinin säilyttävistä ratkaisuksista. Makasiinin arvot perustuivat erityisesti rakennuksen sisätilan arkkitehtuuriin ja tilan luomaan tunnelmaan. Pyykkö uskoi, että rakennukselle oli löydettävissä rakennuksen ja sen tilojen ominaispiirteet huomioiva uusi käyttö.⁷⁹⁴ Kaavoitusyksikkö laati neuvottelutarkoituksiin asemakaavan muutosehdotuksen, kartta no 7324 (päivätty 15.3.1995), jossa makasiinitontti osoitettiin asuinkerrostalojen alueeksi. Käsittääkseni muutosehdotuksen pohjana kaavoitusyksikkö käytti arkkitehti Mahlamäen suunnitelmia. Ehdotuksessa vanhimman makasiinin ulkoasu määrättiin säilytettäväksi, ja sen yläpuolelle sallittiin rakentaa kaksi kerrosta toimistotiloja. Uudet kolmekerrokset asuinkerrostalot oli sijoitettu kiertämään tontin reunoja.⁷⁹⁵

Kiinteistö Investin toimitusjohtaja Petri Olkinuora laati 27.8.1996 päivätyn neuvottelumuistion kaupungin ja alueen omistajan neuvotteluista. Olkinuoran näkemyksen mukaan alueen kaavoittamisessa tuli pitäytyä neuvottelumuistioon vuonna 1987 kirjatuissa suunnitelmissa. Niissä alueella sijainneet puuvillavarastot oli korvattu uudisrakennuksilla. Olkinuora muistutti, että kanta-alueen kaavoituksessa vanhoja tehdasrakennuksia oli säilytetty huomattavasti enemmän kuin arkkitehtikilpailun voittaneessa ehdotuksessa ja samalla hän korosti puuvillavarastojen merkityksettömyyttä historiallisesti. Vanhimman makasiinin pelkän seinän säilyttä-

---

792 Finlayson kortteli 3, tontit 2+3 tontin käyttöluonnos, Arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen 27.10.1986; Neuvottelumuistio 20.3.1987, allekirjoitettu 21.5.1987. TKKA.

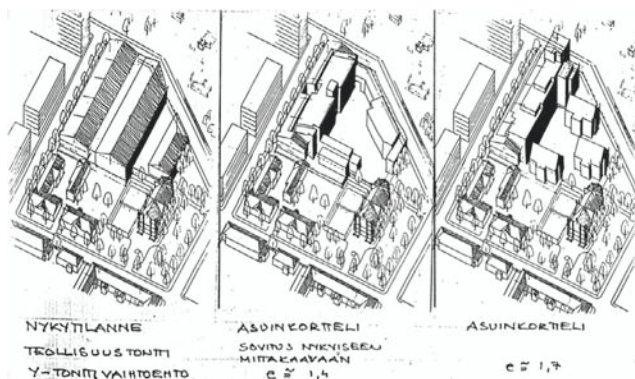
793 Päiväämättömät suunnitelmat ja kaavaluonnos -95. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA. Olkinuora mainitsi muistiossaan, että Asko Oy on omalla kustannuksellaan teettänyt arkkitehti Mahlamäellä useita tontinkäyttösuunnitelmia. Asko Development Oy muistio / Petri Olkinuora 27.8.1996, TKKA.

794 Arkkitehti Heikki Pyykön lausunto puuvillavarastosta 2.11.1995. TKKA.

795 Ympäristölautakunnan pöytäkirja 25.9.2001, 424§. TKKA.

mistä ei ollut neuvotteluissa pidetty järkevänä ja toisaalta makasiinin säilyttäminen kokonaan mahdollisti muulle tontille uudisrakentamista vain 2000-3000 kem². Olkinuoran mukaan neuvotteluissa oli tullut esille, että vanhin makasiini voitiin myös purkaa, jos tontin käyttö muuttui muuten mahdottomaksi tai kohtuuttoman epäkäytännölliseksi. Yksimielisyyttä kaavoittajan kanssa ei tässä vaiheessa kuitenkaan ollut löytynyt ja samalla oli riskinä museoviraston puuttuminen keskeneräisiin suunnitelmiin, joten alueen omistaja ehdotti alueen kaavoitussuunnittelun siirtämistä myöhemmäksi.⁷⁹⁶

Maininta museoviraston puuttumisesta keskeneräisiin suunnitelmiin viittasi siihen, että omistaja halusi työstää suunnitelmat riittävän valmiiksi ja useamman tahon hyväksymiksi, jolloin puuttuminen suojelunäkökohtiin olisi ollut huomattavasti hankalampaa ja olisi jo sidottu taloudellisiin menetyksiin. Ensimmäisissä neuvotteluissa kaavoituksesta vastasi asemakaava-arkkitehti Juha Jaakola, joka laati vuonna 1997 muistion makasiinitontin ominaisuuksista. Muistiossa hän toi esille erityisesti vanhimman makasiinin rakennustaiteellisen ja kulttuurihistoriallisen arvon, sekä koko korttelin maisemallisen arvon. Lähtökohtana tontin käyttötarkoituksen muuttamiselle Jaakola piti vanhimman makasiinin oleellisten osien säilyttämistä ja tontin suljettua luonnetta. Samalla hän korosti, että uudisrakentamisen mittakaavan lähtökohtana oli vanhin makasiini, jonka harjakorkeus määritti uudisrakennusten korkeuden.⁷⁹⁷ Kaavoituksesta vastaava arkkitehti oli nähtävästi syynä siihen, ettei yhteisymmärrystä kiinteistön omistajan kanssa löytynyt. Vuoden 1987 neuvottelumuistiossa alueen uudeksi rakennusmääräksi oli arvioitu 7860kem², mikä oli huomattavasti enemmän kuin makasiinin säilyttävän vaihtoehdon tarjoamat kerrosneliömetrit.

Kuva 84 KSOY Arkkitehtuurin havainnekuvat alueen eri vaihtoehdoista, joita käytettiin nähtäville asetetun asemakaavaehdotuksen vaihtoehtoina. Keskimmäisessä vaihtoehdossa uudet kerrostalot on sijoitettu makasiinien säilytettävien muurien sisälle. TKKA.

⁷⁹⁶ Asko Development Oy muistio / Petri Olkinuora 27.8.1996, TKKA.

⁷⁹⁷ Muistio Finlaysonin makasiinien tontin ominaisuuksista 30.10.1997, Juha Jaakola, TKKA.

Vuonna 1999 alueen suunnittelu jatkui. Alueen omistaja tilasi arkkitehti Erkki Karvalalta suunnitelman alueen kaavoittamiseksi. Kaavoitusyksikössä alueen suunnittelijaksi oli Jaakolan tilalle tullut arkkitehti Jouko Seppänen. Huhti-toukokuussa nähtäville asetetussa valmisteluaineistossa esitettiin kolme eri vaihtoehtoa alueen rakentamiseksi; o-vaihtoehdossa kaikki puuvillavarastot säilytettäisiin varastokäytössä ja suojeltaisiin (e=0,8), I-vaihtoehdossa säilytettäisiin vanhimman puuvillamakasiinin julkisivu Näsilinnankadun varrella sekä rakennuksen päädyt ja uudisrakentaminen esitettiin makasiinien mittakaavan mukaisena ja tonttia kiertävänä vuoden 1995 ehdotuksen tapaan (e=1,4); II-vaihtoehdossa vanhin makasiini esitettiin säilytettäväksi osittain ja uudisrakennukset yhtenä isona massana makasiinin takana sekä kolmena erillisenä pistetalona (e=1,7).⁷⁹⁸ Kaavoitusyksikkö valitsi II-vaihtoehdon kaavamuutoksen pohjaksi. Alueen suunnitellut arkkitehti Erkki Karvala myönsi *Helsingin Sanomien* uutisessa, ettei kyseessä ollut oikeaoppinen (rakennussuojelun kriteerit täyttävä) säilyttäminen. Vanhaan julkisivuun oli edelleen tarkoitus puhkaista aukkoja, joista kerrostaloalueen pihalle saatiin valoa.⁷⁹⁹ Museoviraston edustaja Helinä Koskinen tutustui 17.5.1999 paikan päällä puuvillamakasiineihin ja esitti museoviraston kantana, että vanhan makasiinin säilyttäminen kokonaisuudessaan oli parempi kuin pelkän kulissin säilyttäminen. Samalla Koskinen oli korostanut tiilimuurin merkitystä katukuvassa.⁸⁰⁰

O-vaihtoehtoa ei kaavoitusvirastossa pidetty realistisena, koska makasiineille ei ollut löytynyt mielekästä käyttöä. Tontti oli jo vuoden 1987 neuvottelumuistiossa varattu asuinrakentamiseen ja alueen omistaja ei ollut kiinnostunut muista vaihtoehdoista. Alueen kaavoituksesta loppuvaiheessa vastanneen va. apulaisasemakaava-arkkitehti Veikko Vänskän mukaan tontin kaavoittaminen matkailu- tai museokäyttöön ei ollut mahdollista kiinteistöjen ollessa yksityisen omistuksessa.⁸⁰¹ Toisin sanoen kaupunki ei ollut halukas lunastamaan aluetta muuhun käyttöön.

Nimimerkki *Amurin tiikeri* kommentoi *Aamulehdessä* kaupungin kaavoituskatsauksen helmikuussa 1999 julkaisemaa uutista, jossa kerrottiin Finlaysonin kirkon tontin tulevasta asuinrakentamisesta. Uutisessa ei ollut kirjoittajan mukaan kerrottu, mihin kohtaan tonttia uudet asuinrakennukset tulisivat tai kuinka korkeita rakennuksia paikalle suunniteltiin. Purettavia rakennuksiakaan ei mainittu. Kirjoittaja korosti tontin merkitystä ainutlaatuisena historiallisena kokonaisuutena koko Suomen mittakaavassa. Samalla hän epäili, että puuvillavarastoihin liittyi purkuhaaveita rakennusten huolimattomasta kohtelusta johtuen:

798 Asemakaavan muutosehdotus nähtävillä 15.4.-6.5.1999. KSOY Arkkitehtuuria Oy:n havainnepiirroksat, päivätty 30.3.1999. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA

799 HS 28.5.2000. Museovirasto säilyttäisi Finlaysonin hallit, Tampere jättäisi pystyyn vain tiilimuurin.

800 Käsinkirjoitettu muistio 17.5.1999. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

801 Kaavoitusyksikön vastine tarkistetusta asemakaavasta no. 7604 jätettyihin muistutuksiin. KV 12.12.2001. 349§. Pirkanmaa –kokoelma.

*Ensimmäistä kertaa kahteenkymmeneen vuoteen olen nähnyt puuvillavaraston portin ja ovet täysin selällään auki yötä päivää. Olisiko liioittelua epäillä, että on jonkin osapuolen edun mukaista, jos varastoille tapahtuu jotain suojelevarvoa alentavaa ennen kuin kaavasta aletaan keskustella?*⁸⁰²

Värjäämön suojelukiistastakin aktiivisesti kirjoittanut Amurin tiikeri kritisoi kansalaisten vaikuttamismahdollisuuksien puuttumista puuvillamakasiinienkin kohdalla, koska päätös alueen asuinrakentamisesta oli tehty ennen asian tuomista julkisuuteen.⁸⁰³ Huhtikuussa nähtäville asetetussa kaava-aineistossa mukana oli o-vaihtoehto, mutta jo ennen kaavasta jätettyjen muistutusten saamista oli selvää, että tontin käyttötarkoitus muuttui asuinkäyttöön. Yleiseksi muodostunutta käytäntöä, ovien ja porttien avaamista ilkeivallan toivossa, kiinteistöyhtiö ilmeisesti hyödynsi puuvillavarastojen kohdalla. Oliko toimenpiteen tavoitteena päästä suojelevoitteen kertaheitolla?

Alueen omistajan Uponor Oyj/Asko Kiinteistöt Oy:n 17.3.2000 päivätyssä uudistetussa kaavoitushakemuksessa pyydettiin asemakaavan tarkistamista omistajan esittämien periaatteiden mukaan, mikä tarkoitti kaikkien makasiinien purkamista ja tontin uudelleen rakentamista.⁸⁰⁴ Museovirasto oli edellyttänyt 14.3.2000 antamassaan lausunnossa vanhimman makasiinin säilyttämistä kokonaisuudessaan.⁸⁰⁵ Kaavakäsittelyn yhteydessä korkeimpia asuinkerrostaloja madallettiin, seikka johon oli puututtu mm. Aamulehden yleisönosastokirjoituksissa sekä kaava-aineistosta jätetyissä mielipiteissä.⁸⁰⁶ 21.3.2000 tarkistettu asemakaavan muutosehdotus oli nähtävillä 6.4.–8.5.2000. Tässä ehdotuksessa vanhimman makasiinin julkisivu oli edelleen säilytetty osana uudisrakennusta. Museovirasto, Tampereen kaupungin museotoimi ja rakennuskulttuuriselvityksen johtoryhmä (johon kuului myös arkkitehti Juha Jaakola) vaativat asemakaavan muutosehdotuksesta antamissaan lausunnoissa vanhimman makasiinin säilyttämistä kokonaisuudessaan.⁸⁰⁷

Alueen suunnittelusta vastannut arkkitehti Jouko Seppänen neuvotteli kesällä 2000 museoviraston kanssa. Museovirasto edellytti makasiinin erilaisten käyttövaihtoehtojen tutkimista sekä arkkitehti Seppäsen ehdottaman vaihtoehdon sel-

---

802 AL 1.3.1999. Finlaysonin kirkon alue vaarassa, mielipide.

803 AL 1.3.1999. Finlaysonin kirkon alue vaarassa, mielipide.

804 Uponor Oyj/Asko Kiinteistöt Oy:n kaavoitushakemus 17.3.2000, Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

805 Museoviraston lausunto 14.3.2000, Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

806 AL 3.10.2001; AL 11.6.2000; KV 12.12.2001, 349§. Pirkanmaa-kokoelma. Frenckellin palvelupisteeseen jätetyissä suullisissa ja kirjallisissa mielipiteissä oli kritisoitu liian ahdasta rakentamista, kirkon miljöönsä karsimista ja liian korkeita kerrostaloja. Alue oli myös herättänyt ihastusta. Mielipiteissä oli toivottu tiilimuurin säilymistä ja koko alueen säilymistä ennallaan. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

807 Asemakaavamuutoksen no 7604, KV 12.12.2001, selostus, tarkistettu 10.9.2001, Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

vittämistä kaavasunnittelun tueksi. Seppäsen ehdottamassa vaihtoehdossa osa rakennusoikeudesta oli sijoitettu uusimman makasiinin paikalle sen volyymia noudattaen.⁸⁰⁸ Selvitystä tai käyttövaihtoehtoja ei valmistunut ja kesällä 2001 Tampereen kaupunki neuvotteli uudelleen vanhimman makasiinin purkamista vastustaneiden museoviraston ja Pirkanmaan ympäristökeskuksen kanssa suunnitelmista. Kaupungin kaavoitusta neuvotteluissa edustivat arkkitehdit Mikko Järvi ja Kristiina Jääskeläinen. Järvi tiivisti muistiossaan viranomaiskeskustelun yhteen lauseeseen: ”Kaavatyössä täytyy osoittaa, että uudisrakentamisen tarve/arvo on suurempi kuin olemassa olevien rakennusten säilyttäminen.”⁸⁰⁹ Samassa muistiossa Järvi mainitsi tarkastaneensa vuoden 1987 muistion, jossa puuvillavaraston tontille oli varattu alustavasti 7860kem² uudisrakentamista, ja johon kaupunginjohtaja Rantanen oli lupauksessaan sitoutunut. Kuitenkin Järvi mainitsi, että lainsäädäntö, kirkko ympäristöineen ja muut tekijät voivat alentaa sovittua uudisrakennusmäärää.⁸¹⁰ Kaupunginjohtaja Rantasen vuonna 1994 uudistama lupaus vuoden 1987 neuvottelumuistion sisällön sitovuudesta ohjasi puuvillavarastojen tontin suunnittelua. Alueen suunnittelusta syksyllä 2001 vastaamaan tullut arkkitehti Veikko Vänskä tarkisti asemakaavan muutosehdotusta 12.9.2001. Tarkistetussa ehdotuksessa vanhimman makasiinin julkisivun suojelusta luovuttiin. Asemakaavan muutosehdotus asetettiin toistamiseen nähtäville 27.9.2001–29.10.2001. Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry, Sirpa Mustonen, Ilkka Niemi ja Ella Ojala jättivät muutosehdotuksesta muistutuksen.⁸¹¹

Alueen uudesta, tarkistetusta asemakaavasta ei löytynyt yksimielisyyttä ympäristölautakunnassa, jossa äänestettiin kaavakäsittelyn jatkamisesta ja hylkäämisestä. Kuitenkin ympäristölautakunta päätti hyväksyä asemakaavan muutosehdotuksen no 7604 sitä vastaan jätetyistä muistutuksista huolimatta kokouksessaan 6.11.2001. Kaupunginvaltuuston käsittelyssä 12.12.2001 valtuuston jäsen Pauli Välimäki (vihr) ehdotti asian uutta käsittelyä niin, että vanhin puuvillamakasiineista säilyisi.⁸¹² Esiitys ei saanut tarvittavaa kannatusta, joten kaavaehdotus hyväksyttiin.

Julkisesti nähtävillä olleesta asemakaavan muutosehdotuksen viimeisestä versiosta suojelu oli jätetty pois. Kaupunkilaisten ja suojeluviranomaisten kaavasta tekemät muistutukset ja antamat lausunnot sivuutettiin kaavoitusyksikössä, ym-

808 Neuvottelu 12.6.2000, Museovirasto, rakennushistorian osasto, kirjannut Helinä Koskinen. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

809 Mikko Järven muistio viranomaiskeskustelusta 20.6.2001, muistio päivätty 27.6.2001. Lähetetty aluetta suunnitelleelle arkkitehti Erkki Karvalalle. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

810 Arkkitehti Karvalalle lähetetyssä muistiossa Järvi kysyi: ”Muista Jarmo Rantasen lupauksista minulla ei ole dokumenttia tai tietoa. Onko Teillä?” Mikko Järven muistio viranomaiskeskustelusta 20.6.2001, muistio päivätty 27.6.2001. Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

811 Asemakaavamuutoksen no 7604, KV 12.12.2001, selostus, tarkistettu 10.9.2001, Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

812 Ympäristölautakunnan pöytäkirja 6.11.2001, TKKA; KV 12.12.2001, 349§. Pirkanmaa-kokoelma.

päristölautakunnassa ja lopulta kaupunginhallituksen ja -valtuuston käsittelyssä kaavamuuksien hyväksyttäessä. Miten maankäyttö- ja rakennuslain vaatima osallisten kuuleminen toteutui tässä tapauksessa?

Sijainnista riippuva arvo

Tehtaan kirkon tontin rakennukset oli jo vuoden 1972 yleiskaavassa ja vuoden 1985 rakennuskulttuuriselvityksessä luokiteltu eri tavoin rakennustaiteellisesti, -historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti arvokkaiksi. Tämä koski myös puuvillamakasiineja. Tuolloin vielä suljetun tehdasalueen keskellä sijainneet rakennukset olivat sen sijaan jääneet arvottomatta vanhinta tehdasta lukuun ottamatta. Nyt tilanne oli toinen; kaavoitusyksikön suunnitelmissa tehdasalueen reunoilla sijainneiden rakennusten arvo laski samalla kun ydinalueen rakennukset luokiteltiin merkittäväksi ja keskeiseksi teollisuusperinnöksi. Tampereen rakennuskulttuuriselvityksen johtoryhmä oli todennut lausunnossaan 1.10.1997:

Vanha makasiini on erittäin merkittävä kaupunkikuvan kannalta. Vaikka makasiinin mittakaava poikkeaa viereisistä puutaloista, ne yhdessä muodostavat harmonisen ja ajallisestikin sopusointuisen katunkymän. Finlaysonin kirkon kortteli on oleellinen Tampereen Vanhankaupungin osa. Sen 1800-luvulta peräisin olevat rakennukset omaavat historiallisia ja maisemallisia arvoja niin paljon, että jokainen niistä on kokonaisuuden kannalta välttämätön ja ehdottomasti säilytettävä. Kirkon ympärillä olevat 1900-luvun loppupuolen rakenteet edustavat toista aikaa. Nekin sulautuvat kuitenkin kokonaisuuteen, vaikka niiden nykyinen toiminta ei ole kirkon arvoa kohottava. Punatiiliset rakennukset sopivat hyvin ympäristöönsä sekä materiaalien että mittakaavansa puolesta. Tampereen rakennuskulttuuriselvityksen johtoryhmä haluaa rakennussuojeluasioiden lausunnonantajan roolissaan painottaa Finlaysonin vanhan makasiinin merkitystä Finlaysonin kirkon korttelin osana ja Tampereen Vanhankaupungin kaupunkikuvassa, mistä syystä vanha makasiini tulee ehdottomasti säilyttää.⁸¹³

---

813 Asemakaavan no 7604 selostus, tarkistettu 10.9.2001, KV 12.12.2001, 349§, Pirkanmaa –kokoelma.

Kuva 85 Tehdas- ja asuinalueen saumaton yhteenliittyminen. Tehtaan virkailijoiden asuntojen sisäpiha, taustalla näkyy Finlaysonin vanhin puuvillamakasiini. Kuva: William Lomax 1899–1906, VKA.

Johtoryhmä korosti merkitystään rakennussuojelun asiantuntijana. Samoin kuin museoviraston lausunnossa, rakennuskulttuuriselvityksen johtoryhmäkin painotti alueen kaupunkikuvallista ja historiallista merkitystä sekä kiinteää liittymistä muuhun alueeseen. *Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri* –teoksessa vuodelta 1998 puuvillamakasiinit esiteltiin kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävänä kohteena.⁸¹⁴ Museovirasto korosti alueen kuulumista kokonaisuudessaan tehtaan omistukseen:

*Korttelin ja sen naapuruston historiallinen rakennuskanta on merkittävä ja kaupunkimiljöössä ainutlaatuinen todiste teollisuusyrityksen roolista rakennuttajana ja työnantajana. Korttelissa sijaitsevat vierekkäisillä tonteilla tehtaan kirkko, entiset puuvillavarastot ja työväenasunnot, pohjoisessa ajurien kortteli ja idässä etäämpänä Finlaysonin palatsi, pääkonttori ja tehtaot.*⁸¹⁵

⁸¹⁴ *Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri* 1998, 32.

⁸¹⁵ Museoviraston lausunto 14.3.2000, Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA

Museoviraston lausunto nosti esille juuri monipuolisen rakennuskannan kulttuurihistoriallisen arvon pohjana eli sen, miten yhteen kortteliin oli rakennettu hyvin erilaisia toimintoja käsittäviä rakennuksia. Rakennuskanta kuvasi muutosta yhtiön sisälläkin. Vanhin puuvillavarasto oli aikanaan rakennettu varsinaisen tehdasalueen ulkopuolelle. Tulipaloalttiiden puuvillavarastojen sijoittaminen etäämmälle varsinaisesta tehdasalueesta oli ollut turvallisuuskysymys. Yhtiön ensimmäisten omistajien aikana oli korostettu hengellisyyttä ja uskontoa työntekijöitä ohjaavana ja kasvattavana voimana. Vuonna 1870 yhtiö oli ottanut tavaksi siunata uusi, alkava työvuosi yhteisellä jumalanpalveluksella tehtaan pihassa. Tehtaan kirkon valmistuttua uudenvuoden jumalanpalvelus pidettiin kirkossa. Viimeisen puuvillavaraston rakentaminen kirkon välittömään läheisyyteen kertoi muuttuneesta ajasta, jolloin uskonnollisuuden rooli oli jo jäänyt kasvavan tuotantoyrityksen jalkoihin.

Museovirasto oli edellyttänyt ensimmäisestä asemakaavan muutosehdotuksesta antamassaan lausunnossa vähintäänkin vanhimman makasiinin säilyttämistä pitäen makasiinin pelkkien julkisivujen säilyttämistä näennäissäilyttämisenä ja vanhan rakennuksen hyväksikäyttönä.⁸¹⁶ Myös museotoimi vastusti makasiinien osittaista suojelua ja esitti vanhimman makasiinin säilyttämistä.⁸¹⁷ Koska maanomistaja vastusti suojelua kokonaan ja rakennussuojelun asiantuntijat vastustivat osittaista säilyttämistä, kaavoitusyksikkö päätti luopua rakennusten osittaisesta säilyttämisestä. Harkintaan oli vaikuttanut se, että muualla tehdasalueella arvokkain rakennuskanta oli jo suojelun alaisena, joten kaavoittaja jätti vähempiarvoisiksi luokittelemansa rakennukset suojelun ulkopuolelle. Perusteena oli maankäyttö- ja rakennuslaki, jonka mukaan suojelumääräysten tuli olla maanomistajalle kohtuullisia.⁸¹⁸ Tämä perustelu oli sinänsä heikko, koska omistaja itse oli halunnut irrottaa tehtaan kirkon ympäristön omaksi kokonaisuudekseen, jolloin tehdasalueella suojeltujen rakennusten määrän ei olisi pitänyt millään tavalla vaikuttaa toisen kaavaprosessin yhteydessä.

Asemakaavaselostuksessa kaavoittaja Veikko Vänskä totesi makasiinien irrallisuuden muusta teollisuusalueesta, vaikka toisaalta toi esille alueen keskeisen sijainnin ja korttelin muiden rakennusten kulttuurihistoriallisen ja maisemallisen arvon ja kiinteän yhteyden Tampereen Vanhaan kaupunkiin⁸¹⁹. Samoin kaavoittaja korosti selostuksessa makasiinien sulkeutunutta luonnetta, koska alue oli suljettu

---

816 Museoviraston lausunto 14.3.2000, Kaava-aineisto tontista I-3-2, TKKA.

817 Museotoimen lausunto, vuodenvaihe 1999-2000. KV 12.12.2001, 349§, TKA.

818 Kaavoitusyksikön vastine Pirkanmaan Perinnepoliittisen yhdistyksen muistutukseen 27.10.2001, Veikko Vänskä, KV 12.12.2001, 349§.

819 Tampereen Vanhan kaupungin käsite syntyi Apulaisasemakaava-arkkitehti Juha Jaakolan kehittämänä 1993 kiinnittämään kaupunkilaisten huomio Tallipihan tuolloiseen alennustilaan. 2000-luvun taitteessa käsitettä käytettiin yleisesti jo koko tehdasalueesta, jossa matkailijat ja kaupunkilaiset voisivat kokea tietynlaisia näkymiä ja päästä erityiseen ilmapiiriin, kuten Jaakola totesi Aamulehdessä; *AL-Tori* 8.5.2001.

portein ja aidoin.⁸²⁰ Kuitenkin suunniteltujen uudisrakennusten suljetun muodon avulla kaavoittaja liitti uudisrakennukset paikan menneisyyteen ja historialliseen kaupunkikuvaan. Makasiinien suljetun muodon kaavoittaja esitti negatiivisena ja synkkänä, kun taas uudisrakennusten suljettu muoto oli positiivinen ja elävä.

Asemakaavan muutosehdotuksesta jätetyissä muistutuksissa ja lausunnoissa korostettiin alueen valtakunnallista ja paikallista arvoa osana Tammerkosken teollisuusmaisemaa. Kaavoitusyksikön mukaan alue ei kuitenkaan kuulunut ko. kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen maisemaan, koska sitä ei ollut sellaisena mainittu valtakunnallisissa alueidenkäyttötavoitteissa, seutukaavassa eikä yleiskaavassa. Tästä syystä kaavoitusyksikkö jätti myös museoviraston lausunnon huomiotta pitäen sitä vain tulkintana, koska ”kulttuuriympäristön uudelleenarvottamiset on esitettävä ja hyväksyttävä säädetyssä järjestyksessä eikä kaavakohtaisissa lausunnoissa”.⁸²¹

Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen muistutuksen jälkeen asemakaavaselostukseen lisätyssä kohdassa 5.4.1 *vaikutukset rakennettuun ympäristöön* kaavoittaja kuvasi muutosta rakennetussa ympäristössä:

*... Makasiinitontti on ollut jo pitkään kaupunkirakenteesta eristetty saareke, jolla ei ole ollut toiminnallista yhteyttä Finlaysonin teollisuusalueeseen eikä lähiympäristöönsä. ... Asutuksen levittäytyminen kaupunginosan kuolleeseen kulmaan luo alueelle sosiaalista viihtyisyyttä ja turvallisuutta. ... Kulttuurihistoriallisesti muutos köyhdyttää keskustaa-alueetta. Se ei kuitenkaan heikennä Tammerkosken teollisuusmaiseman valtakunnallista arvoa, koska makasiinitonttia ei ole mielletty sen osaksi. Tontin kaupunkikuvallinen, sulkeutunut ja muurimainen luonne häviää. Muutos on voimakas, kun asuinrakennusten elävät julkisivut korvaavat varastorakennusten aukottomat seinät. ... Kaupunkikuva saa runsaasti uusia osia ja aiheita muutoksen myötä. Kaavalla halutaan voimakkaasti ohjata tätä elävöitymistä, jotta lopputulos olisi ympäristöönsä sopiva. Uudisrakentamisen halutaan toisaalta jatkavan tontin sulkeutunutta rakentamistapaa ja toisaalta liittävän rakennukset niiden julkisivujen ja kattojen antamalla viitteillä edelleen Finlaysonin alueeseen, varsinkin Finlaysonin kirkkoon.*⁸²²

Asemakaavaselostukseen lisätty kohta kuvasi ristiriitaa arvokkaaksi koetun ympäristön ja arvottomaksi luokiteltujen makasiinien välillä. Erityisesti selostuksessa korostui se, ettei makasiinirakennuksia ollut mielletty merkittävän teollisuusmai-

---

820 Asemakaavan no 7604 selostus, KV 12.12.2001, 349§, Pirkanmaa-kokoelma.

821 Kaavoitusyksikön vastine Pirkanmaan Perinnepoliittisen yhdistyksen muistutukseen 27.10.2001, Veikko Vänskä, KV 12.12.2001, 349§. TKA.

822 Asemakaavan no 7604 selostus, tarkistettu 10.9.2001, KV 12.12.2001, 349§. TKA.

seman osaksi. Tässä kohtaa voisi kysyä, kuka ei ollut mieltänyt. Sekä kaupunkilaiset että suojeluviranomaiset olivat vaatimassa makasiinien suojelua juuri niiden maisemallisen ja teollisuushistoriallisen merkityksen vuoksi. Asiakirjoista päätellen kaavoittaja itse ja alueen omistaja olivat ne tahot, jotka eivät nähneet makasiineja säilyttämisen arvoisina. Suunnitellut uudisrakennukset kaavoittaja halusi kuitenkin liittää osaksi kulttuurihistoriallisesti arvokasta maisemaa, johon samalla paikalla sijainneet makasiinit eivät olleet kuuluneet.

Vastakkainasettelu kuolleen ja elävän, suljetun ja avoimen kaupunkikuvan välillä jatkoi samaa mielikuvien linjaa, jota kaavoittaja ja alueen omistaja olivat rakentaneet jo aikaisempien suunnitelmien kohdalla Finlaysonin alueella. Jo alueen suunnittelusta järjestetyssä aatekilpailussa palkintolautakunta puhui keskeneräisestä ja sokkeloisesta kaupunkikuvasta, joka vaati eheyttämistä ja kunnostamista eli purkamista ja uudisrakentamista. Samansuuntaiset mielikuvat jatkuivat osana kaavoitusta, jossa kaavoittaja ja alueen omistaja rakensivat uutta kaupunginosaa kaupungin historialliseen mutta osittain turmeltuneeseen ytimeen. Kaiken kaikkiaan Finlaysonin suojelukiistojen yhteydessä menneisyyteen vedottiin niin purkamisen kuin uudisrakentamisen perusteluissa.

Kaupunginvaltuusto hyväksyi asemakaavan 12.12.2001.⁸²³ Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys, Pirkanmaan ympäristökeskus ja Sirpa Mustonen hakivat kaupunginvaltuuston päätöksen purkamista Hämeenlinnan hallinto-oikeudesta. Hämeenlinnan hallinto-oikeuden hylkäävä päätös astui voimaan 23.9.2003. Asian esittelijänä toiminut hallinto-oikeussihteeri Marja Tuominen jätti päätöksestä eriävän mielipiteen. Tuomisen mukaan vanhimman makasiinin kulttuurihistoriallinen arvo osana korttelin ja koko tehdasalueen kokonaisuutta olisi edellyttänyt makasiinin suojelua.⁸²⁴ Perinnepoliittinen yhdistys valitti päätöksestä yhdessä Pirkanmaan ympäristökeskuksen, museoviraston ja Sirpa Mustosen kanssa korkeimpaan hallinto-oikeuteen 31.10.2003. Valittajat toivat esille makasiinirakennusten kulttuurihistoriallisen ja maisemallisen arvon ohella tontin omistajan kaavaratkaisulla saaman rakennusoikeuden korotuksen sekä omistajan intressien saaman painoarvon kaavoituksen pohjana. Valittajat korostivat myös sitä, että vanhimman makasiinin uuskäyttöä ei ollut riittävästi tutkittu, samoin kuin vaihtoehtoa, jossa vanhin makasiini säilyisi ja uudempien makasiinien tilalle rakennettaisiin asuntoja. Valitusten pohjalta KHO teki katselmuksen tontilla 8.12.2004. Päätöksessään hylätä valitukset ja antaa kaavalle lainvoima 18.2.2005 KHO perusteli ratkaisua sillä, että makasiinille ei osoitettu taloudellisesti ja teknisesti toteuttamiskelpoista uuskäyttöä, jossa makasiinin arvo olisi säilynyt. KHO:n päätöksen mukaan tontin

---

823 KV 12.12.2001, 349§. TKA.

824 Hämeenlinnan hallinto-oikeuden päätös nro 03/0461/2, 23.9.2003, MVA.

osoittaminen asuinrakentamiseen tuki osaltaan keskustan palvelujen säilymistä.⁸²⁵ Puuvillamakasiinit purettiin heinäkuussa 2006.

Kuva 86 Makasiinien seinässä olleessa SATO:n mainoksessa kysyttiin: Millainen on Jamesin uusi koti. Rakennuttaja yhdisti uudet asuintalot paikan menneisyyteen Jamesin (Finlayson) avulla. ML 2006.

Rakennussuojelun asiantuntijoiden ja kaupungin rooli

Puuvillamakasiinien suojelukiistassa merkittäviksi seikoiksi nousi kaksi asiaa. Ensinnäkin se, että rakennussuojelun asiantuntijoiden vaatiessa suojelua kaavoitusyksikkö toimi kuitenkin toisin ja päätti sallia makasiinien purkamisen uudisrakentamisen tieltä. Vanhan värjäämön tapauksessa kaavoittaja ja omistaja olivat korostaneet useassa yhteydessä sitä, ettei museovirasto vaatinut suojelua – vaikkakin toivoi ja suositteli sitä. Museoviraston mielipiteellä oli painoarvoa ja kaavoitusyksikkö hyödynsi museoviraston hyväksyntää, silloin kun se sopi alueen uusiin suunnitelmiin. Museovirasto oli ydinalueen kaavoituksessa pyrkinyt kompromissiin, jossa suurin osa rakennuksista säilyisi. Tehtaan kirkon ympäristön kaavoitus oli erillinen prosessinsa, jossa virastoa eivät enää sitoneet kantatontin sopimukset toisin kuin kaupunkia. Museoviraston, kaupungin museotoimen ja Pirkanmaan ympäristö-

---

825 KHO:n päätös 18.2.2005 asemakaavan muutosasiassa. KV 16.3.2005. Pirkanmaa-kokoelma.

keskuksen jyrkkä kanta puuvillamakasiinien kohdalla johti siihen, että kaavoitusyksikkö sivuutti suojelunäkökohdat kokonaan ja asettui alueen omistajan puolelle.

Toinen huomionarvoinen asia oli alueen suunnittelijan vaihtuminen kahteen otteeseen. Alueen suunnittelijana aluksi toiminut arkkitehti Juha Jaakola ajoi ehdottomasti vanhimman makasiinin julkisivujen suojelua. Jaakola kuului kaupungin rakennuskulttuuriselvityksen toimikuntaan, joka selvitti samoihin aikoihin myös makasiinien historiallisia ja maisemallisia arvoja. Alueen suunnittelusta vastasi Jaakolan jälkeen Jouko Seppänen, jonka taas syksyllä 2001 korvasi Veikko Vänskä. Vänskä muutti ensitöikseen kaavaa niin, että puuvillamakasiinien osittaisestakin suojelusta luovuttiin. Tutkitun tapauksen valossa alueen kaavoittaneella arkkitehdillä oli vaikutusta lopputulokseen.

Oliko kaupunki vastuussa oman teollisuusperintönsä säilyttämisestä ja purkamisesta? Kaupungin päätöksissä painoivat alueen omistajan kanssa sovitut asiat, jotka omistaja toi esille kaavoituksen yhteydessä. Kaupunki ei ollut valmis lunastamaan aluetta itselleen, mikä olisi tehnyt mahdolliseksi toisenlaisen lopputuloksen. Suojelua puolustaneet esittivät kannanotoissaan kaupungin johdon syylliseksi kaupungin alueella sijaitsevan rakennusperinnön hävittämiseen.

Kaavoitusyksikön ja suojeluviranomaisten näkemykset rakennussuojelun kriteerit täyttävästä rakennuksesta erosivat selvästi toisistaan. Kaavoitusyksikön mukaan puuvillamakasiinit eivät kuuluneet siihen vanhaan arvokkaaseen rakennuskantaan, jonka säilyminen ja suojelu oli itsestään selvää. Tampereen kaupungin kaavoitusjohtaja Jyrki Laiho kommentoi *Aamulehdessä* 11.5.2003, että 1800-luvulta ja vuosisadan vaihteesta säilynyt rakennuskanta oli jo niin arvokkaassa iässä, ettei sitä enää uhannut purkaminen. Samassa yhteydessä Laiho kuitenkin mainitsi puuvillamakasiinit, joista vielä väännettiin kättä.⁸²⁶ *Helsingin sanomissa* Laiho oli muutamaa vuotta aikaisemmin vastannut museoviraston puuvillamakasiineista tekemään suojeluesitykseen ettei kaiken mahdollisen säilyttäminen ole tätä päivää.⁸²⁷

---

⁸²⁶ AL 11.5.2003. Kaavoittaminen ei enää uhkaa vanhan Tampereen rakennuksia.

⁸²⁷ HS 28.5.2000. Museovirasto säilyttäisi Finlaysonin hallit, Tampere jättäisi pystyyn vain tiilimuurin.

Kuva 87 Uudet kerrostalot puuvillamakasiinien paikalla Näsilinnankadun varrella kesällä 2015, ML.

Kongon, vanhan värjäämön ja puuvillamakasiinien tapaukset osoittivat, että rakennussuojelu tapahtui kaavoituksen kautta. Oikeusistuimet hylkäsivät eri toimijoiden tekemät suojeluesitykset rakennusten suojelusta rakennussuojelulailla tai esitykset kaavan uudistamiseksi, koska alueella oli uusi asemakaava, jossa suojelukysymykset oli oikeusistuimen mukaan riittävästi huomioitu. Puuvillamakasiinien suojeluyrityksen yhteydessä muutosta hyväksytyyn kaavaan hakivat rakennussuojelun asiantuntijat museovirasto ja Pirkanmaan ympäristökeskus. Vaikka säilytettävissä kohteissa rakennuksen ikä ja alkuperäisyys saivat korostuneen roolin, suojelukiistoissa kaavoitusyksikkö hylkäsi suojelun puolustajien vastaavat argumentit. Oikeuden päätöksissä kiistana olleiden rakennusten historiallisia ja maisemallisia arvoja ei kielletty, mutta päätös suojelemattomuudesta tehtiin muihin syihin vedoten.

Keskustelussa suojelun puolustajat korostivat sitä, miten vuoden 1987 neuvottelumuistio ohjasi alueen suunnittelua ja satoi kaupunkia päätöksenteossa. Kuitenkin kyseessä oli monen vuoden prosessi, jossa erilaisia vaihtoehtoja ja ratkaisuja etsittiin. Kaupungin tahtotila ei tässäkään tapauksessa riittänyt alueen lunastamiseen, mikä olisi ollut edellytyksenä teollisuusperinnön säilymiselle. Yksityisen yrityksen intressit ovat suuremmassa määrin taloudellisia ja vasta toissijaisesti yhteiskunnallisia ja silloinkin tavoitteena on yleensä hyvän julkisuuskuvan kautta saavutettu suurempi taloudellinen kannattavuus. Kaupunginjohdon ja luottamusmiesten huomio aluetta kohtaan oli selkeästi vähäisempi kuin esimerkiksi värjäämön tapauksessa, vaikka

suojeluviranomaiset olivat yksituumaisesti vanhimman makasiinin suojelun kannalla. Oliko puuvillamakasiinien arvo lopultakin vähäisempi teollisuusperinnön merkitysten kantajana kuin muun tehdasalueen? Toteutuiko lopulta arkkitehti Järven tavoite siitä, että uudisrakentamisen tarpeen ja arvon osoitettiin olevan suurempi kuin säilyneiden rakennusten arvo?

”KESKENERÄISESTÄ” KAUPUNKIKUVASTA EBJÄKSI KOKONAISUUDEKSI

Kaavoittajien ja alueen omistajien julkisuuteen antama kuva Finlaysonin alueen muutoksista korosti keskeisen teollisuusmaiseman säilymistä kaupunkikuvassa. Alueen uudistumisesta kertovissa esitteissä korostui teollisuusmaiseman säilyminen samalla kun uudet toiminnot yhdistivät alueen osaksi elävää keskustaa.⁸²⁸ Kaavoituksesta annetuissa lausunnoissa kaupunki loi mielikuvaa elävästä, selkeästä ja valoisasta uudistuvasta alueesta verrattuna aikaisempaan turmeltuneeseen, ahtaaseen ja synkkään tyhjenevään teollisuusalueeseen. Koska teollisuusalue oli suljettu pitkälle 1990-luvulle, kaupunkilaisten mielikuvat rakentuivat pääosin kaupungin ja alueen omistajien antamista tiedoista ja rakentamasta mielikuvasta. Kaupunkilaisten omakohtaiset kokemukset alueesta olivat kuitenkin toisenlaisia. Suojelukiistojen myötä luottamus kaupungin toimijoihin kaupunkilaisten etua ajavana kyseenalaistui. Kokemus epäoikeudenmukaisuudesta päätöksenteossa ja kuntalaisten kuulemisessa sai kaupunkilaiset äänekkäästi puolustamaan teollisuusperintöään.

Kaavoituksen julkisuus ja laillisuus

Finlaysonin alueen kaavoitusprosessi kesti alustavista suunnitelmista toteutukseen yli kaksi vuosikymmentä. Tuon ajan kuluessa suojelun puolustajat kyseenalaistivat kaavoitusprosessin laillisuuden ja julkisuuden useamman kerran. Rakennuslaissa edellytetty rakennushistoriallinen selvitys kaavatyöskentelyn pohjana valmistui Finlaysonin alueelle samoihin aikoihin asemakaavan kanssa, kahdeksan vuotta myöhemmin kuin alueen alustavat suunnitelmat. Selvityksessä rakennuksiin liitetty arvot tukivat ja perustelivat aikaisemmin tehtyjä päätöksiä säilytettävistä ja purettavista rakennuksista. Tietojen käyttäminen kaavoituksen pohjana kääntyi päinvastaiseksi. Konkreettisimmin tämä näkyi vanhan värjäämön kohdalla. Rakennuksen arvoja ei katsottu tarpeelliseksi selvittää, koska rakennus oli merkitty uusissa suunnitelmissa purettaviksi.

---

⁸²⁸ kaupungin pienpinnat; Finlaysonin kanta-alue; Tampere, teollisuusrakennusten uudelleenkäyttö; Tammerkosken kansallismaisema. TKKA.

1990-luvun alussa Finlaysonin ja Tampellan kaavoitussopimukset herättivät laajaa huomiota. Erityisesti niin sanottu Tampella-sopimus sai mediassa valtakunnallista huomiota siihen liittyvien väärinkäytösten vuoksi, kun taas Finlaysonin kaavoitussopimus ja sen taustalla vaikuttanut neuvottelumuistio jäivät vähemmälle huomiolle.⁸²⁹ Vuonna 1987 allekirjoitettua neuvottelumuistiot ei tuotu kaupungin luottamuselinten käsiteltäväksi missään vaiheessa. Kaavoitussopimus hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa asemakaavamuutoksen hyväksymisen yhteydessä. Neuvottelumuistio ja siihen liittynyt arkkitehti Karvalan muistio nousivat selvästi esille vasta suojelukiistojen yhteydessä. Samoin kaavoitusvirasto tai kaupungin johto ei esitellyt aatekilpailun vaihtoehtoisia suunnitelmia julkisuudessa, vaan kaavoitusvirasto työsti osayleiskaavan yhdessä aatekilpailun voittaneiden arkkitehtien kanssa. Vaihtoehtoisia ratkaisuja ei esitetty kaupungin luottamusmiehillä eikä kaupunkilaisille.⁸³⁰ Alueen kaavoitus eteni hankekohtaisena suunnitteluna, jossa yksityisen sektorin intressit nousivat kaavoitusta ohjaavaksi tekijäksi. Samalla päätöksenteon demokraattisuus ja kansalaisten vaikutusmahdollisuudet vähenivät.⁸³¹ Taloudelliset kysymykset korostuivat alueen kaavoituksessa ja suojelukohdissa, koska kaupungin omat resurssit eivät riittäneet vastaamaan suojelusta. Valtiokaan ei ollut halukas turvaamaan kansallisesti merkittävää korostettua teollisuusperintöä. Tämä tuli selvästi esille Kuusivononin suojelussa. Teollisuusperinnön muistomerkin suojelemisen kustannuksista keskusteltiin useita vuosia. Alueen omistaja oli valmis säilyttämään keskeisimmän teollisuusperinnön, mutta omilla ehdoillaan.

Kaavoituksen lähtökohta, neuvottelumuistion liitteenä ollut Karvalan suunnitelma, oli ”kadonnut”, kun suojelun puolestapuhujat pyysivät asiakirjaa kaavoitusyksiköltä vanhan värjäämön suojeluyrityksen aikana.⁸³² Kaavoitusyksikkö toi neuvottelumuistion julkisuuteen puuvillamakasiinien suojelukiistan aikana, mutta käsittääkseni liitteenä ollut Karvalan suunnitelma pysyi piilossa kaavoitusprosessin loppuun asti. Tutkimusaineistoa kootessani syksyllä 2006 kyseiset asiakirjat löytyivät kohtuullisen helposti kaavoitusyksikön arkistosta. Tässä kohtaa voi perustellusti kysyä toteutuiko kaavoituksen läpinäkyvyys ja demokratia kaavoitusprosessissa. Jo kutsukilpailun tavoitteissa mainittu alueen taloudellinen hyödyntäminen 10 vuoden kuluessa kertoi siitä, että alueen omistajan intressit nousivat päällimmäisiksi. Tavoitteeksi asetettu voittojen nopea saaminen uudistuvalla alueella jätti historialliset arvot toissijaisiksi.

829 Tampella-sopimuksesta, ks. Laine & Peltonen 2003, 247–300.

830 Satu Hassin muistutus osayleiskaavaan 6.4.1990. TKKA.

831 Virkkala 1991, 3–4.

832 Asemakaava-arkkitehti Mikko Järven vastaus Asianajotoimisto Savia & Savia Oy:n tiedusteluun, päiväämätön dokumentti, Finlayson-kansio, TKKA. Kyseisen dokumentin katoamista ihmeteltiin myös verkkosivuilla, <http://mansetori.uta.fi/forum>, haettu 27.2.2006 ja www.varjaamo.org, haettu 20.10.2005; myös arkkitehti Heikki Pyykkö nosti esiin kadonneen dokumentin merkityksen mielipidekirjoituksessaan *AL* 22.4.2004.

Erona Verkatehtaan tapaukseen alueen omistaja, Finlaysonista Askon kautta Tampereen Kiinteistö Investiksi jalostunut yhtiö oli itse kunnostamassa aluetta. Yksittäisten uudisrakennuskohteiden, kuten Kuninkaankadun ja Satakunnankadun kulmauksen tontti, vanhan värjäämön alue, puuvillavarastojen tontti ja vanhojen puutalojen kunnostus ja uudisrakentaminen myytiin edelleen, mutta pääosa alueesta pysyi saman yrityksen omistuksessa. Toisaalta alueen kokonaisuuden suunnittelu helpottui, kun neuvottelupöydässä istuivat samat tekijät, toisaalta kaupungin ja omistajan väliset varhaiset sopimukset sitoivat kaupunkia koko ajan suunnittelun ja toteutuksen venyessä 1980-luvulta 2000-luvun alkuvuosiin.

Alueen omistaja sekä myöhemmässä vaiheessa myös alueen rakennuttaja kuuluivat kaavoituksen seurantaryhmään, jonka tapaamisissa tuotiin esille eri osapuolien tavoitteet ja tarpeet. Alueen omistaja ja kaupunki olivat sopineet suunnittelun pääpiirteistä jo 1980-luvun lopulla ennen kaavoituksen aloittamista. Neuvottelumuistio oli kaupungin virkamiesten allekirjoittama ja sitoi kaupunkia tältä osin, vaikka sitä ei ollut esitelty eikä hyväksytty kaupunginhallituksessa tai -valtuustossa. Muistiota käytettiin kaavoituksen pohjana ja toisaalta kaavoitus toteutui pitkälti siinä esitetyllä tavalla.

Finlaysonin alueen suojeleminen – tosiasiat ja niiden tulkinta

Jo 1970-luvulla alkanut keskustelu Finlaysonin alueen suojeltavista rakennuksista ja näkymistä, siirsi vanhentuneet suojelutavat 1990-luvulle asti. Pelkkä julkisivujen suojeleminen rakennusten ja rakennuskokonaisuuksien sijaan oli edelleen käytössä, kun suojelun lähtökohtana oli tärkeiden maisemien ja näkymien säilyttäminen.⁸³³ Rakennussuojelun näkökulmasta voidaan kysyä, miten onnistunut suojeleminen oli esimerkiksi Plevnan tapauksessa, jossa rakennus- ja teollisuushistorialliset arvot perustuivat suurelta osin yhteen isoon tehdassaltilaan. Uuskäytössä alueen omistaja sijoitti rakennukseen pysäköintilaitoksen, ravintolan ja elokuvateatterin. Teollisuushistorialliset merkitykset, jotka rakennusajankohtana olivat aiheuttaneet hämmästyksiä kaupunkilaisissa, Plevnan yhteydessä usein esitetyt valokuvat Suomen ja Pohjoismaiden suurimmasta tehdassalista, katosivat uuskäytön myötä. Suojeluun päätyivät lopultakin vain seinät, kun rakennuksen omistaja muokkasi sisätiloista uuskäytön tarvitsemia toisarvoisia tiloja.

Kaupunkilaisten kannanotot kaavoituksen eri vaiheissa ja suojelukiistojen aikana käydyssä keskustelussa kyseenalaistivat kaavoituksen esittämät perustelut

---

⁸³³ Kaupunkikuvallisesti, kulttuurihistoriallisesti tai maisemallisesti tärkeisiin kohteisiin viittasivat asemakaavamuutoksen no 7299 merkinnät sj-3, sj-9, sj-10, sj-11 ja sr-4. Näiden kohteiden muutostöissä tuli erityistä huomiota kiinnittää alueen maisemallisiin arvoihin. Samoin suojelumerkinnöissä (yhteensä 8 eri tasoa) kiinnitettiin huomio rakennuksen kaupunkikuvalliseen merkitykseen. Asemakaavan muutos no 7299, kartta 8.11.1995. TKKA.

kaupungin keskustan kehittämisestä ja suojelun kriteereistä. Suojelukeskustelusta voi erottaa eri toimijoiden painottamia perusteluja tekemilleen valinnoille. Argumentoivan kielenkäytön olennaisena piirteenä on puhujan ja yleisön välinen suhde, argumentointi on aina persoonallista, kohdistettua kommunikointia.⁸³⁴ Tämä keskustelutilanne puhujan ja yleisön välillä mahdollistaa ristiriitaistenkin näkemysten esiintuomisen, mikä taas voi johtaa tilanteen uudelleenmäärittelyyn ja sitä muuttavaan toimintaan.⁸³⁵ Kaavoitukseen liittyvät asiakirjat voi nähdä argumentoivana retoriikkana, jossa oletetaan universaali yleisö, jolle valitut ratkaisut perustellaan. Tarkoituksena oli tarjota uskottavat ja hyväksyttävät perustelut kaupunkisuunnittelun kontekstissa. Kaavoituksessa tämä näkyi yleisesti hyväksyttävissä olevina tavoitteina julkisten palveluiden kehittämisestä ja lisäämisestä, liikenteen sujuvuuden takaamisesta ja uusien asuntojen ja toimitilojen tarjoamisesta kaupungin kehityksen ja kasvun takaajina. Kulttuuriperinnön säilyttämisen takaajana toimivat lukuisat suojelumerkinnät asemakaavassa.

Kaavoittajat	<ul style="list-style-type: none"> • ei kaupunkikuvallisesti tai historiallisesti merkittävä, sijainti tehdasalueen takapihalla. • huonokuntoinen ja poistuvaa rakennuskantaa • paikan kulttuurihistoriallinen ja maisemallinen arvo rakennusten sijaan
kaupunkilaiset	<ul style="list-style-type: none"> • ainutlaatuinen koskimaisema • kaikkien kaupunkilaisten yhteinen kansallismaisema • värjäämön ikä, kauneus ja kansainvälinen ainutkertaisuus • teollisuushistoriallinen merkitys
Museovirasto	<ul style="list-style-type: none"> • oleellinen osa kansallismaisemaa • rakennus- ja teollisuushistoriallinen merkitys • rakennuksen ikä ja kunto
suojeluyhdistykset, -seurat	<ul style="list-style-type: none"> • erottamaton osa kansallismaisemaa ja Tammerkosken teollisuusmaisemaa • ikä, teollisuushistorialliset, maisemalliset ja arkkitehtoniset arvot. • kohtuullinen kunto
Tampereen Kiinteistö Invest Oy	<ul style="list-style-type: none"> • rappeutunut • ei maisemallista, teollisuus- ja rakennushistoriallista arvoa. • tyhjän tilan kuori • tuntematon kaupunkilaisille
Poliitikot	<ul style="list-style-type: none"> • koskimaiseman säilyminen tamperelaisten kunnia-asia • kaupungin vanhimpia rakennuksia • maisemallinen, arkkitehtoninen ja teollisuushistoriallinen arvo

Kuva 88 Eri toimijoiden keskeisimmät argumentit suojelun puolesta ja vastaan vanhan värjäämön suojelukiistan yhteydessä. Argumentit toistuivat vastaavina myös muissa tutkituissa tapauksissa Finlaysonin alueella.

Finlaysonin tapauksessa kaupunkisuunnittelun asiakirjoissa yhtenä perusteluna kaavoitusyksikkö käytti määrällistä perustelua erona laadullisesta argumentoin-

834 Summa 1989, 94.

835 Summa 1989, 94.

nista.⁸³⁶ Osayleiskaavassa ja asemakaavamuutoksessa kaavoitusyksikkö painotti säilyvien rakennusten määrää suhteessa uudisrakentamiseen. Samalla kaavoitusyksikön ahkerasti käyttämä viittaus säilyvien rakennusten määrään yhdistyi tärkeäksi koetun kaupunkikuvan säilymiseen. Määrällinen suojele ei kuitenkaan kertonut mitään siitä, mitä oli suojeltu ja miksi. Finlaysonin keskeisellä tehdasalueella tehdasrakennus TR 54 1900-luvun puolivälistä piti sisällään suuren osan suojelluista neliöistä kaupunkikuvallisesti merkittävällä paikalla, samalla kun huomattavasti vanhemmat rakennukset tehdasalueen reunalla päättyivät purettaviksi.

Kaavoittajien esittämät argumentit suojelun määrästä ja keskeisen kaupunkikuvan säilymisestä, samoin kuin kaavoittajien tiivis yhteistyö museoviraston kanssa, vakuuttivat kaupunginvaltuutetut, jotka äänestivät Finlaysonin asemakaavan hyväksymisen puolesta. YVA-raportissa esitetty vaihtoehto alueen käytöstä ei ollut realistinen, mutta sen avulla kaavoittajat pystyivät korostamaan positiivista muutosta toiseen annettuun vaihtoehtoon nähden.

Suojelijoiden perusteluissa korostuivat sen sijaan laadulliset argumentit. Suojelijat korostivat yksittäisten rakennusten historiallista, rakennustaiteellista ja kaupunkikuvallista arvoa suojelun perusteluna, kun taas kaavoitusyksikkö näki nämä arvot vain kokonaisuudessa, jolloin ne eivät toimineet yksittäisten rakennusten suojeluperusteena. Molempien perustelujen lähtökohtana oli lainsäädännön vaatimus historiallisesti ja taiteellisesti arvokkaiden rakennusten suojelusta. Kaavoituksen toisena oleellisena lähtökohtana oli kaupunkitoimintojen kehittäminen ja tarpeet, kun taas suojelijoiden toisena lähtökohtana oli kulttuuriperinnön säilyminen. Taustalla oli erilainen kaupunkikäsitys, kaupunkisuunnittelussa modernistinen, suojelussa taas osittain romanttinen.

Ainutlaatuisuuteen ja korvaamattomaan vetoaminen korosti romanttista näkemystä kaupungista, mutta mahdollisti samalla rakennuksen säilymisen kautta erilaiset kulttuuriset käytännöt historiallisesti kerrostuneessa tilassa.

Argumentin pätevyys on lopulta kiinni yleisöstä, kontekstista, jolle argumentti esitetään ja joka sen hyväksyy. Oikeuteen päätyneissä kiistoissa argumentin hyväksyjänä oli tuomioistuin, joka teki päätöksensä lakiin nojaten. Tässä kohdassa määrällinen perustelu oli hyväksytty normi. Suojelua vastustaneet vetosivat lainsäädännön eri kohtiin suojelun kohtuuttomuudesta, epätarkoituksenmukaisuudesta, kalleudesta ja kaupungin tarpeista. Kuitenkin suojelua ajaneiden toimijoiden laadulliset perustelut kyseenalaistivat kaupunkisuunnittelun perustelut uusien toimintojen sijoittamistarpeesta ja kaupungin kehittämisestä. Suojelijat nostivat

---

836 Summa on analysoinut Perelmanin argumentaatioteoriaa, jossa arvostusta koskevien argumenttien perustana käytetään kvantitatiivista ja kvalitatiivista perustelua. Kvantitatiivisella eli määrällisellä perusteella pyritään vakuuttamaan asiantilan paremmuus vetoamalla suurempaan määrään, jolloin määrä ratkaisee arvon. Samalla määrällisten perustelujen asettaminen etusijalle merkitsee normaalin asettamista normiksi. Laadullisten perustelujen ainutlaatuisuuteen vetoavuus merkitsee erilaista tai poikkeuksellista, joka vaatii erityisiä perusteluja, tekee laadullisista perusteluista erikoistapauksia. Summa 1989, 105–106.

kaupungin historiallisen merkityksen sen hetkisten tarpeiden yläpuolelle. Samoin kuin maisemakin vaatii katsomista kauempaa kokonaisuuden hahmottamiseksi, suojelun puolustajat näkivät kaupungin kehityksen historiallisen jatkumon hetkelisten ja jatkuvasti muuttuvien tarpeiden yli.

Käytännössä oleellisimmaksi nousi alueen taloudellinen hyödyntäminen ja historiallisten arvojen säilyminen lähinnä hyödynnettävissä olevissa näkymissä, vaikka suunnittelun edetessä muunkinlaisia arvoja nousi esiin ja kirjattiin mm. asemakaavan selostukseen.

Maankäyttö- ja rakennuslaissa puututaan historiallisesti tai rakennustaiteellisesti merkittävien rakennusten purkamiseen ja kaupunkikuvan turmelemiseen. Finlaysonin alue oli luokiteltu kokonaisuudessaan historiallisesti, rakennustaiteellisesti ja kaupunkikuvallisesti arvokkaaksi alueeksi. Ennen kaavoituksen alkua rakennustaiteellisesti arvokkaiksi oli luokiteltu tehtaan kirkko, pääkonttori ja palatsirakennus. Nämä rakennukset edustivat itsestään selvää osaa rakennussuojelussa, jossa aikaisemmin oli korostunut erityisesti ylemmän yhteiskuntaluokan perintö. Pääkonttorin ja palatsin suojelussa korostui rakennusten arkkitehtoninen arvo samoin kuin niiden merkitys osana tehtaan johdon toimintaa ja elämää. Näistä poikkeuksena oli vanha tehdas, joka alueen vanhimpana säilyneenä rakennuksena pääsi jo alussa säilytettävien rakennusten joukkoon. Vanhan tehtaan merkitys rakentui valtakunnallisesti arvokkaana, toisin kuin muiden yksittäisten tehdasrakennusten, jotka olivat lähinnä paikallisesti arvokkaita. Niin sanottuihin arvorakennuksiin – kuten tehtaan pääkonttoriin ja palatsiin – verrattuna tehdasrakennusten lukeminen osaksi rakennusperintöä tapahtui eri kriteereillä eikä ollut itsestään selvää, vaikka alue kokonaisuudessaan olikin luokiteltu kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittäväksi. Vaikka nimekkäät arkkitehdit olivat suunnitelleet suurimman osan Finlaysonin alueen tehdasrakennuksista, suojelun ja säilyttämisen kriteereissä korostuivat rakennusten kaupunkikuvallinen ja rakennushistoriallinen merkitys erona konttorin ja palatsin rakennustaiteellisiin ja kulttuurihistoriallisiin arvoihin. Puuvillamakasiinien kohdalla korostui edelleen se, että kaavoittajan mielestä rakennukset eivät kuuluneet rakennussuojelullisiin kohteisiin. Puuvillamakasiinien vähäisemmästä arvosta kertoo myös se, ettei niistä ole säilynyt juurikaan valokuvaa-aineistoa lukuun ottamatta valokuvia rautavaraston eli uudemman makasiinin rakennustyömaalta 1960-luvun alusta.

Sekä suojelun puolustajat että vastustajat hyödynsivät rakennussuojelun painopisteitä, ikää ja autenttisuutta käydyssä keskustelussa teollisuusperinnön arvoista. Näitä merkityksiä selvemmin korostuivat maisemalliset arvot ja kansallismaiseman merkitys kaikkien yhteisenä perintönä, jota yksityinen yritys ei voinut kaupunkilaisten mielestä oman tahtonsa mukaan purkaa ja rakentaa. Suojelu toteutettiin Finlaysonin alueella kuitenkin kokonaisuutena, jossa alueen omistaja ja kaavoittaja korostivat suojeltujen neliöiden kokonaismäärää riippumatta siitä, että olisi suojeltu rakennussuojelun kriteereiden perusteella tärkeimmät rakennukset. Suojelu

keskitettiin yhteen kulmaan, jossa suojeluun ”pääsivät” uudemmatkin tehdasrakennukset, koska sattuivat sijaitsemaan maisemallisesti tärkeällä paikalla ja suojeltavaksi katsotussa kokonaisuudessa. Samalla reuna-alueiden tehdasrakennukset olivat kaavoitusyksikön tulkinnan mukaan irrallaan ydinkokonaisuudesta, mahdollisesti vajaakäyttöisellä tontilla. Riippumatta näiden rakennusten historiallisista tai maisemallisista arvoista kaavoittaja luokitteli ne poistuvaksi rakennuskannaksi, turmeltuneeksi ja huonokuntoiseksi.

Vanhojen tehdasrakennusten uusikäytössä korostui käyttökelpoisuuden – miten helposti muunnettavissa toiseen käyttöön, taloudellisuus, korjauskelpoisuus – ohella rakennuksen sijainti eli se, mitä mihinkin kohtaan kannatti sijoittaa. Tämä tuli esille jo Finlaysonin aatekilpailun arvostelun yhteydessä, jossa palkintolautakunta korosti pysäköintilaitoksen sopimattomuutta arvokkaalle paikalle, vaikka taustajatuksena oli säilyttää vanha rakennus. Taloudellista näkökulmaa painottanut palkintolautakunta rakensi arvokkaalle paikalle ennemmin uudisrakennuksen kuin hyödynsi vanhan (vaikka kulttuurihistoriallisesti arvokkaankin) taloudellisesti kannattamattomammin. Sama toistui vanhan värjäämön kohdalla. Merkittävät kehitysedellytykset tarjoava paikka olisi hukattu, jos vanha rakennuskanta olisi säilytetty.

Kaavoittaja luokitteli vanhan värjäämön sijainnin takapihaksi, ydinalueen ulkopuolella olevaksi, perustellessaan syitä rakennuksen purkamiseksi. Tilalle rakennetut asuinrakennukset sen sijaan sijaitsivat erityisesti alueen omistajan silmissä paraatipaikalla kansallismaisemassa, kiinteässä yhteydessä muuhun alueeseen. Satakunnankadun ja Kuninkaankadun kulmaus oli kaavoittajan mukaan keskenäinen ja vajaakäyttöinen, vaikka tosiasiaa se oli niin täynnä tehdasrakennuksia, että niiden säilyttäminen olisi tehnyt uudisrakentamisen alueella mahdottomaksi. Vanhat puuvillamakasiinit eivät kaavoittajan mukaan kuuluneet osaksi kulttuurihistoriallisesti arvokasta kansallismaisemaa, vaikka kaikki muut rakennukset samassa ja ympäröivissä kortteleissa siihen laskettiin. Samoin makasiinien tuotannollinen yhteys tehdasalueeseen oli perustelujen mukaan katkennut, vaikka niin oli kaikkien muidenkin tehdasrakennusten teollisuuden siirryttyä alueelta pois. Puuvillavarastojen paikalle rakennetut uudet asuintalot olivat taas tärkeä osa kulttuurimaisemaa, joiden suunnitteluun tuli kiinnittää erityistä huomiota, jotta ne sopeutuisivat arvokkaaseen ympäristöön. Tosiasiat pysyivät samoina, vain tulkinta muuttui.

Konkreettisimmin sijainnin merkitys näkyy vertaamalla Kuusivooninkisen ja vanhan värjäämön kaavoitusprosessin kuluessa saamia merkityksiä ja arvoja. Lähtökohta näiden kahden rakennuksen välillä oli samanlainen ja samalla täysin erilainen. Molemmat edustivat alueen vanhinta rakennuskantaa, olivat säilyneet suhteellisen alkuperäisenä ja olivat huonossa kunnossa, vaikkakin ikään suhteutettuna korjauskelpoisia. Kuusivooninkinen sijaitsi tehdasalueen keskellä, suojeltavaksi aiotun alueen keskellä, kun taas vanha värjäämö sijaitsi tehdasalueen reunalla, piilossa katseilta. Siinä missä vanha tehdas oli kaavoitukseen osallistuneiden mielestä suojelun arvoinen ja merkittävä alusta asti, suojelun puolesta puhujat heräsivät

selvittämään värjäämön merkityksen vasta purku-uhan alla. Kaavoittaja ja alueen omistaja kielsivät rakennuksen kulttuurihistoriallisen merkityksen lähes loppuun asti. Yhtä huonokuntoisina toinen rakennus oli kunnostamisen arvoinen siihen liittyvien symboliarvojen ja autenttisuuden vuoksi, kun taas toisen huonokuntoisuutta ja korjauskelvottomuutta kaavoittaja ja alueen omistaja korostivat joka käänteessä, nollaten näin systemaattisesti kaikki rakennukseen mahdollisesti liitettävät merkitykset. Kaavoitusdokumenteissa luotujen mielikuvien kautta rakentuivat arvokas ja arvoton tehdasrakennus.

Perustelut suojelemattomuudelle

Kaupunkisuunnittelun asiakirjoissa Finlaysonin alue (kokonaisuutena) oli arvokas, se oli maisemallisesti, teollisuus- ja kulttuurihistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti merkittävä. Suojelukiistoissa argumentointi kaupunkisuunnittelun diskurssissa erotti yksittäiset rakennukset kokonaisuudesta ja perusteli suojelemattomuutta yhteismitattomasti, irrallaan kokonaisuuden arvoista ja eri kriteerein. Laura Tuominen on analysoinut argumentin rakennetta rakennusperinnön arvottamisessa ja todennut:

Suojelutoimia koskevat hylkäyspäätökset ovat enimmäkseen perustuneet muuhun kuin kohteen arvokkuuteen liittyvään harkintaan; suojelematta jättämisestä on vuosikymmenien varrella perusteltu esimerkiksi suojelun kohtuuttomuudella, kalleudella ja epätarkoituksenmukaisuudella.⁸³⁷

Tämä oli nähtävissä tutkittujen tapausten oikeudenpäätöksissä. Suojelemattomuuden perustelut koskivat muita kuin kohteen historiallisia, taiteellisia tai maisemallisia arvoja, oikeusistuin teki päätöksensä muilla perusteilla lakiin perustuen. Lain tulkinnassa korostuivat edelleen ensisijaisesti yksityistaloudelliset arvot yhteiskuntataloudellisten ja rakennusperinnön arvojen jäädessä toissijaisiksi, vaikka nämä arvot olivat suojelukiistojen lähtökohtina. Niitä ei myöskään oikeudenpäätöksissä kiistetty.

Verkatehtaan tapauksen jälkeen korostui hyvin selvästi teollisuusperinnön kuuluminen kaupunkilaisille, kaikilla tuli olla oikeus kansallismaisemaan. Kaupunkilaisten äänekkyyys sanomalehdissä, internetissä ja kaupunkitilassa kiinnitti myös päättäjien huomion, varsinkin kun kaupunkilaiset pitivät kaupunkia syyllisenä siihen, että yksityinen kiinteistönomistaja sai alueellaan tehdä lähestulkoon mitä halusi. Kaikkien nautittavissa oleva kansallismaisema edellytti kaupunkilaisten

---

⁸³⁷ Tuominen 2004a, 15.

mielestä kaupungin toimia kansallismaiseman ja teollisuusperinnön säilymiseksi. Kaupunkilaiset kokivat, että kaupunki oli asettunut alueen omistajan puolelle ja samalla kaupunkilaisia ja heidän arvojaan vastaan.

Erityisesti Finlaysonin vanhan värjäämön suojelukiistan kohdalla näkyi rivien hajoamista myös päätöksentekijöiden keskuudessa. Toisaalta se kertoi siitä, että ajan kuluessa yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset voivat muuttaa päätöksentekijöidenkin näkemystä. Toisaalta julkinen keskustelu, painostus ja syyttely saivat epäilemään ja hakemaan taustatukea tehdyille päätöksille, kuten teki kaavoitusyksikön arkkitehti Veikko Vänskä värjäämön suojelukiistan pitkittyessä. Päätöksenteon uskottavuuteen ja luotettavuuteen, sekä sopimuksista kiinni pitämiseen vedoten toisenlaiset näkemykset ja ajatukset lopulta kumottiin.

Valtuutettu Irja Tulosen (kok) tekemään aloitteeseen kansanäänestyksestä Koskenniskan –sillan tarpeellisuudesta kaupunginhallituksen vastaus oli, että kaupungin velvollisuus oli pitää kiinni tekemistään sopimuksista eikä tarkastella asioita senhetkisten mielipiteiden valossa: ”Ratkaisevaa on kaupunginvaltuuston yksimielisesti tekemissä asemakaava- ja sopimuspäätöksissä ilmaistun yksiselitteisen tahdon noudattaminen. Kaupungin toimien luotettavuuden ja uskottavuuden kannalta on ensiarvoisen tärkeää noudattaa tehtyjä sopimuksia”.⁸³⁸ Valtuustossa kerran päätetyissä ja hyväksytyissä asioissa tuli pitäytyä. Tämä kuvasti asennetta päätöksenteon koelimityksissä, joka korostui myös tutkituissa tapauksissa. Valtuuston yksimielisyyteen oli vedottu jo Verkatehtaan tapauksen yhteydessä. Sopimuksista kiinni pitäminen laillisuuden ja luotettavuuden nimissä oli tärkeämpää kuin sopimuksen sisältö. Huonojakaan päätöksiä ei tämän näkemyksen mukaan voinut perua, jos niistä oli yksimielisesti päätetty.

Sitkeimmin näkemyksistään pitivät kiinni alueen kaavoitukseen osallistuneet kaavoitusyksikön arkkitehdit. Kristiina Jääskeläisen, Mikko Järven ja Veikko Vänskän perustelut suojelemattomuudelle pysyivät, vaikka samaan aikaan monet päätöksentekijät olivat jo vakuuttuneet päinvastaisesta.

Kaupungin johdon perustelut siitä miksi suojeltaviksi esitettyjä rakennuksia ei suojeltu, vastasivat ja vetosivat laissa esitettyihin kohtiin suojelemattomuuden syistä kiistämättä täysin suojelun kohteina olleiden rakennusten arvoa ja merkitystä.⁸³⁹ Poikkeuksena tästä olivat Verkatehtaan alue kokonaisuudessaan ja puuvillamakaasiinit, jossa kaavoittajat vetosivat myös alueen rajaukseen ja tätä kautta syntyneeseen vähempiarvoisuuteen. Keskeiseksi perusteluksi nousi yhteistyö museoviraston kanssa, jolloin museoviraston rooli rakennusperinnön määrittäjänä ja suojelijana korostui entisestään.

---

⁸³⁸ Kaupunginlakimies Timo Sivulan laatima lausunto 21.6.2001, KH 27.8.2001, KV 12.11.2001, 330 §, Pirkanmaa –kokoelma.

⁸³⁹ Syitä suojelemattomuudelle olivat mm. suojelun kohtuuttomuus omistajalle ja suojeltujen rakennusten määrää ja asemakaavan tuoreus.

Kompromissi

Finlaysonin kaavoitusprosessi erosi Verkatehtaan tapauksesta muun muassa siinä, että yhteistyö museoviraston ja kaavoittajien kesken oli Finlaysonin tapauksessa tiivistä koko suunnitteluprosessin ajan. Tämä johti kompromisseihin ja neuvotteluihin, jotka lopullisista asiakirjoista ja dokumenteista eivät ilmene. Verkatehtaan suojeluprosessin aikana käyty kiivas sananvaihto lehdistössä, asiakirjoissa; muistutuksissa, valituksissa ja suojeluesityksessä, jäi Finlaysonin tapauksessa pääosin vain neuvottelijoiden itsensä tietoon. Museovirasto otti kantaa vain oleellisimpiin suojelunäkökohtiin, joista virasto ei ollut valmis tinkimään.⁸⁴⁰ Museovirasto pyrki kompromissiin, joka olisi alueen omistajalle taloudellisesti kannattava, mutta jolla turvattaisiin keskeisimmän teollisuusperinnön säilyminen jälkipolville. Kuten kaavoitusyksikkö totesi useassa yhteydessä, alueen kaavoitus ja suojelu oli kokonaisuus, neuvottelun tulos, jossa oli sovittu suojeltavien rakennusten määrä ja suojelun aste.

Myöhemmin esiin nousseissa kiistoissa museovirasto ei voinut kieltää purettaviksi valittujen rakennusten historiallisia ja kaupunkikuvallisia arvoja, mutta ei toisaalta voinut vaatia suojeluakaan, vain toivoa sitä. Poikkeuksena tästä oli puuvillavarastojen tilalle kaavoitetut asuinkerrostalot, alue, joka oli irrotettu omaksi kokonaisuudekseen. Tässä yhteydessä virasto vaati vähintäänkin vanhimman makasiinin suojelua, eikä luopunut vaatimuksestaan missään vaiheessa, kun taas kaupunki näki tämänkin alueen kaavoituksen osana koko alueen kaavoitusta, jossa suojellut rakennukset oli päätetty jo kanta-alueen kaavoituksen yhteydessä. Tässä kohtaa voi nähdä neuvottelumuistion sitoneen kaupunkia, kun taas museovirasto oli otettu alueen kaavoitukseen mukaan vasta asemakaavan muutosehdotuksen lausuntopyynnön yhteydessä, jossa vaihtoehtona oli vain vanhimman makasiinin julkisivun säilyttäminen ja joka sekin poistettiin lopullisesta luonnoksesta. Kaupunki piti museovirastoa auktoriteettina, jonka lausuntoihin viitattiin siinä määrin kuin ne hyödynsivät kaupungin etua. Myös oikeudenpäätöksissä museoviraston lausunnoilla oli painoarvoa. Kuitenkin viime kädessä lainsäädäntöön nojaavissa päätöksissään oikeus sivuutti kokonaan suojeluesitysten kohteina olleiden rakennusten merkityksen säilyttämisen arvoisena kulttuuriperintönä. Siitä huolimatta että museovirasto oli saanut johtavan roolin alueen rakennussuojelullisten arvojen määrittäjänä, kaavoitusyksikkö ja alueen omistaja yhdessä päättivät suojelun asteen ja suojeltavat rakennukset.

Kaupungin kaavoitusjohtaja Jyrki Laiho korosti *Aamulehdessä* Vapriikin kävelysiltaa koskevassa uutisessa museoviraston roolia lausunnonantajana, ei päätöksentekijänä:

---

840 Mm. puutarhakanavan suojeluesityksen yhteydessä antamassaan lausunnossa Museovirasto piti puutarhakanavaa suojelun arvoisena, mutta koska omistaja oli sitoutunut vanhimman tehdasryhmän (johon puutarhakanava oleellisesti liittyi) suojeluun, ei virasto halunnut esittää lisäyksiä omistajan suojeluesitykseen. KH 7.12.1998.

*Museoviraston rooli on erittäin tärkeä. Meillä pitää olla instituutio, joka pohtii valtakunnan tasolla suojeleasioita, mutta on mietittävä minkä tason kysymykset kuuluvat virastolle ja minkä tason kysymykset ovat paikallisia.*⁸⁴¹

Tästä lopulta oli kysymys myös Tammerkosken teollisuusympäristöjen suojelussa. Verkatehtaan tapauksessa kaupunki piti suojelukysymystä vain ja ainoastaan paikallisella tasolla ratkaistavana asiana. Finlaysonin tapauksessa kaupunki oli museoviraston kanssa samaa mieltä teollisuusalueen kulttuurihistoriallisista ja muista arvoista kokonaisuudessaan, mutta yksittäiset kiistatapaukset olivat kaavoittajien mielestä edelleen paikallinen asia, joka tuli myös ratkaista paikallisesti ilman museoviraston puuttumista asiaan.

Tampereen ydinkeskustassa vapautui 1990-luvun alussa Finlaysonin ja Tampellan alueiden myötä lyhyessä ajassa yli 30 ha teollisuusalueita muuhun käyttöön. Teollisuuden työpaikat olivat vähentyneet tasaisesti jo 1960-luvulta lähtien. Kaavoitusyksikkö rakensi mielikuvien avulla muutoksen entisestä tehdasalueesta kaikkien kaupunkilaisten olohuoneeksi. Uudistettujen alueiden esittelyn yhteydessä on vuosien varrella korostettu sitä, miten alueilla työskentelee ja asuu yhtä paljon tamperelaisia kuin teollisuuden parhaina vuosina kävi töissä. Samalla korostuu muutoksen onnistuneisuus, kuollut ja turmeltunut on saatu uudelleen eläväksi ja tällä kerralla avoimeksi, kaikkien kaupunkilaisten tilaksi. Erityisesti 2000-luvulla huomio on kiinnittynyt myös kulttuuriperintöön, paikkojen merkitysten rakentamiseen paikallisesti ja kansallisesti merkittäviksi.

---

841 AL 27.3.2003

7 TEOLLISUUSPERINTÖ VUOSITUHANNEN VAIHTEESSA

TEHDASRAKENNUKSISTA TEOLLISUUSPERINNÖKSI

*Kulttuuriperinnön suojelussa on kyse kulttuuriarvojen vaalimisesta. Ei arvoja ilman tahtoa, eikä suojelua ilman intressiä suojella.*⁸⁴²

Historiallisten arvojen arvottamista analysoinut taidehistorioitsija Petri Vuojala on korostanut, miten suojelussa on kyse tahdosta säilyttää kulttuurisesti merkittäviä arvoja. Samoin rakennuksen historiallista arvoa ei voi määritellä valmiin arvojärjestelmän avulla, sillä kohteen arvokkuus voi muodostua juuri näiden määriteltyjen arvojen vajavaisesta, ristiriitaisesta tai epätyypillisestä kuvastamisesta.⁸⁴³ Rakennussuojelun kriteereillä ei välttämättä onnistuta suojelemaan niitä kohteita, jotka kaupunkilaiset kokevat arvokkaiksi.

Kaupungin tietoisesti rakennetusta imagosta on luettavissa muutos suhtautumisessa teollisuusperintöön. Ympäristöministeriön asettama työryhmä nosti Tammerkosken teollisuusympäristön kansallismaisemaksi 1990-luvun alussa, mikä osaltaan vaikutti kaupunkilaisten ja kaupungin johdon suhtautumiseen teollisuusperintöön ja sen arvoihin. Tampereen historiallisen identiteetin arvottaminen kansallisella tasolla sai paikalliset toimijat ymmärtämään oman kaupunkinsa ainutlaatuisuuden. Käytännössä teollisuusrakennusten suojelu oli kuitenkin vielä alkutekijöissään.

Tampere ei ollut päässyt irti teollisuuskaupungin imagostaan purkamalla vanhat tehdasrakennukset ja rakentamalla uutta. Muistiin ja mielikuviin iskostunut punatiilinen teollisuusmaisema sai kaupunkilaiset taistelemaan vastaan, vaikka päättäjät olivat päättäneet, että kaupungin uusi imago tieteen ja teknologian keskuksena tarvitsi myös uuden kaupunkikuvan. Yhdyskuntasuunnittelun jatkokoulutussihteeri Ilkka Sumu kirjoitti vuonna 1991 Suomen Kunnallislehdessä Tampereen teollisuuskaupungin imagosta ja kaupungin yrityksestä muuttaa imagoaan. Vuosikymmeniä rakennettua mielikuvaa ei kuitenkaan voinut hajottaa hetkessä:

Elleivät ihmiset olisi tulleet väliin, koko olennaisin teollisuuskeskusta olisi varmaan pantu sileäksi ja nostatettu uudelleen pienoisdallasiksi. Ja miksi taasen näin ei käynyt, ei varmaankaan johtunut teknistaloudellisista, kaupallisista tai toiminnallisista perusteista. Ei, vaan suo-

⁸⁴² Vuojala 2014, 132.

⁸⁴³ Vuojala 2014, 131–132.

*jelun aate tuli väliin siksi, ettei ihmisten maailmankuvia voinutkaan tuhota samassa tahdissa kuin teollinen toiminta ja taloudelliset rakenteet muuttuivat. Historiaton ympäristö on kuin muistinsa menettänyt ihminen.*⁸⁴⁴

Kansallisen menneisyyden monumentit olivat 1970-1980-lukujen kuluessa muuttuneet paikallisesti merkityksettömiksi. Kaupunkilaisten sitoutumisesta omaan kaupunkiinsa ja halusta säilyttää menneisyys osana kaupunkikuvaa kumpusi kuitenkin uusi merkityksenantoprosessi. Kaupunkilaisten yhteisöllisesti ja omakohtaisesti kokeman menneisyyden tulkinnan kautta tehdasrakennukset muuttuivat historiallisesti merkittäviksi kulttuuriperinnön kohteiksi. Viljo Kajava kuvasi runossaan muutoksen kaupungin rakennetussa muodossa 1800-luvulta 1900-luvun puoliväliin, ja sen miten muistot elävät kaupunkitilassa, rakennuksissa, tunnelmassa ja tuoksussa.⁸⁴⁵ Kajavan runossa menneisyys on jatkuvasti läsnä kaupungin rakennuksissa ja tiloissa:

*Näen kaupungin jokaisessa talossa
jokaisessa muistomerkissä
paksuin sormin ommellun arpisen sauman,
kuulen historiankirjojen lävitse
tuberkuloottisten yskän,
näen lavantaudin, mielisairauden, syfiliksen hirveät tilastot,
jotka peittyvät nyt
Vanhankirkon seinässä olevan virsitaulun homeisten
peltinumeroitten taakse.*⁸⁴⁶

Viljo Kajava 1966, Nyt

Runossa korostui ero historiankirjoituksen ja muistojen välillä. Teollisuusperinnösäkin korostui kollektiivisen muistamisen merkitys, mutta oleelliseksi nousi se, kuka sai määritellä muistamisen arvoisen teollisuusperinnön. 1990-luvulla näkemykset teollisuusperinnön merkityksestä ja toisaalta säilyttämisen arvoisista rakennuksista jakaantuivat eri toimijaryhmien sisälläkin, vaikka käytännössä eri osapuolet olivat hyväksyneet teollisuusmaiseman merkittävänä suojelukohteena.

---

⁸⁴⁴ Sumu 1991, 9.

⁸⁴⁵ Kajava 1966, passim. ”Kun nyt istun suurissa huoneissa / juhlivien puheensorinaa kuunnellen / sulkiessani silmät tunnen / vaatteitteni kankaan huokosissa / kutomojen aamunlämpimän langanhajun.” Kajava 1966, 11. Vanha kaupunki.

⁸⁴⁶ Kajava, 1966, 117. Nyt.

Kaupungin museotoimenjohtaja Martti Helin otti kantaa muuttuvaan ja kehittyvään kaupunkiin. Helin arveli, että ”moni entinen Tampellan tai Finlaysonin työntekijä olisi luultavasti valmis työntämään kyseiset tehtaات koskeen. Tehtaات eivät aina muistaneet suojella työntekijöitään”.⁸⁴⁷ Helin piti oleellisena lähtökohtana käyttötarkoituksen löytymistä suojeltavalle kohteelle suojelun perustana. Toisaalta, ”kaupungilla, joka tahtoo olla kulttuuri- ja matkailukaupunki, on kauniille kaupunkikuvulle pysyvä ”käyttö””.⁸⁴⁸ Helinin mukaan maisemalliset arvot olivat suojelun arvoisia. Toisin kuin Helin arveli, 2000-luvun alkuun mennessä oli selvää, että juuri tehtaan entiset työntekijät näkivät teollisuusperinnön arvon omaan menneisyyteensä kietoutuvana merkityksellisenä historiana.

Tehdasrakennusten arvottaminen perustui ajankohdan määritelmiin rakennusten ja alueiden arvoista. Lähtökohtana arvottamisessa oli kuitenkin rakennuksen tai rakennusryhmän hyväksyminen suojelun piiriin. Suojeluun liittyvä arvottaminen vaati tietyn aikaetaisyyden, jolloin mahdollinen suojelukohde hahmottui loppuunsaatettuna prosessina.⁸⁴⁹ 1960–1970-luvuilla tehdasrakennukset olivat vielä osa nykyisyyttä ja monelle kaupunkilaiselle työpaikka. 1990-luvun jälkiteollisessa yhteiskunnassa Finlaysonin alueen uusien suunnitelmien yhteydessä teollisuusympäristö määrittyi selkeämmin kulttuuriperinnöksi.

Peter Aronsson on kirjoittanut historiakulttuurista menneisyyteen viittaavina aineellisina lähteinä kuin myös aineettomina tapoina ja selityksinä, joiden avulla menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus on mahdollista sitoa yhteen. Aronsson on jakanut historiakulttuurin kolmeen kenttään, joiden kautta menneisyyden jälkiä nykyisyydessä voidaan tulkita, tai joiden kautta käsitys menneisyydestä rakentuu. Akateemisella kentällä tuotetaan historiallisia esityksiä menneisyydestä. Tutkimusten ensisijainen tavoite on tiedon paikkansapitävyys. Harrastelijoiden kenttä muodostuu muun muassa kotiseutu- ja juhlaulkaisuista, joiden tavoitteena on yhteisöllisesti merkittäväksi koettu mielikuva menneisyydestä. Yksityisellä kentällä menneisyyden merkityksiä välitetään muun muassa kahdenvälisissä keskusteluissa, jolloin tavoitteena on henkilökohtaisesti merkittävä menneisyys, omakohtaisiin tai lähipiirin kokemuksiin perustuvat menneisyyden tulkinnat.⁸⁵⁰ Historiantutkija Jorma Kalela kirjoittaa historian julkisista esityksistä ja kansanomaisesta historiasta, jotka vaikuttavat siihen, miten menneisyys muuttuu historiaksi. Kertomukset, kuvat ja tutkimukset muokkaavat käsitystä menneisyydestä, jolloin historian esitysten totuudellisuus on vain yksi sivujuonne eri tavoin kuvatussa ja kuvitellussa menneisyydessä. Kalelan mukaan oleellista on ilmiön tai asian pitäminen muistamisen arvoisena tai selitystä kaipaavana. Ihmisten historiatietoisuuden muovautumisessa

---

847 Kulmala 1989, 7. Martti Helinin haastattelu.

848 Kulmala 1989, 7. Martti Helinin haastattelu.

849 Mattinen 2014, 151.

850 Aronsson 2004, 17, 43.

akateemisilla tutkimuksilla on huomattavasti vähäisempi rooli kuin mitä historiantutkijat itse olettavat.⁸⁵¹ Käsitys menneisyydestä rakentuu erilaisten esitysten ja merkittäviksi koettujen tapahtumien, ja säilyneiden rakennusten, esineiden ja kuvien verkostossa. Tämän tutkimuksen tavoitteena on ollut tulkita menneisyyden tapahtumia sekä asiakirjoihin perustuvina faktoina, keskusteluissa syntyneinä merkityksinä että kirjallisten ja kuvallisten esitysten rakentamina mielikuvina. Samalla olen yrittänyt avata niitä erilaisia tapoja, miten historian julkisia ja kansanomaisia esityksiä, historiakulttuuria, hyödynnetään kulttuuriperinnön tuottamisessa.

Kulttuuriperinnön tuottamisessa korostuu vielä historiantesityksiä selkeämmin sen valikoiva luonne. Kulttuuriperintö ”tehdään” saatavilla olevista materiaaleista, historian esityksistä, kertomuksista, mielikuvista. Tässä tekemisessä korostuvat toimijat, jotka määrittävät, neuvottelevat, muokkaavat ja tuottavat kulttuuriperintökohteen arvoja ja merkityksiä yhä uudelleen ja uusista näkökulmista. Kulttuuriperinnön tuottajia ovat esimerkiksi kaupunkilaiset, kaupunkisuunnittelun virkamiehet ja rakennussuojelun asiantuntijat.

Kaupungin johdon teollisuusperintö

Verkatehtaan alueen muutos ja savupiipun kaataminen olivat vaikuttaneet kaupungin päättäjien suhtautumiseen teollisuusperintöä kohtaan. Yksi näkemystään muuttaneista oli kaupunginvaltuuston ja –hallituksen pitkäaikainen jäsen ja puheenjohtaja Vilho Halme (sdp). Verkatehtaan suojelukiistan aikaan suojelua voimakkaasti vastustanut Halme oli eläkkeelle lähtiessään 1980-luvun lopulla kertonut katuvansa Verkatehtaan tapauksen ratkaisuja.⁸⁵² Halmen merkitys oli kuitenkin muuttunut kaupungin päättäjän mielipiteestä tavallisen kaupunkilaisen näkemykseksi, kun taas kaupungin johdossa olivat uudet toimijat omine mielipiteineen.

---

⁸⁵¹ Kalela 2000, 37–39.

⁸⁵² Helin 1990, 36.

Kuva 89 Finlaysonin tehtaan savupiippu teollisuusperintönä. Kuva: Ville Saha, 2008. Tampereen kaupungin kuvapankki.

Kaupungin johdon mukaan uudistuva ja kehittyvä kaupunki tarvitsi edelleen uuden ja erottuvan ilmeen. Yleinen mielipide oli jo asettunut teollisuusperinnön suojelun puolelle, minkä johdosta kaupungin päättäjätkin hyväksyivät kaupunkikuvassa keskeisen teollisuusmaiseman säilyttämisen. Arkkitehti Timo Penttilän Tampellan alueelle suunnittelema tornitalo puolustanut kaupunginhallituksen puheenjohtaja Lasse Eskonen (sdp) kertoi mielipiteensä Aamulehdessä:

Ja Tampellan aluetta pitää tutkailla nimenomaan täältä (Näsinneulasta). Satakunnan sillalta näkyvät vain ne rakennukset, jotka on ajateltu suojeltavaksi. Sitä katsellaan sieltä ihan väärästä suunnasta. Mutta ylhäältä näkyy se, mikä on pakko purkaa eli tuo helvetillinen teollisuushalli ja puuhuvilat, jotka sinänsä ovat kauniita rakennuksia. Mutta aikamoisen pellen pitää olla se, joka sanoo, että alue pitää suunnitella noiden puuhuviloiden mukaan. Kyllä siinä jotenkin suhteellisuudentaju pettää, jos niiden säilyttäminen on se seikka, jonka mukaan tuo alue on hoidettava ja alueen käytön peruspilari.⁸⁵³

Eskosen mielipiteessä korostui se, että mikä toisesta suunnasta näyttäytyi suojeltuna teollisuusmaisemana, oli toisesta suunnasta katsottuna monien mahdollisuuksien kehittämiskohde, jota ei tullut hukata liialliseen suojeluuntoon. Suojelunarvoinen kaupunkikuva rajoittui Eskosen mukaan vain koskenrannan rakennuksiin. Kaupunginvaltuuston puheenjohtajaksi 1989 valittu Alpo Korkeela (kok) edellytti myös kaavoittajilta ja päättäjiltä rohkeutta ja ennakkoluulottomuutta Finlaysonin ja Tampellan alueen suunnittelussa:

---

⁸⁵³ AL A-Tampere 10.5.1990.

*... nyt on syytä lähteä liikkeelle rohkeasti ja purkaa se vanha, jolla ei ole mitään järkevää käyttöä tai todellista historiallista ja kaupunkikuvalista merkitystä.*⁸⁵⁴

Samassa haastattelussa Korkeela korosti, että koskenrannan teollisuusmaiseman keskeiset rakennukset tuli julkisuutensa vuoksi säilyttää, kun taas muun voi purkaa ja rakentaa uudelleen.⁸⁵⁵ Korkeelan mielestä Finlaysonin alueen historiallisetkin arvot olivat sidoksissa kaupunkikuvallisesti tärkeisiin rakennuksiin. Vajaat kaksikymmentä vuotta aikaisemminkin kaupunginhallitus oli perustellut suojelua tutun maiseman säilyttämisellä. 1990-luvun alussa kaupungin päättäjien käsityksen mukaan säilyttämisen arvoisia olivat edelleen kaupunkikuvassa näkyvät rakennukset. Teollisuusmaisema oli yhtä kuin koskenrantaa reunustavat tehtaat. Suljettujen tehdasalueiden sisälle jääneet rakennukset sitä vastoin olivat tuntemattomuudessaan arvottomia. Tampereen kuvateoksista välittyi myös kaupungin johdon suhtautuminen teollisuusperintöön:

*Vanhan teollisuus-Tampereen leimaa ylläpitävät tehtaanpiiput ovat jo jäähtyneet muistomerkeiksi. Samaan aikaan kaupunki avaa silmiään vuosisatojen salaisuuksia kohti. Kohti uutta päivää, kohti uutta aikaa, Tampere on herännyt muutokseen.*⁸⁵⁶

Tampereen kasvot –kuvateoksessa vuodelta 1990 painopiste oli uudessa, vasta valmistuneessa Tampere-talossa, kun taas teollisuudesta oli vain muutama kuva ja tekstissä korostui muutos: ”... teollisuudenaloja on kaupungissa edelleen, mutta niiden valta-asemat eivät ole ennallaan. Elinkeinoelämän rakenteessa tapahtuneet muutokset ovat voimakkaasti ravistelleet Tamperetta”.⁸⁵⁷ Kuvateoksen avausaunoissaan kaupunginjohtaja Paavola (sdp) näki muutoksen niin kaupunkilaisissa kuin kaupunkikuvassa. Korkeakoulujen tulon myötä julkinen rakentaminen oli lisääntynyt. Samalla keskivertotamperelaisesta oli tullut koulutetumpi ja paremmin toimeentuleva. Teollisuuden perinnön, tamperelaisen hengen, Paavola liitti ahkeruuteen: ”Jalat maassa työtään tekevä tamperelainen pyrkii tehokkuuteen. Hänen henkensä voi kuitenkin samalla tavoitella taivaita”.⁸⁵⁸ Sosiaalidemokraattisen puolueen ryhmäpuheenjohtaja, valtuutettu Jukka Leino korosti puheenvuorossaan

---

⁸⁵⁴ Sinisalo 1989, 8.

⁸⁵⁵ Sinisalo 1989, 8.

⁸⁵⁶ *Tampereen kasvot*, 3.uudistettu p. 1990.

⁸⁵⁷ *Tampereen kasvot*, 3.uudistettu p. 1990, 81. Teoksessa oli kaksi kuvaa vanhoista koneista ja kolme kuvaa tehdastyöläisistä. Varsinaisista teollisuusrakennuksista oli kuvattu Tamfelt Oy:n (Verkatehtaan) uusi tehdasrakennuskompleksi, TAKO:n tehdasalue Tammerkosken rannalla ja Lielahdessa.

⁸⁵⁸ *Tampereen kasvot* 1990, 5.

valtuustossa 1989 teollista perinnettä erityisesti työväen ja työnteon aineettomana perinteenä, joiden merkitys oli nykyhetkessä, ja jonka Leino selkeästi erotti menneisyyden kaupunkikuvan säilyttämispyrkimyksistä.⁸⁵⁹ Näin tulkittuna merkityksellinen teollisuusperintö oli kaupungin johdon mukaan aineetonta perintöä, jonka säilymiseksi ei tarvittu aineellisia muistomerkkejä, suojeltuja tehdasrakennuksia.

Tampereen seuraavat kuvateokset vuosilta 1994 ja uusittu painos 1997 korostivat teollisuutta perintönä, jonka pohjalta kaupunki oli ponnistanut. Samalla esiteltiin uuteen käyttöön otettuja tehdasrakennuksia.⁸⁶⁰ Kaupungin turisteille suuntaamissa matkailuesitteissä näkyi selkeä muutos 1990-luvun puolivälin jälkeen. Kaupunki mainosti teollisuusperintöä erityisesti Finlaysonin alueen historian avulla.⁸⁶¹ Selkeimmin ero korostui tultaessa 2000-luvulle, jolloin kaupungin päättäjät hyödynsivät teollisuusperintöä kaupungin historiallisen identiteetin pohjana. Irtautuminen teollisesta menneisyydestä mahdollisti kaupungin historian tarkastelun uudesta näkökulmasta, irrallaan tehdastyöhön ja teolliseen murrokseen liittyneistä negatiivisesti koetuista mielikuvista. Kaupungin päättäjät rakensivat teollisuuden perintönä unohtamisen ja muistamisen kautta.

Kuva 90 Tampereen kaupungin teollisuusperintöön keskittynyt matkailuesite 2000-luvun alusta. Kuva etukannesta.

859 Laine & Peltonen 2003, 310–311.

860 *Tampere, Finland: teollisuuskaupunki, kulttuurikaupunki, matkailukaupunki, kongressikaupunki*. 1994. Uudistettu painos 1997.

861 Matkailuesitteet 1988–2005. Vuoden 1997 kesällä kaupunki aloitti teollisuusperinne –kävelykierrokset, joissa esiteltiin kaupungin teollisuushistoriaa. Suuren suosion vuoksi kävelykierroksia jatkettiin seuraavana kesänä usealla eri teemalla. Matkailulautakunta, TKA.

Kaavoittajien teollisuusperintö

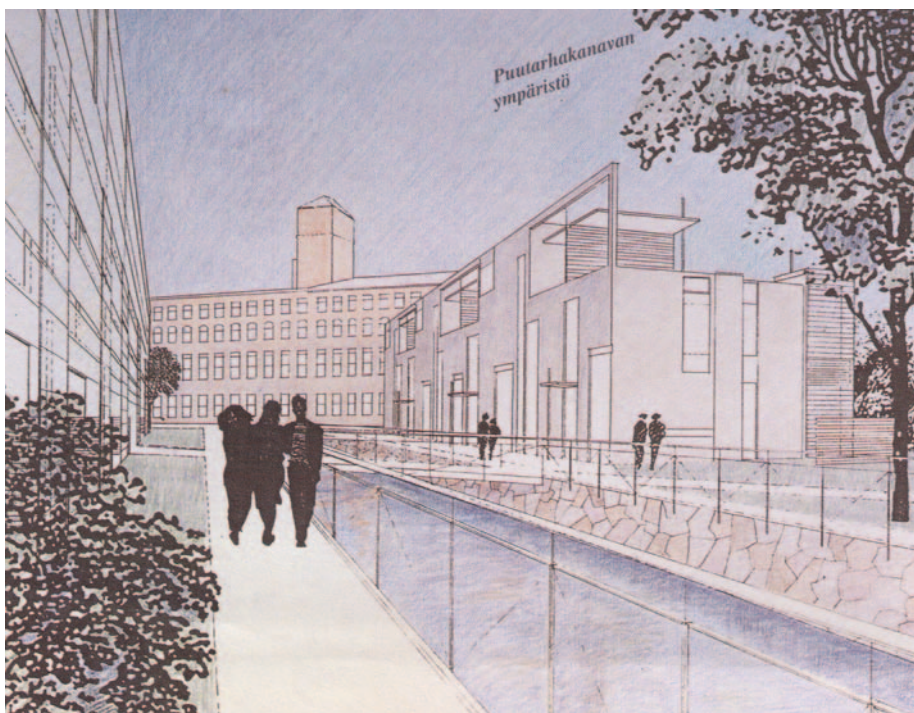
Tutkittujen tapausten oikeuspäätösten perusteluissa tuomioistuin sivuutti *rakennussuojelulain* suojelupäätösten pohjana, koska asemakaava-alueilla suojelutavoitteet tuli ensisijassa määritellä kaavoituksen keinoin. Tästä syystä kaupunkisuunnittelun toimijat olivat ratkaisevassa asemassa määriteltäessä rakennusten suojeluastetta ja samalla teollisuusperinnön arvoja.

Finlaysonin alueen kaavoitus 1980-luvulta 2000-luvun alkuun heijasteli samansuuntaisia arvoja kuin kaupungin päättäjien mielipiteet. Kaavoittajat sitoivat teollisuusperinnön merkityksen ensisijaisesti säilyvään maisemaan ja nimenomaan kosken suunnasta katsottuun maisemaan. Muutoksen suunta oli kuitenkin nähtävissä. Pelkkien kuorien ja kaupunkikuvan suojelun sijaan kaavoittajat määrittivät teollisuusperinnön yhä useammin kulttuurihistoriallisena ja rakennustaiteellisenä kokonaisuutena. Teollisuusperinnön merkityksen kasvusta tai hyödyntämisen potentiaalista kertoivat useat pienpainatteet, joita kaavoitusyksikkö teki 1990-luvun puolivälissä liittyen Finlaysonin ja Tampellan alueen kaavoitukseen.⁸⁶² Esitteissä kaavoitusyksikkö korosti alueiden historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävää miljöötä, joka oli tarkoitus säilyttää kaavamuuтокessa. Kuitenkin pienpainatteiden ensisijaisena tehtävänä oli esitellä uusia keskustatoimintojen laajenemisalueita, joita Finlaysonin ja Tampellan alueet kaavoitusyksikön näkemyksen mukaan olivat. Havainnepiirrosten avulla kaavoitusyksikkö loi esitteissä mielikuvan uudistuvista ja elinvoimaisista alueista.⁸⁶³ Kaavoituksessa kaupungin kehittäminen ajoi teollisuusperinnön aineettomien arvojen ohi. Muuttuva käsitys teollisuusperinnön merkityksestä ja arvoista johti 2000-luvun taitteessa suojelukiistoihin. Kaupunkilaisten, suojeluviranomaisten ja osittain kaupungin poliittisten päätöksentekijöiden aktiivisuus teollisuusperinnön arvojen ja merkityksen määrittelyssä vaikutti siihen, että vuonna 1995 hyväksytyn asemakaavamuutoksen määritelmä alueen ja yksittäisten rakennusten arvoista oli muutamassa vuodessa vanhentunut.

---

862 Tammerkosken kansallismaisema, Tampellan ja Finlaysonin teollisuusalueiden uudelleenkaavoitus 1994; Finlaysonin kanta-alue; Kanta-Tampellan alue; Tampere, teollisuusrakennusten uudelleenkäyttö. TKKA.

863 Finlaysonin kanta-alue; Kanta-Tampellan alue. Kaavoitusyksikkö, TKKA.

Kuva 91 Havainnekuva Finlaysonin alueen uudiskäytöstä Finlaysonin esitteessä 1995. Alun perin Arkki-tehtitoimisto 8 Studion voittaneeseen ehdotukseen "Toinen elämä" liittynyt planssi vuodelta 1989, TKKA.

Tampereella rakennussuojelu muuttui 1970-luvulta alkaen yhä useampia kaupunkilaisia kiinnostavaksi yhteiskunnalliseksi ja poliittiseksi kysymykseksi niissä rakennetun ympäristön kiistoissa, joissa argumentoitiin oman jokapäiväisen ympäristön säilymisen puolesta ja kaupungin kehittämisen tarpeista. Jälkikäteen tarkasteltuna näistä kauaskantoisimmaksi esimerkiksi on noussut Verkatehtaan alueen suojelukiista. Kaupunkilaisten aktiivinen osallistuminen synnytti ristiriitoja, kun kaupunkilaiset astuivat päätöksenteon alueelle, jota kaupungin virkamiehet ja poliittinen johto olivat aikaisemmin keskenään hallinneet. Samalla kaupunkilaiset ja kansalaisyhdistykset kyseenalaistivat päätöstentekijöiden asiantuntijuuden muun muassa rakennussuojelua ja kaupunkikuvaa koskeneissa kysymyksissä. Keskustelu säilyttämisen arvoisista rakennuksista oli hajaantunut kaupunkisuunnittelun diskurssista ja asiantuntijoiden lausunnoista erilaisiin yhteisöllisiin ja henkilökohtaisiin merkityksenantoprosesseihin, joista yhtenä esimerkkinä olivat internetin keskusteluryhmät ja yhden asian liikkeet.⁸⁶⁴

⁸⁶⁴ Keskustelua Finlaysonin värjäämön suojelusta käytiin internetissä mm. sivuilla: <http://palvelut.tampere.fi/osallistu/keskustelu/mielipide>, haettu 18.10.2006; <http://www.varjaamo.org> ja <http://mansetori.uta.fi/forum>, haettu 27.2.2006.

Tehdasrakennusten uusikäyttö, jota Tampereella oli aikaisemmin käytetty yhteiskuntataloudellisesti kannattavana vaihtoehtona kaupunkisuunnittelussa, siirtyi Verkatehtaan suojelukeskustelussa rakennussuojelun perusteluksi, yhdeksi vaihtoehdoksi purkamisen ja säilyttämisen välimaastoon. Samalla tehdasrakennusten uusikäyttö koki arvonalennuksen, suojeluun yhdistettynä se ei enää ollutkaan päättäjien mielestä taloudellisesti kannattavaa. Esimerkeiksi uusikäytön kalleudesta kaupunkisuunnittelijat nostivat Klingendahlin ja Lapinniemen tehdasrakennukset. Raskaat muutostyöt asuinnoiksi ja toimistotiloiksi 1980-luvun loppupuolella olivat tehneet näistä kohteista taloudellisesti kannattamattomia. Kaupunkisuunnittelijat rakensivat mielikuvia tyhjästä, synkistä ja ränsistyneistä teollisuusalueista, jotka uudistuneina alueina olisivat eläviä ja koko kaupunkia elävöittäviä tiloja. Kaupunkisuunnittelijoiden muokkaama mielikuva kansallismaisemasta vaati kiillottamista ja uudistamista ennen kuin se voitiin nostaa jalustalle ja kaupunkilaisten nautittavaksi ja hyödynnettäväksi. Kaupunkisuunnittelijoiden rakentamista vastakohtaisuuksiin perustuvista mielikuvista unohtui teollisuusalueiden marginaalinen käyttö, joka alueella jatkui koko prosessin ajan rakentaen alueista eri tavoin merkityksellistä kaupunkitilaa.

Kaupunkisuunnittelun modernistinen näkökulma vaati alueiden uudistamista ja kehittämistä, jotta kaupunki säilyisi toimivana ja elävänä. Suojelua puolustaneiden mielipiteissä toimiva ja elävä kaupunki liittyi kaupunkitilan yhteisöllisiin käyttötapoihin ja romanttiseen näkemykseen paikan ja rakennusten ainutlaatuisuudesta ja erityisyydestä.

Kaupunkilaisten teollisuusperintö

...
*kun näen työläisten aamuhämärässä kulkevan
 tehtaanporttia kohti,
 kun näen insinöörin piirtävän työpöytänsä ääressä
 uneksitun kasvavan kaupungin ääriviivoja,*

...
*Kaupunki kasvaa heissä.
 Jokainen heistä
 On sykkivä osa tätä kaupunkia.⁸⁶⁵*

Viljo Kajava 1966, Nyt

---

⁸⁶⁵ Kajava 1966, 109. Nyt.

Viljo Kajava kuvasi *Tampereen runoissaan* (1966) kaupungin ja kaupunkilaisten yhteen kietoutumisen. Ilman kaupunkia ei ollut kaupungin asukkaita ja ilman kaupunkilaisia ei ollut kaupunkia.

Kuva 92 Tampereen Verkatehtaan muistolaattojen paljastustilaisuus 1.3.1941. Työntekijöiden kahvitilaisuus oli järjestetty vuonna 1936 valmistuneen konehuopatehtaan ullakolle. VFA.

Maisemaan liitetyt symboliset arvot eivät itsessään tee paikasta arvokasta, vaan paikan käyttäminen ja hyödyntäminen tavoilla, jotka tukevat muistamista, muistoja ja yhteistä perinnettä. Laurajane Smithin tutkimus Castlfordista, Pohjois-Englannissa sijaitsevasta jälkiteollisesta kunnasta osoitti, miten tarpeeksi vahva perinne oli riippumaton paikasta. Toisin sanoen sosiaaliseen ja kulttuuriseen toimintaan – muistamiseen, muistojen vahvistamiseen ja uudelleenluomiseen – ei välttämättä tarvittu fyysistä rakennusperintöä. Perinne oli tarpeeksi vahva säilyäkseen muistissa ja muistoissa, vaikka teollisen menneisyyden materiaaliset jäljet, kuten tehdasrakennukset ja työväenasunnot, oli suurelta osin purettu. Kuntalaiset rakensivat identiteettiään suhteessa teolliseen menneisyyteen ja pitivät teollisen menneisyyden muistoa yllä erilaisin tapahtumin ja museoissa, joissa tietoa välitettiin nuoremmille sukupolville. Smithin tutkimus osoitti vielä oleellisemmaksi sen, että ilman tätä kulttuurista prosessia fyysinen paikka oli merkityksetön.⁸⁶⁶ Jos kukaan ei välitä tai anna merkityksiä kohteelle, paikka ei ole kulttuuriperintöä. Kulttuuriin sidotut arvot, niiden muokkaaminen, hyväksyminen ja uudelleenneuvotteleminen rakentavat fyysisestä paikasta kulttuuriperintöä. Oleellista on kaupunkilaisten osallistuminen arvojen ja merkitysten rakentamiseen. Symboliset arvot jäävät tyhjiksi

⁸⁶⁶ Smith 2006, 237–265.

sanoiksi, jos paikan käyttämiseen ei liity perinteen 'harjoittamista', menneisyyden ja nykyhetken yhdistävää tilankäyttöä. Tampereella kaupunkilaisten sitoutuminen teollisuusperinnön merkitysten rakentamiseen on ollut vahvaa Verkatehtaan alueen suojelukiistasta lähtien. Kaupunkilaisten aktiivinen osallistuminen suojelukeskusteluun on korostanut myös fyysisen rakennusperinnön merkitystä.

Kuva 93 Mielenosoittajat saapuvat värjäämön pihalle maaliskuussa 2004 järjestetyssä mielenilmauksessa. Kuva: Jorce Markkula.

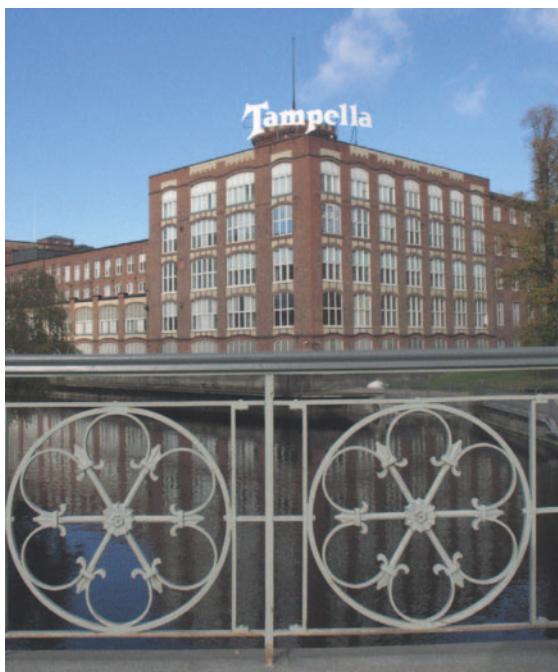
Kulttuuriperinnön tutkija Anna Sivula on jakanut kulttuuriperinnön merkityksiä tuottavaan yhteisöön ja varsinaiseen prosessiin, jossa menneisyyden jäljistä rakennetaan kulttuuriperintöä. Sivula puhuu kulttuuriperintöyhteisöstä, jolla hän tarkoittaa sitä yhteisöä, joka on hyväksynyt tietyn paikan kulttuuriperinnökseen. Kulttuuriperintöyhteisön identiteetti muodostuu menneisyyden jäljistä eli materiaalisesta rakennusperinnöstä, yhteisesti jaetusta historiasta ja osallisuuskokemuksista. Osallisuuskokemusten kautta historian esityksistä tuotetaan kollektiivisesti jaettua historiaa, jonka kiinnittäminen menneisyyden jälkiin rakentaa kulttuuriperintöä, tuottaa fyysiselle kohteelle symboliarvoa.⁸⁶⁷ Tämä oli nähtävissä Tampereella 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa käydyissä suojelukiistoissa Finlaysonin alueella. Myös kaupungin päättäjät ja kaavoittajat, samoin kuin alueen omistajat voi nähdä kaupunkilaisten ohessa yhteisinä, jotka tuottivat merkityksiä teollisuusperinnölle. Näiden eri yhteisöjen näkemykset teollisuusperinnöstä olivat erilaisia ja osin vastakkaisia.

Suojelun puolustajat korostivat rakennusten merkitystä liittämällä ne osaksi kaupungin ja yhtiön historiallista kehitystä. Samalla sanomalehtien kertomukset rakennusten käyttäjistä muuttivat henkilökohtaiset muistot yhteisesti jaetuiksi ja fyysiseen paikkaan kiinnittyviksi menneisyyden esityksiksi. Vaikka Finlaysonin alue

---

⁸⁶⁷ Sivula 2015.

suljettuna tehdasalueena oli suurelle osalle tamperelaisia tuntematon 1990-luvulla, tehdasrakennuksiin ja alueeseen kokonaisuudessaan liittyvä tarinointi lisääntyi uudelleenkäyttösuunnitelmien yhteydessä. Näiden kertomusten myötä yhä useampi kaupunkilainen koki teollisuusperinnön omakseen, kaupungin teollisen identiteetin osaksi omaa kaupunkitilaan kiinnittyvää ja kaupungin tiloissa rakentuvaa identiteettiään.

Kuva 94 Tampellan kyltti paikallaan, kuva Satakunnansillalta. Martti Tammisto 2006, Tampereen kaupungin kuvapankki.

Yhtenä esimerkkinä teollisuusperinnön rakentamisesta ja omaksumisesta omaksi perinteeksi oli Tampellan kyltin palauttaminen, jonka vaiheista kirjoitettiin *Aamulehden Moro*-liitteessä 2000-luvun alussa.⁸⁶⁸ Tampella-nimen haltija ja Tampellan jatkaja, Sandvik Tamrock Oy, oli poistanut Tampellan vanhan kyltin koskenrannan tehtaan katolta 1997. Yhtiön tarkoituksena oli ollut nostaa paikalle oranssinvärinen Tamrock-kyltti, johon se ei kuitenkaan saanut kaupungin ympäristölautakunnalta lupaa. Romuttamolta vanhan kyltin pelasti museokeskus Vapriikin museoamanuenssi ja osittain paloitetu kyltti päätyi Vapriikin näyttelyyn. *Aamulehden Moro*-liite

⁸⁶⁸ *AL-Moro* 11.10., 18.10. ja 25.10.2001. Samaan aikaan lehdessä kirjoitettiin mm. vanhan värjäämön ja puuvillamakasiinien suojelusta. Teollisuusperintö oli päivän puheenaihe sekä yleisönosastolla että uutisissa.

kysyi lokakuussa 2001 kaupunkilaisten mielipidettä Tampellan kyltin palauttamiseksi.⁸⁶⁹ Lehden julkaisemista 83 mielipiteestä + 34 nimestä vain neljä vastusti kyltin palauttamista. 25:ssä mielipiteessä tuotiin esille oman tai/ja lähisukulaisen työskennelleen Tampellassa, ylpeys siitä, että on ollut tampellalainen, osa kaupungin teollista historiaa. Kyltin palauttamiseen mielipiteissä liitettiin (yhteinen) teollisuusperintö, kyltin merkitys kansallismaisemassa tai koskimaisemassa. Samoin korostettiin kyltin merkitystä muistomerkkinä, kunnioituksena entisiä tampellalaisia kohtaan ja tehtaan merkitystä kaupungille.⁸⁷⁰ Nämä vastaukset kuin myös värjäämön säilyttämisen puolesta jätetyt mielipiteet kertoivat siitä, että kaupunkilaiset olivat sisäistäneet teollisuusperinnön omakseen, koskimaiseman yhteiseksi kansallismaisemaksi.

2000-luvun taitteessa yleistivät erilaiset tehdastyötä muistelevat kirjoitukset. *Aamulehden* toimittajat haastattelivat entisiä tehtaalaisia Finlaysonin alueen uusikäytön yhteydessä. Kaupunkilaiset muistelivat työtään tehtaassa myös mielpidepalstalla. Kirjoitukset olivat yhteydessä samaan aikaan käytyyn keskusteluun tehdasrakennusten suojelusta ja uusikäytöstä. Työväenmuseumo Werstas tallensi työväenhistoriaa vuosina 2004–2008 haastattelemalla entisiä Finlaysonin työntekijöitä.⁸⁷¹ *Aamulehdessä* eräs entinen työntekijä muisteli käyntejään tehtaassa lapsena:

Finlaysonin alue on muuttunut nopeasti viime vuosien aikana. Suljetusta kaupungista on tullut koko kansan kaupunginosa, ja mystisyys on poissa. Tehtaan punaiset tiiliseinät ja sopivan syksyinen sää nostavat kuitenkin kumman kirkkaita muistoja mieleen. Ensimmäiset kokemukseni alueesta ajoittuvat siihen vuoteen, kun täytin kymmenen ja seisoin polvet hieman vapisten Kuninkaankadun kulkuportin luona. ... Yritin kuulostaa reippaalta, kun kerroin porttivahdille meneväni tapaamaan äitiäni. Harhaileva katseeni taisi kuitenkin paljastaa jännityksen. ... Kymmenvuotiaalle porttivahti oli melkoinen peikko, mutta portin aueuttua jännitys helpotti. Massiivisten rakennusten sokkelot ihastuttivat. Ensin oikealle, käytävän perältä pikkuovesta sisään, portaita ylöspäin ja pitkää käytävää hiukan matkaa vasemmalle. Perillä tarjottiin limpparia tai jotain muuta makeaa. Asiaa ei monesti ollut laisinkaan, mutta isoissa tuoleissa oli mukava istuskella ja haistella talon tunnelmaa. ... Suljetun kaupungin tunnelma on poissa, mutta askeleet johtavat alueelle edelleen. Vain määränpäät ovat muuttuneet. Ennen alueelle ei

---

869 *AL-Moro* 18.10.2001.

870 *AL-Moro* 18.10.2001. Lehdessä 83 mielipidettä oli annettu kommentin kera, jonka lisäksi kyltin palauttamista kannatti 34 henkilöä, jotka oli mainittu nimeltä.

871 Vuonna 2004 museo käynnisti nelivuotisen hankkeen, jossa kerättiin muistitietoa Finlaysonin tehtaan tapahtumista vuosina 1960–1990. Haastatteluista koottiin kirja *Muistoja Finlaysonilta* 2008.

*tarvinnut kuvitellakaan menevänsä iltaisin tai viikonloppuisin, nyt nimenomaan iltaohjelma vetää eniten. Ja välillä on vain päästävä haistelemaan alueen tunnelmaa. Sillä jotain niissä punaisissa tiiliseinissä on, joka viehättää aina vaan.*⁸⁷²

Kirjoituksessa muistot yhdistyivät tehdasrakennuksiin, eri aistein koettuun tunnelmaan, joka oli edelleen tavoitettavissa säilyneissä rakennuksissa. Samalla kirjoittaja korosti muutosta menneisyyden ja nykyisyyden, suljetun ja avoimen välillä. *Aamulehden* haastatteleva kutomon entinen työntekijä tunsi haikeutta vanhaa työpaikkaansa kohtaan vieraillessaan uuskäyttöön otetussa Plevnassa, mutta oli samalla iloinen, että rakennuksille oli löytynyt uusi käyttö, jotta edes seinät säästyivät vaikkakin sisätiloiltaan suuresti muuttuneina.⁸⁷³ Myös alueen vanhat asukkaat kävivät muistelemassa entisaikojen loistoa ja tunnelmia. ”Nukkavierunakin” näkymä oli katselijoiden mielestä ihastuttava.⁸⁷⁴ *Aamulehden* uutisiin haastatellut Finlaysonin alueen entiset ja nykyiset työntekijät eivät hyväksyneet tehdasrakennusten purkamista.⁸⁷⁵ Samalla he kaipasivat työnteon hengen säilymistä työläisperustaisena. Alueen uudet toiminnot eivät tukeneet työväen aineettoman perinnön säilymistä:

*Kun nyt kutomon laitospiehet katselivat Vapriikin puolelta vanhaa tehdastaan, niin surku hiipi pakosta puseroon. Kyllä olisi pitänyt kaikki tehtaan rakennukset säilyttää ja panna alue täyteen pienyrittäjiä pienemmällä verotuksella, tuumattiin porukasta.*⁸⁷⁶

Päällimmäisenä uutisissa korostui haastateltujen suhde rakennuksiin, erityisiin paikkoihin ja näkymiin, jotka auttoivat muistamaan. Räsistyneinäkin pihat, puutarhat ja rakennukset olivat katselijoiden mielestä viehättäviä. Kertomuksissa korostui myös ajan merkitys muistoihin. Yksitoikkoisen työn kuvauksen sijaan muistoissa korostui yhteisöllisyys, työkavereiden kesken syntyneet ystävyysuhteet ja työnteon positiiviset puolet. Tehdastyön kurjuus oli siirtynyt menneisyyteen. Näin sitä oli helpompi käsitellä muistojen avulla.

*On surullista, kun kaikki pitää hävittää, niin kuin värjäämörakennus tai tehdään siltoja, joilla ei ole mitään tekemistä – jos edes joitain rakennuksia säästettäisiin jälkipolville, että tuollakin on joskus tehty töitä.*⁸⁷⁷

---

⁸⁷² *AL-Moro* 4.11.1999.

⁸⁷³ *AL-Moro* 1.4.1999; *AL* 17.11.1994.

⁸⁷⁴ *AL-Moro* 14.5.1998.

⁸⁷⁵ *AL* 23.8.1998; *AL-Moro* 2.4.1998; *AL-Moro* 21.6.2001.

⁸⁷⁶ *AL-Moro* 2.4.1998.

⁸⁷⁷ *Muistoja Finlaysonilta* 2008, 280.

2000-luvun taitteessa korostui se, että erityisesti tehtaan entiset työntekijät olivat halukkaita säilyttämään teollisuusperintöä. Verrattuna Verkatehtaan tapaukseen, jolloin työntekijät toisaalta pelkäsivät työpaikkojensa puolesta ja toisaalta näkivät vanhat tehdasrakennukset entisinä työpaikkoina (eivät historiallisesti arvokkaina rakennuksina), Finlaysonin tapauksessa teollisuusperintö korostui selkeämmin tehtaan työntekijöiden omana ja merkittävänä kulttuuriperintönä, ja tehtaat korostuivat kulttuuri- ja sosiaalihistoriallisesti merkittävänä rakennuksina, teollisuusperinnön fyysisenä paikkana.

Alueen nykyisten omistajien teollisuusperintö

Tämän tutkimuksen tapauksissa alueiden omistajilla oli ensisijainen valta päättää alueidensa suojelusta ja uudisrakentamisesta.⁸⁷⁸ Vaikka teollisuusperintö oli päässyt osaksi rakennussuojelua ja se oli kaupunkisuunnittelussa ja yleisessä mielipiteessä hyväksytty säilyttämisen arvoisena ja merkityksellisenä rakennusperintönä, käytännössä kaavoittajat ja alueiden omistajat olivat valmiita säilyttämään vain edustukselliset ja parhaimmat yksilöt tehdasrakennusten usein suuresta massasta. Tehdasalueiden sijainti kaupungin keskustassa teki maa-alueesta rakennuksia arvokkaampaa, jolloin toisarvoiset tehdasrakennukset saivat väistyä taloudellisesti tuottavamman uudisrakentamisen tieltä. Suojelun vastapainoksi alueen omistaja edellytti uudisrakennusoikeutta, jolla omistaja kompensoi suojelusta aiheutuneita kuluja. Omistajan lähtökohtainen ajatus oli, ettei kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten suojelu ole taloudellisesti kannattavaa.

Myös lain voi katsoa olleen alueen omistajan puolella. Niin *maankäyttö- ja rakennuslaissa* (1999) ja sitä edeltäneessä *rakennuslaissa* (1958) kuin *rakennussuojelulaissa* (1985) ja sitä edeltäneessä *laissa kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta* (1964) lähtökohtana suojelusta päätettäessä oli se, ettei rakennusten suojelu saanut aiheuttaa omistajalle kohtuutonta taloudellista rasitetta. Finlaysonin tapauksessa alueen kaavoittajien, museoviraston ja alueen omistajan yhteisissä neuvotteluissa tavoitteena oli suojelun vastapainoksi taata omistajalle riittävä taloudellinen hyöty omistajan vaatimalla uudisrakennusoikeudella. Suojelluista rakennuksista saatava taloudellinen hyöty ei neuvotteluissa suojelun ja uudisrakentamisen suhteesta noussut esille, ne olivat niin omistajan kuin lain tulokinnan mukaan taloudellinen rasite.

Kuitenkin Finlaysonin tapauksessa alueen omistaja on hyötynyt teollisuusperinnön omistamisesta. Teollisuusperinnön suojelun avulla yritys on ensiksi nostanut imagoaan. Toiseksi kunnostetut tehdaskiinteistöt ovat houkutelleet alueelle

---

⁸⁷⁸ Omistajien vaikutusvallasta suojelukysymyksissä on myös toisenlaisia lopputuloksia. Esimerkiksi Liljeroosin tehdasalue Tammerkosken alajuoksulla on säilynyt juuri alueen omistajien ansiosta.

yrityksiä ja toimijoita, jotka ovat valmiita maksamaan korkeampaa vuokraa ainutlaatuisista tiloista. Kolmanneksi tiiviisti rakennetulla tehdasalueella vuokrattavia neliöitä on tarjolla enemmän kuin jos tilalle olisi rakennettu uudisrakennuksia. Tällainen taloudellinen kannattavuus ei kuitenkaan ollut nähtävissä tai ennustettavissa 1980-luvulla, jolloin ensimmäiset suunnitelmat Finlaysonin alueelle valmistuivat, vaan olivat seurausta yleisestä teollisuusperinnön arvostuksen kasvusta. Finlaysonin tapauksessa on osoitettavissa, että laajempi suojele olisi pidemmällä aikavälillä tuottanut omistajalle taloudellisesti mitattavissa ollutta voittoa kuin nyt saavutettu liike-elämän tavoittelema lyhyen aikavälin taloudellinen voitto. Sillä erotuksella, että useampi historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä rakennus olisi säilynyt. Kulttuuriperinnön suojele on investointia tulevaisuuteen.

Finlaysonin alueen omistavan työeläkeyhtiö Varman esitteessä 2000-luvun alusta kerrottiin kaksi tarinaa Finlaysonilta. Toisessa tarinassa päähenkilönä oli fiktiivinen pumpulinlikka Sofia. Sofian tarinan kautta kerrottiin Finlaysonin tehtaan historiasta. 1800-luvun työoloja kaunistelematta tarinassa korostui tehtaan johdon huolehtiva asenne työntekijöihinsä sekä osallistuminen koko kaupungin kehittämiseen. Tarina päättyi ”onnellisesti”:

*Tehdas piti huolen omistaan. Näin siis Sofiakin oli enemmän finlaysonilainen kuin tamperelainen. Sofia pääsi kutojaksi, tuli hyväksi kutojaksi, ja pääsi tanssihuveihin, tapasi tehtaan kirvesmiehen Eerikin jonka kanssa meni naimisiin tehtaan kirkossa. Sofian kolmesta lapsesta kaksi oli isona töissä – Finlaysonilla.*⁸⁷⁹

Sofian tarinan ja vanhojen valokuvien avulla alueen omistaja rakensi kuvan historiallisesti merkittävästä, oman identiteetin omaavasta ja kehityksen kärjessä kulke-
neesta alueesta, jonka onnistumistarina jatkui nykyhetkeen asti toisen kertomuksen avulla. Kotiseutuyhdistyksen kevätretken välityksellä esiteltiin uudistuneen alueen palveluita ja nähtävyyksiä. Kertomus yhdisti menneen ja nykyisyyden eroina ja jatkumoina:

*Pääkonttorin ja portinvartijan kopin välistä päästään tehdasalueelle, vartijaa ei enää ole. 170 vuotta tämä ehtikin olla suljettu kaupunki. Plevna –rakennus on valtava, kymmenen elokuva-alia ja panimoravintola sekä 600 autoa, joskus siellä oli 1200 kutomakonetta. Koneet saivat voimansa ... Sulzer –höyrykoneesta. Ajatelkaa, että se kone on siellä vieläkin, kiiltävänä kuin käynnistämistä odottaen.*⁸⁸⁰

---

879 Tervetuloa Finlaysonin alueelle. Painettu esite, Finlaysoninalue.fi, Varma.

880 Tervetuloa Finlaysonin alueelle. Painettu esite, Finlaysoninalue.fi, Varma.

Alueen omistaja hyödynsi historiaa paikan merkitysten rakentamisessa. Esitteen tarinoiden avulla menneisyydestä oli pyyhitty pois likaiset ja synkät mielikuvat. Teollisuusperintö oli kiillotettu ja nostettu jalustalle. Alueen omistajan internetsivulla historia on vahvasti läsnä. Etusivulla on linkki Roope Alftanin novelliin, jossa kirjoittaja kertoi työharjoittelustaan Finlaysonin tehtaalla 1950-luvulla. Kertomuksessa Alftan kuvasi tehdasoloja ennemmin johtoportaan kuin työläisen näkökulmasta ja osoitti samalla oman paikkansa tehtaan työntekijöiden keskuudessa:

*Minä en ole työväkeä, en tule pysyvästi töihin, en ole poliittisesti aktiivinen enkä sopiva tehtaan kannalta yhteenkään järkevään työhön. Olen yksinkertaisesti yksi kesän harjoittelijoista. Pitkällä tähtäimellä tulevaa johtoa.*⁸⁸¹

Vaikka alueen omistaja on hyödyntänyt Väinö Linnaa teollisuusperinnön paikallisen merkityksen rakentamisessa, Alftanin Linnaa neutraalimpi kuvaus tehdasoloista on lähempänä omistajan tavoittelemaa mielikuvaa teollisesta menneisyydestä.

Kuva 95 Finlaysonin työntekijöiden perustama osuuskauppa Puuvillatehtaankadun ja Mustanlahdenkadun kulmauksessa 1900-luvun alussa osana tehtaan valtakuntaa. Työväenmuseumo Werstas.

Finlaysonin alueen kaupunki kaupungissa tai valtio kaupungin sisällä, kuten aluetta on yleisesti kuvattu, on murentunut fragmentteihin keskeistä tehdasaluetta lukuun ottamatta. Muutos oli alkanut jo 1960-luvulla työntekijöiden asuinkortteleista, kun

---

⁸⁸¹ Alftan 2006, 163; <http://www.finlaysoninalue.fi>, haettu 15.9.2015.

vanhat puutalot vaihtuivat kerrostaloihin ja aikaisemmin kaupunkikuvallisesti yhtenäinen asuinalue sulautui muuhun keskustaan. Tehtaan ylläpitämät toiminnot, kuten sairaala ja koulu, olivat siirtyneet kaupungin vastuulle. Halkovarasto Santalahden satamassa ja tavaraa tehdasalueen sisällä kuljettanut veturi Pikku-Pässi vaunuineen poistuivat käytöstä vuosikymmenien kuluessa. Katujen asfaltointi peitti vanhat raiteet alleen. Finlaysonin tehdas- ja asuinalueen alkuperäinen laajuus kaupungin keskustassa hämärtyi vuosikymmenten kuluessa reuna-alueiden muuttuessa osaksi kaupungin keskustaa ja kaupungin toimintoja. Alftan korosti tehtaan vaikutusvaltaa kuvatessaan tehdasalueen ja kaupungin rajaa:

*Tehtaan sydämen sinapinvärinen aita alkaa siitä mistä tehdas on itse sata vuotta aikaisemmin päättänyt aidan alkavan. ... Ulomman puuportin vahti pitää kulkijaa silmällä yötä päivää koppalakkinsa haalistuneen lipan alta. Ylitän näkymättömän rajan ajoissa ennen yhdeksää.*⁸⁸²

Kuva 96 Pikku-Pässin vaunut Plevnan ja Katuvapriikin välissä 1950-luvulla. Plevnan ja Katuvapriikin väliset kulkusillat on purettu. Teollisuuden jäljet ovat kadonneet ja tilalle ovat tulleet erilaiset mainoskyllit, jotka kertovat tehdassalien sisään muuttaneista uusista toiminnoista. Kuva: VKA.

Suljetun alueen luonne on kadonnut. Alueen omistajan suunnitelmissa ja kaavoitusprosessissa tehdasalue jaettiin kolmeen osaan, joista tehtaan kirkon ja puuvillavarastojen alue sekä tallipihan alue erotettiin vielä erillisiksi alueiksi. Samalla kaavoittajat priorisoivat alueet ja tehdasalueen ydin oli kaavoittajien mukaan mai-

---

⁸⁸² Alftan 2006, 162.

semallisesti ja historiallisesti merkittävin. Kaavoittaja keskitti suojelutavoitteet yhteen kulmaukseen, kun taas muilla alueilla painopiste oli omistajan vaatimassa uudisrakentamisessa. Lauri Viidan kuvaama tehdaskaupunki taivaineen ja helvetiteineen, suorine ja samanlaisine katuineen elää edelleen kirjallisena kuvauksena, vaikka jäljet kaupunkitilassa ovat fragmentoituneet ja maisemaan on tullut uusia historiallisia kerrostumia.

KENEN TEOLLISUUSPERINTÖ?

Usein valokuvatut vanhat tehdasrakennekset eivät enää heijasta menneisyyttä sellaisena kuin se oli, vaan kuvaavat muuttuvaa kaupunkia, jossa kulttuuri ja osaaaminen ponnistavat vanhasta perinnöstä muistamisen mutta myös unohtamisen kautta. Tehdasrakenusten muutos teollisuusperinnöksi kuvaa muutosta sekä yhteiskunnan rakenteissa että ajattelutavoissa. Tämä ajattelutavan muuttuminen on vaikuttanut myös kaupunkikuvaan oleellisesti kuuluvien tehdasrakenusten säilymiseen. Kaupungin ja Finlaysonin alueen omistajan teolliseen menneisyyteen liittämät positiiviset mielikuvat ahkeruudesta ja yrittämisestä ovat rakentaneet kaupungin identiteetistä menestymisen brändin. Historiallisesti kerrostunut maisema on tarjonnut paikkoja, joiden avulla myös kaupunkilaiset ovat voineet rakentaa omaa ja yhteisöllistä identiteettiään.

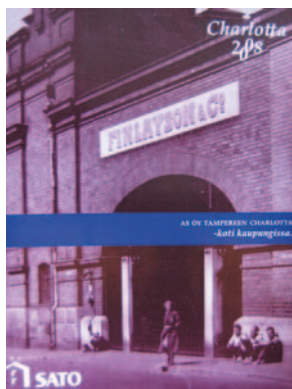
Kuva 97 20 markan seteli vuodelta 1993, jolloin Tammerkosken teollisuusympäristö sai kansallismaiseman statuksen. Setelin toisella puolella oli kuva Finlaysonilla työskennelleestä työväen- ja kansalliskirjailijasta Väinö Linnasta.

Eri tahot ovat hyödyntäneet teollisuusperinnön ja kansallismaiseman symbolisia merkityksiä käyttämällä kuvissaan kansallismaiseman perinteisiä kuvakulmia. Kuten Maunu Häyrynen toi tutkimuksessaan kansallisesta maisemakuvastosta esille,

samoina pysyneet kuvakulmat ja teemat muuttuivat nopeasti klassikoiksi, kliseiksi tai molemmiksi. Samalla ne yhdistyivät osaksi kansallista maisemakuvastoa, johon on voinut muuttuneissakin olosuhteissa palata.⁸⁸³ Kansallisideologian sijaan Tammerkosken kansallismaisemaan kiinnittyä nykyään kansallismaisemaan liittynyt paikallinen arvostus. Yhä uudelleen kuvattu kansallismaisema, Satakunnansillalta tai Koskipuistosta kosken yläjuoksun suuntaan kuvattu maisema, kiinnittää säilyneiden tehdasrakennusten kautta uusimmatkin kuvat siihen kansallismaisemien ketjuun, jonka alkupäässä kosken rannalla seisoivat Finlaysonin valkoiset tehdasrakennukset Topeliuksen Suomi-kuvissa.

Kansallismaisemakäsitteen käyttö on ladannut maisemaan ja paikkaan yhä uusia merkityksiä. Kansallismaiseman statusta on käytetty tilojen myynnissä ja vuokrauksessa. Kansallismaiseman kuva maitopurkin kyljessä on yhdistänyt tuotteen Pirkanmaalle, lähituotteeksi. Vanhojen valokuvien käytön yhteydessä korostuu romanttinen kaipuu menneisyyden maisemaan.

Tampereen kaupungin korostama teollisuusperintö rakentuu teollisuushistoriasta poimituista innovaatioista, kaupunki yhdistää teollisuustuotannon nykyaikaisuuteen ja jatkuvaan kehitykseen.⁸⁸⁴ Menestystarinan rakentaminen kaupungin historiasta jatkaa samaa modernistista näkemystä kaupungista, jota kaupungin kaavoittajat ovat käyttäneet perustellessaan kehitystarpeita. Anna Sivula on korostanut, miten työväenhistoriaa ja työväenperinnettä on tutkittu erillään teknologian ja teollisuushistoriasta 1990-luvulle asti.⁸⁸⁵ Vastaava jako näkyy edelleen juuri kaupungin korostamassa teollisuusperinteessä samalla kun työväenmuseo Werstas keskittyy monipuolisesti sekä työväen teollisuusperinteen että yritysten ja teknologian historian tallentamiseen.

Kuva 98 Asuntosijoitusyhtiö SATO:n mainos puuvillamakasiinien paikalle rakennetuista asuintaloista vuodelta 2008, kuva kannesta ML.

883 Häyrynen 2005, 184–188.

884 Kaupungin internetsivuilla teollisuushistoria esitetään innovaatioiden ja teknologian kehityksenä, joka jatkuu edelleen. <http://www.tampere.fi/tampereinfo/sanoinjakuvin/historia.html>, haettu 15.9.2015.

885 Sivula 2015.

Uusienkin rakennusten (taloudellista) arvoa on nostanut niiden sijainti historiallisessa miljöössä, kansallismaisemassa. Asuntosijoitusyhtiö SATO markkinoi vuonna 2008 puuvillamakasiinien tontille rakennettuja asuintaloja.⁸⁸⁶ Mainoksessa käytetty kuva yhdisti perinteisen kuvaustavan Finlaysonin portilta poistuvista ihmisistä ja toisaalta portinvartijan vahtimasta suljetusta alueesta uusiin asuintaloihin. Vanhoissa kuvissa ihmiset poistuivat työpaikaltaan, kun taas mainokseen valitussa kuvassa nainen kutsui astumaan sisään alueelle. Mainos toimi viittauksena kuviin vartijan vahtimalta portilta, jolloin portti toimi eropintana suljetun alueen ja kaupungin välillä ja rakensi mielikuvaa turvallisesta paikasta asua. Samalla kuva liitti uudet asunnot osaksi historiallista paikkaa ja kansallismaisemaa, jota kuvin ja sanoin on tuotettu viimeiset puolitoista sataa vuotta. Yhä uudelleen kuvatut kohteet alkavat valokuvina elää omaa elämäänsä irrallaan alkuperäisestä kuvauskohteesta, fyysisestä paikasta. Valokuva voidaan irrottaa kontekstistaan ja esittää uusissa paikoissa, uusissa asiayhteyksissä. Uudessakin kontekstissa kuvan viittaussuhde olemassa olevaan tai menneeseen fyysiseen paikkaan säilyy.

Kaupungin kuvaaminen Tammerkosken teollisuusympäristön kautta on historiallisessa tarkastelussa esittänyt Tampereen teollisuuskaupunkina. Kuvaustapojen ja -kohteiden muutokset kertovat historiallisista murroskohdista, jolloin paikkaan kiinnitetyt merkitykset ovat muuttuneet. Kuvallisten ja kirjallisten esitysten analyysi tuo esille erilaiset merkitykset, joita eri ryhmittymät ovat kiinnittäneet kuvattuun paikkaan. Valokuville jää myös historiallinen todistusarvo, kun kuvauskohde muuttuu tai häviää.

Museoviraston edustaja Maire Mattinen korosti 1990-luvun alussa korjauskenttämiseen liittyvässä haastattelussa, että teollisuusympäristöjen arvot eivät ole pelkästään arkkitehtuurissa tai kaupunkikuvallisissa arvoissa. Hän piti tärkeinä suojelunäkökohtina myös rakennustekniikkaan, taloushistoriaan, tuotantohistoriaan ja työn historiaan liittyviä tekijöitä. Tämän tutkimuksen tapauksissa korostunut kysymys siitä, kenelle maisema ja kansallismaisema kuului, Mattinen vastasi näin:

Yksittäiset rakennukset ovat yksityisomaisuutta, mutta kokonaisuutena ei omista kukaan; maisema ei periaatteessa ole kenenkään omaa. Rakennukset siirtyvät seuraavalle sukupolvelle yhteiskuntamme 'kulttuuriperintönä'.⁸⁸⁷

Kulttuuriperinnön tai kansallismaiseman arvottamisessa korostuvat yhteisölliset merkitykset, rakennusten, paikkojen ja maiseman merkitys niin kaupunkilaisille kuin osana kaupungin identiteettiä. Rakennusten omistajilla on kuitenkin suuri

---

886 SATO Oy:n asuntomainosmateriaali 2008, MLA.

887 Varvikko 1991, 7.

vaikutus maisemassa näkyviin historiallisiin kerrostumiin ja maisemassa tapahtuneisiin muutoksiin.

Kuva 99 Vanhan värjäämön paikalle rakennetun asuintalon piha-alue on suljettu portein. Kuva: Riku Uurinmäki 2016.

8 TAMMERKOSKEN KANSALLISMAISEMA

*Kukaan ei tiedä paremmin kuin sinä, viisas Kublai, ettei koskaan saa sekoittaa kaupunkia sanoihin jotka kuvaavat sitä.*⁸⁸⁸

Kuvaus kaupungista on aina tuotettu, eikä se sellaisenaan vastaa todellisuutta, menneisyyttä tai nykyisyyttä. Menneisyyden kertomukset ja kuvat vaikuttavat kuitenkin mielikuvina, jotka muokkaavat nähtyä nykyisyyden maisemaa. Maisema vaatii aina katsojan ja katsojasta riippuu, mitä maisemassa nähdään.

Tulkitsin Tammerkosken teollisuusympäristön suojeluprosessia kahdesta eri näkökulmasta. Analysoin teollisuusalueen muutosta työpaikasta kulttuuriperinnöksi 1960-luvulta 2000-luvun alkuun kaupunkisuunnittelun diskurssissa. Sen lisäksi tulkitsin Tampereen kaupungin ja samalla kaupunkilaisten historiallisen identiteetin rakentumista kirjallisten ja kuvallisten esitysten kautta 1800-luvun lopusta 2000-luvun alkuun ja tämän mielikuvien maiseman, kansallismaiseman, merkitystä suojeluprosessissa.

Teoreettisena lähtökohtana oli kulttuurisissa käytännöissä rakentuva kaupunkitila ja todellisuuden diskursiivisuus. Analysoin käytyä suojelukeskustelua kaupunkisuunnittelun hegemonisessa diskurssissa. Tamperelaiset yhteisöt kuten kaupunkilaiset, kaupungin päättäjät, kaavoittajat ja poliittinen vasemmisto antoivat käydyissä suojelukeskusteluissa teollisuusmaisemalle erilaisia merkityksiä. Samoin kansalliset toimijat, kuten museovirasto, valtion ja maakuntien kaavoitusviranomaiset, oikeusistuimet ja valtakunnalliset yhdistykset ja järjestöt, pyrkivät määrittelemään teollisuusmaiseman arvoja antamissaan lausunnoissa, esityksissä ja päätöksissä.

Tutkittujen tapausten kautta olen tuottanut uutta tietoa Suomen rakennussuojelun historian yhden keskeisimmän etapin – Verkatehtaan suojelukiistan – vaiheista, ja eri toimijoiden rooleista teollisuusperinnön määrittelyssä. Samoin olen kuvannut muutosta – ja toisaalta pysyvyyttä – suojeluasenteissa. Tutkimukseni on pohjautunut pääasiassa arkistolähteisiin ja kirjallisuuteen. Aineiston laajuuden vuoksi keskityin vain kahteen teollisuusalueeseen Tammerkosken rannalla. Useamman teollisuusalueen suojeluprosessin vertailu voisi tuottaa erilaisia tuloksia toimijoiden rooleista suojelukeskustelussa. Kuitenkin prosessin yksityiskohtainen kuvailu mahdollistaa vertailun myös uusien tutkimuskohteiden kanssa.

Tutkimuksen ulkopuolelle rajasin muun muassa tehdasalueiden väliaikaisen käytön teollisuustoiminnan päätyttyä ja ennen uusien suunnitelmien toteuttamista, koska aiheen tarkempi selvittäminen olisi edellyttänyt haastattelututkimusta. Jat-

---

888 Calvino (1976) 2011, 63.

kotutkimusta ajatellen olisikin mielenkiintoista selvittää teollisuusperinnön merkitysten rakentumista haastatteluaineiston avulla. Aiheen tutkiminen voisi tuottaa uutta tietoa muun muassa siitä, oliko tehdasrakennusten väliaikaisella käytöllä – kuten verkatehtaassa toimineella huonomaineisella Gorilla-ravintolalla – vaikutusta siihen, miten kaupunkilaiset suhtautuivat tehdasrakennuksiin ja niiden suojeluun.

Kaupunkisuunnittelijoiden ja kaupungin johdon modernistinen kaupunkikäsitys rakensi kuvaa turmeltuneista, tyhjästä ja keskeneräisistä tehdasalueista, jotka erilaisilla toimenpiteillä – purkamalla, uudisrakentamalla, kunnostamalla – saatettiin eläviksi ja toimiviksi kaupunkitiloiksi. Modernistisessa kaupunkikäsitksessä suojelu yhdistyi museoimiseen. Suojeltu kohde asetettiin elävän kaupunkitilan vastakohtaksi. Kaupunkisuunnittelijoiden tavoitteena oli käytettyjen käsitteiden avulla perustella muutos ja kaupunkitilan muokkaaminen historiallisesti arvokkaalla alueella. Tilan määrittelyn kautta vanhat teollisuusalueet syntyivät uudelleen suunniteltuina, tarpeellisina ja toimivina kaupunkitiloina.

Suojelua puolustaneiden argumenteissa tehdasrakennusten ainutlaatuisuus ja historiallinen merkittävyys rakensivat menneisyydestä merkityksensä saavaa ja romantiikkaan kiinnittyvää kaupunkikuvaa vastakohtana kehityskeskiselle ja tulevaisuuteen suuntaavalle modernistiselle kaupunkikäsitkselle. Suojelun puolustajat halusivat tehdasrakennusten uudelleenkäytön avulla korostaa suojelun yhteiskuntataloudellista puolta, jolloin säilyvien rakennusten merkitys ei ollut vain niiden ainutlaatuisuudessa, vaan myös suojelun taloudellisessa kannattavuudessa. Rakennus- ja rakennussuojelulakeihin nojaavissa päätöksissään oikeusistuimet nostivat taloudelliset kysymykset rakennussuojelun arvojen yläpuolelle, vaikka lakien tarkoituksena ja suojeluesitysten lähtökohtana oli historiallisesti arvokkaiden rakennusten säilyminen.

Museoviraston ja muiden rakennussuojelun asiantuntijoiden rooli on ollut tärkeä Tammerkosken tehdasalueiden arvottamisessa, mutta vasta kaupunkilaisten hyväksyntä on muuttanut tehdasrakennukset merkittäväksi teollisuusperinnöksi. Kaupunkilaisten suhtautuminen teollisuusmaisemaan ja eri paikoille antamat merkitykset ovat vaikuttaneet tehdasrakennusten säilymiseen kaupunkikuvassa. Erityisesti Finlaysonin tapauksessa näkyi ensinnäkin se, miten kiinnostuneita kaupunkilaiset olivat alueesta ja sen historiasta suljetun tehdasalueen avautuessa kaikkien kaupunkilaisten käyttöön. Toiseksi korostui se, miten nopeasti kaupunkilaiset omaksuivat alueen antaen rakennuksille ja paikoille omia merkityksiään. Samalla kaupunkilaiset kyseenalaistivat kaupunkisuunnittelijoiden esittämän niin sanottua yhteistä hyvää tavoittelevan näkemyksen alueen ja sen rakennusten merkityksestä ja muutoksen tarpeista. Nykyisessä kaupunkitilassa Finlaysonin vanhan värjäämön merkityksestä kaupunkilaisille kertoo pieni säilynyt osa uuden asuinrakennuksen kyljessä. Samoin se kertoo kompromissista kaupunkilaisten vaatimusten ja alueen omistajan tavoitteiden välillä.

Teollisuusperinnön suojelukeskustelussa on korostunut lainsäädännön ja -tulkinnan merkitys, rakennussuojelun arvottamisen kriteerit ja kaupunkisuunnittelun suhde ja suhtautuminen rakennussuojeluun. Tehdasrakennusten tulkitseminen arvokkaana rakennusperintönä ei ole ollut itsestään selvää, vaan sitä on edeltänyt pitkälinen argumentointi teollisuusperinnön merkityksestä. Kaupunkilaisten suhtautuminen rakennettuun kaupunkiin ja teollisen menneisyyden hyväksyminen keskeiseksi osaksi kaupunkilaisten kulttuurista identiteettiä on oleellisesti vaikuttanut tehdasrakennusten säilymiseen kaupunkikuvassa.

Tehdasrakennusten arvottaminen rakennussuojelun kriteereillä on asettanut omat haasteensa. Periaatteessa lainsäädäntö on mahdollistanut tehdasrakennusten suojelun kulttuurihistoriallisesti, rakennustaiteellisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävänä kohteina, mutta keskeiseksi on noussut se, kenen tulkinta arvoista toteutuu käytännössä. Verkatehtaan kaavoitusprosessin aikaan voimassa olleen *rakennuslain* (1958) ja Finlaysonin kaavoitusprosessin loppuvaiheessa voimaan tulleen *maankäyttö- ja rakennuslain* (1999) mukaan rakennusten suojelu toteutettiin kaava-alueilla ensisijaisesti kaavoituksen kautta. Tästä syystä erityisesti Finlaysonin alueiden kaavoittajilla oli keskeinen rooli tehdasrakennusten arvottamisessa ja suojelukriteerien määrittämisessä. Verkatehtaan tapauksessa alueen kohtalosta päättivät yhdessä kaupungin ja Verkatehtaan johto, mutta ratkaisevaan asemaan suojelun kannalta nousi kaupungin johdon haluttomuus muuttaa kaavaa niin, että tehdasrakennukset olisi voitu säilyttää. Kaupungin päätöksellä säilytetyt kaksi rakennusta saivat kaavassa suojelumerkinnän vasta 1980-luvun puolivälin jälkeen, yli kymmenen vuotta säilyttämispäätöksen jälkeen.

Laajoilla tehdasalueilla yksittäisten rakennusten tärkein arvo oli kokonaisuuden merkittävänä osana, kun taas kaavoittaja saattoi tulkita yksittäisen kohteen arvon vähäiseksi. Finlaysonin tapauksessa kaavoittajan tulkinta vähemmän arvokkaista kohteista johti useiden rakennusten purkamiseen samalla kun kaavoittaja tulkitsi kuitenkin koko alueen historiallisesti arvokkaaksi. Kaavoittajien arvottamisen taustalla vaikuttivat sekä kaupunkisuunnittelun että kohteiden omistajien tavoitteet, kun taas kaupunkilaisten tai museoviraston erilainen tulkinta arvokkaista kohteista jäi pahimmassa tapauksessa eriäväksi mielipiteeksi kaavaprosessissa.

Tehdasrakennusten suojelu ei edelleenkään ole itsestään selvää. Rakennusten koko, muoto ja alueiden laajuus asettavat rajoituksia rakennusten uuskäytölle tai tekevät uuskäytön kokonaan mahdottomaksi. Samalla teollisuusrakennusten suojelu on muita suojelukohteita useammin sidottu mahdollisuuksiin rakennusten uuskäytöstä, sillä laajojen teollisuusalueiden suojelu käyttötarkoitusta muuttamatta ei yleensä ole taloudellisesti mahdollista. Keskeinen tekijä suojelukysymyksissä on kaupungin kaavoittajien ja museoviraston yhteistyö alueen omistajan kanssa.

KANSALLISMAISEMA EILEN, TÄNÄÄN JA HUOMENNA

Miten teollisuusympäristöt sitten muuttuivat arvokkaaksi teollisuusperinnöksi? Kysymykseen vastaaminen edellytti tehdasrakennusten tarkastelun sijaan koko kaupungin ja sen asukkaiden ottamista tutkimuskohteeksi. Tehdasrakennukset itsessään eivät muuttuneet, muuttaneet muotoaan, vaan kaupunkilaisten rakennuksiin kiinnittämät arvot muuttivat tehtaات katsojan silmissä merkitykselliseksi perinnöksi. Tässä prosessissa merkittäväksi nousi mielikuvien kautta rakentunut teollisuusmaisema. Kirjallisissa ja kuvallisissa esityksissä maisemaan kiinnitetty merkitykset vaikuttivat siihen, minkälaisena kaupunkilaiset näkivät tehtaات. Samanaikaisesti tehtaات olivat läsnä kaupunkilaisten arjessa, joka päivä eletyssä ja nähdyssä ympäristössä, joka kietoutui yhteen mielikuvien maiseman kanssa. Tehdasalueiden uusien suunnitelmien myötä osa kaupunkilaisista tarttui pysyvyyteen, tutuksi ja turvalliseksi koetun maiseman säilymiseen, kun taas osa kaupunkilaisista otti uusien suunnitelmien tarjoaman muutoksen ja kehityksen avosylin vastaan. Teollisuuden ja tehdastyön keskeinen merkitys koko kaupungin ja kaupunkilaisten omakohtaisessa historiassa oli lopulta synnä sille, että kaupunkilaiset halusivat säilyttää punatiiliset tehtaات Tammerkosken rannalla.

Käsitys kansallismaisemasta ja siihen liitetyistä merkityksistä muuttui 1900-luvun jälkipuolella. Teollisuusympäristöjen suojeluprosessien aikana kansallismaiseman käsite ei enää viitannut niinkään yhden yhteisen kansakunnan rakentamiseen, vaan erityisesti suojelun puolestapuhujat ja kaavoittajat käyttivät kansallismaiseman käsitettä tarkoittamaan kaupunkilaisten yhteistä, kaupunkilaisille ajatuksen tasolla kuuluvaa maisemaa. Maisema oli tarkoitettu kaupunkilaisten nautittavaksi. Kaupunkilaiset kokivat maiseman myös konkreettisesti yhteiseksi omaisuudeksi, paikaksi, jota määrittivät yhteisöllisyys ja yhteinen toiminta. Suojelun puolestapuhujien argumenteissa kansallismaiseman väärinkäyttöä olivat alueen rajaaminen yksityisalueeksi, alueen yksityinen omistus ja laajemmin maanomistajan oikeudet toteuttaa tavoitteitaan kansallismaisemassa. Kaavoittajien kansallismaisema tarkoitti ensisijassa luontoa ja aluetta kokonaisuudessaan samalla kun yksittäiset uudisrakennukset täydensivät maiseman arvoja uudella historiallisella kerrostumalla. Kansallismaiseman käyttö suojeluargumentoinnin osana antoi argumentille voimakkaamman painoarvon, vaikka käytännössä maiseman merkitys korostui paikallisen identiteetin rakennusaineena.

1900-luvun alkupuolella teollisuusmaisema oli useimmiten kuvattu yhtiöiden mainoskuissa, tehdasalueiden panoraamakuissa, joissa korostuivat yhtiöiden taloudellinen valta ja kuvatussa maisemassa yhtiön valta suhteessa kaupunkiin. Tehdasalueen arkkitehtoninen ja harmoninen kokonaisuus yhdisti korkean laadun myös tehtaiden valmistamiin tuotteisiin. Yhtiöiden vallan maisema vaihtui vuosisadan loppuun mennessä kaupunkilaisten ja kiinteistön omistajien erilaisiin näkemyksiin maisemasta ja sen arvosta. 1900-luvun loppupuolella kaupunkilaisten

rakentama kuva kansallismaisemasta on perustunut tehdastyöläisten ”omistamaan” maisemaan. Kansallismaisemassa on korostunut kaupunkilaisen suhde teolliseen menneisyyteen. Kollektiiviset muistot kaupungin teollisesta historiasta ovat sekoittuneet henkilökohtaisiin muistikuihin.

Kansallismaiseman merkitys 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa oli toisenlainen kuin 1900-luvun lopun Suomessa. Kuitenkin kansallismaisema käsitteenä kantaa mukanaan aiempiakin merkityksiä uusien merkitysten kasaantuessa vanhojen päälle. Tammerkosken kansallismaisemasta on erotettavissa kolme ajanjaksoa, joita määrittivät erilaiset, osin keskenään ristiriitaiset merkitykset teollisuusmaisemasta.

Tammerkosken teollisuusmaiseman kohdalla 1800-luvun kansalliset kuvastot, muun muassa Zacharias Topeliuksen ja I. K. Inhan teokset, liittivät maiseman modernin teollisuuden kehdoksi, teollisuustuotannon kansalliseksi tukipilariksi. Yhtä mahtipontista kansallista merkitystä rakensivat 1900-luvun alkupuolen dokumentit Tampereesta, joissa Tammerkosken kuohut oli valjastettu tuottamaan vaurautta ja hyvinvointia kaupungille ja koko maalle.

Kaupungin johto tuotti 1900-luvun alkupuolella mielikuvia puhtaasta teollisuuskaupungista. Sijainti järvien välissä ja kosken halkomana takasi viihtyisän asuinpaikan ja puhtaan ilman, kun taas teollisuus turvasi kaupungin ja sen asukkaiden vaurauden ja toimeentulon. Kaupungin mielikuvissa Tammerkosken teollisuusmaisema oli ensisijassa paikallisesti merkittävä. Työläisten suhde teollisuusmaisemaan oli jopa henkilökohtainen, kun teollisuus turvasi oman perheen toimeentulon. Samalla kirjallisuuden rakentamat ja vahvistamat kuvaukset tehdastyön kurjuudesta liittivät maisemaan työläisiä laajemmin yhdistäviä merkityksiä. 1970-luvulle asti teollisuus oli osa nykyisyyttä, sen hetkistä yhteiskuntaa, jolloin historiallisten merkitysten kiinnittäminen tehdasrakennuksiin ei vielä saanut ymmärrystä tai yleistä hyväksyntää.

1970-luvulta alkaen kuva teollisuusmaisemasta muuttui. Varhaiset esitykset Tammerkosken teollisuusmaisemasta olivat kauempaa kuvailtuja ja kauempaa ihailtuja. Verkatehtaan suojelukiistan aikana katsomisen perspektiivi muuttui sekä ajallisesti että konkreettisesti lyhytnäköiseksi. Purkamista puoltaneiden keskusteluissa teollisuusmaiseman merkitys muuttui synkäksi tiilimuuriksi kadun varrelta katsottuna. Aikaisemmin harmonisena kokonaisuutena nähty teollisuusmiljöö oli muuttunut rapistuviksi tiiliseiniksi ja roskakasoiksi rakennusten seinustoilla, likaisiksi ja synkiksi sisäpihoiksi, rumiksi ja vanhanaikaisiksi tehdasrakennuksiksi. Historiallisilla arvoilla ei ollut merkitystä kaupungin johdolle, joka katsoi tulevaisuuteen.

Kuva 100 Verkatehtaan pääsisäänkäynti purkamisen aattona 1981. Roskakasat oven vieressä kertovat menetetystä arvokkuudesta. Kuva: Jukka Marttila, Tampere-seura.

Samalla kuviin ja kuvauksiin kiinnittyi jo uuden näkemyksen siemen, hetkellisten muutosten yli kurottuva tehdasrakennusten historiallisen merkityksen rakentuminen. Työläiskaupungin poliittinen vasemmisto näki tyhjenevissä tehdasrakennuksissa työläisten muistomerkin ja rakennusten säilyttämisen yhteiskuntataloudellisesti järkevänä tekona. Rakennussuojelun asiantuntijat ja suojelua puoltaneet löysivät tehdasrakennusten kompleksista rakennustaiteellisia, historiallisia ja maisemallisia arvoja, jotka yhdessä ja yksinäänkin puolsivat teollisuusmaiseman säilyttämistä. Erityisesti kaupunkilaisten mielipiteissä näkyi se, miten rakennusten hyväksyminen historiallisesti, kaupunkikuvallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaaksi muutti samalla kohteen esteettisen arvon. Ruma ja rapistunut muuttui kauniiksi.

Finlaysonin suojelukiistoissa teollisuusmaisemaa haluttiin katsoa muistakin suunnista kuin Satakunnansillalta. Postikortteihin ja kuvateoksiin vuosikymmenien kuluessa kuvattu maisema yhdistyi suojelutavoitteissa merkittäväksi maisemaksi, samalla kun suljetun alueen reunat ja takapihat jäivät rajauksen ulkopuolelle. Tehdasrakennuksiin liittynyt hyöty- ja tehokkuusajattelu määritteli murroskautta, jolloin teollisuustuotanto kaupungin keskustassa siirtyi nykyisyydestä menneisyydeksi. Tämä määritelmä näki tehdastuotannosta vapautuvat rakennukset hyödyttöminä. Vasta erillisen prosessin – uuskäyttösuunnitelmien – kautta kaavoittajat ja alueen omistajat määrittelivät alueille taloudelliseen hyödyntämiseen pohjautuvan maisemallisen ja historiallisen merkityksen. Ajanjaksoa symboloivat kuvat kaatuvasta tehtaanpiipusta, tehdasalueiden synkiltä sisäpihoilta ja Verkatehtaan puoliksi puretuista rakennuksista.

Vasta 2000-luvun taitteessa kaupungin johto hyväksyi tehdasrakennukset merkittäväksi teollisuusperinnöksi. Samalla kuvakulma siirtyi taas kauemmas, kokonaisuutena ihailtavaksi maisemaksi. Tammerkosken kansallismaisema on useimmiten kuvattu Koskipuistosta tai Satakunnansillalta yläjuoksulle päin, jolloin teollisuusmaisemaa hallitsevat Frenckellin, Finlaysonin ja Tampellan punatiiliset, koskesta kohoavat tehdasrakennukset. Ikoniseksi muodostunut kuvakulma vahvistaa kuvattujen tehtaiden merkitystä kansallismaisemana, kun taas toiseen suuntaan kuvattuna kansallismaiseman aihe on herkempi. Verkarannan uudisrakennukset muistuttavat muuttuneesta maisemasta ja menetetyistä teollisuusmaisemasta. Takon tehdasalueen osalta teollisuusprosessi ei vielä ole päättynyt, mistä syystä alueen tulkitseminen teollisuusperintönä ei ole mahdollista. Takon tulevaisuus on edelleen hiljaisuuden muurin takana ja aika näyttää minkälaisia merkityksiä teollisuusperintö alueella saa.

Kuva 101 Opetustaulu, maantieteellisiä kuvia no 13, Tampereelta, maalannut V. Ylinen 1910. Kuva: ML.

Teollisuusperinnön myötä Tammerkosken kansallismaiseman merkitystä on venytetty paikallisesta kansalliseen ja jopa kansainväliseen. Kansallismaisema on kulttuurin tuote, tiettyssä ajassa ja paikassa tiettyyn tarkoitukseen syntynyt. Samalla se myös muuttuu ajan mukana. Alun perin tehdasyhtiöiden korkeatasoista laatua edustanut maisema on nykyään muidenkin hyödynnettävissä. Kansallismaiseman symbolinen merkitys kiinnittyy mielikuvien maisemaan. Tammerkosken kansallismaisemasta on tullut Tampereen kaupungin tunnus.

Menneisyyden kansallisesti merkittäväksi rakennettu maisema on nykyään ensisijassa paikallisesti merkityksellinen. Kuitenkin Tampereen merkitys osana suomalaista ja eurooppalaista teollisuushistoriaa on huomattava. Tampere lunastaa edelleen paikkansa merkittävien teollisuuskeskuksista kulttuuriperinnöksi muuttuneiden kohteiden joukossa.

Tampereen ja Tammerkosken teollisuusmaiseman osalta kansallismaisema on viimeisten parin vuosikymmenen aikana saanut uutta sisältöä erityisesti historiallisena paikkana, jonka symboliset merkitykset kasvattavat ensisijassa maiseman omistajien taloudellista voittoa. Niin kansallismaisema kuin kulttuuriperintökin liittyvät nykyään usein kulutukseen, viihteellisyyteen, viihtyvyyteen ja turismiin. Käsitteiden avulla rakennetaan ainutlaatuista paikkaa, joka takaa taloudellista arvoa omistajalleen. Samalla on menetetty jotain siitä kansallisesti merkittävästä ja kaikkien yhteisestä maisemasta.

TEOLLINEN MAISEMA

Nykyhetki maisemassa on kuin silmänräpäys, kameran vangitsema ehkä unohtumatonkin hetki, joka ajan saatossa hukkuu tuhansien muiden kuvien joukkoon. Maiseman suunnitellut muutokset tulisi asettaa samaan perspektiiviin. Niitä tulisi tarkastella osana historiallista prosessia, jonka alku ja loppu eivät ole näkyvissä.

Tammerkosken teollisuusympäristön analyysi osoitti, miten kaupunkilaiset koivat maisemaan liittyvän arvolatauksen. Maisema oli enemmän kuin paikka, sillä oli merkitys ja menneisyys, kun taas kaupunkikuva oli konkreettisempi ja kuvasi selvemmin olemassa olevaa paikkaa ja nykyisyyttä. Kansallismaisema rinnastui erityisesti teolliseen maisemaan ja koskimaisemaan. Nämä määrittivät selkeästi sitä, mikä Tammerkosken kansallismaisemassa oli kaupunkilaisten mielestä merkittävää, teollinen perintö ja koski osana katsottua ja koettua, kaikkien yhteistä maisemaa.

Tutkimuksen alussa pohdin kysymystä, mikä teki vanhasta värjäämöstä niin tärkeän kaupunkilaisille ja minkälaisia arvoja ja merkityksiä rakennukseen kulminoitui. Taidehistorian professori emeritus Henrik Lilius on korostanut ihmisen aikakäsitystä syynä, miksi kulttuuriperinnön vaaliminen koetaan tärkeäksi. Ihmisellä on tarve sitoutua tiettyyn aikaan ja paikkaan osana historiallista prosessia, sosiaalista yhteisöä ja rakennettua ympäristöä.⁸⁸⁹ Taistelun värjäämön suojelemiseksi voi nähdä sosiaalisena prosessina, jossa kaupunkilaiset osallistuivat yhteisönä puolustamaan tärkeäksi kokemaansa ja uhanalaiseksi muuttunutta kulttuuriperintöä.

Kulttuuriperinnön suojelussa on kyse arvoista, joita ei voi mitata taloudellisuuden mittareilla. Rakennussuojelu on kulttuuriperinnön ja siten ihmisille tärkeiden arvojen suojelua. Yhteisesti koettu ja muistettu kulttuuriperintö ja yhteisesti hyväksyttyjen arvojen varaan rakentunut kulttuuriperintö toimii kulttuurisen identiteetin rakennusaineena. Vanhan värjäämön tapauksessa kaavoittajat kielsivät rakennuksen historiallisen arvon. Kaupunkilaisten silmissä rakennuksen arvo kasvoi saman-

---

⁸⁸⁹ Lilius 2014, 29–31.

aikaisesti kohteesta selvinneiden tietojen kanssa. Värjäämön kohtalo oli kuitenkin siinä vaiheessa jo sinetöity. Rakennuksen osittainen purkaminen ohensi kaupungin teolliseen menneisyyteen liittynyttä kerrostumaa ja muutti paikan merkitystä ainutlaatuisesta teollisuusmaisemasta askelen lähemmäs tavallista kaupunkitilaa. Samalla alueen suunnittelijat ja omistajat loukkasivat suojelua vaatineiden yhteisöjen kulttuurista identiteettiä tuhoamalla rakennuksen mukana yhteisesti tärkeiksi koettuja historiallisia arvoja. Välinpitämättömyys kaupunkilaisten merkittäviksi kokemia arvoja kohtaan kertoi taloudellisten arvojen ylivallasta kaupunkisuunnittelussa.

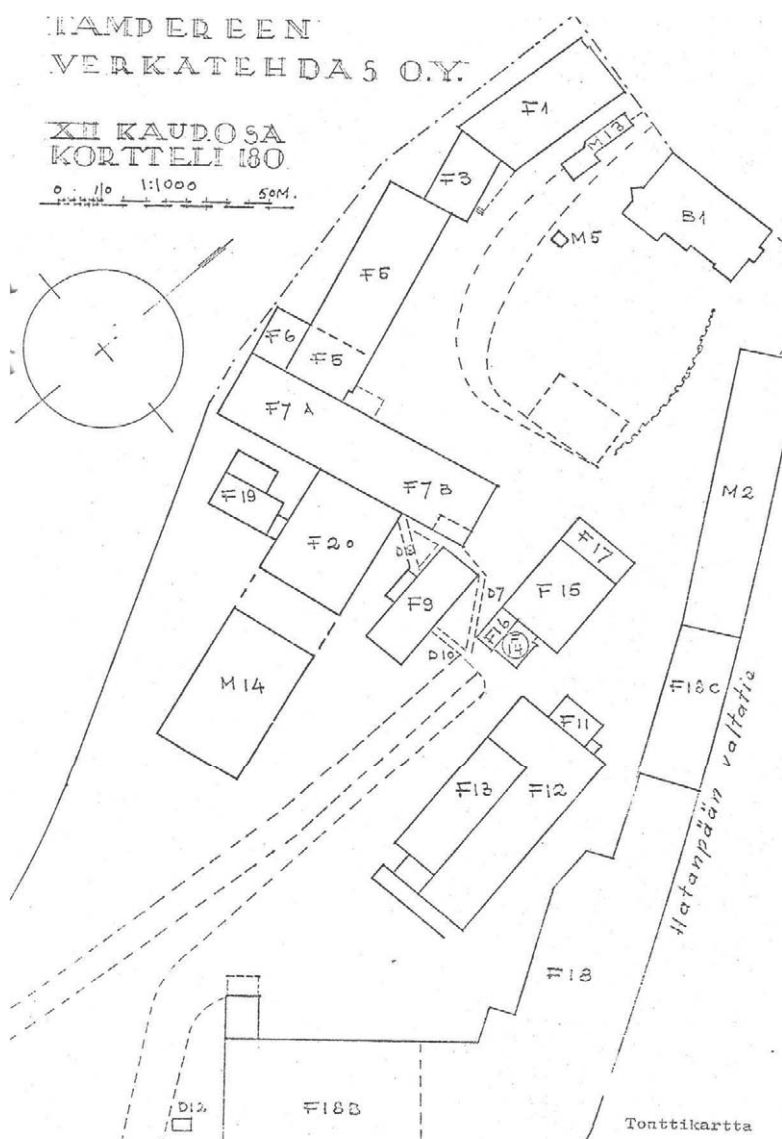
Kaupunkilaisilla oli keskeinen merkitys paikallisen ja kansallisenkin kulttuuriperinnön määrittelyssä ja arvottamisessa. Rakennetun teollisuusperinnön säilyttämisen ohella kaupunkilaiset osallistuivat aktiivisesti aineettoman teollisuusperinnön tallentamiseen tuleville sukupolville. Tammerkosken kansallismaiseman vanhat tehdasrakennukset takaavat teollisuushistoriallisen kerrostuman osana historiallisesti rakentunutta kaupunkia, samalla kun uudet rakennukset ja uudet toiminnot kiinnittävät alueen tiukasti nykyhetken kaupunkiin ja kaupunkilaisten yhteiseksi kaupunkitilaksi. Säilyneet tehdasrakennukset tarjoavat puitteet erilaisille tulkinnoille menneisyydestä.

LIITTEET

LIITE 1: VERKATEHTAAN ALUEEN RAKENNUKSET

Tonttikartta vuodelta 1969

Rakennus	Rakennusvuosi	Suunnittelija
F1 Värjäämö	1856—1858	
Laajennettu	1879—1881	
Korotettu	1896	Lambert Pettersson
Laajennettu	1899	Lambert Pettersson
F3 Kuivaamo	1889	Georg Schreck
F5 Karstalankakehräämö	1889	Georg Schreck
F6 Tehdasrakennus	1889	Georg Schreck
Korotettu	1946	Mikko Voutilainen
Korotettu	1949	Mikko Voutilainen
F7A Karstalankakehräämö	1889	Georg Schreck
Korotettu	1892	Georg Schreck
F7B Karstalankakehräämö	1921	Lambert Pettersson
F9 Korjauspaja ym.	1897	Lambert Pettersson
Korotettu	1940	Auttila & Noppa Oy
F11 Poliklinikka, laboratorio	1935	Veikko Kallio
Korotettu	1946	Mikko Voutilainen
Korotettu	1954	Mikko Voutilainen
F12 Tehdasrakennus		
Kampalankakehräämö	1900	Lambert Pettersson
Korotettu	1927	E. A. Liuha
F13 Värjäämö	1900	Lambert Pettersson
Korotettu	1927	E. A. Liuha
Uusittu	1953	Mikko Voutilainen
F14 Savupiippu	1928	Lambert Pettersson
F15 Höyryvoima-asema	1928	Lambert Pettersson
F16 Hiilivarasto	1928	Lambert Pettersson
F17 Autotalli	1940	Auttila & Noppa Oy
Korotettu	1946	Mikko Voutilainen
F18 Tehdasrakennus		
Konehuopatehdas	1936	Matti Lampén
F18B Konehuopatehdas	1961	Veikko Kallio
F18C Neulaamo	1963	Veikko Kallio
F19 Muuntoasema	1900	Lambert Pettersson
Uusittu	1950	
F20 Kutomo	1950	Mikko Voutilainen
M2 Makasiinirakennus	1923	Wivi Lönn
M5 Savupiipun jalusta	1896	Lambert Pettersson
M13 Varastorakennus (puinen)		
M14 Varastorakennus (puinen)	1963	Mikko Voutilainen

Kuva 102 Tehdasalueen kartta vuodelta 1969. VFA.

Museoviraston suojelluiksi esittämät rakennukset:

Rakennus no 1: konttorirakennus vuodelta 1896.

Suunnittelijana arkkitehti Theodor Höijer.

Rakennus no 2: värjäämö vuodelta 1856—58.

Laajennukset suunnitellut arkkitehti Lambert Pettersson. Uusrenessanssia.

Rakennus no 3: kuivaamo vuodelta 1889.

Suunnittelijana arkkitehti Georg Schreck.

Rakennus no 4: karstalankakehräämö vuodelta 1889.

Suunnittelijana arkkitehti Georg Schreck. Uusrenessanssia.

Rakennus no 5: karstalankakehräämö vuodelta 1921.

Edellisen jatkoksi suunnitteli arkkitehti Lambert Pettersson.

Rakennus no 6: savupiippu vuodelta 1928.

Suunnittelijana arkkitehti Lambert Pettersson.

Rakennus no 7: makasiinirakennus vuodelta 1923.

Suunnittelijana arkkitehti Wivi Lönn.

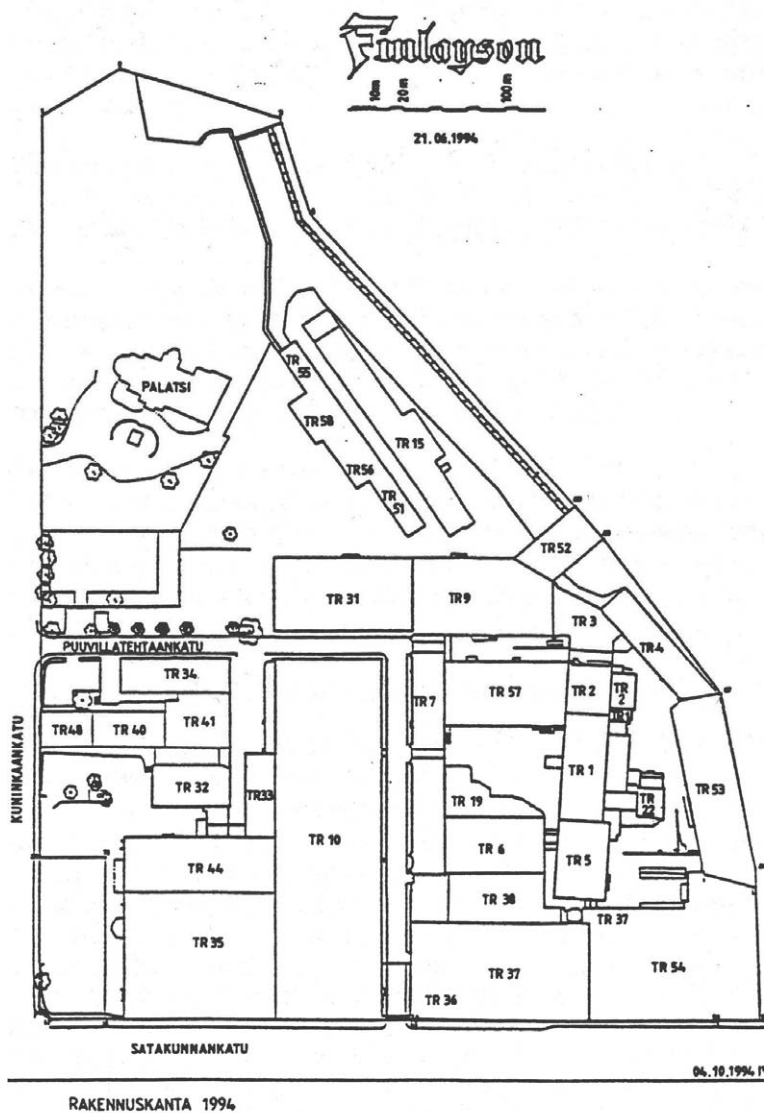

LIITE 2: FINLAYSONIN ALUEEN RAKENNUKSET

Vuoden 1994 tonttikartan mukaan

Rakennus	Rakennusvuosi	Suunnittelija
TR 1 Kuusivooninkinen	1837	Arkkitehti Carl Leszig
TR 15 Värjäämö, purettu 2005, vanhin osa säilytetty	1843, 1852	
TR 2 Kutomo ja kehräämö	1850	
TR 4 Koskitechdas, kutomo	1856	
TR 5 liittyi TR 1:een	1858, 1895	laajennus mestari J.Renggli
TR 6 Värjäämö ja höyrypannuhuone	1860 1922, 1951	laajennukset mm. Lauri Saarinen, Bertel Strömmer
TR 7 Katuvapriikki tehtaanmyymälä, konttori, värjäämö, kutomo	1860	
TR 9 kutomo Seelanti Puuviillamakasiini purettu 2006	1865, 1927 1875	Petter Molin
TR 10 Kutomo Plevna	1877	Arkkitehdit Georg Cunliffe ja F. L. Calonius
TR 19 Konerakennus Paloi 1867	(1867) 1881 1881	suunnitelma arkkitehti F. L. Calonius
TR 22 Eteläturbiini	1878	F. L. Calonius
TR 31 Kehräämö eli Puutarhatehdas	1891	Tampereen rakennuskonttori (Georg Schreck)
TR 32 Kattilahuone, Purettu 1990-luvun lopussa	1891	Georg Schreck
TR 33 Konerakennus, 1891 Laajennus Purettu 1990-luvun lopuss	1927	Georg Schreck Finlaysonin insinöörinkonttori
TR 34 Pääkonttori	1895	Josef Renggli, Lambert Pettersson
TR 41 Varastorakennus Korotus	1896 1934	Lambert Pettersson Finlaysonin insinöörinkonttori
TR 40 Varastorakennus Laajennus	1898 1953	Josef Renggli Bertel Strömmer

TR 35	Kutomo Kongo, purettu 1998	1899	Arkkitehti C. Sequin- Bronner
TR 36-37	Kehräämö Siperia	1899	Arkkitehti C. Sequin- Bronner
TR 38	Höyryvoima-asema, Purettu 2000-luvun alussa	1899	
	Finlaysonin palatsi	1899	Lambert Pettersson
TR 44	purettu 1998	1912, 1914, 1926	Finlaysonin insinöörinkonttori
TR 48	Tehtaanmyymälä	1923	Bertel Strömmer ja Vilho Kolho
TR 51 (TR 55, TR 56, TR 58)	Vedenpuhdistamo ja varastot	1920, 1940, 1959, 1967	
	Purettu 2005		
TR 52	Voimalaitos	1926	Jarl Eklund
TR 53	Värjäämö	1928	Jarl Eklund
TR 54	Viimeistämö	1959, 1960	Kaija ja Heikki Siren
TR 57		1961	
	Purettu 2003		
	Makasiinirakennus (Rautavarasto)	1960	
	purettu 2006		
	Makasiinirakennus	1962	Nils Henrik Sandell
	purettu 2006		

Kuva 103 Finlaysonin alueen rakennukset vuonna 1994. TKKA.

LIITE 3: FINLAYSONIN TEHDASALUEEN ARVOLUOKITUS

Lasse Kosunen: Finlaysonin tehdasalue Tampereella.
Rakennuskanta – historia ja tulevaisuus, Tampere, 1994

1. Historiallisesti merkittävä ja ainutlaatuinen, lähes alkuperäisessä asussa oleva rakennus

TR1 Lähes alkuperäisenä säilynyt valtakunnallisesti merkittävä teollisuusrakennus, johon liittyy ainutlaatuisia historiallisia ominaisuuksia. Rakennus vaatii antikvaarista kunnostusta. Uusi käyttötarkoitus sopeutetaan rakennuksen ehtoihin. Muutostöimenpiteet ovat luonteeltaan konservoivia, vanhoihin materiaaleihin ja menetelmiin pitäytyviä. Muutoksensietokyky on vähäinen.

2. Lähes alkuperäisessä asussa oleva rakennus

TR2, TR5, TR48 Rakennejärjestelmältään alkuperäisenä säilynyt rakennus, joka on lajinsa tyypillinen edustaja. Muutostöimenpiteet ovat säilyttäviä ja ylläpitäviä. Materiaaleissa ja pintakäsittelyissä sovelletaan alkuperäisiä menetelmiä. Käyttötarkoitus valitaan niin, ettei perusteellisia muutoksia tarvitse tehdä. Muutokset tilajaossa tehdään pääosin olemassa olevia rakenteita vahingoittamatta. Pyritään säilyttämään mahdollisuus alkuperäisen lähtötilanteen palauttamiselle. Ajallinen luettavuus uuden ja vanhan välillä tehdään selkeäksi. Rakennus sietää harkittuja tilallisia yms. muutoksia, jotka joudutaan punnitsemaan tapauskohtaisesti.

3. Vähäisiä muutoksia kokenut rakennus

TR22, TR 31, TR34, TR36-37

A. Rakennuksessa on tapahtunut vain pieniä muutoksia. Käyttötarkoitus valitaan niin että se on tasapainossa rakennuksen ominaisuuksien kanssa. Tilamuutoksia voidaan tehdä melko vapaasti rakennuksen perusominaisuudet huomioiden. Rakenteisiin voidaan puuttua osittain, mutta alkuperäinen rakenne pyritään säilyttämään mahdollisimman pitkälle. (TR31, TR36-37)

B. Rakennuksessa on tapahtunut pieniä muutoksia, mutta alkuperäinen rakenne ja huonetilat ovat selkeästi hahmoteltavissa. Tilamuutokset on paikoin tehty korkealuokkaisena uutena kerrostumana. Osa muutoksista ei vastaa rakennuksen luontaista statusta. Lähtökohdaksi voidaan valita alkuperäisen tilajaon palauttaminen ja/tai säilyttää osa aiemmista muutoskerrostumista. Rakennuksen päätilojen käsittelyssä valitaan entistävä perusote. (TR34, palatsi)

4. Ajallisesti kerrostunut rakennus

TR6, 6a, 19 muodostama kokonaisuus. Rakennus, jossa on tapahtunut voimakkaita muutoksia, esim. rakennejärjestelmä on muutettu. Muutokset ovat omalle ajalleen ominaisia ja lajissaan korkealuokkaisesti toteutettuja. Muutoksen jälkeinen ajallisesti kerrostunut ratkaisu on teknisesti toimiva ja esteettisesti korkealuokkainen. Rakennuksen ominaisuuksia käytetään hyväksi kuten vähäisiä muutoksia kohteissa rakennuksissa. Uusittu rakennejärjestelmä säilytetään ja muutokset tehdään pääosin sopeuttaen. Muutoksia voidaan tehdä, lisäämällä ajallista kerrostuneisuutta. Kontrastisiakin ratkaisuja voidaan käyttää harkiten.

5. Muunneltu rakennus

TR3, TR4, TR7, TR9, TR40, TR41 Voimakkaasti muuntunut rakennus. Rakennusta on saatettu laajentaa, korottaa ja koko sisäinen rakennejärjestelmä on muutettu teräsbetoniseksi. Muutokset eivät ole parantaneet rakennuksen laadullisia ominaisuuksia. Rakennus sietää sisätiloissaan voimakkaitakin kontrastisia muutoksia. Muutostyöt pyritään tekemään niin että ne parantavat rakennuksen laadullisia ominaisuuksia

6. Turmeltunut rakennus

TR8, TR10, TR32, TR35, TR38, TR44

Rakennuksesta ei ole jäljellä muita merkittäviä ominaisuuksia kuin julkisivut. Tällöin voi tulla kyseeseen pelkästään julkisivujen säilyttäminen ja täysin uuden sisätilan rakentaminen. (TR10)

Rakennuksessa tehdyt monet muutokset ovat hämärtäneet alkuperäiset rakenteet ja/tai tilarakenteen. Rakennuksesta ei laajoillakaan muutostöillä saavuteta tilallisesti ja toiminnallisesti merkittäviä parannuksia. Ympäristön laatua voidaan parantaa korvaamalla rakennus uudella. (TR32, 42, 50, TR33, TR35, TR51)

C. Rakennuksesta ei ole jäljellä muuta kuin yksittäisiä fragmentteja ja rakennuspaikka. Rakennuksen paikalle on käytännössä rakennettu uusi rakennus. Rakennus voidaan poistaa mikäli toimenpiteellä voidaan parantaa ympäristön laatua. (TR8, TR38)

7. Rakennetyypiltään yleinen rakennus

TR53 Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan ja edustaa 1900-luvun yleisintä teräsbetonirunkoista tiiliverhoiltua teollisuusrakennustyyppiä. Rakennuksen sisätiloissa voidaan tehdä kontrastisiakin muutoksia ja luoda sisätiloihin uusia laadullisia ominaisuuksia.

8. Lähtökohdiltaan voimakkaita muutoksia vaativa rakennus

TR54 Rakennuksen sisätilat ovat runkosyvyydeltään vaikeasti hyödynnettävissä. Rakennejärjestelmä ei sisällä erityisiä arvo-ominaisuuksia. Koski- ja katujulkisivut ovat kaupunkikuvan kannalta tärkeitä. Rakennuksen runkojärjestelmässä voidaan tehdä laajempia leikkauksia ja muutoksia, jotka varmistavat rakennuksen säilymisen ja aktiivisen käyttömahdollisuuden. Muutokset tehdään niin, että ympäristön laadulliset ominaisuudet paranevat. Katujulkisivulla sallitaan sisäänkäynnin rakentaminen.

9. Rakennus jossa ei ole merkittäviä muutostarpeita

TR52 Rakennus on ominaisuuksiltaan sellainen, että sen nykyinen käyttötarkoitus säilyy jatkossakin.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

LAIT JA ASETUKSET

Asemakaavalaki 145/1931.

Laki rakennusperinnön suojelemisesta 498/2010.

Laki kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta 572/1964.

Maankäyttö- ja rakennuslaki 60/1999.

Rakennuslaki 370/1958.

Rakennusasetus 266/1959.

Rakennusasetus 673/1966.

Rakennussuojelulaki 60/1985.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arkistolähteet

Eläkeyhtiö Varman arkisto (EVA), Tampere

Asiakirjat

Finlaysonin alueen aatekilpailun materiaali

Museovirasto (MVA), Helsinki

Kirjasto

Rakennushistorian osasto, arkisto

Tampereen kaupungin arkisto (TKA), Tampere

Finlaysonin kartta- ja piirustuskokoelma

Matkailulautakunta: matkailuesitteet 1988–2005

Kaupunginhallituksen pöytäkirjat

Kaupunginhallituksen kaupunkisuunnittelujaoston pöytäkirjat

Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat

Tampereen kaupungin kaavoitusyksikön arkisto (TKKA), Tampere

Asemakaavat

Asiakirjat

Kosunen, Lasse 1994. *Finlaysonin tehdasalue Tampereella. Rakennuskanta – historia ja tulevaisuus*, Tampere.

Mahlamäki, Rainer 1989. *Finlaysonin alue, Tampere. Rakennusten vaiheet vuosilta 1820–1960 pääpiirteittäin*. 20.12.1989.

Ympäristölautakunnan pöytäkirjat

Tampere –seuran arkisto, Tampere

Kuvakokoelma

Työväenmuseo Werstas

Kuvakokoelma

Valmet Fabrics Oy:n arkisto (VFA), Tampere

Asiakirjat

Kuvakokoelma

Lilius, Henrik 1988. *Tampereen Verkatehtaan vanhojen rakennusten suojeluyritys ja teollisuuslaitosten siirto Hankkioon*. 30.9.1988.

Nironen, Eino 1956-1960. *Alakosken partaalla. Arkielämää Tampereen Verkatehtaal-
la menneitten vuosikymmenien aikana haastatellut ja muistellut Eino Nironen.
Muistelmat II*.

Sanomalehtileikekokoelma

Tampereen Verkatehdas Oy:n vuosikertomukset

Vapriikin kuva-arkisto (VKA), Tampere

Kuvakokoelma

Haastattelut (MLA)

Kristiina Jääskeläinen, kaupungin asemakaava-arkkitehti 1974–2007, nauhoitettu 26.2.2008, litteroitu.

Kirsi Kunnas ja Jaakko Syrjä, Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen puheenjohtaja ja jäsen, nauhoitettu 28.4.2008, litteroitu.

Pekka Kärki, Museoviraston rakennushistorian osasto, nauhoitettu 15.4.2008, litteroitu.

Olli Niemi, Tampereen teollisuustilojen uuskäyttö –hankkeen vetäjä, nauhoitettu 18.1.2008, litteroitu.

PAINETUT LÄHTEET

Sanomalehdet

Aamulehti (AL) 1967–2005

Aviisi 1976

Helsingin Sanomat (HS) 1969–2004

Hufvudstadsbladet (HBL) 1967–1976

Hämeen Yhteistyö (HY) 1967–1975

Ilta-Sanomat (IL) 1972–1977

Kansan Lehti (KL) 1967–1976

Keskisuomalainen 1969

Kurkihirsi 1979

Suomen sosiaalidemokraatti 1975

Tammermaan työläinen 1976

Tamperelainen 1974–2003

Turun Sanomat 1969

Uusi Suomi 1969–1985

Kaunokirjallisuus

Alftan, Roope 2006. *Toista luokkaa*. Kesuura oy, Helsinki.

Calvino, Italo (1976) 2011. *Näkymättömät kaupungit*. Italiankielinen alkuteos *Le città invisibili* (1972). Suomentanut Jorma Kapari, kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Kajava, Viljo 1966. *Tampereen runot*. Otava, Helsinki.

Linna, Väinö (1947) 2001. *Päämäärä*. WSOY, Porvoo, Helsinki.

Linna, Väinö (1948) 2010. *Musta rakkaus*. WSOY, Helsinki.

Pekkanen, Toivo 1932. *Tehtaan varjossa*. WSOY, Porvoo.

Pennanen, Eila 1971. *Himmun rakkaudet*. WSOY, Helsinki.

Salama, Hannu (1967) 1986. *Minä, Olli ja Orvokki*. Otava, Helsinki.

Viita, Lauri (1950) 2001. *Moreeni*. WSOY, Helsinki.

Kuvateokset

Kautia, Lauri ja Seppälä, Raimo 1983. *Tampere keväästä kevääseen*. Otava, Helsinki.

Tampere 1922. Ei julkaisutietoja.

Tampere, Finland: teollisuuskaupunki, kulttuurikaupunki, matkailukaupunki, kongressikaupunki 1994. Toim. Antti Jokela, Mathias Bentley ja Klaus Kirjavainen, 2. uudistettu painos, Tampere –Seuran julkaisuja no. 74, Tampere.

Tampere, Finland: teollisuuskaupunki, kulttuurikaupunki, matkailukaupunki, kongressikaupunki 1997. Toim. Antti Jokela ja muut, 3. painos, Tampere –Seuran julkaisuja no. 81, Tampere.

Tampereen kartta 1947. Tampereen kaupungin matkailulautakunta.

Tampereen kasvot: kuvateos sinisten järvien kaupungista 1966, 2. uudistettu painos, Tampere –Seuran julkaisuja no. 29.

Tampereen kasvot: kuvateos Tampereesta 1987. Toim. Reijo Ojanen ja Matti Kanninen, Tampere-seura, Tampereen keskuspaino, Tampere.

Tampereen kasvot: kuvateos Tampereesta 1990. Toim. Reijo Ojanen ja Matti Kanninen, 3. uudistettu painos, Tampere –Seura, Tampere.

Tampere kosken partaalla: värikuvateos Tampereesta 1972. Toim. Unto Kanerva, Matti Selänne ja Väinö Linna, Tampere –Seura, Tampere.

Tampere kuvateos 1952, Tampere-seuran julkaisuja no. 15.

Tampere-kuvasto 1951, Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö.

Tampere – kymmenien järvien ja puistojen kaupunki 1972. Toim. Jarkko Mäkinen & Mikko Julkunen, Uusi Kivipaino Oy, Epilä.

Tampere-opas 1953, Tampere –Seuran julkaisu no. 16.

Tampere – Sinisten järvien kaupunki 1961, Tampere.

Tampere – sinisten järvien kaupunki, 1981, Tampere-seura, Tampere –Seuran julkaisu no 48, Tampere.

Tampere, työn ja taiteen kaupunki 1976. Toim. Juhani Riekkola, Unto Kanerva ja Uuno Sinisalo, Tampere –Seuran julkaisu no. 43, Tampere.

Tampere tänään 1963, Tampere –Seura, Tampereen Keskuspaino.

Tampere tänään: 50 värikuva 1970-luvun Tampereesta 1976. Toim. Juhani Riekkola ja Tampereen kieli-instituutti, Tampere-seuran julkaisu no 43, Tampere.

Lehdet

Alue ja ympäristö 2002

Arkkitehti 1936–1982

Hahtuvia, Tampereen Verkatehdas Oy:n tiedotuslehti 1978–1989

Me Naiset 1975

Museopolitiikka 1984

Realisti, Estetiikan ja taidehistorian ass-osastojen lehti 1976

Suomen Kunnallislehti 1975–1991

Tammerkoski 1938–2000

Tekniikan Waiheita 1984

Tiili 1990

Yhdyslanka, Finlayson-Forssa Ab:n henkilökuntalehti. 1959–1980

Yhteiskuntasuunnittelu (Yhdyskuntasuunnittelu) 1989–2004

Opinnäytteet

Alapiha, Jukka 1988. *Vanhojen teollisuusalueiden uuskäytön kehittäminen Tampereen keskustassa*. Tampereen teknillinen korkeakoulu, yhdyskuntasuunnittelun laitos, Julkaisu 12, Tampere.

Koskinen, Helinä 1971. *Finlaysonin tehtaan vanhin työväenasuntoalue Tampereella*. Taidehistoria, Helsingin yliopisto, Pro gradu –tutkimus.

Mahlamäki, Rainer 1987. *Teollisuusrakennusten uusi käyttö – Finlaysonin tehdas-alue*. Arkkitehtuurin osasto, rakennussuunnittelu, Tampereen teknillinen korkeakoulu. Diplomityö.

DOKUMENTIT JA ELOKUVAT

Elonet

Atlas 1931–1934. Aho & Soldan.

Haarla 1936. Suomi-Filmi.

Kaupunki kasvaa ja kaunistuu 1960. Suomi-Filmi Oy.

Kesällä Tampereella 1940. Suomi-Filmi Oy.

Tako 1934. Aho & Soldan.

Tampella 1–2 1933. Aho & Soldan.

Tampere – Sinisten järvien kaupunki 1958. Suomi-Filmi Oy.

Tampere, Suomen Manchesteri 1907. Ab Atelier Apollo Oy.

Tampere tekstiilejä tekee 1958. Suomi-Filmi Oy.

Tampere – teollisuuspuisto 1958. Suomi-Filmi Oy.

Yle elävä arkisto

Amuri – ihminen saneerauksen keskellä 29.8.1972.

A-raportti: Turun tauti 19.6.1982. TV 1:n ajankohtaistoimitus.

Käpylä – hymykuoppa Helsingin poskessa 1963. Filmiseppo Oy.

Muuttuvan kaupungin kuvat 1976. Käsikirjoitus ja ohjaus: Timo Jokinen.

Puretaanko Puu-Käpylä? 1966. Ohjaus: Eero Tuomikoski.

Super M – Konsertto murhaajalle 1982. Yleisradio/TV 2. Ohjaus: Arvo Ahlroos.

Rakkaani, Tammerkoski 1979. Yleisradio/TV 2/Dokumenttiohjelmat. Ohjaus: Arvo Ahlroos.

Vanha ja uusi Turku. Puutalojen Turku, kahden tulen välissä 14.8.1979.

VERKKOAINEISTO

Arviointi maankäyttö- ja rakennuslain toimivuudesta 2013. [http://www.ym.fi/fi-FI/Ajan-kohtaista/Julkaisut/SY_12014_Arviointi_maankaytto_ja_rakennu\(28185\)](http://www.ym.fi/fi-FI/Ajan-kohtaista/Julkaisut/SY_12014_Arviointi_maankaytto_ja_rakennu(28185))

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, UNESCO 1972. <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>, haettu 21.1.2015.

Eurooppalainen maisemayleissopimus 2000. <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/VersionsConvention/finnish.pdf>

Finlaysonin alue <http://www.finlaysoninalue.fi>

Forssankehräämöalue <http://www.forssa.fi/matkailu/kehräämöalue/>

http://www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparisto/artikkelit/fi_FI/Forssan_teollisuus-alue/

kulttuuriympäristön käsitteistöä http://www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparisto/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/#rakennetun

<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006>

Lainsäädäntö <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/>

Maisema -sanahaku <http://mot.kielikone.fi/mot/helyo/netmot.exe> maisema, haettu 10.2.2016.

Operational Guidelines, UNESCO, helmikuu 1994. <http://whc.unesco.org/archive/op-guide94.pdf> haettu 21.1.2015.

Rakennussuojelulailla suojellut kohteet Tampereella <http://www.ymparisto.fi/download/noname/%7B2977D417-ADF7-4F26-AB9A-09BCADD80C34%7D/77826>

Suomen kansallisfilmografian verkkojulkaisu <http://www.elonet.fi/fi>

Tampereen historiaa kaupungin verkkosivuilla <http://www.tampere.fi/tampereinfo/sanoinjakuvin/historia.html>, haettu viimeksi 15.9.2015.

Teollisuusperinteen seura <http://www.ths.fi/teollisuusperinteenseura/teollisuusperinto.htm> haettu viimeksi 29.9.2015.

The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, Moskova 17.7.2003, TICCIH. <http://ticcih.org/about/charter/>

Verlan maailmanperintökohde <http://www.verla.fi/fi/maailmanperinto>

Värjäämön suojelusta <http://varjaamo.org>. Haettu 20.10.2005.

<https://palvelut.tampere.fi/osallistu/keskustelu/mielipide> haettu 18.10.2006.

<http://mansetori.uta.fi/forum> haettu 27.2.2006.

KIRJALLISUUS

- Alfrey, Judith & Putnam, Tim 1992. *The Industrial Heritage. Managing resources and uses*. Routledge, London.
- Alzén, Annika 1996. *Fabriken som kulturarv: frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*. B. Östlings bokförl. Symposion, Stockholm.
- Anderson, Benedict [1983] 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Aronsson, Peter 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Studentlitteratur AB, Lund.
- Asworth, G.J. & Graham, Brian 2005. *Senses of Place: Senses of Time*. Ashgate, Aldershot.
- Barthes, Roland 1985. *Valoisa huone*. Alkuteos *La chambre claire*. Suom. Martti Lintunen, Esa Sironen & Leevi Lehto. Kansankulttuuri Oy, Gummerus, Jyväskylä.
- Boyer, Christine, M. 1996, 20–21. *The City of Collective Memory*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- Bödeker, Hans Erich 1998, 54. Concept-Meaning-Discourse. Begriffsgeschichte Reconsidered. *History of Concepts: Comparative Perspectives*. Ed. Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans, Frank van Vree. Amsterdam: Amsterdam University Press. 51–64.
- Choay, Françoise (1992) 2001. *The Invention of the Historic Monument*. Alkuperäisteos *Allégorie du patrimoine*, englanniksi kääntänyt Lauren M. O'Connell, Cambridge University Press, Cambridge.
- Cosgrove, Denis E. [1984] 1998 *Social Formation and Symbolic Landscape*. The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Flyvbjerg, Bent 1998. *Rationality and Power. Democracy in Practice*. Englanniksi kääntänyt Steven Sampson, The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Foucault (1969) 2005. *Tiedon arkeologia*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Vastapaino, Tampere.
- Foucault 1980. Two Lectures. *Power/Knowledge. Selected Interviews & Other Writings 1972–1977 by Michel Foucault*. Pantheon Books, New York.
- Fornäs, Johan 1998. *Kulttuuriteoria*. Englanninkielisestä laitoksesta *Cultural Theory and Late Modernity* suom. Mikko Lehtonen, Kaarina Hazard, Virpi Blom ja Juha Herkman, Toim. Mikko Lehtonen. Vastapaino, Tampere.
- Grahn, Maarit 2014. *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osaakeyhtiön historianperintö Noormarkussa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja – ser. c osa – tom. 374, Turun yliopisto.

- Haapala, Pertti 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino, Tampere & SHS, Helsinki.
- Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille ja Tani, Sirpa 1997. Johdatus nyky-maantieteeseen. *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Toim. Haarni ja muut. Vastapaino, Tampere.
- Hall, Stuart 1999. *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman, Vastapaino, Tampere.
- Halme, Vilho 1976. *Suomen Kunnallislehti*.
- Halme, Vilho 1998. Ei ”Tampellaa” takaisin. Tampereella tuumattua –palsta. *Tammerkoski*, Tampere –Seura, 44.
- Hankonen, Johanna 1989. Aatekilpailu Finlaysonin jalostamisesta. *Yhteiskuntasuunnittelu* 27 (1989): 4, Yhteiskuntasuunnittelun seura, Helsinki, 5–11.
- Hankonen, Johanna 1994. Tampellan tapaus ja kaupunkisuunnittelun umpikuja. *Pasilasta Vuotokselle. Ympäristökamppailujen uusi aalto*. Toim. Ari Lehtinen ja Pertti Rannikko. Gaudeamus, Tampere.
- Harvey, David 2001. Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 7, no 4.
- Haukkavaara, Jyri 1977. *Tampere: kulttuuria ja historiaa*. Tampereen teknillinen korkeakoulu, arkkitehtuurin osasto, Arkkitehtikilta, Tampere.
- Havas, Heikki 1965. Rakennussuojelusta. *Arkkitehti* 45 (1965): 5, Suomen Arkkitehtiliitto, Helsinki, 112–113.
- Helander, Vilhelm & Sundman, Mikael 1970. *Kenen Helsinki – raportti kantakaupungista 1970*. WSOY, Helsinki
- Helander, Vilhelm & Sundman, Mikael 1972. *Saneeraus suomalaisessa kaupungissa*. Asuntohallituksen julkaisuja, Tutkimus- ja suunnitteluosasto, A5.
- Helander, Vilhelm & Sundman, Mikael 1982. *Miltä näyttää maamme: ympäristön muutos ja rakennusperinnön kohtalo*. Suomen rakennustaiteen museo, Helsinki
- Helin, Martti 1990. En aio muuttaa Brasilian sademetsään. *Tammerkoski* 5/1990, Tampere-seura, Tampere, 36.
- Hobsbawm, Eric & Rangers, Terence 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Härö, Elias 1984. Teollisen ympäristön suojelun nykytilanne. *Tekniikan waiheita* 3/1984, Suomen Teknillinen Museoyhdistys ry, Helsinki, 6–8.
- Härö, Elias & Mansikka, Mikko 1993. Johdanto. *Kansallismaisema*. Toimittanut Lauri Putkonen. Ympäristöministeriö, Alueiden käytön osasto, Helsinki, 4–7.

- Härö, Mikko 2004. Museovirasto kaupunkikulttuurin toimijana. *Yhdyskuntasuunnittelu*. Yhdyskuntasuunnittelun seura, Helsinki 42 (2004): 2, 24–32.
- Häyrynen, Maunu 2000. Kansakunta kaleidoskoopissa: suomalaiskansallinen maisemakuvasto. *Metsä, harju ja järvi. Näkökulmia suomalaiseen maisemantutkimukseen ja -suunnitteluun*. Toim. Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri, J. 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776, Gummerus kirjapaino, Rovaniemi, 35–45.
- Häyrynen, Maunu 2005. *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. SKS, Helsinki.
- Ilmonen, Mervi 1995. Kansallismaisema ja mielikuva. *Rakennettu maisema ja mielikuva*. Toim. Liisa Knuuti, Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus, Espoo. 18–30.
- Inha, I. K. 1896. *Suomi kuvissa*. Wentzel Hagelstam ja Uno Wasastjerna, Helsinki.
- Invention of Tradition* [1983] 2013. Toim. Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jokilehto, Jukka 1999. *A History of Architectural Conservation*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 2016. Valtasuhteiden analysoiminen. Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero, *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Vastapaino, Tampere. 75–104.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2016. *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Vastapaino, Tampere.
- Jokinen, Helvi 1980. Arkkitehdin työkenttä laajenee. Erkki Helamaan haastattelu, *Tammerkoski* 1/1980, 6–8.
- Jutikkala, Eino 1979, 529–530. *Tampereen historia III. Vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen keskuspaino
- Järventaus, Esko 1964. Rakennussuojelulaki ja sen vaatimat käytännön toimet. *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojele* 1964. Toimittanut Aarne Heimala, WSOY, Porvoo, 185–192.
- Järvikoski, Timo 1991. Ympäristöliike suomalaisessa politiikassa. *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*. Toim. Ilmo Massa & Rauno Sairinen, Gaudeamus, Helsinki, 162–179.
- Kairamo, Maija 1975. Rakennetun ympäristön suojelun tavoitteista. *Taidehistoria ja ympäristöntutkimus*. Toim. Leena Arkio ja Kalevi Pöykkö, Gaudeamus, Jyväskylä, 51–61.
- Kairamo, Maija 1982. Ei ainoastaan rakennuksista, *Arkkitehti*, Suomen Arkkitehtiliitto, Helsinki 4–5/1982, 73–74.
- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.

- Kansallismaisema* 1993. Toimittanut Lauri Putkonen. Ympäristöministeriö, Alueiden käytön osasto, Helsinki.
- Kaukovalta, K.V. & Riipinen, Ale-Einari, *Tampereen Verkatehdas 1797-1947 I-II*, Tampereen Verkatehdas Oy 1947, Helsinki.
- Kauppila, Pentti 1975. *Suomen Kunnallislehti*. 10/1975
- Kervanto Nevanlinna, Anja 1996. *Interpreting Nairobi. The Cultural Study of Built Forms*. Bibliotheca Historica 18, Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Kervanto Nevanlinna, Anja 1998. Kaupunki taidehistoriassa. *Kuvasta tilaan. taidehistoria tänään*. Toim. Kirsi Saarikangas, Vastapaino, Tampere. 227–246.
- Kervanto Nevanlinna 2001. Nostalgia for the new: Preservation Values for Modern Urban Heritage. *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*, Toim. Anja Kervanto Nevanlinna, ICOMOS Suomen osasto, Helsinki, 140–152.
- Kervanto Nevanlinna, Anja 2002. *Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä*. SKS, Helsinki.
- Keskinen, Jouni, Peltola, Jarmo & Suodenjoki, Sami 2005. *Tamperelaiset. Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1940*. Tampereen museoiden julkaisuja 79, Tampere.
- Kivinen, Olli 1960. *Kaupunkiemme keskusalueiden rakennusoikeudesta, sen kehityksestä ja mitoituksesta*. Helsinki.
- Klinge, Matti 1984. Suomalainen maisema. *Löytöretki maisemaan, suomalaisuus kuvataiteessa 1700-luvulta nykypäivään*. Tampereen Taideyhdistys ry:n julkaisuja VII, Tampereen Kirjapaino Oy, Tampere. 26–44.
- Koponen, Olli-Paavo 2006. *Täydennysrakentaminen. Arkkitehtuuri, historia ja paikan erityisyys*. Tampereen teknillinen yliopisto, Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos, Tampere.
- Kulmala, Marko 1989. Haastateltavana Martti Helin. Kaupunki on kaupunki. *Tamperkoski* 9-10/1989, Tampere-seura, Tampere. 6–8.
- Kunnas, Kirsi 1973. Taistelu Tampereen Kauppahallin virastotalosta. *Parempaan ympäristöön*. Toim. Timo Teräsvirta. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä, 95–111.
- Kärki, Pekka 1975. Rakennetun ympäristön suojelua koskeva lainsäädäntö. *Taidehistoria ja ympäristöntutkimus*. Toim. Leena Arkio ja Kalevi Pöykkö, Gaudeamus, Jyväskylä.
- Kärki, Pekka 1982. Se koira on älähtänyt. *Arkkitehti*, Suomen Arkkitehtiliitto, Helsinki 4–5/1982, 72–73.
- Lahtinen, Rauno 2009. *Turun puretut talot*. Sammakko, Turku.

- Laine, Markus & Peltonen, Lasse 2003. *Ympäristökysymys ja aseveliakseli*. Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere.
- Laine, Markus, Bamberg, Jarkko ja Jokinen, Pekka 2007. Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. Teoksessa *Tapaustutkimuksen taito*, toim. Laine, Markus, Bamberg, Jarkko ja Jokinen, Pekka. Gaudeamus, Helsinki, 9–38.
- Laurila, Pekka 1978. *Rakennussuojelun perusteet, 1*. Raportti / Tampereen teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtuurin osasto, Tampere.
- Lilius, Henrik 1964. Kaupunkiemme rakennussuojelu ja sen kohteet. *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu*. Toim. Aarne Heimala. WSOY, Porvoo, 155–166.
- Lilius, Henrik 1979. Rakennussuojelu ja ympäristön rekonstruointi. *Arkkitehti* 7/1979. Suomen Arkkitehtiliiton julkaisu, 22–27.
- Lilius, Henrik 1983. Kaupunkirakenne ja teollistuminen. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2* Toimittanut Päiviö Tommila, Suomen kaupunkiliitto, Vantaa, 155–169.
- Lilius, Henrik 2014. Miksi vaalimme aineellista kulttuuriperintöä? *Rakennussuojelu ajassa. Pohdintoja rakennetun ympäristön suojelusta*. Toim. Kirsti Kovanen, Margareta Ehrström, Maunu Häyrynen, Marjo Vepsä ja Aura Kivilaakso, ICOMOS Suomen osasto ry., Porvoo, 29–32.
- Lindfors, Erkki 1967. Finlayson ja Tampere. *Yhdyslanka*, Finlayson-Forssa Ab:n henkilökuntalehti, 6.
- Lindfors, Gustav V. 1938. *Finlaysonin tehtaat Tampereella I 1820-1907*. Suom. Mika Waltari. Oy F. Tilgmann Ab, Helsinki.
- Linna, Väinö (1961) 1990. Siihen aikaan kun olin finlaysonilainen... Julkaistu *Yhdyslangassa* 6/1961. *Murroksia. Esseitä, puheita ja kirjoituksia*, WSOY, Helsinki, 418–421.
- Lowenthal, David (1985) 2011. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lowenthal, David 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lukkarinen, Ville 1998. Taiteen kielet. *Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa*. Toim. Elovirta, Arja & Lukkarinen, Ville. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Gummerus, Jyväskylä. 95–111.
- Lukkarinen, Ville & Waenerberg, Annika 2004. *Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa*. SKS, Helsinki.
- Massey, Doreen 2008. *Samanaikainen tila*. Toim. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen, suom. Janne Rovio. Vastapaino, Tampere.
- Mattinen, Maire 1985. *Teollisuusympäristöt: Teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojelu Suomessa*. Työväenperinne, Helsinki.

- Mattinen, Maire 1987. Teollisuushallin nousu rakennusmuistomeriksi. *Muistomerkki. Kirjoituksia Antero Sinisalolle*. Yliopistopaino, Helsinki. 177-198.
- Mattinen, Maire 2014. Aika merkitsee. *Rakennussuojelu ajassa. Pohdintoja rakennetun ympäristön suojelusta*. Toim. Kirsti Kovanen, Margareta Ehrström, Maunu Häyrynen, Marjo Vepsä ja Aura Kivilaakso, ICOMOS Suomen osasto ry., Porvoo, 145–155.
- Meinig, D.W. 1979. The Beholding Eye teoksessa *The Interpretation of Ordinary Landscapes* Toim. D.W. Meinig. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Meinig, D.W., 1979. Symbolic Landscapes. Models of American Community. Teoksessa *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Toim. D.W. Meinig. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja –suunnitteluun* 2000. Toimittanut Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri, J. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776, Gummerus kirjapaino, Rovaniemi.
- Metsäranta, Pirkko 2010. *Kämpistä Finlaysonin Pikkupalatsiin. Puoli vuosisataa rakennussuojelua*. Rakennustaiteen seura ry.
- Meurman, Otto-I. 1946. *Tampereen keskustan asemakaavan terveystämiskysymyksestä*. Tampereen Teknillisen seuran julkaisuja. Tampereen kirjapaino Oy, Tampere.
- Meurman, Otto-I. 1947. *Asemakaavaoppi*. Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino, Helsinki
- Meurman, Otto-I. 1964. Johdannoksi. *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu* 1964. Toimittanut Aarne Heimala, WSOY, Porvoo, 7–12.
- Mikkola, Marja-Leena 1972. *Raskas puuvilla. Raportti puuvillatehtaan naistyöntekijöistä*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Mikkonen, Tuija, 2005. *Corporate Architecture in Finland in the 1940s and 1950s*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, Humaniora 337. Gummerus kirjapaino, Saarijärvi.
- Mitchell, W.J.T. 1986. *Iconology. Image, Text, Ideology*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Mitchell, W.J.T. [1994] 2002. Introduction. *Landscape and Power*. Toim. W.J.T. Mitchell, The University of Chicago Press, Chicago.
- Muistoja Finlaysonilta*, 2008. Toim. Kristiina Kestinen, Työväenmuseo Werstaan julkaisuja 2008:1, Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Mumford, Lewis (1938) 1949. *Kaupunkikulttuuri*. Alkuperäinen teos *The Culture of Cities*. Suomentanut Lassi Huttunen, WSOY, Helsinki.

- Mäntysalo, Raine 1997. *Törmäyksiä. Vallankäytöstä, tulkinnoista ja osallisuudesta yhdyskuntasuunnittelussa*. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osaston julkaisu B 14. Toim. Raine Mäntysalo, Kaj Nyman & José Valanta. Oulu University Press. 19–49.
- Niemi, Olli & Nurmi, Tarja 1989. *Teollisuustilojen uudelleenkäytön kehittäminen, sovel-lutuskohteena Tampereen kaupunki*. 1989. Toim. Olli Niemi & Tarja Nurmi, Tam-pereen teknillinen korkeakoulu, Tampere.
- Nikula, Riitta 1984. Arvot ja päätöksenteko rakennussuojelussa: esimerkkinä Kirjatalon tapaus. *Museopoliittikka* 1/1984, Museopoliittinen yhdistys, Turku, 6–9.
- Nora, Pierre 1998. *The Era of Commemoration. Realms of Memory. III Symbols*. Alkuperäisteos: *Les Lieux de Mémoire*, englanniksi kääntänyt Arthur Goldham-mer, Columbia University Press, New York, 609–637.
- Norvia, J.O. 4/1970. Haaran palatsiko hajalle? *Tammerkoski*, Tampere –Seura, 14.
- Nuto, Tiina 1993. *Huojuvat talot*. Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry, Vammala.
- Oy Finlayson Ab, vuosikertomukset 1979–1992.
- Pakkala, Pekka 1982. Also sprach Timo Penttilä, *Arkkitehti*, Suomen Arkkitehtiliiton julkaisu, 4–5/1982, 74–75.
- Penttilä, Timo 1982a. Ympäristöopin ensimmäinen sato. *Arkkitehti*, Suomen Arkkitehti-liiton julkaisu 2/1982, 28–32.
- Penttilä, Timo 1982b. Kokonaisvaltaisuus – teoria vai taikauskoa? *Arkkitehti*, Suomen Arkkitehtiliiton julkaisu 7/1982, 66–72.
- Peltola, Jarmo 2008. *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938*. Tampere University Press, Tampere.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampe-re.
- Pohjamo, Ulla 2011. *Esikaupunki moniäänisenä kulttuuriperintönä – Oulun Hietasaari*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 43, Taidehistorian seura, Helsinki.
- Putkonen, Lauri 1989. *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Tutki-mus 4/1988. Ympäristöministeriö, kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki.
- Pyykkö, Heikki 1999. Rakennus nro 15:n arvoitus. *Nils Erik Wickberg 90*. Rakennustai-teen seura, Helsinki, 86–110.
- Raivo, Petri J., 1997. *Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suo-malaisessa maisemassa*. Nordia Geographical Publications vol.25:1, Oulun yliopis-topaino, Oulu.
- Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu* 1964. Toimittanut Aarne Heimala, WSOY, Porvoo.
- Rakennussuojelukomitean mietintö* 1974. Komitean mietintö 1974:80, Helsinki.

- Rasila, Viljo 1992. *Tampereen historia 4, vuodesta 1944 vuoteen 1990*. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Rautamäki, Maija 2001. Lähtökohtana maisema. *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja*. Toim. Irma Lounatvuori & Lauri Putkonen. Rakennustieto Oy, Hämeenlinna.
- Riegl, Alois [1903] 1996. The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Ed. by Nicholas Stanley Price et al. the Getty Conservation Institute, Los Angeles. 69–83
- Rihlma, Seppo 1968. *Rakennustaidetta Tampereella*. Tampereen kaupungin tiederahaston julkaisuja, WSOY, Porvoo.
- Ripatti, Anna 2011. *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 118, Helsinki.
- Saarikangas, Kirsi 1998a. Johdanto: Merkityksellinen tila. *Kuvasta tilaan*. Vastapaino, Tampere. 7–16.
- Saarikangas, Kirsi 1998b. Tila, konteksti ja käyttäjä. *Kuvasta tilaan*. Vastapaino, Tampere, 247–293.
- Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. SKS, Helsinki.
- Salokorpi, Asko 1984. Kaupunkirakentaminen. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia 3*. Toimittanut Päiviö Tommila, Suomen kaupunkiliitto, Vantaa. 269–329.
- Salvo, Simona 2001. Post-War Urban Expansion in Italy: Examples and Approaches. *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*, Toim. Anja Kervanto Nevanlinna, ICOMOS Suomen osasto, Helsinki, 17–33.
- Saneeraus selvitys* 1975, Tampereen kaupungin kaavoitusvirasto.
- Samuelsson, Johan 2005. *Kommunen gör historia: Museer, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959-2000*. Uppsala Studies in Economic History, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Santamäki, Lauri 1976. Muuttuva yhteiskunta – muuttuva kaupunkikuva. *Tammerkoski* 11-12/1976, Tampere –Seura, 8-13.
- Schivelbusch, Wolfgang [1977] 1996. *Junamatkan historia*. Suom. Margit Heinämäki, Vastapaino, Tampere.
- Seppälä, Raimo 1983. *Tampereen Napoleon*. Otava, Helsinki.
- Seppälä, Raimo 1998. *Hyökkäävä puolustaja. Maakunnan selviytymistaistelu ja Tampereen kauppakamari 1918–1998*. Otava, Helsinki.

- Sinisalo, Seppo 1989. Alpo Korkeelan puheenjohtajakausi alkoi. *Tammerkoski*, Tampere –Seura, 8–10.
- Sivula, Anna 2013. Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. *Mitä on kulttuuriperintö?* Toim. Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää ja Aura Kivilaakso, SKS, Helsinki, 161–191.
- Sivula, Anna 2015. Teollisen kulttuuriperinnön käsite ja kulttuuriperintöyhteisöt. Esitelmä, *Tehdas, työ ja teollisuusperintö globalisoituvassa maailmassa*. 24.-25.9.2015, Työväenmuseo Werstas, Tampere.
- Smith, Laurajane 2006. *Uses of Heritage*. Routledge, New York.
- Storm, Anna 2008. *Hope and Rust. Reinterpreting the Industrial place in the late 20th Century*. Division of History of Science and Technology, Stockholm.
- Summa, Hilka 1989, 94. *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: Tapaus asuntopolitiikka*. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A 17, Teknillinen korkeakoulu, Espoo.
- Sumu, Ilkka 1991. Pitäisikö Mansen purkajia ymmärtää? *Suomen kunnallislehti* 76 (1991): 3, 9.
- Suomen teollisuuden arkkitehtuuria* 1952. Suomen Arkkitehtiliitto, SKS, Helsinki.
- Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri* 1998. Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö, julkaisuja 2/98, Tampere.
- Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu* 1985. Tampereen kaupungin kaavoitusvirasto, Tampere.
- Tampereen rakennuskulttuuri, osa I, kantakaupunki*, 1984. Tampereen kaupungin kaavoitusvirasto, Tampere.
- Tampereen seutukaava-alueen kulttuurihistoriallisesti merkittävät rakennukset ja kohteet*, Inventointi 1973–1976, julkaisu B 75, Tampereen seutukaavaliitto.
- Tampereen yleiskaavan yhteydessä laadittu kulttuurihistoriallisten ja rakennustaiteellisten kohteiden alustava luettelo* 1974. Tampereen kaupungin museolautakunnan julkaisuja 4, Tampere.
- Tampereen yleiskaava 1972* 1974. Tampereen kaupungin kaupunkisuunnittelujaosto, Tampere.
- Tapaustutkimuksen taito* 2007. Toim. Laine, Markus, Bamberg, Jarkko ja Jokinen, Pekka. Gaudeamus, Helsinki.
- Tarkka, Antti 1968, As. Oy Sotkantalo finlaysonilaisten uusin rakennusyritys. *Yhdyslanka*, Finlayson – Forssa Ab:n tiedotuslehti, 2/1968, 6–7.
- Teollisuustilojen uudelleenkäytön kehittäminen, sovellutuskohteena Tampereen kaupunki*. 1989. Toim. Olli Niemi & Tarja Nurmi, Tampereen teknillinen korkeakoulu, Tampere.

- Teräväinen, Helena 2006. *Lapuan Vanha Paukku – uudeksi rakennettu ja puhuttu*. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto & Yhdyskunta- ja kaupunkisuunnittelu, Espoo.
- Topelius Zacharias 2011. *Finland framställt i teckningar*. Toim. Jens Grandell ja Rainer Knapas. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- Topelius, Zacharias 1873. *Matkustus Suomessa. Ensimmäinen jakso*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino, Helsinki.
- Tuomi, Timo 2005. *Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisten kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*. SKS, Helsinki.
- Tuominen, Laura 2002. Lainatut argumentit luonnon ja kulttuuriperinnön suojelussa. *Alue ja ympäristö*, 2/2002. Alue ja ympäristötutkimuksen seura ry. 14–24.
- Tuominen, Laura 2004a. Rakennusperintö – arvoja, merkityksiä ja argumentteja. *Rakennusperinnön tulevaisuus, puheenvuoroja teemavuoden aiheista*. Ympäristöministeriö ja Rakennustieto Oy, Tammer-Paino Oy, Tampere, 11–17.
- Tuominen, Laura 2004b. ”Museoiminen” metaforana ja rakennussuojelukriittisenä argumenttina. *Rakkaudesta kaupunkiin. Riitta Nikulan juhlakirja*. Toim. Kirsi Saarikangas ja Hanne Wikström. Taidehistoriallisia tutkimuksia 28, taidehistorian seura, Helsinki. 87–98.
- Turtiainen, Jukka 1978. Kaavoituksen etapit. *Arkkitehti*. Suomen Arkkitehtiliitto, Helsinki, 75 (1978): 8, 34–37.
- Uola, Mikko 1977. *Tampere – silloin, eilen*, Kustannuspiste, Tampere.
- Vahtikari, Tanja 2013. *World Heritage Cities. Between Permanence and Change*. Julkaisematon väitöskirja.
- Valanta, José 1997, 54. Kaavoitus: Kansan- vai asiantuntijavaltaa? *Törmäyksiä. Val-lankäytöstä, tulkinnoista ja osallisuudesta yhdyskuntasuunnittelussa*. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osaston julkaisu B 14. Toim. Raine Mäntysalo, Kaj Nyman & José Valanta. Oulu University Press. 53–68.
- Wartiainen, Kai 1990. *Tiili* 2/1990
- Varvikko, Kari 1991. Museovirasto pyrkii säästävään korjaamiseen. *Suomen Kunnallis-lehti* 76 (1991): 3, 6–9.
- Wester, Holger *Tamfelt 1947-1997 – Tampereen Verkatehdas*, Jyväskylä, 1997.
- Wickberg, Nils Erik 1964. Uusrenessanssin ja jugendtyylin kaupunkikuvan säilyttäminen Helsingissä. *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu* 1964. Toimittanut Aarne Heimala, WSOY, Porvoo, 167–178.

- Virkkala, Seija 1991. Finlaysonin alueen osayleiskaavaehdotus ja kaupunkisuunnittelun muutos. *Yhteiskuntasuunnittelu* 29 (1991): 3, Yhteiskuntasuunnittelun seura, Helsinki. 3–10.
- Voionmaa, Väinö 1929a. *Tampereen kaupungin historia, 2. osa, Tampereen historia Venäjän vallan ensipuoliskon aikana*. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Vuojala, Petri 2014, 132. Paradoxseja. Ajatuksia arvoista ja arvojen arvotuksesta restauroinnissa. *Rakennussuojelu ajassa. Pohdintoja rakennetun ympäristön suojelusta*. Toim. Kirsti kovanen, Margaretha Ehrström, Maunu Häyrynen, Marjo Vepsä ja Aura Kivilaakso. ICOMOS Suomen osasto ry, Porvoo, 128–135.
- Zemon Davis, Natalie 1999. Who Owns History? *Historical Perspectives on Memory*. Toim. Anne Ollila. *Studia Historica* 61, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. 19–34.
- Äikäs, Topi-Antti 2000. Perinne, urbaani maisema ja kaupunki-imagot. *Metsä, harju ja järvi. Näkökulmia suomalaiseen maisemantutkimukseen ja –suunnitteluun*. Toim. Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri, J. 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776, Gummerus kirjapaino, Rovaniemi, 61–74.

SUMMARY

TAMMERKOSKI NATIONAL LANDSCAPE AS INDUSTRIAL HERITAGE

Verkatehdas and Finlayson 1965—2005

The rapid change in the built environment accelerated the preservation discussion from the 1960s onwards. The traditional preservation criteria, which were the bases of city planning, excluded industrial buildings. Authenticity, historical and aesthetic values were given priority and interest was focused primarily on individual buildings, whereas industrial areas usually consisted of several buildings and were defined by continuous change and practicality. The architectural or historical value of industrial buildings was given only secondary importance. Moreover, the size and the volume of the individual plants and of the entire areas presented both practical and economic problems.

A detailed account of the preservation processes of the Verkatehdas and Finlayson industrial areas shows the changes that took place in the attitudes towards industrial heritage during the research period. To understand the complex ways in which the preservation discussion interrelates with the processes of society, the cases were approached from different points of view. The context is the entire city of Tampere and its citizens. The study thus combines the research traditions of art history, urban studies, literature, geography and social and political history.

With the chosen concepts, national landscape and industrial heritage, the study seeks answers for the questions how and why the industrial areas by the Tammerkoski rapids became a valuable industrial heritage and how the representations of the city have influenced the preservation discussion. The meanings of the national landscape were formed through a discussion in which historical images were combined with the present. The political and economic actors have had an important role in the definition of industrial heritage.

The theoretical standpoint is in urban studies, which sees the city as consisting not only of its built form, but also of its cultural practices. That is, meanings attached to places are constructed in connection with the city's built form and its citizens. Moreover, meanings and values are produced and reproduced in social practices of different discourses. In other words, meanings are collective, shared by a group of people, and can therefore be inconsistent. The hegemonic discourse is city planning in which valuation discussion takes place. City planning advocates modernist ideas, and the need for the continuous progress and welfare of society, amongst other things. In the preservation conflicts the arguments for demolition and the grounds

for city planning and political decision-making processes are questioned. In the long term these arguments influence the preservation criteria, the city planning course and the general attitude towards industrial heritage.

Since the birth of the city, Tampere has been connected with industry. The meaning of the national landscape is understood as being constructed through the representations and meanings given to the site during the past decades and even centuries. The national landscape images are divided into the following three phases. The first phase lasted from the 19th century to the 1960s. Company managers, city officials, and national and local actors created images of Tampere as an industrial city. Photographs of the town and factories by the Tammerkoski rapids were pictured from a distance, thereby highlighting the industrial companies' control over the city. These images depicted a city where the rapids symbolized the natural beauty of the city and healthy living conditions for its citizens, whereas the companies ensured the wealth and success of the entire city and its citizens. Working-class literature presented a different interpretation of the landscape. The depictions of working-class misery and their dependence on their employees showed the industrial landscape in a different light.

The turning point in the historical representations of industrial Tampere occurred in the 1970s. When Verkatehdas was moving to a new location the company and the city managers agreed to rebuild the old industrial area. They saw the industrial buildings as representing the past, whereas they looked instead to a future with new multi-storey buildings to illustrate the change. Even the citizens saw the factories as dirty and dilapidated and they impeded the view to the rapids. Compared to the earlier phase, the images of this period were taken in close ups and reflected changes in the surrounding society. The number of factory workers had declined due to automatization and the general decline in the textile industry. Tampere had two universities, which directed the image of the industrial city towards the post-industrial society.

Preservation officials and civic organizations saw the historical interpretation of the industrial landscape as a basis for the city's identity. The political left also spoke in favour of preservation, arguing for the preservation on economic grounds. Moreover, they saw the factories as an important part of their own past. In the citizens' minds the mental images were associated with a new city centre and skyscrapers. On the other hand, it was the familiar cityscape that the citizens were used to. Only after losing it did they understand that the importance of the city's industrial past was connected with their own past. The city managers' negative attitude towards preservation resulted in the demolition of the industrial area.

Not until the turn of the 21st century was the Tammerkoski national landscape considered an important industrial heritage. The importance of the industrial landscape was acknowledged already in the 1990s during the city planning process of the Finlayson area, when the value attached to the factories was represented

in the most photographed view. However, the rest of the area became a target of urban planning to meet the needs of city development. Even though the entire area was described as historically and aesthetically valuable, individual buildings were demolished. However, the new buildings that emerged were to have an importance and value that the historical factory buildings did not have.

Most of the citizens, and several civic organizations and preservation authorities were in favour of preserving these individual factories. They argued for the factories historical, architectural and aesthetic importance, and from their point of view the value of the entire area concerned every building. One argument arose over others, namely the national landscape, which these buildings were part of, belonged to every citizen and it was the citizens' industrial heritage that was to be preserved for and used by everyone. In the case of Finlayson, preservation officials took part in the planning process. As the owners of the area were paying for the costs of preservation, their demands for new housing had to be taken into account too. Economic reasons dictated the outcome, and parts of the national landscape were segregated for private use.

The role of preservation officials and experts has been of great importance in the valuation of industrial heritage. Yet only the acceptance of citizens has changed the industrial buildings into a valuable heritage. The remembered and imagined representations of the national landscape strengthen the citizens' connection to their own and to a collective past and present. The value of industrial heritage cannot be measured on economic grounds since it is composed of values that are important to citizens.

Old pictures and stories of the past now serve new uses in representing the industrial heritage of the city. The national landscape pictured from afar represents the collective heritage of the citizens. Even though there is agreement on the importance and value of industrial heritage, the less important or the less authentic factory buildings tend not to be preserved. When we acknowledge that the character of industry is undergoing continuous change, and that the value of industrial building is bound up with their many different functions over the years, then we are closer to comprehending the meaning and value of industrial heritage. Much is still to be done to place individual factories within industrial heritage criteria.